TAHÂVÎ

3

أحكام القرآن الكريم

HADİSLERLE AHKÂM TEFSİRİ

beka

İMAM TAHÂVÎ

أَحْكَامُ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

HADİSLERLE AHKÂM TEFSİRİ

beka

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

Kitabın Adı
Ahkâmu'l-Kur'ân

Editör
Dr. Faik AKCAOĞLU

Tercüme
Dr. Mustafa GENÇ

İç Tasarım
Harun HARRANİ

Kapak Tasarım
Ahmet MAYALI

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
stepajans@stepajans.com
Matbaa Sertifika No: 12266

EKİM - 2012
Yayıncılık Sertifika No: 16173

Çatalçeşme Sok. Üretmen Han No: 18 Cağaloğlu - İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
Web: www.bekakitap.com
E-posta: bekayay@hotmail.com

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

EBÛ CA'FER ET-TAHÂVÎ

Yazma Nüshasıyla Karşılaştırarak Açıklayıcı Notlarla Çeviren

DR. MUSTAFA GENÇ

ÜÇÜNCÜ CİLT

beka
YAYINCILIK

İÇİNDEKİLER

TALÂK (BOŞAMA/BOŞANMA) BÖLÜMÜ

MÜKÂTEBE BÖLÜMÜ

İNDEKSLER

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِيٓ اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ...﴾ وَ ﴿وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِيٓ اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ...﴾
"SAYILI GÜNLERDE ALLAH'I ANIN..."[1] VE "BELİRLİ GÜNLERDE ALLAH'IN İSMİNİ ANSINLAR..."[2] SÖZLERİNİN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* şöyle buyurmaktadır: ***"Sayılı günlerde Allah'ı anın. Kim iki gün içinde (Mina'dan Mekke'ye) dönmek için acele ederse ona günah yoktur. Kim geri kalırsa ona da günah yoktur."***[3] Allah *azze ve celle,* Kitab'ında bizlere, bu ***"sayılı günler"***'le neyi kastettiğini beyan etmemiş, ancak Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bunu bizlere açıklamıştır. Şöyle ki:

١٥٦٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدِّيلِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيَّامُ مِنًى ثَلَاثَةُ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ، فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ، وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ.

1560- ... Süfyân'ın Bükeyr b. Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Abdurrahman ed-Dîlî dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

---

1 Bakara 2/203.

2 Hac 22/28.

3 Bakara 2/203.

"Mina günleri üç teşrik günüdür. Kim iki gün içinde (Mina'dan Mekke'ye) dönmek için acele ederse, ona bir günah yoktur. Kim (Mina'da) geri kalırsa ona da günah yoktur."[4]

١٥٦١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1561- ... Şu'be, Bükeyr b. Atâ > Abdurrahman b. Ya'mer yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[5]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bu âyetin te'viline dair bu hadis, âyette kastedileni tespit edip anlamaya yarayan faktörlerden biridir. Buradan da anlıyoruz ki, ilgili âyet, muhkem âyetlerden biridir.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belirli günlerde O'nun adını ansınlar"***[6] âyetine gelince; bu âyet, kendisiyle tam olarak ne kastedildiği hakkında ihtilaf edilen müteşâbihlerden biridir.

Bu noktada "sayılı" ve "belirli günler"e dair Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbâs *radıyallahu anhum*'dan nakledilen birtakım rivayetleri biz inşallah bu bölümde zikredeceğiz.

Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'dan bu konuda nakledilen rivayet şöyledir:

١٥٦٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ سَهْلٍ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: الْأَيَّامُ الْمَعْلُومَاتُ يَوْمُ النَّحْرِ وَيَوْمَانِ بَعْدَهُ، اذْبَحْ فِي أَيِّهَا شِئْتَ، وَأَفْضَلُهَا أَوَّلُهَا.

1562- ... Zirr b. Hubeyş'in rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* dedi ki: ***"Belirli günler (eyyâm-ı ma'lûmât)"*** kurban bayramının ilk

---

4 Ebû Dâvûd, Menâsik 68; Tirmizî, Hac 57; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VIII, 438.

5 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 309-310; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VIII, 438.

6 Hac 22/28.

ve sonrasındaki iki gündür. Bunlardan dilediğin günde (kurbanını) kesebilirsin. En faziletlisi ise ilk günüdür.[7]

***

Ancak Ali *radıyallahu anh,* bu hadisinde "sayılı günlerden (eyyâm-ı ma'dûdât)" bahsetmemiştir.

Abdullah b. Abbâs'tan bu hususta nakledilen rivayet ise şöyledir:

١٥٦٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ هُشَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: الْأَيَّامُ الْمَعْلُومَاتُ أَيَّامُ الْعَشْرِ، وَالْمَعْدُودَاتُ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.

1563- ... Saîd b. Cübeyr'in rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: ***"Belirli günler,"*** Zilhicce'nin ilk on günü; ***"sayılı günler"*** ise, teşrik günleridir.[8]

١٥٦٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ أَبُو شُرَيْحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ طَلْحَةَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: الْأَيَّامُ الْمَعْلُومَاتُ الْعَشْرُ فِيهِنَّ الْأَضْحَى، وَالْمَعْدُودَاتُ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ إِلَى آخِرِ النَّفْرِ.

1564- ... Atâ'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: ***"Belirli günler,"*** kurban bayramının birinci günü de dahil olmak üzere Zilhicce'nin ilk on günü; ***"sayılı günler"*** ise hacıların Mina'dan ayrıldıkları bayramın üçüncü gününün sonuna kadarki teşrik günleridir.[9]

***

Abdullah b. Ömer'den ise bu konuda üç farklı görüş rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

7 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* II, 360, thk. E. Muhammed et-Tayyib, Suudi Arabistan 1419. Ancak bu kaynakta "belli günler" yerine "sayılı günler (eyyâm-ı ma'dûdât)" ifadesi geçmektedir. (Çeviren)

8 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 373.

9 Benzer bir rivayet için bk. M. Morânî, *Tefsîru'l-Kur'ân mine'l-Câmi li İbn Vehb,* s. 99, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

١٥٦٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُنْقِذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، عَنْ حَيْوَةَ بْنِ شُرَيْحٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلَانَ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: الْأَيَّامُ الْمَعْلُومَاتُ يَوْمُ النَّحْرِ وَيَوْمَانِ بَعْدَهُ مِنْ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ، وَالْأَيَّامُ الْمَعْدُودَاتُ فِي الْأَيَّامِ الثَّلَاثَةِ لَيْسَ مِنْهَا يَوْمُ النَّحْرِ.

1565- … Hayve b. Şüreyh'in, Muhammed b. Aclân yoluyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: ***"Belirli günler,"*** teşrik günlerinden kurban bayramının ilk ve ondan sonraki iki gündür. ***"Sayılı günler"*** ise kurban bayramının ilk günü haricindeki üç gündür.[10]

***

Mâlik b. Enes de aynı görüşü ifade etmektedir. Bu rivayet aynı zamanda daha önce ***"belirli günler"***'e dair Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğimiz rivayetle de örtüşmektedir.

[İbn Ömer'in ikinci görüşünün yer aldığı diğer bir rivayet ise şöyledir]:[11]

١٥٦٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ بُوَيْرِ بْنِ أَبِي فَاخِتَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ {فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ}، قَالَ: الْعَشْرُ، وَالْمَعْدُودَاتُ أَيَّامُ مِنًى ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ بَعْدَ النَّحْرِ.

1566- … Muhammed b. Ali'nin rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Allah *azze ve celle*'nin ***"Belirli günlerde.."*** beyanıyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu, Zilhicce'nin ilk on günüdür. ***'Sayılı günler'*** ise Mina günleri olup kurban bayramının ilk gününden sonraki üç gündür."

***

Bu rivayet de ***"belirli günler"*** ifadesine dair İbn Abbâs'tan nakettiğimiz rivayetle uyum arzetmektedir.

Yine İbn Ömer'den bu hususta aktarılan rivayetlerden biri de şudur:

10 Benzer bir rivayet için bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr,* V, 320, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.

11 Metnin bağlamı gereği tarafımızdan konulmuştur. (Çeviren)

١٥٦٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْوَاسِطِيُّ الْجَوَارِبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الصَّلْتِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: الْمَعْلُومَاتُ الْأَضْحَى، وَالْمَعْدُودَاتُ بَعْدَهُ.

1567- ... Hâtim b. İsmail'in, İbn Aclân yoluyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: ***"Belirli günler,"*** kurban bayramının ilk gününden sonraki iki gün (el-adhâ),[12] ***"sayılı günler"*** ise ondan sonrasıdır.

***

Bu rivayet ise, bu konuya ilişkin olarak hem Ali *radıyallahu anh*'dan hem de İbn Abbâs'tan naklettiğimiz rivayetlere aykırı düşmektedir. Çünkü bu rivayet, kurban bayramının ilk (nahr) gününü ***"belirli günler"*** kapsamından çıkarmaktadır. Kanaatimizce bu sadece bir yanılgıdan ibarettir. Zira bildiğimiz kadarıyla bu görüş, bu hadiste geçen İbn Ömer'den başkasına dayandırılmamaktadır. Üstelik bunun tam aksi yöndeki bir görüşü de daha önce Hayve > İbn Aclan > Nâfi' isnadıyla İbn Ömer'den nakletmiştik. Ayrıca;

١٥٦٨ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي يُوسُفَ، عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ فِي الْأَيَّامِ الْمَعْلُومَاتِ، قَالَ: هِيَ أَيَّامُ الْعَشْرِ فِيهَا يَوْمُ النَّحْرِ، وَالْأَيَّامُ الْمَعْدُودَاتُ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.

1568- Süleyman b. Şuayb bize, babası >Ebû Yusuf > Ebû Hanîfe > Hammâd kanalıyla İbrahim'in, ***"belirli günler"***le ilgili olarak "Bunlar, bayramın ilk günü de dahil olmak üzere Zilhicce'nin ilk on günüdür. 'Sayılı günler' ise teşrik günleridir" dediğini rivayet etmiş ve bu hususta herhangi bir görüş ayrılığından da söz etmemiştir.

***

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in insanlar arasında bilinen, meşhur görüşleri budur. Ancak (hocamız) Ahmed b. Ebî İmrân bizlere, Bişr b. el-Velîd'in şöyle dediğini aktarmıştır: Ebu'l-Abbâs et-Tûsî, Ebû Yusuf'a, ***"belirli günler"*** hakkında bilgi isteyen bir mektup yazmıştı. Ebû Yusuf da

---

12 Metinde geçen "el-ma'lûmâtu'l-adhâ" ibaresindeki "el-adhâ"nın anlamına dair yaptığımız araştırmada yine İbn Ömer'den nakledilen bir rivayet tespit ettik ve İbn Ömer'in orada bu kelimeyi "kurban bayramının ilk gününden sonraki iki gün" olarak tanımladığını gördük. Bk. Mâlik, Dahâyâ 12. (Çeviren)

bana yazdırdığı cevap mektubunda şöyle dedi: ***"Belirli günler"*** hakkında bilgi istemişsin. Gerçek şu ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı bu konuda ihtilaf etmiştir. Mesela; Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Ömer *radıyallahu anhumâ*'nın "Bunlar, eyyâm-ı nahrdır (kurban kesme günleridir)"[13] dedikleri rivayet edilmiştir. Ben de bu görüşü benimsemekteyim. Çünkü Allah *azze ve celle,* Kitab'ında ***"Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belirli günlerde O'nun adını ansınlar"***[14] buyurmaktadır. Bu ***"belirli günler"*** de eyyâm-ı nahrdır.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri meseleyi incelediğimizde şunu gördük: Allah *azze ve celle*'nin ***"Belirli günlerde Allah'ın adını ansınlar..."*** âyetinde "eyyâm-ı nahr"ı kastetmiş olması ihtimali vardır. Böylece Allah *azze ve celle*'yi "kurbanlık hayvanlar üzerine" anma durumu, o günlerin tamamında gerçekleşmiş olur; dolayısıyla o "günler"in diğer günlerden farkı da belirgin hâle gelir. Bu bağlamda, Allah *azze ve* celle'nin söz konusu "eyyâm-ı nahr"ı "günler" olarak belirtmiş olması, bu hususta diğerlerinin görüşlerinin aksine, Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Ömer *radıyallahu anhumâ*'nın görüşlerinin doğruluğunu göstermektedir. Ancak bu görüş, diğerlerinin öne sürdüğü kanaate aykırıdır. Zira Allah *azze ve celle*'nin ***"Belirli günlerde Allah'ın adını ansınlar..."*** âyetiyle, Abdullah b. Abbâs'ın da dediği gibi Zilhicce'nin ilk on gününü kastetmiş olması ihtimali vardır. Bu durumda "kurbanlık hayvanlar üzerine Allah'ı anma" meselesi, özellikle kurban bayramının ilk gününde olacak; Allah'ın anılması da her yıl o "gün" içerisinde tekrar edeceği için, (yıllar geçtikçe) bu tek "gün," "günler"e dönüşecek ve toplamı itibariyle "günler" hâline gelecektir.

Bu yaklaşıma göre, sözünü ettiğimiz iki görüşten birini diğerine tercih etmeyi gerektirecek bir sebep bulamamaktayız. Şu kadar var ki (bu iki görüşün ortak noktası olarak) bu belirli günlerden yalnızca bir tanesinde kurban kesiminin (ittifakla) söz konusu olduğunu, bugünün haricindeki diğer günler hakkında ise ihtilaf edildiğini görmekteyiz.[15] Bazıları "Onlar da eyyâm-ı

---

13 Tahâvî ilerleyen kısımlarda eyyâm-ı nahrın hangi günler olduğu konusunda ilim adamlarının ihtilafından söz etmektedir. Orada Zilhicce'nin 10, 11 ve 12. günlerini "eyyâm-ı nahr" olarak görenler kadar, buna 13. günü katanların, ayrıca 10. ve 11. günleri veya sadece 10. günü "eyyâm-ı nahr" olarak kabul edenlerin görüşlerine yer vermektedir. (Çeviren)

14 Hac 22/28.

15 Burada bir önceki paragrafta zikredilen iki görüşün ortak noktası olarak kurban kesimi için ittifak edilen günün, Zilhicce'nin 10. günü olduğu belirtilmektedir. Bu noktada "belirli

nahr'dan sayılır" derken, diğerleri de "Eyyâm-ı nahrdan sayılmaz" demişlerdir. Bu noktada, hakkında ihtilaf edilen (gün)ler, hakkında icma edilmiş olan (günün) türünden sayıldığı için ilgili günleri de eyyâm-ı nahrdan saymamız daha tercihe şayan olacaktır.

Bu noktada birileri de "Allah *azze ve celle,* ***'belirli günler'***i ***(eyyâm-ı ma'lûmât)*** ve ***'sayılı günler'***i ***(eyyâm-ı ma'dûdât)*** farklı iki isimle zikretmektedir. Bu itibarla bunların iki farklı şey olmaları daha uygun düşer" demektedir.

Ancak muhalif görüştekilerin bunun aleyhinde öne sürdükleri delil de şöyledir: Allah *azze ve celle,* Kitabında ***"Hac, bilinen aylardadır"***[16] buyurarak "hac aylarından;" yine Kitab'ında ***"Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup bunlardan dördü haram aylarıdır"***[17] buyurmak suretiyle "haram aylardan" bahsetmektedir. Buna göre, iki gruptan her birini, diğeri için kullanmadığı bir isimle isimlendirmiş olmaktadır. Dolayısıyla iki gruptan birine ait bazı günler, öteki grubun günlerine dahil olabilmektedir. Çünkü Zilhicce'nin ilk on günü hac aylarından olmakla birlikte, aynı zamanda ilim adamlarının tamamına göre haram aylardan da sayılmakta; isimlerinin farklılığı, manalarının aynı günleri işaret etmesine engel oluşturmamaktadır. Bu durumda isimler farklı olsa da ***"belirli günler"*** ile ***"sayılı günler"***in aynı günleri ifade etmesinde yadırganacak ne tür bir şey olabilir ki? Günün, gruplarından birinin diğerinden tamamen farklı sayılabilmesi için birbirine zıt ve birbiriyle çelişen iki şey hakkında olması gerekir. Şöyle ki: Söz konusu iki şeyden biri, bir "gün"de vacip oluyorsa, diğer şeyin o "gün"de vacip olmasını engeller. Ancak birbirine zıt düşmeyen ve birbiriyle çelişmeyen iki şeyden birinin, bir "gün"de vacip olması, diğer şeyin de bizzat o "gün"de vacip olmasına mani değildir.

Dolayısıyla bize göre ***"belirli günler"*** ile ilgili kıyasa uygun yaklaşım, Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Ömer *radıyallahu anhumâ*'dan nakledilen ve Bişr b. el-Velîd'in Ebû Yusuf'tan aktardığı görüşlerdir. İbn Ömer'den

---

günler"den kastedilenin Zilhicce'nin ilk on günü olduğunu söyleyen İbn Abbâs'a göre, sadece 10. günde kurban kesmek gerektiği ve daha önceki 9 günde kesilemeyeceği için, ihtilaf edilen "diğer günler"den maksat, Zilhicce'nin 11, 12 ve 13. günleri olmaktadır. (Çeviren)

16 Bakara 2/197.

17 Tevbe 9/36.

naklettiğimiz görüşler arasında bizim kastettiğimiz görüş ise, bu bölümde Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'dan naklettiğimiz kanaatle örtüşen görüştür.[18]

Öte yandan ilim adamları "eyyâm-ı nahr (kurban kesme günleri)" konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Kurban bayramının ilk günü ve sonraki iki gündür" demiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî, Züfer b. el-Hüzeyl, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Diğer bir grup ise şöyle demiştir: Kurban bayramının ilk günü ve ondan sonraki üç gündür ki, bunlar teşrik günleridir." Bu görüşü savunanlardan biri de Şâfiî'dir. Bir diğer grup da "Kurban kesme günü, iki gündür" derken, bir başka grup ise "Sadece kurban bayramının ilk günüdür" demiştir. Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından rivayet edilenler ise şöyledir:

١٥٦٩ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عِمْرَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ التَّيْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ حُجَيَّةَ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: النَّحْرُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ.

1569- ... Hammâd b. Seleme'nin, Seleme b. Küheyl[19] kanalıyla Huceyye'den[20] rivayet ettiğine göre, Ali dedi ki: "Kurban kesim zamanı, üç gündür."

١٥٧٠ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ مَيْسَرَةَ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، قَالَ: الْأَضْحَى ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ.

---

18 Bk. 1562 ve 1565 no'lu rivayetler.

19 Eserin basılı nüshasında buradaki isimler, yanlışlıkla Hammâd b. Seleme b. Küheyl olarak kaydedilmiştir. Doğrusu Hammâd b. Seleme "an" Seleme b. Küheyl (Hammâd b. Seleme'nin, Seleme b. Küheyl'den rivayet ettiğine göre) olacaktır. (Çeviren)

20 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "Huceyye" ismi, yanlışlıkla "huccetihi/haccetihi" okunacak şekilde kaydedilmiştir. Hâlbuki senedin bu kısmında "huccetihi/haccetihi" gibi izafetli bir kelimenin değil, doğal olarak bir ravi adının yer alması gerekmektedir. Bu çerçevede sadece Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (bk. IV, 169, 170, 178) yaptığımız basit bir araştırmada, hedy kurbanında aranan şartlarla ilgili bir rivayette Seleme b. Küheyl ile Hz. Ali arasındaki bu ravinin "Huceyye b. Adiy" olduğunu tespit ettik. Biyografi kaynaklarımızda belirtildiğine göre Ebu'z-Ze'râ Huceyye b. Adiy el-Kindî el-Esedî el-Kûfî isimli bu ravi, Hz. Ali'den rivayet almış; öğrencisi Seleme b. Küheyl'e de rivayet aktarmıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* V, 485. (Çeviren)

1570- ... Şerîk b. Abdullah'ın, Meysere > el-Minhâl b. Amr yoluyla Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Kurban kesim günleri, üç gündür."

١٥٧١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَيْسَرَةَ بْنِ حَبِيبٍ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: النَّحْرُ يَوْمَانِ بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ، وَأَفْضَلُهَا يَوْمُ النَّحْرِ.

1571- ... Şu'be'nin, Meysere b. Habîb > el-Minhâl b. Amr > Saîd b. Cübeyr isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: "Kurban kesim zamanı, bayramın ilk günüyle birlikte sonrasındaki iki gündür. En faziletlisi ise bayramın ilk günüdür."

١٥٧٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: النَّحْرُ يَوْمَانِ بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ.

1572- ... Mâlik'in Nâfi' kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Kurban kesim zamanı, bayramın ilk günüyle birlikte sonraki iki gündür."[21]

١٥٧٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ ابْنَ عُمَرَ بَعْدَ الْأَضْحَى بِيَوْمٍ: أُضَحِّي الْيَوْمَ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَغَدًا إِنْ شِئْتَ.

1573- ... Eyyûb'un rivayet ettiğine göre, Nâfi' dedi ki: Bir adam İbn Ömer'e, kurban bayramının ilk gününün ertesi günü "Bugün kurban kesebilir miyim?" diye sordu. O da "Evet hatta dilersen yarın bile (kesebilirsin)" dedi.[22]

١٥٧٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ السَّدُوسِيُّ عَارِمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَارِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: يُضَحَّى بَعْدَ النَّحْرِ بِيَوْمَيْنِ.

---

21 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 500.

22 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 500.

1574- ... Ebû Hilâl'in, Katâde'den rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik dedi ki: "Kurban bayramının ilk günüyle birlikte sonraki iki günde de kurban kesilebilir.[23]

١٥٧٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ الدَّسْتَوَائِيُّ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: الذَّبْحُ بَعْدَ الْعِيدِ يَوْمَانِ.

1575- ... Hişâm ed-Destevâî'nin Katâde'den rivayet ettiğine göre, Enes şöyle dedi: "Kurban kesimi, bayramın ilk günüyle birlikte sonraki iki gün boyunca devam eder."

١٥٧٦ - حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: الْأَضْحَى يَوْمَانِ بَعْدَهُ.

1576- Şu'be'nin, Katâde'den rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: "Kurban kesim günleri, bayramın ilk günüyle beraber ondan sonraki iki gün boyunca sürer."

***

Bildiğimiz kadarıyla bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hiçbir sahâbîsinden buna aykırı bir görüş rivayet edilmiş değildir.

Tâbiîne gelince; bu meselede daha önce Şâfiî'den aktardığımız görüşün aynısı bazı tâbiîn âlimlerinden rivayet edilmiştir. Mesela; el-Hasen ve Atâ bunlardandır:

١٥٧٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: النَّحْرُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ.

1577- ... Şu'be'nin, Katâde'den rivayet ettiğine göre, el-Hasen dedi ki: "Kurban kesim zamanı, bayramın ilk günüyle birlikte sonraki üç gün boyunca sürer."[24]

١٥٧٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ مَطَرٍ الْوَرَّاقِ، أَنَّ الْحَسَنَ، وَعَطَاءً، قَالَا: [يُضَحَّى] إِلَى آخِرِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ.

---

23 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 500.

24 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 499.

1578- ... Matar el-Verrâk'ın rivayet ettiğine göre, el-Hasen ve Atâ "[Kurban kesimi][25] teşrik günlerinin sonuna kadar devam eder" demişlerdir.[26]

١٥٧٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءً، سُئِلَ عَنْ وَقْتِ الْأَضْحَى، فَقَالَ: مَا كَانَتِ الْفَسَاطِيطُ بِمِنًى.

1579- ... Hemmâm dedi ki: Atâ'ın, kurban kesim süresine dair sorulan bir soruya "Çadırlar Mina'da durduğu müddetçe"[27] cevabını verdiğini işitmiştim.

***

Bu görüşü benimseyenlerin bazıları, görüşlerini desteklemek için şu rivayeti delil olarak kullanmaktadırlar:

١٥٨٠ - حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ التَّنُوخِيُّ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُوسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي حُسَيْنٍ، عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: كُلُّ عَرَفَاتٍ مَوْقِفٌ، وَارْتَفِعُوا عَنْ عُرَنَاتٍ، وَكُلُّ مُزْدَلِفَةَ مَوْقِفٌ، وَارْتَفِعُوا عَنْ مُحَسِّرٍ، وَكُلُّ فِجَاجِ مِنًى مَنْحَرٌ، وَكُلُّ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ ذَبْحٌ.

1580- ... İbn Ebî Hüseyin'in, Cübeyr b. Mut'im'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir; ancak Urene vadisinden çıkıp uzaklaşın. Müzdelıfe'nin de tamamı vakfe yeridir; ancak Muhassir vadisinden çıkıp uzaklaşın. Mina'nın her tarafı da kurban kesim yeridir. Teşrik günlerinin hepsi de kurban kesim zamanıdır."***[28]

***

Biz bu hadisin muttasıl (kesintisiz) olup olmadığını incelediğimizde, isnad konusunda otorite olan âlimlerin, bu hadisin muttasıl olduğunu kabul

25 Parantez içindeki bu ifadenin Arapça karşılığı olan "yudahhâ" kelimesi, eserin yazma ve basılı nüshalarında geçmemekle birlikte, Beyhakî'nin adı geçen eserinde (bk. IX, 499) yer almaktadır. Müstensihin dikkatsizliği sonucu bu kelime ibareden düşmüş olmalıdır. (Çeviren)

26 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 499.

27 Hacıların Mina'da kaldıkları sürece kullandıkları bu çadırlar, cemrelere taş atma işlemi boyunca bayramın dördüncü gününe (Zilhicce'nin 13. gününe) kadar durur. (Çeviren)

28 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 82.

etmediklerini tespit ettik. Bu âlimlerden biri de Ahmed b. Hanbel'dir. (Öğrencisi) el-Esrem, bir kitabında -ki Abdullah b. Süveyd el-Bağdâdî'nin bize söylediğine göre el-Esrem, bu kitabını bizzat kendi nüshasından yazan kimselere rivayet icazeti vermekteydi. Bizim de bizzat o nüshasından kaydettiğimize göre- şöyle demektedir: Ebû Abdullah'a (Ahmed b. Hanbel'e) İbn Ebî Hüseyin'in Cübeyr b. Mut'im'den naklettiği bu hadisin sorulduğunu duymuştum. "İbn Ebî Hüseyin, Cübeyr'den bu rivayeti işitmiş midir?" deniliyordu. O da "Hayır, bu hoca (İbn Ebî Hüseyin), Şehr (b. Havşeb)'in pek çok rivayetini nakletmiştir. Aynı zamanda Ebu't-Tufeyl (Âmir b. Vâsile el-Leysî) ve Tâvus'tan da rivayette bulunmuştur. Kendisi Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Hüseyin'dir" cevabını verdi ve daha sonra Ömer b. Saîd b. Ebî Hüseyin'den[29] bahsederek şöyle dedi: "Abdullah, Ömer'den daha yaşlı olmasına rağmen onun tabakasından sayılır.[30] Ömer b. Saîd'den ise genç nesil rivayet dinlemiştir."

Biz daha sonra İbn Ebî Hüseyin'in bu rivayetini araştırdığımızda, aslını tespit ettik. O da şöyledir:

١٥٨١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ تَمَّامٍ الْكَلْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَيْمُونُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْأَشَجِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ أَبِي حُسَيْنٍ، يُخْبِرُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، وَعَطَاءٌ يَسْمَعُ، فَقَالَ قَالَ عَطَاءٌ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ السُّلَمِيَّ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُلُّ عَرَفَةَ مَوْقِفٌ، وَكُلُّ مِنًى مَنْحَرٌ، وَكُلُّ فِجَاجِ مَكَّةَ طَرِيقٌ وَمَنْحَرٌ.

1581- ... Abdullah b. Ebî Hüseyin, bizzat Atâ'ın da bulunduğu ve dinlediği bir mecliste, Atâ b. Ebî Rabâh'tan rivayette bulunarak şöyle dedi: Atâ dedi ki: Câbir b. Abdullah es-Sülemî'nin şöyle dediğini işitmiştim: Rasûlullah

29 Ömer b. Saîd b. Ebî Hüseyin, kaynaklarımızın belirttiğine göre buradaki Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Hüseyin'in amcasının oğludur. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* XXI, 364. (Çeviren)

30 Her iki ravi de "sığar-ı tâbiîn (küçük tâbiîn)" tabakasından sayılmaktadır. Bu tabaka, sahâbe devrinin sonlarına doğru yaşayan, ancak rivayetleri daha çok diğer tâbiilerden, özellikle de kibâr-ı tâbiînden olan tabiîn tabakasıdır. Bunlar, sahâbeye yetiştikleri hâlde onlardan ilim almadıkları, dolayısıyla diğer tâbiilerden rivayette bulundukları için tâbiiler tabakası arasında ayrı bir tabaka oluşturmuşlardır. Bk. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 359. (Çeviren)

sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir. Bütün bir Mina, kurban kesim mekanıdır. Mekke'nin her tarafı da yoldur ve kurban kesim yeridir."***[31]

***

Abdullah'ın hadisinde bundan başka bir şey zikredilmemiştir. Buradan da anlıyoruz ki daha önce aktardığımız Abdullah b. Ebî Hüseyin hadisinin aslı, Atâ b. Ebî Rabâh'tan gelen rivayettir. Bu durumda birileri nasıl olup da bu Abdullah'ın, ilgili hadisi Cübeyr b. Mut'im'den işittiğini zannedebilir? -Allah en doğrusunu bilir ya- biz "Teşrik günlerinin hepsi de kurban kesme zamanıdır" cümlesinin, ya Atâ'ın kendi sözü veya Abdullah'ın bizzat kendi ifadesi olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Atâ'ın, Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiği hadisinde bu ifade geçmemektedir.

Öte yandan bazı tâbiînden kurban günlerinin iki gün olduğuna ilişkin daha önce de bahsettiğimiz bir görüş rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٥٨٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عِمْرَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ التَّيْمِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: النَّحْرُ يَوْمَانِ.

1582- ... Ebû Avâne'nin Mugîre'den rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: "Kurban kesim zamanı iki gündür."

***

Bazı tâbiînden de kurban gününün sadece bir gün olduğu nakledilmektedir:

١٥٨٣ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ يَعْنِي: ابْنَ سِيرِينَ، قَالَ: النَّحْرُ يَوْمُ النَّحْرِ.

1583- ... Ebû Avâne'nin İbn Avn'dan rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Sîrîn dedi ki: "Kurban kesim zamanı, (sadece) kurban bayramının ilk günüdür."

Sonuç olarak; bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bize rivayet edilen bir şey olmadığı için; ayrıca bu mesele de nassları anlama ve hüküm çıkarma çabasının (istihrâc ve istinbat) geçersiz sayıldığı bir alan olup

---

31 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 326.

ancak bizzat nakil ve şeriata dayalı direktiflerle (tevkîfî) elde edilebileceğinden dolayı ve bizim de bu bölümde kurban günlerinin süresine dair -ki o da üç gündür- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından birtakım rivayetleri zikretmiş olmamız hasebiyle, aynı zamanda bu konuya dair aralarında da herhangi bir ihtilaf tespit edemediğimizden ötürü, kanaatimizce bu husustaki doğru görüş, onların görüşüdür. Zira biliyoruz ki onlar (sahâbîler), bu görüşlerini ne kıyasa ne şahsî re'ye dayanarak belirtmişler; aksine sadece nakil ve şeriata dayalı direktiflerden hareketle bu kanaati ifade etmişlerdir.

Öte yandan hacının, bayramın birinci günü Akabe cemresine taş attıktan sonra ya aynı gün içerisinde ya ertesi gün ya ertesi günden bir sonraki gün ya da bu günler arasındaki gecelerde Kâbe'ye doğru hareket etmesi ve bunu (bahsedilen süreden) daha sonrasına ertelememesi gerekir. Teşrik günlerinin son gününe erteleyecek olursa, Ebû Hanîfe bu konuda şunu söylüyordu: "Kâbe'yi tavaf eder. Fakat bu işi eyyâm-ı nahrın tamamen çıktığı günlere kadar ertelediği için bir ceza kurbanı (dem) kesmekle yükümlü olur." Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'in her ikisi de şöyle diyorlardı: Daha sonraki zamanlarda da Kâbe'yi tavaf edebilir ve herhangi bir şeyle de yükümlü değildir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu tavafı yaptığı vakte dair birbirinden farklı hadisler rivayet edilmiştir. Mesela; Câbir b. Abdullah'tan bu hususta nakledilen rivayet şöyledir:

١٥٨٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفَاضَ يَوْمَ النَّحْرِ إِلَى الْبَيْتِ، فَصَلَّى بِمَكَّةَ الظُّهْرَ، ثُمَّ أَتَى بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَهُمْ يَسْقُونَ عَلَى بِئْرِ زَمْزَمَ، فَقَالَ: انْزِعُوا بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَلَوْلَا يَغْلِبُكُمُ النَّاسُ عَلَى سِقَايَتِكُمْ لَنَزَعْتُ مَعَكُمْ، فَنَاوَلُوهُ دَلْوًا، فَشَرِبَ مِنْهُ.

1584- ... Ca'fer b. Muhammed'in, babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsettiği hadisinde şunu bildirdi: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, kurban bayramının ilk günü (Mina'dan) Kâbe'ye doğru yola çıkıp (tavafın peşinden) öğle namazını Mekke'de kıldı, daha sonra da Zemzem kuyusunun başında hacılara

su dağıtan Abdülmuttaliboğulları'na[32] uğrayıp ***"Abdülmuttaliboğulları! Su çekin, su dağıtımı konusunda insanların size galebe çalmalarından endişe duymasam, ben de sizinle birlikte su çekerdim"*** buyurdu. Onlar da Allah Rasûlü'ne bir kova su takdim ettiler. O da bu sudan içti.[33]

***

Yine bu konuda Abdullah b. Ömer kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen bir rivayet de şöyledir;

١٥٨٥ - حَدَّثَنِي بِهِ بَعْضُ أَصْحَابِنَا، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبَّادٍ الطُّهْرَانِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَارَ الْبَيْتَ يَوْمَ النَّحْرِ، وَصَلَّى الظُّهْرَ بِمِنًى.

1585- ... Ubeydullah[34] b. Ömer'in Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* bayramın birinci günü Kâbe'yi ziyaret edip tavafını yaptı ve öğle namazını Mina'da kıldı.[35]

***

Ayrıca Âişe *radıyallahu anhâ*'nın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (bayramın ilk) gününün (öğleden sonraki) son kısmında ziyaret tavafını yaptı ve ardından Mina'ya geldi." Cemreleri taşlama konusunu ele aldığımız bölümde, biz bu hadisi isnadıyla birlikte Hz. Âişe'den aktarmıştık.[36]

Öte yandan yine Abdullah b. Abbâs ve Hz. Âişe'den, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ziyaret tavafını geceye kadar geciktirdiği rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

32 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Muttaliboğulları" şeklinde kaydedilmiştir. Oysa bir sonraki dipnotta göstereceğimiz kaynaklarda "Abdülmuttaliboğulları" olarak yer almaktadır. Allah Rasûlü'nün, hemen devamındaki hitap şekline baktığımızda doğrusu da budur. (Çeviren)

33 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIV, 503.

34 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Abdullah" olarak kaydedilmiştir. İlgili kaynaklarda da belirtildiği gibi doğrusu "Ubeydullah" olmalıdır. (Çeviren)

35 Benzer bir lafızla bk. Müslim, Hac 335; Ebû Dâvûd, Menâsik 82.

36 Bk. 1495 no'lu hadis.

١٥٨٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَارِقٍ، عَنْ طَاوُسٍ، وَأَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ، وَابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَّرَ طَوَافَ الزِّيَارَةِ إِلَى اللَّيْلِ.

1586- ... Tâvus ve Ebu'z-Zübeyr'in Âişe ve İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ziyaret tavafını geceye kadar geciktirdi.[37]

***

Bildiğimiz kadarıyla hacının, bayramın birinci günü Akabe cemresini taşladıktan ve saçını tıraş ettikten sonra gün içinde dilediği bir vakitte Kâbe'ye gitmesi (ve tavafını yapması) konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ayrıca bayramın o ilk gününden sonraki diğer iki kurban gününe gelince; kurban kesmenin helalliği açısından bu günlerin hükümlerinin, ilk günde kurban kesmenin helalliği bakımından hükmü gibi olduğunu tespit ettik. Buna kıyasen, sözünü ettiğimiz tavaf da bu ilk günde yapıldığına göre, bu tavafın diğer iki günde de yapılması caiz olacaktır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisinde Ensarlı sahâbîlerden Ebû Eyyûb el-Ensârî ve diğerlerinden, bu söylediklerimizi destekleyen birtakım rivayetler nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٥٨٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَفْلَحُ بْنُ حُمَيْدِ بْنِ نَافِعٍ، أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ كَانَ مَعَ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ فِي رِجَالٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، قَالَ حُمَيْدٌ: فَلَمْ يُفِضْ مِنَّا أَحَدٌ إِلَّا آخِرَ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ النَّفْرَ الْآخِرَ، إِلَّا أَحَدٌ مَعَهُ أَهْلُهُ فَيُرِيدُ أَنْ يَتَعَجَّلَ لَهُمْ.

1587- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Abdullah b. Vehb > Eflah b. Humeyd b. Nâfi' kanalıyla babasından rivayet ettiğine göre, babası (Humeyd) Ensardan bazı kişiler eşliğinde Ebû Eyyûb el-Ensârî ile birlikteydi. Humeyd şöyle dedi: "Yanında ailesi olup da onlar için acele edenler haricinde her birimiz (Mina'dan Mekke'ye) son geliş vakti olan teşrik günlerinin sonunda gelip ziyaret tavafını yaptı."

---

37 Buhârî, Hac 129; Tirmizî, Hac 80; Ebû Dâvûd, Menâsik 82.

١٥٨٨ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ أَبِي عَبَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَفْلَحَ بْنِ حُمَيْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ إِلَى الْحَجِّ فِي رِجَالٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ يُفِضْ أَحَدٌ مِنْهُمْ إِلَّا رَجُلٌ كَانَتْ مَعَهُ امْرَأَتُهُ، فَأَحَبَّ أَنْ يَتَعَجَّلَ.

1588- Yusuf b. Yezîd'in bize, Ya'kûb b. Ebî Abbâd > Hammâd b. Zeyd > Eflah b. Humeyd yoluyla rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bir grup adamın eşliğinde Ebû Eyyûb el-Ensârî ile birlikte hacca doğru yola çıktım. Yanında hanımı olduğu için acele etmek isteyenler dışında içimizden hiç kimse ziyaret tavafını (ilk gün acele edip) yapmadı."

١٥٨٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي عَبْلَةَ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، قَالَ: لَقَدْ أَدْرَكْتُ أَقْوَامًا لَوْ أُمِرُوا أَلَّا يَشْرَبُوا الْمَاءَ مَا شَرِبُوهُ حَتَّى تَنْقَطِعَ أَعْنَاقُهُمْ، وَلَمْ يَكُونُوا يَزُورُونَ الْبَيْتَ إِلَّا يَوْمَ النَّفْرِ.

1589- ... Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm dedi ki: "Su içmemeleri emredilse, susuzluktan kırılıncaya kadar su içmeyecek olan, (dinî emirlere hassasiyetle bağlı) öyle insanlarla karşılaştım ki, Kâbe'yi ziyaret tavaflarını ancak Mina'dan dönecekleri bayramın üçüncü günü (yevm-i nefr) yapıyorlardı."

***

Kurban günleri geçinceye kadar tavafı geciktiren kimselerin ceza kurbanı kesmesi gerektiğini söyleyenler ile buna gerek olmadığını savunanlar arasında daha önce bahsettiğimiz ihtilafa gelince; hacda yapılan görevlerden bazılarının belirli bir vakitle yapılması gerektiğini; bu vaktin geçmesi hâlinde başka zaman yapılamayacağını, dolayısıyla ilgili görevi terk edenlerin ceza kurbanı kesmesi lazım geldiğini görmekteyiz. Mesela; bunlardan biri, cemreleri taşlama görevidir. Cemreleri taşlamanın belirli bir vakti vardır. Eğer kişi, söz konusu belirli vakit geçinceye kadar cemreleri taşlamayı ihmal ederse, onun yerine bir ceza kurbanı kesmekle mükellef olur ve ona tekrar cemre taşlaması emredilmez.

Bazı görevler de vardır ki, bunlar için belirli bir zaman sınırlaması olmamasına rağmen, bunların diğer vakitlere nispetle teâmül hâline gelmiş olan vaktinde yerine getirilmesi müstehaptır. Mesela; Safa ve Merve arasındaki sa'y böyledir. Bu sa'yin, Kâbe'yi tavafın peşinden yapılması müstehaptır. Biri bunu, Kâbe'yi tavafından sonra yapmayıp günlerce erteleyecek olsa bile, sa'yi kaza etmekle yükümlü olmadığı gibi herhangi bir ceza kurbanı kesmesi de gerekmez.

Şayet söz konusu görev bir ziyaret tavafı olup da o kişi kurban günleri geçinceye kadar bu görevi yerine getirmemişse, o zaman bu tavafı yapması emredilir ve söylediklerimize kıyasen böyle birinin ceza kurbanı kesmesi de gerekmez. Nitekim Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de bu görüşü benimsemişlerdir. Çünkü ilgili tavafı "vakti içerisinde" yapmıştır. Eda edilmesi gereken vakit geçmiş olsaydı, o takdirde, -tıpkı vakti geçinceye kadar cemreleri taşlamayı ihmal eden birine, belirlenmiş vakti dışında cemre taşlama emrinin verilmemesi gibi- o tavafı da vakti dışında yapması emredilmezdi.

Dolayısıyla bir görevi vakti dahilinde ifa eden birini, bunun yanı sıra ceza kurbanı kesmekle sorumlu tutmanın bir anlamı yoktur. Ayrıca o görevi yapılması müstehap olan vaktinden sonraya ertelemiş olması ceza kurbanı kesmesini de gerektirmez. Nitekim hacının, Kâbe'yi tavafının ardından Safa ile Merve arasındaki sa'yi terk etmesi de ceza kurbanı kesmesini gerektirmemektedir.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ...﴾

"HACCI VE UMREYİ DE ALLAH İÇİN TAMAMLAYIN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* ***"Haccı ve umreyi de Allah için tamamlayın (ve etimmu'l-hacce ve'l-umrete lillah)"***[38] buyurmaktadır. Bu âyet, okunuşu hakkında ihtilaf edilen âyetlerden biridir. Bir grup bunu "umre" kelimesinin fethalı (nasb) hâliyle ***"ve etimmu'l-hacce ve'l-umrete lillah"*** şeklinde okurken; diğer bir grup ise "umre" kelimesini zammeli (ref) hâliyle ***"ve etimmu'l-hacce ve'l-umretü lillah (haccı -farz olarak- tamamlayın, umre ise Allah için bir nafiledir)"*** tarzında okumuşlardır. Bu konuda ilk dönem âlimlerinden (mütekaddimûn) nakledilen rivayetlerin bir kaçı şöyledir:

١٥٩٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، وَالشَّعْبِيَّ، يَتَذَاكَرَانِ الْعُمْرَةَ، فَقَالَ الشَّعْبِيُّ: مَا أُرَاهَا إِلَّا تَطَوُّعًا، قَالَ اللهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةُ لِلَّهِ}، بِالرَّفْعِ وَقَالَ أَبِي: مَا أُرَاهَا إِلَّا وَاجِبَةً، قَالَ اللهُ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ}، بِالنَّصْبِ.

1590- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Saîd b. Ebî Bürde dedi ki: Babamın ve eş-Şa'bî'nin umre hakkında görüş alışverişinde bulunduklarına şahit oldum. eş-Şa'bî "Ben bunun sadece bir nafile olduğunu[39] düşünüyorum"

---

38 Bakara 2/196.

39 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki Arapça ibare "mâ urâhâ illâ vâcibeten: bunun mutlaka bir farz olduğunu düşünüyorum" şeklindedir. Ancak rivayetin lafzına bakılırsa, aynı ibareyi Ebû Bürde de söylemektedir. Dolayısıyla aralarında bir farktan söz edilemez. Hâlbuki rivayette eş-Şa'bî ve Ebû Bürde'nin ilgili âyeti farklı biçimlerde okudukları vurgulanmaktadır. Buna göre anlamın da değişik olması ve farklı görüşler serdetmiş olmaları gerekmektedir.

dedikten sonra Allah *celle senâüh*'ün ***"ve etimmu'l-hacce ve'l-umretü lillah (haccı tamamlayın, umre ise Allah için bir nafiledir)"*** âyetindeki "umre"yi zammeli (ref) olarak okudu. Babam ise "Ben de bunun mutlaka bir farz olduğu düşüncesindeyim" dedikten sonra Allah Teâlâ'nın ***"ve etimmu'l-hacce ve'l-umrete lillah: haccı ve umreyi de Allah için tamamlayın"*** âyetindeki "umre" kelimesini fethalı (nasb) olarak okudu.[40]

***

Bazı ilim adamları da umrenin tıpkı haccın farziyeti gibi farz olduğu görüşünü benimsemişler ve bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının görüşlerini delil olarak öne sürmüşlerdir. Şöyle ki:

١٥٩١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ الصُّبَيُّ بْنُ مَعْبَدٍ: كُنْتُ أَعْرَابِيًّا نَصْرَانِيًّا فَأَسْلَمْتُ، وَكُنْتُ حَرِيصًا عَلَى الْجِهَادِ، وَإِنِّي وَجَدْتُ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ مَكْتُوبَيْنِ عَلَيَّ، فَأَتَيْتُ رَجُلًا مِنْ عَشِيرَتِي يُقَالُ لَهُ: هُذَيْمُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، فَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ: اجْمَعْهُمَا ثُمَّ اذْبَحْ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ، فَأَهْلَلْتُ بِهِمْ جميعا، فَلَمَّا أَتَيْتُ الْعُذَيْبَ لَقِيَنِي سَلْمَانُ بْنُ رَبِيعَةَ، وَزَيْدُ بْنُ صُوحَانَ، وَأَنَا أُهِلُّ بِهِمْ جَمِيعًا، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ: مَا هَذَا بِأَفْقَهِ مِنْ بَعِيرِهِ، فَأَتَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنِّي أَسْلَمْتُ، وَأَنَا حَرِيصٌ عَلَى الْجِهَادِ، وَإِنِّي وَجَدْتُ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ مَكْتُوبَيْنِ عَلَيَّ، فَأَتَيْتُ هُذَيْمَ بْنَ عَبْدِ اللهِ، فَقُلْتُ: يَا هَنَّاه، وَجَدْتُ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ مَكْتُوبَيْنِ عَلَيَّ، فَقَالَ: اجْمَعْهُمَا، ثُمَّ اذْبَحْ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ، فَأَهْلَلْتُ بِهِمَا، فَلَمَّا أَتَيْتُ الْعُذَيْبَ لَقِيَنِي [سَلْمَانُ بْنُ رَبِيعَةَ]، وَزَيْدُ بْنُ صُوحَانَ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ: مَا هَذَا بِأَفْقَهِ مِنْ بَعِيرِهِ قَدْ هُدِيتَ لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1591- ... Ebû Vâil'in rivayet ettiğine göre, es-Subey b. Ma'bed dedi ki: Hıristiyan bir bedevi iken Müslüman oldum. Cihad etmek için can atıyordum.

Sonuç olarak Taberî'nin *Tefsîr*'inde eş-Şa'bî'nin bu âyetteki "umre" ile ilgili olarak "nafile" fikrinde olduğuna dair bir rivayet kayıtlı olduğu için biz de söz konusu ibarenin Türkçe'ye bu şekilde çevrilmesinin uygun olacağı kanaatine vardık. (Çeviren)

40 Benzer bir lafızla bk. Taberî, *Tefsîr*, II, 208.

Ancak hac ve umrenin üzerime farz olduğunu gördüm. Ben de aşiretimden Hüzeym b. Abdullah adında bir adamın yanına geldim. Ona durumu arzedince "Her ikisini birleştir sonra da hedy kurbanından kolayına geleni kes" dedi. Ben de her ikisini eda etmek niyetiyle ihrama girip telbiye getirdim. el-Uzeyb denilen mekâna geldiğimde Selmân b. Rabîa ve Zeyd b. Sûhân ile karşılaştım. Ben de hac ve umrenin her ikisi için niyetlenip ihrama girmiştim. (Beni bu hâlde görünce) biri diğerine "Bu adam devesinden daha anlayışlı değil!" dedi. Ben de Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın yanına gittim ve şöyle dedim: "Ey mü'minlerin emiri! Ben (Hıristiyan biriyken) Müslüman oldum. Cihad etmek için can atıyorum. Ne var ki hac ve umrenin üzerime farz olduğunu öğrendim ve Hüzeym b. Abdullah'a gelerek ona 'Efendi! Ben hac ve umrenin üzerime farz olduğunu öğrendim (ne yapmalıyım)?' dedim. O da bana 'Bu ikisini birleştir sonra da kurbandan kolayına geleni kes' dedi. Ben de hac ve umreyi birlikte yapma niyetiyle ihrama girdim. el-Uzeyb mevkiine gelince [Selmân b. Rabîa][41] ve Zeyd b. Sûhân ile karşılaştım. Biri diğerine 'Bu adam devesinden daha anlayışlı değil' dedi." (Bütün bunların üzerine) Ömer *radıyallahu anh* dedi ki: "Sen zaten Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetine uymuşsun."[42]

***

(Bu görüş sahiplerinin) bu hadiste delil olarak öne sürdükleri şey ise, es-Subey b. Ma'bed'in, Ömer *radıyallahu anh*'a "Hac ve umrenin üzerime farz olduğunu öğrendim" demesi ve Ömer *radıyallahu anh*'ın de buna karşı çıkmamasıdır. Bu da Ömer *radıyallahu anh*'a göre hac ile umrenin hükümlerinin birbirine denk olduğunu ve haccın farz kılınması gibi umrenin de farz kılındığını göstermektedir. Yine;

١٥٩٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، أَيْضًا، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنِ الْجَرِيرِيِّ، عَنْ حَيَّانَ بْنِ عُمَيْرٍ الْقَيْسِيِّ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ ابْنَ عَبَّاسٍ: أَأَعْتَمِرُ قَبْلَ أَنْ أَحُجَّ؟ قَالَ: نُسُكَانِ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْكَ، فَلَا يَضُرُّكَ بِأَيِّهِمَا بَدَأْتَ.

41 Bu isim eserin yazma nüshasında bulunmamaktadır. Basılı nüshaya, diğer kaynaklardan istifade edilerek köşeli parantez içinde kaydedilmiştir. Metnin bağlamından da anlaşılacağı gibi bu ismin burada olması zorunludur. (Çeviren)

42 Ebû Dâvûd, Menâsik 24; Nesâî, Menâsik 49; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 14; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 146.

1592- ... Süfyân es-Sevrî'nin, el-Cerîrî'den rivayet ettiğine göre, Hayyân b. Umeyr el-Kaysî dedi ki: Bir adam, İbn Abbâs'a "Haccetmeden önce umre yapabilir miyim?" diye sordu. O da şu cevabı verdi: "Her ikisi de Allah *azze ve celle*'nin sana yüklediği iki görevdir (nüsükân). Hangisinden istersen başla, sana zararı olmaz."[43]

١٥٩٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْأَنْصَارِيُّ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ حَيَّانَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

1593- ... Süleyman et-Teymî, Hayyân b. Umeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan bu rivayeti aynı şekilde nakletti.

١٥٩٤ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّازُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَارِثُ بْنُ عُمَيْرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: صَلَاتَانِ لَا يَضُرُّكَ بِأَيِّهِمَا بَدَأْتَ: الْحَجُّ، وَالْعُمْرَةُ.

1594- ... Eyyûb'un, Ebu'l-Âliye'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "İki (farz) ibadet (salâtân) vardır ki, hangisiyle başlarsan başla sana zarar vermez. Bunlar da hac ve umredir."

١٥٩٥ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: الْحَجُّ وَالْعُمْرَةُ وَاجِبَتَانِ.

1595- ... Eyyûbûn, Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Hac ve umre, iki farzdır."[44]

١٥٩٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ الْأَصْبَهَانِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ أَفْلَحَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، وَعَنِ الْحَسَنِ، قَالَ أَحَدُهُمَا: نُسُكَانِ، وَقَالَ الْآخَرُ: صَلَاتَانِ لَا يَضُرُّكَ بِأَيِّهِمَا بَدَأْتَ: الْحَجُّ، وَالْعُمْرَةُ.

43 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 573.

44 Benzer bir lafızla bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 572.

1596- ... Kesîr b. Eflah'ın rivayet ettiğine göre, Zeyd b. Sâbit ve el-Hasen'den biri "İki görev (nüsükân)," diğeri de "İki ibadet" (salâtân) diyerek şöyle devam etmişlerdir: "Hangisiyle başlarsan başla, sana zarar vermez: Hac ve umre."[45]

***

Başkaları da umrenin, terk edilmemesi gereken bir sünnet-i müekkede olup haccın farziyeti gibi farz olmadığı görüşü savunmuşlar ve bu hususta şu delilleri öne sürmüşlerdir:

١٥٩٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَا: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ، وَالْحَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاةَ، وَعَبَّادُ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْعُمْرَةِ، أَوَاجِبَةٌ، فَرِيضَةٌ كَفَرِيضَةِ الْحَجِّ؟ قَالَ: لَا، وَلَكِنْ تَعْتَمِرُ خَيْرٌ لَكَ.

1597- İbn Ebî Dâvûd'un bize, Ali b. Abdurrahman > Saîd b. Ebî Meryem yoluyla rivayet ettiğine göre, Yahyâ b. Eyyûb şöyle dedi: İbn Cüreyc, el-Haccâc b. Ertât ve Abbâd b. Kesîr'in, Muhammed b. el-Münkedir'den rivayet ettiklerine göre, Câbir b. Abdullah dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e umrenin hac farizası gibi bir farz olup olmadığı soruldu. Allah Rasûlü de ***"Hayır, ancak umre yapman senin için hayırlıdır"*** buyurdu. Şu kadar var ki burada İbn Cüreyc ve el-Haccâc b. Ertât, hadislerini (Allah Rasûlü'ne dayanan) merfu bir rivayet olarak nakletmemişlerdir.[46]

***

---

45 Sadece Zeyd b. Sâbit'in görüşüyle ilgili benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 573.

46 Bu rivayet, benzer bir lafızla Tirmizî, Hac 88'de; aynı sened ve metinle de Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 570'de geçmektedir. Tahâvî'nin son ibaresinden anlaşıldığına göre hadisi, merfu bir rivayet yani Hz. Peygamber'in sözü olarak nakleden kişi Abbâd b. Kesîr'dir. Ancak Tirmizî'nin rivayetinde el-Haccâc > Muhammed b. el-Münkedir kanalıyla gelmesine rağmen hadisin merfu olduğu görülmektedir. Beyhakî ise, bu hadisi Saîd b. Ebî Meryem > Yahyâ b. Eyyûb > İbn Cüreyc ve el-Haccâc b. Ertât > Muhammed b. el-Münkedir isnadıyla Câbir b. Abdullah'tan mevkuf (sahâbe sözü) olarak rivayet etmekte ve sonunda şöyle demektedir: "Bu hadis Câbir'den bu şekilde mevkuf olarak mahfuzdur. Yine ondan merfu olarak gelen bir rivayet daha vardır. Ancak bu rivayetlerin her ikisi de zayıftır." (Çeviren)

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de bu meselede Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen bir rivayet olup olmadığına baktık. Fakat söz konusu iki görüşten birini diğerine tercih etmemizi gerektirecek bir delil tespit edemedik.

(Ancak bu noktada şu hadisi dikkate alarak bir kanaate varmak mümkün olabilir:)

١٥٩٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ الْبَيْتِ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ.

1598- … Âsım b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb'ın, Vâkıd b. Muhammed kanalıyla (Vâkıd'ın) babasından rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in onun Rasûlü olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak."***[47]

١٥٩٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، أَنَّ أَبَاهُ، حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: وَجَدْتُ الْإِسْلَامَ بُنِيَ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ، وَحَجِّ الْبَيْتِ.

1599- … Ömer b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb'ın, babasından rivayet ettiğine göre, İbn Ömer ona şunu söylemiştir: "İslâm'ın beş şey üzerine kurulduğunu gördüm: Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve hacca gitmek."

---

47 Âsım'ın babası Muhammed yoluyla rivayeti için bk. Müslim, Îmân 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 120; Âsım'ın Vâkıd b. Muhammed kanalıyla rivayeti için bk. İbn Huzeyme, *Sahîh,* I, 159-160.

١٦٠٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ الْحَارِثِ الْأَزْدِيُّ الْبَاغِنْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَنْظَلَةُ وَهُوَ ابْنُ أَبِي سُفْيَانَ الْجُمَحِيُّ الْمَكِّيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ بْنَ خَالِدٍ، يُحَدِّثُ طَاوُسًا، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عُمَرَ، فَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَلَا تَغْزُو؟ فَقَالَ: إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالْحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ.

1600- ... İkrime b. Hâlid'in Tâvus'tan şunu naklettiğini işittim: Bir adam İbn Ömer'e gelerek "Ebû Abdurrahman! Gazaya çıkmıyor musun?" diye sordu. İbn Ömer şöyle cevap verdi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."***[48]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen bu hadislerde, İslâm'ın üzerine kurulu olduğu hususlar ve farzlardan bahsedilmiş; ancak bunların arasında umre zikredilmemiştir. Bu da umrenin hükmünün, bu hadiste sözü edilen hac ve benzeri farzların hükümleri gibi olmadığını göstermektedir.

Bu noktada eğer biri "Bu meseleye dair daha önce Abdullah b. Ömer'in 'Hac ve umre, iki farzdır'[49] dediğini naklettiniz. Buna göre İbn Ömer, farziyet açısından ikisini (hac ve umreyi) birbirine denk saymaktadır. Hâlbuki o, diğer taraftan da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***'İslâm beş şey üzerine kuruludur'*** beyanını işitmişti. Demek ki bu hadis ona göre, umrenin farziyetini ortadan kaldırmamaktadır" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

İbn Ömer'in "umrenin bir farz" olduğu yönündeki sözünde, umrenin (her fert için ayrı ayrı) bir "farîza" olduğunu gösterecek bir delil yoktur. Çünkü o, bu sözüyle sadece belirli bir Müslüman topluluğun yerine getirmesinin yeterli sayılacağı surette, umrenin bütün Müslümanlara farz bir ibadet olduğunu kastetmiş olabilir. Nitekim âlimlerin farz olarak kabul ettikleri cihadın farziyeti

48 Buhârî, Îmân 1; Müslim, Îmân 22; Nesâî, Îmân 13.

49 Bk. 1595 no'lu rivayet.

böyledir. Zira Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen gibi pek çok ilim adamı şöyle diyordu: "Cihad, bütün Müslümanlara farzdır. Ancak onlardan bir kısmı bu görevi yerine getirirse, diğerleri adına bu yeterli olur ve onların üzerinden de bu farz yükümlülüğü kalkar. Mesela; cenaze namazları ve ölülerin yıkanmasının farziyeti de böyledir. Bu görevler, genel olarak bütün Müslümanların üzerine farz-ı ayndır. Fakat içlerinden bir kısmı bunu yerine getirirse, diğerlerinin üzerinden farz yükümlülüğü kalkar." es-Subey b. Ma'bed'in Ömer b. el-Hattâb'a hitaben söylediği "Hac ve umrenin, üzerime farz olduğunu öğrendim" sözü için de aynı şey geçerlidir.[50] Ömer *radıyallahu anh*'ın bu hususta ona karşı çıkmaması ise, Ömer *radıyallahu anh*'ın, umrenin farziyetini haccın farziyeti gibi saymasından değil; aksine bunu cihadın Müslümanlara farz kılınması gibi bir farz olarak telakki etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu konudaki görüşünün böyle olduğuna dair delil ise şöyledir:

١٦٠١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ الْأَعْمَشُ، قَالَ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ، يُحَدِّثُ عَنْ عَابِسِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، قَالَ: إِذَا حَلَلْتُمُ السُّرُوجَ فَشُدُّوا الرِّحَالَ لِلْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ، فَإِنَّهَا أَحَدُ الْجِهَادَيْنِ.

1601- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. el-Minhâl > Şu'be > el-A'meş > İbrahim kanalıyla Âbis b. Rabîa'dan rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* dedi ki: "(Gazvelerden dönüp de) atlarınızın eğerlerini çözüp indirdiğiniz zaman, hac ve umre için develerinizin semerlerini hazırlayın. Çünkü o (umre), iki cihaddan biridir."[51]

***

Dikkat edersen burada Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh,* umreyi hac ile birlikte zikrederek "Hac ve umre için develerinizin semerlerini hazırlayın" demiştir. Ardından da "Çünkü o (umre), iki cihaddan biridir" diyerek umreyi özellikle cihada benzetmiştir ki, biz daha önce bazı insanların yerine

---

50 Bk. 1591 no'lu rivayet.

51 Abdurrezzâk, *Musannef,* V, 7, 174; Saîd b. Mansûr, *Sünen,* II, 169, thk. Habiburrahman el-A'zamî. Hindistan 1982. Tahâvî'nin rivayetindeki son cümle "Fe innehâ ehadü'l-cihâdeyn: Çünkü o (umre) iki cihaddan biridir" lafzıyla kayıtlıdır. Saîd b. Mansûr'un eserinde de aynı şekilde geçmektedir. Ancak Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde "Fe innehû ehadü'l-cihâdeyn: Çünkü o (hac) iki cihaddan biridir" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

getirmesiyle bütün insanların üzerinden farz yükümlülüğünün kalktığı bu cihadın hükmünden bahsetmiştik. Ayrıca;

١٦٠٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ يَزِيدَ الْأَوْدِيُّ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى [خَمْسٍ]: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ الْبَيْتِ، وَصِيَامِ رَمَضَانَ.

1602- ... Dâvûd b. Yezîd el-Evdî'nin Âmir'den rivayet ettiğine göre, Cerîr b. Abdullah dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"İslâm [beş şey üzerine]***[52] ***kurulmuştur: Allah'tan başka bir ilah olmadığına şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."***[53]

١٦٠٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عُثْمَانَ اللَّاحِقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ الْبَجَلِيُّ، عَنْ زَاذَانَ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي مَسِيرٍ لَهُ، فَسَأَلَهُ عَنِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَحَجُّ الْبَيْتِ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ، وَأَنْ تُحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ، وَتَكْرَهَ لِلنَّاسِ مَا تَكْرَهُ لِنَفْسِكَ.

1603- ... Osman el-Becelî'nin, Zâzân'dan rivayet ettiğine göre, Cerîr b. Abdullah dedi ki: Bir bedevi, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir yolculuğu sırasında yanına gelerek ona İslâm'ı sordu. Allah Rasûlü de şöyle buyurdu: ***"(İslâm), Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek, Ramazan orucunu tutmak ve kendin için sevip arzuladığın bir şeyi insanlar için de sevip arzulamak; kendin için istemediğin/hoşlanmadığın bir şeyi insanlar için de istememektir."***[54]

52 Bu ibarenin Arapça karşılığı olan "hams" lafzı, eserin basılı nüshasında geçmemektedir. Yazma nüshasında ise kaydedilmiş olmasına rağmen, müstensih tarafından -her nedense- üzerine bir çizgi çekilmiştir. Muhakkik de bundan dolayı bu lafzı basılı nüshadan çıkarmış olmalıdır. Hâlbuki bir sonraki dipnotun kaynaklarında da görüleceği üzere aynı sened ve metinle gelen rivayetlerde bu lafız mevcuttur. Bu sebeple biz de çeviriyi ona göre yaptık. (Çeviren)

53 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 364; Mervezî, *Ta'zîmu kadri's-salât,* I, 423, thk. A. Abdulcabbâr el-Ferîvâî, Medine 1406; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* II, 326.

54 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* II, 318.

١٦٠٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ بْنِ فَارِسٍ، وَإِذَا أَبُو أُمَيَّةَ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَدْ حَدَّثَنَا، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَا: أَخْبَرَنَا كَهْمَسٌ، عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعْرِ، شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ، مَا يُرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ، وَلَا نَعْرِفُهُ، حَتَّى جَلَسَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَسْنَدَ رُكْبَتَهُ إِلَى رُكْبَتِهِ، وَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى فَخِذِهِ، ثُمَّ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ، أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِسْلَامِ؟ قَالَ: تَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ، وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ، وَتَصُومُ رَمَضَانَ، وَتَحُجُّ الْبَيْتَ إِنِ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا قَالَ: فَإِذَا فَعَلْتُ ذَلِكَ فَقَدْ أَسْلَمْتُ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: صَدَقْتَ.

1604- Yezîd b. Sinan'ın bize, Osman b. Ömer b. Fâris > Ebû Umeyye Muhammed b. İbrahim > Ebû Âsım > Kehmes[55] > İbn Büreyde > Yahyâ b. Ya'mer kanalıyla rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer dedi ki: Ömer b. el-Hattâb bana şunu anlattı: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda olduğumuz bir sırada, simsiyah saçlı ve bembeyaz elbiseli bir adam çıkageldi. Üzerinde yolculuk izi görünmüyordu ve onu tanımıyorduk. Nihayet gelip Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in önüne oturdu; dizlerini onun dizlerine bitiştirdi ve ellerini de uylukları üzerine koyup "Muhammed! Bana İslâm'ın ne olduğunu anlat!" dedi. Allah Rasûlü de ***"Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucunu tutman, -eğer bir yolunu bulabilirsen- Kâbe'yi haccetmendir"*** buyurdu. Adam "Eğer bunları yaparsam, Müslüman olurum (öyle mi)?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Evet"*** dedi.[56] Ardından adam "Doğru söyledin" dedi.[57]

---

55 Eserin yazma nüshasında bu isim bu şekilde "Kehmes" olarak kaydedilmiş olmasına rağmen, muhakkik tarafından basılı nüshaya yanlışlıkla "Küheymiş" şeklinde geçirilmiştir. (Çeviren)

56 Araştırmalarımıza rağmen Tahâvî dışındaki kaynaklarda hadisin buradaki soru cevap kısmını (yani adamın "Eğer bunları yaparsam" diye başlayan sorusunu ve Allah Rasûlü'nün ***"Evet"*** cevabını) tespit edemedik. Ancak senedleri karşılaştırdığımızda Tahâvî ile diğer kaynakların senedlerinde Kehmes'in öğrencilerinden itibaren farklı raviler olduğu görülmektedir. Bu ek ibarenin onlardan kaynaklanmış olması ihtimali vardır. (Çeviren)

57 Bazı lafız farklılıklarıyla Müslim, Îmân 1; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Îmân 4; Nesâî, Îmân 5; İbn Mâce, Mukaddime 9.

١٦٠٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمِنْقَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَطَرٌ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُمَرَ، قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ ذَكَرَهُ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يَقُلْ فِي الْحَجِّ: إِنِ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا.

1605- Yezîd b. Sinan'ın bize, Musa b. İsmail el-Minkarî > Hammâd b. Zeyd > Matar > Abdullah b. Büreyde > Yahyâ b. Ya'mer isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda olduğumuz bir sırada" dedikten sonra bu hadisi aynı şekilde aktardı; yalnızca hac ile ilgili olarak ***"Eğer bir yolunu bulabilirsen"*** cümlesini söylemedi.

١٦٠٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سِنَانٍ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ مَرْثَدٍ، عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ، قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَيَحْيَى بْنُ يَعْمَرَ جَالِسَيْنِ فِي الْمَسْجِدِ، فَجَاءَ ابْنُ عُمَرَ، فَأَنْشَأَ يُحَدِّثُ، قَالَ: بَيْنَا نَحْنُ جُلُوسٌ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ جَاءَ رَجُلٌ حَسَنُ الْوَجْهِ، حَسَنُ اللِّمَّةِ، طَيِّبُ الرِّيحِ، حَسَنُ الثِّيَابِ، فَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَدْنُو مِنْكَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: ادْنُ قَالَ: حَيْثُ أَسْأَلُكَ عَنْ شَرَائِعِ الْإِيمَانِ قَالَ: تُقِيمُ الصَّلَاةَ، وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ، وَتَقُومُ رَمَضَانَ، وَتَحُجُّ الْبَيْتَ، وَتَغْتَسِلُ مِنَ الْجَنَابَةِ قَالَ: صَدَقْتَ فَعَجِبْنَا مِنْ قَوْلِهِ: صَدَقْتَ.

1606- Ali b. Ma'bed'in bize, Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî > Ebû Sinan > Alkame b. Mersed yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Büreyde dedi ki: Ben Yahyâ b. Ya'mer ile birlikte mescidde otururken İbn Ömer çıkageldi ve şunu anlatmaya başladı: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda olduğumuz bir sırada, kulaklarını kapatacak ölçüde uzun güzel saçları olan, yüzü güzel, elbisesi güzel ve güzel kokular sürünmüş bir adam çıkageldi. Selam verdi ve "Ey Allah'ın Rasûlü! Yanına gelebilir miyim?" dedi. Allah Rasûlü de ***"Buyur, yaklaş"*** dedi. Adam "Sana imanın esaslarını sormaya geldim"[58] dedi. Allah Rasûlü de ***"Namazı kılarsın, zekâtı verirsin, Ramazan orucunu***

58 Burada, "geldim" diye çevirdiğimiz ve Arapça metni kanaatimizce "ci'tü" şeklinde olması gereken ibare, eserin yazma ve basılı nüshalarında mekân zarfı olarak kullanılan "haysü" tarzında yazılmıştır. Bunun yazım benzerliğinden kaynaklanan bir müstensih hatası olduğunu düşünüyoruz. (Çeviren)

tutarsın, Kâbe'yi haccedersin ve cünüplükten yıkanırsın" buyurdu. Bunun üzerinde adam "Doğru söyledin" dedi. Biz onun "Doğru söyledin" sözüne hayret etmiştik.

١٦٠٧ - حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَكَمِ الْحَبَرِيُّ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ثَابِتٌ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كُنَّا نُهِينَا فِي الْقُرْآنِ أَنْ نَسْأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ شَيْءٍ قَالَ: وَكَانَ يُعْجِبُنَا أَنْ يَجِيءَ الرَّجُلُ الْعَاقِلُ مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ فَيَسْأَلُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَ أَجْرَأَ عَلَى ذَلِكَ مِنَّا قَالَ: فَجَاءَ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، أَتَانَا رَسُولُكَ، فَزَعَمَ أَنَّكَ تَزْعُمُ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَرْسَلَكَ قَالَ: صَدَقَ قَالَ: وَزَعَمَ أَنَّ عَلَيْنَا خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي يَوْمِنَا وَلَيْلَتِنَا قَالَ: صَدَقَ قَالَ: فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ، آللهُ أَمَرَكَ بِهَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: وَزَعَمَ رَسُولُكَ أَنَّ عَلَيْنَا زَكَاةَ أَمْوَالِنَا قَالَ: صَدَقَ قَالَ: فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ، آللهُ أَمَرَكَ بِهَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: وَزَعَمَ رَسُولُكَ أَنَّ عَلَيْنَا صَوْمَ شَهْرٍ فِي سَنَتِنَا قَالَ: صَدَقَ قَالَ: فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ، آللهُ أَمَرَكَ بِهَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: وَزَعَمَ رَسُولُكَ أَنَّ عَلَيْنَا حَجَّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا؟ قَالَ: صَدَقَ، قَالَ: فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ، آللهُ أَمَرَ بِهَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَقَالَ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا أَزِيدُ عَلَيْهِنَّ شَيْئًا، وَلَا أَنْقُصُ مِنْهُنَّ شَيْئًا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَاللهِ لَئِنْ صَدَقَ لَيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ.

1607- … Süleyman b. el-Mugîre'nin, Sabit'ten rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik dedi ki: Kur'ân'da, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e herhangi bir soru sormamız yasaklanmıştı. Bu sebeple çöl sakinlerinden (bedevilerden) aklı başında bir adamın gelip Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e soru sorması hoşumuza giderdi. Çünkü onlar bu konuda bizden daha cesurdular.

Derken bir adam geldi ve "Muhammed! Senin elçin bize geldi de güya 'senin Allah *azze ve celle*'nin Rasûlü olduğunu söylediğini' iddia etti, doğru mu?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Doğru söylemiş"*** dedi. Adam "Ayrıca gece ve gündüz beş vakit namaz kılmakla yükümlü olduğumuzu söyledi" dedi. Allah Rasûlü ***"Evet"*** dedi. Adam "Seni Rasûl olarak gönderenin aşkına (söyle), gerçekten bunu sana Allah mı emretti?" diye sordu. O da "Evet" dedi. Daha sonra adam "Elçin, aynı zamanda mallarımızın zekâtını vermekle mükellef

olduğumuzu da söylemişti" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Doğru söylemiş"*** buyurdu. Adam "Seni Rasûl olarak gönderenin aşkına (söyle), gerçekten bunu sana Allah mı emretti?" diye sordu. O da "Evet" dedi. Adam "Elçin, her yıl bir aylık oruç tutmamız gerektiğini de söylemişti" dedi. Allah Rasûlü ***"Doğru söylemiş"*** buyurdu. Adam yine "Seni Rasûl olarak gönderenin aşkına (söyle), gerçekten bunu sana Allah mı emretti?" diye sordu. O da ***"Evet"*** dedi. Adam "Senin elçin, -bir yolunu bulabilenler için- Kâbe'yi haccetmemiz gerektiğini de söylemişti" dedi. Allah Rasûlü ***"Doğru söylemiş"*** buyurdu. Adam "Seni Rasûl olarak gönderenin aşkına (söyle), gerçekten bunu sana Allah mı emretti?" diye sordu. O da ***"Evet"*** dedi.

(Ravi) dedi ki: Adam daha sonra "Seni hak (din) ile gönderene yemin olsun ki, bunlara ne bir şey eklerim ne de herhangi bir şeyi eksiltirim" dedi (ve çıkıp gitti). Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Allah'a yemin olsun ki, eğer bu söylediğinde samimiyse, mutlaka cennete girer."***[59]

١٦٠٨ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَزْرَقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُبَارَكُ بْنُ سَعِيدٍ الثَّوْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَسْرُوقٍ، عَنْ أَيُّوبَ يَعْنِي: ابْنَ عَبْدِ اللهِ بْنِ مُكَرِّزٍ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ غَنْمٍ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا الْعَمَلُ الَّذِي يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ، وَيُنَجِّينِي مِنَ النَّارِ؟ فَقَالَ: لَقَدْ سَأَلْتَ عَظِيمًا، وَإِنَّهُ لَيَسِيرٌ: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَحَجُّ الْبَيْتِ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ.

1608- ... Abdurrahman b. Ganem'in rivayet ettiğine göre, Muâz b. Cebel şöyle dedi: (Allah Rasûlü'ne) "Ey Allah'ın Rasûlü! Beni cehennemden uzaklaştırıp cennete girdirecek amel hangisidir?" diye sordum. Şöyle buyurdu: ***"Çok önemli bir şeyi sordun, ancak cevabı gayet kolay: Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Rasûlü olduğuma şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."***[60]

59 Müslim, Îmân 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 193; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XV, 190. Rivayetin son cümlesi, Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında -aynı senedle gelen aynı rivayet olmasına rağmen- "Eğer bu söylediğinde samimiysen, mutlaka cennete girersin" şeklindedir. İlgili diğer kaynaklar ve olayın akışı dikkate alındığında Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'daki rivayetinde geçen cümlenin daha doğru olduğu kanaatindeyiz. (Çeviren)

60 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 231; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IV, 116.

Görüldüğü gibi bu rivayetlerde de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* İslâm'ın, üzerine kurulmuş olduğu farizaları bildirmesine rağmen umreden bahsetmemiştir. Bu da umrenin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bu rivayetlerde bahsedilen ve namaz ve Ramazan orucu gibi İslâm'ın temelini teşkil eden hususların yanı sıra zikredilmiş olan haccın farziyeti gibi bir farîza olmadığını göstermektedir. Ayrıca umre, bir insanın, birini yerine getirip diğerlerini ihmal etmesi durumunun, yükümlü olduğu farzları (tam anlamıyla) eda etmiş sayılmasına engel oluşturan[61] meselelerden biri de değildir. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* rivayet etmiş olduğumuz Enes b. Mâlik hadisinde adama ***"Eğer bu söylediğinde samimiyse, mutlaka cennete girer"*** buyurmuştur.

İşte hadisler yoluyla umrenin hükmü budur. Ayrıca Zeyd b. Sâbit'e ait daha önce aktardığımız ve umre ve haccı kastederek söylediği "İki görev (nüsükân) ve iki ibadet (salâtân); hangisiyle başlarsan başla, sana zarar vermez" şeklindeki sözünde de ona göre umrenin farz olduğunu gösterecek bir delil bulunmamaktadır. Çünkü o "iki farz görev" demediği gibi, "iki farz ibadet" de demiş değildir.

Bu durumda eğer biri "O hâlde 'iki görev (nüsükân)'in anlamı nedir?" diye soracak olursa, ona şöyle cevap verilir: Nüsük bazen "nafile," bazen de "farz" olabilir. Nafile türünden olanı, insanların Rableri *azze ve celle*'ye yakınlaşmak maksadıyla hedy kurbanı ve benzeri şeyleri nafile olarak bağışlamayı görev edinmeleridir.

Eğer (muhalif) "Fakat Zeyd b. Sâbit, hac ile umreyi bir arada zikrederek 'iki görev' veya 'iki ibadet' demişti. Bu da gösteriyor ki, onun kanaatine göre bu ikisinin hükmü birbirinin aynıdır?" diyecek olursa, ona şöyle denilir: Burada, ona göre ikisinin hükmünün aynı olduğunu gösterecek bir delil yoktur. Çünkü birbirlerinden farklı hükümleri bulunan iki şeyin bir arada zikredilmesi mümkündür. Nitekim Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Hac***

61 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "engel teşkil eden" ibaresinin metni, "engel oluşturmayan" anlamına gelecek şekilde kaydedilmiştir. Hâlbuki bir sonraki cümlede, ilgili şahsın cennete girebilmesi için, söz verdiği konuda samimi olmasının gereğinden bahsedilmektedir. Adamın söz verdiği şey ise, 1607 no'lu rivayette sayılan ve İslam'ın temelini teşkil eden beş şeye "ne bir şey eklemek ne de onlardan bir şey eksiltmek" olarak belirtilmektedir. Bu durumda, sayılan beş temel ibadetin, tam anlamıyla birini yapıp diğerini ihmal etmeden yerine getirilmesi gerekir ki Allah Rasûlü'nün müjdesini verdiği cennete girilmiş olsun. Dolayısıyla bu ihmal, farzların tam manasıyla eda edilmiş sayılmasına engeldir. (Çeviren)

sırasında ne kadına yaklaşma ne günah işleme ne de kavga vardır."[62] Oysa kadınlara yaklaşmak haccı bozar, kavga ise bozmaz. Allah Teâlâ, kendi başlarına farklı hükümlere sahip olan bu şeyleri bir arada zikretmiştir. Kaldı ki farz ibadetler, bizzat nakil ve şeriata dayalı direktiflerle (tevkîfî) bilinebilir. Dolayısıyla Allah *azze ve celle*'nin, kullarına umreyi farz kıldığı bilinmiyorsa, Allah bunu onlara bir fariza olarak yüklememiş demektir.

Yine birileri "Kıyas da bu umrenin bir fariza olmasını gerektirmektedir. Zira biz, nafile olarak işlenen bir fiilin, mutlaka farz olarak bir temeli olduğunu görmekteyiz. Mesela; nafile hac böyledir. Bu nafile haccın, farz olarak da bir aslı bulunmaktadır. Aynı şey nafile namaz için de geçerlidir. Onun da farz olarak bir temeli vardır. Öte yandan nafile sadaka için de aynı durum söz konusudur. Onun da farz olarak bir aslı vardır. Keza nafile oruç da böyledir. Onun da farz olarak bir temeli bulunmaktadır. Buradan da anlıyoruz ki umrenin nafile olarak eda edilmesinin gerekçesi, mutlaka farz olarak bir aslının var olmasıdır" derse, bu görüş sahibine şöyle cevap verilir:

İtikâfın da nafile olarak yerine getirilmesine rağmen, farz olarak bir temeli olmadığını görmekteyiz. Bu durumda, (muhalifimizin) öne sürdüğü delil geçersiz olmaktadır ve kendisinden aktardığımız şeylerin, tam tersi bir durum söz konusudur. Şöyle ki: Nafile olarak yapılan şeylerin, farz olarak bir aslı olabilir de olmayabilir de. Namaz, sadaka ve hac gibi farz olarak aslı bulunanların, nafile olarak eda edilmeleri de caizdir. Dolayısıyla bu söylediklerimizde, umrenin farz olmasını gerektirecek hiçbir şey yoktur.

Umrenin terk edilmemesi gereken nafilelerden (müekked sünnet) biri olduğu görüşünü savunanlar arasında Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen gibi âlimler bulunmaktadır. Şâfiî ise umrenin farz olduğu kanaatindeydi.

Umrenin yapılış şekline gelince; umre yapmak isteyen birinin, Harem bölgesinden ihrama girmesi doğru değildir. Uygun olan, Hill bölgesinden[63] ihrama girmesidir. Bu konudaki temel dayanak ise, kitabımızın önceki kısımlarında aktarmış olduğumuz ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in

---

62 Bakara 2/197.

63 Hil bölgesi: Harem bölgesi ile Mîkat yerleri arasındaki yerler için kullanılmaktadır. Bu bölgede ikamet edenlere mîkâtî veya hillî denilir. Bunlar gerek hac, gerekse de umre için Harem bölgesine girmeden bulundukları Hill bölgesinde ihrama girerler. Bk. *İlmihal -İman ve İbadetler,*- İlmî Heyet, I, 520-521. (Çeviren)

Abdurrahman b. Ebî Bekir'e, (kızkardeşi) Âişe *radıyallahu anhâ*'yı, umre yaptırmak için Ten'im'e çıkarmasını emrettiği rivayettir.[64] Ayrıca;

١٦٠٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو، أَخْبَرَهُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَوْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، قَالَ: أَمَرَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أُرْدِفَ عَائِشَةَ إِلَى التَّنْعِيمِ فَأُعْمِرَهَا.

1609- ... Amr[65] b. Evs'in rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Ebî Bekir dedi ki: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* bana, Âişe'yi bineğimin arkasında Ten'im'e kadar götürmemi ve ona umre yaptırmamı emretti."[66]

***

Şu da var ki, Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kardeşi Abdurrahman'a, Âişe *radıyallahu anhâ*'ya Ten'im'den umre yaptırmasını değil, sadece Hill bölgesinden umre yaptırmasını emretmişti. Harem bölgesine en yakın Hill mevkii de Ten'im olduğu için umresini oradan yaptırmıştır. Şöyle ki:

١٦١٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ بْنِ فَارِسٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ صَالِحُ بْنُ رُسْتُمَ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسَرِفَ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: مَا ذَاكِ؟ قُلْتُ: حِضْتُ قَالَ: فَلَا تَبْكِينَ، اصْنَعِي مَا يَصْنَعُ الْحَاجُّ فَقَدِمْنَا مَكَّةَ، ثُمَّ أَتَيْنَا مِنًى، ثُمَّ غَدَوْنَا إِلَى عَرَفَةَ، ثُمَّ رَمَيْنَا الْجَمْرَةَ تِلْكَ الْأَيَّامَ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ النَّفْرِ ارْتَحَلَ، فَنَزَلَ الْحَصْبَةَ، قَالَتْ: وَاللّٰهِ مَا نَزَلَ إِلَّا مِنْ أَجْلِي، فَأَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ، فَقَالَ: احْتَمِلْ أُخْتَكَ، فَأَخْرِجْهَا مِنَ الْحَرَمِ، قَالَتْ: وَاللّٰهِ مَا ذَكَرَ الْجِعْرَانَةَ، وَلَا التَّنْعِيمَ، فَلْتُهِلَّ بِعُمْرَةٍ، فَكَانَ أَدْنَانَا مِنَ الْحَرَمِ التَّنْعِيمَ، فَأَهْلَلْتُ بِعُمْرَةٍ، فَطُفْنَا بِالْبَيْتِ، وَسَعَيْنَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، ثُمَّ أَتَيْنَاهُ، فَارْتَحَلَ.

---

64 Bk. 1267, 1268, 1270 ve 1271 no'lu rivayetler.

65 Eseri yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Abdurrahman" olarak kayıtlıdır. Oysa gerek Tahâvî'nin, aynı rivayete aynı sened ve metinle yer verdiği *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (bk. II, 240), gerekse bir sonraki dipnotta zikredilen diğer kaynaklarda "Amr" olarak geçmektedir. Doğrusu da budur. Kanaatimizce Amr b. Evs'in, rivayeti aldığı "Abdurrahman" ile rivayeti verdiği "Amr" arasında bulunması hasebiyle, müstensihin gözü istinsah sırasında, daha sonra yazacağı isim olan Abdurrahman'a kaymış ve o buraya kaydedilmiş olmalıdır. (Çeviren)

66 Buhârî, Umre 6; Müslim Hac 135; Tirmizî, Hac 91; İbn Mâce, Menâsik 48; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 240.

1610- ... Ebû Âmir Salih b. Rüstüm'ün İbn Ebî Müleyke'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (Mekke'ye yaklaşık 10 mil uzaklıktaki) Serif denilen yerde yanıma geldi. Ben ise ağlıyordum. Bana ***"Neyin var?"*** diye sordu. "Hayız oldum" dedim. Bunun üzerine ***"Sen, (Kâbe'yi tavaf dışında) hacıların yaptığını yap"*** buyurdu. Mekke'ye geldik, daha sonra Mina'ya geçtik, ardından Arafat'a çıktık sonra da o günler içerisinde cemreleri taşladık. Mina'dan Mekke'ye doğru hareket edeceğimiz gün gelince de Allah Rasûlü oradan Hasbe mevkiine[67] intikal etti ve orada konakladı.

Âişe *radıyallahu anhâ* devamla dedi ki: Allah'a yemin olsun ki Allah Rasûlü yalnızca benden dolayı burada konakladı. Daha sonra Abdurrahman b. Ebî Bekir'e şunu emretti: ***"Kızkardeşini bineğine al ve onu Harem sınırlarının dışına çıkar.[68] Umre için ihrama girsin."***

Âişe *radıyallahu anhâ* bu arada şunu ekledi: "Allah'a yemin olsun ki Allah Rasûlü, burada ne Ci'râne'den ne de Ten'îm'den bahsetti. Ancak Harem bölgesine en yakın mevkimiz Ten'im idi. Ben de oradan itibaren umre için ihrama girdim. Kâbe'yi tavaf edip Safa ile Merve arasında sa'y ettik. Ardından Allah Rasûlü'nün yanına geldik. O da bundan sonra o konakladığı yerden ayrıldı."[69]

***

Bildiğimiz kadarıyla umrenin hükmünün böyle olduğuna ve hiç kimsenin, Harem sınırları dâhilinde ihrama girmesinin doğru olmadığına dair ilim adamları arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Harem sınırları haricinde olanların ise, "Haccın Mikat Yerleri" bölümünde de anlattığımız gibi

---

67 Hasbe: Hacıların, Mina'dan Mekke'ye gelirken konakladığı Muhassab denilen düz mevki. (Çeviren)

68 Buradaki "onu (Âişe'yi) çıkar" anlamına gelen "fe ahrichâ" lafzı, eserin yazma nüshasında -noktalar dışında- bu şekilde doğru yazılmış olmasına rağmen, muhakkik bunu basılı nüshaya "onu (Harem sınırları içinde) ihrama girdir" manasına gelen "fe ahrimhâ" olarak geçirmiştir. Hâlbuki bu ibare, umre için Harem sınırları haricinde ihrama girilmesi gerektiğinden bahseden konu ve metnin bağlamı açısından da problemlidir. Üstelik Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ına (II, 241) bakılmış olsaydı, "fe ahrichâ" lafzı açık bir şekilde görülebilirdi. Hatta aynı ibare olmasa da muhakkikin bizzat kendisinin kaynak gösterdiği Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de (VI, 245) Harem sınırlarının dışına çıkılmasını emreden daha açık bir cümle (ihmilhâ halfeke hattâ tuhricehâ mine'l-Harem) bulunmaktadır. (Çeviren)

69 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 245; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 241.

hac için ihrama girmeyi nereden tercih ediyorlarsa orada belirlenen mikat yerinden itibaren ihrama girmeleri gerekir.

Umre için ihrama giren kimse, hac için ihrama giren kimsenin kaçınması gereken elbise türünden, güzel koku, kadınlarla cinsel temas, av ve benzeri şeylerden kaçınır. Nitekim bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

١٦١١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، أَنَّ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، حَدَّثَهُ عَنْ [ابن] يَعْلَى بْنِ مُنْيَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَجُلًا لَبَّى بِعُمْرَةٍ، وَعَلَيْهِ جُبَّةٌ، وَشَيْءٌ مِنْ خَلُوقٍ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَنْزِعَ الْجُبَّةَ، وَيَمْسَحَ خَلُوقَهُ، وَيَصْنَعَ فِي عُمْرَتِهِ مَا يَصْنَعُ فِي حَجَّتِهِ.

1611- ... el-Leys b. Sa'd'ın, Atâ b. Ebî Rabâh > [İbn] Ya'lâ b. Münye[70] > babası kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğine göre, bir adam, umre niyetiyle ihrama girip telbiye getirdi. Üzerinde de bir cübbe ve safrandan elde edilmiş güzel bir koku (halûk) vardı. Allah Rasûlü, ona cübbesini çıkarmasını, güzel kokuyu da gidermesini ve haccında yaptığı şeyleri umresinde de yapmasını emretti.[71]

١٦١٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ مَطَرٍ الْوَرَّاقِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ يَعْلَى بْنِ مُنْيَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1612- ... Matar el-Verrâk, Atâ > Ya'lâ b. Münye kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[72]

---

70 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "İbn Ya'lâ b. Münye" ismi, yanlışlıkla "Ya'lâ b. Münebbih" olarak kaydedilmiştir. Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (bk. II, 126) tercümeye esas aldığımız şekliyle geçmektedir. Münye, Ya'lâ'nın annesinin, bir rivayete göre de nenesinin adıdır. Aynı zamanda Ya'lâ, babaya nispetle, buradaki 1614 no'lu rivayette geçtiği şekliyle, Ya'lâ b. Ümeyye b. Ebî Ubeyde et-Temîmî el-Mekkî (ö. hicrî 40-50 civarı) olarak da bilinmektedir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 399. Oğlu ise 1613 ve 1614 no'lu rivayetlerden de anlaşılacağı üzere Safvân'dır. (Çeviren)

71 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 126.

72 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 126.

١٦١٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَطَاءٌ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى بْنِ مُنْيَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: اغْسِلْ عَنْكَ أَثَرَ الْخَلُوقِ أَوِ الصُّفْرَةِ.

1613- ... Hemmâm da Atâ > Safvân b. Ya'lâ b. Münye > babası kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin bir benzerini rivayet etmiş; sadece şu ilavede bulunmuştur: ***"Şu üzerindeki safrandan elde edilen güzel kokunun veya sarı boyanın (safran) izini yıka."***[73]

١٦١٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ قَيْسَ بْنَ سَعْدٍ، يُحَدِّثُ عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنَ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْجِعْرَانَةِ وَعَلَيْهِ جُبَّةٌ، وَهُوَ مُصَفِّرٌ لِحْيَتَهُ وَرَأْسَهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنِّي قَدْ أَحْرَمْتُ وَأَنَا كَمَا تَرَى؟ فَقَالَ: انْزِعْ عَنْكَ الْجُبَّةَ، وَاغْسِلْ عَنْكَ الصُّفْرَةَ، وَمَا كُنْتَ صَانِعًا فِي حَجِّكَ فَاصْنَعْهُ فِي عُمْرَتِكَ.

1614- ... Kays b. Sa'd'ın, Atâ kanalıyla Safvân b. Ya'lâ b. Ümeyye'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ci'râne'de bulunduğu bir sırada yanına bir adam geldi. Üzerinde bir cübbe vardı; saçını, sakalını da (safranla) sarıya boyamıştı. Allah Rasûlü'ne "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben şu gördüğün vaziyette ihrama girmiş oldum" dedi. Allah Rasûlü de ***"Şu üzerindeki cübbeyi çıkar. Süründüğün sarı boyayı da yıka ve haccında yaptıklarının aynısını umrende de yap"*** buyurdu.[74]

***

Ayrıca umre yapan kimsenin, umresi sırasında avlanma ve benzeri yasakları çiğnemesi hâlinde yapması gereken şeyler, haccı esnasında bu tür yasakları ihlal etmesi durumunda yapması gerekenlerin aynısıdır. Bu noktada, ilgili kişinin ödemesi gereken keffaretler açısından, söz konusu şeylerin, umresinde yapması yasaklanmış hususlar olduğunu bilmesi ile bilmemesi arasında -bilerek yapmanın "günah" sayılması, diğer durumlarda ise "günah" sayılmaması haricinde- herhangi bir fark yoktur.

73 Buhârî, Umre 10; Müslim, Hac 6; Ebû Dâvûd, Menâsik 30; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 126.

74 Müslim, Hac 9; Nesâî, Menâsik 44.

Eğer biri "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ya'lâ'nın hadisinde, adamın yapmış olduğu o işlerden dolayı ona herhangi bir şey yapmasını emretmediği hâlde bu nasıl olabiliyor ki?" derse, ona şöyle cevap verilir:

Adamın, içinde bulunduğu yasakları çiğnemeden önce yasaklar hakkındaki cehalet ve şüphelerinin giderilmiş, dolayısıyla aleyhinde delillerin oluştuğu kimselerden biri sayılmaması sebebiyle Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle bir şeyi terk etmiş olması mümkündür.

Şu da mümkündür: O adamın Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e soruyu sormasından sonra ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de ona o cevabı vermesinden önce umrede böyle bir şeyden kaçınmak farz kılınmış olabilir. Nitekim;

١٦١٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ الْقَاسِمِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ يَحْيَى، قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: سَمِعْتُ صَفْوَانَ بْنَ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ جُبَّةٌ، وَعَلَيْهِ رَدْعٌ مِنْ خَلُوقٍ، أَوْ قَالَ: أَثَرُ صُفْرَةٍ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا تَأْمُرُنِي فِي عُمْرَتِي؟ فَسَكَتَ عَنْهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَنَزَلَ عَلَى نَبِيِّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْوَحْيُ قَالَ: وَكَانَ يَعْلَى يَقُولُ: لَوَدِدْتُ أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: أَيَسُرُّكَ أَنْ تَرَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ؟ فَرَفَعَ طَرَفَ الثَّوْبِ، قَالَ: فَنَظَرْتُ إِلَيْهِ وَلَهُ غَطِيطٌ قَالَ: أَحْسَبُهُ، قَالَ: كَغَطِيطِ الْبَكْرِ قَالَ: فَلَمَّا سُرِّيَ عَنْهُ، قَالَ: أَيْنَ السَّائِلُ؟ قَالَ: اخْلَعِ الْجُبَّةَ، وَاغْسِلْ عَنْكَ أَثَرَ الْخَلُوقِ، أَوْ قَالَ: أَثَرَ الصُّفْرَةِ، وَاصْنَعْ فِي عُمْرَتِكَ مَا صَنَعْتَ فِي حَجَّتِكَ.

1615- Ahmed b. el-Hasen b. el-Kâsım el-Kûfî'nin bize, Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî > Hemmâm b. Yahyâ > Atâ b. Ebî Rabâh > Safvân b. Ya'lâ b. Ümeyye yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, bir adam, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldi. Adamın üzerinde bir cübbe vardı, ayrıca hafiften güzel bir koku sürünmüştü. -Veya (ravi) dedi ki: "Üzerinde sarı boya izi vardı.-" Adam "Ey Allah'ın Rasûlü! Bana umremde ne yapmamı emredersin?" diye sordu. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sustu. Daha sonra kendisine vahiy inmeye başladı. (Ravi) dedi ki: Ya'lâ şöyle diyordu: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, üzerine vahiy inerken görmeyi

çok arzulamıştım." Ömer *radıyallahu anh* da ona dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, üzerine vahiy inerken görmeyi istiyor musun?" Daha sonra Ömer *radıyallahu anh*, (Allah Rasûlü'nün üzerine örtülen) elbisenin bir ucunu kaldırdı. Ben de (oradan) Allah Rasûlü'ne baktım; horultusu vardı. (Ravi) dedi ki: Zannediyorum Ya'lâ "Genç deve horultusu gibiydi" demişti. Ya'lâ şöyle devam etti: Allah Rasûlü, üzerinden bu hâl gidip de rahatlayınca ***"(Şu umre meselesini) soran kişi nerede?"*** diye sordu. Ardından da (adama) şunları söyledi: ***"Cübbeni çıkar, şu güzel kokunun*** -veya ravinin dediğine göre, ***sarı boyanın- izini yıka. Ayrıca haccında yaptığının bir benzerini umrende de yap."***[75]

***

Keza şöyle bir rivayet de tespit ettik:

١٦١٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَطَاءٌ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ جُبَّةٌ، وَعَلَيْهِ أَثَرُ خَلُوقٍ، أَوْ صُفْرَةٍ، وَهُوَ بِالْجِعْرَانَةِ، فَقَالَ: كَيْفَ تَأْمُرُنِي أَنْ أَصْنَعَ فِي عُمْرَتِي؟ قَالَ: وَأُنْزِلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْوَحْيُ، فَسُتِرَ بِثَوْبٍ، وَكَانَ يَعْلَى يَقُولُ: وَدِدْتُ أَنِّي قَدْ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: يَسُرُّكَ أَنْ تَنْظُرَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ؟ فَرَفَعَ طَرَفَ الثَّوْبِ فَنَظَرْتُ إِلَيْهِ، وَلَهُ غَطِيطٌ كَغَطِيطِ الْبَكْرِ فَلَمَّا سُرِّيَ عَنْهُ، قَالَ: أَيْنَ السَّائِلُ عَنِ الْعُمْرَةِ؟ اخْلَعْ عَنْكَ الْجُبَّةَ، أَوِ اغْسِلْ عَنْكَ أَثَرَ الْخَلُوقِ أَوِ الصُّفْرَةِ، وَاصْنَعْ فِي عُمْرَتِكَ مَا صَنَعْتَ فِي حَجِّكَ.

1616- İbrahim b. Merzûk'un bize, Habbân b. Hilâl > Hemmâm > Atâ > Safvân b. Ya'lâ b. Ümeyye > babası kanalıyla rivayet ettiğine göre, bir adam, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ci'râne'de bulunduğu bir sırada yanına geldi. Üzerinde bir cübbe ve güzel koku ya da sarı boya izi vardı. Adam "Umremde ne yapmamı emredersin?" diye sordu. (Râvî) dedi ki: Bunun üzerine Allah Rasûlü'ne vahiy inmeye başladı. Bu sebeple onu bir elbiseyle örttüler. Ya'lâ şöyle diyordu: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i üzerine vahiy

---

75 Buhârî, Umre 10; Müslim, Hac 6.

inerken görmeyi çok arzulamıştım." Ömer *radıyallahu anh* da "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i üzerine vahiy inerken görmeyi istiyor musun?" diye sordu ve ardından elbiseyi kaldırdı. Ben de Allah Rasûlü'ne baktım. Genç develerin horultusu gibi bir horultusu vardı. Bu hâl üzerinden kalkıp da rahatlayınca ***"O, umre hakkında soru soran kişi nerede?"*** diye sordu ve (adamla karşılaşınca) şunları söyledi: ***"Cübbeyi üzerinden çıkar ve şu güzel kokunun veya sarı boyanın izini yıka ve haccında yaptığın şeylerin aynısını umrende de yap."***[76]

***

Buradan da anlıyoruz ki, umre ihramına girdikten sonra elbise giymenin ve güzel koku sürünmenin yasak/haram olması ve bu yasakların umredeki hükmünün hacdaki hükümlerle aynı sayılması gibi umre ahkâmı, Ya'lâ b. Ümeyye'nin hadisinde geçtiği şekliyle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e soru soran kimsenin fiili üzerine ortaya çıkmış; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, bu yaptığından dolayı keffareti emretmemiştir.

Öte yandan umre niyetiyle ihrama girmiş birinin, hac niyetiyle ihrama giren kimse gibi kurt köpeğini öldürmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Ayrıca bu hayvan, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Harem ve ihram hâllerinde öldürülmesini mübah kıldığı diğer beş hayvanın hükmüne tabidir. Aslında biz bu kitabımızın önceki bölümlerinde ilgili beş hayvandan bahsetmiştik. Burada yeniden konuya temas ettik. Çünkü orada kurt köpeğine dair hiçbir şey söylememiştik. Bu noktada, ihramlıyken kurt köpeğinin öldürülmesine ilişkin olarak İbn Ömer'den nakledilen bir fetva şöyledir:

١٦١٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ، عَنْ وَبَرَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عُمَرَ: أَقْتُلُ الذِّئْبَ وَأَنَا مُحْرِمٌ؟ قَالَ: نَعَمْ.

1617- ... Hammâd'ın el-Haccâc'dan rivayet ettiğine göre, Vebere b. Abdurrahman dedi ki: İbn Ömer'e "İhramlıyken kurt köpeğini öldürebilir miyim?" diye sordum. Bana "Evet" dedi.

***

76 Bir önceki dipnotta geçen kaynaklara bakınız.

İbn Ömer, Allah Rasûlü'nün Harem ve ihram vaziyetlerinde öldürülmelerini mübah kıldığı ve içerisinde kurt köpeği bulunmayan beş hayvana dair hadisi, bizzat veya Hafsa yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş, daha sonra da kurt köpeğinin öldürülebileceği yönünde fetva vermiştir. Böyle bir şeyin olabilmesi için İbn Ömer'e göre kurdun da mutlaka söz konusu beş hayvandan biri olması veya onlar gibi sayılması gerekir.

Yine ilim adamları, umre niyetiyle ihrama giren birinin, telbiyeye son vereceği vakitle ilgili olarak ihtilaf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: "Eğer umresine Ten'im'den başlamışsa, o zaman Kâbe'yi gördüğü esnada telbiyeyi keser. Yok eğer bazı mikat bölgelerinden umre ihramına girmişse, o vakit Harem bölgesine vardığı anda telbiyeye son verir." Bu görüşü benimseyenlerden biri de Mâlik b. Enes'tir. Nitekim Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize bildirdiğine göre, İbn Vehb kendisine, Mâlik'ten bu görüşü rivayet etmiştir.

Bize göre böyle bir ayrımın manası yoktur. Çünkü umre fiillerinin tamamının hükümleri, umre ihramına girilmiş olması açısından birbirine denktir. Bu noktada mikat yerlerinden ihrama girilen umrenin hükmünün bir farklılığı bulunmamaktadır.

Bazıları da şunu söylemişlerdir: "Umre ihramına giren kimse, ihrama girdiği yerden, Hacer-i Esved'i selamlayıncaya kadar telbiyeyi sürdürür, daha sonra istilam sırasında telbiyeyi keser." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunanlardandır. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası yoluyla bu âlimlerin her birinin bu konudaki görüşünü ayrı ayrı rivayet etmiştir. Bu, aynı zamanda Şâfiî'nin de görüşüdür.

Bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından rivayet edilen kanaatler ise şöyledir:

١٦١٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا قَيْسٌ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يُلَبِّي فِي الْعُمْرَةِ حَتَّى يَسْتَلِمَ الْحَجَرَ.

1618- ... Kays'ın, Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, umrede Hacer-i Esved'i selamlayıncaya dek telbiye getirmeye devam ediyordu.[77]

77 Ebû Dâvûd, Menâsik 28; Tirmizî, Hac 79.

١٦١٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقْطَعُ التَّلْبِيَةَ، يَعْنِي فِي الْعُمْرَةِ، إِذَا دَخَلَ الْحَرَمَ.

1619- ... Mâlik'in Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, umrede telbiyeyi Harem'e girdiğinde keserdi.[78]

***

Bildiğimiz kadarıyla bu konuda bu iki sahâbî dışında, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının herhangi birinden gelen bir rivayet söz konusu değildir. Biz de ihtilaf ettikleri noktayı incelediğimizde, Mekke evlerinin, Kâbe'nin görülmesinin ve Harem'e ulaşmanın, hacdaki telbiyeden hiçbir şeyi sona erdirmediğini gördük. Buradan da şunu anlamış olduk: Aynı şekilde umre esnasında Kâbe'nin görülmesi telbiyeyi sona erdirmez. Umrede telbiyenin kesilmesi meselesi böylece geçersiz sayıldığına ve bu konuda sadece İbn Abbâs ve İbn Ömer'den rivayet ettiğimiz iki görüş bulunduğuna göre, bu görüşlerden birisi geçersiz olmakta, diğeri ise kesinlik kazanmaktadır.

Öte yandan biz bu kitabımızın önceki bölümlerinde, vadinin ortasında hızlıca yürüme (sa'y) konusunu ele almış ve bu hususta Kesîr b. Cümhân'ın hadisinde geçtiği şekliyle bunu terk etmenin mübah olmasını gerektirecek bir görüşü İbn Ömer'den rivayet etmiştik.[79] Ancak biz daha sonra Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiği ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle yaptığını gösteren bir hadisi de tespit ettik. Şöyle ki:

١٦٢٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نُمَيْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسْعَى فِي بَطْنِ الْمَسِيلِ.

1620- ... Ubeydullah'ın Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* vadinin ortasında hızlıca yürüyordu.[80]

***

78 Mâlik, Hac 46.

79 Bk. 1356 no'lu rivayet.

80 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 251, 252.

Bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vadinin ortasında hızlıca yürüdüğünün kesinliği söz konusudur. Hac ve umrede de bu hususta böyle yapmak gerekir. Ancak bu rivayet, daha önce bu kitabımızda Abdullah b. Ömer'den aktardığımız rivayete aykırıdır.

Yine ilim adamları, "Umre, senenin tamamında mübah mıdır yoksa belli zamanlarda yasaklanmış mıdır?" konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed "Umre, Arefe günü, kurban bayramının birinci günü ve teşrik günleri haricinde bütün bir sene boyunca mübahtır. Söz konusu günlerde ise yasaktır" diyorlardı. Nitekim Muhammed b. el-Hasen, bu konuda hem Ebû Hanîfe hem de Ebû Yusuf'tan bu görüşü nakletmiş ve kendisiyle onlar arasında herhangi bir görüş farklılığından da söz etmemiştir. Ayrıca Ebû Yusuf da Bağdat'ta imla ettirdiği (fıkhî) görüşlerde Ebû Hanîfe'nin bu kanaatini aktarmıştır. Ancak Bişr b. el-Velîd de Ebû Yusuf'un, Bağdat'ta kendilerine "Arefe günü umre yapmakta bir sakınca olmadığını ve ona göre umre yapmanın mekruh olduğu vakitlerin bayramın birinci günü ile teşrik günleri olduğunu" dikte ettirdiğini nakletmektedir. Ebû Yusuf bu rivayette şöyle demektedir: Bize bildirildiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle demiştir: "Arefe günü, bayramın birinci günü ve teşrik günlerinden oluşan beş gün haricinde bütün bir sene boyunca umre yapılabilir." Yine bize ulaşan bir habere göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle demektedir: "Bayramın ilk günü ve teşrik günlerinden oluşan dört gün dışında bütün bir yıl boyunca umre yapılabilir." Ebû Yusuf dedi ki: "Âişe *radıyallahu anhâ*'dan gelen iki rivayetten en sağlam olanı bize göre bu ikincisidir. Çünkü Arefe günü umre yapmakta bir sakınca bulunmamaktadır." İşte, Bişr b el-Velîd'in bu konuda Ebû Yusuf'tan nakletmiş olduğu sözler bunlardır.

Bir grup ilim adamı da şöyle diyordu: "Bayramın birinci günü ve teşrik günlerinin iki günü dışında bütün bir yıl boyunca umre yapmakta herhangi bir sakınca yoktur."

Diğer bir kısım ilim ehli de "Arefe günü, bayramın birinci günü ve teşrik günlerinin iki günü haricinde bütün bir yıl boyunca umre yapmakta sakınca yoktur. Çünkü söz konusu günlerde umre yapılması uygun değildir" diyordu.

Ayrıca bir diğer grup âlim de şöyle diyordu: "Bütün bir yıl boyunca umre yapmakta herhangi bir sakınca yoktur." Bu görüşü benimseyenlerden biri de Şâfiî'dir.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Konu kıyas açısından ele alınacak olsaydı, bütün bir yıl boyunca umre yapmak mübah sayılırdı. Ancak biz bu hususta Âişe *radıyallahu anhâ*'dan nakledilen bir rivayet tespit ettik. O da şöyledir:

١٦٢١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ مُعَاذَةَ الْعَدَوِيَّةِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: تَمَّتِ الْعُمْرَةُ فِي السَّنَةِ كُلِّهَا إِلَّا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ: يَوْمَ النَّحْرِ، وَيَوْمَيْنِ مِنْ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ.

1621- ... Katâde'nin Muâze el-Adeviyye'den rivayet ettiğine göre Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Bayramın birinci günü ve teşrik günlerinin iki gününden oluşan üç gün dışında bütün bir yıl boyunca umre yapılabilir."

***

Katâde bu rivayeti, Muâze kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan bu şekilde nakletmiştir. Ancak Yezîd er-Rişk'in yine Muâze yoluyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan aktardığı aynı rivayet, daha farklı bir manaya gelmektedir. Şöyle ki:

١٦٢٢ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ الرِّشْكِ، عَنْ مُعَاذَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: تَمَّتِ الْعُمْرَةُ فِي السَّنَةِ كُلِّهَا إِلَّا أَرْبَعَةَ أَيَّامٍ: يَوْمَ عَرَفَةَ، وَيَوْمَ النَّحْرِ، وَيَوْمَيْنِ مِنْ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ.

1622- ... Yezîd er-Rişk'in Muâze'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Arefe günü, bayramın birinci günü ve teşrik günlerinin iki gününden oluşan dört gün dışında bütün bir yıl boyunca umre yapılabilir."[81]

***

Buna göre Yezîd er-Rişk, bu hadisinde, Katâde'nin daha önce naklettiğimiz hadisine "Arefe gününü" de eklemiştir.

Bu hususta, Âişe *radıyallahu anhâ*'nın bu hadisi dışında, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının herhangi birisinden gelen bir rivayet bulunmamaktadır. Öte yandan Ebû Yusuf'un, teşrik günlerinin üçüncü gününde umre yapmanın mekruh oluşuna dair Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiği görüşün (isnadlı) bir kaynağını da tespit edebilmiş değiliz. Burada Yezîd er-Rişk'in, hadisinde zikretmiş olduğu dört günde umre yapma yasağıyla alakalı

81 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 565.

yine Âişe *radıyallahu anhâ*'dan aktardığımız rivayetin[82] ise, Âişe *radıyallahu anhâ*'nın şahsî kanaatine dayanarak değil, aksine ancak nakil ve şeriata dayalı direktiflerle (tevkîfî) ifade edebileceği görüşlerden biri olduğunu bilmekteyiz. Zira böyle bir görüş, şahsî reyden hareketle söylenemez. Bu durumda Âişe *radıyallahu anhâ*'nın konuyla ilgili bu kanaati bize göre muttasıl hadis[83] gibidir. Bu rivayetten hareketle bizim kanaatimize göre de Arefe günü, bayramın ilk günü ve teşrik günlerinin iki gününde umre yapmanın yasak olduğu hükmü sabit olmaktadır. Teşrik günlerinin üçüncü gününde ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in herhangi bir sahâbîsinden umre yapmanın yasak olduğuna dair bir görüş geldiğini tespit edemediğimiz gibi, Tâvus dışında tâbiîn neslinden de ilgili günde umre yapmanın yasaklığına ilişkin bir kanaate ulaşabilmiş değiliz. Tâvus'tan gelen görüş ise şöyledir:

١٦٢٣ - ذَكَرَ عَبْدُ اللهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ حَسَّانٍ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَحْيَى بْنِ بَابَاهَ أَخْبَرَهُ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ طَاوُسٍ، فَجَاءَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: فِي أَيِّ الشَّهْرِ تَأْمُرُنِي أَنْ أَعْتَمِرَ؟ قَالَ: أَيِّهَا شِئْتَ، إِلَّا يَوْمَ عَرَفَةَ، وَأَيَّامَ مِنًى، اعْتَمِرْ فِيمَا قَبْلَ ذَلِكَ، وَفِيمَا بَعْدَهُ.

1623- ... Abdurrahman b. Yahyâ b. Bâbâh şunu anlattı: Tâvus'un yanında olduğum bir sırada bir adam çıkageldi ve ona "Hangi ayda umre yapmamı emredersin?" diye sordu. O da "Hangisinde istersen. Sadece Arefe günü ve Mina günleri hariç. Bunların öncesinde ve sonrasında (dilediğin zaman) umre yapabilirsin" dedi.

***

Bu hadiste, tıpkı Arefe günü, bayramın birinci günü ve teşrik günlerinin ilk iki gününde olduğu gibi teşrik günlerinin üçüncü gününde de umre yapmanın yasaklığına dair Tâvus'un sözüne yer verilmektedir.

---

82 Bk. 1622 no'lu rivayet.

83 Muttasıl kavramı, senedi oluşturan ravilerden her birinin, hadis aldığı hocasıyla görüşerek ondan bizzat işitmek veya diğer hadis rivayet usullerinden biriyle almak suretiyle isnadın kesintisiz olmasını ifade eder. Burada isnadın tâbiîn veya sahâbe ya da Hz. Peygamber'e dayanması arasında bir fark gözetilmez. Hadis ilminde ise tâbiîne dayanan rivayete "maktu," sahâbeye isnad edilene "mevkûf," Hz. Peygamber'e izafe edilene ise "merfu" denilmektedir. Dolayısıyla Tahâvî'nin buradaki yaklaşımına göre "muttasıl hadis"in, Hz. Âişe'nin "mevkûf" dediğimiz ilgili görüşünün, Allah Rasûlü'nden alınmış olmasının zorunluluğundan (tevkîfî) dolayı, ona izafe edilen "merfu hadis" anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. (Çeviren)

Kanaatimizce Tâvus'un bu görüşü, kendinden öncekilerden elde etmiş olması gereken bizzat nakil ve şeriata dayalı (tevkîfî) bir görüştür. Çünkü böyle bir görüş, şahsî re'yle ulaşılamayacağı gibi nassları anlama ve hüküm çıkarma çabasıyla (istihrâc ve istinbât) da elde edilemez.

Ayrıca Arefe günü, bayramın birinci günü ve teşrik günlerinde umre yapmanın mekruh olduğuna dair benzer bir görüş de Atâ b. Ebî Rabâh'tan nakledilmiştir. Nitekim;

١٦٢٤ - أَجَازَ لنا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ الْبَزْرِيُّ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْوَاحِدِ، قَالَ: سَأَلْتُ الْأَوْزَاعِيَّ، عَنِ الرَّجُلِ يُفْرِدُ بِالْحَجِّ ثُمَّ يُرِيدُ الْعُمْرَةَ، أَيُقِيمُ إِلَى الْمُحَرَّمِ أَمْ يَعْتَمِرُ فِي ذِي الْحَجَّةِ؟ قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءً، يَقُولُ: يَعْتَمِرُ بَعْدَ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ إِنْ شَاءَ، وَكَانَتْ عَائِشَةُ تَقُولُ: إِذَا مَضَتْ خَمْسَةُ أَيَّامٍ حَلَّتِ الْعُمْرَةُ: يَوْمُ عَرَفَةَ، وَيَوْمُ النَّحْرِ، وَأَيَّامُ التَّشْرِيقِ، قَالَ: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يُقِيمُ إِلَى الْمُحَرَّمِ.

1624- ... Mahmud b. Hâlid'in aktardığına göre, Ömer b. Abülvâhid dedi ki: el-Evzâî'ye "Umresiz sadece haccını (hacc-ı ifrâd) yapmış, daha sonra da umreye niyetlenmiş bir adamın, Muharrem ayına kadar beklemesi gerekir mi yoksa Zilhicce'de ihrama girebilir mi?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: Atâ'ın şöyle dediğini işitmiştim: (Böyle biri) eğer isterse[84] teşrik günlerinden sonra ihrama girebilir. Nitekim Âişe *radıyallahu anhâ* da şöyle diyordu: "Şu beş gün geçince, umre yapmak helal/caiz olur: Arefe günü, bayramın birinci günü ve teşrik günleri."

Atâ, sözlerine şöyle devam etti: "İbn Ömer ise, (umre için) Muharrem ayına kadar bekliyordu."

84 Eserin yazma nüshasında olmamasına rağmen, basılı nüshada buradaki "in şâe (eğer isterse)" ibaresinin sonuna -nedense- "Allah" lafzı eklenmiş ve ortaya "inşâallah (Allah'ın izniyle, Allah dilerse)" gibi bir anlam çıkmıştır. Doğrusu, çeviriye yansıttığımız şekilde umre yapacak kişinin isteğine bırakılmış olmasıdır. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ...﴾

"KİM HACCA KADAR UMRE İLE SEVAP KAZANMAK İSTERSE..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* şöyle buyurmaktadır: ***"Kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir hedy kurbanı gerekir. Bunu bulamayanın ise, üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüzde olmak üzere tam on gün oruç tutması lazım gelir. Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir..."***[85]

Sözünü ettiğimiz hedy kurbanı veya bahsettiğimiz orucu gerektirecek şekilde temettü haccı yapan kimse (mütemetti)[86] ile ilgili olarak, Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Saîd es-Sevrî, Züfer b. el-Hüzeyl, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen ve Şâfiî gibi pek çok ilim adamı şöyle diyordu: "Mescid-i Harâm civarının sakinlerinden olmayıp Şevvâl, Zilkâde ve Zilhicce'nin ilk on gününden oluşan hac aylarında umreye niyetlenen kimse, umre için söz konusu aylarda tavafını yapıp ihramdan çıkmışsa ve sonra da aynı yıl içerisinde haccını eda edip umresi ile haccı arasında ailesinin yanına dönmemişse, mütemetti sayılır. Dolayısıyla okuduğumuz âyette geçtiği üzere bir mütemettinin yapması gereken şeyleri yerine getirmekle mükellef olur. Eğer umresi ile haccı arasındaki sürede ailesinin yanına döner de yine aynı yıl haccını eda ederse, adı geçen ilim adamlarının tamamına göre, mütemetti sayılmaz." Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen

---

85 Bakara 2/196.

86 Hacc-ı temettü: Hac mevsiminde önce umre için ihrama girilip umre yapıldıktan sonra aynı mevsimde daha yurda, aile ocağına dönülmeden tekrar ihrama girilerek usulü dairesinde yapılan hacdır. Bunu yapana "mütemetti" denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 128. (Çeviren)

> Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine Ali > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan; keza Ali yoluyla Muhammed'den bahsettiğimiz bu görüşleri rivayet etmiştir. Aynı şekilde;

١٦٢٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، أَخْبَرَهُ، قَالَ: مَنِ اعْتَمَرَ فِي شَوَّالٍ، أَوْ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، أَوْ فِي ذِي الْحَجَّةِ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ، ثُمَّ حَجَّ مِنْ عَامِهِ ذَلِكَ، فَلَيْسَ عَلَيْهِ هَدْيٌ، إِنَّمَا الْهَدْيُ عَلَى مَنِ اعْتَمَرَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، ثُمَّ أَقَامَ قَبْلَ الْحَجِّ، ثُمَّ حَجَّ.

1625- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Abdullah b. Vehb yoluyla rivayet ettiğine göre, Mâlik b. Enes, Abdullah'a şunu haber vermiştir: Kim, Şevval veya Zilkâde ya da Zilhicce aylarında umre yapıp sonra ailesine döner ve aynı yıl haccını eda ederse, hedy kurbanı kesmekle yükümlü değildir. Zira hedy kurbanı, hac aylarında umre yapıp da hacdan önce (hac zamanına kadar ailesine dönmeden) orada ikamet eden ve sonra hacceden kimseler için şarttır.[87]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bu, Şâfiî'nin de görüşüdür. Bu görüş aynı zamanda Saîd b. el-Müseyyeb, Atâ b. Ebî Rabâh, Tâvus, Mücâhid ve İbrahim en-Nehaî gibi bir çok tâbiînden de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٦٢٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ قَالَ: إِذَا اعْتَمَرَ الرَّجُلُ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ، ثُمَّ حَجَّ مِنْ عَامِهِ ذَلِكَ، فَلَيْسَ عَلَيْهِ هَدْيٌ.

1626- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Yahyâ b. Saîd yoluyla rivayet ettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb dedi ki: "Hac aylarında umre yaptıktan sonra ailesine dönen ve daha sonra aynı yıl haccını ifa eden kişinin hedy kurbanı kesmesi gerekmez."[88]

١٦٢٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ عَطَاءٍ، وَطَاوُسٍ، وَمُجَاهِدٍ، مثله.

87 Mâlik, Hac 64.

88 Benzer bir rivayet için bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, V, 163.

1627- Yine Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc > Hammâd > Leys yoluyla Atâ, Tâvus ve Mücâhid'den bu rivayetin aynısını nakletti.[89]

١٦٢٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.

1628- Keza Muhammed bize, Haccâc > Hammâd > Kays kanalıyla Atâ'dan bu rivayeti aynı şekilde aktardı.

١٦٢٩ - حَدثنَا مُحَمَّد أَيْضا قَالَ حَدثنَا حَمَّاد [عَنْ الْحَجَّاج بْنِ أَرطَاةٍ] عَن عَطاء والنخعى مثله.

1629- Yine Muhammed bize, Hammâd > [el-Haccâc b. Ertât][90] yoluyla Atâ ve en-Nehaî'den bu rivayetin aynısını nakletti.

١٦٣٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ قَالَ: إِذَا قَدِمَ الرَّجُلُ مُعْتَمِرًا فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى الْمَدِينَةِ، ثُمَّ حَجَّ مِنْ عَامِهِ ذَلِكَ، فَلَيْسَ عَلَيْهِ هَدْيٌ وَإِنْ خَرَجَ إِلَى مَا لَا تُقْصَرُ إِلَيْهِ الصَّلَاةُ، ثُمَّ حَجَّ، فَعَلَيْهِ الْهَدْيُ.

1630- Aynı şekilde Muhammed'in bize, Haccâc > Hammâd > Abdülmelik b. Cüreyc yoluyla rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: "Hac aylarında umre niyetiyle ihrama girmiş olarak (Mekke'ye) gelip daha sonra Medine'ye geçen ve aynı yıl haccını eda eden kimsenin hedy kurbanı kesmesi gerekmez. Ancak namazın kısaltılamayacağı bir mesafeye yolculuk yapar da ondan sonra haccını ifa ederse, o zaman hedy kurbanı kesmekle mükellef olur."

***

Mütemettiin, umresi ile haccı arasında ailesine dönmesi sebebiyle temettü durumundan çıkmış olacağına ilişkin ilk dönem âlimlerinden (mütekaddimûn) aktarmış olduğumuz bu görüşü destekleyecek nitelikte Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda da bir delil bulunmaktadır. Şöyle ki: Allah *azze ve celle* temettüden

89 İbn Hazm, *el-Muhallâ,* V, 162.

90 Eserin yazma ve basılı nüshalarında yer almayan bu ismin, Tahâvî'nin ileride yapacağı açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla burada yer alması gerekmektedir. Konuyla dair gerekli açıklamayı ilgili yerde yapacağız. (Çeviren)

ve bunu eda edecek olanların yapması gerekenlerden bahsettikten sonra ***"Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir"*** buyurarak, kendilerine temettü yapma ruhsatı tanıdığı kimselerden Mescid-i Harâm civarında oturanları istisna etmiş ve onlara temettüyü yasaklamıştır. Dolayısıyla Mescid-i Harâm civarında oturanlar, umreleriyle hacları arasında ailelerinin yanında kalan kimseler olmaktadırlar. Eğer Mescid-i Harâm civarının sakinlerinden olmayan bir umreci, umresi ile haccı arasında ailesine gidecek olursa, umresi ile haccı arasında ailesine gidip aralarında kalmasından dolayı Mescid-i Harâm civarında oturanlar gibi sayılacak; bundan dolayı da temettü durumundan çıkmış olacaktır.

Ancak Mescid-i Harâm civarının sakinlerinden olmayıp da umresi ile haccı arasında ailesinin bulunduğu memleketin dışında bir memlekete (âfâk) gidecek olursa, bu hususta daha önce İbn Cüreyc'in Atâ'dan nakletmiş olduğu şu rivayeti aktarmıştık: "Hac aylarında umre niyetiyle ihrama girmiş olarak (Mekke'ye) gelip daha sonra Medine'ye geçen ve aynı yıl haccını eda eden kimsenin hedy kurbanı kesmesi gerekmez. Ancak namazın kısaltılamayacağı bir mesafeye yolculuk yapar da ondan sonra haccını ifa ederse, o zaman hedy kurbanı kesmekle mükellef olur." Buradan da anlıyoruz ki, Atâ'ın bu görüşü, kendisiyle Kâbe arasında namazın kısaltılabileceği mesafedeki bir yere dönenler hakkında olup bu döndüğü yer, ailesinin bulunduğu mekân olmasa da bu durumdaki biri temmettü konumundan çıkmış olur ve söz konusu yere dönmesi ailesine dönmesi gibi sayılır.

Ancak bu bölümde, Saîd b. el-Müseyyeb, Tâvus, Mücâhid ve en-Nehaî'den de bu konuya dair birtakım rivayetler aktarmıştık. Onlar bu rivayetlerde kişinin, umresi ile haccı arasında ailesinin bulunmadığı başka memleketlere dönmesinin değil, sadece ailesinin yanına dönmesinin onu temettü durumundan çıkaracağını belirtmişlerdir.

Yine bu bölümde Kays b. Sa'd ve el-Haccâc b. Ertât[91] yoluyla Atâ b. Ebî Rabâh'tan rivayet ettiğimiz hadis, aynı konuda İbnü'l-Müseyyeb, Tâvus,

---

91 Tahâvî'nin burada Kays b. Sa'd yoluyla geldiğini belirttiği rivayet, metindeki 1628 no'lu (Muhammed b. Huzeyme > Haccâc > Hammâd > Kays b. Sa'd >Atâ isnadıyla gelen) rivayettir. el-Haccâc b. Ertât kanalıyla Atâ'dan geldiğini söylediği rivayet ise, kanaatimizce 1629 no'lu rivayettir. Zira o rivayet, eserin yazma nüshasındaki şekliyle Muhammed b. Huzeyme > Haccâc > Hammâd > Atâ senediyle gelmektedir. Oysa dikkat edilirse 1627, 1628 ve 1630 no'lu rivayetlerde Hammâd b. Seleme ile Atâ arasında bir ravi daha yer almaktadır. Yani Hammâd, doğrudan Atâ'dan rivayet almamıştır. Nitekim Hammâd'ın rivayet aldığı

Mücâhid ve en-Nehaî'den aktardıklarımıza benzemektedir. Buna göre Atâ b. Ebî Rabâh'tan bu meseleye dair nakledilen görüşte bir ihtilaf oluşmaktadır.

Daha sonraki ilim ehli de Mescid-i Harâm civarının sakinleri dışındaki âfâkîlerden[92] olan bir adamın, umresi ile haccı arasındaki sürede ailesinin bulunduğu memleket haricindeki bir memlekete dönmesi hâlinde, temettü durumundan çıkmış olup olmayacağı ve bu konunun başında zikretmiş olduğumuz âyette geçen mütemettinin yükümlülüğünün onun üzerinden kalkıp kalkmayacağı konusunda ihtilaf etmiştir.

Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen bu hususta şöyle diyorlardı: "Böyle birinin temettü durumundan çıkması ve bu konunun başında tilavet etmiş olduğumuz âyette geçen sorumlulukların onun üzerinden kalkması, diğer memleketlere dönmesi hâlinde değil, ancak kendi ailesinin bulunduğu memlekete dönmesi durumunda geçerlidir."

İşte Muhammed b. el-Hasen'in Ebû Yusuf'tan rivayet ettiği görüş budur. Ancak Ebû Yusuf'un, görüşlerini imlâ ettirdiği meclisin ravilerinin aktardığına göre, Ebû Yusuf onlara şunu imlâ ettirmiştir: "Bu durumdaki biri, farklı bir memlekete (âfâk) dönecek olursa veya aile fertleri, umreleri ile hacları arasında söz konusu memleketlerden birine dönecek olurlarsa, bundan dolayı temettü hâlinden çıkmış olurlar ve bu bölümün başında tilavet ettiğimiz âyette geçen yükümlülükler de üzerlerinden düşer. Buna göre ilgili adamın o (yabancı) memlekete dönmesi, ailesinin bulunduğu memlekete dönmesi gibi olur."

Öte yandan Allah *celle senâüh,* Kitab'ında temettü hakkında zikrettiği ***"Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir"*** buyruğunda (mikat sınırları dışındaki) memleketlerden değil de aileden bahsettiği

hocaları arasında yaptığımız küçük çaplı bir araştırmada Atâ b. Ebî Rabâh'a değil, el-Haccâc b. Ertât ismine rastlamaktayız (bk. Mizzî, *Tehzîb,* VII, 254). Aynı şekilde el-Haccâc b. Ertât ismi, Atâ'dan rivayet alan raviler arasında geçtiği hâlde Hammâd geçmemektedir (bk. Mizzî, *Tehzîb,* XX, 69). Sonuç olarak; diğer rivayetlerde olduğu gibi Hammâd ile Atâ arasında, kanaatimizce Tahâvî'nin burada adını verdiği, ancak her nasılsa yazma nüshadan düşmüş gözüken el-Haccâc b. Ertât'ın bulunması gerekmektedir. Ayrıca Tahâvî, bu paragrafta İbnü'l-Müseyyeb, Tâvûs, Mücâhid ve en-Nehaî'nin görüşleriyle paralellik arzeden Atâ'nın görüşünü rivayet edenlerden Kays ve el-Haccâc b. Ertât'ın ismini vermesine rağmen, 1627 no'lu rivayetteki Leys'ten bahsetmemesi de dikkat çekicidir. Hâlbuki o da aynı görüşü Atâ'dan nakledenlerden biridir. Bu itibarla biz, bu ismin de buradan düşmüş olduğunu ve eklenmesi gerektiğini düşünüyoruz. (Çeviren)

92 Âfâkî: Mekke'ye mikat sınırları dışından gelen kimseye âfâkî denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 5. (Çeviren)

ve ailesi Mescid-i Harâm civarının sakinlerinden olan kimseye de temettüyü yasakladığı için bu hâldeki birinin "dönüşü," kendisini temettüden alıkoyacak ve Allah *azze ve celle*'nin bu bölümün başında zikrettiğimiz âyette mütemetti kimseye yüklediği sorumlulukları kaldıracak surette olacaktır. Buna karşılık (ailesinin olmadığı) başka bir yere dönüşünde ise, temettü durumundan çıkmasını ve bu bölüm başında zikrettiğimiz âyetteki yükümlülüklerin üzerinden kaldırılmasını gerektirecek bir husus bulunmayacaktır. Sonuç olarak; buraya kadar anlattıklarımızdan, Ebû Yusuf'un, daha önce naklettiğimiz Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşleriyle örtüşen kanaati ile (öğrencilerine) dikte ettirdiği muhalif kanaati arasındaki ihtilafta, Ebû Yusuf'un, Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşleriyle paralellik arzeden görüşü kesinlik kazanmaktadır.

Ayrıca ilim adamları, Mescid-i Harâm civarının sakinlerinden olmayanların, ailelerine dönmeden önce umre için ihrama girerek, ardından da o yıl içinde haccını eda ederek "mütemetti" sayılacakları vakit konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Eğer Şevval'de veya Zilkâde'de ya da Zilhicce'nin ilk on gününde umre ihramına girip umresini yapar, daha sonra da aynı yıl içerisinde haccını ifa ederse, 'mütemetti' sayılır, demişler" ayrıca şunu da ifade etmişlerdir: "Aynı şekilde, sözünü ettiğimiz hac aylarından önce umre ihramına girmiş olup umre tavafının çoğunu bu bahsettiğimiz aylar içerisinde yapan, daha sonra ailesine dönmeden aynı sene içerisinde haccını ifa eden kimse de 'mütemetti' sayılır. Ancak umre tavafının çoğunu söz konusu aylardan önce yapmış olan, geri kalan tavafları da bu aylarda yapan ve daha sonra da ailesine dönmeden aynı yıl içinde haccını eda eden kimse 'mütemetti' sayılmaz."

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Bu noktada dikkate aldıkları şey, umre tavafının çoğunluğudur. Eğer bu tavafa hac aylarında başlamışsa ve daha sonra aynı yıl içinde, ailesine dönmeden haccını eda etmişse, "mütemetti" olur. Ancak hac aylarında umresi için yaptığı tavaf, umre tavafının en azı olup peşinden de aynı sene zarfında, ailesine dönmeden haccını yapmışsa, bu yolla "mütemetti" sayılmaz.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Senenin herhangi bir vaktinde umre için ihrama girmiş, ardından da ihramdan çıkmışsa ve daha sonra da ailesine dönmeden aynı sene içinde haccını eda etmişse, bu sayede 'mütemetti' sayılır."

Bildiğimiz kadarıyla bu görüş Tâvus dışında hiç kimseden rivayet edilmiş değildir. Şöyle ki:

١٦٣١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ بْنِ الْجَهْمِ الْعَبْدِيُّ الْمُؤَذِّنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ طَاوُوسٌ: مَنِ اعْتَمَرَ فِي السَّنَةِ كُلِّهَا فِي الْمُحَرَّمِ فَمَا سِوَاهُ مِنَ الشُّهُورِ، فَأَقَامَ حَتَّى يَحُجَّ، فَهُوَ مُتَمَتِّعٌ.

1631- … İbn Cüreyc dedi ki: Tâvus şöyle dedi: "Bütün bir sene içerisinde; Muharrem ve onun dışındaki herhangi bir ayda ihrama girip de haccedinceye kadar (Mekke'de) ikamet eden kimse 'mütemetti'dir."[93]

***

Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Bu durumdaki bir kişi, henüz umresinin ihramından çıkmadan hac ayları girecek olursa ve hac ayları içerisinde umre ihramından çıkarsa, bu yolla mütemetti sayılır."

Bu görüş aynı zamanda Mâlik b. Enes'ten de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٦٣٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ، قَالَ: مَنِ اعْتَمَرَ فِي رَمَضَانَ، فَدَخَلَ عَلَيْهِ شَوَّالٌ قَبْلَ أَنْ يَحِلَّ مِنْ عُمْرَتِهِ، فَهُوَ مِثْلُ مَنِ اعْتَمَرَ فِي شَوَّالٍ، وَذِي الْقَعْدَةِ، وَذِي الْحَجَّةِ، ثُمَّ حَجَّ، يَجِبُ عَلَيْهِ مَا يَجِبُ عَلَى الْمُعْتَمِرِ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ.

1632- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Abdullah b. Vehb yoluyla rivayet ettiğine göre, Mâlik b. Enes, Abdullah'a şunu söylemiştir: "Ramazan'da umresini yapıp da umresinden çıkmadan Şevval ayına girmiş olan kimse, tıpkı Şevval, Zilkâde ve Zilhicce aylarında umre yapıp da daha sonra hacceden kimseye benzer. Hac aylarında umre yapan kimsenin yapmakla sorumlu olduğu şeylerden o da sorumludur."

***

Bu görüş sahiplerinin dikkate aldığı şey ise, -başka aylarda değil de- hac aylarında umre ihramından çıkmaktır. Ayrıca buradakinden farklı bir kanalla yine Mâlik b. Enes'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Anlattığımız tarzda kişinin 'mütemetti' sayılabilmesi için (hac ayları dışında girmiş olduğu) umresinin tavafından bir ve daha fazla miktarda şavt borcunun kalmış olması, bu geri kalan kısmı da hac aylarında tavaf ettikten sonra ihramdan çıkması ve aynı yıl içinde, ailesine henüz dönmeden haccını eda etmiş olması gerekmektedir."

---

93 Benzer bir rivayet için bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ,* V, 162.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de meseleyi inceledik ve şunu tespit ettik: Allah *azze ve celle*'nin, ***"Kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir hedy kurbanı gerekir"***[94] sözünde, temettünün keyfiyetini bizlere açıklamadığını görmekteyiz. Ayrıca bütün ilim adamlarının, "herhangi bir senede umre için ihrama girip onunla tavaf eden ve sonra bu ihramından çıkan kimsenin, bizzat o senede değil de ondan sonraki sene içinde haccetmek üzere (Mekke'de) ikamet etmesi hâlinde 'mütemetti' olamayacağı" konusunda ihtilaf etmediklerini de görmekteyiz. Buradan da anlıyoruz ki, hacca kadar umre ile sevap kazanmak, herhangi bir vakitte haccı umrenin peşine eklemekle değil, ancak belirli bir vakit içerisinde umrenin ardından haccı ifa etmekle olur. Üstelik Allah *azze ve celle*'nin belirli bir çerçeve içinde yapılmasını emrettiğini bildiğimiz hususlara, ancak âlimlerin, o çerçeveye dahil olması konusunda icma ettikleri meseleler girebilmektedir. Bu noktada âlimler, aktardığımız görüşler içerisinde, umre tavafının çoğunu hac aylarında yapıp daha sonra aynı yıl içinde, ailesine dönmeden haccını eda eden kimsenin "mütemetti" sayılması konusunda icma etmiş; ancak bunun dışında daha önce ifade ettiğimiz görüşler hakkında ise icma etmemişlerdir. Dolayısıyla biz, âlimlerin, âyetin kapsamına girmesi konusunda icma ettikleri hususları oraya dahil ettik; âyetin kapsamına girmesi konusunda icma etmediklerini ise ilgili çerçeveye almadık. Sonuç olarak bu meseleye dair Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'den naklettiğimiz görüş sabit olmaktadır.

Öte yandan ilim adamları, Allah *azze ve celle*'nin ***"Kolayına gelen bir hedy kurbanı"*** sözüyle neyi kastettiği konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Bu, mütemettinin kolayına gelen, davar türü hayvan değil, özellikle deve ve sığırdır" demişlerdir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisinde de Âişe ve Abdullah b. Ömer *radıyallahu anhumâ* bu görüşü benimsemişlerdir. Şöyle ki:

١٦٣٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَائِشَةَ، وَابْنِ عُمَرَ، قَالَا: {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}، مِنَ الْإِبِلِ وَالْبَقَرِ.

94 Bakara 2/196.

1633- … Yahyâ b. Saîd'in, el-Kâsım b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Âişe ve İbn Ömer *radıyallahu anhumâ* ***"Kolayına gelen bir hedy kurbanı"*** ibaresiyle ilgili olarak, "deve ve sığırlardan" yorumunu yapmışlardır.[95]

١٦٣٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: لَا يَكُونُ الْهَدْيُ إِلَّا مِنَ الْبَقَرِ وَالْإِبِلِ.

1634- … İbn Ebî Zi'b'in, Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Hedy kurbanı ancak sığır ve deveden olur."[96]

١٦٣٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}، قَالَ: جَزُورٌ أَوْ بَقَرَةٌ.

1635- … Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer ***"Kolayına gelen bir hedy kurbanı"*** cümlesini "deve ya da sığır" şeklinde açıklamıştır.[97]

١٦٣٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ وَبَرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: مَنْ تَمَتَّعَ فَعَلَيْهِ بَدَنَةٌ فَذُكِرَ لَهُ الشَّاةُ، فَقَالَ: الصِّيَامُ أَعْجَبُ إِلَيَّ مِنَ الشَّاةِ.

1636- … Vebere dedi ki: İbn Ömer'in şöyle dediğini işittim: "Kim temettü yaparsa, bir deve kesmekle mükelleftir." Kendisine koyundan bahsedilince de "Koyundan ziyade oruç benim daha çok hoşuma gidiyor" demiştir.

***

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Hedy kurbanı deve, sığır ve davardan olur." Ebû Hanîfe, Süfyân, Ebû Yusuf, Züfer, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü savunanlardandır. Bu görüş aynı zamanda Abdullah b. Abbâs'tan da rivayet edilmiştir:

١٦٣٧ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: "وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَرَى الشَّاةَ {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}.

95 Taberî, *Tefsîr*, II, 218.

96 Benzer bir rivayet için bk. Mâlik, Hac 160.

97 Taberî, *Tefsîr*, II, 218.

1637- … el-Kâsım b. Muhammed dedi ki: İbn Abbâs ***"Kolayına gelen hedy kurbanı"*** ibaresindeki hedy kurbanının "koyun" olduğu kanaatindeydi.[98]

١٦٣٨ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}، شَاةٌ.

1638- … Saîd b. Cübeyr'in rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: ***"Kolayına gelen hedy kurbanı"*** koyundur.[99]

١٦٣٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ، قَالَ: سُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنْ {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}، قَالَ: جَزُورٌ، أَوْ بَقَرَةٌ، أَوْ شَاةٌ، أَوْ شِرْكٌ فِي دَمٍ.

1639- … Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Ebû Cemre dedi ki: İbn Abbâs'a ***"Kolayına gelen hedy kurbanı"*** hakkında soru soruldu. O da şöyle cevap verdi: "Deve veya sığır ya da koyun kurban etmek yahut deve ve sığır kurbanına ortak olmaktır."[100]

١٦٤٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، وَمُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}، قَالَ: شَاةٌ.

1640- … Saîd b. Cübeyr ve Mücâhid'in rivayet ettiklerine göre, İbn Abbâs ***"Kolayına gelen bir hedy kurbanı"*** cümlesiyle ilgili olarak "koyun" açıklamasını yapmıştır.[101]

***

Ayrıca Sa'd b. Ebî Vakkâs *radıyallahu anh*'ın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde eda ettiği temettü için bir teke kurban ettiği rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

98 Taberî, *Tefsîr,* II, 217.

99 Mâlik, Hac 159.

100 Buhârî, Hac 103; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* IV, 180.

101 Taberî, *Tefsîr,* II, 216.

١٦٤١ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ الْحِزَامِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي فُدَيْكٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: بَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَنَمًا إِلَى سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، فَأَمَرَهُ أَنْ يُقَسِّمَهَا فِي أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَسَّمَهَا حَتَّى بَقِيَ تَيْسٌ، فَذَبَحَهُ سَعْدٌ عَنْ نَفْسِهِ، وَتَمَتَّعَ.

1641- ... Dâvûd b. el-Husayn'ın, el-Kâsım'dan rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Sa'd b. Ebî Vakkâs'a bir davar sürüsü gönderdi ve onu sahâbîleri arasında paylaştırmasını emretti. Sa'd sürüyü paylaştırdıktan sonra elinde bir teke kaldı. Sa'd da o tekeyi kendisi adına kurban etti ve temettü yaptı."

١٦٤٢ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْنُ بْنُ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ إِلَى سَعْدٍ، ثُمَّ ذَكَرَهُ مِثْلَهُ.

1642- Ubeydullah b. Muhammed el-Bezzâr'ın bize, İbrahim b. el-Münzir > Ma'n b. İsa > İbn Ebî Habîbe > Dâvûd b. Husayn > İkrime > İbn Abbâs yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbas "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Sa'd'a gönderdi" dedikten sonra ilgili hadisin aynısını zikretti.

***

İşte Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan aktarmış olduğumuz bu rivayet, ***"Kolayına gelen hedy kurbanı"*** hakkındaki görüşünün, İbn Abbâs'ın bu konudaki görüşü gibi olduğunu göstermektedir. Özellikle bu fiil, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde gerçekleşmişse...

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (Kâbe'ye) hedy kurbanı olarak koyun gönderdiğine dair rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٦٤٣ - حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْدَى غَنَمًا مَرَّةً.

1643- el-Hüseyin b. Nasr'ın bize, Ebû Nuaym > el-A'meş > İbrahim > el-Esved kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir defasında (Kâbe'ye) hedy kurbanı olarak koyun göndermişti.[102]

١٦٤٤ - حَدَّثَنَا الحُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْدَى غَنَمًا مُقَلَّدَةً.

1644- el-Hüseyin b. Nasr'ın bize, el-Firyâbî > Süfyân > el-A'meş > İbrahim > el-Esved > Âişe *radıyallahu anhâ* yoluyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* (Kâbe'ye) hedy kurbanı olarak boyunlarına nişan asılı koyunlar gönderdi.[103]

١٦٤٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَازِمٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَهْدَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَنَمًا إِلَى الْبَيْتِ وَقَلَّدَهَا.

1645- ... Muhammed b. Hâzim'in, el-A'meş > İbrahim > el-Esved kanalıyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Kâbe'ye hedy kurbanı olarak koyun gönderdi ve boyunlarına nişan astı."[104]

١٦٤٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: كُنْتُ أَفْتِلُ قَلَائِدَ هَدْيِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَنَمًا، ثُمَّ لَا يُحْرِمُ عَنْ شَيْءٍ.

1646- ... Mansûr'un İbrahim kanalıyla el-Esved'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hedy kurbanı olarak gönderdiği koyunların nişan iplerini örerdim. Sonra da Allah Rasûlü, hiçbir şeyden (bir ihramlının sakındığı gibi) sakınmazdı."[105]

---

102 Buhârî, Hac 111.

103 Ebû Dâvûd, Menâsik 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 209.

104 Müslim, Hac 367; Nesâî, Menâsik 69.

105 Tirmizî, Hac 70; Nesâî, Menâsik 69.

١٦٤٧ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى قَلَائِدَ هَدْيِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْغَنَمِ، ثُمَّ لَا يُحْرِمُ عَنْ شَيْءٍ.

1647- ... Hammâd b. Zeyd'in, Mansûr > İbrahim > el-Esved yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hedy kurbanı olarak gönderdiği koyunların boyunlarındaki nişanları hâlâ görür gibiyim. Allah Rasûlü, ondan sonra herhangi bir şeyden (bir ihramlının sakındığı gibi) sakınmazdı."

١٦٤٨ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كُنْتُ أَفْتِلُ الْقَلَائِدَ لِهَدْيِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْغَنَمِ، وَيُقِيمُ فِينَا حَلَالًا.

1648- ... Cerîr b. Abdülhamîd'in, Mansûr > İbrahim > el-Esved yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hedy kurbanı olarak gönderdiği koyunların boyunlarındaki nişanları örerdim. Allah Rasûlü de aramızda ihramsız olarak dururdu."[106]

١٦٤٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْحَجَّاجِ، الَّذِي يُقَالُ لَهُ: الزَّمِنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُتَيْبَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كُنَّا نُقَلِّدُ الشَّاةَ فَتُبْعَثُ بِهَا، أَوْ قَالَتْ: فَنُرْسِلُ بِهَا، وَرَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَلَالٌ لَمْ يَحْرُمْ مِنْهُ شَيْءٌ.

1649- ... el-Hakem b. Uteybe'nin, İbrahim en-Nehaî > el-Esved b. Yezîd yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Boyunlarına nişan taktığımız koyunlar (Mekke'ye) gönderilirdi -veya Âişe *radıyallahu*

106 Buhârî, Hac 111; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 212-213.

anhâ şöyle dedi: biz gönderirdik- de[107] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisine bu sırada hiçbir şey haram olmaksızın ihramsız hâlde bulunurdu."[108]

١٦٥٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُبَيْدٍ عَبْثَرُ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: كَانَ فِيمَا أَهْدَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَنَمٌ مُقَلَّدَةٌ.

1650- ... el-A'meş'in Ebû Süfyân'dan rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hedy kurbanı olarak gönderdiği kurbanlar arasında boyunlarına nişanlar takılmış koyunlar da vardı."

***

Bu rivayetlere göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* koyunları hedy kurbanı olarak göndermiştir. Buradan da koyunların hedy kurbanı olabileceği kesin olarak anlaşılmaktadır. Bu hadisi kabul etmeyenler, daha önce bu konu içerisinde el-Kâsım'ın Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayetiyle aktarmış olduğumuz ve Âişe *radıyallahu anhâ*'nın, koyunları ***"Kolayına gelen hedy kurbanı"*** olarak görmediğini ifade eden hadisi[109] delil göstererek bu rivayeti reddetmişlerdir.

Bizim bu hususta ona karşı öne sürebileceğimiz delillerden biri de şöyledir: el-Kâsım'ın, Âişe *radıyallahu anhâ*'dan naklettiği rivayette geçen hedy kurbanı "temettü kurbanı"dır. Hâlbuki el-Esved'in ondan aktardığı rivayetteki hedy kurbanı ise "nafile kurban"dır. Zira dikkat edersen Âişe *radıyallahu anhâ*, el-Esved'in hadisinde "Sonra Allah Rasûlü aramızda ihramsız olarak dururdu ve (ihramlıya haram olan) hiçbir şey ona haram olmazdı" demektedir.

107 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "gönderilir" ve "gönderdik" olarak çevirdiğimiz kelimeler aslında sadece "gönderdik" anlamındaki "neb'asü" ve "nursilu" şeklinde geçmektedir. Ancak aynı sened ve metinle Tahâvî'nin hem *Şerhu meâni'l-âsâr* (bk. II, 265) hem de *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında (bk. XIV, 136) geçen bu rivayetin ilgili kısımlarında "neb'asü" kaydı hiç geçmemekte; sadece "ersele" fiilinden türemiş "yurselu/turselu (gönderilir)" ve "nursilu (göndeririz)" formları yer almaktadır. Buna göre biz de "neb'asü" fiilinin, bir nokta farkıyla "gönderilir" anlamına gelecek şekilde "tub'asü" olarak okunabileceği kanaatiyle tercümeyi diğer iki esere uyacak şekilde yaptık. Bu noktadaki lafız değişikliğinin ise müelliften kaynaklanması ihtimali bulunmakla birlikte daha çok müstensihten kaynaklandığı düşüncesindeyiz. (Çeviren)

108 Müslim, Hac 368; Nesâî, Menâsik 69; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 265.

109 Bk. 1633 no'lu rivayet.

Bunu da bazılarının iddiasına karşı söylemiştir. O iddia da şöyledir: "Nafile hedy kurbanını gönderip de (belli olsun diye) kurbanın boynuna nişan takan veya (deve ise hörgüç) derisini bıçakla çizip işaretleyen kimsenin, bundan dolayı elbise giymesi ve güzel koku sürünmesi haram hâle gelir."

İlim adamlarının, ***"Kolayına gelen hedy kurbanı"*** ibaresiyle ilgili olarak arzettiğimiz şekilde ihtilaf ettikleri ve İbn Abbâs'ın "koyunları" bu kapsama dahil etmesine rağmen, İbn Ömer ve Âişe *radıyallahu anhum*'un dahil etmemiş olmalarından dolayı, bu hususta icma etmiş oldukları noktaları incelediğimizde şunu tespit ettik:

Allah *azze ve celle,* (ihramlıyken yasak olan) avlanmanın cezasıyla ilgili olarak Kitab'ında ***"Kâbe'ye ulaşacak bir hedy kurbanı"***ndan[110] söz etmektedir ki, âlimlerin ittifakıyla bunun kapsamına deve ve sığırlar gibi koyunlar da girmektedir. Böylece koyunlar, farz olan bir hedyin yerini tutmuş olmaktadır. İşte buna kıyasen, temettü'de de aynı şeyin geçerli olması gerekir. Dolayısıyla bu bölümde Abdullah b. Abbâs'tan naklettiğimiz görüş[111] kesinlik kazanmaktadır.

110 Mâide 5/95.

111 Bk. 1637-1640 numaralar arasındaki hadisler.

BÖLÜM[112]

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Bunu bulamayanın ise, üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüzde olmak üzere tam on gün oruç tutması lazım gelir..."***[113] Bütün ilim adamlarının icmasına göre, oruç tutabilecek durumdaki mütemettinin, hedy kurbanı bulamaması hâlinde, hacda tutacağı üç günlük orucu, "Terviye gününden bir önceki gün, Terviye ve Arefe günlerinde"[114] tutması gerekir. Ayrıca bu oruçları hac ihramı içerisindeyken söz konusu günlerden önce peş peşe veya ayrı ayrı tutmasının da caiz olduğuna dair aralarında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Ancak ilim adamları, söz konusu üç günlük orucu, henüz hac ihramına girmeden, umre ihramı içerisindeyken tutmanın cevazı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Böyle yapması caizdir" demişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim bu görüşleri bize Muhammed b. el-Abbâs, Ali b. Ma'bed > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den rivayet etmiş ve herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir.

Bazıları ise "Böyle yapması caiz olmaz" diyorlardı. Bu görüşü savunanlardan biri de Mâlik b. Enes'tir. Bu görüş aynı zamanda Âişe *radıyallahu anhâ* ve Abdullah b. Ömer'den de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٦٥١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا كَانَتْ تَقُولُ: وَالصِّيَامُ لِمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ لِمَنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا مَا بَيْنَ أَنْ يُهِلَّ بِالْحَجِّ إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ، فَمَنْ لَمْ يَصُمْ صَامَ أَيَّامَ مِنًى.

112 Başlık, eserin yazma ve basılı nüshalarında bu şekildedir.

113 Bakara 2/196.

114 Yani Zilhicce'nin 7. 8. ve 9. günleri. (Çeviren)

1651- ... Mâlik'in, İbn Şihâb yoluyla Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle diyordu: "Hac mevsimine kadar umreden faydalanmak isteyen (mütemetti) ve hedy kurbanı bulamayan kimseler için oruç vakti, hac niyetiyle ihrama girdiği andan Arefe gününe kadarki zaman dilimidir. (Bu süre zarfında) oruç tutamayanlar Mina günlerinde tutabilirler."[115]

١٦٥٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِيهِ، بِمِثْلِ ذَلِكَ أَيْضًا.

1652- ... Yine Mâlik, İbn Şihâb > Sâlim b. Abdullah yoluyla (Sâlim'in) babasından bunun benzeri bir rivayet nakletmiştir.

***

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için ve Allah *azze ve celle*'nin ***"Hacda üç gün"*** beyanına dair "ya hac esnasında oruç veya hac aylarında oruç" olmak üzere iki ihtimalden biri söz konusu olduğundan dolayı, onların, hac aylarında henüz umre ihramına girmeden bu oruçları tutanlar açısından orucunun caiz olmayacağı konusunda ihtilaf etmediklerini tespit ettik. Bu sayede de Allah *azze ve celle*'nin ***"hacda"*** kaydıyla "hac aylarını" kasdetmediğini; bununla "hacla başlayan yasaklık durumunu" kasdettiğini anlamaktayız. Buna göre, konuyla ilgili olarak Âişe *radıyallahu anhâ* ve İbn Ömer'den naklettiğimiz görüşler kesinlik kazanırken, onlara bu konuda muhalefet edenlerin kanaatleri geçersiz hâle gelmiştir.

İlim adamları ayrıca, Arefe günü geçinceye kadar ilgili üç gün orucunu tutamayanlar konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Teşrik günleri bunları tutabilir" diyorlardı. Mâlik b. Enes bu görüşü benimseyenlerdendir. Bazıları da "Teşrik günleri oruç tutamaz. Hedy kurbanı kesmesi vacip olmuştur. Mutlaka bunu yapmak zorundadır. Çünkü Allah *azze ve celle*'nin, kendisine vacip kıldığı oruç ve bu orucu tutmasını emrettiği vakit olan 'hac' artık geçmiş olduğu için 'hac' dışında söz konusu orucu tutması caiz olmaz" diyorlardı. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimsemiş ve şöyle demişlerdir: Bu durumdaki birinin, aynı zamanda (oruç tutamadığı günlerin yerine) -her ne kadar hac günlerinden sayılsa da- teşrik günlerinde de oruç tutması caiz değildir. Zira Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* o günlerde oruç tutmayı yasaklamıştır. Aynı şekilde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in

115 Mâlik, Hac 255.

yasağından dolayı bayramın ilk gününde de oruç tutması caiz değildir. Biz, bayramın ilk günü ve teşrik günlerinde oruç tutmanın yasaklandığına dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen rivayetleri bu kitabımızın "Oruç Bölümü"nde zikrettiğimiz için burada yeniden tekrar etmeye ihtiyaç duymuyoruz. Şu kadar var ki, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un bu konudaki görüşleriyle örtüşecek nitelikte Ömer b. el-Hattâb ve Abdullah b. Abbâs *radıyallahu anhumâ*'dan gelen ve kitabımızın "Oruç Bölümü"nde zikretmediğimiz birtakım rivayetler de tespit ettik. Şöyle ki:

١٦٥٣ – حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يَوْمَ النَّحْرِ، فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنِّي تَمَتَّعْتُ فَلَمْ أَهْدِ، وَلَمْ أَصُمْ فِي الْعَشْرِ؟ [فَقَالَ لَهُ: اِذْبَحْ شَاةً، قال: لَيْسَ عِنْدِي،] فَقَالَ: سَلْ فِي قَوْمِكَ، [قال: لَيْسَ هَا هُنَا أَحَدٌ مِنْ قَوْمِي] ثُمَّ قَالَ: يَا مُعَيْقِيبُ، أَعْطِهِ شَاةً.

1653- ... Amr b. Şuayb'm, Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, kurban bayramının ilk günü bir adam Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'a gelerek "Ey mü'minlerin emiri! Ben temettü yaptım fakat Zilhicce'nin ilk on günü içerisinde ne hedy kurbanı kestim ne de oruç tuttum" dedi. [Ömer *radıyallahu anh* adama önce "Bir koyun kesiver" dedi. Adam "Elimde yok (kesemem)" diye karşılık verdi.][116] Ömer *radıyallahu anh* yine "O hâlde git, kendi kavminden iste (de sana bir kurbanlık koyun versinler)" dedi. [Adam da "Burada benim kavminden hiç kimse yok ki" dedi.] Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* (hazinedârı Muaykîb'a) "Ey Muaykîb! Şuna bir koyun ver!"[117] dedi.[118]

***

Görüldüğü gibi Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, Zilhicce'nin ilk on gününde oruç tutamayan ve hedy kurbanı bulamayan mütemettiye, teşrik

---

116 Bu ve bundan sonraki köşeli parantezlerdeki ibareler, Tahâvî'nin ne bu eserinde ne de diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (bk. II, 248) geçmektedir. Metnin akışı açısından zorunlu olan diyalogları biz İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inden (bk. V, 170) tespit ederek hem metne hem de tercümeye yansıttık. (Çeviren)

117 İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde bu son cümle, "şuna bir koyun ücretini ver" şeklindedir. (Çeviren)

118 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 170; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 248.

günlerinde oruç tutmasını emretmemiş, onun için hedy kurbanından başka bir yol düşünmemiştir.

١٦٥٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، {فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} آخِرُهَا يَوْمُ عَرَفَةَ {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} قَالَ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: هَذَا قَوْلُ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَقَدَ بِيَدِهِ ثَلَاثِينَ.

1654- ... el-A'meş'in, İbrahim'den rivayet ettiğine göre, Alkame, ***"Kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir hedy kurbanı gerekir. Bunu bulamayan ise üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüzde..."*** âyetindeki "üç gün"e dair "sonuncusu Arefe günüdür" şeklinde bir açıklama yaptı. İbrahim dedi ki: Bunu Saîd b. Cübeyr'e sorduğumda bana "Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür" dedikten sonra eliyle otuz işareti yaptı.[119]

***

Görüldüğü gibi İbn Abbâs, mütemetti kişinin hacda tutması gereken üç günlük orucun sonuncusunu Arefe günü olarak belirlemiştir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettiklerine göre (şunu söyleyebiliriz): Allah *azze ve celle*, "zıhâr"[120] ve "yanlışlıkla öldürme"nin keffareti olarak belirlediği oruca[121] "peş peşe olma" (tetâbü')[122] şartını koyduğu gibi, ***"Bunu***

119 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 250, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XV,152. Kısaltılmış benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 186. Rivayette geçen "otuz işaretini yaptı" ifadesi, Arapların parmakla sayı sayma yöntemlerinden biri olarak bilinmekte olup baş ve işaret parmaklarının birleştirilerek bükülmesi ve diğer üç parmağın açık tutulması anlamında kullanılmaktadır. Buna göre Saîd b. Cübeyr, âyetteki "üç gün hacda" ibaresini parmak hesabıyla anlatmak için bu yöntemi kullanmış olmalıdır. (Çeviren)

120 Zıhâr: Kocanın, karısını nesep, süt emme veya sıhriyyet sebebiyle ebediyen kendisine evlenmesi haram olan bir kadının, kendisince bakılması caiz olmayan arkası, karnı, uyluğu gibi bir uzvuna benzetmesidir. Cahiliye döneminde zıhâr, bir tür boşama sayılmaktaydı. İslam bu tür bir boşamayı yasaklamış ve ceza olarak, zıhâr yapanların keffaret vererek eşlerine geri dönmelerini istemiştir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 494. (Çeviren)

121 Konuyla ilgili âyetler için bk. Nisâ 4/92 (yanlışlıkla öldürme); Mücâdele 58/4 (zıhâr keffâreti).

122 Eserin yazma nüshasında, buradaki "tetâbü" kelimesi "yedinci" anlamına gelen "sâbi" kelimesine benzer şekilde kaydedilmiş, bundan dolayı basılı nüshaya da "sâbi" olarak geçmiştir. Oysa ehlince malum olduğu üzere bu iki kelimenin yazılış formu arasında "sin" harfinin çıkıntı yerleri ve noktalar haricinde hiçbir farklılık bulunmamaktadır. Normal sayılabilecek bu hatanın müstensihten kaynaklandığı açıktır. (Çeviren)

bulamayan ise üç gün hacda oruç..."[123] beyanıyla da söz konusu orucun vakti olarak "hac mevsimini" belirlemiştir. Dolayısıyla "peş peşe olma" şartı bulunan böyle bir oruç, ancak "peş peşe" olması hâlinde geçerli sayılıyorsa, aynı şekilde "hacda" olması şartına bağlanmış olan o oruç da ancak hac mevsiminde geçerli sayılacaktır.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Döndüğünüzde de yedi (gün)"*** beyanına gelince; mütemetti olanların bu yedi günü, peş peşe veya ayrı ayrı olarak, Mekke'de, memleketlerine dönüş yollarında ve ailelerinin olduğu memleketlerinde tutmaları caizdir. Bildiğimiz kadarıyla bu hususta ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Böylece Allah *azze ve celle*'nin ***"Döndüğünüzde de yedi gün"*** beyanından maksadının, "ihram öncesi (helallik) durumuna döndüğünüzde" olduğunu anlamaktayız.

Bütün ilim adamlarına göre, Allah *azze ve celle*'nin ***"İşte tam on gün (oruç)"*** sözünden kastı ise, on günün tamamının hedy kurbanının yerini tutmasıdır.

Yine Allah *azze ve celle*'nin ***"Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir..."*** sözüne gelince; bundan neyin kastedildiği ve Mescid-i Harâm civarında oturanların kimler olduğu konusunda da ilim adamları ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu hususta şunu söylüyorlardı: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in belirlediği mikat yerlerinin ve ondan sonra Mekke'ye kadarki bölgelerin sakinleri Mescid-i Harâm civarında oturanlardır." Bu görüşlerini Süleyman bize, babası > Muhammed > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den nakletmiş ve bu konuda aralarında herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir.

Diğer bir grup ilim ehli ise şöyle diyordu: "Mescid-i Harâm civarında oturanlar, özellikle Mekke halkıdır, başkaları değildir." Bu görüş, Abdullah b. Ömer'in azadlı kölesi Nâfi'den ve Abdullah b. Hürmüz el-A'rec'den rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٦٥٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَخْرَمَةُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ نَافِعًا مَوْلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، وَسُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}، أَجَوْفُ مَكَّةَ أَوْ حَوْلَهَا؟ قَالَ: جَوْفُ مَكَّةَ.

123 Bakara 2/196.

1655- ... Abdullah b. Vehb'in, Mahreme b. Bükeyr'den rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: Allah *azze ve celle*'nin ***"Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir..."*** âyetiyle ilgili olarak "Bizzat Mekke'nin içi mi yoksa çevresi mi?" şeklinde Abdullah b. Ömer'in azadlı kölesi Nâfi'e sorulan bir soruya onun "Mekke'nin içi" cevabını verdiğini işittim.

Abdurrahman el-A'rec de bu görüşü benimsemektedir.[124]

***

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı incelediğimizde şunu tespit ettik: İlk görüşü savunanlar şunu söylemektedirler: "Mescid-i Harâm civarının sakinlerinden olan her bir kimsenin, Mekke'ye ihramsız girebilme hakkı vardır." Zira bu görüştekiler, ahalisi Mescid-i Harâm sakinlerinden sayılan mekânı, Mekke gibi kabul etmekte, dolayısıyla da o mekânın halkını Mekke halkı gibi görmektedirler. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de bu hususta böyle söylüyor ve Abdullah b. Ömer'den gelen şu rivayeti delil olarak öne sürüyorlardı:

١٦٥٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ أَقْبَلَ مِنْ مَكَّةَ حَتَّى إِذَا كَانَ بِقُدَيْدٍ، بَلَغَهُ خَبَرٌ مِنَ الْمَدِينَةِ، فَرَجَعَ فَدَخَلَ مَكَّةَ حَلَالًا.

1656- ... Mâlik'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer, Mekke'ye doğru yola çıkıp Kudeyd mevkiine gelince Medine'den kendisine bir haber ulaştı. Bunun üzerine ihramsız bir vaziyette tekrar Mekke'ye döndü.[125]

١٦٥٧ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ خَرَجَ مِنْ مَكَّةَ يُرِيدُ الْمَدِينَةَ، فَلَمَّا بَلَغَ قُدَيْدًا بَلَغَهُ عَنْ جَيْشٍ [حُبَيْشٍ؟] قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَرَجَعَ، فَدَخَلَ مَكَّةَ بِغَيْرِ إِحْرَامٍ.

124 M. Morânî, *Tefsîru'l-Kur'ân mine'l-Câmi li İbn Vehb,* s. 56.

125 Mâlik, Hac 248.

1657- ... Ubeydullah b. Ömer'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Mekke'den Medine'ye doğru yola çıktı, ancak Kudeyd mevkiine gelince [Hubeyş'in] ordusunun[126] Medine'ye girdiğini haber aldı. Bunun üzerine geri dönüp Mekke'ye ihramsız bir şekilde girdi.[127]

١٦٥٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ خَرَجَ مِنْ مَكَّةَ، وَهُوَ يُرِيدُ الْمَدِينَةَ، فَلَمَّا كَانَ قَرِيبًا لَقِيَهُ جَيْشُ [حُبَيْشُ؟] بْنُ دَلَجَةَ، فَرَجَعَ مَكَّةَ حَلَالًا.

1658- ... Eyyûb'un, Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Mekke'den Medine'ye doğru yola çıktı. (Medine'ye) yaklaştığı bir sırada [Hubeyş] İbn Delece'nin ordusu[128] ile karşılaştı. Bunun üzerine ihramsız olarak Mekke'ye döndü.[129]

***

126 Burada "Hubeyş" olarak kaydettiğimiz isim, eserin yazma ve basılı nüshalarında "ordu" anlamına gelen "ceyş" şeklinde yazılmıştır. Aynı yazım şekli, Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (bk. II, 263) söz konusudur. Kanaatimizce "Hubeyş" ile "ceyş" arasındaki yazım benzerliğinden dolayı böyle bir hata oluşmuştur. Hubeyş ise, Hubeyş b. Delece el-Kaynî (ö.65) adında, Sıffîn savaşında Muâviye tarafında yer almış, Şamlı bir ordu komutandır. En son yürüttüğü görev ise, Mervân b. el-Hakem döneminde Medine'nin fethi (!) için görevlendirildiği komutanlık olmuş ve Medine'yi istila edip halkın Mervân'a yeniden beyat etmesini sağlamıştır. Daha sonra Abdullah b. ez-Zübeyr'in Basra valisi el-Hâris b. Ebî Rabîa'nın kendisiyle savaşmak üzere bir ordu ile yola çıktığı haberini alınca Rebeze'ye doğru hareket etmiş; ancak orada bir okla öldürülmüştür. Bk. Zirikli, *A'lâm*, II, 167, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002. İşte 1656 no'lu rivayette bahsedilen İbn Ömer'e Medine'den gelen haberin mahiyeti, Hubeyş tarafından istila edildiğine dair bu haber olsa gerektir. Ancak Hubeyş'in burada sözü edilen ordusu dikkate alındığında metnin aslındaki "ceyş" kelimesinin, "Hubeyş"ten bozulmuş bir kelime olmadığı da iddia edilebilir. Biz bu ihtimali de göz önünde bulundurarak çeviriyi ona göre yaptık. (Çeviren)

127 Tahâvî, *Şerhu meâni l-âsâr*, II, 263.

128 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki isim "Ceyş b. Delece" şeklinde kaydedilmiştir. Normal şartlarda 1657 no'lu rivayetin ilgili yerinde de belirttiğimiz gibi buradaki "ceyş" kelimesinin, "Hubeyş"ten bozulmuş olması ihtimali yüksektir. Ancak isimde geçen ve "oğlu" anlamına gelen "bin" kelimesinin önüne bir elif konulduğu zaman "İbn Delece'nin ordusu" olarak okunması da mümkün olmaktadır. Nitekim *Şerhu meâni'l-âsâr*'daki yazılış formu böyledir (bk. II, 263). Bu sebeple biz de çeviriyi bu iki ihtimale göre yaptık. (Çeviren)

129 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 263.

Buna göre İbn Ömer'den aktardığımız bu rivayetlerde, onların görüşlerinin isabetliliğini ve daha önce de arzettiğimiz şekilde Kudeyd halkının Mekke halkı gibi olduğunu gösteren bir delil söz konusudur.

Ancak bu meselede İbn Ömer'den aktarılanın tam aksine bir görüş, Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٦٥٩ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لَا يَدْخُلُ مَكَّةَ تَاجِرٌ، وَلَا طَالِبُ حَاجَةٍ، إِلَّا وَهُوَ مُحْرِمٌ.

1659- ... Atâ b. Ebî Rabâh'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle diyordu: "Ticaret adamı ve bir ihtiyacını karşılamak için (Harem dışına) çıkmış olan kimse, ihramlı olmadığı sürece Mekke'ye giremez/girmesin."[130]

١٦٦٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ بْنِ الْجَهْمِ الْعَبْدِيُّ الْمُؤَذِّنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَا عُمْرَةَ عَلَى الْمَكِّيِّ، إِلَّا أَنْ يَخْرُجَ مِنَ الْحَرَمِ، فَلَا يَدْخُلُهُ إِلَّا حَرَامًا قِيلَ لِابْنِ عَبَّاسٍ: فَإِنْ خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ مَكَّةَ قَرِيبًا؟ قَالَ: نَعَمْ، يَقْضِي حَاجَتَهُ، وَيَجْعَلُ مَعَ قَضَائِهَا عُمْرَةً.

1660- ... İbn Cüreyc'in rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: İbn Abbâs şöyle dedi:" Mekkelinin, Harem sınırlarından çıkıp oraya tekrar ihramlı olarak girmedikçe umre yapması söz konusu değildir." İbn Abbâs'a "Peki, bir adam Mekke'den, yakın bir yere çıkacak olsa (ne dersin?)" diye sordu. O da "Evet, (böyle yaparak) bir ihtiyacını karşılar ve bu ihtiyacını karşılarken de umresini eda etmeye başlayabilir" dedi.[131]

***

Görüldüğü gibi İbn Abbâs, bütün insanların ihramsız Mekke'ye girmelerini yasaklamaktadır. Burada ayrıca ona göre Mekke halkı dışından olanların, Mekkelilerin hükmünden farklı olduğuna dair bir delil vardır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den de bu manaya gelebilecek bazı rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

---

130 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 263, III, 330.

131 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 329.

١٦٦١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو يُوسُفَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللهَ جَلَّ وَعَزَّ حَرَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ، وَوَضَعَهَا بَيْنَ هَذَيْنِ الْأَخْشَبَيْنِ، لَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَمْ تَحِلَّ لِي إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، لَا يُخْتَلَى خِلَاهَا، وَلَا يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلَا يَرْفَعُ لُقْطَتَهَا إِلَّا مُنْشِدٌ فَقَالَ الْعَبَّاسُ: إِلَّا الْإِذْخِرَ، فَإِنَّهُ لَا غَنَاءَ لِأَهْلِ مَكَّةَ عَنْهُ لِبُيُوتِهِمْ وَقُبُورِهِمْ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِلَّا الْإِذْخِرَ.

1661- ... Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Allah azze ve celle, gökleri, yeri, güneşi ve ayı yarattığı gün, Mekke'yi haram (bölgesi) kılmış ve şu iki dağın arasına yerleştirmiştir. Benden önce hiç kimseye helal kılınmamıştır. Bana da ancak gündüzün sınırlı bir saatinde helal kılınmıştır. Otu koparılmaz, ağacı kesilmez (dalları kırılmaz), -başkalarına duyurma niyetiyle alanlar dışında- hiç kimse oranın buluntu eşyasını alamaz."*** Bunun üzerine el-Abbâs "Yalnız izhir otu müstesna (olsun). Çünkü Mekkeliler bunu evleri ve mezarlıkları için kullanmadan edemezler" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurdu: ***"(Tamam, o hâlde) izhir otu müstesna (olsun)!***[132]

١٦٦٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدُ بْنُ مُسَرْهَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ [ابْنِ] أَبِي ذِئْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدٌ الْمَقْبُرِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا شُرَيْحٍ الْكَعْبِيَّ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ حَرَّمَ مَكَّةَ، وَلَمْ يُحَرِّمْهَا النَّاسُ، فَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، فَلَا يَسْفِكَنَّ فِيهَا دَمًا، وَلَا يَعْضُدَنَّ فِيهَا شَجَرَةً، فَإِنْ تَرَخَّصَ مُرَخِّصٌ، فَقَالَ: قَدْ حَلَّتْ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَحَلَّهَا لِي، وَلَمْ يُحِلَّهَا لِلنَّاسِ، وَإِنَّمَا أَحَلَّهَا لِي سَاعَةً.

1662- ... İbn[133] Ebî Zi'b'in rivayet ettiğine göre, Saîd el-Makburî dedi ki: Ebû Şüreyh el-Ka'bî'nin şöyle dediğini işittim: Rasûlullah *sallallahu*

---

132 Müslim, Hac 445; Nesâî, Menâsik 110.

133 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "ibn" kaydı bulunmamaktadır. Oysa gerek Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr* (bk. XII. 279) ve *Şerhu meâni'l-âsâr* (bk. III. 327) adlı eserlerinde.

aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: ***"Mekke'yi Allah azze ve celle haram (bölgesi) kılmıştır, insanlar haram kılmamıştır. Bu nedenle kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa, orada sakın kan dökmesin, ağaç kesmesin (dal kırmasın). Eğer 'Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'e de Mekke helal kılınmıştı' diyerek (bu tür konularda) kendisine gerekçe bulmaya kalkışan olursa, bilin ki Allah azze ve celle bunu sadece bana helal kılmıştır, diğer insanlara ise helal kılmamıştır. Üstelik bana burayı sadece sınırlı bir süre helal kılmıştır."***[134]

١٦٦٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَيْمُونٍ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ، قَالَ: لَمَّا فَتَحَ اللهُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ، قَتَلَتْ هُذَيْلٌ رَجُلًا مِنْ بَنِي لَيْثٍ بِقَتِيلٍ كَانَ لَهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ حَبَسَ عَنْ أَهْلِ مَكَّةَ الْقَتْلَ، وَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ رَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُؤْمِنِينَ، وَإِنَّهَا لَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ كَانَ قَبْلِي، وَلَا تَحِلُّ بَعْدِي، وَإِنَّمَا أُحِلَّتْ لِي سَاعَتَيْنِ مِنْ نَهَارٍ، وَإِنَّهَا سَاعَتِي هَذِهِ حَرَامٌ، لَا يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلَا يُخْتَلَى شَكُوُهَا، وَلَا تُلْتَقَطُ سَاقِطَتُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ.

1663- Muhammed b. Abdullah b. Meymûn el-Bağdâdî'nin bize, el-Velîd b. Müslim > el-Evzâî > Yahyâ b. Ebî Kesîr kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme dedi ki: Ebû Hureyre bana şunu anlattı: Allah, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Mekke fethini nasip edince Hüzeyl kabilesi, cahiliye döneminde öldürülen bir fertlerine karşılık Leysoğulları'ndan bir adamı öldürdü. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* kalktı ve şöyle buyurdu: ***"Şüphesiz Allah azze ve celle, Mekke halkını öldürülmekten kurtarmış, ancak Rasûlü sallallahu aleyhi ve sellem ile mü'minleri onlara karşı muzaffer kılmıştır. Mekke, benden önce hiç kimseye helal kılınmadığı gibi benden sonra da kılınmayacaktır. Bana da sadece gündüzün sınırlı saatlerinde helal kılınmıştır. Şu saatte ise artık haramdır; ağacı***

---

gerekse de rivayetin geçtiği diğer kaynaklarda ilgili kayıt yer almaktadır. (Çeviren)

134 Tirmizî, Diyât 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 385; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 279.

kesilemez (dalı kırılamaz), dikeni koparılamaz ve -başkalarına duyurma niyetiyle alanlar dışında- oranın buluntu eşyası alınamaz."[135]

١٦٦٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَة بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَرْبُ بْنُ شَدَّادٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ حَبَسَ عَنْ أَهْلِ مَكَّةَ الْفِيلَ، وَغَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: وَلَا يُلْتَقَطُ ضَالَّتُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ.

1664- Ebû Bekre Bekkâr b. Kuteybe bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Harb b. Şeddâd > Yahyâ b. Ebî Kesîr isnadıyla bu hadisi aynı şekilde zikretti; farklı olarak sadece (Allah Rasûlü'nün) ***"Allah azze ve celle, (Ebrehe'ye ait) filleri***[136] ***Mekke halkından engellemiştir"*** cümlesi ile ***"-Başkalarına duyurma niyetiyle alanlar dışında- oranın yitik hayvanı da alınamaz"*** cümlesini söyledi.[137]

***

Dikkat edersen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* burada hurmeti/saygınlığı diğer mekanlara değil, sadece Mekke'ye tanımıştır. Bu da Mekke halkı dışındaki diğer halkların Mekke'ye giriş açısından hükümlerinin aynı olduğunu göstermektedir. Buna göre bu meseleye dair İbn Abbâs'tan rivayet etmiş olduğumuz görüş[138] kesinlik kazanmakta; dolayısıyla "Mescid-i Harâm civarında oturanlar" da -Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in dediği gibi değil, Nâfi' ve el-A'rec'in söyledikleri gibi-[139] özellikle "Mekke halkı" olmaktadır.

Ancak "Mescid-i Harâm civarında oturanlara" dair Abdullah b. Abbâs'tan şöyle bir rivayet de nakledilmektedir:

---

135 Buhârî, Lukata 7; Müslim, Hac 447-448; Ebû Dâvûd, Menâsik 89; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 238; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VIII, 170, XII, 280.

136 Burada "filler" diye tercüme ettiğimiz "el-fîl" kelimesi, bir önceki 1663 no'lu rivayette "el-katl: öldürme" şeklinde geçtiği için bu farklılığa işaret edilmiştir. Ancak Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında, 1663'teki aynı sened ve metinle nakledilen rivayette, bunun "el-katl" olarak nakledildiği, doğrusunun ise "el-fîl" olması gerektiği vurgulanmakta, ardından da 1664 no'lu rivayet, aynı sened ve metinle sevk edilmektedir (bk. VIII, 170). Ayrıca o rivayetin dipnotunda geçen diğer kaynakların hepsinde de "el-fîl" kaydıyla yer almaktadır. (Çeviren)

137 Dârimî, Büyû 60; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VIII, 170, XII, 280, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 261, III, 328.

138 Bk. 1659 ve 1660 no'lu rivayetler.

139 Bk. 1655 no'lu rivayet ve öncesindeki görüşler.

١٦٦٥ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}، قَالَ: الْقُرَى الَّتِي حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ: ضَجْنَانُ، وَعَرَفَاتٌ، وَمَرُّ ظَهْرَانَ.

1665- ... İbn Cüreyc'in Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin ***"Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir..."*** beyanıyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: "Mescid-i Harâm civarında bulunan köyler şunlardır: Dacenân, Arafat[140] ve Merruzahrân."[141]

***

Burada İbn Abbâs tarafından Mescid-i Harâm civarının sakinlerinin açıkça belirtildiği bu rivayetteki görüş, daha önce bu konuya ilişkin kendisinden nakledip delil olarak kullandığımız rivayetteki görüşe aykırıdır. Bu durumda eğer sözünü ettiğimiz bu köy ahalilerinin, Mescid-i Harâm'ın civar sakinleri olarak "Mekke halkı"ndan sayılmaları caiz ise, Mekke'den itibaren Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in insanların hac ve umreleri için belirlediği mikat sınırlarına kadarki bölge halklarının da Mekke halkından sayılması caiz demektir. İbn Abbâs *radıyallahu anh*'ın bu konudaki görüşünün gerçek mahiyetini ise en iyi Allah bilir.

Öte yandan Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Alkame b. Kays en-Nehaî'den, bu konunun başında zikretmiş olduğumuz ilgili âyetteki temettünün te'viline dair naklettiklerimizin dışında, Allah Teâlâ'nın izniyle bundan sonraki bölümde ele alacağımız daha başka rivayetler de nakledilmiştir.

---

140 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu mekan ismi "عرفان" şeklinde kaydedilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla hem Mekke civarında bu isimde bir yerin olmaması hem de Arapça'da "Arafat: عرفة" kelimesinin kapalı "tâ" ile yazıldığı gibi açık "tâ" ile de yazılmasından hareketle, buradaki "nûn" harfinin aslında "te"den bozulmuş olduğunu, dolayısıyla "عرفات" olarak yazılması gerektiğini söyleyebiliriz. Nitekim bir sonraki dipnotta da belirtileceği gibi ilgili rivayetin yer aldığı *Taberî Tefsîri*'nde Arafat ismi açıkça zikredilmektedir. (Çeviren)

141 Taberî'nin *Tefsîr*'inde (II, 256) yer alan benzer bir rivayette şu mevkilerin isimleri geçmektedir: Arafat, Mer(ruzzahrân), Urene, Dacenân, er-Racî' ve Nahletân.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ -إلى قوله- مِنَ الْهَدْىِ...﴾

"HAC VE UMREYİ DE ALLAH İÇİN TAMAMLAYIN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* şöyle buyurmaktadır: ***"Hac ve umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer bunlardan alıkonulursanız, o zaman kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Bununla beraber bu kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başından bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç veya sadaka ya da kurbandan ibaret bir fidye gerekir. Engellemeden kurtulduğunuz zaman da her kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir kurban gerekir..."***[142]

Allah *azze ve celle*'nin ***"Hac ve umreyi de Allah için tamamlayın.."*** beyanına ilişkin Ömer b. el-Hattâb ve Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anhumâ*'dan şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٦٦٦ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ سُفْيَانَ بْنَ عُيَيْنَةَ، يَقُولُ: عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَعْيَنَ، سَمِعَ ابْنَ أُذَيْنَةَ، يُخْبِرُ عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ عَنْ تَمَامِ الْعُمْرَةِ، فَقَالَ لَهُ: ائْتِ عَلِيًّا، فَاسْأَلْهُ ثُمَّ سَأَلَهُ، فَقَالَ: ائْتِ عَلِيًّا، فَاسْأَلْهُ فَقَالَ لَهُ فِي الثَّالِثِ: ائْتِ عَلِيًّا، فَاسْأَلْهُ فَأَتَى عَلِيًّا، فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: رَكِبْتُ الْإِبِلَ وَالْخَيْلَ وَالسُّفُنَ حَتَّى أَتَيْتُكَ، فَمِنْ أَيْنَ تَمَامُ الْعُمْرَةِ؟ فَقَالَ: مِنْ حَيْثُ أَنْشَأْتَ فَأَتَى عُمَرَ، فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ: هُوَ كَمَا قَالَ.

1666- ... (Abdurrahman) İbn Üzeyne'nin rivayet ettiğine göre, babası (Üzeyne), Ömer b. el-Hattâb'a umreyi tamamlamaya dair bir soru sordu. O da ona "Gidip Ali'ye sor" dedi. Üzeyne daha sonra yine Ömer'e sordu. Ömer yine "Gidip Ali'ye sor" dedi. Üçüncü defa da Üzeyne (kendisine sormaya

---

142 Bakara 2/196.

kalkınca) "Ali'ye git ve ona sor!" dedi. Bunun üzerine Üzeyne, Ali *radıyallahu anh*'ın yanına gitti ve "Sana gelebilmek için develere, atlara ve gemilere bindim. Umrenin tamamlanması nereden itibaren olacak?" diye sordu. Ali *radıyallahu anh* da ona "Umreye başladığın yerden itibaren" diye cevap verdi. Adam yeniden Ömer *radıyallahu anh*'a gelip ona bu cevabı haber verince, Ömer *radıyallahu anh* "Evet, onun dediği gibidir" dedi.[143]

١٦٦٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ عَلِيًّا عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}، مَا تَمَامُهَا؟ قَالَ: أَنْ تُحْرِمَ بِهِمَا مِنْ دُوَيْرَةِ أَهْلِكَ.

1667- ... Amr b. Murra'nın rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Seleme dedi ki: Ali'ye, Allah *azze ve celle*'nin ***"Hac ve umreyi Allah için tamamlayın"*** âyetiyle ilgili olarak, "Tamamlanması nasıl olur?" diye sordum. O da bana "Kendi memleketinden itibaren hac ve umrenin her ikisi için ihrama girmekle" cevabını verdi.[144]

***

Bu bölümde zikretmiş olduğumuz hadiste Ömer *radıyallahu anh*'dan rivayet edilen görüş böyledir. Ancak bu konuda kendisinden başka bir te'vil daha rivayet edilmiştir. O da şöyledir:

١٦٦٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ، وَمَا قَدْ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، وَمَا قَدْ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ طَارِقَ بْنَ شِهَابٍ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُنِيخٌ بِالْبَطْحَاءِ، فَقَالَ لِي: بِمَا أَهْلَلْتَ؟ قَالَ: فَقُلْتُ: إِهْلَالٌ كَإِهْلَالِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَدْ أَحْسَنْتَ، طُفْ بِالْبَيْتِ، وَبِالصَّفَا وَبِالْمَرْوَةِ، ثُمَّ أَحِلَّ، قَالَ: فَفَعَلْتُ، فَأَتَيْتُ امْرَأَةً مِنْ قَيْسٍ، فَفَلَّتْ رَأْسِي، فَكُنْتُ أُفْتِي

143 Benzer bir rivayet için bk. İbn Hazm, *Muhallâ,* V, 58.

144 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 113; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 558.

النَّاسَ ذَاكَ حَتَّى كَانَ زَمَنُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَقَالَ لِي رَجُلٌ: يَا عَبْدَ اللهِ بْنَ قَيْسٍ، رُوَيْدًا بَعْضَ فُتْيَاكَ، فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فِي النُّسُكِ بَعْدَكَ فَقُلْتُ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، مَنْ كُنَّا أَفْتَيْنَاهُ فُتْيَا فَلْيَتَّئِدْ، فَإِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَادِمٌ فِيهِ، فَائْتَمُّوا فَلَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ أَتَيْتُهُ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ لِي عُمَرُ: إِنْ نَأْخُذْ بِكِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَإِنَّ كِتَابَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ يَأْمُرُنَا بِالتَّمَامِ، وَإِنْ نَأْخُذْ بِسُنَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَحِلَّ حَتَّى بَلَغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ.

1668- … Kays b. Müslim dedi ki: Târık b. Şihâb'dan işittiğime göre, Ebû Musa el-Eş'arî şöyle demiş: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e el-Bathâ mevkiinde konakladığı bir sırada yetiştim. Bana ***"İhrama girerken neye niyet ettin?"*** diye sordu. Ben de "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* neye niyetlendiyse, ben de ona niyet ettim" diye cevap verdim. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"İyi etmişsin, şimdi Kâbe'yi tavaf et, Safa ile Merve arasında sa'yini yap sonra da ihramdan çık"*** buyurdu. Ben de dediği gibi yaptım. Kays kabilesinden bir kadının yanına geldim, o da başımdaki biti, pireyi ayıkladı. Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın halifeliği dönemine kadar insanlara bu yönde fetva veriyordum. Nihayet (Ömer döneminde) bir adam bana "Ey Abdullah b. Kays! Bazı fetvalarında aceleci davranma, ağır ol! Çünkü mü'minlerin emirinin, sen yokken hac fiilleri konusunda neler yaptığını bilmiyorsun" dedi. Bunun üzerine ben de "Ey insanlar! Biz kime fetva vermişsek, acele etmesin! Çünkü mü'minlerin emiri geliyor. Bu konuda ona uyun" dedim. Ömer *radıyallahu anh* gelince yanına vardım ve durumu ona arzettim. Bana "Eğer Allah'ın Kitabı'na göre hareket edecek olursak, o bize tamamlamayı emrediyor. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetine göre hareket edecek olursak, o da hedy kurbanı yerini buluncaya kadar ihramdan çıkmamıştır" dedi.[145]

***

Görüldüğü gibi Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* bu âyetin te'vilinde, Ebû Musa'nın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yaptığı haccındaki (niyet) feshinin neshedildiği görüşünü benimsemekteydi. Bu rivayet

145 Müslim, Hac 154, 155; Nesâî, Menâsik 52; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 190, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 96; Ayrıca bk. 1287 no'lu rivayet.

ise, ilk hadiste Üzeyne'nin kendisinden naklettiğinin[146] dışında, farklı bir rivayettir.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Eğer bunlardan alıkonulursanız (ihsâr), o zaman kolayınıza gelen bir kurban gönderin"*** beyanına gelince; bu ibare ***"Hac ve umreyi Allah için tamamlayın"*** âyetinin hemen peşinden zikredilmiştir. Bu da gösteriyor ki, bu âyette hac ve umrenin her ikisi açısından söz konusu olan ihsâr hükmü, hac ve umreyi tamamlanmaktan alıkonulan kimseler için geçerlidir.

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı, bu ihsârın ne olduğuna dair ihtilaf etmiştir. Bu hususta Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edilenler şöyledir:

١٦٦٩ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ الضَّبِّيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: لُدِغَ صَاحِبٌ لَنَا بِذَاتِ التَّنَانِينَ، وَهُوَ مُحْرِمٌ بِعُمْرَةٍ، فَشَقَّ عَلَيْنَا، فَلَقِينَا عَبْدَ اللهِ بْنَ مَسْعُودٍ، فَذَكَرْنَا لَهُ أَمْرَهُ، فَقَالَ: يَبْعَثُ بِهَدْيٍ، وَيُوَاعِدُ أَصْحَابَهُ مَوْعِدًا، فَإِذَا نُحِرَ عَنْهُ حَلَّ.

1669- ... İbrahim'in rivayet ettiğine göre, Alkame dedi ki: Umre niyetiyle ihrama girmiş olan bir arkadaşımızı Zâtü't-Tenânîn mevkiinde yılan sokmuştu. Bu yüzden zor durumda kaldık. Daha sonra Abdullah b. Mes'ûd'la karşılaşınca durumu ona arzettik. O da şöyle dedi: "Hedy kurbanını gönderir ve arkadaşlarıyla (kurbanın kesileceği) ortak bir gün üzerinde sözleşir. Kendisi adına kurbanı kesildiği zaman da ihramından çıkar."[147]

١٦٧٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ: ثُمَّ عَلَيْهِ عُمْرَةٌ بَعْدَ ذَلِكَ.

1670- Fehd'in bize, Ali b. Ma'bed > Cerîr > Umâra b. Umeyr kanalıyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Abdullah (bu olayın devamında) şöyle dedi: "O kişi, ondan sonra bir umre yapmakla yükümlüdür."[148]

---

146 Bk. 1666 no'lu rivayet.

147 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 251.

148 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 188; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 251.

١٦٧١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: خَرَجْنَا عُمَّارًا، فَلَمَّا بَلَغْنَا ذَاتَ الشُّقُوقِ لُدِغَ رَجُلٌ مِنَّا، وَمَعَنَا عَلْقَمَةُ، وَالْأَسْوَدُ، وَأَصْحَابُ عَبْدِ اللهِ، فَلَمْ يَدْرُوا مَا يَقُولُونَ قَالَ: فَخَرَجْنَا إِلَى الطَّرِيقِ نَتَعَرَّضُ بِلِقَاءِ أَحَدٍ نَسْأَلُهُ قَالَ: فَإِذَا رَكْبٌ فِيهِمْ عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْعُودٍ، فَأَتَيْنَاهُ، فَسَأَلْنَاهُ، فَقَالَ: يَبْعَثُ بِهَدْيٍ، وَاجْعَلُوا بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ يَوْمَ أَمَارَةٍ، فَإِذَا نَحَرَ الْهَدْيَ فَلْيَحِلَّ، وَعَلَيْهِ الْعُمْرَةُ مِنْ قَابِلٍ.

1671- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Ebû Avâne > Süleyman el-A'meş > Umâra b. Umeyr yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Umre yapmak niyetiyle (umreci) bir grup hâlinde yola çıkmıştık. Zâtü'ş-Şukûk mevkiine geldiğimizde içimizden bir adamı yılan soktu. Aramızda Alkame, el-Esved ve Abdullah b. Mes'ûd'un öğrencileri de olmasına rağmen bu konuda ne söyleyeceklerini bilemediler. Daha sonra soru sorabileceğimiz birini bulabilmek umuduyla (kervanların gelip geçtiği) güzergâha çıktık. Derken içinde Abdullah b. Mes'ûd'un da bulunduğu bir kervan çıkageldi. Biz de onun yanına gidip durumu sorduk. O da şöyle cevap verdi: "Hedy kurbanını göndersin. Aranızda anlaşıp (kurbanın kesileceğine) alamet olmak üzere ortak bir gün belirleyin. Hedy kurbanı kesilince de ihramından çıksın. Ertesi yıl da umresini yapmakla mükelleftir."[149]

١٦٧٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: أَهَلَّ رَجُلٌ مِنَ النَّخَعِ بِعُمْرَةٍ يُقَالُ لَهُ: عُمَيْرُ بْنُ سَعِيدٍ، فَلُدِغَ، فَبَيْنَا هُوَ صَرِيعٌ فِي الطَّرِيقِ إِذْ طَلَعَ عَلَيْهِمْ رَكْبٌ فِيهِمُ ابْنُ مَسْعُودٍ، فَسَأَلُوهُ، فَقَالَ: ابْعَثُوا بِالْهَدْيِ، وَاجْعَلُوا بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ يَوْمَ أَمَارَةٍ، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَلْيَحِلَّ قَالَ الْحَكَمُ: وَقَالَ عُمَارَةُ بْنُ عُمَيْرٍ: وَكَانَ حَسْبُكَ بِهِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ، قَالَ: وَعَلَيْهِ الْعُمْرَةُ مِنْ قَابِلٍ قَالَ شُعْبَةُ: وَسَمِعْتُ سُلَيْمَانَ يُحَدِّثُ بِهِ مِثْلَ مَا حَدَّثَ بِهِ الْحَكَمُ سَوَاءً.

1672- İbrahim b. Merzûk'un bize, Bişr b. Ömer ez-Zehrânî > Şu'be > el-Hakem > İbrahim yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi

149 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 188; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 251.

ki: Umeyr b. Saîd adında bir adam en-Neha' mevkiinden itibaren umre niyetiyle ihrama girmişti. Kendisini yılan soktu. Yol üzerinde baygın vaziyette yatarken, içerisinde İbn Mes'ûd'un da bulunduğu bir kervan çıkageldi. Durumu ona sordular. Şöyle cevap verdi: "Hedy kurbanını gönderin ve (kurbanın kesileceğine) alamet olmak üzere aranızda ortak bir gün belirleyin. O gün gelince de ihramdan çıksın."

el-Hakem dedi ki: Umâre b. Umeyr (bana) şöyle dedi: Abdurrahman b. Yezid'in, İbn Mes'ûd *radıyallahu anh*'dan naklettiği şu cümle sana yeterliydi: "Bir sonraki sene de umre yapmakla yükümlüdür."

Şu'be de şöyle dedi: "Süleyman (el-A'meş)'in bu hadisi, el-Hakem'in rivayet ettiğinin birebir aynısı olarak naklettiğini işittim."[150]

١٦٧٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ بْنِ يَحْيَى أَبُو شُرَيْحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ}، قَالَ: مِنْ حَبْسٍ أَوْ مَرَضٍ، قَالَ إِبْرَاهِيمُ: فَحَدَّثْتُ بِهِ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: هَكَذَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ.

1673- … el-A'meş'in İbrahim'den rivayet ettiğine göre, Alkame, ***"Eğer bunlardan alıkonulursanız (ihsâr)…"*** ifadesi hakkında "(düşman, özür vb. bir durumdan kaynaklanan) bir engel veya hastalık gibi şeylerle" açıklamasını yapmıştır.

İbrahim dedi ki: Ben bu görüşü Saîd b. Cübeyr'e aktardığımda bana şöyle dedi: "İbn Abbâs da böyle söyledi."[151]

***

İşte Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs, hastalıklar sebebiyle alıkonulmayı (ihsâr), zikretmiş olduğumuz âyette sözü edilen "ihsâr" kapsamında saymışlardır.

Bu konuda Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen görüş ise şöyledir:

---

150 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 251, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* II, 77.

151 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 251.

١٦٧٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ بْنِ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: لَا يَكُونُ إِحْصَارٌ إِلَّا مِنْ عَدُوٍّ.

1674- … Musa b. Ukbe'nin Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Düşman engeli dışında bir 'ihsâr' söz konusu değildir."[152]

١٦٧٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: مَنْ حُبِسَ دُونَ الْبَيْتِ بِمَرِضٍ، فَإِنَّهُ لَا يَحِلُّ حَتَّى يَطُوفَ بِالْبَيْتِ، وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ.

1675- … İbn Şihâb'ın Sâlim'den rivayet ettiğine göre, babası (İbn Ömer) dedi ki: "Kim hastalık sebebiyle Kâbe'ye ulaşamazsa,[153] Kâbe'yi tavaf edip Safa ile Merve arasında sa'y yapmadıkça ihramdan çıkamaz."[154]

١٦٧٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، وَمَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ، وَعَبْدَ اللهِ بْنَ الزُّبَيْرِ، أَفْتَوْا ابْنَ حُزَابَةَ الْمَخْزُومِيَّ، وَصُرِعَ فِي الْحَجِّ بِبَعْضِ الطَّرِيقِ، أَنْ يَتَدَاوَى بِمَا لَا بُدَّ لَهُ مِنْهُ، وَيَفْتَدِيَ، وَيَجْعَلَهَا عُمْرَةً، وَيَحُجَّ عَامًا قَابِلًا.

1676- … Süleyman b. Yesâr'ın rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer, Mervân b. el-Hakem ve Abdullah b. ez-Zübeyr, hacca gelirken yolda sara nöbeti geçiren İbn Hüzâbe el-Mahzûmî'ye, zorunlu tedavisini görmesi, fidye vermesi, (söz konusu hac niyetini) umreye çevirmesi ve ertesi yıl da haccını eda etmesi yönünde fetva vermişlerdir.[155]

---

152 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 251.

153 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibare, "Kim, Kâbe'ye ulaşamaz, daha sonra da hasta olursa" anlamına gelen "men hubise dûne'l-beyti sümme merida" şeklinde geçmektedir. Hâlbuki gerek Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ındaki aynı sened ve metinle gelen versiyonda (II, 252), gerekse de *Muvatta*'daki rivayette (Hac 103) hastalığı bir gerekçe olarak gösterecek tarzda "men hubise dûne'l-beyti bi maradin" kaydıyla yer almaktadır. Mantıklı olan da budur. Bu sebeple biz, hem metni hem de çevirisini buna göre düzelttik. (Çeviren)

154 Mâlik, Hac 103; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 252; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 359.

155 Küçük lafız farklılıklarıyla bk. Mâlik, Hac 103; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 359.

Ancak biz, -Allah izin verirse- Abdullah b. ez-Zübeyr'in, bu görüşüne aykırı olan diğer bir görüşünü daha sonra bu konu içerisinde zikredeceğiz.

İlim adamları, arzettiğimiz şekilde bu hususta ihtilaf ettiklerine göre, biz de "Acaba bu konuya açıklık getirecek nitelikte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den intikal eden bir şey bulabilir miyiz?" düşüncesiyle ihtilaf ettikleri noktayı inceledik ve şu rivayeti tespit ettik:

١٦٧٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ الصَّوَّافِ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ عَمْرٍو الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: مَنْ عَرَجَ أَوْ كُسِرَ فَقَدْ حَلَّ، وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ أُخْرَى.

1677- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âsım > el-Haccâc es-Savvâf > Yahyâ b. Ebî Kesîr > İkrime yoluyla rivayet ettiğine göre, el-Haccâc b. Amr el-Ensârî dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"Kim topal olur veya bir tarafı kırılırsa ihramdan çıkar ve daha sonra haccını eda etmekle mükellef olur."***[156]

١٦٧٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ الصَّوَّافُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ عَمْرٍو الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: مَنْ عَرَجَ أَوْ كُسِرَ فَقَدْ حَلَّ، وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ أُخْرَى قَالَ: فَحَدَّثْتُ بِذَلِكَ ابْنَ عَبَّاسٍ، وَأَبَا هُرَيْرَةَ، فَقَالَا: صَدَقَ.

1678- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî > el-Haccâc es-Savvâf > Yahyâ b. Ebî Kesîr > İkrime kanalıyla rivayet ettiğine göre, el-Haccâc b. Amr el-Ensârî dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"Kim topal olur veya bir tarafı kırılırsa, ihramdan çıkar ve daha sonra haccetmekle yükümlü olur."***

(Ravi İkrime) dedi ki: "Ben bunu İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'ye sordum. Her ikisi de '(Haccâc) doğru söylemiş' dedi."[157]

---

156 Dârimî, Hac 57; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 249.

157 Ebû Dâvûd, Menâsik 43; Tirmizî, Hac 96; İbn Mâce, Menâsik 85; Nesâî, Menâsik 102; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 450; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 249.

١٦٧٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَلِيحٍ الْوُحَاظِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ سَلَّامٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ رَافِعٍ مَوْلَى أُمِّ سَلَمَةَ أَنَا سَأَلْتُ الْحَجَّاجَ بْنَ عَمْرٍو عَمَّنْ حُبِسَ، وَهُوَ مُحْرِمٌ؟ فَقَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ عَرَجَ أَوْ كُسِرَ فَقَدْ حَلَّ، وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ أُخْرَى قَالَ: فَحَدَّثْتُ بِذَلِكَ ابْنَ عَبَّاسٍ، وَأَبَا هُرَيْرَةَ، فَقَالَا: صَدَقَ.

1679- İbrahim b. Ebî Dâvûd'un bize, Yahyâ b. Melîh el-Vuhâzî > Muâviye b. Sellâm > Yahyâ b. Ebî Kesîr yoluyla rivayet ettiğine göre, İkrime dedi ki: Ümmü Seleme'nin azadlı kölesi Abdullah b. Râfi' şöyle dedi: Ben, el-Haccâc b. Amr'a, "ihramlıyken Kâbe'den alıkonulup oraya ulaşamayan kimse" hakkında soru sordum. Şöyle cevap verdi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kim topal olur veya bir tarafı kırılırsa, ihramdan çıkar ve daha sonra haccetmekle yükümlü olur."***

(Râvî İkrime) dedi ki: "Ben bunu İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'ye sordum. Her ikisi de '(Haccâc) doğru söylemiş' dedi."[158]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu hadisinde, hac için ihrama girmiş olanların ihramdan çıkmalarını gerektirecek nitelikte bir kırıklık ve topallıktan kaynaklanan engellenme (ihsâr) söz konusudur. Bu durum, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs'ın, hastalık sebebiyle ihsâr hâlinin, aynen düşman sebebiyle ihsâr hâli gibi olduğuna ilişkin görüşlerini destekler mahiyettedir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de bu hususta böyle düşünüyorlardı. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza babası vasıtasıyla Muhammed'den onlardan aktardığımız bu görüşleri rivayet etmiştir.

Mâlik b. Enes ve Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî ise, (hac niyetiyle) ihrama girmiş olanların ihramdan çıkmalarını gerektirecek ihsâr hâlinin, sadece düşman engeli olduğu ve onun dışındaki hastalık ve benzeri şeyler olmadığı görüşündeydiler. Nitekim;

158 İbn Mâce, Menâsik 85; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 249.

١٦٨٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ: مَنْ أُحْصِرَ بِعَدُوٍّ، فَعَلَ كَمَا فَعَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ فَأَمَّا مَنْ أُحْصِرَ بِغَيْرِ عَدُوٍّ، فَإِنَّهُ لَا يَحِلُّ دُونَ الْبَيْتِ.

1680- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Abdullah b. Vehb kanalıyla rivayet ettiğine göre, Mâlik b. Enes dedi ki: "Düşman engeli sebebiyle muhsar olup Kâbe'ye ulaşamayan kimse, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbının yaptığı gibi yapar. Ancak düşman dışında bir sebeple muhsar olanlar, Kâbe'ye varıp tavaf yapmadan ihramdan çıkamazlar."[159]

***

Bize bu göre bu konuda kıyasa uygun olan görüş, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'den naklettiğimiz kanaatle örtüşmektedir. Şöyle ki: Daha önce de belirttiğimiz gibi ilim adamları, düşman engelinin, bu engelle karşılaşan kimsenin (muhsarın) ihramdan çıkmasını gerektirdiği konusunda icma etmişler, ancak hastalık engeli hususunda ihtilaf etmişlerdir.[160]

Bu noktadaki tespitimiz şudur: Namazı ayakta kılabilecek durumdaki kişinin, namazı ayakta kılması farzdır. Eğer ayakta kılması hâlinde düşmanın onu görüp de öldürebileceğinden endişe ediyorsa veya düşman, onun başına dikilmiş de ayağa kalkmasını engelliyorsa, bütün âlimler, bu durumdaki birinin oturarak namaz kılabileceği ve kıyam farzının üzerinden kalktığı konusunda icma etmişlerdir. Ayrıca ilim adamları, kişinin, namazını ayakta kılmasını engelleyecek bir hastalığa yakalanması veya kötürüm olması hâlinde, kıyam farzının üzerinden düşeceği ve oturarak namaz kılabileceği hususunda da icma etmişlerdir. Dolayısıyla düşmandan kaynaklanan bir zaruretle namazında yapmasına müsaade edilen şeyi, hastalıktan kaynaklanan bir zaruretle de namazında yapmasına müsaade edilmektedir.

---

159 Mâlik, Hac 99.

160 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu cümlenin tamamı şöyledir: "Ve zâlike ennâ raeynâhüm ecmaû enne ihsâra'l-aduvvi yecibu bihi li'l-muhsari'l-ihlâlu *kemâ yehıllu'l-muhsaru* va'htelefû fi'l-marad kemâ kad zekernâ." Bu ibarede "muhsarın ihramdan çıkması gibi" anlamındaki italik kısmın, cümle içerisinde makul bir anlamı bulunmadığını düşündüğümüz için ilgili ibareyi Tahâvî'nin diğer eserlerinde bulabilme umuduyla yaptığımız araştırmada *Şerhu meâni'l-âsâr*'daki (bk. II, 252) şu ibareyi tespit ettik: "Fe innâ kad raeynâhüm ecmaû enne ihsâra'l-aduvvi yecibu bihi li'l-muhsari'l-ihlâlu *kemâ kad zekernâ* va'htelefû fi'l-marad." Kanaatimizce cümlenin doğru şekli de budur. Biz de çeviriyi buna göre yaptık. İtalik ibarenin ise müstensihin zühûlünden kaynaklandığını söyleyebiliriz. (Çeviren)

Öte yandan şunu da görmekteyiz: Eğer düşman, bir kişinin, yolculuğu sırasında suya kavuşmasını engelliyorsa, o zaman o kişinin üzerinden su (ile abdest alma) farziyeti kalkar ve o kişi teyemmüm alıp namaz kılabilir. Aynı şekilde suyun zarar verdiği bir hastalığa yakalanmışsa, bu durumda da suyla abdest alma farziyeti üzerinden düşer ve teyemmüm alıp namaz kılabilir. Buna göre, düşman ve hastalıklar sebebiyle kişinin üzerinden namazlarla ilgili farzların kalkmasını gerektirecek birer mazeret sayılan bu hususlar arasında hiçbir fark yoktur. Buna kıyasen aynı şeyin hac hurmeti/saygınlığı konusunda da geçerli olması gerekir.

Bu noktada biri "Peki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***'Kim topal olur veya bir tarafı kırılırsa, ihramdan çıkar'*** sözünün anlamı nedir? Bu, 'Bir tarafı kırılır veya topal olursa ihram yasaklarından çıkar ve artık helal olur' anlamına mı yoksa daha başka bir anlama mı gelmektedir?" diye soracak olursa, ona şöyle cevap verilir:

Bize göre bunun bu meseledeki anlamı -ki Allah en doğrusunu bilir- "(Böyle birinin) artık ihramdan çıkması caiz/helal olmuştur" demektir. Bu tıpkı şuna benzer: (Kocasının) ölümü, boşanma ve daha başka sebeplerle iddet beklediği için eş edinme (evlenme) yasağı bulunan bir kadın hakkında söylenen, "İddet süresi dolduğu zaman eş adaylarına helal olur" cümlesi, "Aralarında nikâh akitleri düzenlemeksizin, bu eş adaylarına helal olur" manasına gelmemekte; "Ancak nikâh akitlerinin düzenlenmesi hâlinde, bu akitler sebebiyle ilgili kadın, koca adaylarına helal olur" anlamı taşımaktadır. Aynı şey, ***"ihramdan çıkar"*** ibaresi için de geçerlidir. Bunun manası, "İhramdan çıkması artık caiz/helal olmuştur" yani "Yeniden o ihramsız (helal) durumuna döner" demektir. Bu te'vilin doğruluğunu gösteren delillerden biri de şudur: Abdullah b. Abbâs, el-Haccâc b. Amr el-Ensârî'nin rivayet ettiği ilgili hadisi onaylamış,[161] daha sonra da "ihsâr"la ilgili olarak, bu bölümde aktardığımız kendi görüşünü belirtmiştir.[162]

Ebû Ca'fer dedi ki: Ayrıca ilim adamları, hacca niyetlenen kişinin Kâbe'ye varamayıp muhsar kalması hâlinde "hedy kurbanının ne zaman kesileceği ve kendisi adına kurbanın kesilmesiyle ne zaman ihramdan çıkabileceği" konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup ilim ehli şöyle diyordu: "Zilhicce'nin ilk on günü içerisinde hangi gün kesilirse kesilsin, ilgili şahıs adına geçerli olur ve

161 Bk. 1678 ve 1679 no'lu rivayetler.

162 Bk. 1673 no'lu rivayet.

bu sayede içinde bulunduğu (ihram) yasağından çıkar." Bu görüşü benimseyenlerden biri de Ebû Hanîfe'dir. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs'ın bize, Ali b. Ma'bed'den rivayet ettiğine göre, Muhammed b. el-Hasen "Ya'kûb (Ebû Yusuf) bize, bu görüşü Ebû Hanîfe'den nakletti" demiştir.

Diğer bir grup da şöyle demekteydi: "Kurban bayramının ilk günü dışında onun adına hedy kurbanı kesilemez ve o kurban, onun namına söz konusu günde kesilmedikçe ihramdan çıkamaz." Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de bu görüşü savunan ilim adamlarındandır. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen kanalıyla Ebû Yusuf'tan; yine Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed vasıtasıyla Muhammed'den bu görüşü rivayet etmiştir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettiklerine ve muhsar olmayan hacı da bayramın ilk günü haricinde yaptığı fiillerden dolayı ihramdan çıkamadığına göre, buna kıyasen kanaatimizce, kişinin muhsar olması durumunda, bayramın ilk günü dışında söz konusu fiillere bedel sayılan fiillerden dolayı ihramdan çıkamaması gerekir.

Ayrıca âlimler, hacca niyetlenen kimsenin, Harem bölgesine girmekten ve orada kurban kesmekten alıkonulup muhsar olması konusunda da ihtilaf etmişlerdir. İçlerinden bir grubu şöyle demiştir: "Hedy kurbanı onun adına sadece Harem bölgesinde kesilebilir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza babası vasıtasıyla Muhammed'den bu görüşü rivayet etmiştir.

Bir diğer grup ise "Hedy kurbanı, o kişinin mahsur kaldığı yerde kesilir. Sonra da ilgili kimse ihramdan çıkar" demiştir. Bu görüşün savunucularından biri de Şâfiî'dir.

Yine bu hususta da arzettiğimiz şekilde ihtilaf ettiklerine göre, Allah'ın izniyle bu iki görüşten doğru olanını tespit edebilmek maksadıyla her bir grubun kendi görüşü için öne sürdüğü delilleri inceledik (ve şunu gördük):

Hacının Kâbe'ye ulaşmaktan alıkonulup muhsar kaldığı yerde hedy kurbanının kesilmesinin mübah olduğu görüşünü savunanların delillerden biri, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Harem bölgesine yaklaşmaktan alıkonulup muhsar olduğu Hudeybiye'de hedy kurbanını kestiğine dair rivayet edilen şu hadistir:

١٦٨١ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ، عَنْ سِبَاعِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ أُمِّ كُرْزٍ، قَالَتْ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحُدَيْبِيَةِ أَسْأَلُهُ مِنْ لُحُومِ الْهَدْيِ.

1681- ... Sibâ‘ b. Sâbit'in rivayet ettiğine göre, Ümmü Kürz dedi ki: "Hudeybiye'de, (Kâbe'ye gönderilen) hedy kurbanının etleri hakkında soru sormak üzere Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldim."[163]

***

Bu noktada diğerlerinin öne sürdüğü delillerden biri de Allah *azze ve celle*'nin ***"Kâbe'ye ulaşacak bir hedy kurbanı"***[164] sözüdür. Bu da gösteriyor ki hedyin, Kâbe'ye ulaşması şartı vardır. Bu görüştekiler aynı zamanda şunu söylemişlerdir: "İlgili hadiste Ümmü Kürz'ün, Hudeybiye'de, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Hudeybiye dışında bir yerde kesilmiş hedy kurbanının etlerini sormuş olması da mümkündür." Biz de bu yaklaşımı destekleyecek herhangi bir hadisin rivayet edilip edilmediğini araştırdığımızda şunu tespit ettik:

١٦٨٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ بِشْرٍ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّاءَ بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنِ الْمِسْوَرِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ بِالْحُدَيْبِيَةِ خِبَاؤُهُ فِي الْحِلِّ، وَمُصَلَّاهُ فِي الْحَرَمِ.

1682- ... Urve'nin el-Misver'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Hudeybiye'de bulunduğu sırada, çadırı Hill bölgesinde, namazgâhı ise Harem sınırları içindeydi.[165]

***

Ebû Ca‘fer dedi ki: Buna göre -yine de en doğrusunu Allah bilir- Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Harem bölgesine ulaşmaya gücü yettiği hâlde, Hill bölgesinde hedy kurbanını kesmesi mümkün değildir. Buradan da anlıyoruz

163 Nesâî, Akîka 3; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 241.

164 Mâide 5/95.

165 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 242.

ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Harem bölgesinden değil, sadece Kâbe'ye ulaşmaktan alıkonulmuştu, bu nedenle de muhsar sayılıyordu. Ancak biz bu konuda, sadece Harem-i Şerif'ten alıkonulduğuna dair yaklaşıma aykırı şöyle bir rivayet de tespit ettik:

١٦٨٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَحُولُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَحُولِ بْنِ رَاشِدٍ، عَنْ إِسْرَائِيلَ بْنِ يُونُسَ، عَنْ مَجْزَأَةَ بْنِ زَاهِرٍ، عَنْ نَاجِيَةَ بْنِ جُنْدُبٍ الْأَسْلَمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ صُدَّ الْهَدْيُ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، ابْعثْ مَعِي بِالْهَدْيِ، فَلْأَنْحَرْهُ فِي الْحَرَمِ فَقَالَ: وَكَيْفَ تَأْخُذُ بِهِ؟ قُلْتُ: آخُذُ بِهِ فِي أَوْدِيَةٍ لَا يَقْدِرُونَ عَلَيَّ فِيهَا فَبَعَثَهُ مَعِي حَتَّى نَحَرْتُهُ بِالْحَرَمِ.

1683- ... Nâciye b. Cündüb el-Eslemî'nin rivayet ettiğine göre, babası şöyle dedi: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hedy kurbanı (Harem bölgesinden) men edildiği zaman yanına gelip "Ey Allah'ın Rasûlü! Harem bölgesinde kesmek üzere şu kurbanı benimle birlikte gönder" dedim. Allah Rasûlü ***"Peki bunu nasıl götüreceksin?"*** diye sordu. Ben de "Beni bulup yakalayamayacakları (gizli) vadilerden geçerek götüreceğim" dedim. Allah Rasûlü de onu benimle birlikte gönderdi, ben de o kurbanı Harem bölgesinde kestim.[166]

***

Bu hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Kâbe'ye ulaşmaktan alıkonulduğu esnada, hedy kurbanı Hill bölgesinde değil, Harem'de kesilmiştir. Allah *azze ve celle* de zıhâr ve yanlışlıkla öldürmenin keffaretlerinde belirlediği oruçla ilgili olarak ***"peş peşe iki ay"***[167] buyurduğu gibi hedy kurbanına ilişkin de ***"Kâbe'ye ulaşacak bir hedy kurbanı"***[168] buyurmaktadır. Bu durumda "peş peşe: tetâbü'" sıfatıyla nitelenen oruç, ancak "peş peşe" tutulması hâlinde geçerli olduğuna göre, "Kâbe'ye ulaşma" vasfıyla nitelenen hedy kurbanının da ancak böyle olması gerekir.

Öte yandan ilim adamları, daha önce de belirttiğimiz gibi hacda muhsar olup Kâbe'ye varamayan kimsenin, hedy kurbanını kesip de ihramından çıkması durumunda, ihsâr hâli dışındaki hâllerde saçını tıraş ettiği gibi tıraş olup olamayacağına dair ihtilaf etmişlerdir.

---

166 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 242.

167 Bk. Nisâ 4/92; Mücâdele 58/4.

168 Mâide 5/95.

Bir grup ilim ehli şöyle demiştir: "Böyle bir durumda tıraş olması gerekmez." Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen bu kanaati benimseyenlerdendir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü rivayet etmiş; Muhammed de "Bu, bizim de görüşümüzdür" demiştir.

Diğer bir grup ilim adamı ise şöyle diyordu: "Tıraşını olabilir. Fakat tıraş olmazsa da herhangi bir şey gerekmez." Bu görüşü savunanlardan biri de Süleyman b. Şuayb'ın bize, babası kanalıyla rivayet ettiğine göre Ebû Yusuf'tur.

Bir başka grup ise "Tıraşını olur ve -muhsar olmaması hâlinde olduğu gibi- saçını tıraş etmek veya kısaltmak zorundadır." Bize göre bu görüş, mevcut görüşlerin en tercihe şayan olanıdır.

Ahmed b. Ebî İmrân'ın bize, Muhammed b. Semâa yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Yusuf, *Nevâdir*'inde, söz konusu görüşüne delil olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, saçlarını tıraş edenleri kısaltanlardan üstün tuttuğuna dair nakledilen hadisi öne sürmekte ve "Eğer ihsâr hâlindeki saç tıraşı ve kısaltma meselesi, ihsardan önceki hâlinden farksız olmasaydı, tıraş edenler kısaltanlara üstün kılınmazdı. Zira saçını tıraş eden bir ihramsızın, saçını kısaltmış olan bir ihramsıza üstünlüğü yoktur" demektedir.

(Tahâvî dedi ki:) Biz kitabımızın önceki bölümlerinde bu konuya dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadisleri zikretmiştik.[169] Aktardığımız rivayetler içinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, saçlarını tıraş edenleri, kısaltanlardan üstün tuttuğuna ve bunun, saçlarını kısaltanların söylediği bir sözden kaynaklandığına ilişkin Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiği bir hadis de[170] yer almaktaydı. İşte o hadiste, Ebû Yusuf'un öne sürdüğü bu gerekçeyi çürütecek bir delil vardır.

Öte yandan Muhammed b. el-Hasen ise, bu hususta hem kendisi hem de Ebû Hanîfe lehine öne sürdüğü delilinde şöyle demektedir: "Muhsar durumdaki kişinin üzerinden, saç tıraşı dışındaki hac görevlerinin sorumluluğu kalktığına göre, saç tıraşı olma yükümlülüğü da kalkar."

Oysa böyle bir durumda, kendisine yasaklanan ve ihsar sebebiyle alıkonulduğu Kâbe'yi tavaf, Safa ile Merve arasında sa'y, Arafat ve Müzdelife'de vakfe gibi görevlerin yükümlülüğü kalkmakla birlikte, hedy kurbanını kesmedikçe

169 Bk. 1531-1534 arası ve 1537 ile 1538 no'lu rivayetler.

170 Bk. 1538 no'lu rivayet.

bedeniyle alakalı ihram yasakları kalkmaz. Çünkü hedy kurbanıyla ilgili herhangi bir engelle karşılaşmamaktadır (ve bunu yapmaya gücü yetmektedir). İşte buna kıyasen, yapmaya güç yetirebildiği "tıraş" meselesi de böyledir; onun sorumluluğu da üzerinden kalkmaz.

Buraya kadar hacla ilgili "ihsâr" boyutlarından bahsettik. Umre ile alakalı "ihsâr" meselesine gelince; ilim adamları bu hususta da ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup ilim ehli şöyle demiştir: "Umre niyetiyle ihrama girmiş ve Kâbe'ye ulaşmaktan alıkonulmuş bir muhsar, hacda muhsar olan kimse gibi olabilir. Dolayısıyla umre muhsarının hükmü, bahsettiğimiz her açıdan hac muhsarının hükmünün aynısıdır. Aralarında sadece şöyle bir fark vardır: Dilediği herhangi bir günde yalnızca Harem bölgesinde olmak kaydıyla, onun adına bir hedy kurbanının kesilmesi gerekir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine Ali > Muhammed b. el-Hasen yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza Ali vasıtasıyla Muhammed'den bu konudaki görüşlerini rivayet etmiştir.

Diğer bir grup ise "Kâbe'ye varıp tavaf etmeden asla umre ihramından çıkamaz. Çünkü umrenin belirli bir vakti yoktur. Bu bakımdan, belirli bir vakitle sınırlı olan hac gibi değildir" demiştir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için -Allah'ın izniyle- onların bu iki görüşünden doğru olanını bulabilmek maksadıyla ihtilaf ettikleri noktaları incelediğimizde şunu tespit ettik:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ihramından çıkıncaya dek, düşman tarafından Kâbe'ye ulaşmaktan men edilip muhsar kaldığı ve hedy kurbanını Kâbe'ye varıp tavaf etmeden kestirdiği o dönemde hacca değil, umreye niyetlenmişti. Nitekim;

١٦٨٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ مُعْتَمِرًا فِي الْفِتْنَةِ، وَقَالَ: إِنْ صُدِدْتُ عَنِ الْبَيْتِ صَنَعْنَا كَمَا صَنَعْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَهَلَّ بِعُمْرَةٍ مِنْ أَجْلِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ.

1684- ... Nâfi'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, siyasî karışıklıkların yaşandığı (fitne) döneminde[171] umre yapmak üzere Mekke'ye doğru yola çıktığında "Eğer Kâbe'yi tavaf etmeme engel olunursa, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yaptığımız gibi yaparız" dedi. Daha sonra Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Hudeybiye senesinde umre niyetiyle ihrama girmiş olmasına dayanarak İbn Ömer de umre niyetiyle ihrama girdi.[172]

١٦٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ تَمَّامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَيْمُونُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ بُكَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ نَافِعًا مَوْلَى ابْنِ عُمَرَ، يَقُولُ: قَالَ ابْنُ عُمَرَ: إِذَا عَرَضَ لِلْمُحْرِمِ عَدُوٌّ فَإِنَّهُ يَحِلُّ حِينَئِذٍ، قَدْ فَعَلَ ذَلِكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَبَسَهُ كُفَّارُ قُرَيْشٍ فِي عُمْرَةٍ عَنِ الْبَيْتِ، فَنَحَرَ هَدْيَهُ، وَحَلَقَ وَحَلَّ هُوَ وَأَصْحَابُهُ، ثُمَّ رَجَعُوا حَتَّى رَجَعُوا مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ.

1685- ... İbn Ömer'in azadlı kölesi Nâfi'in söylediğine göre, İbn Ömer şöyle dedi: "İhramlı kişi, bir düşman engeliyle karşılaşırsa, o anda ihramdan çıkar. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de umre niyetiyle yola çıktığı o seferde, Kureyş kâfirleri kendisini Kâbe'yi tavaf etmekten men edince böyle yapmıştı. O, hedy kurbanını kesmiş ve hem kendisi hem de ashâbı tıraş olup ihramdan çıkmışlar, daha sonra da ertesi yıl gelmek üzere geri dönmüşlerdi."[173]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinden buraya kadar aktardıklarımızdan çıkan kesin sonuca göre, umredeki ihsar hükmünün gerekleri, arzettiğimiz şekilde hacdaki ihsârın gerekleri gibidir, birbirinden farksızdır.

Öte yandan ilim adamları, yükümlülüğü altına girmeden önce üzerine farz olmayan hacdaki muhsar kişi ile yine yükümlülüğü altına girmeden evvel üzerine farz olmayan umredeki muhsar kişi hakkında da ihtilaf etmişlerdir.

İçlerinden bir grup "Hem haccı hem de umreyi kaza etmekle mükelleftir" demiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü

171 Mekke'de halifeliğini ilan eden Abdullah b. ez-Zübeyr'e karşı savaş ilan eden zalim Haccâc'ın "fitnesi" kastedilmektedir. (Çeviren)

172 Mâlik, Hac 99; Buhârî, Muhsar 4; Müslim, Hac 180.

173 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 249.

tercih edenlerdendir. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine Ali > Muhammed b. el-Hasen yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza Ali vasıtasıyla da Muhammed'den onların bu konudaki görüşlerini rivayet etmiştir.

Diğer bir grup âlim ise "Böyle bir durumdaki kişinin kaza yükümlülüğü yoktur" demiştir. Yunus'un bize İbn Vehb yoluyla bildirdiğine göre, Mâlik b. Enes bu görüşü benimseyen âlimlerdendir.

İlim adamları, bu konuda arzettiğimiz şekilde ihtilaf ettikleri için ve biz de daha önce el-Haccâc b. Amr el-Ensârî kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ***"Kim topal olur veya bir tarafı kırılırsa ihramdan çıkar ve daha sonra haccını eda etmesi gerekir"*** hadisini rivayet ettiğimizden dolayı, bu hadis, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in bu konudaki görüşlerini destekleyecek mahiyette bir delil sayılır. Bunun yanı sıra biz, Abdullah b. Mes'ûd'un, Zâtü't-Tenânîn veya Zâtüş-Şukûk'ta yılan tarafından sokulan bir ihramlıyla ilgili olarak sorulan soruya verdiği "Daha sonraki bir yılda bir umre yapması gerekir" şeklindeki fetvasının yer aldığı rivayeti de nakletmiştik.

Öte yandan Allah *azze ve celle*'nin ***"Sizden her kim hasta olursa veya başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir"***[174] sözüne gelince; Allah *azze ve celle,* bu âyette bahsedilen "oruç," "sadaka" ve "kurban"la ilgili olarak, orucun sayısı, söz konusu sadaka ve kurbanın miktarı ve cinsine dair ne burada ne Kitab'ının başka bir âyetinde herhangi bir açıklama yapmış; sadece Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bunları bizlere beyan etmiştir. Şöyle ki:

١٦٨٦ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قِرَاءَةً مِنْهُ عَلَيْنَا، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ أَبِي عَبَّادٍ الْمَكِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ خَالِدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَآهُ وَقَمْلُهُ يَتَسَاقَطُ عَلَى وَجْهِهِ، فَقَالَ: أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ؟ قَالَ: نَعَمْ فَأَمَرَهُ أَنْ يَحْلِقَ وَهُوَ بِالْحُدَيْبِيَةِ، وَلَمْ يُبَيِّنْ لَهُمْ أَنَّهُمْ يَحِلُّونَ بِهَا وَهُمْ عَلَى طَمَعٍ أَنْ يَدْخُلُوا مَكَّةَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ الْفِدْيَةَ، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُطْعِمَ فَرَقًا بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ، أَوْ يُهْدِيَ شَاةً، أَوْ يَصُومَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ.

174 Bakara 2/196.

1686- ... Mücâhid'in, Abdurrahman b. Ebî Leylâ kanalıyla Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ka'b'ın başından yüzüne doğru bitlerin düştüğünü görünce ***"Başındaki böcekler seni rahatsız ediyor, değil mi?"*** dedi. O da "Evet" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü, Hudeybiye'de olmasına rağmen, ona saçını tıraş etmesini emretti. Ayrıca sahâbîler, Mekke'ye girme arzusunda oldukları hâlde, onların Hudeybiye'deyken ihramdan çıkacaklarına dair herhangi bir açıklama da yapmadı. Derken Allah *azze ve celle,* fidye hükmünü indirdi ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ilgili sahâbîye, bir farak ölçeğindeki[175] yiyeceği altı fakire yedirmesini veya bir koyun kurban etmesini ya da üç gün oruç tutmasını emretti.[176]

***

Bu hadiste bize orucun "üç gün," kurbanın "bir koyun" ve yiyeceğin de "bir farak ölçeğinde" olduğu açıklanmaktadır. Ancak Allah Rasûlü, bize burada ne farakın miktarını ne de yiyeceğin cinsini izah etmektedir. Biz bunları başka bir hadiste araştırdık ve şu rivayeti tespit ettik:

١٦٨٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدَ بْنَ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى عَلَيْهِ وَهُوَ يَحْتَشُّ تَحْتَ قِدْرٍ لَهُ، وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ مِنْ رَأْسِهِ، وَهُوَ مُحْرِمٌ، قَالَ: أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّ رَأْسِكَ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَاحْلِقْ رَأْسَكَ، وَإِنْ شِئْتَ فَانْسُكْ نُسُكَهُ، وَإِنْ شِئْتَ فَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، وَإِنْ شِئْتَ فَأَطْعِمْ ثَلَاثَةَ أَصْوَاعٍ مِنْ تَمْرٍ سِتَّةَ مَسَاكِينَ.

1687- ... Hammâd b. Seleme'nin, Dâvûd b. Ebî Hind > eş-Şa'bî > Abdurrahman b. Ebî Leylâ > Ka'b b. Ucre yoluyla rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ka'b'ın yanına geldi. O sırada Ka'b, kendisine ait bir çömleğin altını tutuşturmaya çalışıyor, ihramlı olduğu hâlde başından bitler saçılıyordu. Allah Rasûlü, onu bu vaziyette görünce ***"Başının böcekleri seni rahatsız ediyor, değil mi?"*** dedi. Ka'b da "Evet" dedi. Allah Rasûlü bunun üzerine ***"O hâlde saçını tıraş et. Eğer istersen bir kurban kes, dilersen***

---

175 Farak, 8,25 litrelik bir hacim ölçüsüdür. (Çeviren)

176 Buhârî, Megâzî 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 242.

üç gün oruç da tutabilirsin, yok eğer istersen de üç sa' hurmayı altı fakire yedirebilirsin" buyurdu.[177]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Hammâd b. Seleme, bu hadisi Dâvûd > eş-Şa'bî > Abdurrahman b. Ebî Leylâ isnadıyla Ka'b'dan böyle rivayet etmiştir.

Yezîd b. Zürey' ise aynı hadisi, Dâvûd > eş-Şa'bî kanalıyla Ka'b'dan rivayet etmiş olmasına rağmen Abdurrahman b. Ebî Leylâ'yı zikretmemiştir. Şöyle ki:

١٦٨٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: مَرَّ بِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَلِي وَفْرَةٌ فِيهَا هَوَامٌّ، مِنْ بَيْنِ أَصْلِ كُلِّ شَعْرَةٍ إِلَى فَرْعِهَا قَمْلٌ وَصِئْبَانٌ، فَقَالَ: إِنَّ هَذَا لَأَذًى؟ قُلْتُ: أَجَلْ يَا رَسُولَ اللهِ، شَدِيدٌ قَالَ: مَعَكَ دَمٌ؟ قُلْتُ: لَا قَالَ: فَإِنْ شِئْتَ فَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، وَإِنْ شِئْتَ فَتَصَدَّقْ بِثَلَاثَةِ أَصْوَاعٍ مِنْ تَمْرٍ بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ، كُلِّ مِسْكِينَيْنِ صَاعٍ.

1688- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc > Yezîd b. Zürey' > Dâvûd yoluyla eş-Şa'bî'den rivayet ettiğine göre, Ka'b b. Ucre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Hudeybiye günü yanıma uğradı. İçi böceklerle dolu, uzun ve gür bir saçım vardı; dibinden ucuna kadar saçımın her bir telinde bit ve sirke kaynıyordu. Beni bu hâlde görünce ***"Bu tam anlamıyla bir eziyet!"*** dedi. Ben de "Öyle ey Allah'ın Rasûlü! Çok meşakkatli!" dedim. ***"Peki kesecek kurbanın var mı?"*** diye sordu. "Hayır, yok" dedim. ***"O hâlde istersen üç gün oruç tutabilirsin veya dilersen üç sa' hurmayı her iki fakire bir sa' düşecek şekilde altı fakire paylaştırabilirsin"*** buyurdu.[178]

***

Görüldüğü gibi Yezîd b. Zürey', bu hadisi Dâvûd'dan bu şekilde rivayet etmiş ve İbn Ebî Leylâ'yı zikretmemiştir. Bu hadiste Allah Rasûlü, sadaka miktarını üç sa' hurma olarak açıklamıştır. Ayrıca kurban kesimiyle başlamış ve tercih hakkını da geri kalan iki sınıf arasında geçerli saymıştır.

---

177 Kısaltılmış bir metin için bk. Ebû Dâvûd, Menâsik 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 243; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 303.

178 Taberî, *Tefsîr,* II, 230. Ayrıca kısaltılmış benzer bir metin için bk. Ebû Dâvûd, Menâsik 42.

Öte yandan Vüheyb[179] b. Hâlid de bu hadisi Dâvûd'dan, tıpkı Yezîd b. Zürey'in ondan rivayet ettiği isnadla aktararak İbn Ebî Leylâ'dan bahsetmemiş; ayrıca eş-Şa'bî'nin de "Ka'b b. Ucre bana rivayet etti" şeklinde bir cümle kullandığını nakletmiştir. Şöyle ki:

١٦٨٩ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ عَامِرٍ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ، قَالَ: مَرَّ بِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَعَلَيَّ وَفْرَةٌ وسان مِنْ أَصْلِ كُلِّ شَعْرَةٍ إِلَى فَرْعِهَا قَمْلًا وَصِئْبَانًا، فَقَالَ: إِنَّ هَذَا لَأَذًى؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَاحْلِقْ، وَاذْبَحْ، أَوْ صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ تَصَدَّقْ بِثَلَاثَةِ آصُعٍ مِنْ تَمْرٍ عَلَى سِتَّةِ مَسَاكِينَ.

1689- ... Vüheyb b. Hâlid'in, Dâvûd b. Ebî Hind yoluyla rivayet ettiğine göre, Âmir eş-Şa'bî dedi ki: Ka'b b. Ucre, bana nakledip şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hudeybiye senesinde yanıma geldi. Benim de dipten uca kadar bit ve sirke kaynayan, uzun ve gür bir saçım vardı.[180] Beni bu hâlde görünce ***"Bu, tam anlamıyla bir eziyet!"*** dedi. Ben de "Evet, öyle!" dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"O hâlde tıraş ol ve kurban kes veya üç gün oruç tut ya da dilersen üç sa' hurmayı altı fakire tasadduk da edebilirsin."***[181]

***

Bu hadiste de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ka'b'a, âyette bahsedilen üç çeşit fidye arasında tercih hakkı sunması söz konusudur. Ayrıca Vüheyb'in bu hadisinde, Hammâd ve Yezîd'in Dâvûd'dan rivayet ettikleri iki hadiste olduğu gibi üç sa' ölçeğindeki hurmadan bahsedilmektedir.

Öte yandan bu hadisi Ebû Kılâbe de İbn Ebî Leylâ > Ka'b kanalıyla rivayet etmiş ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zikrettiği üç sa' ölçeğindeki hurmadan o da söz etmiştir. Şöyle ki:

---

179 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "Vehb" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

180 Burada eserin yazma nüshasında şeklen "ve sâne?" gibi okunabilecek olan bir kelime yer almaktadır. Yaptığımız araştırmalara rağmen bunun nasıl okunduğunu ve ne manaya geldiğini tespit edemedik. Ancak cümlenin akışına bakıldığında bunun manayı etkilemediği görülecektir. (Çeviren)

181 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119 (kısaltılmış olarak); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 117.

١٦٩٠ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: أَتَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيَّ زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَأَنَا كَثِيرُ الشَّعْرِ، فَقَالَ: كَأَنَّ هَوَامَّ رَأْسِكَ يُؤْذِيكَ؟ قَالَ: قُلْتُ: أَجَلْ قَالَ: فَاحْلِقْهُ، وَاذْبَحْ نَسِيكَةً، أَوْ صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ تَصَدَّقْ بِثَلَاثَةِ آصُعِ تَمْرٍ بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ.

1690- … Hâlid el-Hazzâ'ın, Ebû Kılâbe > İbn Ebî Leylâ kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ka'b b. Ucre dedi ki: Hudeybiye zamanı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yanıma geldi. Benim de o sırada gür bir saçım vardı. Bana ***"Sanki başındaki böcekler seni rahatsız ediyor gibi, öyle mi?"*** diye sordu. Ben de "Evet, öyle" dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"O hâlde saçını (kökten) tıraş et ve bir kurban kes. Ya da üç gün oruç tut veya altı fakire üç sa' hurma tasaddukta bulun."***[182]

***

Bu hadiste de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ka'b'a, üç çeşit fidye arasında tercih hakkı sunmaktadır. Aynı zamanda üç sa' hurmadan da bahsedilmektedir. Ayrıca bu hadis, Abdullah b. Ma'kıl yoluyla Ka'b'dan da rivayet edilmiş ve orada da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ka'b'a, kurban, oruç ve fakir doyurma arasında tercih imkânı tanıdığından söz edilmiştir. Diğerlerinden farklı olarak sadece Allah Rasûlü'nün şu ifadesine yer verilmiştir: ***"Veya her bir fakire yarım sa' buğday düşecek şekilde altı fakiri doyur."*** Şöyle ki:

١٦٩١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ مَعْقِلٍ، يَقُولُ: قَعَدْتُ إِلَى كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ فِي الْمَسْجِدِ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ: {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} فَقَالَ: فِيَّ أُنْزِلَتْ، حُمِلْتُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ عَلَى وَجْهِي، فَقَالَ: مَا كُنْتُ أَرَى الْجَهْدَ بَلَغَ بِكَ هَذَا، أَوْ بَلَغَ بِكَ مَا أَرَى، فَنَزَلَتْ فِيَّ خَاصَّةً، وَلَكُمْ عَامَّةً، فَأَمَرَنِي أَنْ أَحْلِقَ رَأْسِي، وَأَنْسُكَ نَسِيكَةً، أَوْ أَصُومَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أُطْعِمَ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، كُلَّ مِسْكِينٍ نِصْفَ صَاعِ حِنْطَةٍ.

182 Müslim, Hac 84; Ebû Dâvûd, Menâsik 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 242.

1691- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. el-Isbahânî dedi ki: Abdullah b. Ma'kıl'ı şöyle derken işittim: Mescidde Ka'b b. Ucre'nin yanına oturdum ve ona ***"...Oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir"***[183] âyetini sordum. Bana şöyle dedi: "Bu âyet benim hakkımda indirilmiştir. Başımdan bitlerin saçıldığı bir vaziyette Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e götürülmüştüm. Bana ***'Doğrusu bu kadar büyük bir sıkıntı çekeceğini hiç tahmin etmemiştim*** -veya- ***şu gördüğüm ölçüde bir sıkıntı çekeceğini hiç tahmin etmemiştim'*** buyurdu. İşte bu âyet, özel olarak benim hakkımda inmiş olmasına rağmen, genel olarak sizin için de geçerlidir. Allah Rasûlü bana, orada saçımı (kökten) tıraş edip bir kurban kesmemi veya üç gün oruç tutmamı ya da her bir fakire yarım sa' ölçeğinde buğday düşecek surette altı fakiri doyurmamı emretmişti."[184]

***

Yine bu hadiste de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Ka'b'a, bu üç çeşit fidyeden birini tercih etme hakkı tanımıştır. Aynı şekilde üç sa' ölçeğinde buğdaydan da söz edilmektedir.

Bu hadisi aynı zamanda es-Sevrî de İbnü'l-Isbahânî'den rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٦٩٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنِ ابْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَعْقِلٍ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: أَوْ أُطْعِمَ فَرَقًا بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ.

1692- ... Süfyân es-Sevrî, İbnü'l-Isbahânî > Abdullah b. Ma'kıl > Ka'b b. Ucre isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etmiş, farklı olarak sadece Allah Rasûlü'nün şu ifadesine yer vermiştir: ***"Ya da bir farak ölçeğinde altı fakiri doyur."***[185]

***

Şu'be'nin İbnü'l-Isbahânî'den rivayet ettiği hadiste olduğu gibi bu hadiste de tercih hakkından söz edilmektedir.

---

183 Bakara 2/196.

184 Buhârî, Muhsar 8; Müslim, Hac 85; İbn Mâce, Menâsik 83; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 242; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

185 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 242-243; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

Bu hadisi ayrıca Zekeriya b. Ebî Zâide de İbnü'l-Isbahânî'den rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٦٩٣ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ زَكَرِيَّاءَ بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ مَعْقِلٍ، أَنَّ كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُحْرِمًا، فَقَمِلَ رَأْسُهُ وَلِحْيَتُهُ، فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَرْسَلَ إِلَيَّ الْحَلَّاقَ، فَحَلَقَ رَأْسِي، ثُمَّ قَالَ لَهُ: هَلْ عِنْدَكَ نُسُكٌ؟ فَقَالَ: مَا أَقْدِرُ عَلَيْهِ، فَأَمَرَهُ بِصَوْمِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، أَوْ إِطْعَامِ سِتَّةِ مَسَاكِينَ لِكُلِّ مِسْكِينٍ صَاعٌ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِ خَاصَّةً: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ}.

1693- ... Zekeriya b. Ebî Zâide'nin rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. el-Isbahânî dedi ki: Abdullah b. Ma'kıl'ın bana aktardığına göre, Ka'b b. Ucre, kendisine, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte ihramlı olarak (Mekke'ye doğru) yola çıktığını, saçının ve sakalının bitlendiğini ve durum Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e intikal ettiğinde, Allah Rasûlü'nün kendisine bir berber gönderip saçını tıraş ettirdiğini sonra da ***"Bir kurbanın var mı?"*** diye sorduğunu, kendisinin de "Buna gücüm yetmez" dediğini; bunun üzerine Allah Rasûlü'nün de ona üç gün oruç tutmasını veya her bir fakire bir sa' düşecek şekilde altı fakiri doyurmasını emrettiğini anlatmış. (Onun söylediğine göre) Allah *azze ve celle* ***"...Oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir"***[186] âyetini özel olarak onun hakkında indirmiş, ancak âyet bütün Müslümanlar için geçerli hâle gelmiştir.[187]

***

Bu hadiste de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, önce kurban teklifiyle başlamakta; Ka'b'ın buna gücünün yetmeyeceğini belirtmesinden sonra ona diğer iki çeşit fidye arasında tercih hakkı tanımaktadır.

Öte yandan Ebû Avâne de bu hadisi İbnü'l-Isbahânî'den benzer şekilde rivayet etmektedir. Şöyle ki:

186 Bakara 2/196.

187 Müslim, Hac 86.

١٦٩٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَعْقِلِ بْنِ مُقَرِّنٍ، قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا فِي الْمَسْجِدِ، فَجَلَسَ إِلَيْنَا كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ، فَقَالَ: فِيَّ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ} قَالَ: قُلْتُ لَهُ: كَيْفَ كَانَ شَأْنُكَ؟ قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُحْرِمِينَ، فَوَقَعَ الْقَمْلُ فِي رَأْسِي وَلِحْيَتِي وَشَارِبِي حَتَّى وَقَعَ فِي حَاجِبِي، فَذَكَرَ ذَلِكَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: مَا كُنْتُ أَرَى بَلَغَ مِنْكَ هَذَا، ادْعُ الْحَلَّاقَ، فَدُعِيَ الْحَلَّاقُ، فَحَلَقَ رَأْسَهُ، قَالَ: هَلْ تَجِدُ مِنْ نَسِيكَةٍ؟ قَالَ: قُلْتُ: لَا قَالَ: فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، أَوْ إِطْعَامُ ثَلَاثَةِ أُصُوعٍ، بَيْنَ كُلِّ مِسْكِينَيْنِ صَاعٌ قَالَ: فَأُنْزِلَتْ فِيَّ خَاصَّةً، وَهِيَ لِلنَّاسِ عَامَّةً.

1694- … Ebû Avâne'nin rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ma'kıl b. Mukarrin dedi ki: Mescidde otururken, Ka'b b. Ucre da yanımıza gelip oturdu ve şöyle dedi: ***"… Sizden her kim hasta olursa veya başından bir rahatsızlığı varsa…"***[188] âyeti benim hakkımda inmiştir. (Abdullah b. Ma'kıl) dedi ki: "O vakit ne durumdaydın?" diye sordum. Ka'b şöyle cevap verdi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte ihramlı olarak (Mekke'ye doğru) yola çıkmıştık. Saçım, sakalım, bıyığım hatta kaşlarım bile bitlendi. Bir adam bu durumumdan Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bahsetti. Allah Rasûlü de ***"Çektiğin sıkıntının bu derece büyük olduğunu hiç tahmin etmemiştim. Berberi çağır"*** buyurdu. Berberi çağırdı, o da Ka'b'ın saçını tıraş etti. Daha sonra Allah Rasûlü ***"Peki, (kesecek) bir kurbanın var mı?"*** diye sordu. (Ka'b) dedi ki: "Hayır" dedim. Bunun üzerine o da şöyle buyurdu: ***"O hâlde üç gün oruç tutacaksın veya her iki fakire bir sa' düşecek şekilde üç sa' yiyeceği (altı kişi arasında) paylaştırırsın."*** Ka'b dedi ki: "Bu âyet özellikle benim hakkımda inmiş olmasına rağmen bütün insanlar için geçerlidir."[189]

***

Ayrıca Mâlik b. Enes de bu hadisi, Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî > Mücâhid > Abdurrahman b. Ebî Leylâ > Ka'b b. Ucre isnadıyla rivayet etmiştir. Mâlik'in rivayette Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözü olarak

---

188 Bakara 2/196.

189 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 136.

naklettiği ilave cümlede, Allah Rasûlü'nün bu üç çeşit fidyeden herhangi birini seçme işini Ka'b'ın tercihine bırakma amacı taşıdığını gösteren bir delil vardır. Şöyle ki:

١٦٩٥ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ الْجَزَرِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَذَاهُ الْقَمْلُ فِي رَأْسِهِ، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَحْلِقَ رَأْسِهِ، قَالَ: صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، كُلِّ مِسْكِينٍ مُدَّيْنِ مُدَّيْنِ، أَوِ انْسُكْ شَاةً، أَيَّ ذَلِكَ فَعَلْتَ أَجْزَأَ عَنْكَ.

1695- İsmail b. Yahyâ el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > Mâlik > Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî > Abdurrahman b. Ebî Leylâ isnadıyla Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiğine göre, Ka'b, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında olduğu bir sırada, başındaki bitler ona eziyet vermeye başlamıştı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona saçını tıraş etmesini emrederek şöyle buyurmuştur: ***"İstersen üç gün oruç tut veya her bir fakire ikişer müd düşecek şekilde altı fakiri doyur ya da bir kurban kes; bunların hangisini yaparsan yap, fidyeni ödemiş olursun."***[190]

Şâfiî dedi ki: "Mâlik bu hadiste yanılmıştır. Zira hadis hafızları bu hadisi, Abdülkerîm > Mücâhid > Abdurrahman b. Ebî Leylâ [> Ka'b b. Ucre][191] isnadıyla bilmektedirler."

***

(Tahâvî dedi ki): Bizim daha önce Hammâd b. Seleme > Dâvûd > eş-Şa'bî > Ka'b isnadıyla aktarmış olduğumuz hadisteki ***"Eğer istersen bir kurban kes, dilersen üç gün oruç da tutabilirsin, yok eğer istersen de üç sa' hurmayı altı fakire yedirebilirsin"*** ifadesi,[192] buradaki ifadenin bir benzeridir. Ayrıca biz, Şâfiî'nin, Mâlik'in bu hadiste hata ettiği yönündeki iddiasını incelediğimizde, bunun bir aslının olmadığını ve hafızların, bu hadisi Mâlik > Abdülkerîm > Mücâhid > İbn Ebî Leylâ isnadıyla rivayet ettiklerini

190 Mâlik, Hac 237; Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûre li'ş-Şâfiî,* thk. A. Emin Kal'acî, Beyrut 1406, s. 357; Nesâî, Menâsik 96.

191 Bu ilave Müzenî'nin, *es-Sünenü'l-me'sûra* adlı eserinden (bk. s. 357, rivayet no: 463) yapılmıştır. (Çeviren)

192 Bk. 1687 no'lu rivayet.

gördük. Dolayısıyla ilgili hatanın bizzat Şâfiî'den kaynaklanmış olabileceği gibi Şâfiî'nin bu hadisi Mâlik'ten işittiği (sema) zaman diliminde Mâlik'ten de kaynaklanabileceğini tespit ettik. Bu durumda Mâlik, söz konusu zaman diliminin öncesinde veya sonrasında ilgili rivayeti hep doğru olarak rivayet etmekteydi. Mesela; bu hadisi Mâlik'ten, hatasız bir şekilde rivayet edenlerden biri de Abdullah b. Vehb'dir. Şöyle ki:

١٦٩٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبٍ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ الشَّافِعِيِّ سَوَاءً.

1696- Yunus b. Abdüla'lâ bu hadisi bize, İbn Vehb > Mâlik > Abdülkerîm b. Mâlik > Mücâhid > İbn Ebî Leylâ > Ka'b yoluyla rivayet etti ve Şâfiî'nin hadisinin harfi harfine aynısını zikretti.[193]

***

Bir diğer ravî de el-Ka'nebî'dir. O da bu hadisi Mâlik'ten aynı şekilde nakletmiştir. Şöyle ki:

١٦٩٧ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، فَذَكَرَ مِثْلَ ذَلِكَ أَيْضًا.

1697- Yezîd b. Sinan bize, el-Ka'nebî, > Abdülkerîm b. Mâlik > Mücâhid > İbn Ebî Leylâ > Ka'b isnadıyla bu hadisi yine aynı şekilde rivayet etti.[194]

Ayrıca bu hadisi, Abdülkerim yoluyla Mücâhid'den bir ravi topluluğu rivayet etmiştir. Onlardan biri de Ubeydullah[195] b. Amr'dır. Şöyle ki:

---

193 İbn Vehb, *el-Câmi'*, s. 97, hadis no: 161.

194 Ebû Dâvûd, Menâsik 42; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 109; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 276.

195 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, burada "Abdullah," 1698 no'lu rivayette ise "Ubeydullah" olarak kaydedilmiştir. Doğrusu "Ubeydullah" olacaktır. Zira kaynaklarda, hocası Abdülkerim b. Mâlik, talebesi de Ali b. Ma'bed olarak bahsedilen kişi, Ebû Vehb Ubeydullah b. Amr b. Ebi'l-Velîd el-Esedî er-Rakkî'dir (ö. 181). Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* XIX, 137. (Çeviren)

١٦٩٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ أَبِي الْحَجَّاجِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ الشَّافِعِيِّ، غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يَقُلْ: أَيُّ ذَلِكَ فَعَلْتَ أَجْزَأَكَ.

1698- Yunus bu hadisi bize, Ali b. Ma'bed > Ubeydullah b. Amr > Abdülkerim b. Mâlik > Mücâhid Ebu'l-Haccâc > Abdurrahman b. Ebî Leylâ > Ka'b b. Ucre isnadıyla rivayet etti ve Şâfiî'nin hadisinin aynısını zikretti. Farklı olarak sadece ***"Bunların hangisini yaparsan yap, fidyeni ödemiş olursun"*** cümlesine yer vermedi.[196]

***

Yine bir grup ravi de bu hadisi Mücâhid'den rivayet etmektedir. Bunlardan biri de Humeyd b. Kays'tır:

١٦٩٩ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَا: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَعَلَّهُ آذَاكَ هَوَامُّكَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: احْلِقْ رَأْسَكَ، وَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، أَوِ انْسُكْ شَاةً.

1699- İsmail b. Yahyâ el-Müzenî ve Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem'in bize, Şâfiî > Mâlik > Humeyd b. Kays > Mücâhid > Abdurrahman b. Ebî Leylâ > Ka'b b. Ucre yoluyla rivayet ettiklerine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (Ka'b'a) ***"Başındaki böcekler seni rahatsız ediyor olmalı!"*** deyince, o da "Evet" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Saçını tıraş et ve üç gün oruç tut veya altı fakiri doyur ya da bir kurban kes"*** buyurdu.[197]

١٧٠٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ حُمَيْدٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

196 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

197 Mâlik, Hac 238; Buhârî, Muhsar 5; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

1700- Yunus bize, İbn Vehb > Mâlik > Humeyd kanalıyla gelen isnadla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.

١٧٠١ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ قَيْسٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1701- Yezîd'in bize rivayet ettiğine göre, el-Ka'nebî "Mâlik'in Humeyd b. Kays'tan naklettiği rivayeti, Mâlik'e kıraat etmek suretiyle aldım" dedikten sonra aynı hadisi zikretti[198].

١٧٠٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَشْهَبُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، أَنَّ حُمَيْدَ بْنَ قَيْسٍ، حَدَّثَهُ ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1702- Yine Muhammed b. Abdülhakem bize, Eşheb b. Abdülazîz > Mâlik > Humeyd b. Kays isnadıyla gelen hadisi aynı şekilde rivayet etti.

***

(Rivayeti Mücâhid'den nakledenlerden) biri de İbn Ebî Necîh'tir:

١٧٠٣ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبٍ، مِثْلَهُ.

1703- İsmail b. Yahyâ bize, Şâfiî > Süfyân > İbn Ebî Necîh > Mücâhid > İbn Ebî Leylâ > Ka'b isnadıyla bu hadisin aynısını rivayet etti.[199]

***

Yine (rivayeti Mücâhid'den aktaranlardan) biri de Eyyûb es-Sahtiyânî'dir:

١٧٠٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، وَحَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1704- Yine Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc > Hammâd b. Seleme ve Hammâd b. Zeyd > Eyyûb (es-Sahtiyânî) > Mücâhid isnadıyla gelen rivayette bu hadisin aynısını nakletti.[200]

---

198 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 109.

199 Buhârî, Merdâ 16; Müslim, Hac 83; Tirmizî, Hac 107; Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 359.

200 Buhârî, Megâzî 35; Müslim, Hac 80; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 114.

(Rivayeti Mücâhid'den alan ravilerden) bir diğeri de Seyf b. Süleyman'dır:

١٧٠٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ سَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبٍ، قَالَ: مَرَّ بِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أُوقِدُ تَحْتَ قِدْرٍ لِي، وَأَنَا بِالْحُدَيْبِيَةِ، فَقَالَ: أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّ رَأْسِكَ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: احْلِقْ وَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ}، فَالصِّيَامُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، وَالصَّدَقَةُ سِتَّةُ مَسَاكِينَ بَيْنَهُمْ فَرَقٌ، وَالنُّسُكُ شَاةٌ.

1705- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Huzeyfe > Süfyân > Seyf > Mücâhid > Abdurrahman b. Ebî Leylâ isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ka'b dedi ki: Hudeybiye'de bana ait bir çömleğin altını tutuşturmaya çalışırken Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* yanıma geldi ve ***"Başının böcekleri seni rahatsız ediyor, değil mi?"*** diye sordu. Ben de "Evet, öyle" dedi. ***"O hâlde saçını tıraş et"*** dedi ve şu âyet indi: ***"Her kim hasta olursa veya başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir."***[201] Oruç, üç gündür. Sadaka, altı fakir arasında paylaştırılacak bir farak ölçeğinde yiyecektir. Kurban ise bir koyundur.[202]

***

(Rivayeti Mücâhid'den nakleden ravilerden) biri de İbn Avn'dır:

١٧٠٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُفْيَانَ الْجَحْدَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّهُ قَالَ: فِيَّ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: ادْنُ، فَدَنَوْتُ، قَالَ ابْنُ عَوْنٍ: أَظُنُّهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ قَالَ: أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ؟ قَالَ: أَظُنُّهُ قَالَ: نَعَمْ فَأَمَرَنِي بِصِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ مَا تَيَسَّرَ.

201 Bakara 2/196.

202 Buhârî, Muhsar 6; Müslim, Hac 82; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 115.

1706- Yezîd b. Sinan'ın bize, Saîd b. Süfyân el-Cahderî > İbn Avn > Mücâhid > Abdurrahman b. Ebî Leylâ yoluyla rivayet ettiğine göre, Ka'b b. Ucre şöyle dedi: Bu âyet[203] benim hakkımda indirilmiştir. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına gelmiştim. Bana ***"Yaklaş"*** dedi, yaklaştım -İbn Avn dedi ki: Zannediyorum üç defa (***"Yaklaş"*** diye seslendiğini, kendisinin de yaklaştığını söyledi).- Daha sonra ***"(Başındaki) böceklerin seni rahatsız ediyor, değil mi?"*** dedi. Ben de "Evet, öyle" dedim. Bunun üzerine Allah Rasûlü bana, oruç tutmamı veya sadaka vermemi ya da kolayca temin edilebilecek bir kurbanı kesmemi emretti.[204]

***

(Rivayeti Mücâhid'den nakleden) diğer bir ravi de Ebû Bişr'dir:

١٧٠٧ - حَدَّثَنِي يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحُدَيْبِيَةِ، وَقَدْ حَبَسَنَا الْمُشْرِكُونَ عَنِ الْبَيْتِ، وَلِي وَفْرَةٌ، فَجَعَلَتِ الْهَوَامُّ تَقَعُ عَلَى وَجْهِي، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ؟ فَقُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَاحْلِقْ رَأْسَكَ، وَصُمْ ثَلَاثًا، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، أَوِ انْسُكْ نُسُكًا.

1707- Yezîd'in bize, Ebû Dâvûd > Hüşeym > Ebû Bişr > Mücâhid > Abdurrahman b. Ebî Leylâ isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ka'b b. Ucre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Hudeybiye'deydik. Müşrikler de Kâbe'ye ulaşmamıza engel olmuşlardı. Saçlarım uzun ve gür olduğu için böcekler (bitler) yüzüme dökülmeye başladı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana ***"(Başındaki) böcekler seni rahatsız ediyor, değil mi?"*** diye sordu. Ben de "Evet, öyle" dedim. Bunun üzerine ***"Saçını tıraş et. Üç gün oruç tut veya altı fakiri doyur ya da bir kurban kes"*** buyurdu.[205]

***

Öte yandan Rabîa b. Ebî Abdurrahman da bu hadisi, benzer manada Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan rivayet etmiştir. Şöyle ki:

203 Bakara 2/196

204 Müslim, Hac 81; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

205 Buhârî, Megâzî 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 241; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

١٧٠٨ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْإِمَامِيُّ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ مِنْ وَلَدِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي رَبِيعَةُ بْنُ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى مَوْلَى الْأَنْصَارِ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى عَلَى وَجْهِهِ دَوَابَّ، فَقَالَ: إِنِّي أَرَاكَ يَا كَعْبُ قَدْ آذَاكَ هَوَامُّ رَأْسِكَ قَالَ: أَجَلْ، وَاللهِ يَا رَسُولَ اللهِ فَقَالَ: احْلِقْ رَأْسَكَ، وَأَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، أَوِ انْسُكْ شَاةً.

1708- … Rabîa b. Ebî Abdurrahman'ın, Ensar'ın azadlısı Abdurrahman b. Ebî Leylâ kanalıyla Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ka'b'ın yüzünde birtakım böcekler (bitler) gördü ve ona ***"Ka'b! Gördüğüm kadarıyla böcekler seni rahatsız ediyor!"*** dedi. O da "Vallahi öyle, ey Allah'ın Rasûlü!" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Saçını tıraş et ve altı fakiri doyur ya da bir kurban kes"*** buyurdu.[206]

***

Ancak bu hadiste "oruç"tan bahsedilmemiştir.

Yahyâ b. Ca'de ise bu hadisi, fidye seçenekleriyle birlikte Ka'b'dan rivayet etmiştir. Şöyle ki:

١٧٠٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ جَعْدَةَ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ أَنْ يَحْلِقَ رَأْسَهُ مِنَ الْقَمْلِ، وَقَالَ: صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ مُدَّيْنِ مُدَّيْنِ، أَوِ اذْبَحْ.

1709- … Amr b. Dînâr'ın, Yahyâ b. Ca'de kanalıyla Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ka'b b. Ucre'ye saçını bitlerden (temizlemek için) tıraş etmesini emretti ve şöyle buyurdu: ***"Üç gün oruç tut veya (her biri için) ikişer müd ölçeğinde altı fakiri doyur ya da kurban kes."***[207]

***

206 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 120.

207 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 242; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

Aynı hadisi, yine fidye seçenekleriyle birlikte Ka'b'dan rivayet eden diğer bir ravi ise Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'dir. Şöyle ki:

١٧١٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نَافِعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ كَعْبٌ: أَمَرَنِي رَسُولُ اللهِ صلى الله عَلَيْهِ وَسلم حِينَ آذَانِي الْقَمْلُ أَنْ أَحْلِقَ رَأْسِي وَأَصُومَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أُطْعِمَ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، وَقَدْ عَلِمَ أَنَّهُ لَيْسَ عِنْدِي مَا أَنْسُكُ بِهِ.

1710- ... Üsâme b. Zeyd'in bize, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî yoluyla Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiğine göre, Ka'b dedi ki: "Bitlerden rahatsız olduğum sırada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana saçımı tıraş edip üç gün oruç tutmamı veya altı fakiri doyurmamı emretti. Zira kurban kesme imkânımın olmadığını biliyordu."[208]

***

Yine Atâ el-Horasânî de bu hadisi, adını vermediği bir ravi vasıtasıyla Ka'b'dan benzer manada rivayet etmiştir.

١٧١١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ عَطَاءِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْخُرَاسَانِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي شَيْخٌ بِسُوقِ الْبُرَمِ بِالْكُوفَةِ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّهُ قَالَ: جَاءَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَنْفُخُ تَحْتَ قِدْرٍ لِأَصْحَابِي، وَقَدِ امْتَلَأَ رَأْسِي وَلِحْيَتِي قَمْلًا، فَأَخَذَ بِجَبْهَتِي، وَقَالَ: احْلِقْ هَذَا، وَصُمْ ثَلَاثَةً، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ. وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِمَ أَنَّهُ لَيْسَ عِنْدِي مَا أَنْسُكُ بِهِ.

1711- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik isnadıyla rivayet ettiğine göre, Atâ b. Abdullah el-Horasânî dedi ki: Kufe'nin Çömlekçiler Çarşısı'ndaki bir hocanın bana bildirdiğine göre Ka'b b. Ucre (kendisine) şunu anlatmış: "Ben arkadaşlarıma ait bir çömleğin altını üflerken[209] Rasûlullah *sallallahu aleyhi*

208 Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sura,* s. 357; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

209 Buradaki "üflerken" kelimesinin Arapça karşılığı olan "enfuhu" lafzını biz, bir sonraki dipnotta da belirteceğimiz gibi, rivayetin geçtiği diğer kaynaklardan tespit ettik. Eserin basılı nüshasında ise bu lafız, "su veya güzel koku serperken" gibi bir anlama gelen "endahu" olarak kaydedilmiştir. Oysa bu ifade, daha önceki rivayetlerden de anlaşılacağı üzere, Ka'b'ın, çömleğin altını tutuşturma çabasına aykırı düşmektedir. Muhakkik burada, eserin yazma nüshasında geçen kelimenin "fe" harfinin biraz "dâd" harfine benzer şekilde yazılması

ve sellem yanıma geldi. Saç ve sakalımda bit kaynıyordu. Allah Rasûlü alnımdan tutarak ***'Şu saçları kestir ve üç gün oruç tut veya altı fakiri doyur'*** buyurdu. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kurban kesecek imkânımın olmadığını biliyordu."[210]

***

Bu hadiste de kurbandan söz edilmemiştir.

Allah *azze ve celle*'nin Kitab'ında, tercih imkânının sunulduğu birtakım hükümler bulunmakla birlikte, ilim adamlarının, bu rivayetlerdeki tercih noktalarını belirlemeye ihtiyaç duymalarının sebebi şudur:

Bazen görünürde bu türden tercihlerin bulunduğu meselelerde gerçek anlamda seçenek sunulmamış olabilmektedir. Nitekim Allah *azze ve celle*, yol kesenlerle ilgili olarak: ***"... Ya (acımadan) öldürülmeleri ya asılmaları ya da el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir"***[211] şeklinde (görünürde tercihli) bir hüküm koymasına rağmen, ilim adamlarının çoğunluğu, buradaki hükmün seçenek sunmaya yönelik olmadığını; aksine birbiri ardına sıralanan aşamaları ifade ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla biz de bu çerçevede zikrettiğimiz hususları ortaya koyma ihtiyacı duyduk.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ka'b'ı, âyette geçen kurban kesme tercihi ile -ki buna imkânı olmadığını bildiği hâlde- diğer tercihler arasında serbest bırakmasının sebebi de ilgili âyetin sadece Ka'b'a özgü olmayıp bütün insanlara yönelik hükümler getirmiş olmasıdır. Bu itibarla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de âyetin, bütün insanlarla alakalı hükmünü açıklamayı murad etmiş ve tercih haklarının bulunduğu seçenekleri sıralamıştır.

İlim adamlarının sa' ölçeğiyle ilgili olarak Ka'b'dan nakledilenler konusundaki ihtilaflarına gelince; bazıları bu ölçeğin buğday, bazıları da hurma için geçerli olduğuna dair Ka'b'dan rivayette bulunmuşlardır. Ancak ihtilaf etmedikleri bir husus var ki o da şudur: Kişi, bu ölçekteki bir fidyeyi ödeyinceye kadar keffaretle mükelleftir. Ayrıca âlimler, üç sa' buğday ölçeğinin

---

ve "nûn" ile "hı" harflerinin noktasız olmasından hareketle böyle kaydetmeyi düşünmüş olmalıdır. (Çeviren)

210 Mâlik, Hac 239; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 120.

211 Mâide 5/33.

ödenmesi hâlinde bunun yeterli olacağı ve ilgili keffaretin o kişinin üzerinden kalkacağı konusunda icma etmişlerdir.

Bu meselede ilim adamlarının ihtilaf ettiği nokta ise kişinin, üç sa' hurma vermesidir. Bazıları "Buğday gibi bu da geçerlidir" demişlerdir. Şâfiî, bu görüşü benimseyenlerdendir. Bazıları da "Buğday yerine hurma geçerli değildir" demişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu kanaati savunan âlimlerdendir. Bu bağlamda bizim sergilememiz gereken en doğru yaklaşım, -Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşleri doğrultusunda- keffaretin ancak -âlimler arasında kalkması konusunda icma edilen- unsurlar yoluyla kalkmış olmasıdır.

Öte yandan Allah *azze ve celle*'nin ***"Güvene kavuştuğunuzda..."***[212] sözünden maksadı, bize göre -yine de en doğrusunu Allah bilir- şudur: "İçinde bulunduğunuz ihsâr (men edilme/alıkonulma) hâlinden çıktığınızda..."

Yine Allah *azze ve celle*'nin ***"Kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse..."***[213] sözünden muradı de kanaatimizce -yine de en doğrusunu Allah bilir- şudur: Hac döneminde ihsâr, sahibine, hedy kurbanını (Kâbe'ye) göndermesini ve -kurbanın yerine ulaşması hâlinde- ihramdan çıkmasını mübah kılar. Kurban yerine ulaşırsa, ihramından çıkar ve alıkonulduğu için yarım bıraktığı ve tamamlamadan ihramından çıktığı haccının yerine yeni bir hac yapmakla yükümlü olur. Bu durum, tıpkı haccı kaçıran bir kimsenin, kaçırdığı haccının yerine umre (yaparak) ihramından çıkması sebebiyle (yeni bir hacla) yükümlü olmasına benzer.

Bu noktada biri "Siz, İbn Abbâs'ın azadlı kölesi İkrime'nin, el-Haccâc el-Eslemî'den rivayet ettiği hadisinde, Rasûlullah *sallahu aleyhi ve sellem*'in ***'Kim topal olur veya bir tarafı kırılırsa ihramdan çıkar ve daha sonra haccetmekle yükümlü olur'*** buyurduğunu rivayet etmiştiniz. Oysa burada 'umre'den bahsedilmemektedir" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

(Evet) senin de dediğin gibi el-Haccâc'ın bu hadisinde umreden söz edilmemektedir. Fakat orada İkrime'nin, el-Haccâc el-Eslemî yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen rivayeti, İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'ye anlattığından ve onların da bu hususta el-Haccâc'ı onayladıklarından bahsedilmektedir. Buna göre ilgili hadis, İkrime, İbn Abbâs, Ebû Hureyre ve el-Haccâc

212 Bakara 2/196.

213 Bakara 2/196.

el-Eslemî kanallarıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilmiş olmaktadır.[214]

Üstelik Saîd b. Cübeyr de Abdullah b. Abbâs'ın, hac döneminde muhsar olan kişinin, hedy kurbanının yerine ulaşmasıyla birlikte ihramından çıktıktan sonra umre yapmakla mükellef olduğu görüşünü benimsediğini gösteren bir rivayet nakletmektedir. Şöyle ki:

١٧١٢ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ مُحَمَّدُ بْنُ حَازِمٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}، قَالَ: هِيَ فِي قِرَاءَةِ عَبْدِ اللهِ وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ، لَا يُجَاوَزُ بِالْعُمْرَةِ الْبَيْتُ.

1712- Yusuf b. Yezîd'in bize, Yusuf b. Adiy > Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim > el-A'meş > İbrahim kanalıyla rivayet ettiğine göre, Alkame, Allah *azze ve celle*'nin ***"Hac ve umreyi Allah için tamamlayın"*** âyetine dair şöyle dedi: Bu âyet, Abdullah (b. Mes'ûd)'un kıraatine göre ***"Hac ve umreyi Kâbe'ye kadar tamamlayın"***[215] şeklinde geçmektedir. Umrede ise Kâbe'den öteye geçilmez.[216]

(Alkame), ***"Eğer (bu hac ve umreden) alıkonulursanız..."***[217] ibaresiyle ilgili olarak şöyle dedi: "Hac için ihrama girmiş bir kişi, (haccına) engel olacak bir durumla karşılaşırsa, kolayına gelen hedy kurbanı olarak bir koyun gönderir. Eğer kurban, henüz yerine ulaşmadan aceleci davranıp saçını tıraş ederse veya güzel koku sürünürse ya da tedavi olursa, oruç tutma, sadaka

---

214 İlgili hadis için bk. 1677, 1678 ve 1679 no'lu rivayetler.

215 Buradaki "Hac ve umreyi Kâbe'ye kadar tamamlayın" cümlesi eserin yazma ve basılı nüshalarında "Ve etimmu'l-hacce ve'l-umrete ile'l-beyt" ibaresiyle geçmektedir. Ancak rivayetin geçtiği kaynaklarda (bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 206) bu ibaredeki "etimmû" lafzının yerine, "yapın/ikâme edin/yerine getirin" anlamına gelen "akîmû" lafzı kullanılmaktadır. (Çeviren)

216 Taberî'nin *Tefsîr*'inde (bk. II, 206) bu son cümle "Umrede Kâbe'den ötesine geçmeyin" lafzıyla yer almaktadır. Yine Taberî'de geçen ve İbn Abbâs'a dayandırılan bir rivayete göre "Haccın tamamlanması, bayramın birinci günü Akabe cemresinin taşlanması ve Kâbe'ye ziyaret tavafının yapılmasıyla olur. Umrenin tamamlanması ise, Kâbe'nin tavafı ve Safa ile Merve arasındaki sa'y ile gerçekleşir" denilmektedir. Bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 206. Dolayısıyla "Umrede Kâbe'den ötesine geçilmemesinden" maksat da budur. (Çeviren)

217 Bakara 2/196.

verme veya kurban kesme gibi fidyelerden birini ödemekle mükellef olur. Sadaka üç sa' olup her bir fakire yarım sa' düşecek şekilde altı fakir arasında paylaştırılır. Kurban ise bir koyundur."

Yine (Alkame) ilgili âyetteki *"Güvene kavuştuğunuzda..."*[218] ifadesine dair şunu söyledi: "Kişi, (haccına engel olan hastalıktan) iyileşip kaldığı yerden itibaren doğruca Kâbe'ye gelirse, umreye niyetlenmek üzere haccının ihramından çıkmış olur ve haccını daha sonraki yıllarda eda etmekle yükümlü hâle gelir. Ancak iyileşince, doğruca Kâbe'ye gelmeyip geri (memleketine) dönerse, hem hac hem de umre yapmakla mükellef olur. Ayrıca umreyi geciktirdiği için de bir ceza kurbanı (dem) kesmesi gerekir."

Şayet bu kişi hac aylarında mütemetti olarak yola çıkarsa, kolayına gelen bir hedy kurbanı olarak bir koyun kesmekle yükümlüdür. Bunu bulamayan ise üç gün hacda, yedi gün de memleketine dönünce olmak üzere (toplam on gün) oruç tutmalıdır. (el-A'meş dedi ki): İbrahim bana şöyle dedi: Hacdaki üç günlük orucun sonuncusu Arefe günüdür. Ayrıca İbrahim dedi ki: Ben bütün bunları Saîd b. Cübeyr'e anlattığımda bana "Bu hadisin tamamıyla ilgili olarak İbn Abbâs da böyle söylüyordu" dedi.[219]

Yusuf b. Yezîd, Yusuf b. Adiy > Ebû Muâviye kanalıyla bu hadisi bize bu şekilde rivayet etmiştir. Ebû Bişr Abdülmelik b. Mervân er-Rakkî ise, Ebû Muâviye yoluyla aynı rivayeti bize muhtasar (özet) olarak nakletmiştir. Şöyle ki:

١٧١٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}، قَالَ: هِيَ فِي قِرَاءَةِ عَبْدِ اللهِ وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ قَالَ: لَا يُجَاوَزُ بِالْعُمْرَةِ الْبَيْتُ قَالَ: فَإِذَا أَهَلَّ الرَّجُلُ بِالْحَجِّ فَحُوصِرَ، بَعَثَ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ شَاةً، فَإِنْ هُوَ عَجِلَ قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ، فَحَلَقَ رَأْسَهُ، أَوْ مَسَّ طِيبًا، أَوْ تَدَاوَى، كَانَ عَلَيْهِ فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ، وَالصِّيَامُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، وَالصَّدَقَةُ ثَلَاثَةُ آصُعٍ عَلَى سِتَّةِ مَسَاكِينَ لِكُلِّ

218 Bakara 2/196.

219 Bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 216, 228, 235, 244.

مِسْكِينٍ نِصْفُ صَاعٍ، وَالنُّسُكُ شَاةٌ {فَإِذَا أَمِنْتُمْ}، يَقُولُ: إِذَا بَرَأَ، فَمَضَى مِنْ وَجْهِهِ ذَلِكَ حَتَّى يَأْتِيَ الْبَيْتَ حَلَّ مِنْ حَجِّهِ بِعُمْرَةٍ، وَكَانَ عَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ، وَإِنْ هُوَ رَجَعَ، وَلَمْ يُتِمَّ مِنْ وَجْهِهِ ذَلِكَ إِلَى الْبَيْتِ كَانَ عَلَيْهِ حَجَّةٌ، وَعُمْرَةٌ، وَدَمٌ بِتَأْخِيرِهِ.

1713- Ebû Bişr er-Rakkî'nin bize, Ebû Muâviye ed-Darîr > el-A'meş > İbrahim kanalıyla rivayet ettiğine göre, Alkame, Allah *azze ve celle*'nin ***"Hac ve umreyi Allah için tamamlayın"*** âyetiyle ilgili şöyle dedi: Bu âyet, Abdullah'ın kıraatine göre ***"Hac ve umreyi Kâbe'ye kadar tamamlayın"*** şeklindedir.

(Alkame) dedi ki: "Umrede, Kâbe sınırının ötesine geçilmez."

Yine (Alkame) dedi ki: "Hac için ihrama girmiş bir adam, (haccına) engel olacak bir durumla karşılaşırsa, kolayına gelen hedy kurbanı olarak bir koyun gönderir. Eğer kurban, henüz yerine ulaşmadan aceleci davranıp saçını tıraş ederse veya güzel koku sürünürse ya da tedavi olursa, oruç tutma, sadaka verme veya kurban kesme gibi fidyelerden birini ödemekle mükellef olur. Sadaka üç sa' olup her bir fakire yarım sa' düşecek şekilde altı fakir arasında paylaştırılır. Kurban ise bir koyundur."

Yine (Alkame) ilgili âyetteki ***"Güvene kavuştuğunuzda..."***[220] ifadesine dair şunu söyledi: "Kişi, (haccına engel olan hastalıktan) iyileşip kaldığı yerden itibaren doğruca Kâbe'ye gelirse, umreye niyetlenmek üzere haccının ihramından çıkmış olur ve haccını daha sonraki yıllarda eda etmekle yükümlü hâle gelir. Ancak iyileşince doğruca Kâbe'ye gelmeyip geri (memleketine) dönerse, hem hac hem de umre yapmakla mükellef olur. Ayrıca umreyi geciktirdiği için de bir ceza kurbanı (dem) kesmesi gerekir."[221]

***

Öte yandan Yahyâ b. Saîd el-Kattân de bu hadisi el-A'meş'ten rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٧١٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ}، قَالَ: إِذَا أُحْصِرَ

220 Bakara 2/196.

221 Taberî, *Tefsîr*, II, 207.

الرَّجُلُ بَعَثَ بِالْهَدْيِ، {وَلا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ}، فَلَا يَحْلِقُ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ، {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ}، الصِّيَامُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، فَإِنْ عَجِلَ، فَحَلَقَ قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ، فَعَلَيْهِ فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ، صِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، أَوْ صَدَقَةٌ يَتَصَدَّقُ عَلَى سِتَّةِ مَسَاكِينَ، وَالنُّسُكُ شَاةٌ، فَإِذَا أَمِنَ مِمَّا كَانَ بِهِ، {فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ}، فَإِنْ مَضَى مِنْ وَجْهِهِ ذَلِكَ فَعَلَيْهِ حَجَّةٌ، وَإِنْ أَخَّرَ الْعُمْرَةَ إِلَى آخِرِ الْعُمْرَةِ إِلَى قَابِلٍ، فَعَلَيْهِ حَجَّةٌ، وَعُمْرَةٌ، {وَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} آخِرُهَا يَوْمُ عَرَفَةَ، {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} قَالَ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: هَذَا قَوْلُ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَقَدَ بِيَدِهِ ثَلَاثِينَ.

1714- Yezîd b. Sinan'ın bize, Yahyâ b. Saîd > el-A'meş > İbrahim kanalıyla rivayet ettiğine göre Alkame ***"Hac ve umreyi Allah için tamamlayın, eğer (bu hac ve umreden) alıkonulursanız…"***[222] âyetiyle ilgili olarak "Kişi, (hac ve umreden) alıkonulacak olursa, hedy kurbanını gönderir" demiştir.

"Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin" beyanına dair "Hedy kurbanı, yerine ulaşıncaya kadar tıraş olmasın" demiştir.

"Sizden her kim hasta olursa veya başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir" hükmüyle ilgili olarak da şu açıklamada bulunmuştur: Oruç üç gündür. Eğer aceleci davranıp da hedy kurbanı henüz yerine ulaşmadan saçını tıraş edecek olursa, oruç, sadaka veya kurban olarak bir fidye vermekle mükelleftir. Ya üç gün oruç ya altı fakire verilecek bir sadaka ya da kurban olarak bir koyun. Bu durumdaki bir kişi eğer bulunduğu hâlden kurtulup güvene kavuşur da ***"Hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse"*** bulunduğu noktadan doğruca haccedeceği bölgeye intikal etmesi hâlinde sadece hac yapmakla yükümlü olur. Eğer umreyi bir sonraki seneye erteleyecek olursa, o zaman hem hac hem de umre yapmakla mükellef hâle gelir. Bunun yanı sıra ***"Kolayına gelen bir hedy kurbanı (kesmesi gerekir). Bunu bulamayanın ise*** -son günü Arefe günü olmak kaydıyla- ***üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde olmak üzere tam on gün oruç tutması lazım gelir."***[223]

---

222 Bakara 2/196.

223 Bakara 2/196.

(İbrahim) dedi ki: Bunu Saîd b. Cübeyr'e sorduğumda bana "Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür" dedikten sonra eliyle otuz işareti yaptı.[224]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Kanaatimizce bu hüküm ancak -en doğrusunu yine de Allah bilir- İkrime'nin İbn Abbâs, Ebû Hureyre ve el-Haccâc el-Eslemî kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayetinde bahsedilen kişinin,[225] hacdan alıkonulan (muhsar) kimselerin yapmakla yükümlü oldukları şeylerin hepsini tam anlamıyla yapmaması durumunda geçerlidir. İbn Abbâs'a göre bu böyledir. Zira İbn Abbâs, bu konuda İkrime'nin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hükme sadece eklemesi gerekenleri ekleyebilir.

Allah *azze ve* celle'nin ***"Kim umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir hedy kurbanı gerekir..."***[226] âyetine gelince; -yine de en doğrusunu Allah bilir- bize göre bundan maksat şudur: Hacdan alıkonulan kimseler içerisinde, -bu kitabımızın daha önceki bölümlerinde bahsettiğimiz temettü şeklinde olduğu üzere- alıkonulduğu, dolayısıyla ihramından çıktığı haccının bedeli olarak kaza edeceği haccına kadar üzerine vacip olan umre ile sevap kazanmak isteyen kişi, -tıpkı daha önce üzerine vacip olmadığı hâlde hacca kadar umre ile sevap kazanmak isteyenler gibi- kolayına gelen bir hedy kurbanı kesmekle yükümlüdür.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Bunu bulamayan ise üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde olmak üzere tam on gün oruç tutması lazım gelir..."***[227] âyetini ise biz daha önce ele almış ve ilim adamlarının bu konudaki görüşlerini aktarmıştık. Bu noktada âyetin te'vili ile alakalı en tercih edilebilir nitelikteki görüş, hacdaki orucun, hac ihramına girdikten sonraki oruç olması yönündeki görüştür. Nitekim kitabımızın daha önceki konularında da belirttiğimiz üzere Medine ehlinin kanaati buydu.[228] Ayrıca bu görüş, Kufelilerin tamamının görüşleri dışında da değildir. Zira el-Hasen b. Ziyâd el-Lü'lüî ve Ebû Zeyd Hammâd b. Delîl de bu kanaati benimseyen (Kufeli) ekoldendir.

---

224 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 250, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XV, 152. Kısaltılmış benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 186. Ayrıca bk. 1654 no'lu rivayet.

225 İlgili rivayet için bk. 1677, 1678 ve 1679 no'lu rivayetler.

226 Bakara 2/196.

227 Bakara 2/196.

228 Burada Tahâvî, 1651 no'lu rivayetin öncesinde naklettiği ihtilaflara atıfta bulunmaktadır. (Çeviren)

Eğer biri “Bu âyette, hacca kadar umre ile sevap kazanma hükmüyle muhatap olanların hacdan men edilenler olduğunu gösteren bir işaret vardır. Çünkü Allah *azze ve celle* ***‘Güvene kavuştuğunuzda -sizden- kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse…’*** buyurmaktadır. Dolayısıyla burada hacdan men edilmemiş olanlara bir hitap söz konusu değildir” deyip bununla alakalı olarak Abdullah b. ez-Zübeyr’den rivayet edilen;

١٧١٥ - حَدَّثَنَاهُ نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ الْحَارِثِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ مُؤَيِّدٍ، وَمَا قَدْ حَدَّثَنَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سُوَيْدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ الزُّبَيْرِ، يَقُولُ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ التَّمَتُّعَ لَيْسَ بِالَّذِي تَصْنَعُونَ، يَتَمَتَّعُ أَحَدُكُمْ بِالْعُمْرَةِ قَبْلَ الْحَجِّ، وَلَكِنَّ الْحَاجَّ إِذَا فَاتَهُ الْحَجُّ، أَوْ ضَلَّتْ رَاحِلَتُهُ، أَوْ كُسِرَ حَتَّى يَفُوتَهُ الْحَجُّ، فَإِنَّهُ يَجْعَلُهَا عُمْرَةً، وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ، وَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ.

1715- … Hammâd b. Seleme’nin rivayet ettiğine göre, İshâk b. Süveyd dedi ki: Abdullah b. ez-Zübeyr’in şöyle dediğini işittim: “Ey insanlar! Temettü, sizin yaptığınız gibi hacdan önce umre ile sevap kazanmak şeklinde değildir. (Asıl temettü), bir hacının, haccı kaçırması veya bineğinin kaybolmasından ya da bir tarafının kırılmasından dolayı hac görevini yerine getirememesi durumunda hac niyetini umreye çevirmesi ve ertesi yıl hac yapmakla ve kolayına gelen bir kurban kesmekle yükümlü olmasıdır” hadisini öne sürecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Bu zikrettiğin rivayet Abdullah b. ez-Zübeyr’den nakledilmiştir. Ancak bu konuda böyle bir görüşün, onun dışında, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in diğer ashâbı içerisinde hiç kimseden rivayet edildiği bilinmemektedir. Hatta Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Sa‘d b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah ve İmrân b. Husayn *radıyallahu anhum*’dan buna aykırı görüşler rivayet edilmektedir.

Mesela; Câbir b. Abdullah’ın şöyle dediği nakledilmiştir: Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte temettü yapmıştık. Ancak Ömer hilafete geçince insanlara hitaben şöyle bir konuşma yaptı: “Kuşkusuz Kur’ân, aynı Kur’ân’dır. Rasûl de aynı Rasûl’dür. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*

döneminde iki çeşit mut'a (temettü) söz konusuydu. Bunların ilki, hacc-ı temettüdür (mut'atu'l-hac'dır). Siz, haccınızı umrenizden ayrı tutun..."[229]

Yine Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'ın, temettüyü yasaklamaya kalkışan Osman b. Affân *radıyallahu anh*'a hitaben söylediği "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yapmış olduğu bir işe hangi gerekçeyle karşı çıkıyor ve bunu yasaklıyorsun ki?" sözü de bu rivayetlerden biridir.[230]

Osman'ın temettüyü yasaklaması ve "mut'a" diye isimlendirmesi, ona göre "mut'a"nın, İbnü'z-Zübeyr'in söylediğinden farklı olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan da bu yönde bir rivayet nakledilmiştir. ed-Dahhâk b. Kays, Ömer *radıyallahu anh*'ın temettüyü yasakladığı bilgisini aktarınca Sa'd "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu yaptı, biz de onunla birlikte yapmıştık" demiştir.[231] Burada da Ömer'in bu temettüyü yasaklamış olması, onun bakış açısındaki temettünün, İbnü'z-Zübeyr'in yaklaşımındakinden farklı olduğunu gösterir.

Öte yandan İbn Ömer'den nakledilen şu söz de bu rivayetlerden biridir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Veda Haccı'nda temettü yaptı ve bir hedy kurbanını (Kâbe'ye) hediye etti. Kurbanını da beraberinde götürdü. Ardından önce umre için daha sonra da hac niyetiyle telbiye getirdi. İnsanlar da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte hacca kadar umreden faydalandılar (temettü yaptılar)."[232]

Bir diğer rivayet de İmrân b. Husayn'dan nakledilen şu açıklamadır: "Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte temettü yaptık. Üstelik bunun caizliğine dair Kur'ân (âyeti) indi. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bunu bize yasaklamadığı gibi hiçbir şey (yeni hüküm) de onu neshetmedi. Daha sonra bir adam çıkıp kendi kanaatine göre dilediğini söyledi."[233]

---

229 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 144; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 206. Ayrıca benzer bir metin için bk. Müslim, Hac 145; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 52. Yine bk. 1266 no'lu rivayet.

230 Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 159. Ayrıca bk. 1251 no'lu rivayet.

231 Mâlik, Hac 60; Nesâî, Menâsik 50. Ayrıca bk. 1253 no'lu rivayet.

232 Buhârî, Hac 105; Müslim, Hac 174; Ebû Dâvûd, Hac 24. Ayrıca bk. 1259 no'lu rivayet.

233 Buhârî, Hac 36; Müslim, Hac 169; Nesâî, Menâsik 50. Burada İmrân b. Husayn'ın, kendi kanaatine göre dilediğini söyleyen adamdan kastettiği kişi, Hz. Ömer'dir. (Çeviren) Ayrıca bk. 1262 no'lu rivayet.

İşte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, hem Muhacir hem de Ensardan olan ve Kur'ân'ın inişine tanıklık etmiş bulunan bu sahâbîleri, "temettü" konusunda İbnü'z-Zübeyr'in söylediğinden farklı bir görüşü benimsiyorlar; bazıları bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dayandırırken, bazıları da bu hususta inen Kur'ân ayetinden bahsediyordu. Biz bu konuda onlardan nakledilen rivayetlerin senedlerini, kitabımızın daha önceki bölümlerinde zikretmiştik. Kaldı ki İbnü'z-Zübeyr, ilgili hadisinde, kendisinden bu konuda rivayet edilen görüşü, âyete dayanarak veya onu te'vil ederek söylemediği gibi hacdan alıkonulanların (muhsar), gönderdikleri hedy kurbanlarının yerlerine ulaşmasıyla ihsar hâlinden çıkmaları anlamında da söylememektedir. O, sadece ihram yasakları içinde olup henüz oradan çıkmadığı hâlde haccı kaçıran ve daha sonra Kâbe'ye ulaşan kimse hakkında bu kanaati serdetmektedir.

Burada birileri "Bahsettiğiniz İbnü'z-Zübeyr'in rivayetine bizim ihtiyacımız yoktur. Fakat biz, Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında, mutlak anlamda hacdan men edilenlerden (muhsar) söz edip onların yanı sıra hacdan alıkonulmamış diğer kimseleri zikretmemiş olmasına rağmen, sizin temettüyü, hacdan men edilmemiş olanları da içine alacak şekilde genellemiş olmanızın gerekçesini açıklamanızı istiyoruz" diyecek olursa, bu husustaki cevabımız -yine de Allah en doğrusunu bilir- şudur:

Şüphesiz ilgili âyette, muhsar olmayanların da o çerçevede yer aldığını gösteren bir işaret mevcuttur. Zira söz konusu hükmün, bulunduğu kısımdan daha fazla bir şekilde vurgulanan bir hüküm olduğuna dair ilim adamları arasında bir icma oluşmuştur. O hüküm de Allah *azze ve celle*'nin şu beyanıdır: ***"Kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başından bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç veya sadaka ya da kurbandan ibaret bir fidye gerekir."***[234] İlim adamları, muhsar olmayıp hac veya umre ihramına giren birinin, başından bir rahatsızlığı olması veya bir hastalığa yakalanması hâlinde başını tıraş ederek, okumuş olduğumuz âyette sözü edilen fidyelerden birini yerine getirmekle yükümlü olduğu konusunda ihtilaf etmemişlerdir. Ayrıca âyette muhsar olanlardan bahsedilmiş olması, diğer muhsar olmayan ihramlıların da bu çerçeveye dâhil olup bu husustaki hükümlerinin diğerlerinin hükümleri gibi olmasını engellememektedir. Bu konuda da ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

---

234 Bakara 2/196.

Aynı şey Allah *azze ve celle*'nin ***"Kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse (temettu)..."*** beyanı için de geçerlidir. Burada da muhsar olmayanların, muhsar olanlar gibi sayılmasını engelleyecek bir durum söz konusu değildir. Hatta bu yaklaşım, âyetin ilgili kısmında geçen hükme daha uygundur. Çünkü Allah *azze ve celle* ilk kısımdaki hüküm hakkında ***"İçinizden..."*** derken, ikinci kısımdaki hüküm için ise bu ibareyi kullanmamaktadır.[235]

235 Müellifin burada ne demek istediğini doğru anlamak için âyetin tam mealini okumak gerekir. Âyetin tam meali şöyledir: ***"Hac ve umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer bunlardan alıkonulursanız, o zaman kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Bununla beraber bu kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başından bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç veya sadaka ya da kurbandan ibaret bir fidye gerekir. Güvene kavuştuğunuz zaman da her kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir kurban gerekir. Bunu bulamayan ise üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde ki tam on gün oruç tutması lazım gelir. Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah'ın azabı gerçekten çok şiddetlidir."*** (Bakara 2/196). Burada altı çizili ilk ibarede, Tahâvî'nin yaklaşımına göre muhsar olanlar içerisinde hastalık ve benzeri rahatsızlıkları sebebiyle fidye ödemekle yükümlü olanlardan bahsedildiği açıktır. Altı çizili olan ikinci ibare ise, Tahâvî'ye göre ilkinden daha geneldir ve muhsar olmayanları da kapsamaktadır. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿يَآ أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ...﴾

"EY İMAN EDENLER! İHRAMLI İKEN AVI ÖLDÜRMEYİN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse, öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır..."***[236] buyurmaktadır. Âyette sözü edilen "kasten (amd)" lafzı, ne kastedildiği hakkında ihtilaf edilmiş olan müteşâbih ifadelerden biridir.

İlim adamlarından bir grup, ilgili âyette av hayvanı öldürdükleri için ceza ödemekle yükümlü tutulan ihramlıların, avı kasıtsız bir şekilde öldürenler değil, kasten öldürmeye azmedenler olduğu görüşünü öne sürmüş ve buna dair âyetin açıkça anlaşılan ilk anlamını (zâhir) delil göstererek "Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın bu âyetin te'viline ilişkin görüşünün de böyle olduğu yönünde bir rivayet nakledilmiştir" açıklamasını yapmıştır. Şöyle ki:

١٧١٦ - حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْغَافِقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، سَمِعَ قَبِيصَةَ بْنَ جَابِرٍ، يَقُولُ: خَرَجْنَا حُجَّاجًا، فَكَثُرَ مِرَاءُ الْقَوْمِ، أَيُّهُمَا أَسْرَعُ مَعْنَا: الْفَرَسُ أَوِ الظَّبْيُ، فَسَنَحَ لَنَا ظَبْيٌ، وَالسُّنُوحُ، هَكَذَا قَالَ سُفْيَانُ، يَمِينًا وَشِمَالًا، فَرَمَاهُ رَجُلٌ مِنَّا فَمَا أَخْطَأَ خُشَشَاءَهُ، فَرَكِبَ رَدْعَهُ فَمَاتَ، فَأُسْقِطَ فِي يَدَيْهِ، فَأَتَى عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَهُوَ بِمِنًى، فَجَلَسَ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَاقْتَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ، فَقَالَ: كَيْفَ أَصَبْتَهُ أَخَطَأً أَمْ عَمْدًا؟ قَالَ: لَقَدْ تَعَمَّدْتُ رَمْيَهُ، وَمَا أَرَدْتُ قَتْلَهُ قَالَ: لَقَدْ شَرِكْتَ الْخَطَأَ وَالْعَمْدَ ثُمَّ أَجْنَحَ إِلَى رَجُلٍ إِلَى جَنْبِهِ كَأَنَّ وَجْهَهُ قُلْبٌ، فَشَاوَرَهُ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا،

---

236 Mâide 5/95.

ثُمَّ قَالَ لِلرَّجُلِ: خُذْ شَاةً مِنَ الْغَنَمِ فَأَهْرِقْ دَمَهَا، وَتَصَدَّقْ بِلَحْمِهَا، وَاسْقِ إِهَابَهَا سِقَاءً فَلَمَّا قُمْنَا مِنْ عِنْدِهِ قُلْتُ: أَيُّهَا الْمُسْتَفْتِي ابْنَ الْخَطَّابِ، إِنَّ فُتْيَا ابْنِ الْخَطَّابِ لَنْ تُغْنِيَ عَنْكَ مِنَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ شَيْئًا، فَانْحَرْ نَاقَتَكَ، وَعَظِّمْ شَعَائِرَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَوَاللهِ مَا عَلِمَ ابْنُ الْخَطَّابِ حَتَّى سَأَلَ الرَّجُلَ الَّذِي إِلَى جَانِبِهِ فَنَمَاهَا ذُو الْعَيْنَيْنِ إِلَى عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَمَا عَلِمْتُ بِعُمَرَ إِلَّا قَدْ أَقْبَلَ بِالدِّرَّةِ، فَجَعَلَ يَضْرِبُ عَلَى صَاحِبِي صُفُوقًا صُفُوقًا، ثُمَّ يَقُولُ: قَاتَلَكَ اللهُ، تَعَدِّي الْفُتْيَا، وَتَقْتُلُ الْحَرَامَ، وَتَقُولُ: وَاللهِ مَا عَلِمَ عُمَرُ حَتَّى سَأَلَ الَّذِي إِلَى جَنْبِهِ، أَمَا تَقْرَأُ: {يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ}؟ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيَّ، فَأَخَذَ بِجَمِيعِ ثِيَابِي، فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، لَا أُحِلُّ لَكَ شَيْئًا حَرَّمَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْكَ فَتَرَكَنِي، ثُمَّ قَالَ: إِنِّي أَرَاكَ رَجُلًا فَصِيحَ اللِّسَانِ، فَسِيحَ الصَّدْرِ، وَقَدْ يَكُونُ فِي الْعَشَرَةِ الْأَخْلَاقِ تِسْعَةٌ صَالِحَةٌ وَخُلُقٌ سَيِّئٌ، فَيُفْسِدُ التِّسْعَةَ الصَّالِحَةَ الْخُلُقُ السَّيِّئُ، فَاتَّقِ عَثَرَاتِ الشَّبَابِ.

1716- İsa b. İbrahim el-Gâfikî'nin bize, Süfyân b. Uyeyne'den rivayet ettiğine göre, Abdülmelik b. Umeyr, Kabîsa b. Câbir'in şöyle dediğini işitmiş: Haccetmek üzere yola çıkmıştık. İnsanlar, atın mı yoksa geyiğin mi daha hızlı olduğu konusunda uzun uzun tartışmaya başladılar. Derken bir anda karşımıza bir geyik çıkıverdi (seneha) -Süfyân (b. Uyeyne) buradaki "senaha"yı, "sağa ve sola" işaret ederek açıkladı- İçimizden bir adam ona (taş) attı. (Tevafuk bu ya) attığı taş da ıskalamayıp hayvanın tam kulağının ardındaki kemik çıkıntısına/boynuzunun köküne isabet etti ve hayvan olduğu yere yığılıp öldü. Bunu yapan kişi, çaresizlik içinde pişman oldu. Ömer *radıyallahu anh*'ın Mina'da olduğu bir sırada yanına gitti. Önüne oturdu ve olayı anlattı. Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* "Yanlışlıkla mı yoksa kasten mi vurdun o hayvanı?" diye sordu. O da "Ona bilerek (taş) attım fakat öldürmeyi kastetmemiştim" diye cevap verdi. Ömer *radıyallahu anh* "Demek ki hatanın yanı sıra kastın da varmış" dedi ve yanında duran -yüzü gümüş gibi parlak- bir adama yöneldi ve onunla istişare etti. Ardından bize doğru döndü ve ilgili şahsa şöyle dedi: "Şu sürüden bir koyun al ve kanını akıt (kes). Etini sadaka olarak dağıt, derisini de kırba yapacak birine ver."

(Kabîsa şöyle devam etti:) Ömer *radıyallahu anh*'ın huzurundan ayrıldığımızda ilgili adama şöyle dedim: 'Ey İbnü'l-Hattâb'a fetva soran kişi! İbnü'l-Hattâb'ın bu fetvasının, Allah *azze ve celle* katında sana hiçbir faydası yoktur. Sen deveni kurban et ve Allah *azze ve celle*'nin sembollerine (hac

görevlerine ve kurbanlıklara) saygı göster. Allah'a yemin olsun ki, İbnü'l-Hattâb'ın bizzat kendisi, meseleyi bilmediği için yanındaki adama sordu."

Ancak jurnalcinin biri bu sözleri Ömer *radıyallahu anh*'a jurnalleyince, ne olduğunu anlayamadan Ömer *radıyallahu anh* bir anda kırbaçla karşımıza çıktı ve arkadaşımı sert bir şekilde kırbaçlamaya başladı. Ardından da "Allah müstehakını versin! (Avlanması) yasak olan bir hayvanı öldürdüğün hâlde, fetvayı mı çiğniyorsun? Bir de kalkmış 'Vallahi Ömer, bu meseleyi bilmediği için yanındakine sordu' diyorsun, öyle mi? Sen '***... Buna içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder)...***'[237] âyetini okumuyor musun?" dedi ve daha sonra bana doğru dönüp yakamdan tuttu. Ben de "Ey mü'minlerin emiri! Allah *azze ve celle*'nin sana haram kıldığı bir şeyi ben sana helal etmem" deyince beni bıraktı. Peşinden de (bana hitaben) şöyle konuştu: "Gördüğüm kadarıyla düzgün bir dilin; iri ve güçlü bir gövden var. Ancak (bir insanda) on huydan dokuzu güzel olur da biri kötü olursa, o bir kötü huy, diğer dokuz güzel huyu bozar. Onun için gençlik döneminin sürçmelerinden/hatalarından sakın!"[238]

***

(Bu görüş sahipleri) dediler ki: "Dikkat edersen Ömer *radıyallahu anh* adama, 'Yanlışlıkla mı yoksa kasten mi öldürdün' diye sormuştur. Bu ise ancak Ömer *radıyallahu anh*'a göre böyle bir konuda yanlışlık ile kasıt hâllerinin hükümlerinin birbirinden farklı olduğunu göstermektedir."

Ne var ki ilim adamlarının çoğunluğu, bu görüş sahiplerine muhalefet ederek, ister yanlışlıkla ister kasıtlı olsun, av hayvanı öldüren bütün ihram-

237 Mâide 5/95.

238 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 407-408. Ne var ki Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde geçen bir diğer rivayette (bk. IV, 406, hadis no: 4239), av hayvanım öldüren kimsenin Kabîsa olduğu; Hz. Ömer'in fetvası hakkında bu tarzda olumsuz yorum yapan kişinin de Kabîsa değil, onun bir arkadaşı olduğu; Hz. Ömer'in öncelikle o adamı kırbaçladığı, daha sonra da Kabîsa'yı kırbaçlamaya kalkıştığı, Kabîsa'nın da "Ben herhangi bir şey söylemedim, o söyledi" dediği nakledilmektedir. Kanaatimizce, olayın akışı açısından bu rivayet daha mantıklıdır. Aksi hâlde Tahâvî'nin bu rivayetinde olduğu üzere Kabîsa'nın, hem Hz. Ömer'in fetvası hakkında bu olumsuz sözleri söylemesi hem de ardından -haksız yere kırbaçlanacağı endişesiyle- "Allah *azze ve celle*'nin sana haram kıldığı bir şeyi ben sana helal etmem" demesi tutarlı olmaz. Zira burada fetvasıyla alakalı olarak ileri geri konuşulduğu için hakkı çiğnenen kişi Hz. Ömer'dir. Bu bakımdan bu olumsuz yorumu, Kabîsa dışında birinin yapmış olması gerekmektedir. Ayrıca bu rivayette, Hz. Ömer'in fetva danıştığı kimsenin de Abdurrahman b. Avf olduğu belirtilmektedir. (Çeviren)

lılara ceza verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla Allah *azze ve celle*'nin ***"İçinizden kim onu kasten öldürürse..."*** sözünün, ***"Kim bu suçu tekrar işlerse, Allah da ondan intikamını alır"*** sözüyle birlikte te'vil edilmesi gerektiği görüşündedirler.

Bu noktada, Ömer *radıyallahu* anh'dan aktardığımız hadis ve onun, adama hitaben "Yanlışlıkla mı yoksa kasten mi onu öldürdün" sorusuyla ilgili olarak bu (ikinci) görüş sahiplerinin ilk görüş sahipleri aleyhine öne sürebilecekleri delillerden biri de şudur:

Ömer *radıyallahu anh* burada, ilgili adama "o hayvanı kasten öldürdükten sonra tekrar bir av hayvanını kasıtlı olarak öldürmesi hâlinde Allah'ın ondan intikam alacağını" hatırlama ihtiyacı hissetmiş ve böyle bir şeyden onu sakındırmak istemiş olabilir. Üstelik Şu'be de aynı rivayeti Abdülmelik b. Umeyr'den nakletmiş fakat Süfyân b. Uyeyne'nin rivayetinde geçen lafızlara aykırı bir biçimde daha farklı lafızlar kullanmıştır. Şöyle ki:

1717 - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عُمَيْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ قَبِيصَةَ بْنَ جَابِرٍ، قَالَ: حَجَجْتُ أَنَا وَصَاحِبٌ لِي، فَرَأَيْنَا ظَبْيًا قَالَ: فَقَالَ أَوْ قُلْتُ لِصَاحِبِي: أَتُرَاكَ تَبْلُغُهُ؟ قَالَ: فَأَخَذَ صَاحِبِي حَجَرًا فَرَمَاهُ، فَأَصَابَ خُشَّاءَهُ، فَقَلَتَهُ، فَأَتَى عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: أَعَمْدًا قَتَلْتَهُ أَمْ خَطَأً؟ فَقَالَ: مَا أَدْرِي فَقَالَ: اعْمِدْ إِلَى شَاةٍ فَاذْبَحْهَا، وَتَصَدَّقْ بِلَحْمِهَا، وَاجْعَلْ إِهَابَهَا سِقَاءً، أَكَذَلِكَ يَا فُلَانُ؟ لِرَجُلٍ إِلَى جَانِبِهِ قَالَ: فَقُلْتُ لِصَاحِبِي: وَاللهِ مَا دَرَى أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ حَتَّى سَأَلَ الَّذِي إِلَى جَنْبِهِ، انْحَرْ نَاقَتَكَ قَالَ: فَعَمِدَ إِلَى نَاقَتِهِ فَنَحَرَهَا، فَبَلَغَ ذَلِكَ عُمَرَ، قَالَ: فَجَاءَ فَجَعَلَ يَضْرِبُهُ، وَقَالَ: أَتَقْتُلُ الصَّيْدَ وَتَعَدِّي الْفُتْيَا.

1717- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhal'den rivayet ettiğine göre, Şu'be dedi ki: Abdülmelik b. Umeyr bana haber verip dedi ki: Kabîsa b. Câbir'in şöyle dediğini işittim: Bir arkadaşımla birlikte haccetmek üzere yola çıktık. (Yolda) bir geyik gördük. Arkadaşım veya ben (aramızda) "Sence bu (taş) ona ulaşır mı?" diye sorarken arkadaşım bir taş alıp ona doğru fırlattı ve o taş, hayvanın tam da kulağının ardındaki kemik çıkıntısına/boynuzunun köküne isabet etti ve onu öldürdü. Daha sonra arkadaşım Ömer *radıyallahu anh*'ın yanına gelip durumu arzetti. Ömer de ona "Kasten mi yoksa yanlışlıkla mı öldürdün?" diye sordu. Arkadaşım "Bilemiyorum" dedi. Ömer

radıyallahu anh "Bir koyun al ve kes. Etini sadaka olarak dağıt, derisini de kırba yapacak birine ver" dedi. Ardından da yanındaki bir adama hitaben (bu fetvasını onaylamasını istercesine) "Öyle değil mi ey falanca?" dedi. Bunun üzerine ben de arkadaşıma "Vallahi! Mü'minlerin emiri meseleyi tam olarak bilmediği için yanındakine soruyor. (Bence) sen deveni kurban et" dedim. Arkadaşım da devesine yöneldi ve onu kesti. Bu durum Ömer *radıyallahu anh*'a intikal edince gelip arkadaşıma vurmaya başladı ve "Hem (yasak olan) avı öldürüyor hem de fetvayı çiğnemeye mi kalkışıyorsun?" dedi.

***

Görüldüğü gibi Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh,* bu hadiste adama sorduğu "Kasten mi yoksa yanlışlıkla mı öldürdün?" sorusuna adamın "Bilemiyorum" cevabını vermiş olmasına rağmen, onun aleyhinde ceza kararı vermiştir. Bu da gösteriyor ki, Ömer *radıyallahu anh*'ın "kasıt" ve "yanlışlık"ı sormasının sebebi, tekrar aynı şeyi yapması hâlinde (Allah'ın) intikamının kaçınılmaz olacağını farkedip bu konuda onu uyarma ihtiyacı hissetmesidir. Eğer ilgili şahsın, kasıtlı davranmadığı müddetçe av hayvanını öldürmüş olmasından dolayı cezaya çarptırılmaması gerektiğini düşünseydi, böyle bir durumda adama bir ceza vermemesi gerekirdi. Zira adam, avı kasten mi yoksa yanlışlıkla mı öldürdüğünü bilememektedir. Ayrıca Ömer *radıyallahu anh*'ın bu konudaki görüşünün, diğeri değil de bu görüş olması ihtimali yüksektir. Çünkü söz konusu hadis dışında ondan nakledilen şöyle bir rivayet de vardır:

١٧١٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، وَكَمَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الْحَكَمُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، أَنَّ كَعْبًا، قَالَ لِعُمَرَ: إِنَّ قَوْمًا اسْتَفْتَوْنِي فِي مُحْرِمٍ قَتَلَ جَرَادَةً، فَأَفْتَيْتُهُمْ أَنَّ فِيهَا دِرْهَمًا فَقَالَ: إِنَّكُمْ يَا أَهْلَ حِمْصَ كَثِيرَةٌ دَرَاهِمُكُمْ، تَمْرَةٌ خَيْرٌ مِنْ جَرَادَةٍ.

1718- ... İbrahim'in el-Esved'den rivayet ettiğine göre, Ka'b, Ömer *radıyallahu anh*'a "Bir grup insan, bir çekirgeyi öldüren ihramlı hakkında benden fetva istedi. Ben de (ceza olarak) bir dirhem ödenmesi gerektiği yönünde bir fetva verdim" dedi. Ömer *radıyallahu anh* da dedi ki: "Siz ey Hımıslılar! Sizin dirhemleriniz fazla (herhâlde)! Bir hurma bile bir çekirgeden daha değerlidir."[239]

239 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 410; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 641.

Dikkat edersen Ömer *radıyallahu anh* burada, Ka'b'ın, söz konusu insanlara o çekirgeyi öldüren kimsenin bunu kasten mi yoksa yanlışlıkla mı yaptığı sorusunu sormamasını yadırgamamıştır. Çünkü ona göre bu ikisinin hüküm değeri aynıdır. Eğer bu iki eylemin farklı hükümleri olsaydı, o zaman Ka'b'ın onlara bu yönde bir soru sormayışını yadırgar ve karşı çıkardı. Yine;

١٧١٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُخَارِقٌ، قَالَ: سَمِعْتُ طَارِقَ بْنَ شِهَابٍ، قَالَ: اعْتَمَرْتُ أَنَا وَصَاحِبٌ لِي، فَمَرَّ بِضَبٍّ، فَأَوْطَأَهُ، فَأَتَى عُمَرَ، فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: يَا زَيْدُ بْنُ جَابِرٍ، مَا تَقُولُ فِيهَا؟ قَالَ: أَنْتَ أَعْلَمُ قَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: {يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ} قَالَ: فِيهِ جَدْيٌ قَدْ جَمَعَ الْمَاءَ وَالشَّجَرَ قَالَ: صَدَقْتَ.

1719- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Muhârık dedi ki: Târık b. Şihâb'ın şöyle dediğini işittim: Bir arkadaşımla birlikte umre yapmak üzere yola çıktık. Arkadaşım bir kelere rastladı ve ayağıyla üzerine basıp onu öldürdü. Daha sonra Ömer *radıyallahu anh* geldi ve durumu sordu. O da "Ey Zeyd b. Câbir! Bu konudaki görüşün nedir?" diye sordu. O "Sen daha iyi bilirsin" dedi. Ömer *radıyallahu anh* "Kuşkusuz Allah *azze ve celle* ***'...Buna içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder)...'***[240] buyurmaktadır" deyince, Zeyd "Böyle bir durumda ceza olarak, kendi başına suyunu içip otlayacak yaşta bir oğlak vardır" dedi. Ömer *radıyallahu anh* da "Doğru söyledin" diyerek onu onayladı.[241]

***

Burada da dikkat ettiysen, kelerin üzerine ayakla basma durumu genellikle kasten değil, yanlışlıkla olur. Buna rağmen Ömer *radıyallahu anh* o konuda ceza hükmünü vermiştir.

Keza;

١٧٢٠ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ حُمَيْدٍ، قَالَ: سُئِلَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ الْأَرْنَبِ يُصِيبُهَا الْمُحْرِمُ، قَالَ: فِيهِ حُلَّانٌ مِنَ الْغَنَمِ: جَدْيٌ أَوْ عَنَاقٌ.

240 Mâide 5/95.

241 Benzer bir metin için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 402; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 640.

1720- ... Simâk b. Harb'in rivayet ettiğine göre, en-Nu'mân b. Humeyd dedi ki: Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh,* ihramlının vurduğu tavşan hakkındaki bir soruya şu cevabı vermiştir: "Onda (ceza olarak) bir yaşını doldurmamış dişi kuzu veya oğlak türünden bir davar yavrusu vardır."[242]

***

Dikkat ettiysen burada da Ömer *radıyallahu anh*, soru soran kimseyi, o öldürmenin kasten mi yoksa yanlışlıkla mı olduğu konusunda herhangi bir şey sormaksızın gerekli cezayı ödemekle yükümlü tutmuştur. Bu da hata ve kasıt hükümlerinin ona göre aynı olmasından kaynaklanmaktadır.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ömer *radıyallahu anh* haricindeki ashâbından da bu manada rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٧٢١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، أَنَّ رَجُلًا أَلْقَى جِوَالِقًا عَلَى يَرْبُوعٍ، فَحَكَمَ فِيهِ عَبْدُ اللهِ جَفْرًا أَوْ جَفْرَةً.

1721- ... Abdülkerim'in Ebû Ubeyde'den rivayet ettiğine göre, bir adam, (ihramlı olduğu hâlde) bir aktavşanın üzerine bir çuval attı (ve onu öldürdü). Abdullah (b. Mes'ûd) da onun hakkında ceza olarak sütten kesilmiş, dört aylık, semiz bir koyun/keçi yavrusu vermesine hükmetti.[243]

١٧٢٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ شُعْبَةَ بْنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ عَاصِمٍ، يَقُولُ: كُنْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، فَسُئِلَ عَنْ مُحْرِمٍ أَصَابَ أَرْنَبًا، فَقَالَ لِي: قُلْ فِيهَا يَا عَمْرُو فَقَالَ: قُلْتُ أَنْتَ أَعْلَمُ مِنِّي قَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: {يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ} قَالَ: قُلْتُ: فِيهَا وَلَدُ شَاةٍ قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو: فِيهَا وَلَدُ شَاةٍ.

1722- ... Şu'be b. el-Haccâc'ın rivayet ettiğine göre, Ya'lâ b. Atâ dedi ki: Amr b. Âsım'ın şöyle dediğini işittim: Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın yanındaydım. Ona tavşan öldürmüş bir ihramlı hakkında soru sordular. O da bana "Amr! Bu konudaki görüşünü söyle" dedi. Ben "Bu konuda sen benden daha

242 Benzer bir metin için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 404; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra,* V, 184.

243 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 401.

bilgilisin" dedim. O, Şüphesiz Allah *azze ve celle* ***"... Buna içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder"*** buyuruyor, dedi. Ben de "(Bana göre ceza olarak) bunda bir davar yavrusu vardır" dedim. Abdullah b. Amr da "(Bana göre de ceza olarak) bir davar yavrusu vardır" dedi.

١٧٢٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنِ الرُّكَيْنِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، وَسَأَلَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: إِنِّي قَتَلْتُ دَبَاةً وَأَنَا مُحْرِمٌ، قَالَ: اذْبَحْ شُوَيْهَةً قَالَ: فَتَعَجَّبْتُ مِنْ قَوْلِهِ، فَذَكَرْتُهُ لِابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: طَعَامٌ فِي كَفِّكَ خَيْرٌ مِنْ دَبَاةٍ.

1723- ... er-Rükeyn b. er-Rabî'in rivayet ettiğine göre, İkrime dedi ki: İbn Ömer'in, bir adamın "İhramlıyken henüz uçamayan bir çekirge yavrusu (veya arı) öldürdüm" şeklindeki sorusuna "Bir kuzucuk kesiver" şeklinde bir cevap verdiğini işittim. Ben bu cevaba hayret ettim ve İbn Abbâs'a bundan söz ettim. O ise "Elindeki bir yiyecek bile, bir çekirge yavrusundan (veya arıdan) daha üstündür" dedi.

***

Görüldüğü gibi Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Amr'ın hepsi, ihramlının çiğnediği öldürme yasağına karşılık ceza ödemesi gerektiği yönünde cevap vermiş ve hiçbiri de bunun kasıtlı mı yoksa yanlışlıkla mı olduğunu sormamıştır. Böyle bir şey ise ancak bu konuda onlara göre iki hüküm arasında bir fark olmaması hâlinde mümkündür.

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bize sahih yollarla intikal eden sünnetinde de bu manaya gelen hadisler vardır. Şöyle ki:

١٧٢٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، يُحَدِّثُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمَّارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنِ الضَّبُعِ، فَقَالَ: هِيَ صَيْدٌ، وَجَعَلَ فِيهَا إِذَا أَصَابَهَا الْمُحْرِمُ كَبْشًا.

1724- Yezîd b. Süfyân'ın bize, Vehb b. Cerîr b. Hâzim > babası (Cerîr) > Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr > Abdurrahman b. Ebî Ammâr isnadıyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, sırtlan

hakkında sorulan bir soruya ***"O da av hayvanlarındandır"*** cevabını verdikten sonra ihramlının bu hayvanı avlaması hâlinde (ceza olarak) bir koç vermesi gerektiğine hükmetmiştir.[244]

١٧٢٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، وَهُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، وَشَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1725- Yine Yezîd b. Sinân bize, Habbân b. Hilâl, Hüdbe b. Hâlid ve Şeybân b. Ferrûh > Cerîr b. Hâzim kanalıyla gelen isnadını zikrederek bu hadisin aynısını rivayet etti.

١٧٢٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ الصَّائِغُ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنِ الضَّبُعِ، فَقَالَ: هِيَ صَيْدٌ، وَفِيهَا جَزَاءٌ كَبْشٌ مُسِنٌّ، وَتُؤْكَلُ.

1726- ... İbrahim es-Sâiğ'in, Atâ yoluyla Câbir'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sırtlan hakkında soru sorulmuş, o da şöyle buyurmuştur: ***"O, bir av hayvanıdır. Onda (ihramlı tarafından öldürülmesi hâlinde) ceza olarak yaşını doldurmuş bir koç vardır. Ayrıca (bu av hayvanı) yenilebilir."***[245]

***

Burada da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ihramlının, bir sırtlan öldürmesi hâlinde ceza ödemesi gerektiğine hükmettiği ve bunu kasıtlı mı yoksa yanlışlıkla mı yaptığından bahsetmediği için söz konusu ihramlının ödemesi gereken ceza açısından kasıtlı veya yanlışlıkla yapması arasında hiçbir fark olmadığı hususu kesinlik kazanmaktadır. Zira bir farklılık olsaydı, kasıt hâlindeki hükümden söz etmesi gerekirdi.

Ayrıca kıyas da bu hükmü desteklemektedir. Çünkü biz, Allah *azze ve celle*'nin, ihramlıya, cinsel ilişki ve av hayvanı öldürmek gibi birtakım şeyleri yasakladığını görmekteyiz. Buna göre bir ihramlının haccının bozulması ve ceza kurbanı (dem) kesmekle yükümlü olması açısından (eşiyle) cinsel

244 Ebû Dâvûd, Et'ime 31; İbn Mâce, Menâsik 90; Dârimî, Menâsik 90. Ayrıca bk. 1238 no'lu rivayet.

245 İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 183; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 183. Ayrıca bu hadis hakkında ihtilaflar için bk. 1241 no'lu rivayet.

ilişkiye bilerek veya dalgınlıkla girmesi arasında hiçbir fark yoktur. Bu hususta cinsel ilişki böyle olduğuna göre, aynı şey av hayvanı öldürme için de geçerlidir; onun da -cinsel ilişkide olduğu gibi- kasıtlı veya yanlışlıkla yapılması arasında bir fark yoktur. Üstelik keffaret meselesi, kasıtlı olanlardan ziyade yanlışlıkla yapılanlar için söz konusudur. Çünkü Allah *azze ve celle,* yanlışlıkla bir mü'mini öldürene bir keffaret yüklediğini belirtmesine rağmen, ***"Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası içinde ebediyen kalacağı cehennemdir..."***[246] âyetinde ifade edildiği gibi aynı keffareti kasıtlı bir şekilde öldürenlere yüklememiştir. Bu durumda av hayvanını kasıtlı bir şekilde öldüren ihramlıların keffaret ödemeleri vacip olduğuna göre, bunu yanlışlıkla yapan kimselerin keffaret ödemeleri fazlasıyla vacip olmaktadır. İhramlıların av hayvanını kasıtlı veya yanlışlıkla öldürmeleri hâlinde ceza ödemekle mükellef olduklarına ilişkin zikretmiş olduğumuz bu görüş, Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî ve daha pek çok ilim adamının da görüşüdür. Allah'tan bizi (doğruya) muvaffak kılmasını niyaz ederiz.

---

246 Nisâ 4/93.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿... فَجَزَآءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ
كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا...﴾

"... (İÇİNİZDEN KİM ONU KASTEN ÖLDÜRÜRSE) KÂBE'YE VARACAK BİR KURBANLIK OLMAK ÜZERE ÖLDÜRDÜĞÜ HAYVANIN DENGİ BİR CEZA VARDIR Kİ, BUNA ARANIZDAN ADALET SAHİBİ İKİ KİŞİ HÜKMEDER. VEYA BİR KEFFARET VARDIR Kİ, YA O NİSPETTE FAKİRLERİ DOYURMAK YA DA ONUN DENGİ ORUÇ TUTMAKTIR"[247] SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah Teâlâ burada, av hayvanı öldüren ihramlıları ceza ödemekle mükellef tutmuştur.

Ancak ilim adamları buradaki "cezanın" ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları 'İhramlının bir av hayvanını öldürmesi hâlinde, adalet sahibi iki kişi, hayvana, ihramlının onu vurmuş olduğu bölgede bir değer takdir ederler. Eğer hayvanın değeri, bir hedy kurbanın değeri kadar ise, bir hedy kurbanı alır; onu Mekke'de keser, her şeyini sadaka olarak dağıtır ve ondan hiçbir şey yemez. Fakat ihramlı, o hayvanın kıymetindeki bir hedy kurbanını bulamadığı gibi o değerde bir yiyecek de bulamazsa, ilgili avın kıymetince yiyecek takdir edilir ve ihramlı, o yiyeceğin her yarım sa' ölçeği karşılığında bir gün oruç tutar" demişlerdir. Bu görüş sahiplerine göre bu husustaki tercih, söz konusu ihramlıya bırakılmıştır. Hangi keffareti ödemek istiyorsa onu öder; dilerse hedy kurbanı kesebilir, dilerse yiyecek verebilir, isterse de oruç tutabilir.

---

247 Mâide 5/95.

Ayrıca onlara göre bu keffarette geçerli olan hedy kurbanının, temettü ve kıran haccı gibi hac çeşitlerinde geçerli olan hedy kurbanından bir farkı yoktur. Bu görüşü benimseyen ilim adamlarından biri de Süleyman'ın bize, babası > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla rivayet ettiğine göre Ebû Hanîfe'dir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu konuda adalet sahibi iki kişi hüküm verir. Eğer hedy kurbanına hükmederlerse, kıymetine bakılmaksızın, görünüşte ona benzeyen, onun dengi bir hayvanı ölçü alırız. Buna göre bir geyik için bir koyun; bir tavşan için de bir yaşını doldurmamış dişi kuzu veya oğlak verilir. Güvercin gibi (av hayvanları dışında) dengi olmayanlara gelince; bunlarda da kıymet takdir edilir. Eğer iki hakem yiyecek verilmesine hükmederse, ilk görüş sahiplerinin dediği gibi olur. Yok eğer oruç tutulmasına hükmederlerse, o zaman da yine ilk görüş sahiplerinin görüşüne gelinmiş olur. Dolayısıyla (bu görüştekiler), okuduğumuz âyetteki tercih hakkını av hayvanını öldürene değil, hakemlere tanımış olmaktadırlar." Muhammed b. el-Hasen, bu görüşü savunan âlimlerden biridir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası yoluyla Muhammed'den bu görüşü aktarmıştır. Ayrıca Muhammed ilgili rivayette şöyle demektedir: Ebû Yusuf da dedi ki: "Hedy kurbanının küçüğü de büyüğü de bu hususta yeterli ve geçerlidir. Çünkü hedy kurbanı, erkek veya dişi oğlak olabildiği gibi sütten kesilmiş bir deve/sığır yavrusu da olabilir. Dikkat edersen bir adam, (hamile) dişi bir deveyi hedy kurbanı olarak gönderecek olsa, devesinin doğurması hâlinde yavrusu da onunla birlikte hedy kurbanı olarak kesilir. Aynı şey davar ve inek yavruları için de geçerlidir; onlar da anneleriyle birlikte hedy kurbanı olarak kesilirler. Eğer annesi bir hedy kurbanı olmasaydı, o yavru da annesiyle birlikte kesilmeyecek ve sadaka olarak bağışlanacaktı."

Muhammed dedi ki: "Bu, aynı zamanda bizim de kanaatimizdir."

Bir kısım ilim adamı ise şöyle demektedir: "Bir adam ihramlıyken av hayvanı vuracak olsa, adalet sahibi iki kişi, onun hakkında, o avın dengi olabilecek bir hayvanı kesmesine hükmeder. Eğer av hayvanı deve büyüklüğünde ise bir deve, inek büyüklüğünde ise bir inek ve davar büyüklüğünde ise bir davar takdir edilir. Şayet bunlardan birine hüküm verirler de ilgili şahıs onu bulamazsa, o zaman onun kıymeti kadar bir yiyecek takdir edilir ve sadaka olarak dağıtılır. Ancak kişi, kurban edecek bir hayvan bulamadığı gibi yiyecek de bulamazsa, o zaman her yarım sa' yiyecek karşılığında bir gün oruç tutar. Eğer hakemlerin verdiği karara göre keffaretin bir kısmını yiyecek, bir kısmını da oruç olarak ifa edebilecekse, o zaman oruç tutmakla mükellef olur.

Ayrıca hakemler onun hakkında yarım sa'dan daha az bir keffaret hükmü vermişlerse, onun yerine oruç tutar." (Bu görüştekiler ayrıca) şöyle demişlerdir: "İhramlının, av hayvanını kasıtlı veya yanlışlıkla ya da unutarak vurduğu her durumda hakkında verilecek olan hüküm, o hayvanı yanındaki bir ya da kendisi dışında iki kişiyle birlikte vuran şahıs hakkında verilen hükmün aynısıdır. Bunda herhangi bir sakınca yoktur." Süfyân b. Saîd es-Sevrî bu görüşü benimseyenlerden biridir.

Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "İhramlı, kasıtlı bir şekilde veya yanlışlıkla av hayvanını vurduğu esnada varlıklı ise, hayvanın kıymetince dirhem takdir edilir. İhramlı, o dirhemle de -hayvanın büyüklüğüne göre- eğer bir deve ise deve veya inek ya da davar satın alıp onu keser, etini de sadaka olarak dağıtır. Eğer hâli vakti yerindeyse, bundan başkası onun için geçerli/caiz değildir. Şayet hedy kurbanının ücretini bulamıyorsa, o zaman -kıymetini ödemeye gücü yetiyorsa- kıymetini sadaka olarak vermesine hükmedilir. Böylesi için bundan başkası caiz/geçerli değildir. Eğer sadaka olarak dağıtacağı kıymetine de gücü yetmiyorsa, o zaman av hayvanına dirhem olarak bir değer biçilmesine karar verilir. Sonra bu dirhemlerle ne kadar yiyecek satın alınabileceğine bakılır; daha sonra da ilgili şahıs, o yiyeceğin her bir yarım sa' ölçeği karşılığında bir gün oruç tutar." Bu kanaati savunanlardan biri de Muhammed b. el-Abbâs'ın bize, Yahyâ b. Süleyman > el-Hasen b. Ziyad el-Lü'lüî yoluyla rivayet ettiğine göre Züfer b. el-Hüzeyl'dir.

Bazıları da şunu söylemişlerdir: "İhramlı, vurduğu av hayvanının, yiyecek olarak kıymetine bakar ve her bir fakiri bir müd ölçeğinde doyurur veya her bir müd ölçeğine karşılık bir gün oruç tutar." Mâlik b. Enes'ten rivayet edilen görüş böyledir. Nitekim bunu bize Yunus, *Muvatta*'da Abdullah b. Vehb kanalıyla Mâlik'ten rivayet etmektedir.

Abdullah b. Abdülhakem'in, *el-Muhtasaru's-sağîr* adlı eserinde[248] Mâlik'in görüşü olarak aktardığı kanaat ise şöyledir: "İhramlıyken güzel koku sürünen kimse hakkında, Allah *azze ve celle*'nin buyurduğu gibi adalet sahibi

---

248 Ebû Muhammed Abdullah b. Abdülhakem b. A'yen b. Leys el-Mısrî (ö. 214). Mâlik b. Enes'in fıkhının naklinde ve yayılmasında büyük rol oynayan en önemli öğrencilerinden biridir. Kaynaklarda Mâlikî fıkhının derlendiği ve *Muvatta*, *el-Müdevvene* gibi eserlerden sonra en fazla şerhedilen *el-Muhtasaru'l-kebîr*, *el-Muhtasaru'l-evsat* ve *el-Muhtasaru'l-asğar (sağîr)* adlı eserlerinden söz edilmektedir. Geniş bilgi için bk. Kadı Iyâz, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik*, III, 365-366, thk. Tancî - Sahravî - A'rab, 1965-1983 yılları arası, Mağrib. (Çeviren)

iki kişi hüküm verir. Ancak hüküm vermeden önce ilgili şahsa eğer isterse hakkında bir hedy kurbanı hükmü verebileceklerini bildirirler. Bu da bir yaşını aşmayan bir davar olup Mekke'ye sevkedilir ve orada kesilir. Zira Allah *azze ve celle* ***'Kâbe'ye ulaşacak bir hedy kurbanı...'***[249] buyurmaktadır. Ayrıca hakemler, hüküm öncesinde ona, dilerse (fakir) doyurma yönünde hüküm verebileceklerini iletirler. Böylece (mesela) bir geyiğin kıymeti yiyecek olarak takdir edilir sonra da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* dönemindeki müd ölçüsüyle, her fakir bir müd ölçeğinde doyurulur. Yine hakemler, söz konusu kişiye, şayet isterse oruç tutması yönünde hüküm verebileceklerini de haber verirler. Bu durumda her bir müd ölçeği karşılığında bir gün oruç tutar. İlgili kişi, varlıklı olsa da olmasa da bu üç seçenek arasında tercih hakkına sahiptir. Mekke'nin güvercinlerinden (hamâm) birinin öldürülmesi karşılığında bir davar, deve kuşu karşılığında bir deve, yabanî eşek mukabilinde ise bir inek kesilecektir."

Bazı ilim adamları da şöyle demişlerdir: "İhramlının vurduğu av hayvanlarında, öldürülen ava en çok benzeyen hayvan esas alınır ve onunla fidye verilir. Eğer isterse misli, dirhem olarak takdir edilir sonra dirhemler de yiyeceğe çevrilir ve o şekilde sadaka olarak dağıtılır; isterse de her bir müd ölçeğine karşılık bir gün oruç tutar. Vurmuş olduğu her hamâm (güvercin) türüne karşılık bir davar kesmesi; hamâm dışındakiler içinse kıymetini vermesi gerekir." (Bu görüştekiler ayrıca) şöyle demişlerdir: "el-Hamâm, suyu yudumlamadan tek nefeste içerken ses çıkaran[250] her kuştur."[251] el-Müzenî'nin bize verdiği bilgiye göre bu görüşü benimseyenlerden biri de Şâfiî'dir.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf noktalarını inceledik:

Son görüş sahiplerinden aktarmış olduğumuz yaklaşıma göre bazı av hayvanlarında ceza olarak 'misli', bazılarında ise 'kıymeti' esas almışlardır. Ancak Allah *azze ve celle*'nin, okumuş olduğumuz âyetinde bu av türleri arasında bir ayrım yaptığını görmemekteyiz. Tam aksine Allah *azze ve celle*, bunların hepsini bir araya toplayarak ***"...İhramlı iken av hayvanı öldür-***

249 Mâide 5/95.

250 Burada "ses çıkaran" diye tercüme ettiğimiz kelimenin Arapça karşılığı olan "hedera" fiili, yazma nüshada doğru olarak yazılmış olmasına rağmen, basılı nüshada yanlışlıkla "bedera" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

251 İmam Şâfiî, suyu tavuklar gibi damla damla içen kuşları ise "hamâm (güvercin)" hükmünde görmemektedir bk. *el-Ümm,* II, 217, Beyrut 1990. (Çeviren)

meyin. İçinizden kim kasten onu öldürürse.."[252] buyurmaktadır. Ayrıca bu görüş sahiplerinin, el-hamâm (güvercin) türünün dışındaki kuşların cezasını, dengi olan kuşların kıymetine göre değil, kendi kıymetine göre takdir ettiklerini görmekteyiz. Yine el-hamâm türü kuşların vurulması hâlinde bir davar verilmesi gerektiğini ifade etmişler; bunları öldüren kimsenin yerine getirmekle yükümlü olduğu oruç yahut (fakir) doyurmanın ölçüsünü de el-hamâm türü kuşların kıymetine göre değil, davarın kıymetine göre belirlemişlerdir. Hâlbuki âyette böyle bir şey yoktur.

Eğer bu görüş sahipleri "el-Hamâm türü kuşlarda bir davarı takdir etmemizin sebebi, bu görüşü, Ömer, Osman, İbn Abbâs, İbn Ömer, Nâfi' b. Abdülhâris, Âsım b. Ömer ve Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet etmiş olmamızdır" diyecek olurlarsa, onlara şöyle cevap verilir:

Bu sayılan isimlerden herhangi biri, el-hamâm dışındaki kuşların bu meselede el-hamâm gibi sayılmasına karşı çıkmış mıdır? Üstelik siz "Kıyas haktır" diyenlerdensiniz. Bu durumda nasıl oluyor da burada saydığınız sahâbe ve tâbiînden nakletmediğiniz rivayetleri, bu tür hayvanlarla alakalı olarak yine onlardan nakletmiş olduğunuz diğer rivayetlere kıyas etmiyorsunuz? Bir kısım av hayvanlarında vacip olan şey "kıymet" ise, diğer av hayvanlarında da aynı kıymetin vacip olması gerekirdi.

Daha sonra biz, bu görüş dışında, sözünü ettiğimiz diğer görüşleri de ele alıp av hayvanını öldüren kimse hakkındaki kararın, bizzat öldürenin kendisine ve onun dışındaki bir hakeme bırakılmasını savunan Süfyân es-Sevrî'nin kanaatini incelediğimizde, ilgili âyetin başka bir hususa işaret ettiğini tespit ettik. Çünkü Allah *celle senâüh,* o hususta ***"... Buna içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder"***[253] buyurmaktadır. Üstelik Allah *azze ve celle*'nin Kitab'ında bunun dışında bahsedilen hüküm çeşitlerinin, aleyhlerinde hüküm verilenlerin (mahkûmu aleyh) haricinde kalan kimseler tarafından icra edildiğini görmekteyiz. Mesela; Allah *celle senâüh* ***"... Erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin..."***[254] buyurur. Burada kocanın bizzat kendisinin, "ailesinden bir hakem" olması caiz değildir. Zira "hakem," adaletli davrandığına tanık olunmuş ve hem aleyhinde hüküm verilenler (mahkûm aleyh) hem de lehlerinde hüküm verilenler (mahkûm leh) arasında

252 Mâide 5/95.

253 Mâide 5/95.

254 Nisâ 4/35.

karar mercii olarak tayin edilmiş biridir. Dolayısıyla hüküm verirken, ne kendisi için bir çıkar sağlamalı ne de bir malî yaptırımı (borç, para cezası vs.) kaldırmış olmalıdır. Eğer durum böyle değilse, o kişi hakem olamaz. Başkası hakkındaki hakemlik böyle olduğuna göre, bu durum, hakkında hüküm verilmesi istenen kimsenin, bizzat kendisi hakkında hüküm verecek bir hakem olması ihtimalini ortadan kaldırmış olmaktadır. Dolayısıyla ilgili görüş de geçersiz hâle gelmekte ve av hayvanı ile ilgili âyette zikredilen iki hakemin, av hayvanını öldüren kimsenin dışında ve bizzat onun hakkında hüküm vermeleri istenen kişiler oldukları hususu kesinlik kazanmaktadır.

Öte yandan Medine ehlinin, iki hakemin, hakkında hüküm verilecek kimsenin vurduğu av hayvanına dair verilecek cezayla ilgili karar konusundaki tercihi yine o hayvanı vuran kişiye bırakmalarına ilişkin görüşlerine gelince; ilgili âyetin bu yaklaşıma engel oluşturduğunu görmekteyiz. Zira Allah *azze ve celle* ***"... İçinizden kim onu kasten öldürürse Kâbe'ye varacak bir kurbanlık olmak üzere öldürdüğü hayvanın dengi bir ceza vardır ki, buna aranızdan adalet sahibi iki kişi hükmeder"***[255] buyurmakta ve bu konuda avı öldürene herhangi bir tercih hakkı tanımamaktadır. Ayrıca Kabîsa b. Ömer hadisinde geçtiği şekliyle Ömer b. el-Hattâb ve Abdurrahman b. Avf da av hayvanı öldüren biri hakkında hüküm verirken, ona, maksadını sormadıkları gibi av öldürmede verilmesi gereken fidye çeşitlerinden birini seçmede kendisine tercih hakkı da sunmamışlardır. Böylece av hayvanını öldüren kimseye, öldürdüğü av hakkında verilecek hükümde tercih hakkı tanınması durumu ortadan kalkmış olmaktadır.

Daha sonra es-Sevrî ve Züfer'in görüşü olarak aktarılan ve "öncelikle, hedy kurbanı kesme imkânı bulunan birinin hedy kurbanı kesmesi yönünde hüküm vermeleri; bu itibarla kişinin -hedy kurbanını kesme imkânı bulduğu hâlde- hedy kurbanı dışında bir fidye ödemeye mahkum edilmesini ya da bunun geçerli sayılmasını engellemeleri, ayrıca sözü edilen âyette hedy kurbanı dışında zikredilen (fakir) doyurma fidyesinin, ancak hedy kurbanının bulunamayışından; keza âyette geçen orucun da yalnızca hedy kurbanı ve (fakir) doyurma seçeneklerinin kalmamasından sonra geçerli olabileceği" yönündeki kanaatlerini incelediğimizde, bu görüşü savunanlara karşı şöyle deriz: Allah *azze ve celle*'nin ilgili âyetteki ***"... Kâbe'ye varacak bir kurbanlık olmak üzere öldürdüğü hayvanın dengi bir ceza vardır ki, buna aranızdan adalet***

255 Mâide 5/95.

sahibi iki kişi hükmeder. Ya da (avlanmanın cezası), fakirleri doyurmaktan ibaret bir keffarettir veya onun dengi oruç tutmaktır.”[256] buyruğunun, yemin keffaretleriyle alakalı ***“... Bunun da keffareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hâllisinden on fakire yedirmek veya onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır”***[257] ayeti ve yine Allah *azze ve celle*’nin, ihramlıyken bir rahatsızlıktan dolayı saçını tıraş edenlerle ilgili olarak beyan ettiği ***“... Oruç, sadaka veya kurbandan ibaret bir fidye gerekir”***[258] âyeti gibi olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bu âyetler, tercih hakkı sunmaktan başka bir anlam taşımamaktadır. İşte avlanmanın cezasına dair okumuş olduğumuz âyet de bunun gibidir.

Bu noktada (ilgili görüş sahipleri) “Biz, Allah *azze ve celle*’nin, Kitab’ında ***‘Allah’a ve Rasûlü’ne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acımadan) öldürülmeleri ya asılmaları ya el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ya da bulundukları yerden sürülmeleridir’***[259] buyurduğunu; buradaki hükümlerin de tercih hakkı sunmak üzere konulmayıp başka bir manaya geldiğini görmekteyiz” derlerse, onlara şöyle cevap verilir:

Av cezasına dair zikrettiğimiz âyet hakkında söylediklerimiz keffaretlerle ilgili olduğu gibi, yeminler ve ihramda saçı tıraş etmeye ilişkin olarak zikrettiğimiz âyetler konusunda söylediklerimiz de keffaretlerle ilgilidir. “Keffâretler” ise, “cezalar (ukûbât)”dan ziyade birbirlerine benzemektedirler. Dolayısıyla sözünü ettiğimiz keffaretlerde, Allah *azze ve celle*’nin “ya, ya” şeklindeki beyanları “tercih hakkı sunmaya” yönelik olduğu gibi aynı şekilde okumuş olduğumuz av cezasına ilişkin âyette geçen “ya, ya” tarzındaki ifadeler de “tercih hakkı sunmaya” yöneliktir.

Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen’den naklettiğimiz görüşlere gelince; Ebû Hanîfe’ye göre, iki hakemin istenmesi, (cezanın) kıymet takdirinde adaletli olmaları amacına yöneliktir. Zira kıymet takdiri ancak tahmin veya zan ile belirlenebilecek bir husustur. Dolayısıyla söz konusu iki hakem, yoksulları mağdur etmeyecek ve (avı) öldürenlere de zulmetmeyecek surette adil davranmaları için şart koşulmuştur. Daha sonra ilgili üç

---

256 Mâide 5/95.

257 Mâide 5/89.

258 Bakara 2/196.

259 Mâide 5/33.

tür (keffaret) hakkındaki tercih hakkı, (avı) öldüren kimseye bırakılır; o da bunlar içerisinde dilediği keffaretin karşılığı olarak kendisine takdir edilen o kıymeti (fakirlere) dağıtır.

Muhammed b. el-Hasen'in yaklaşımında ise, bu husustaki tercih hakkı hakemlere aittir. Onlar, avı öldüren kişi hakkında bu üç türden (üç tür keffaretten) herhangi birine karar verebilirler.

Bu noktada Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimseyenlerin öne sürdükleri delillerden biri, Allah Teâlâ'nın, yeminlere dair "on fakiri doyurma veya giydirme ya da bir köle azat etme"[260] şeklinde belirlemiş olduğu keffaretlerdir. Bu keffaretlerdeki tercih hakkı, keffareti ödemekle yükümlü olan kimseye bırakılmıştır. Dolayısıyla bunlardan dilediği birini seçerek keffaret sorumluluğunu yerine getirebilir. Aynı şey, ihramlıyken (başındaki) bir rahatsızlıktan dolayı saçını tıraş etmek zorunda kalan kimseler için de geçerlidir. Böyle bir durumda ödenmesi gereken oruç, sadaka ve hedy kurbanı gibi keffaret seçeneklerinden birini tercih hakkı, ilgili keffareti ödemekle mükellef olan kimseye aittir.

(Söz konusu görüşü benimseyen kişi) dedi ki: "Tercih imkânı bulunan keffaret türleri arasındaki tercih hakkı, başkasına ait olmayıp sadece o keffareti ödemekle yükümlü olanlara ait olduğuna göre, aynı şekilde, tercih imkânı verilmiş olan av hayvanlarının cezasında da ilgili keffaretler arasındaki tercih hakkı, başkasına değil, bizzat onu ödemekle sorumlu olan kimseye aittir."

Bu hususta Muhammed b. el-Hasen'in görüşünü benimseyenlerin öne sürdükleri delil ise şöyledir: İhramlıyken (baştaki) bir rahatsızlıktan dolayı saçı tıraş etmenin ve yeminleri bozmanın keffareti, o keffareti ödemekle yükümlü bulunan kimseye bırakılmıştır. Dolayısıyla ilgili şahıs, bu keffaret çeşitlerinden dilediğini tercih etme hakkına sahiptir.

Ancak av hayvanını öldürmenin cezası, onu öldürene bırakılmamış; iki hakemin onun hakkında vereceği hükme havale edilmiştir. Bu konuda iki hakem, keffaret hükmünün havale edildiği kimseler olduklarına göre, söz konusu keffaret çeşitlerinden birini tercih etme hakkı da onlara verilmiş olmaktadır. Nitekim daha önce bu kitabımızın ilgili kısmında Kabîsa b. Câbir'den rivayet ettiğimiz hadiste, Ömer b. el-Hattâb ve Abdurrahman b. Avf'ın, (bir avın öldürülme cezası konusunda hakem olarak) hüküm verdiklerini ve (avı öldüren

260 Mâide 5/89.

kimseye de) tercih hakkı tanımadıklarını aktarmıştık. Bu da ceza çeşitleri arasındaki tercih hakkının, aleyhinde hüküm verilen kimseye değil, onlara (hakemlere) ait olduğunu göstermektedir. Eğer öyle olmasaydı, av öldürmenin cezası ile ilgili âyette geçen diğer (keffaret) çeşitlerini bırakarak, aleyhinde hüküm verdikleri kimseye "Şu sürüden bir koyun al ve onu kes. Etini sadaka olarak dağıt, derisini de kırba yapacak birine ver"[261] demezlerdi. Üstelik Ömer ve Abdurrahman *radıyallahu anhumâ*'nın bu tutumları, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer ashâbının da bulundukları bir dönemde ve ortamda gerçekleşmiş ve ashâbdan hiç kimse onlara karşı çıkmamıştır.

Bu noktada bu görüşün aleyhine ve Ebû Hanîfe'nin benimsediği görüşün lehine olmak üzere öne sürülebilecek delillerden biri de şöyledir:

Kabîsa hadisinde Ömer ve Abdurrahman *radıyallahu anhumâ*'nın, hakkında hüküm verdikleri av katili kimse, hakkında verilen hükmün gereği olan koyunu değil, bir deveyi kesmiştir.[262] Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* da avlanması haram olan bir hayvanı öldürmüş olması ve verilen fetvayı çiğnemeye kalkışmasından, ayrıca "Vallahi Ömer b. el-Hattâb, sana nasıl bir fetva vereceğini bilmediği için yanındakine sordu" sözünden dolayı adama vurmuştur. Ancak onun hakkında verdikleri koyun kesme emrini yenilememiş ve kendisinin ya da Abdurrahman'ın hüküm olarak öngörmedikleri "deve"yi boğazlamış olmasını yeterli saymıştır. Bu da gösteriyor ki keffaretler, av hayvanını öldürenlere düşen bir yükümlülüktür ve bu konudaki tercih hakkı da onlara bırakılmıştır. Hakemlerin buradaki işlevi ise, bu hususta ilgili şahsın yerine getirmekle mükellef olduğu (keffaret) miktarının azaltılmamasıdır.

Öte yandan Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimseyenlerin aleyhine ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşünü savunanların da lehine olmak üzere öne sürülebilecek delillerden biri de şöyledir: Kabîsa hadisinde yeterli/caiz görülen

---

261 Bk. 1716 ve 1717 no'lu rivayetler.

262 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibare, bağlama tamamen aykırı şekilde "içinde kestik" gibi tuhaf bir anlamı olan "neharnâ fîh" tarzında kaydedilmiş görünmekle beraber, doğrusu "bir deve kesti" manasına gelen "nehara nâkaten" olmalıdır. Zira 1716 ve 1717 no'lu rivayetlere bakıldığında, ilgili şahsın bir koyun değil, bir deve kestiği görülmektedir. Kanaatimizce gerek müstensih, gerekse muhakkik burada "dişi deve" anlamına gelen "nâkaten (ناقة)" kelimesinin "nâ-" kısmını nehara fiiline bitişen 1. çoğul şahıs zamiri gibi algılamış; "-katün" kısmının 'kaf' harfini "fe" şeklinde, sonundaki kapalı "ta"yı da noktalarını kaldırıp normal "he" harfi olarak yazmış/okumuş olmalıdırlar. Matbu nüshada "fe" ile "he" harfi arasında geçen "yâ" harfi ise, yazma eserde noktasızdır. (Çeviren)

(deve kesme) işlemi, ceza türleri içerisinde Ömer ve Abdurrahman *radıyallahu anhumâ*'nın o kişi hakkında hükme bağladıkları ceza türünün çerçevesi dışına çıkmamaktadır. Çünkü onlar, ilgili şahıs hakkında bir koyun kesilmesini karara bağlamış ve onu, oruç ve sadaka (gibi ceza türleri) dışında bir hedy kurbanı kesmekle mükellef tutmuşlardır. Üstelik o şahsın koyun yerine kesmiş olduğu dişi deve, bir hedy kurbanı olduğu gibi Ömer ve Abdurrahman *radıyallahu anhumâ*'nın onun hakkında hükme bağladıkları koyunun yerini de tutmakta hatta kat kat fazlasını da karşılamış olmaktadır. Bu sebeple Ömer *radıyallahu anh* da onun bu tutumunu geçerli kabul etmiştir. Zira ceza türlerinden birisini ödemekle yükümlü olan söz konusu şahıs, o yükümlü olduğundan daha üstün nitelikteki bir ceza türünü ödemesi hâlinde, üzerine düşen mükellefiyeti fazlasıyla yerine getirmiş sayılır. Dolayısıyla bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimseyenlerin öne sürdükleri delilin, aksi yöndeki ve daha önce de arzetmiş olduğumuz Muhammed'in kanaatini benimseyenlere karşı (daha güçlü ve bağlayıcı) bir delil olması söz konusu değildir. Nitekim Ömer ve Abdurrahman *radıyallahu anhumâ* da bu hususa ilişkin olarak, avı öldüren kimse hakkında, ona herhangi bir tercih hakkı tanımaksızın hüküm vermişlerdir. Burada şu husus kesinlik kazanmış olmaktadır:

Böyle bir konuda Ömer ve Abdurrahman *radıyallahu anhumâ*'nın o şahıs hakkında vermiş oldukları kararda ilgili kişinin bir tercih hakkı olmadığı gibi bu ceza türünü bırakıp da av öldürmekten dolayı ödenmesi gereken diğer ceza türlerinden birine yönelme yetkisi de bulunmamaktadır. Dolayısıyla Muhammed b. el-Hasen ve daha önce arzettiğimiz görüş sahipleri içerisinde aynı kanaati paylaştığı [rivayet edilen][263] kimselerin de dediği gibi tercih hakkının (avı) öldürene değil, hakemlere bırakıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca şu da kesin olarak anlaşılmaktadır: (Normal) hayvanlar içerisinde dengi bulunan bir avı öldüren kimselerin, öldürdükleri avlarla ilgili olarak ödemekle yükümlü oldukları şey, zikretmiş olduğumuz âyette bahsedilen ceza türleri içerisinden hakemlerin karar verdikleri bir ceza türüdür. Bu durumda hedy türünden bir cezaya karar vermişlerse, o zaman avı öldüren kimse hakkında, öldürdüğü avın dengi olabilecek bir hayvana hükmederler. Dolayısıyla onu, -mesela- bir deve kuşu için bir deve; bir geyik için bir koyun ve her bir hayvanın av hayvanına en çok benzeyen/yakın

---

263 Eserin yazma nüshasında müstensih, asıl nüshanın bu kısmında bir boşluk bulunduğunu belirtmektedir. Biz de burayı cümlenin akışına uygun şekilde tamamlamayı uygun gördük. (Çeviren)

olanını (ceza olarak) vermekle mükellef tutarlar. Ancak hayvanlar içerisinde dengi olmayan avlarda esas alınacak ölçü "kıymeti"dir. Buna da iki hakem karar verir ve onlar, biçilen bu değeri, ilgili cezâ âyetinde sözü edilen türlerden diledikleri bir türe dönüştürebilirler.

İhramlının öldürdüğü güvercin (el-hamâm) konusuna gelince; bu konuya dair daha önce Muhammed b. el-Hasen'den aktardığımız görüşe göre, Muhammed onu, hayvan olarak dengi bulunmayan bir av olarak kabul etmiş ve kıymetinin ödenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu kıymeti de iki hakem takdir ettikten sonra ceza türlerinden herhangi birisine dönüştürebilirler. Ancak daha önce biz, Şâfiî'nin bu türden bir avı, hayvan olarak dengi bulunan avlardan saydığını ve bir "koyun"u ona denk bir hayvan olarak belirlediğini de nakletmiştik. Bu hususta bize göre en tercihe şayan olan görüş ise Muhammed b. el-Hasen'in ilgili görüşüdür. Çünkü bir geyiğin, koyuna benzese bile, güvercine benzememesi lazımdır. Zira zaten güvercin, bizatihi (vücut yapısı itibariyle) geyiğe benzemez. Dolayısıyla bir geyiğin, (av dışı) hayvanlardaki dengi, güvercinin o hayvanlardaki dengi gibi olmayacaktır. Zira güvercin, bizatihi o hayvana benzememektedir. Ancak bu konuda Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Ömer'den nakledilen birtakım rivayetler söz konusudur. Şöyle ki:

١٧٢٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَنْصُورُ بْنُ زَاذَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّ رَجُلًا قَدِمَ مَكَّةَ، فَعَمَدَ إِلَى خَمْسِ حَمَامَاتٍ مِنْ حَمَامِ الْحَرَمِ، فَذَبَحَهُنَّ، وَظَنَّ أَنَّهُ لَا بَأْسَ عَلَيْهِ فِي ذَلِكَ، فَأَتَى ابْنَ عَبَّاسٍ فَذَكَرَ لَهُ ذَلِكَ، فَأَمَرَهُ بِخَمْسٍ مِنَ النَّعَمِ.

1727- ... Mansûr b. Zâzân'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, bir adam, Mekke'ye geldi ve Harem'in güvercinlerden beş tanesini yakalayıp kesti. Bunun kendisi açısından bir sakıncası olmadığını düşünüyordu. Ancak İbn Abbâs'a gelip durumu anlatınca, İbn Abbâs ona, beş hayvan (koyun)[264] kesmesini emretti.

264 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "hayvan" kelimesinin Arapça lafzı, "en-naam" olarak kaydedilmiştir. Ancak 1728 no'lu rivayet ve devamındaki açıklamalar dikkate alındığında, bunun "el-ganem" lafzının bozulmuş şekli olabileceği ihtimali daha mantıklı gözükmektedir. Zira iki kelimenin yazımı arasında, gayn harfinin noktasının konulmamış ve nun ile yer değiştirmiş olması dışında bir fark yoktur. Nitekim bu rivayetin kaynağını tespit edememekle beraber, benzer manada yine Atâ yoluyla İbn Abbâs'tan gelen değişik rivayetlerde İbn Abbâs, Harem güvercinlerinden birini öldürmenin cezasının bir koyun (şât)

١٧٢٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ الْمَكِّيِّ، وَعَطَاءٍ، أَنَّ رَجُلًا أَغْلَقَ بَابًا عَلَى حَمَامَةٍ وَفَرْخَيْهَا، وَانْطَلَقَ إِلَى عَرَفَاتٍ وَمِنًى، فَرَجَعَ وَقَدْ مِتْنَ، فَأَتَى ابْنَ عُمَرَ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَجَعَلَ عَلَيْهِ ثَلَاثًا مِنَ الْغَنَمِ، وَحَكَمَ مَعَهُ فِيهَا رَجُلٌ آخَرُ.

1728- ... Ebû Bişr'in, Yusuf b. Mâhek[265] el-Mekkî ve Atâ'dan rivayet ettiğine göre, bir adam, bir güvercini ve iki yavrusunu (evine/odasına) kapatıp Arafat ve Mina'ya gitti. Döndüğünde güvercinler ölmüştü. Bunun üzerine İbn Ömer'e gelip durumu anlattı. İbn Ömer de onu üç koyun kesmekle yükümlü tuttu. İbn Ömer'in yanı sıra başka bir adam da bu konuda hakemlik edip hüküm vermiştir.[266]

***

Bize göre bu rivayetlerde Muhammed b. el-Hasen'in aleyhine bir delil söz konusu değildir. Çünkü İbn Abbâs ve İbn Ömer'in, o ihramlı şahsın itlaf etmiş olduğu güvercinlere bir kıymet takdir etmiş olmaları ve bu kıymetin de -onlara göre- ihramlı hakkında hüküm verdikleri birtakım koyunların (fiyatıyla) aynı oranda dirhemlere eşit olması mümkündür. Buna göre o şahsa, kesmesini emrettikleri koyunlar, (söz konusu güvercinlerin) dengi olması bakımından değil, takdir edilen kıymeti olması açısındandır.

Yine bir ihramlının, bir serçeyi öldürmesi hâlinde, bir oğlak kesmesine hükmedilmez. Zira vücut yapıları itibariyle serçenin güvercin karşısındaki durumu, oğlağın koyun karşısındaki durumu gibidir. Dolayısıyla bu hususta herhangi bir denk hayvan değil, "kıymet" esas alınır. Çünkü (av hayvanı olarak) serçenin, (av dışı) hayvanlarda bir dengi yoktur. Bu da gösteriyor ki, güvercinde de durum aynıdır; ihramlıyken onu öldüren için esas alınacak ceza, (av dışı) hayvanlardaki dengi değil, kıymet takdiridir. Çünkü onun da o hayvanlar arasında bir dengi bulunmamaktadır.

Öte yandan bu konuyla alalakalı olarak daha önce Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğimiz ve ihram hâlindeyken çekirge öldüren

---

olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* II, 141; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 296. (Çeviren)

265 Eserin basılı nüshasında bu isim yanlışlıkla "Mâhed" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

266 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 416; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 336.

birine bir dirhem tasaddukta bulunması yönünde fetva veren Ka'b'a hitaben söylediği "Bir hurma bile bir çekirgeden daha değerlidir" sözünde de çekirgelerde kıymetin gözetilmesi gerektiğine dair bir delil vardır. Zira çekirgenin, (av dışı) hayvanlarda dengi yoktur. Aynı şey, (av dışı) hayvanlarda dengi bulunmayan diğer av hayvanları için de geçerlidir; onlarda da diğer herhangi bir hayvan değil, "kıymet" esas alınır. Ayrıca bu meseleyle ilgili olarak açıkladığımız Muhammed b. el-Hasen'in görüşünde şunun da delili bulunmaktadır: Temettü ve kıran haclarında kurban olarak geçerli sayılayamayacak nitelikteki oğlak ve diğer hayvanların benzerleri, birtakım av hayvanlarının dengi olmaları bakımından onların cezası sayılabilir. Buna göre ceza âyetinde[267] kastedilen hedy kurbanı, temettü âyetinde[268] kastedilen hedy kurbanından farklı olmaktadır.

Ayrıca buraya kadar aktardıklarımızdan hareketle şu husus sabit olmaktadır: Zikretmiş olduğumuz âyette sözü edilen av hayvanından kasıt, (av dışı) hayvanlar içerisinde dengi olan avlardır. Onun dışındaki avlar ise âyetin kapsamına girmemekte, sadece aralarındaki benzerlikten dolayı haklarında bir hüküm verilmektedir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir grup ashâbının, ihramlıya uyguladıkları ceza kararlarında, ne temettü ne kıran (haclarında) ne de kurban olarak geçerli sayılamayacak hayvanları belirledikleri rivayet edilmiştir. Biz bu rivayetlerin bir kısmını, kitabımızın bu bölümünden önceki kısmında zikretmiştik. O kısımda bahsetmediğimiz rivayetlerin bazıları ise şöyledir:

١٧٢٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَوْنٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَضَى فِي الضَّبُعِ بِكَبْشٍ، وَفِي الظَّبْيِ بِشَاةٍ، وَفِي الْأَرْنَبِ جَفْرَةً.

1729- ... Ebu'z-Zübeyr'in Câbir'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, (öldürülen av hayvanlarından) sırtlan için bir koç; geyik için bir koyun; tavşan için de dört aylık bir semiz dişi oğlak verilmesine hükmetti.[269]

267 Mâide 5/95.

268 Bakara 2/196.

269 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 403.

١٧٣٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَزْهَرُ بْنُ سَعْدٍ السَّمَّانُ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عُمَرَ، مِثْلَهُ.

1730- ... İbn Avn da Ebu'z-Zübeyr > Câbir yoluyla Ömer'den bu rivayeti aynı şekilde rivayet etti.

١٧٣١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عُمَرَ، أَنَّهُ حَكَمَ فِي يَرْبُوعٍ جَفْرًا أَوْ جَفْرَةً، وَفِي الظَّبْيِ شَاةً، وَفِي الضَّبُعِ كَبْشًا، وَفِي الْأَرْنَبِ عَنَاقًا.

1731- Yunus b. Abdula'lâ'nın bize, Süfyân b. Uyeyne > Ebu'z-Zübeyr > Câbir yoluyla rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh*, (öldürülen av hayvanlarından) arap tavşanı/tarla sıçanı için dört aylık bir semiz erkek veya dişi oğlak; geyik için bir koyun; sırtlan için bir koç; tavşan için de bir yaşını doldurmamış dişi kuzu/oğlak verilmesine hükmetti.[270]

***

(Av dışı) hayvanlarda dengi olmayan av hayvanlarında ödenmesi gereken kıymete gelince; o ava, -avcılık için eğitilmiş olması gibi yararlı bir yönünün bulunması dikkate alınmaksızın- vurulduğu bölgede kıymet takdir edilir. Mesela; şahin/doğan gibi yırtıcıların avcılık yönleri itibara alınırsa, bundan dolayı kıymetleri artacaktır. Aynı şekilde bir şehirden diğerine gidebilen (haberci) güvercinler ile görünüşü veya rengi güzel olan kuşların sağladıkları yararlar da dikkate alınmamalı; ceza olarak kıymet biçilirken özellikle bu yönlerinden bağımsız bir şekilde karar verilmelidir. Yine kumru ve üveyik gibi sesleri itibariyle kuş türleri içerisinde (güzel) sesi olmayanlardan daha kıymetli sayılan kuşlar da böyledir. Bunların da kıymetleri, söz konusu yönlerinden bağımsız olarak takdir edilir.

Biz daha önce takdir edilen kıymete karşılık tutulacak oruca dair ilim ehli arasında bir ihtilaf olduğundan da söz etmiştik. Bazıları "Her iki müd karşılığında bir gün oruç tutar" diyerek bir günü, iki müddün dengi olarak belirlemiştir. İki müd ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sa' ölçüsüyle, yarım sa' yapmaktadır. Bazıları da "Her bir müdde karşılık bir gün oruç tutar"

270 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 299.

diyerek bir günü, bir müdde denk saymıştır. Bir müd ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sa' ölçüsüyle, çeyrek sa' etmektedir.

Aynı şekilde ilim adamları fakir doyurma konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Her bir fakiri iki müd ölçeğinde doyurur" derken, bazıları da "Her bir fakiri tek bir müd ölçeğinde doyurur" demiştir. Dolayısıyla her bir grup, her bir fakirin doyurulması yerine bir gün oruç tutulmasını öngörmüştür. Bu noktada onların ihtilafı, oruca yönelik değil, (fakir) doyurmaya yönelik olmaktadır.

Daha sonra biz, söz konusu doyurma meselesini "her bir fakirin iki müd mü yoksa sadece bir müd mü doyurulması gerektiği" açısından inceledik ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ka'b b. Ucre el-Ensârî'ye, saçını tıraş etmesine karşılık, her bir fakire iki müd ölçeğinde yemek yedirmesini emrettiğini tespit ettik. Biz kitabımızın daha önce geçen ilgili bölümünde, bu rivayete senedleriyle birlikte yer vermiştik. İhramlıyken bir rahatsızlıktan dolayı saçı tıraş etme konusunda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen her bir fakiri iki müd ölçeğinde doyurma hükmünün sabit olması ve âlimlerin de av hayvanının öldürülme cezası olarak her bir fakirin doyurulması yerine bir gün oruç tutulması hususunda ihtilafa düşmemiş olmalarından dolayı, o bir günlük oruç, bir müdde değil, iki müd ölçeğine karşılık gelmektedir.

Nitekim av hayvanı öldürmenin cezasına dair ve bir günün, -bu bölümde görüşlerine yer verdiğimiz kimselerin dediği gibi- bir müd ölçeğinde değil de -yine bu bölümde kanaatlerini aktardığımız kimselerin dediği şekliyle- iki müdde denk gelmesine ilişkin bu görüş şu rivayete dayanmaktadır:

١٧٣٢ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْكُوفِيُّ الْيَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ الضَّبِّيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، {فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا}، قَالَ: إِذَا أَصَابَ الرَّجُلُ الصَّيْدَ حُكِمَ عَلَيْهِ جَزَاؤُهُ مِنَ النَّعَمِ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ نُظِرَ كَمْ قِيمَتُهُ طَعَامًا، فَصَامَ عَنْ كُلِّ نِصْفِ صَاعٍ يَوْمًا.

1732- ... el-Hakem'in, Miksem'den rivayet ettiğine göre İbn Abbâs **"... *Öldürdüğü hayvanın dengi ona cezadır ki, Kâbe'ye ulaşacak bir kurban***

olmak üzere buna yine içinizden iki adaletli kişi hükmeder; veya (ceza olmak üzere) bir keffarettir ki, ya o nispette fakirleri doyurmak ya da onun dengi oruç tutmaktır..." âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir adam, av hayvanını öldürdüğü zaman, ceza olarak (av dışı) bir hayvanı (kesmeye) mahkum edilir. Eğer bunu bulamazsa, o ceza kurbanının, yiyecek olarak kıymetine bakar ve (takdir edilen yiyeceğin) her yarım sa' ölçeği karşılığında bir günlük oruç tutar."[271]

271 Taberî, *Tefsîr,* VII, 51; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 304.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿... وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللهُ مِنْهُ...﴾

"... KİM BİR DAHA BUNU YAPARSA ALLAH ONDAN İNTİKAMINI ALIR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Kim bir daha bunu yaparsa (yani yeniden av hayvanı öldürürse), Allah ondan intikamını alır. Şüphesiz Allah, daima galiptir, intikam sahibidir"***[272] buyurmaktadır.

İlim adamları bu tehdidin yanı sıra, bir ihramlının, ilk defa öldürdüğü bir av hayvanında cezaya çarptırılması gibi ikinci bir defa[273] bir av hayvanı öldürmesi hâlinde ceza ödemekle mükellef olup olmayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları böyle bir durumda onun herhangi bir ceza ödemekle yükümlü olmayacağı görüşünü benimsemiş ve Şurayh'den şu rivayeti nakletmişlerdir:

١٧٣٣ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ: جَاءَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: إِنَّهُ أَصَابَ صَيْدًا وَهُوَ مُحْرِمٌ، فَقَالَ هَلْ كُنْتَ أَصَبْتَهُ قَبْلَ ذَلِكَ؟ قَالَ: لَا قَالَ: أَمَا أَنِّي لَوْ أَعْلَمُ أَنَّكَ أَصَبْتَهُ قَبْلَ ذَلِكَ لَمْ أَحْكُمْ عَلَيْكَ، وَلَوَكَلْتُكَ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَكَانَ هُوَ الَّذِي يَنْتَقِمُ مِنْكَ، وَاللهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ.

---

272 Maide 5/95.

273 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, "âiden" olarak yazılması gereken bu ibare yanlışlıkla "kasıtlı olarak" anlamına gelen "âmiden" şeklinde yazılmıştır. Hâlbuki bu kelime, cümlenin bağlamına uygun düşmemektedir. Ayrıca bu görüş sahiplerinin dayandıkları rivayetler aktarıldıktan sonra diğer bir ilim ehlinin görüşünden bahsedilirken, "âiden" tarzında yazılması da bu söylediğimizi doğrulamaktadır. (Çeviren)

1733- ... Dâvûd b. Ebî Hind'in eş-Şa'bî yoluyla rivayet ettiğine göre, bir adam Şurayh'e gelerek, "ihramlıyken bir av hayvanı vurduğunu" söyledi. Şurayh de "Sen daha önce de bir av hayvanı vurmuş muydun?" diye sordu. Adam "Hayır" diye karşılık verince de Şurayh şunu söyledi: "Eğer senin daha önce bir av hayvanı vurmuş olduğunu bilseydim, senin hakkında herhangi bir (cezaî) hüküm vermez ve seni Allah *azze ve celle*'ye havale ederdim. O da senden intikam alırdı. Allah daima galiptir ve intikam sahibidir."[274]

١٧٣٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ: يُحْكَمُ عَلَيْهِ، فَإِنْ أَعَادَ تُرِكَ وَالنِّقْمَةَ.

1734- ... Hammâd'ın, Atâ b. es-Sâib'den rivayet ettiğine göre, Şurayh dedi ki: "(İlk defa av hayvanı öldürene) cezaî hüküm uygulanır. Eğer yeniden yaparsa (Allah'ın vereceği) ceza/intikama havale edilir."

***

Bazı ilim adamları da av hayvanını ilk defa öldürmesi hâlinde cezaî hüküm uygulandığı gibi ikinci bir defa av öldürmesi durumunda da cezaî hükmün uygulanacağı görüşündedirler. Dolayısıyla ilkinde ödemekle yükümlü olduğu cezayı, ikincisinde (Allah'ın takdir ettiği) cezaya/intikama müstehak olmasından dolayı düşürmemişlerdir. Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu kanaati savunan ilim adamlarındandır. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü nakletmiş ve bu hususta herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir. Mâlik b. Enes ve Şâfiî de bu konuda böyle düşünüyorlardı. Ayrıca bu görüş, Atâ b. Ebî Rabâh ve Saîd b. Cübeyr gibi ilk dönem âlimlerinden de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٧٣٥ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي الرَّجُلِ يَقْتُلُ الصَّيْدَ، ثُمَّ يَعُودُ، قَالَ: إِذَا عَادَ أُعِيدَ عَلَيْهِ.

1735- ... Hüşeym'in, Ebû Bişr'den aktardığına göre, Atâ, bir av hayvanı öldürdükten sonra bir av hayvanı daha öldüren kimse hakkında "Aynı şeyi yapması hâlinde, (cezâî hüküm de) aynı şekilde yenilenir" demiştir.[275]

---

274 Benzer lafızlarla gelen bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 663.

275 Benzer bir rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr,* VII, 59.

١٧٣٦ - حَدَّثَنَا صَالِحٌ، أَيْضًا، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّهُ قَالَ: إِذَا عَادَ أُعِيدَ عَلَيْهِ.

1736- … Hüşeym'in Dâvûd'dan rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr dedi ki: "Eğer yeniden aynı şeyi yaparsa, (cezaî hüküm de) aynı şekilde yenilenir."[276]

١٧٣٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا دَاوُدُ، قَالَ: ذَكَرْتُ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَوْلَ شُرَيْحٍ فِي الْمُحْرِمِ يَقْتُلُ الصَّيْدَ مُتَعَمِّدًا، أَنَّهُ يُحْكَمُ عَلَيْهِ مَرَّةً وَاحِدَةً، فَإِنْ عَادَ تُرِكَ وَالنِّقْمَةَ، فَقَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ: مَا قَالَ شَيْئًا، يُحْكَمُ عَلَيْهِ كُلَّمَا عَادَ.

1737- … Hammâd'ın rivayet ettiğine göre, Dâvûd dedi ki: Saîd b. Cübeyr'e, Şurayh'ın, kasıtlı bir şekilde av hayvanını öldüren kimse ile ilgili olarak "Sadece bir defa ceza hükmü uygulanır. Bir daha aynı şeyi yaparsa, o zaman (Allah'ın vereceği) cezaya/intikama havale edilir" şeklindeki görüşünden bahsettim. Saîd b. Cübeyr dedi ki: "Herhangi bir şey söylememiş![277] (Oysa, ilgili kişi) aynı şeyi her tekrar edişinde ceza ödemeye mahkum edilir!"[278]

١٧٣٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، فِي مُحْرِمٍ أَصَابَ صَيْدًا عَمْدًا، ثُمَّ عَادَ، قَالَ: يُحْكَمُ عَلَيْهِ كُلَّمَا عَادَ.

1738- … Ebû Bişr'in rivayet ettiğine göre, Ata b. Ebî Rabâh, kasıtlı bir şekilde bir av hayvanını öldüren ihramlı hakkında "Aynı şeyi her tekrar edişinde, ceza ödemeye mahkum edilir" demiştir.[279]

---

276 Taberî, *Tefsîr,* VII, 59.

277 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu cümlenin Arapça karşılığı olan "mâ kâle şey'en" ifadesinin başında soru edatı olsaydı "Herhangi bir şey söylemedi mi?" şeklinde olacaktı. Zira Saîd b. Cübeyr'in, Şurayh'ın yaklaşımına itirazı açısından böyle bir soru sorması da mümkündür. (Çeviren)

278 Bu rivayet benzer lafızlarla Taberî'de (bk. *Tefsîr,* VII, 60) yer almaktadır. Sadece rivayetin sonundaki Saîd b. Cübeyr'e ait cümle farklı olup "Tam aksine (bu durumdaki biri) ceza ödemeye mahkum edilir. (Dilediği gibi davranması için) kendi hâline bırakılır mı hiç?" şeklindedir. (Çeviren)

279 Taberî, *Tefsîr,* VII, 59.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaflı oldukları noktayı inceledik ve bu kitabımızın geçen bölümlerinde görüşlerine senedleriyle birlikte yer verdiğimiz Ömer b. el-Hattâb, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Amr ve Câbir b. Abdullah *radıyallahu anhum*'un, av hayvanı vuran ihramlıların ceza ödemeleri gerektiğine hükmettiklerini; ayrıca hiçbirinin, ceza ödemeye mahkum ettikleri kimseye bunu [ilk defa mı] yoksa [ikinci bir defa mı][280] yaptığını sormadığını tespit ettik. Bu da onlara göre bu hususta, başlangıç ile tekrar arasında bir fark olmadığını göstermektedir. Aynı şekilde biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ihramlıyken bir sırtlanı öldüren kimseyi bir koç kesmekle mükellef tuttuğu hadisinde de bu yaklaşımı destekleyecek bir delil bulunduğunu belirledik. Nitekim biz bu hadisi daha önce bu bölüm içinde zikretmiştik. O rivayette Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ilgili şahsa, daha önce bir av hayvanı öldürmüş olup olmadığını sormaması, ona göre bu konuda bu ikisinin hükmünün aynı olduğunu göstermektedir.

Ayrıca akıl yürütme de (nazar) bu görüşü desteklemektedir. Şöyle ki: Allah *azze ve celle*'nin, ihrama girdikleri andan itibaren ihramlılara yasakladığı birtakım hususlar görmekteyiz. Mesela; cinsel ilişki, avlanma ve benzeri şeylerin ihramlıyken yapılması yasaklanmıştır. Buna göre ihramlıyken ilk defa cinsel ilişkiye giren kimsenin, bir hedy kurbanı kesmesi gerekir ve o, bu kurbanı gönderir. İhramlıyken ikinci bir defa cinsel ilişkiye girmesi hâlinde de aynı şekilde hedy kurbanı kesmekle yükümlü olur. Dolayısıyla ikinci defa cinsel ilişkiye girdiği zaman yapmakla mükellef olduğu şey, ilk defa cinsel ilişkiye girdiği zaman yapması gerekenin aynısıdır. Aynı şekilde ikinci bir defa av hayvanı öldüren kimsenin yapmakla yükümlü olduğu şey, ilk defa av hayvanı öldürdüğü zaman yapması gerekenin aynısıdır.

Bu noktada birileri "Yeniden av hayvanı öldüren birinin ödemesi gereken keffaret, bu hususta cezaya/intikama müstehak olmasından dolayı ortadan kalkar" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir: Bu durumdaki kişi, zaten Allah *azze ve celle*'nin emrine muhalefetinden ve O'na karşı günahkar oluşundan dolayı intikama müstehak sayılmaz mı? Eğer bir kimse, yasağı çiğneyerek ve bilinçli bir şekilde günah işleyerek ilk defa bir av hayvanı öldürmüş olsa, yine de cezaya/intikama müstehak olmaz mı? Cezaî hükümle yükümlü tutulmaz mı? Bizatihi o eylemi sebebiyle yüklenmiş olduğu günah, onun üzerinden

280 Köşeli parantezli kısımlar, eserin yazma ve basılı nüshalarında yer almamaktadır. Cümlenin bağlamı açısından zorunlu olduğunu düşündüğümüz için tercümeye yansıttık. (Çeviren)

ceza yükümlülüğünü de kaldırmaz, öyle değil mi? Aynı şekilde biz, günah sayılan diğer fiillerde -günahın (derecesi) bakımından aralarında bir farklılık olmakla birlikte- ilk defa işlenmesi hâlinde, günahın gerektirdiği ceza ve benzeri hükümlerin, daha sonra yeniden işlenmesi durumunda uygulanması gereken cezaî hükümlerden farklı olmadığını görmekteyiz. Mesela; bir adam ilk defa zina edecek olsa, ihram hâlinde bir av hayvanını öldürmekten daha büyük bir günah ile Rabbine karşı gelmiş sayılır. Üstelik zina ile ilgili (ilahî) tehdit, ihramlıyken av hayvanı öldürme konusundaki tehditten daha büyüktür; o işi yapana da had cezasının uygulanması gerekir. Ayrıca söz konusu kişi, yeniden zina edecek olsa, bu durumda alması gereken ceza, daha önce bu işi yaptığı için alması gereken cezanın aynısıdır.

Yine elinin kesilmesini gerektirecek ölçüde hırsızlık yapan bir adam da hırsızlık yapmakla Rabbine karşı gelmiştir. Rabbinin ona bu konuda yönelttiği tehdit de ihramlıyken bir avı öldürmesine yönelik tehdidinden çok daha büyüktür. Bunun yanı sıra elinin kesilmesi de gerekmektedir. Eğer bir daha hırsızlık yapacak olursa, bu defa ayağı çaprazlama kesilir. Bu kişi ikinci hırsızlığında, birinci hırsızlığından daha büyük bir cürüm işlemiş sayılır. Bu sebeple ikincisinde karşılaştığı tehdit, ilkinde karşılaştığından daha büyük olmuştur. Ayrıca bu durum, birinci hırsızlığından dolayı (eli) kesildiği gibi bu ikinci hırsızlığında da (ayağının) kesilmesine engel oluşturmamıştır.

Bunlara kıyasla ikinci bir defa av hayvanı öldüren kimsenin de -her ne kadar ilk defa av öldürmekten dolayı daha büyük bir günaha girmiş olsa da- bu ikinci öldürmede ödemesi gereken keffaret, ilk defa öldürdüğü hayvan sebebiyle ödemek zorunda olduğu keffaretler gibidir.

Eğer (muhalif) çıkıp da "Av hayvanının cezası bir keffaret sayılmıştır. Keffâretler ise günahları siler. İkinci bir defa av hayvanı öldüren kimse ise Allah *azze ve celle*'nin tehdidini hak etmiş olduğu için keffaretler, o kişinin üzerindeki tehdidi ortadan kaldırmaz; dolayısıyla keffaretin bir anlamı yoktur" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Birtakım hususlar vardır ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunları "keffaret" diye isimlendirmiştir. (Bu keffaretleri gerektirecek) fiilleri ilk defa yapan kişiler de bunları ödemekle yükümlü oldukları gibi daha sonra o fiilleri işlemeleri durumunda da bunlarla mükellef tutulmuşlardır. Mesela;

١٧٣٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ، عَنْ عُبَادَةَ، قَالَ: كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَجْلِسٍ، فَقَالَ: تُبَايِعُونِي عَلَى أَلَا تُشْرِكُوا بِاللهِ عَزَّ وَجَلَّ شَيْئًا، وَلَا تَسْرِقُوا، وَلَا تَزْنُوا، فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْهَا شَيْئًا فَعُوقِبَ عَلَيْهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَسَتَرَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فَأَمْرُهُ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ، وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ.

1739- ... ez-Zührî'nin Ebû İdrîs'ten rivayet ettiğine göre, Ubâde dedi ki: Bir mecliste Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraberdik. Şöyle buyurdu: ***"Bana, Allah azze ve celle'ye hiçbir şeyi ortak koşmayacağınıza, hırsızlık yapmayacağınıza ve zina etmeyeceğine dair biat edip söz verin. Kim bu sözüne sadık kalırsa, onun mükâfâtı Allah azze ve celle'ye aittir. Kim bunlardan birini işler de (henüz dünyadayken) cezalandırılırsa, onun için keffaret olur. Kim de bunlardan birini işlediği hâlde Allah azze ve celle yaptığı fiili örterse, o kimsenin işi Allah azze ve celle'ye kalmıştır; dilerse ona azap eder, dilerse de onu affeder."***[281]

***

Bu hadise göre, bir adamın, hırsızlık ve zina suçu işlediği hâlde Allah *azze ve celle*'nin bu suçlar için belirlemiş olduğu cezalara henüz çarptırılmadan O'nun huzuruna gelmesi durumunda, işi Allah'a kalmıştır; dilerse ona azap eder, dilerse de onu affeder. Bu hüküm, zinakârın zina; hırsızın da hırsızlık yaptığı her seferde geçerli bir hükümdür. Bu ikisinden birini işleyen için bir keffaret sayılan had cezası da ortadan kalkmaz. Üstelik bu işi tekrar tekrar yapmanın hükmü ile ilk defa yapmanın hükmü arasında bir fark da yoktur. Buradan da anlıyoruz ki, haklarında keffaret hükmü konulmuş olan diğer hususlar da böyledir; başlangıçta o fiilleri işleyenlerin yerine getirmekle yükümlü oldukları keffaretlerin hükmü, aynı şekilde daha sonra söz konusu fiilleri işlemeleri hâlinde de ödemekle mükellef kılındıkları zorunlu bir hükümdür. Bu noktada Allah *azze ve celle*'nin ***"... Kim bir daha bunu yaparsa (yani yeniden av hayvanı öldürürse), Allah ondan intikamını alır"*** âyetinde geçen ***"Allah ondan intikamını alır"*** ibaresini, ***"eğer ondan intikam almayı dilerse"*** şeklinde anlamak mümkündür. Zira cezalandırma tehditlerinin hükümleri

281 Buhârî, Îmân 10; Müslim, Hudûd 41; Tirmizî, Hudûd 12; Nesâî, Bey'at 9.

Arapların geleneğinde böyleydi; tehditte bulunan kişi eğer isterse bunun gereğini yapar, isterse de vazgeçer, yapmazdı.

Burada birileri "Sözünü ettiğin Ubâde hadisinde bir 'şirk' olgusu ve (bunun) bir cezası vardır. Dolayısıyla şirkin de bir keffareti söz konusu olmaktadır!" diyecek olursa, ona şöyle denilir: Şirke verilen ceza, şirkin keffareti değildir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Kim bunlardan birini işler de..."*** sözü, orada zikredilen (günahların) tamamına değil, sadece bir kısmına yöneliktir. Nitekim Allah *azze ve celle* ***"O ikisinden (acı ve tatlı sudan oluşan iki denizden) inci ve mercan çıkar"***[282] buyurmasına rağmen, gerçekte inci ve mercan, her ikisinden değil, sadece birinden (suları tuzlu denizden) çıkmaktadır. Yine ***"Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"***[283] âyetinde de aynı durum söz konusudur. Çünkü peygamberler, cinlerden değil, sadece insanlardan gelmiştir. Bu itibarla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Kim bunlardan birini işler de..."*** şeklindeki beyanı da şirk dışındaki diğer günahlara yöneliktir.

Eğer (muhalif) "Peki bunun delili nedir?" diye soracak olursa, ona şöyle cevap verilir: Bu hadisin Ebû İdris yoluyla Ubâde'den gelen versiyonundan ziyade, Ebu'l-Eş'as es-San'ânî'nin Ubâde'den rivayet ettiği versiyonu, bu bahsettiğimiz yaklaşımı daha fazla desteklemektedir. Şöyle ki:

١٧٤٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي الْأَشْعَثِ الصَّنْعَانِيِّ، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، قَالَ: أَخَذَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا كَمَا أَخَذَ عَلَى النِّسَاءِ فِي الْقُرْآنِ: {يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ}، الْآيَةَ فَمَنْ أَصَابَ مِنْكُمْ حَدًّا فَعُجِّلَتْ عُقُوبَتُهُ فَهُوَ كَفَّارَتُهُ، وَمَنْ أُخِّرَ عَنْهُ فَأَمْرُهُ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ، وَإِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ.

1740- ... Ebû Kılâbe'nin Ebu'l-Eş'as es-San'ânî kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ubâde b. es-Sâmit dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Kur'ân'daki ***"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar sana gelip Allah'a***

282 Rahman 55/22.

283 En'âm 6/130.

hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık etmemeleri... hususunda sana biat ederlerse..."[284] âyeti gereğince kadınlardan söz aldığı gibi bizden de söz almış ve şöyle buyurmuştur: ***"Sizden kim, had cezasını gerektirecek bir günah işler de cezası hemen infaz edilirse, onun keffareti olur. Kimin de (cezası) ertelenirse, onun işi Allah azze ve celle'ye kalmıştır; dilerse onu bağışlar, dilerse de ona azap eder."***[285]

***

Buradan da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Sizden kim, had cezasını gerektirecek bir günah işlerse..."*** sözünün, şirk dışında, (günahlara) keffaret olarak kabul edilen hadleri gerektiren hususlarla alakalı olduğunu anlamaktayız. Çünkü Allah Rasûlü ***"Kimin de (cezası) ertelenirse, onun işi Allah azze ve celle'ye kalmıştır; dilerse onu bağışlar dilerse de ona azap eder"*** buyurmaktadır. Şirk ise bu kapsama girmemektedir. Zira Allah *azze ve celle* şöyle buyurmuştur: ***"Allah, kendisine ortak (şirk) koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar..."***[286]

Sonuç olarak şirk, ***"Kim bunlardan birini işler de (cezası) ertelenirse..."*** cümlesinin kapsamı dışında kaldığı gibi ***"Kim bunlardan birini işler de dünyada cezası hemen infaz edilirse, onun keffareti olur"*** ibaresinin de çerçevesi dışında kalmaktadır.

١٧٤١ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ، عَنْ خَالِدِ الْحَذَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي الْأَشْعَثِ، عَنْ عُبَادَةَ، قَالَ: أَخَذَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا أَخَذَ عَلَى النِّسَاءِ، أَلَّا نُشْرِكَ بِاللهِ شَيْئًا، وَلَا تَسْرِقُوا، وَلَا تَزْنُوا، وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ، وَلَا يَعْضَهُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا، وَلَا تَعْصُونِي فِي مَعْرُوفٍ أَمَرْتُكُمْ بِهِ، فَمَنْ أَصَابَ مِنْكُمْ مِنْهُنَّ وَاحِدَةً، فَعُجِّلَتْ عُقُوبَتُهُ، فَهُوَ كَفَّارَةٌ، وَمَنْ أُخِّرَتْ عُقُوبَتُهُ، فَأَمْرُهُ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، إِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ، وَإِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ سَمِعْتُ الْمُزَنِيَّ يَقُولُ: قَالَ الشَّافِعِيُّ: مَنْ كَذَبَ عَلَى أَخِيهِ فَقَدْ عَضَهَهُ.

284 Mümtehine 60/12.

285 Müslim, Hudûd 43; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* V, 427.

286 Nisâ 4/48.

1741- İsmail b. Yahyâ el-Müzenî'nin bize, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî > Abdülvehhâb es-Sekafî > Hâlid el-Hazzâ > Ebû Kılâbe > Ebu'l-Eş'as yoluyla rivayet ettiğine göre, Ubâde dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kadınlardan söz aldığı gibi ***"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız, hırsızlık yapmayacaksınız, zina etmeyeceksiniz, çocuklarınızı öldürmeyeceksiniz, birbiriniz hakkında koğuculuk yapmayacaksınız (veya birbirinize iftira etmeyeceksiniz) ve size emrettiğim maruf sayılan hususlarda bana karşı gelmeyeceksiniz"*** diyerek bizden de söz aldı. (Ve şöyle devam etti:) ***"Sizden kim, bunlardan birini işler de cezası hemen infaz edilirse, onun keffareti olur. Kimin de cezası ertelenirse, işi Allah azze ve celle'ye kalmıştır; dilerse onu affeder, dilerse de ona azap eder."***[287]

***

(Tahâvî dedi ki): el-Müzenî'yi şöyle derken işittim: Şâfiî dedi ki: "Kardeşi adına yalan söyleyen kimse, onun hakkında koğuculuk etmiş (veya ona iftira atmış) olur."[288]

Bu rivayette şirkin, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Sizden kim bunlardan birini işler de cezası hemen infaz edilirse, onun keffareti olur"*** beyanıyla kasdettiği çerçevenin dışında kaldığını gösteren bir delil söz konusudur. Zira burada Allah Rasûlü ayrıca ***"Kimin de cezası ertelenirse, işi Allah azze ve celle'ye kalmıştır; dilerse onu affeder, dilerse de ona azap eder"*** buyurmaktadır. Şirk ise affedilmeyen günahlardandır.

Buradan da anlıyoruz ki bu hadiste, işleyenlerine uygulanan cezanın (bizatihi günahlara) keffaret sayıldığı günah türlerinden kasıt, affedilmesi mümkün olmayan günahlar değil, affedilme imkânı bulunan günahlardır.

Öte yandan bu âyette sözü edilen "yeniden (bir av hayvanı öldürmeye) dönüş"le ilgili olarak Atâ b. Ebî Rabâh'tan, bu öldürmenin, ilk defa olsa bile ihramlıyken av hayvanı öldürme olduğu yönünde bir te'vil aktarılmaktadır. Şöyle ki:

١٧٤٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: مَا قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ {عَفَا اللهُ عَمَّا سَلَفَ}؟ قَالَ: مَا كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ {وَمَنْ

287 Müslim, Hudûd 43; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 313; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VI, 168.

288 Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 439.

عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللهُ مِنْهُ}، قَالَ: فِي الْإِسْلَامِ وَعَلَيْهِ مَعَ ذَلِكَ الْكَفَّارَةُ قُلْتُ: فَهَلْ عَلَيْهِ فِي الْعَوْدِ مِنْ حَدٍّ؟ قَالَ: لَا، قُلْتُ: فَهَلْ لِلْإِمَامِ أَنْ يُعَاقِبَهُ؟ قَالَ: لَا، إِنَّمَا هُوَ ذَنْبٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ.

1742- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âsım yoluyla rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: Atâ'ya dedim ki: "Allah *azze ve celle*'nin ***'Allah geçmişi affetmiştir'***[289] beyanı ne anlama geliyor?" diye sordum. "Cahiliye döneminde olanları" diye cevap verdi. "Peki ***'Kim bir daha bunu yaparsa, Allah ondan intikamını alır'***[290] ne demek?" dedim. O da "İslâm döneminde yaparsa" dedi ve "Ayrıca keffaret ödemekle de mükelleftir" diye ekledi. Daha sonra "Peki, yeniden (cahiliyede olduğu gibi av hayvanı öldürmeye) dönmesi hâlinde ona bir had cezası uygulanır mı?" diye sordum. "Hayır" dedi. "İmamın onu cezalandırma yetkisi var mıdır?" diye sordum. "Hayır! O, Allah *azze ve celle* ile kendisi arasındaki bir günahtır" dedi.[291]

***

Bu te'vil, daha önce Kabîsa hadisinde bahsettiğimiz Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın görüşüyle uyum arzettiği gibi Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın, av hayvanı öldürenlere yönelik olarak "daha önce bir av hayvanı öldürüp öldürmediklerine" dair bir soru sormamakla sergilemiş oldukları yaklaşımla da uyum arzetmektedir. Çünkü onlara göre bu konudaki hüküm aynıdır ve ilk defa bir av hayvanı öldüren kimse, artık affedilmiş olan cahiliye dönemindeki av hayvanı öldürme işine yeniden dönmüş[292] sayılır.

Bu noktada söz konusu av hayvanı öldürenler,[293] cahiliye dönemine yetişmiş veya o dönemde av hayvanı öldürmüş kimselerden olmasalar da durum

---

289 Mâide 5/95.

290 Mâide 5/95.

291 Taberî, *Tefsîr*, VII, 58.

292 Burada "yeniden dönmek" olarak çevirdiğimiz kelime, bundan önce ve sonraki birkaç yerde, müstehsih tarafından "kasıtlı olarak" manasına gelen "âmiden" şeklinde kaydedilmiş; muhakkik de bunu olduğu hâliyle basılı nüshaya geçirmiştir. Doğrusu ise Mâide sûresinin 95. âyetinde geçen lafza da uygun olarak "âiden" olacaktır. (Çeviren)

293 Burada "öldürenler" diye çevirdiğimiz kelime, eserin yazma ve basılı nüshasında "söyleyenler, görüş bildirenler" anlamına gelen "kâilûn" olarak kaydedilmiştir. Oysa cümlenin akışından anlaşılacağı gibi bunun "kâtilûn" olması gerektiği açıktır. (Çeviren)

değişmemektedir. Bu tıpkı Allah *azze ve celle*'nin ***"Kadınlarından zıhâr ile ayrılmayı isteyerek (daha önce) söylediklerine dönenler..."***[294] âyetine benzemektedir. Buradaki ***"söylediklerine"*** ifadesi, "cahiliye döneminde söyleyegeldikleri çirkin ve asılsız söze"[295] anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu sözü söyleyen kişi, Allah *azze ve celle*'nin yasakladığı şeye "dönmüş" olur ve onun, Allah *azze ve celle*'nin bu hususta yükümlü tuttuğu ve zıhâr âyetinde de belirttiği keffareti ödemesi zorunlu hâle gelir. Şu da var ki, zıhâr âyetinde sözü edilen "dönüş"ten kastın ne olduğuna dair de ihtilaf vardır. Biz bu görüşü, ilim adamlarının bu konudaki görüşleri arasından seçerek burada zikrettik ve öne sürdükleri görüşler içerisinde bizim de tercihimiz bu yönde olduğu için bunu delil gösterdik. Ancak bunun yanı sıra, buna muhalif daha başka görüşler ve pek çok delil de bulunmaktadır. Biz bunları, Allah izin verirse ileride, kitabımızın ilgili bölümünde zikredeceğiz.

---

294 Mücâdele 58/3. Biz burada âyetin anlamını, Tahâvî'nin tercih ettiği yorum doğrultusunda vermeye çalıştık. Nitekim kendisi de bu hususa temas etmektedir. Diğer yaygın olan anlam ise şöyledir: ***"Kadınlardan zıhâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin..."*** (Çeviren)

295 Mücâdele 58/2.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿...وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ...﴾
"BİZ O BÜYÜKBAŞ HAYVANLARI DA SİZİN İÇİN ALLAH'IN (DİNİNİN) İŞARETLERİNDEN KILDIK. ONLARDA SİZİN İÇİN HAYIR VARDIR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Biz o büyük baş hayvanları da (el-büdn) Allah'ın (dininin) işaretlerinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Şu hâlde onlar, ayakları üzerine dururken üzerlerine Allah'ın ismini anın (ve kurban edin). Yan üstü yere düştüklerinde ise, artık (canı çıktığında) onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen-gizlemeyen her fakire yedirin"***[296] buyurmaktadır. Bir başka âyette de ***"İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerekse de nice uzak yoldan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler. Ta ki kendilerine ait birtakım yararları yakinen görsünler, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar (behîmetü'l-en'âm) üzerine belirli günlerde Allah'ın ismini ansınlar. Artık ondan hem kendiniz yiyin hem de yoksula, fakire yedirin"***[297] buyurur.

İlim adamları bu iki âyette sözü edilen "büyük baş hayvanlar (el-büdn)" ve "hayvanlar (behîmetü'l-en'âm)"dan neyin kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: "Kişi, kurban gönderen kimsenin bir cinayetinden dolayı kesilmesi gereken bir hedy kurbanı olmaması ve keffaret için kesilmemesi kaydıyla her vacip kurbandan yiyebilir. Mesela; temettü kurbanı, kıran kurbanı ve -Kâbe'ye ulaşması şartıyla- nafile kurbanlar böyledir. Ancak yerine ulaşmayan nafile kurbanların sahipleri, kurbanlarının hiçbirinden yiyemeyecekleri gibi kurbanı gönderecek kimsenin ihlamlıyken

---

296 Hac 22/36.

297 Hac 22/27-28.

hedy kurbanı kesmesini gerektirecek bir cinayet; terk edenine ceza kurbanı gerektirecek bazı hac görevlerinin terk edilmesi gibi birtakım (hatalı) fiillerin keffareti olarak kesilen hiçbir kurbandan da yiyemezler." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü tercih edenlerdendir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü aktarmış ve bu hususta aralarında herhangi bir ihtilaf olduğundan da söz etmemiştir.

Bazıları ise şöyle diyordu: Av hayvanı öldürmenin cezası olarak kesilenler, (baş ve benzeri uzuvlardaki) rahatsızlığın fidyesi olarak kesilenler, fakirlerin adakları ve Kâbe'ye ulaşamayıp telef (olacağı endişesiyle kesilen) nafile kurbanların haricindeki bütün hedy kurbanlarından yenilir. Bu görüşü benimseyen âlimlerden biri de Mâlik b. Enes idi.

Diğer bir kısım ilim ehli de şöyle demekteydi: "(Kâbe'ye) nafile hedy kurbanları gönderenler, bunların etlerinden yiyebilirler. Ancak cinayetlerin keffareti olarak kesilenlerden, hacc-ı temettü ve hacc-ı kıran kurbanlarından; ayrıca av hayvanını öldürme ve benzeri durumların cezası olarak ihramlının, ihramlıyken işlediği fiillerden dolayı kesilmesi gereken kurbanlardan ise, onları gönderen kişiler yiyemezler." Şâfiî de bu görüşü benimseyen âlimlerdendir.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de okumuş olduğumuz bu iki âyetin akla gelen ilk anlamını (zâhir) inceledik ve şunu tespit ettik:

Allah *azze ve celle*'nin ***"...Onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen-gizlemeyen her fakire yedirin"***[298] âyetinin zâhir anlamı, bütün hedy kurbanlarından yiyebilmektir. Çünkü âyette özel bir kurban türünden bahsedilmemektedir. Bu durumda âyetin bâtın (ilk anda akla gelmeyen, dolaylı) anlamı, bunun tam zıddı olabildiği gibi bâtın anlamının, zâhir anlamından farksız olması gibi bir ihtimal de söz konusudur. Bu çerçevede ilim adamlarının, yerine ulaşması kaydıyla nafile hedy kurbanını gönderen kimsenin, bizzat o kurbandan yiyebileceği ve bu hükmün, ilgili âyetine kapsamına dahil olduğu konusunda ihtilaf etmediklerini belirledik. Aynı zamanda ilim ehlinin, av hayvanı öldürmenin cezası ve adak olarak kesilen kurbandan, onu gönderen kimsenin yiyemeyeceği ve bunun da söz konusu âyetin kapsamına girmediği hususunda ihtilaf etmediklerini de görmekteyiz.

---

298 Hac 22/36.

İlim adamları, bu kitabımızda da bahsetttiğimiz şekliyle, bunun dışında kalan kurbanlarda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri husustaki ihtilaflarının gerekçesini, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bize intikal eden sünnet içerisinde araştırmaya koyulduk ve şu rivayeti tespit ettik:

١٧٤٣ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ سَلَمَةَ الْخُزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْهَادِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: أَقَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ لَمْ يَحُجَّ، ثُمَّ أَذَّنَ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ، فَانْطَلَقَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُلَبِّي، وَانْطَلَقْنَا لَا نَعْرِفُ إِلَّا الْحَجَّ لَهُ، خَرَجْنَا، فَلَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ، وَفَرَغَ مِنَ الطَّوَافِ، قَالَ: مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَحِلَّ بِعُمْرَةٍ، فَإِنِّي لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا سُقْتُ الْهَدْيَ، وَجَعَلْتُهَا عُمْرَةً قَالَ جَابِرٌ: وَقَدِمَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ مِنَ الْيَمَنِ وَالنَّاسُ حَالُّونَ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بِأَيِّ شَيْءٍ أَهْلَلْتَ؟ قَالَ: قُلْتُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أُهِلُّ بِمَا أَهَلَّ بِهِ رَسُولُكَ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَعِيَ الْهَدْيُ فَلَا تَحْلِلْ وَكَانَ عَلِيٌّ قَدِمَ مِنَ الْيَمَنِ بِهَدْيٍ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَانَ جَمَاعَةُ الْهَدْيِ الَّذِي قَدِمَ بِهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلِيٌّ مِنَ الْيَمَنِ مِائَةَ بَدَنَةٍ، فَنَحَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثًا وَسِتِّينَ بِيَدِهِ، وَنَحَرَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ سَبْعًا وَثَلَاثِينَ، وَأَشْرَكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيًّا فِي هَدْيِهِ، ثُمَّ أَخَذَ مِنْ كُلِّ بَدَنَةٍ بَضْعَةً، فَجُعِلَتْ فِي قِدْرٍ، فَأَكَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ لَحْمِهَا، وَحَسَا مِنْ مَرَقِهَا.

1743- … Ca'fer b. Muhammed'in, babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, haccetmeksizin (dokuz yıl boyunca)[299] durdu, daha sonra da hacca gidileceği insanlara ilan edildi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de telbiye getirmeye başladı; biz de sadece haccedeceğimiz düşüncesiyle (telbiyeye) başladık ve yola koyulduk. Allah Rasûlü Mekke'ye gelip de tavafını eda ettikten sonra ***"Şimdi yanında hedy kurbanı olmayanlar, derhal ihramdan çıksınlar ve hac***

299 Bk. 1244 no'lu rivayet.

niyetlerini umreye çevirsinler! Daha önceden böyle olacağını bilseydim, hedy kurbanını getirmez ve bu hac niyetimi umreye çevirirdim" buyurdu.

Câbir dedi ki: Bizim ihramdan çıkmış olduğumuz o esnada, Ali *radıyallahu anh* Yemen'den çıkageldi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona ***"İhrama girerken neye niyet ettin?"*** diye sordu. (Ali) şöyle dedi: Dedim ki: "Allahım! Rasûlün neye niyetlendiyse, ben de ona niyet ettim." Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Benim yanımda hedy kurbanım var; onun için sen ihramdan çıkma!"*** buyurdu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in getirdikleri ile Ali'nin Yemen'den getirdiği hedy kurbanlarının sayısı toplam yüz büyük baş (sığır/deve) ediyordu. Bunların altmış üçünü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bizzat kendi eliyle kesti; otuz yedisini ise Ali *radıyallahu anh* kurban etti. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem,* hedy kurbanlarına Ali'yi de ortak etti. Daha sonra her bir hayvandan bir parça aldı ve etler bir çömleğe konuldu (ve pişirildi). Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* o hayvanların etlerinden yedi ve (tirit) çorbasından da içti.[300]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hem temettü haccına ait hedy kurbanından hem de temettü haccında kesmekle yükümlü olduğu kurbana ilave ettiği nafile kurbanından yemiştir.

Eğer bu durumda biri "Câbir'den rivayet etmiş olduğunuz bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile ashâbının, sadece hac niyetiyle ihrama girdiklerini, bunun dışında temettü ve benzeri bir hac niyetiyle ihrama girmediklerini gösteren bir delil bulunmaktadır. Bu da gösteriyor ki, gerek Allah Rasûlü'nün, gerekse Ali b. Ebî Tâlib'in hedy kurbanları, temettü haccından dolayı değil, nafile kurbanlarıydı. Biz, gönderildiği yere ulaşması kaydıyla, nafile kurbanların etinden yenilebileceği görüşüne de karşı değiliz" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, söz konusu ihramında mütemetti olduğunu (temettü haccı niyeti taşıdığını) açıkladık. İlgili ihrama, sadece hac yapmak için değil, hacca kadar umreden yararlanmış olma (mütemetti) maksadıyla girmiştir. Zira daha önce Ömer *radıyallahu anh*'ın kızı Hafsa *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğimiz hadiste Hafsa "İnsanlara ne

---

300 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 320; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 159.

oluyor? Sen umrenin ihramından çıkmadığın hâlde, onlar umre ihramından çıkmışlar bile!" demiş, Allah Rasûlü de şöyle buyurmuştur: ***"Çünkü ben başımı keçeledim, kurbanıma da nişan taktım. Kurban kesinceye kadar ihramdan çıkamam."***[301]

Bu hadiste Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*, umre için ihrama girmesinin temettü haccına yönelik olduğunu ve hedy kurbanını da bu maksatla gönderdiğini haber vermektedir. Bu sebeple bu durum, onun söz konusu umre ile hac arasında ihramdan çıkmasına mani olmuştur. Zira daha sonra hem bu umrenin hem de haccın -her ikisinin birden- ihramından çıkacaktı. Üstelik bu durum, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözüne dayanmaktadır. Ancak bu sözü Câbir b. Abdullah ezberleyememiş, Ömer *radıyallahu anh*'ın kızı Hafsa *radıyallahu anhumâ* ezberlemiştir. Çünkü Câbir'in Allah Rasûlü'nden aktardığı şey, onun dıştan görünen (zâhirî) fiilidir. Ayrıca Allah Rasûlü'nün tutumunu, daha önce bilmediği umreye göre değil, hacla ilgili bildiklerine[302] göre nakletmiştir. Dolayısıyla bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen söz ve yeni konulan umre hükmü, rivayet etmiş olduğumuz diğer söz ve fiillerden daha üstün ve tercihe şayandır.

Bu noktada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in göndermiş olduğu hedy kurbanının, girmiş olduğu ilk ile ikinci ihramı arasında, kendisinin başkasına helal kıldığı ihramdan çıkma durumuna engel sayıldığı; buna karşılık nafile hedy kurbanının ise, hedy göndermemiş olan hiç kimsenin ihramdan çıkmasına mani sayılmadığı meselesinin kesinleştiğini görmekteyiz. Buna göre şu husus da kesinleşmiş olmaktadır:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* temettü haccı yapıyordu ve göndermiş olduğu hedy kurbanlarının tamamı veya bir kısmı temettü haccı içindi. Aynı şey, Allah Rasûlü ile birlikte hedy kurbanı göndermiş olan Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* için de geçerlidir.

---

301 Bk. 1301 no'lu rivayet.

302 Burada "bildikleri" olarak tercüme ettiğimiz kelime, eserin yazma nüshasında noktasız olduğu için muhakkik tarafından "Arafat'ta" manasına gelen "bi arefe" şeklinde okunmuştur. Hâlbuki dikkatlice bakıldığında, cümlenin akışının Arafat ile ilgisinin olmadığı; dolayısıyla kelimenin "ya'rifuhû" olarak okunması gerektiği anlaşılmaktadır. Zira aynı cümle içinde geçen "bilmediği umreye göre değil.." ibaresinde olumsuz bağlamda geçen "ya'rifuhâ" fiili, ilgili kelimenin -noktasız olmasına rağmen- nasıl okunması gerektiğine dair önemli bir ipucudur. (Çeviren)

Üstelik biz, nafile hedy kurbanının, sahibi tarafından gönderilmesiyle birlikte nafileyken vacip kurbana dönüşmüş olduğunu görmekteyiz. Bu sayede hedy kurbanı, kaçınılmaz olarak vacip (vacib-i ayn) hâle gelmektedir. Buna göre nafilenin anlamı, sahibinin, -daha önce üzerine vacip olmadığı hâlde,- kendine vacip kıldığı ve böylece vacip hâline gelen şey olmaktadır. Ayrıca söz konusu hedy kurbanının nafileyken vacibe dönüşmüş olması, onu kendine vacip kılan kimsenin, o kurbanın etinden yemesine engel olmaz.

Diğer taraftan adak kurbanı ve av hayvanının cezası olarak kesilen kurbanlardan da yenilmez. Ancak kıran haccı veya temettü haccı için kesilen ya da cinsel ilişki yasağını çiğnemenin cezası olarak kesilen kurbanlardan yenilip yenilemeyeceği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu noktada temettü haccı ve kıran haccı kurbanları, diğer kurbanlardan ziyade nafile kurbanlara benzemektedir. Zira bu iki kurban türü, -hedy kurbanı hâline gelen ve yasaklanmamış bir fiilden dolayı vacip sayılan nafile kurbanlar gibi- yasak konulmamış fiiller sebebiyle vacip olan kurbanlardır. Bu ise adak kurbanına benzemez. Çünkü adak kurbanı, daha önceki bir şeyin karşılığı olması istenen bir şükür nişanesidir. Mesela; bir adamın "Eğer Allah *azze ve celle* bana haccı nasip ederse, onun adına bir büyükbaş hayvanı kesmek boynumun borcu olsun" veya "Allah *azze ve celle,* şu üzerimdeki borçları öderse, onun adına bir büyükbaş hayvan kesmek boynumun borcu olsun" sözleri böyledir. Allah'ın ona haccı nasip etmesi ve borcunu ödemesi durumunda, daha öncesinde verdiği söze karşılık bir şükür kurbanı olmak üzere bir büyükbaş hayvan kesmekle mükellef olur. Dolayısıyla adak kurbanı, bedeli/karşılığı verilebilen şeylerin "bedel"ine benzemektedir.

Buna karşılık cinsel ilişki yasağını çiğnemenin cezası olan kurban, nafile kurbandan daha çok, av hayvanını öldürmenin cezası olarak kesilen kurbana benzemektedir. Çünkü ihramlıyken av hayvanını öldürmek de cinsel ilişkiye girmek de yasaklanmıştır. Bu sebeple (av hayvanı öldürmenin cezası sayılan) bu kurbandan yemek caiz olmadığı gibi bunların benzerleri olan (cinsel ilişki yasağını çiğnemenin cezası sayılan) kurbandan da yemek caiz değildir.

Ancak henüz yerine (Kâbe'ye) varmadan telef olan (yani telef olacağı endişesiyle kesilen) nafile kurbanın etinden, onun gönderen kimsenin yemesinin mübah olup olmadığı konusunda ilim adamları ihtilaf etmişlerdir. Bir grup ilim adamı "Bu hayvan ona mübah değildir ve o hayvanın eti ona yasaklanmıştır" demiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen ve Şâfiî bu görüşü benimseyenler arasındadır.

Burada Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'den aktardığımız görüşü bize, Süleyman, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den nakletmiş ve bu hususta aralarında herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir. Aynı zamanda bu kanaat, Abdullah b. Abbâs'tan da nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٧٤٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: مَنْ أَهْدَى هَدْيًا تَطَوُّعًا فَعَطِبَ، فَلْيَنْحَرْهُ، ثُمَّ لِيَغْمِسْ نَعْلَهُ فِي دَمِهِ، ثُمَّ لْيَضْرِبْ بِهَا جَنْبَهُ، وَلا يَأْكُلْ مِنْهُ شَيْئًا، فَإِنْ أَكَلَ مِنْهُ غُرِّمَ.

1744- ... İkrime'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Kim, bir nafile kurbanı göndermeye niyetlenir de kurbanın (yerine ulaşamadan) telef olacağı anlaşılırsa, onu hemen boğazlasın. Daha sonra (hayvanın boynuna kurbanlık olduğu anlaşılsın diye asılan) pabucu kendi kanına daldırsın ve onunla hayvanın yan tarafına vursun. Fakat onun etinden hiçbir şey yemesin. Şayet yerse, onu tazmin etmek zorunda kalır."[303]

***

Bir diğer grup ilim ehli ise "Kurbanı gönderen kimsenin onun etinden yemesinde bir sakınca yoktur" diyordu. Bu görüş aynı zamanda Abdullah b. Ömer ve Âişe *radıyallahu anhumâ*'dan rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٧٤٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: عَطِبَتْ بَدَنَةٌ لابْنِ عُمَرَ تَطَوُّعًا، فَنَحَرَهَا وَأَكَلَهَا، وَلَمْ يُهْدِ مَكَانَهَا.

1745- ... Eyyûb'un rivayet ettiğine göre, Nâfi' dedi ki: "İbn Ömer'e ait bir nafile kurban, (henüz yerine ulaşamadan) telef olmak üzereydi ki, İbn Ömer onu kesti ve yedi. Ayrıca onun yerine bir kurban da göndermedi."

١٧٤٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كُلُوهُ، وَلا تَدَعُوهُ لِلْكِلابِ وَالسِّبَاعِ، فَإِنْ كَانَ وَاجِبًا فَأَهْدُوا مَكَانَهُ هَدْيًا آخَرَ، وَإِنْ كَانَ تَطَوُّعًا فَإِنْ شِئْتُمْ فَأَهْدُوا، وَإِنْ شِئْتُمْ فَلا تُهْدُوا.

303 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 244.

1746- ... el-Esved b. Yezîd'in rivayet ettiğine göre Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "(Bu durumdaki bir kurbanı kesip) yiyin ve onu köpeklere ve yırtıcı hayvanlara bırakmayın. Eğer vacip bir kurban ise, onun yerine bir başkasını gönderin; yok eğer nafile bir kurban ise, o zaman isterseniz gönderin, isterseniz göndermeyin."

***

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen sünnet içerisinde bu iki kanaatten birisine delil olabilecek nitelikte bir hadis bulup bulamayacağımıza baktık ve şu rivayeti tespit ettik:

١٧٤٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، أَخْبَرَهُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ صَاحِبَ هَدْيِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، كَيْفَ أَصْنَعُ بِمَا عَطِبَ مِنَ الْهَدْيِ؟ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْحَرْهَا، ثُمَّ أَلْقِ قَلائِدَهَا فِي دَمِهَا، ثُمَّ خَلِّ بَيْنَهَا وَبَيْنَ النَّاسِ يَأْكُلُونَهَا.

1747- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize Abdullah b. Vehb > Mâlik b. Enes > Hişâm b. Urve yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hedy kurbanlarıyla ilgilenen çoban "Ey Allah'ın Rasûlü! (Yerine ulaşamadan) telef olma ihtimali bulunan kurbanı ne yapayım?" diye sordu. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Onu kes ve boynundaki nişanı da kanının içine atıver. Sonra da bırak insanlar onu yesinler."***[304]

١٧٤٨ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ نَاجِيَةَ صَاحِبِ بُدْنِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

1748- İsmail b. Yahyâ el-Müzenî bize, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî > Süfyân b. Uyeyne > Hişâm b. Urve > babası yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in büyükbaş hayvanlarıyla ilgilenen çobanı Nâciye'nin 'Ey Allah'ın Rasûlü!..'' dediğini rivayet ettikten sonra bu hadisin aynısını zikretti.[305]

---

304 Mâlik, Hac 148; Dârimî, Menâsik 66; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 361.

305 Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 349; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 360.

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Nâciye'ye, telef olacağı anlaşılan büyükbaş hayvanı kesmesini, daha sonra boynundaki nişanları kanına atıp onlarla hayvanın yan tarafına vurmasını emretmektedir. Böylece fakir ve ihtiyaç sahibi bir kimse, bu hayvanı gördüğünde bunun bir kurban olup etini yemesinin kendisine helal olduğunu anlar. Ancak bu rivayette, o kurbanı gönderen kimsenin -orada bulunması durumunda- o kurbanın etinden yemesinin mübah olduğuna veya yasaklandığına dair bir delil de bulunmamaktadır. Onun için biz de bu iki hükümden birine delalet edecek nitelikte, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen başka bir hadis olup olmadığını araştırdık ve şunu tespit ettik:

١٧٤٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سِنَانَ بْنِ سَلَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ ذُؤَيْبًا أَبَا قَبِيصَةَ بْنَ ذُؤَيْبٍ، حَدَّثَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَبْعَثُ مَعَهُ الْبُدْنَ، فَيَقُولُ: إِنْ عَطِبَ مِنْهَا شَيْءٌ فَخَشِيتَ عَلَيْهِ، فَانْحَرْهَا، وَاغْمِسْ نَعْلَهَا فِي دَمِهَا، وَاضْرِبْ بِهِ صَفْحَتَهَا، وَلَا تَأْكُلْ مِنْهَا أَنْتَ وَلَا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ رِفْقَتِكَ.

1749- Ali b. Abdurrahman b. el-Mugîre bize, Yahyâ b. Maîn > Gunder > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Sinân[306] b. Seleme > İbn Abbâs kanalıyla Züeyb Ebû Kabîsa b. Züeyb'den, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisiyle birlikte büyükbaş hayvanları gönderip şöyle buyurduğunu nakletmiştir: ***"Eğer bunlar içerisinde telef olacağından endişe ettiğin bir kurban çıkacak olursa, onu hemen kes, (boynuna kurbanlık olduğu anlaşılsın diye asılan) pabuçları kanına batır ve onunla hayvanın yan tarafına vur. Ancak ne sen ne de seninle birlikte yolculuk yapanlardan hiçbiri onun etinden yemeyin."***[307]

١٧٥٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ سِنَانِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَبْعَثُ بِبُدْنِهِ مَعَ ذُؤَيْبٍ الْخُزَاعِيِّ، وَيَأْمُرُهُ إِذَا عَطِبَ

306 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Şeyban" olarak kaydedilmiştir. Doğrusu, 1750-1752 arası rivayetlerde ve bir sonraki dipnotta belirtilen kaynaklarda da geçtiği gibi "Sinan" olmalıdır. (Çeviren)

307 Müslim, Hac 378; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 225.

مِنّهَا شَيْءٌ، أَوْ خَشِيَ عَلَيْهِ، أَنْ يَنْحَرَهَا، وَيَغْمِسَ نَعْلَهَا فِي دَمِهَا، وَيَضْرِبَ بِهَا صَفْحَتَهَا، وَلا يَأْكُلْ هُوَ مِنْهَا، وَلا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِهِ رِفْقَتِهِ.

1750- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Muhammad b. Abdullah el-Ensârî > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Sinan b. Seleme yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* büyükbaş hayvanlarım Züeyb el-Huzâî ile birlikte gönderir ve ona, telef olacağı kesinleşen veya telef olma endişesi duyduğu herhangi bir hayvanı derhal kesmesini, (boynuna kurbanlık olduğu anlaşılsın diye asılan) pabuçları kanına batırmasını ve onunla hayvanın yan tarafına vurmasını, ancak hem kendisinin hem de kendisiyle birlikte yolculuk yapanlardan hiçbirinin onun etinden yememesini emrederdi.

١٧٥١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خزية، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو التَّيَّاحِ، عَنْ مُوسَى بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: حَجَجْتُ أَنَا وَسِنَانُ بْنُ سَلَمَةَ، وَمَعَ سِنَانٍ بَدَنَةٌ، فَأَزْحَفَتْ عَلَيْهِ، فَعَيِيَ بِهَا، فَقُلْتُ: لَئِنْ قَدِمْتُ مَكَّةَ عَنْ عِلْمِ هَذَا فَلَمَّا قَدِمْنَا قُلْتُ: انْطَلِقْ بِنَا إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ، وَعِنْدَهُ جَارِيَةٌ، فَقُلْتُ: كَانَتْ مَعَنَا بَدَنَةٌ، فَأَزْحَفَتْ عَلَيْنَا؟ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: بَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبُدْنِ مَعَ فُلانٍ، فَأَمَّرَهُ فِيهَا بِأَمْرِهِ، فَلَمَّا قَفَا رَجَعَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا أَصْنَعُ بِمَا أَزْحَفَ عَلَيَّ مِنْهَا؟ قَالَ: انْحَرْهَا، وَاصْبُغْ نَعْلَهَا فِي دَمِهَا، وَاضْرِبْهُ عَلَى صَفْحَتِهَا، وَلا تَأْكُلْ مِنْهَا أَنْتَ، وَلا أَهْلُ رِفْقَتِكَ.

1751- Yine Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Ebu't-Teyyâh yoluyla rivayet ettiğine göre, Musa b. Seleme dedi ki: Sinan b. Seleme ile birlikte haccetmek üzere yola çıktım. Sinan'ın yanında büyükbaş hayvan vardı. Hayvan yolda ayak sürümeye başladı, yürüyemez hâle geldi. Sinan onun hakkında ne yapacağını şaşırdı. Bunun üzerine ben de "Eğer Mekke'ye varırsak, bu meseleyi iyice araştıracağım" dedim. (Mekke'ye) geldiğimizde Sinan'a "Haydi İbn Abbâs'a gidelim" dedim. İbn Abbâs'ın huzuruna girdiğimizde yanında genç bir kız/cariye vardı. Ona "Elimizde bir büyükbaş hayvan vardı. Yolda ayak sürümeye başladı, yürüyemez oldu" dedim. O da şunları söyledi: Bir zaman Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de filancayı görevlendirerek büyükbaş hayvanlarını onunla birlikte göndermiş ve ona gerekli talimatları vermişti. O kişi, tam arkasını dönüp

gitmek[308] üzereyken (aklına bir şey geldi ve) geri dönüp "Peki ey Allah'ın Rasûlü! Bu hayvanlardan biri ayak sürüyüp yürüyemez hâle gelirse ne yapacağım?" diye sordu. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Onu hemen kes. (Boynuna kurbanlık olduğu anlaşılsın diye asılan) pabuçları da kanına batır ve onunla hayvanın yan tarafına vur. Ancak ne sen ne de seninle birlikte yolculuk yapanlardan hiçbiri onun etinden yemeyin"***[309]

١٧٥٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ التَّنُّورِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو التَّيَّاحِ، عَنْ مُوسَى بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: انْطَلَقْتُ أَنَا وَسِنَانُ بْنُ سَلَمَةَ مُعْتَمِرَيْنِ، وَانْطَلَقَ سِنَانٌ مَعَهُ بَدَنَةٌ يَسُوقُهَا، فَأَزْحَفَتْ عَلَيْهِ فِي الطَّرِيقِ، فَعَيِيَ بِشَأْنِهَا، فَقُلْتُ: لَئِنْ قَدِمْتُ الْبَلَدَ لَأَسْتَحْفِيَنَّ عَنْ ذَلِكَ فَلَمَّا نَزَلْنَا الْبَطْحَاءَ، قَالَ: انْطَلِقْ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَانْطَلَقْنَا، فَذَكَرَ لَهُ شَأْنَ بَدَنَتِهِ، فَقَالَ: عَلَى الْخَبِيرِ سَقَطْتَ، بَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسِتَّ عَشْرَةَ بَدَنَةً مَعَ رَجُلٍ، وَأَمَّرَهُ فِيهَا، فَمَضَى ثُمَّ رَجَعَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، كَيْفَ أَصْنَعُ بِمَا أَبْدَعَ عَلَيَّ مِنْهَا؟ قَالَ: انْحَرْهَا، ثُمَّ اصْبُغْ نَعْلَهَا فِي دَمِهَا، ثُمَّ اجْعَلْهُ عَلَى صَفْحَتِهَا، وَلَا تَأْكُلْ مِنْهَا أَنْتَ، وَلَا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ رِفْقَتِكَ.

1752- İbrahim b. Ebî Dâvûd'un bize, Ebû Ma'mer > Abdülvâris b. Saîd et-Tennûrî > Ebu't-Teyyâh kanalıyla rivayet ettiğine göre, Musa b. Seleme dedi ki: Sinan b. Seleme ile birlikte umre yapmak üzere yola çıkmıştık. Sinan'ın yanında götürdüğü bir de büyükbaş hayvanı vardı. Hayvan yolda ayak sürümeye başladı ve yürüyemez hâle geldi. Sinan onu ne yapacağını şaşırdı. Bunun üzerine ben de "Eğer beldeye (Mekke'ye) varırsak, bu meseleyi iyice araştıracağım" dedim. el-Bathâ mevkiine geldiğimizde Sinan bana "Haydi İbn Abbâs'a gidelim" dedi. İbn Abbâs'ın yanına vardık. Sinan ona hayvanının durumunu anlatınca, İbn Abbâs "Tam da işin ehline rastgeldin" dedi ve sözlerine şöyle devam etti: Bir zaman Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bir adamı görevlendirerek on altı büyükbaş hayvanı onunla birlikte göndermişti.

308 Burada "arkasını dönüp gitmek" anlamı verdiğimiz kelime, eserin basılı nüshasında "fekae" şeklinde kaydedilmiştir. Oysa "fekae" kelimesi, "(göz vb.) çıkarmak, (nar tanesini) sıkmak, patlatmak" gibi bir anlama gelmektedir. Doğrusu Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de geçtiği şekliyle "kafâ" olacaktır. (Çeviren)

309 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 279.

O adam, tam çıkıp gitmek üzereyken geri döndü ve "Peki ey Allah'ın Rasûlü! Bu hayvanlardan biri ayak sürüyüp yürüyemez hâle gelirse ne yapacağım?" diye sordu. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Onu hemen kes. (Boynuna kurbanlık olduğu anlaşılsın diye asılan) pabuçları da kanına batır ve hayvanın yan tarafına koy. Ancak ne sen ne de seninle birlikte yolculuk yapanlardan hiçbiri onun etinden yemeyin."***[310]

١٧٥٣ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو التَّيَّاحِ، عَنْ مُوسَى بْنِ سَلَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ مَعَ رَجُلٍ بِثَمَانِيَ عَشْرَةَ بَدَنَةً، فَأَمَرَهُ فِيهَا بِأَمْرِهِ، فَانْطَلَقَ ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهِ، فَقَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ أُزْحِفَتْ عَلَيَّ شَيْءٌ مِنْهَا؟ قَالَ: انْحَرْهَا، ثُمَّ اصْبُغْ نَعْلَهَا فِي دَمِهَا، ثُمَّ اجْعَلْهَا عَلَى صَفْحَتِهَا، وَلا تَأْكُلْ مِنْهَا أَنْتَ، وَلا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ رِفْقَتِكَ.

1753- el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > İsmail b. İbrahim > Ebu't-Teyyâh > Musa b. Seleme > İbn Abbâs senediyle rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bir adamla birlikte on sekiz büyükbaş hayvan gönderip gerekli talimatları verdi. Adam tam çıkıp gitmek üzereyken Allah Rasûlü'ne dönüp "Eğer o hayvanlardan biri ayak sürüyüp yürüyemeyecek hâle gelirse (ne olacak)?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"O zaman onu kes, (boynuna kurbanlık olduğu anlaşılsın diye asılan) pabuçları da kanına batır ve hayvanın yan tarafına koy. Ancak ne sen ne de seninle birlikte yolculuk yapanlardan hiçbiri onun etinden yemeyin."***[311]

***

(Görüldüğü gibi) bu hadislerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* büyükbaş hayvanlarını götürmek üzere görevlendirdiği elçisinin, -Urve b. ez-Zübeyr'in rivayet ettiği ilk hadiste de geçtiği gibi-[312] o hayvanlardan herhangi bir şey yemesini engellemiştir. Ayrıca bu hadiste, (Urve'nin) hadisine ziyade olarak, ilgili elçinin yanı sıra yol arkadaşlarının da o hayvandan bir şey yemelerini yasaklamıştır. Bu noktada söz konusu hadiste Züeyb el-Huzâî'nin zenginliğinden dolayı o hayvandan yemesini yasaklaması ihtimali bulunduğu

---

310 Müslim, Hac 377; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 398.

311 Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 350; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 217.

312 Bk. 1747 ve 1748 no'lu hadisler.

gibi yanındaki yol arkadaşlarına koyduğu yeme yasağının de yine onların zengin olmalarından kaynaklanmış olması ihtimali vardır. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hem onun hem de yanındakilerin zengin olduklarını bildiği için hepsinin o hayvanın etinden yemesini yasaklamıştır.

Ancak Allah Rasûlü'nün, Huzâaoğulları ile Hâşimoğulları arasındaki ittifak (hilf) sebebiyle bu yasağı koymuş olması da muhtemeldir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hâşimoğulları'na sadakayı/zekâtı yasakladığı gibi onların azadlı kölelerine de yasaklamış, ayrıca ***"Bir kavmin azadlı kölesi de onlardandır"***[313] buyurarak sadakanın/zekâtın haramlığı açısından bir topluluğun azadlılarını, bizzat kendileri gibi saymıştır. Biz bu rivayeti, senedleriyle birlikte *Ahkamu'l-Kur'ân*'ın Zekât Bölümü'nde ele aldığımız için burada yeniden tekrara ihtiyaç duymamaktayız. Bu durumda bir topluluğun azadlı köleleri, o topluluğun bizatihi kendisinden sayıldıkları için sadaka/zekât alması haram kılınan kimseler kapsamına girdiklerine göre, aynı şekilde, o topluluğun müttefiklerine de onlara haram kılınan şeyler yasaklanmış demektir. Çünkü o müttefikler de -Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir başka hadiste buyurduğu üzere- bizzat o topluluğun kendilerinden sayılırlar. Şöyle ki:

١٧٥٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُسْلِمُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عُبَيْدِ بْنِ رِفَاعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ رِفَاعَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لِعُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: يَا عُمَرُ، اجْمَعْ لِي قَوْمَكَ، فَجَمَعَهُمْ، ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، قَدْ جَمَعْتُهُمْ، فَيَدْخُلُونَ عَلَيْكَ أَوْ تَخْرُجُ إِلَيْهِمْ؟ قَالَ: بَلْ أَخْرُجُ عَلَيْهِمْ فَسَمِعَتِ الأَنْصَارُ بِذَلِكَ وَالْمُهَاجِرُونَ، فَقَالُوا: لَقَدْ جَاءَ فِي قُرَيْشٍ وَحْيٌ، فَحَضَرَ النَّاظِرُ وَالْمُسْتَمِعُ مَا يُقَالُ لَهُمْ، فَقَامَ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ، فَقَالَ: هَلْ فِيكُمْ غَيْرُكُمْ؟ قَالُوا: نَعَمْ، حُلَفَاؤُنَا، وَأَبْنَاءُ إِخْوَانِنَا، وَمَوَالِينَا فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حُلَفَاؤُنَا وَأَبْنَاءُ إِخْوَانِنَا وَمَوَالِينَا مِنَّا، أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ، أَوْلِيَائِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُتَّقُونَ، فَإِنْ كُنْتُمْ أُولَئِكَ فَذَاكَ وَإِلا فَابْصُرُوا، لَا يَأْتِينِي النَّاسُ بِالأَعْمَالِ وَتَأْتُونِي بِالأَثْقَالِ، فَيُعْرَضُ عَنْكُمْ ثُمَّ نَادَى، فَرَفَعَ صَوْتَهُ: إِنَّ قُرَيْشًا أَهْلُ إِمَامَةٍ [أَمَانَةٍ]، مَنْ بَغَاهُمُ الْعَوَاثِرَ كَبَّهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ لِمِنْخَرِهِ، قَالَهَا ثَلاثًا.

313 Bk. 794 ilâ 797 no'lu rivayetler.

1754- ... İsmail[314] b. Ubeyd b. Rifâa'nın, babası yoluyla dedesi Rifâa'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ömer *radıyallahu anh*'a ***"Ömer! Bana kavmini topla!"*** diye emir verdi. O da onları topladı ve Allah Rasûlü'nün huzuruna girip "Ey Allah'ın Rasûlü! Onları topladım. Onlar mı sizin huzurunuza gelsinler yoksa siz mi onların karşısına çıkacaksınız?" diye sordu. O da ***"Hayır, ben onların karşısına çıkacağım"*** buyurdu. Ensar ve Muhâcirler de bu durumu haber alıp "Kureyş hakkında mutlaka (yeni) bir vahiy inmiş olmalı" dediler ve (olaya) tanık olan ve işiten herkes, kendilerine ne söyleneceğini duymak için gelip toplandı. Allah Rasûlü, (yanlarına gelip) ayağa kalktı ve ***"Aranızda, sizden başka kimse var mı?"*** diye sordu. Onlar "Evet, müttefiklerimiz, erkek kardeşlerimizin[315] evlatları ve azadlı kölelerimiz de buradalar" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Müttefiklerimiz, erkek kardeşlerimizin evlatları ve azadlı kölelerimiz de bizdendir. Sizler de*** *duyuyorsunuz.*[316] ***Kıyamet günü benim (hakiki) dostlarım, takva sahibi olanlardır. Eğer bu kimselerdenseniz ne âlâ! Aksi hâlde (kendinize) bir bakın!***[317] ***İnsanlar (oraya) birtakım iyi amellerle gelirken, siz birtakım vebal ve ağır sorumluluklarla gelmeyin. Yoksa sizden yüz çevrilir."*** Daha sonra Allah Rasûlü sesini yükselterek üç defa şöyle seslendi: ***"Şüphesiz Kureyşliler, yöneticilik vasfına sahip [veya***

---

314 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Saîd" olarak kaydedilmiş olmasına rağmen, rivayetin geçtiği diğer bütün kaynaklarda "İsmail" olarak yazılmıştır. Biyografi eserlerinde de ilgili isim, "İsmail" olarak geçmektedir. (Bk. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr,* I, 367). Bu noktada aralarında yazım benzerliği bulunmamasına rağmen, "İsmail"in, müstensihin elinde nasıl olup da "Saîd"e dönüşmüş olduğu konusunda bir fikir yürütmek oldukça zordur. (Çeviren)

315 Bazı kaynaklarda (bk. Hâkim, *Müstedrek,* IV, 82) bu şekilde geçmekle birlikte çoğunlukla "kızkardeşlerimiz" olarak kaydedilmiştir (bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* XI, 55 [Abdurrezzâk'ın *Musannef*'i içinde]; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* thk. M. Fuad Abdülbâkî, Beyrut 1989, s. 40; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 340. (Çeviren)

316 Bazı kaynaklarda bu ibare, "işitmiyor musunuz?" şeklindeki bir soru kalıbıyla kaydedilmiştir. Bk. Hâkim, *Müstedrek,* IV, 82. (Çeviren)

317 Eserin basılı nüshasında burada "bakın" diye tercüme ettiğimiz "fe'bsurû" lafzı, muhakkik tarafından "yardımcı olun, destek verin" gibi bir anlama gelen "fe'nsurû" şeklinde okunarak kaydedilmiştir. Yazma nüshada "be" harfi noktasız olduğu için "nûn" gibi okunmuş olmalıdır. Benzer lafızların yer aldığı Hâkim'in *Müstedrek*'indeki (IV, 82) rivayetten hareketle bunun çeviriye aktardığımız şekliyle olması gerekmektedir. Ayrıca Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde (V, 45) 'fe'nzurû' tarzında kaydedilmiş olması, bu iddiayı güçlendirmektedir. (Çeviren)

***güvenilir]*[318] *kimselerdir. Kim onların, türlü hilelerle ayaklarını kaydırmaya kalkışırsa, Allah azze ve celle onu tepetaklak (cehenneme) yuvarlar."*[319]

***

Dikkat ederseniz bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* onların müttefiklerini de kendilerinden saymış; bu meselede müttefiklerini, azadlı kölelerini yerleştirdiği konuma yerleştirmiştir. Öte yandan Allah Rasûlü'nün, onları sadakanın/zekâtın kendilerine haram olması açısından, aralarındaki ittifak sebebiyle Hâşimoğulları gibi saymış olması da ihtimal dâhilindedir.

Daha önce sözünü ettiğimiz rivayetlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Züeyb el-Huzâî'ye koymuş olduğu yasağın gerekçesi bu iki ihtimalden hangisine dayanmış olursa olsun, o, her hâlükârda sadaka/zekât alması haram olan kimselerin çerçevesi dışına çıkmamaktadır. Ayrıca sadaka/zekât alması haram olanlara bu nitelikteki bir hayvanın etini yeme yasağı kapsamında ilgili hayvanı gönderenlere de o hayvanın mutlak surette haram kılınması söz konusudur. Hâlbuki Allah'a yakınlaşma niyetiyle kesilen "kurban" (udhiyye) ve benzeri yenilmesi mübah olan hayvanlar, o hayvanları yakınlaşma niyetiyle kesenlere yasak olmadığı gibi zenginlere ve Hâşimoğulları'na da yasak değildir. Bu itibarla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Züeyb'in ilgili hayvanın etini yemesine engel olması, o hayvanı gönderenlerin veya başkalarının, sadaka/zekât alması helal sayılmayan kimseler olmaları hâlinde, söz konusu hayvanın etinden yemelerinin haram olduğunu göstermektedir. Buna göre bu konuya dair Abdullah b. Abbâs'tan nakletmiş olduğumuz rivayet[320] kesinlik kazanmaktadır. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed

318 "Ehl-i emanet" olarak ifade edilen bu köşeli parantez içindeki kısım, Tahâvî dışındaki kaynakların hepsinde geçmektedir. Tahâvî ise bunu "ehl-i imâmet (yönetici vasfı bulunanlar)" olarak nakletmekte hatta söz konusu rivayeti el-Müzenî'den alırken, el-Müzenî'nin bu terkibi kendilerine "ehl-i emânet" olarak okuduğunu; ancak doğrusunun "ehl-i imâmet" olması gerektiğini belirterek bir düzeltme yapmaktadır. (bk. Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 350, no: 442'nin devamı). Ne var ki rivayetin tahricinde gösterilecek kaynaklarda da görülebileceği gibi diğer bütün kaynaklarda "ehl-i emânet" hatta bazen "doğru/sabırlı ve güvenilir kimseler" anlamında "ehl-i sıdk ve emânet" (bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 340), bazen de "sabırlı ve güvenilir kimseler" manasında "ehl-i sabr ve emânet" (bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* V, 46) olarak geçmesine rağmen, Tahâvî'nin neye dayanarak böyle bir düzeltme yapma ihtiyacı hissettiğini -doğrusu- anlayabilmiş değiliz. (Çeviren)

319 Bazı farklılıklarla gelen rivayetler için bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi,* XI, 55; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* s. 40; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 340; Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 350; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* V, 45-46; Hâkim, *Müstedrek,* IV, 82.

320 Bk. 1744 no'lu rivayet.

b. el-Hasen ve Şâfiî de böyle düşünüyorlardı. Üstelik sözünü ettiğimiz Züeyb hadisinin ana ekseninde de Abdullah b. Abbâs yer almaktadır.[321] Dolayısıyla İbn Abbâs'ın gerek (şahsî) görüşü,[322] gerekse de kendisine soru soran kimseye söylediği "Tam da işin ehline rastgeldin" sözü,[323] o kurbanı gönderen kimsenin ondan yiyemeyeceğine ilişkin olarak daha önce elde etmiş olduğu tecrübesine dayanarak böyle bir kanaati serdettiğinin delili sayılır.

Bazıları da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Züeyb'i ve onun yol arkadaşlarını o hayvanın etini yemekten alıkoymasını ve diğer insanların yemelerine müsaade etmelerini emretmesini, ilgili hayvanı kestikten sonra aceleci davranıp henüz tam anlamıyla canı çıkmadan parçalara ayırmalarını hoş görmemesine bağlamışlardır.[324] Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün onlara getirmiş olduğu yasak, hayvanın parçalara ayrılmadan önce tam olarak ölünceye dek (rahat) bırakılması içindi.

Ancak bu, kanaatimizce doğru olmayan bir te'vildir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından hiçkimse hakkında böyle bir şey tasavvur edilemez. Zira onlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konudaki sünnetini biliyorlardı. Özellikle de Allah Rasûlü'nün; kendi mesajının iletilmesi, hedy kurbanının gönderilmesi, bu kurbanın kesilmesi, yerine ulaştırılması, kesileceği mekânın belirlenmesi ve kurban etinin dağıtılması gereken yerlere dağıtılması konularında güvenilir saydığı kimselerle ilgili olarak böyle bir şey düşünülemez. Eğer söz konusu kişilerin, o kurbanın ölümünden sonra etinden yemeleri mübah olsaydı, Allah Rasûlü bunu onlara mutlaka açıklardı ve onları, kendilerine mübah kılınmış bir şeyden men etmezdi. Hatta hayvanın, tam olarak canı çıkıncaya kadar başında sabırla beklemelerini de emrederdi. Şayet (sahâbenin) henüz yerine ulaşmamış bir kurbanı, (kesildikten sonra) tam anlamıyla ölmeden önce parçalara ayırabilecekleri tahayyül edilebiliyorsa, kurban, yerine vardıktan sonra da

321 Bk. 1749-1753 arası rivayetler.

322 Bk. 1744 no'lu rivayetteki İbn Abbâs'ın kendi görüşünü kastediyor. (Çeviren)

323 Bk. 1752 no'lu rivayet.

324 Cahiliye döneminde müşrikler, hayvanı boğazladıktan sonra henüz canı çıkıp sakinleşmeden derisini yüzer veya parçalayarak ona bir nevi işkence ederlerdi. Hatta hayvanı kestikten sonra, canı çabucak çıksın diye biçare hayvana sopalarla vurdukları da rivayet edilmektedir (bk. Ebu'l-Hüseyin el-Yemenî, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfiî,* thk. Kasım Muhammed en-Nûrî, Cidde 2000, IV, 532). Dolayısıyla burada Allah Rasûlü'nün, Züeyb ve arkadaşlarına böyle davranmalarını yasaklamış olabileceği iddia edilmektedir. (Çeviren)

böyle bir şeyi yapabilecekleri tahayyül edilebilmelidir. Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de onlara bu hususta tek bir yasak koymuş olması gerekirdi.

Sonuç olarak; Allah Rasûlü'nün onlara söz konusu iki gerekçeden[325] biri için yasak koymuş olması, ilgili kişilerin, -ikinci gerekçenin geçerli olması hâlinde,- ilkinden farklı bir hükme tabi olacaklarını göstermektedir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Züeyb el-Huzâî'ye koymuş olduğu yasağın te'viline ilişkin buraya kadar söylediklerimizden hareketle bahsi geçen ilk iki te'vilden birisi kesinlik kazanmış olmaktadır. Bu da Abdullah b. Abbâs'ın bu konudaki görüşünü zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla Züeyb el-Huzâî gibi yanındaki diğer yol arkadaşlarının da Hâşimoğulları'ndan olmaları ihtimal dâhilindedir.

325 Bu gerekçelerden biri "Hâşimoğulları'nın müttefiki olma durumu," diğeri ise "zenginlik"tir. Tahâvî'nin iddiasına göre Allah Rasûlü, birinci gerekçeyi dikkate alarak yasak koymuştur. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾
"SİZİN İÇİN ONLARDA BELİRLİ BİR SÜREYE KADAR BİRTAKIM FAYDALAR VARDIR. SONRA BUNLARIN VARACAKLARI YER, BEYT-İ ATÎK (KÂBE)DİR" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle*'nin ***"Size okunup bildirilenlerin dışındaki bütün hayvanların etinden yemek helal kılınmıştır. O hâlde o putlardan, o pislikten kaçının; ve yalan sözden de kaçının… Sizin için onlarda belli bir süreye kadar birtakım faydalar vardır…"***[326] buyruğundaki son kısım, müteşâbihtir ve bundan ne kastedildiği konusunda ihtilaf edilmiştir.

Bir grup ilim adamı buradaki ***"onlarda"*** lafzından, kurbanlık oldukları anlaşılsın diye boyunlarına nişan asılan develerin (el-büdn) kastedildiği görüşündedir. Yine onlara göre Allah *azze ve celle*'nin ***"Sizin için onlarda birtakım faydalar vardır…"*** sözündeki ***"faydalar"***dan (menâfi') maksat, -kurbanlık develer olmalarına rağmen- sırtlarına binme ve sütlerinden içmektir. Nitekim develerle alakalı bu görüş, İbrahim en-Nehâî'den rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٧٥٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ صَاحِبُ الطَّيَالِسَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: {لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى}، قَالَ: إِنِ احْتَاجَ إِلَى ظَهْرِهَا رَكِبَ، وَإِنِ احْتَاجَ إِلَى لَبَنِهَا شَرِبَ، يَعْنِي: الْبُدْنَ.

1755- … Verkâ'ın, Mansûr yoluyla rivayet ettiğine göre, İbrahim, ***"Sizin için onlarda belirli bir süreye kadar birtakım faydalar vardır…"*** âyetiyle

---

326 Hac 22/30-33.

ilgili olarak, -develeri kastederek- şöyle demiştir: "Eğer kişi bunların sırtına binme ihtiyacı hissederse binebilir, sütünden içmesi gerekiyorsa da içebilir."[327]

***

Develere dair bu görüş, Urve b. ez-Zübeyr'den de nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٧٥٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: الْبَدَنَةُ إِذَا احْتَاجَ إِلَيْهَا سَائِقُهَا رَكِبَهَا رُكُوبًا غَيْرَ قَادِحٍ.

1756- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. el-Minhâl > Hammâd yoluyla Hişâm b. Urve'den rivayet ettiğine göre, babası (Urve) dedi ki: "Deveyi (kurban edileceği yere) götürecek olan kişi, eğer ihtiyaç duyarsa ona zarar vermeyecek şekilde binebilir."[328]

***

[Bu görüş, aynı zamanda Atâ'dan da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:][329]

١٧٥٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: الْبَدَنَةُ إِذَا احْتَاجَ إِلَيْهَا سَائِقُهَا رَكِبَهَا رُكُوبًا غَيْرَ قَادِحٍ.

1757- Yine Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd > Kays yoluyla rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: "Deveyi (kurban edileceği yere) götürecek olan kişi, eğer ihtiyaç duyarsa ona zarar vermeyecek şekilde binebilir."[330]

---

327 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

328 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 527 (Abdussamed > Hammâd > Hişâm > Urve isnadıyla gelen bu rivayette bazı lafız farklılıkları vardır). Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

329 Bu ibare eserin yazma ve basılı nüshalarında bulunmamaktadır. Ancak konunun akışına bakıldığında Tahâvî'nin, bu meseleye dair görüşleri sıralarken görüş sahiplerinin kimliklerini de açıkça belirttiği görülür. Nitekim 1755 no'lu rivayetin öncesinde İbrahim en-Nehâî'yi; 1756 no'lu rivayetin girişinde de Urve b. ez-Zübeyr'i zikrederek ilgili rivayetleri aktarmaktadır. Buradaki rivayet ise Atâ b. Ebî Rabâh'tan gelmektedir. Dolayısıyla onun da başında böyle bir giriş cümlesi yer alması gerektiğini düşünüyoruz. (Çeviren)

330 Benzer lafızlarla gelen bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 527 (İbn Nümeyr > Abdülmelik > Atâ isnadıyla); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

Diğer bir grup ilim adamı ise şöyle demiştir: "Burada kastedilen şey, Allah *azze ve celle* için kurban edileceği kesinleşmeden, kurbanlık olduğuna dair boynuna nişan asılmadan ve sahipleri adına kurbanlık bir hayvan olarak belirlenmeden önceki 'herhangi bir hayvan (behîmetü'l-en'âm)'dır. İşte bu tür hayvanlarda birtakım yararlar söz konusudur. Ancak boynuna nişan asılmış ve Allah *azze ve celle* için kurban edileceği kesinleşmişse, bu durumda -zorunlu ihtiyaçlar dışında- o hayvanlardan herhangi bir şekilde yararlanmak sahiplerine haram kılınmıştır."

Bu görüşü benimseyenlere göre, ilgili âyetteki "belirli bir süreye kadar (el-ecelü'l-müsemmâ)" ibaresinden maksat ise, "hayvanın, Allah *azze ve celle* için kurban edilecek bir hedy hâline gelmesine kadarki süredir." Eğer bu hâle gelmişse, sahiplerinin, -hayvan üzerindeki mülkiyetleri sona ermeden önce yararlandıkları gibi- o hayvandan yararlanmaları haram olur. Yine İbrahim en-Nehâî'den rivayet edilen bu görüş, onun birinci bölümde bu konuya dair serdettiği ilk kanaatine aykırı düşmektedir. Şöyle ki:

١٧٥٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: لَا يَشْرَبُ لَبَنَ الْبَدَنَةِ، وَلا يَرْكَبُهَا إلا أَنْ يُضْطَرَّ إِلَى ذَلِكَ.

1758- ... Şu'be'nin, Mugîre kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: "Kişi, mecbur kalmadığı müddetçe, kurbanlık hayvanın ne sütünü içebilir ne de sırtına binebilir."[331]

***

Bunun dışındaki mütekaddimin (ilk dönem) âlimlerinden de söz konusu âyetin te'viline dair bu görüş rivayet edilmiştir. Bunlardan biri de Mücâhid'dir. Nitekim;

١٧٥٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، {لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى}، قَالَ: فِي ظُهُورِهَا، وَأَلْبَانِهَا، وَأَصْوَافِهَا، وَأَوْبَارِهَا حَتَّى تَصِيرَ بُدْنًا.

331 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

1759- ... Şu'be'nin el-Hakem'den rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"Sizin için onlarda birtakım faydalar vardır..."*** âyetindeki faydaları, "kurbanlık hayvanlar olarak belirleninceye kadar, sırtlarına binme, sütlerinden, yünlerinden ve tüylerinden faydalanma" şeklinde açıklamıştır.[332]

١٧٦٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1760- İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Huzeyfe > Süfyân > İbn Ebî Necîh kanalıyla Mücâhid'den bu rivayeti aynı şekilde nakletti.[333]

١٧٦١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1761- İbrahim b. Merzûk bize, Habbân b. Hilâl > Hammâd > İbn Ebî Necîh kanalıyla Mücâhid'den bu rivayetin aynısını nakletti.[334]

***

İlim adamları, arzettiğimiz üzere bu âyetin te'vili konusunda ihtilaf ettikleri için biz de bu meselenin hükmünün Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde nasıl olduğunu inceledik ve şu hadisi tespit ettik:

١٧٦٢ -حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا يَسُوقُ بَدَنَةً، فَقَالَ: ارْكَبْهَا فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّهَا بَدَنَةٌ، قَالَ: ارْكَبْهَا وَيْلَكَ.

1762- ... el-A'rec'in Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kurbanlık deveyi götürmeye çalışan bir adamı görünce ***"Bin ona!"*** dedi. Adam "Fakat ey Allah'ın Rasûlü! O kurbanlık bir hayvan!" deyince, Allah Rasûlü ***"Yahu, sen binsene şuna!"*** diye karşılık verdi.[335]

---

332 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

333 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

334 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

335 Mâlik, Hac 139; Buhârî, Hac 103; Müslim, Hac 371; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160.

١٧٦٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ أَيْضًا، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي ذُؤَيْبٍ، عَنْ عَجْلَانَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1763- … Aclân, Ebû Hureyre kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[336]

١٧٦٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ الْوَهْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَمِّهِ مُوسَى بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ لَهُ فِي الثَّالِثَةِ أَوِ الرَّابِعَةِ: ارْكَبْهَا وَيْحَكَ.

1764- … Musa b. Yesâr da Ebû Hureyre yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde nakletti. Farklı olarak sadece "üçüncü veya dördüncü defasında adama ***'Yahu, sen binsene şuna!'*** buyurdu" ifadesi yer almaktadır.[337]

١٧٦٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَجُلٍ يَسُوقُ بَدَنَةً، قَالَ: ارْكَبْهَا قَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ قَالَ: ارْكَبْهَا.

1765- … Muhammed b. Amr'ın rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kurbanlık deveyi götürmeye çalışan bir adama rastlayınca ***"Bin ona!"*** dedi. Adam "Fakat o kurbanlık bir hayvan!" deyince, Allah Rasûlü yine ***"Bin ona sen!"*** buyurdu.[338]

١٧٦٦ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

---

336 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 505; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160.

337 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* s. 277; Bezzâr, *Müsned (el-Bahru'z-zehhâr),* thk. M. Zeynullah, Adil b. Sa'd, S. Abdülhâlık, Medine 1988-2009, XV, 41; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160.

338 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160.

1766- … Musa b. Ebî Osman, babasından, o da Ebû Hureyre yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[339]

١٧٦٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ رَأَى رَجُلا يَسُوقُ بَدَنَةً، قَالَ: ارْكَبْهَا، قَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ، قَالَ: ارْكَبْهَا قَالَ: فَلَقَدْ رَأَيْتُهُ يُسَايِرُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي عُنُقِهَا نَعْلٌ.

1767- … İkrime'nin Ebû Hureyre yoluyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* kurbanlık deveyi götürmeye çalışan bir adamı görünce ***"Bin ona!"*** dedi. Adam "Fakat o kurbanlık bir hayvan" deyince Allah Rasûlü ***"Bin ona sen!"*** buyurdu.

(Ebû Hureyre) dedi ki: "Adamın, (bindiği hayvan üzerinde) Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'le yarışırcasına ilerlediğini gördüm. Hayvanın boynunda da (kurbanlık olduğu anlaşılsın diye) pabuç asılıydı."[340]

١٧٦٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُمَيْدٌ الطَّوِيلُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَجُلٍ وَهُوَ يَسُوقُ بَدَنَةً، قَالَ: ارْكَبْهَا، قَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ، قَالَ: ارْكَبْهَا.

1768- Ali b. Şeybe'nin bize, Yezîd b. Hârûn > Humeyd et-Tavîl kanalıyla rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kurbanlık bir deveyi götürmeye çalışan bir adamı görünce ***"Bin ona!"*** dedi. Adam "Fakat o bir kurbanlık hayvan" deyince Allah Rasûlü ***"Bin ona sen!"*** buyurdu.[341]

١٧٦٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ خُشَيْشٍ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللهِ الدَّسْتَوَائِيُّ، وَشُعْبَةُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالا: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

---

339 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160.

340 Buhârî, Hac 113; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160.

341 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 161.

1769- ... Katâde, Enes yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[342]

***

Bu rivayet ettiğimiz hadislere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kurbanlık deveyi götürmeye çalışan kimseye, hayvana binme ruhsatı tanımaktadır. Burada, ilk görüş sahiplerinin de dedikleri gibi ve zikretmiş olduğumuz âyetin te'viline dair benimsedikleri görüş doğrultusunda, o kurbanlık deveye her durumda binilebileceği ihtimali bulunmaktadır. Şu da var ki Allah Rasûlü'nün, onu götüren kimsede gördüğü yorgunluktan veya zorunluluktan dolayı, ilgili şahsa hayvana binme izni vermiş olması da mümkündür. "Acaba hadislerde bu konuda bize yol gösterebilecek bir şeyler bulabilir miyiz?" düşüncesiyle bir araştırma yaptık ve şunu tespit ettik:

١٧٧٠ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلا يَسُوقُ بَدَنَةً وَقَدْ جَهِدَ، قَالَ: ارْكَبْهَا قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّهَا بَدَنَةٌ قَالَ: ارْكَبْهَا.

1770- Nasr b. Merzûk'un bize, Ali b. Ma'bed > İsmail b. Ca'fer > Humeyd et-Tavîl yoluyla rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kurbanlık bir deveyi götürmeye çalışırken yorgun ve bitkin düşen bir adamı görünce ***"Bin ona!"*** dedi. Adam "Fakat ey Allah'ın Rasûlü! O bir kurbanlık hayvan" deyince, Allah Rasûlü ***"Bin ona sen!"*** buyurdu.[343]

١٧٧١ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ النَّهْدِيُّ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، قَالا: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ الطَّوِيلُ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلا يَسُوقُ بَدَنَةً، فَكَأَنَّهُ رَأَى بِهِ جهْدًا، قَالَ: ارْكَبْهَا قَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ قَالَ: ارْكَبْهَا وَإِنْ كَانَتْ بَدَنَةً.

1771- ... Züheyr b. Muâviye'nin, Humeyd et-Tavîl > Sâbit > Enes isnadıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* kurbanlık deveyi

---

342 Buhârî, Hac 104; Tirmizî, Hac 72; İbn Mâce, Menâsik 100; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 170, 173.

343 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 161.

götüren bir adamın sanki yorgun ve bitkin düştüğünü gördü ve ***"Bin ona!"*** dedi. Adam "Fakat ey Allah'ın Rasûlü! O bir kurbanlık hayvan" deyince, Allah Rasûlü ***"Kurbanlık da olsa sen bin ona!"*** buyurdu.[344]

***

Buradan da anlıyoruz ki ilk kısım rivayetlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, kurbanlık deveyi götüren kişiye, devesine binme ruhsatı tanıması, o şahsın yorgun ve bitkin düştüğünü görmesinden sonra olmuştur. Ancak yine de (bizim açımızdan) bu hadislerde, o deveye -ilgili kişinin çektiği zahmet/yorgunluk sebebiyle binme ihtiyacının olmadığı durumlarda- binilemeyeceğini[345] gösterecek bir delil bulunmamaktadır. Çünkü Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* söz konusu iki hadiste "Ben ona, onda gördüğüm zorunlu bir durumdan veya çektiği zahmetten dolayı deveye binmeyi mübah kıldım" dememektedir. Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün, böyle bir gerekçeden dolayı adama ruhsat tanımış olması ihtimali bulunduğu gibi bir hayvanın "kurbanlık (tebdîn)" olarak belirlenmiş olmasının, üzerine binilmesine engel oluşturmadığını göstermek için izin vermesi de muhtemeldir. Nitekim biz bu hadiste, bu ikinci gerekçeye delil olabilecek bir ibare de tespit ettik. O da ilgili şahsın, kendisine, devesine binmesini emreden Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hitaben söylediği "Fakat o bir kurbanlık (bedene)" sözüdür. Buradan da anlıyoruz ki, o dönemin insanlarına göre kurbanlık olarak belirlenmiş hayvanların hükmü, üzerine binilmemesidir. Kaldı ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de adamın bu itirazına karşılık "Kurbanlık hayvanlara binmek haram mı ki?" dememiştir.

Daha sonra, hakkında ihtilaf edilen bu meselenin çözümünde delil olarak kullanmak üzere, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunların dışında rivayet edilen herhangi bir hadis olup olmadığını araştırdık ve şu rivayeti tespit ettik:

---

344 Müslim, Hac 373; Nesâî, Menâsik 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 106-107; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 161.

345 Burada "binilemeyeceğini" diye ifade ettiğimiz kelimenin Arapça karşılığı, eserin yazma ve basılı nüshalarında "binileceğini" anlamına gelen olumlu bir kalıpta kaydedilmiştir. Ancak konunun akışı içerisinde bunun mantıklı olmadığı kanaatindeyiz. Zira Tahâvî, ilgili ruhsatın verilme sebebinin, adamın yorgunluğundan kaynaklanıp kaynaklanmadığını sorgulamakta ve mevcut verilerdeki "yorgunluk" kaydının, ruhsat için "kesin" değil, "muhtemel" bir gerekçe olabileceğini vurgulamaya çalışmaktadır. (Çeviren)

١٧٧٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ الْأَحْمَرُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ارْكَبُوا الْهَدْيَ بِالْمَعْرُوفِ حَتَّى تَجِدُوا ظَهْرًا.

1772- ... İbn Cüreyc'in Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"(Zorunlu hâllerde) başka bir binek buluncaya kadar, hedy kurbanına, şer'î sınırları aşmayacak (maruf) şekilde binin/binebilirsiniz."***[346]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* binek bulana kadar onlara hedy kurbanına binme izni vermiş; binek bulmaları hâlinde ise hedye binmelerini yasaklamıştır. Böylece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ilk kısım hadislerde, kurbanlık deveyi götüren kimseye hayvanına binme ruhsatı tanımasının, o kimsede gördüğü zorunlu hâl, zahmet ve yorgunluktan kaynaklandığını anlamaktayız. Bu itibarla söz konusu hadislerden herhangi birinin diğeriyle çeliştiğini söylememiz doğru olmadığı gibi birbirini geçersiz kılacak şekilde bir ihtilaftan bahsetmemiz de uygun düşmez. Aksine, eğer bir yolunu bulmak mümkünse bu hadisler arasında, birbirini doğrulayacak tarzda bir uyum ve uzlaşı olduğu yönünde bir yaklaşım sergilemek durumundayız.

Dolayısıyla buraya kadar rivayet ettiğimiz hadislere göre kurbanlık develerle ilgili hüküm, zaruret hâlleri dışında binilemeyeceği, zaruret hâllerinde ise bilinebileceği[347] yönünde kesinlik kazanmaktadır. Böylece Ebû Hureyre[348] ve Enes b. Mâlik[349] yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz ruhsat, Câbir b. Abdullah[350] hadisinde yine Allah

---

346 Müslim, Hac 375; Nesâî, Menâsik 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 348.

347 Burada "binilebileceği" tarzında ifade ettiğimiz kelimenin Arapça karşılığı, eserin yazma ve basılı nüshalarında "binilemeyeceği" manasına gelecek biçimde olumsuz olarak yer almaktadır. Hâlbuki bu anlam cümlenin bulunduğu siyak-sibaka aykırıdır. Ayrıca Tahavî, aynı meseleyi ele aldığı *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserinde (II, 162) buna benzer bir ifadeyle "turkebu li'd-darûrât ve tütrakü li irtifâi'd-darûrât: zaruretlerden dolayı binilir, zaruretler kalktığında da terk edilir/binilmez" demektedir. Bu itibarla biz de tercümede bunu esas aldık. (Çeviren)

348 Bk. 1762-1767 arasındaki rivayetler.

349 Bk. 1768-1771 arasındaki rivayetler.

350 Bk. 1772 no'lu rivayet.

Rasûlü'nden naklettiğimiz ruhsat hükmünün aynısı olmaktadır. Bu görüş aynı zamanda diğer görüşe nazaran, âyetin te'viline daha uygun düşmektedir. Çünkü Allah *azze ve celle* ilgili âyette ***"Sizin için onlarda belirli bir süreye kadar birtakım faydalar vardır..."***[351] buyurmaktadır. Bu da bize gösteriyor ki, o kurbanlıklardaki faydalar sözü edilen ***"belirli bir süre"***'nin gelmesi hâlinde ortadan kalkabilir. ***"Belirli bir süre"*** kaydı da bu te'vilde dikkate alınmıştır. Çünkü bu te'vilde bulunanlar, "Bu faydalanma durumu, bir hayvanın 'kurbanlık' olarak belirlenip kesinleştiği zamana kadar sürer. Bu merhaleden sonra ondan faydalanmak haram olur" demektedirler. Diğerlerinin kanaatine göre ise, "Kesileceği yere varıncaya kadar o kurbanlık hayvandan yararlanmak haram değildir." Hâlbuki Allah *azze ve celle*'nin ***"Belirli bir süreye kadar"*** sözünün mutlaka bir anlamı olsa gerektir!

Öte yandan kıyas da bu görüşü desteklemektedir. Şöyle ki: İlim adamlarının, bu kurbanlık hayvanlara binilmesi konusunda ihtilaf etmelerine rağmen, şu hususta ihtilafa düşmediklerini görmekteyiz: Kurban sahiplerinin, bu kurbanlıklarını kiraya verme hakları olmadığı gibi bedel karşılığında (başkalarını) onların hizmetlerinden yararlandırma selahiyetleri de bulunmamaktadır. Hâlbuki biz, tam mülkiyetin söz konusu olduğu ve sahiplerinin de hizmetlerinden yararlanma haklarının bulunduğu şeylerde, sahiplerinin, o şeyleri (mal, hayvan vs.) kiraya vermelerinde ve alacakları bedelin karşılığı olarak (başkalarını) onların hizmetlerinden yararlandırmalarında bir sakınca bulunmadığını görmekteyiz. Mesela; sahipleri tarafından azad edilmemiş veya "müdebber"[352] olarak ilan edilmemiş köle/cariyeler ile sahiplerinden olma çocukları bulunmayan cariyeler böyledir. Eğer bu cariye ve köleler, sahipleri tarafından "müdebber" olarak ilan edilmişlerse veya cariyelerin, sahiplerinden olma çocukları varsa, o zaman onlarla alakalı mülkiyet alanlarında da birtakım daralmalar söz konusu olur. Mesela; cariyelerden ümmehatü'l-evlâd[353] olanların menfaatlerinin bir başkasının mülkiyetine devredilmesi caizken,[354] satılmaları

---

351 Hac 22/30-33.

352 Müdebber: Azad olması, efendisinin ölümüne bağlanmış olan köledir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 315. (Çeviren)

353 Ümmü'l-veled (ç. ümmehâtü'l-evlad): Efendisinin yatağında, onun ikrarı ile çocuk doğurmuş olan cariyedir. Efendisi ölünce hür olur. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 470. (Çeviren)

354 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu cariyelerin mülkiyet hakkının başkasına devrinin yasaklandığına dair bir ibare geçmektedir. Ancak paragrafın sonundaki açıklama ve Tahâvî'nin aynı meseleye dair *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (II, 162) yaptığı izahlar, cümlenin bu şekilde

yasak hâle gelir. Aynı şekilde müdebber olanların, -satılmalarının yasak olduğu görüşünü benimseyenlere göre,- müdebber olmadan önceki hâllerinde olduğu şekliyle, (hizmet ve sanatlarının) kira yoluyla başkasına devredilmesinin önünde bir engel olmadığı gibi hizmetleri karşılığında bir bedel alınması da mübah olup herhangi bir yasak bulunmamaktadır. Zira (cariyelerin, efendilerinin yatağında) çocuk doğurmuş olmaları ve müdebber kölelik vasfı, efendilerinin, onlardan menfaat elde etmelerini engellemediği gibi bu menfaat hakkını başkasına devretmelerinin ve bunu bir bedel karşılığında yapmalarının önünde de bir engel yoktur.

Diğer taraftan Allah *azze ve celle* için kurban edilmek üzere belirlenen, bu amaçla kurbanlık olduğu anlaşılsın diye boynuna birtakım işaretler asılan ve Allah adına kesilmek üzere (Mekke'ye) gönderilen kurbanlıklar da sahipleri tarafından kiraya verilemediği gibi bir bedel karşılığında hizmetlerinden de (başkaları) yararlandırılamaz.[355] Bu durum, sahibinin bizzat kendisinin de o kurbandan yararlanamayacağını göstermektedir. Zira eğer kendisinin o kurbandan faydalanma hakkı olabilseydi, bu menfaat hakkını, -ümmehâtü'l-evlâd'da ve müdebber ilan edilen köle ve cariyelerde olduğu gibi- dilediği bir bedel karşılığında dilediğine devredebilme hakkı da olurdu.

Sonuç olarak; bu söylediklerimizin kesinliğine bağlı olarak, bu hususta daha önce bahsettiğimiz iki görüşten ikincisi de kesinlik kazanmakta; ayrıca ilgili âyetin, diğer görüşten ziyade, bu ikinci görüş doğrultusunda te'vil edilmesi tercihe daha elverişli olmaktadır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de kurbanlık hayvanlara binmenin zaruret hâllerinde mübah; zaruret hâlleri dışında ise yasak olduğu görüşündeydiler. Nitekim bu görüşü bize Süleyman, babası > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den nakletmiş ve bu hususta herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir.

düzeltilmesini gerektirmektedir. (Çeviren)

355 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserinde de (II, 162) bütün âlimlerin bu hususta icma ettiklerini belirmektedir. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿...وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا...﴾

"... ORAYA GİREN KİMSE GÜVEN İÇİNDE OLUR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Şüphesiz insanlar için kurulan ilk ev (beyt), Mekke'deki çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan evdir. Onda açık alametler ve İbrahim'in makâmı vardır. Oraya giren kimse güven içinde olur..."***[356] buyurmaktadır. Bu âyette ("oraya girme" anlamına gelen) "***dehalehû***" fiilindeki "hû" zamiri, "Beyt"i işaret etmektedir. "Beyt"ten maksat ise, Harem bölgesinin tamamıdır. Bildiğimiz kadarıyla ilim adamları arasında bu konuda herhangi bir ihtilaf da söz konusu değildir. Âlimlere göre bu âyet, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ey iman edenler! Müşrikler bir pislikten ibarettirler. Artık bu yıllardan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar..."***[357] âyetine benzemektedir. Çünkü bu âyette, bizatihi "Mescid-i Harâm" ibaresi kullanılmış olmakla birlikte, kastedilen şey "Haremin tamamı"dır. Yine bildiğimiz kadarıyla âlimler arasında bu konuda da herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Nitekim biz bu meseleyi, ilim ehlinin konuyla ilgili görüşlerini ve gerek Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı, gerekse de diğer tâbiîn neslinden bu hususta rivayet edilenleri, kitabımızın Tahâret (Temizlik) Bölümü'nde ele almıştık.

Bize göre bu âyetin manası -yine de Allah en doğrusunu bilir- şudur: Kim Allah *azze ve celle*'ye veya O'nun kullarına karşı had cezasını gerektiren bir suç işleyip sonra da Harem sınırları içine girerse, o had cezasından emin olur ve Harem sınırları dâhilinde kaldığı sürece o ceza ona uygulanmaz. Ancak Harem sınırlarından çıkması hâlinde söz konusu had cezası ona Hill bölgesinde

---

356 Âl-i İmrân 2/96-97.

357 Tevbe 9/28.

uygulanır. Nitekim bu görüş, bahsi geçen âyetin te'viliyle ilgili olarak Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٧٧٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: مَنْ أَصَابَ حَدًّا فِي الْحَرَمِ أُقِيمَ عَلَيْهِ، وَإِنْ أَصَابَهُ خَارِجَ الْحَرَمِ، ثُمَّ دَخَلَ الْحَرَمَ، لَمْ يُكَلَّمْ، وَلَمْ يُجَالَسْ، وَلَمْ يُبَايَعْ حَتَّى يَخْرُجَ مِنَ الْحَرَمِ، فَيُقَامَ عَلَيْهِ الْحَدُّ.

1773- … Mansûr'un Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Kim Harem sınırları içinde had cezasını gerektirecek bir suç işlerse, o ceza ona orada uygulanır. Ancak kim Harem sınırları dışında bir suç işler de sonra Harem sınırlarına girerse, Harem'den çıkıp had cezası infaz edilinceye kadar onunla ne konuşulur ne oturulup sohbet edilir ne de ona herhangi bir şey satılır."[358]

١٧٧٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِذَا أَحْدَثَ الرَّجُلُ، ثُمَّ دَخَلَ الْحَرَمَ، لَمْ يُؤْوَ، وَلَمْ يُجَالَسْ، وَلَمْ يُبَايَعْ، وَلَمْ يُطْعَمْ، وَلَمْ يُسْقَ حَتَّى يَخْرُجَ مِنَ الْحَرَمِ.

1774- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Amr b. Dînâr yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Bir adam dışarıda bir suç işleyip de daha sonra Harem sınırları içine girerse, Harem'den çıkıncaya kadar ne (herhangi bir yere/kişinin yanına) sığınmasına müsaade edilir ne kendisiyle oturulup sohbet edilir ne ona herhangi bir şey satılır ne yemek yedirilir ne de su içirilir."[359]

١٧٧٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ سَوَاءً.

1775- Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Atâ b. es-Sâib > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs isnadıyla bu rivayetin birebir aynısını rivayet etti.[360]

---

358 Taberî, *Tefsîr,* IV, 12; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 376.

359 Taberî, *Tefsîr,* IV, 13; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 376.

360 Taberî, *Tefsîr,* IV, 13; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 376.

١٧٧٦ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِيمَنْ أَحْدَثَ حَدَثًا فِي غَيْرِ الْحَرَمِ، ثُمَّ جَاءَ إِلَى الْحَرَمِ، لَمْ يُكَلَّمْ، وَلَمْ يُبَايَعْ، وَلَمْ يُؤْوَ حَتَّى يَخْرُجَ مِنَ الْحَرَمِ، فَإِذَا خَرَجَ مِنَ الْحَرَمِ أُخِذَ، فَأُقِيمَ عَلَيْهِ مَا عَلَيْهِ، وَمَا أَحْدَثَ فِي الْحَرَمِ أُقِيمَ عَلَيْهِ مَا أَحْدَثَ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ.

1776- ... Abdülmelik'in Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Harem sınırları dışında suç işleyip de sonra Harem sınırları içine giren kimseyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Harem'den çıkıncaya kadar onunla ne konuşulur ne ona bir şey satılır ne de (herhangi bir yere/kişinin yanına) sığınmasına müsaade edilir. Harem'den çıktığında da alınır ve hangi cezaya çarptırılması gerekiyorsa o ceza uygulanır. Harem sınırları içinde suç işlerse, o zaman işlediği suçun cezası orada infaz edilir."[361]

١٧٧٧ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الأَزْرَقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: كَانَ سَعِيدٌ مَوْلَى مُعَاوِيَةَ، وَأَصْحَابٌ لَهُ بِالطَّائِفِ مُتَحَصِّنِينَ فِي قَلْعَةٍ، فَاسْتُنْزِلُوا مِنْهَا، فَانْطُلِقَ بِهِمْ إِلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ وَهُوَ بِمَكَّةَ، فَأَرْسَلَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: مَا تَرَى فِي هَؤُلَاءِ النَّفَرِ؟ قَالَ: أَرَى أَنْ تُخَلِّيَ سَبِيلَهُمْ، فَإِنَّهُمْ قَدْ أَمِنُوا إِذْ أَدْخَلْتَهُمُ الْحَرَمَ فَقَالَ: لَا، نُخْرِجُهُمْ مِنَ الْحَرَمِ ثُمَّ نَصْلُبُهُمْ، قَالَ: فَهَلَّا قَبْلَ أَنْ تُدْخِلَهُمْ؟، فَأَخْرَجَهُمُ ابْنُ الزُّبَيْرِ، فَصَلَبَهُمْ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَوْ لَقِيتُ قَاتِلَ أَبِي فِي الْحَرَمِ مَا هِجْتُهُ حَتَّى يَخْرُجَ مِنْهُ.

1777- ... Abdülmelik'in rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: Muâviye'nin azadlı kölesi Saîd ve adamları, Tâif'te bir kaleye sığınmışlardı. Teslim olmaya mecbur edildiler ve kaleden indirilerek Abdullah b. ez-Zübeyr'e götürüldüler. İbnü'z-Zübeyr o sırada Mekke'deydi. İbn Abbâs'a haber yolladı ve "Bu adamlar hakkında görüşün nedir?" diye sordu. İbn Abbâs "Kanaatimce onları salıvermelisin. Zira sen onları Harem sınırları içine aldığın zaman güvene kavuşmuş oldular" diye karşılık verdi. İbnü'z-Zübeyr ise "Hayır, böyle olmaz! O zaman onları Harem'in dışına çıkarıp sonra da asacağız" deyince,

---

361 Taberî, *Tefsîr,* IV, 13; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 377.

İbn Abbâs "Bunu, onları Harem'in içine sokmadan önce yapsaydın ya!" diye çıkıştı. (Daha sonra) İbnü'z-Zübeyr onları Harem dışına çıkartıp astırdı. İbn Abbâs da şöyle dedi: "Harem sınırları dâhilinde babamın katiliyle bile karşılaşacak olsam, oradan çıkmadığı sürece ona asla dokunmam."[362]

***

Görüldüğü gibi Abdullah b. Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin ***"Oraya giren kimse, güven içinde olur..."*** şeklindeki beyanının te'viline ilişkin olarak, daha önce bu hususta kendisinden rivayet ettiğimiz görüşü benimsemekte ve bunu sadece Kâbe (Beyt) için değil, bütün bir Harem sınırı için geçerli saymaktadır. Ayrıca İbn Abbâs, Harem dâhilinde had cezasını gerektirecek bir günah işleyen kişiyle Harem dışında böyle bir günahı işleyip de daha sonra Harem'e sığınan kişi arasında ayrım yapmaktadır. Buna göre, Harem'e giren kimse, eğer (dışarıda işlediği bir suçtan dolayı başına geleceklerden) endişe ettiği için korku içerisinde girmişse, Harem'de güvene kavuşur; zira Harem, korkan kimseye güvence sağlar. Ancak (dışarıda) günah işlemeden Harem'e girmiş sonra oradayken günah işlemişse, oraya korkmadan, güven içinde girmiş olduğu için, Harem'e girmesi, girmeden önce korku duyduğu herhangi bir şeyden onu emin kılmaz. Eğer kişi, oraya girdikten sonra bir günah işleyecek olursa, o günahı orada işlemekle, Harem'in saygınlığını çiğnemiş ve onu helal saymıştır. Aynı durum Harem haricinde huzur ve güven içindeki diğer kimselerin, bulundukları Harem dışındaki yerlerde günah işlemeleri hâlinde de geçerlidir.

Abdullah b. ez-Zübeyr de Saîd'i ve adamlarını Harem'de değil de oradan Hill bölgesine çıkarıp orada asmakla, söz konusu âyetin te'vilinde İbn Abbâs'ı desteklemiş olmaktadır. Aynı şekilde Abdullah b. Ömer de bu konuda İbn Abbâs'la aynı kanaati paylaşmaktadır. Şöyle ki:

١٧٧٨ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَطَاءٌ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، وَابْنَ عَبَّاسٍ، قَالا فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا}، قَالا: الرَّجُلُ يُصِيبُ الْحَدَّ ثُمَّ يَدْخُلُهُ فَلا يُبَايَعُ، وَلا يُجَالَسُ، وَلا يُؤوى، وَلا يُكَلَّمُ حَتَّى يَخْرُجَ مِنْهُ، فَيُتْبَعُ فَيُؤْخَذُ فَيُقَامُ عَلَيْهِ الْحَدُّ.

362 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 379.

1778- … Atâ'ın rivayet ettiğine göre, İbn Ömer ve İbn Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin ***"Oraya giren kimse, güven içinde olur…"*** âyetine dair şöyle demişlerdir: "Had cezasını gerektiren bir suç işledikten sonra Harem'e giren kimseye, Harem'den çıkıncaya kadar ne bir şey satılır ne kendisiyle oturulup sohbet edilir ne (herhangi bir yere/kişinin yanına) sığınmasına müsaade edilir ne de konuşulur. (Oradan çıktıktan sonra ise) takibe alınır[363] ve yakalanarak had cezası uygulanır."[364]

١٧٧٩ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: لَوْ وَجَدْتُ قَاتِلَ عُمَرَ فِي الْحَرَمِ مَا هِجْتُهُ.

1779- … Yine Atâ'ın rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Eğer Ömer *radıyallahuanh*'ın katilini Harem'de bulacak olsam, yine de ona dokunmam."[365]

***

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Züfer ve Muhammed'in de bu konudaki görüşleri böyleydi. Ancak bu âlimler, Harem'e sığınmayı, Allah *azze ve celle*'ye ve kullarına ait haklarla alakalı had cezaları içerisinde "ölüm cezası"nın verilmesini gerektiren bütün suçlara karşı bir güvence olarak görüyorlardı. Mesela; evli olduğu hâlde zina ettiği için recm cezasına çarptırılması gereken kişi; yine İslâm'dan döndüğü (mürted) için öldürülmesi gereken kimse ve eşkıyalık yapıp Müslümanların yolunu kestiğinden dolayı öldürülmesi gereken kimse ile kasıtlı bir şekilde bir adam öldürdüğünden dolayı kısas uygulanması lazım gelen kişi gibi Allah *azze ve celle*'ye veya kullarına ait olan ve çiğnenmesi hâlinde ölüm cezasına çarptırılmayı gerektiren hakları çiğnedikten sonra Harem'e sığınıp giren kimselerin durumu böyledir. Fakat bu âlimler, Allah

---

363 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu kelimenin Arapça karşılığı, "yaknau/yuknau/yukannau" okunacak tarzda "فيقنع" olarak kaydedilmiştir. Bu kelime, okunabilme ihtimalindeki sıraya göre "kanaat etmek/(deve) başının uzatılması, kabın ağzının eğilmesi/birinin razı edilmesi, yüzüne örtü, maske geçirilmesi" gibi anlamlara gelmektedir. Hâlbuki Tahâvî'nin, *Şerhu müşkili'l-âsâr* adlı eserinde (IX, 379) aynı sened ve metinle gelen rivayette "yutbau" okunacak biçimde "فيتبع" olarak yazılmıştır. Rivayetin akışı içinde bu ikinci kelimenin anlamı olan "takibe alınır" ifadesi daha uygundur. Buradaki hatanın, yazım benzerliğinden kaynaklandığı açıktır. (Çeviren)

364 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 378.

365 Taberî, *Tefsîr,* IV, 13; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 378.

azze ve celle'nin koyduğu ve hırsızlıklarda el kesilmesini gerektiren yasaklar veya kullara ait haklar olup kısas gereği ellerin ya da diğer organların kesilmesini, ayrıca sözlü taziri[366] gerektiren suçlar ile Allah *azze ve celle* ve kullarının hakları içerisinde bu sayılanlardan birine benzeyen ve ölüm cezasına çarptırılmayı gerektirmeyen suçlarda, Harem'e sığınmanın ilgili kişiyi güvene kavuşturmayacağı görüşündedirler. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den naklen, burada aktardığımız ve gerekçelerine açıklık getirecek tarzda lafızlarına birtakım eklemelerde bulunduğumuz hususları zikretmiş ve bu konuda bahsi geçen âlimler arasında herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir. Ayrıca Muhammed b. el-Abbâs bize, Yahyâ b. Süleyman > el-Hasen b. Ziyâd yoluyla Ebû Hanîfe'den ve Züfer'den bunun aynısını nakletmiş; Ebû Yusuf'un da yine aynı rivayette şöyle dediğini aktarmıştır: "Harem, zalimi korumaz. Harem'e sığınan kimseye, Harem'e sığınmadan önce uygulanması gereken had cezası orada infaz edilir." Kanaatimizce Ebû Hanîfe, Züfer ve Muhammed'in bu konudaki görüşleri, el-Hasen'in naklettiği Ebû Yusuf'un görüşünden daha tercihe layıktır. Üstelik Muhammed b. el-Hasen, bu hususta el-Hasen b. Ziyad'a muhalefet ederek, Ebû Yusuf'tan tam aksi yönde bir görüş daha rivayet etmektedir ki, bu görüş, daha önce bu bölümde aktarmış olduğumuz ve Abdullah b. Abbâs, İbn Ömer ve İbnü'z-Zübeyr'den nakledilen rivayetlerle de uyum arzetmektedir. Kaldı ki biz, okumuş olduğumuz bu âyetin te'viline dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisinde, Abdullah b. Abbâs, İbn Ömer ve İbnü'z-Zübeyr'in te'villerinden başka bir te'vil de tespit edebilmiş değiliz.

Öte yandan Muhammed (b. el-Abbâs)'ın rivayetiyle Ebû Hanîfe, Züfer, Muhammed ve Ebû Yusuf'tan gelen ve ölüm cezasını gerektiren ve gerektirmeyen cezalara ilişkin yapılan ayrımın ise bize göre bir anlamı yoktur. Zira Harem'e girmek, ölüm cezasına karşı güvence sağladığı gibi ölüm cezası dışındaki cezalara karşı da güvence sağlar. Dolayısıyla eğer ölüm cezası dışındaki cezalara karşı güvence sağlamıyorsa, ölüm cezasına karşı da güvence sağlamaz.

Üstelik Harem'in, av hayvanının bizatihi kendisini koruduğu gibi organlarını da güvence altına aldığını görmekteyiz. Eğer av hayvanında durum, bu bahsettiğimiz şekildeyse, insanlarla ilgili durum da arzettiğimiz tarzda

366 Ta'zîr: Hakkında belirli bir ceza, bir şer'î had bulunmayan suçlardan dolayı tertip ve tatbik edilecek olan te'dîb ve cezadır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 441. (Çeviren)

olmalıdır. Nitekim biz bu bölümde daha önce İbn Abbâs ve İbn Ömer'den rivayet ettiğimiz görüşlerinde, onların, kişinin idamını gerektiren had cezalarıyla, organlarla ilgili had cezaları arasında herhangi bir ayrıma gitmediklerini gördük. Kanaatimizce onların bu görüşleri, -özellikle de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisinde bu konuda onlara aykırı görüşü olan herhangi bir sahâbî bilmiyorsak- Muhammed (b. el-Abbâs) rivayetiyle gelen Ebû Hanîfe, Züfer, Muhammed ve Ebû Yusuf'un görüşlerinden daha üstün ve tercihe layıktır. Ayrıca bu görüş, bizim tercihimiz doğrultusunda İbn Ebî Rabâh'tan da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٧٨٠ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: قَالَ لِي عَطَاءٌ: إِنْ قَذَفَ فِيهِ، يَعْنِي الْحَرَمَ، أَوْ سَرَقَ أُقِيمَ عَلَيْهِ الْحَدُّ، وَإِذَا صَنَعَ ذَلِكَ فِي غَيْرِهِ ثُمَّ لَجَأَ، يَعْنِي إِلَيْهِ، لَمْ يُقَمْ عَلَيْهِ.

1780- ... Abdülvâhid b. Ziyâd'ın rivayet ettiğine göre, el-Haccâc dedi ki: Atâ bana şöyle dedi: "Eğer kişi orada yani Harem'de, zina iftirasında bulunur veya hırsızlık yaparsa, ona had cezası uygulanır. Şayet Harem'in dışında bunları yapar da daha sonra oraya sığınırsa, ona had cezası uygulanmaz."[367]

***

Bir kısım ilim adamı ise, okumuş olduğumuz bu âyetteki "güvence"nin insanoğlu dışındakiler için geçerli olduğunu; dolayısıyla onların avlanamayacağını veya ürkütülemeyeceğini öne sürmüşlerdir. Ancak bu görüşün, daha önce birileri tarafından savunulduğunu bilmediğimiz gibi ne Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı ne de onlara tabi olanlar içerisinde buna öncülük eden birini tanımıyoruz. Aynı zamanda bu, Arap dili açısından doğru olmadığı gibi kıyas yöntemi açısından da tutarlı bir te'vil değildir. Arap dili açısından doğru olmayışının izahı şöyledir: Eğer söz konusu "güvence" insanoğlu için geçerli olmasaydı, o zaman oradaki kelimenin yerine "insanoğlu dışındakileri" işaret eden "mâ" kelimesi gelir; dolayısıyla ilgili âyet, bildiğimiz şekilde ***"ve men dehalehû kâne âminâ: oraya giren kimse güven içinde olur"*** şeklinde değil, "ve mâ dehalehû kâne âminâ: oraya giren (insan dışındaki) şey, güven içinde olur" tarzında okunurdu. Allah *azze ve celle*'yi böyle bir şeyden tenzih ederiz! Allah *azze ve celle*'nin Kitab'ında insanoğlu dışındaki varlıklar için geçerli olan "mâ" kelimesinin kullanılıp insanoğlunu işaret eden

367 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IX, 378.

"men" kelimesinin kullanılmadığı yerlerden bazıları şöyledir: Mesela; Allah *azze ve celle* ***"Vemâ ekele's-sebu'u illâ mâ zekkeytüm"***[368] buyurmuş; ancak "illâ men zekkeytüm" buyurmamıştır. Keza ***"ve mâ zübiha ale'n-nusub"***[369] buyurmakta, "ve men zübiha ale'n-nusub" dememektedir. Aynı şekilde Allah *azze ve celle* ***"Velâ te'külû mimmâ lem yüzkerismullahi aleyh"***[370] buyurmuş; "mimmen lem yüzkerismullahi aleyh" dememiştir. Buna benzer daha pek çok örnek olmasına rağmen bu kadarıyla yetiniyoruz.

Öte yandan Allah *azze ve celle*'nin Kitab'ında, buna benzer şekilde insanoğlu için kullanılan "men" kelimesine dair örnekler ise şöyledir: Mesela; Allah *azze ve celle* ***"illâ men tâbe"***[371] ve ***"ve men yef'al zâlike yelka esâmâ"***[372] buyurmuş olup "illâ mâ tâbe" ve ["ve mâ yef'al zâlike yelka esâmâ"][373] dememiştir. Aynı durum, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ve men yeksib hatîeten ev ismen sümme yermi bihî berîen"***[374] ve ***"ve men yazlim minküm"***[375] beyanları için de geçerlidir. Bu konuda daha birçok örnek bulunmaktadır. Ancak bu kadarıyla yetiniyoruz.

Kıyas yöntemi açısından tutarsız olması konusuna gelince; Hill bölgesi (Harem) dışından gelip Harem'e sığınan av hayvanının (öldürülmesinin) haram kılınması gibi Harem sınırları dâhilinde doğan bir av hayvanının (öldürülmesinin) de haram kılındığını görmekteyiz. Dolayısıyla av hayvanının haramlığı, -zikretmiş olduğumuz âyette geçtiği şekliyle- Harem'e girmekle başlamış sayılmamaktadır. Çünkü o âyete göre Allah *azze ve celle,* Harem'de bulunma/ikamet sebebiyle değil, oraya "girmiş" olmaktan dolayı güvence vermektedir. Bu durumda Harem'e girenin hükmü ile Harem'de yerleşik

---

368 Mâide 5/3. Anlamı: ***"Ölmeden yetişip kestikleriniz dışında canavarların yediği hayvanlar (size haram kılındı)."***

369 Mâide 5/3. Anlamı: ***"Dikili taşlar adına boğazlanmış olan(hayvan)lar."***

370 En'âm 6/121. Anlamı: ***"Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilenlerden (hayvanlardan) yemeyin."***

371 Furkân 25/70. Anlamı: ***"Ancak tevbe edenler (başka)..."***

372 Furkân 25/68. Anlamı: ***"Kim bunları yaparsa cezasını bulur."***

373 Köşeli parantez içindeki bu ibare, eserin yazma ve basılı nüshalarında bulunmamaktadır. Cümlenin akışı içerisinde Tahâvî'nin, iki âyette geçen "men" yerine, "mâ" konulamayacağını ispatlamaya çalışmasından dolayı ilgili ikinci âyetin de böyle okunamayacağının belirtilmesi gerektiğini düşündük. (Çeviren)

374 Nisâ 4/112. Anlamı: ***"Kim bir hata veya bir günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa."***

375 Furkân 25/19. Anlamı: ***"Sizden kim zulmederse..."***

bulunan ve dışarıdan gelip oraya sığınmamış olanın hükmünün aynı olması mümkün değildir. Bu da oraya girmenin hükmü ile daha öncesinde herhangi bir "giriş" olmaksızın orada "ikamet etme/bulunmanın" hükmünün birbirinden farklı olduğu temel ilkesine dayanır. Böyle bir şey ise av hayvanları için değil, insanoğlu için geçerlidir. Sonuç olarak; âyetin zâhirî anlamına en uygun düşen yaklaşıma göre, âyette geçen "güvence" ile helal ve haram sınırlarına dikkat etmekle mükellef tutulan ve işledikleri günahların cezalarının muhatabı sayılan kimseler kastedilmektedir; onların dışında kalan, helal ve haram sınırlarına dikkat etmekle yüküm tutulmayan ve cezaların muhatabı sayılmayan kimseler değil!

Ahkâmu'l-Kur'ân'ın Hac (Menâsik) Bölümü burada sona ermektedir. Yalnızca Allah'a hamd olsun; Allah'ın salâtı da peygamberlerin efendisi Muhammed'e ve onun bütün aile ve ashâbının üzerine olsun.

TALÂK (BOŞAMA/BOŞANMA) BÖLÜMÜ

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿يَأَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ...﴾

"EY PEYGAMBER! KADINLARI BOŞAMAK İSTEDİĞİNİZ ZAMAN, İDDETLERİNİ GÖZETEREK BOŞAYIN..."[376] SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle,* kadınları iddetlerini dikkate alarak boşamayı emretmiş ve bu iddetin ne olduğunu Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle beyân etmiştir. Şöyle ki:

١٧٨١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ الْقَاضِي، وَيَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ أَبُو بَكْرَةَ، وَيَزِيدُ فِي حَدِيثِهِمَا قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَيْمَنَ، ثُمَّ اجْتَمَعُوا فِي حَدِيثِهِمْ، فَقَالُوا: سَأَلَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، وَأَبُو الزُّبَيْرِ يَسْمَعُ، عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَقَالَ: طَلَّقَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَذَكَرَ ذَلِكَ عُمَرُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: قُلْ لَهُ فَلْيَرُدَّهَا، فَإِذَا طَهُرَتْ فَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ، وَإِنْ شَاءَ أَمْسَكَ، وَتَلَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (يَأَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ فِي قُبُلِ عِدَّتِهِنَّ). هَكَذَا قَالَ أَبُو بَكْرَةَ وَيَزِيدُ فِي حَدِيثِهِمَا وَأَمَّا ابْنُ مَرْزُوقٍ فَقَالَ فِي حَدِيثِهِ: وَتَلَا: (يَأَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ فِي قُبُلِ عِدَّتِهِنَّ) وَلَمْ يُضِفِ التِّلَاوَةَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

---

376 Talâk 65/1.

1781- Ebû Bekre el-Kâdî, Yezîd b. Sinan ve İbrahim b. Merzûk bize rivayette bulunarak, "Bize Ebû Âsım aktardı" dediler. Ebû Bekre ve Yezîd, kendi ortak rivayetlerinde dediler ki: "Bize İbn Cüreyc haber verdi ve dedi ki: Ebu'z-Zübeyr bana, Abdurrahman b. Eymen'i dinlediğini haber verdi." -Sonra adı geçen ravilerin tamamı,[377] rivayetlerinde birleşip şöyle dediler-: Ebu'z-Zübeyr'in de dinlediği bir ortamda, (Abdurrahman b. Eymen) Abdullah b. Ömer'e, "hanımını hayızlıyken boşayan bir adam"ın durumunu sordu. Bunun üzerine o da şöyle dedi: "Abdullah b. Ömer de hanımını, hayızlıyken boşamıştı. Ömer *radıyallahu anh*, bu durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzedince, Allah Rasûlü ***"Ona söyle, hanımına geri dönsün; hayızdan temizlenince de isterse onu boşasın, isterse de (nikâhı altında) tutsun"*** buyurdu ve daha sonra da ***"Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman, iddetlerinin başlangıcında boşayın"***[378] âyetini okudu.[379]

Ebû Bekre ve Yezîd, müşterek rivayetlerinde böyle demektedirler. İbn Merzûk ise kendi rivayetinde sadece ***"Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman, iddetlerinin başlangıcında boşayın"*** âyetini okudu, demiş ve söz konusu (âyetin) tilavetini Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dayandırmamıştır.

***

Buradan da anlıyoruz ki boşamanın, Allah *azze ve celle*'nin zikrettiğimiz âyette emrettiği doğrultuda gerçekleşmesini sağlayan iddetin başlangıcı, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Abdullah b. Ömer'e bildirmesi için Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'a emir verdiği ve İbn Ömer'in, hanımını ilk defa boşamasının ardından ona tekrar dönüp daha sonra eğer isterse, -süresi içinde- onu boşayabileceğinin belirtildiği vakittir.

Ancak Ebu'z-Zübeyr, İbn Ömer'den aktardığı bu hadisinde, hanıma tekrar dönme meselesinin ne olduğunu; kişinin kendisiyle boşadığı hanımı

---

377 Ebû Bekre, Yezîd ve İbrahim b. Merzûk. (Çeviren)

378 Talâk 65/1. Âyetin mütevatir kıraatinin sonundaki ibare ***"li iddetihinne"*** şeklinde geçmesine rağmen, burada ***"fî kubuli iddetihinne"*** şeklinde geçmektedir. Ancak İbn Abbâs ve İbn Ömer'e dayandırılan bu kıraatin, teknik bakımdan şâz olduğu belirtilmiştir. Bu noktada bu okuyuş biçiminin, şâz da olsa bir kıraat farklılığı çerçevesinde değil de âyetteki müphem ifadeye bir "tefsir/açıklama" olarak kabul edilmesi daha makul gözükmektedir. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. S. M. Cemîl, Beyrut 1420, X, 196. (Çeviren)

379 Müslim, Talâk 14; Nesâî, Talâk 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 80.

arasında gerçekleşen bir ric'at[380] mi yoksa başka bir şey mi olduğunu açıklamamıştır.

Öte yandan Saîd b. Cübeyr de bu hadisi, Ebu'z-Zübeyr'in rivayetindeki lafızlardan farklı lafızlarla İbn Ömer'den rivayet etmiş olmasına rağmen, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ömer *radıyallahu anh*'a, Abdullah b. Ömer'e bildirmesini emrettiği "dönüş"ün ne olduğundan bahsetmemiştir. Şöyle ki:

١٧٨٢ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمُ بْنُ بَشِيرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: طَلَّقْتُ امْرَأَتِي وَهِيَ حَائِضٌ، فَرَدَّهَا عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى طَلَّقْتُهَا وَهِيَ طَاهِرٌ.

1782- ... Ebû Bişr'in Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Hanımımı hayızlıyken boşamıştım. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onu bana tekrar döndürdü. Ben de onu daha sonra temizlik devresinde boşadım."[381]

***

Bu sebeple biz de bu iki hadis dışında söz konusu "tekrar dönüş"ün ne anlama geldiğini bize açıklayacak nitelikte, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den herhangi bir hadisin rivayet edilip edilmediğini araştırdığımızda, şu hadisi tespit ettik:

١٧٨٣ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ يُونُسَ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَقَالَ: هَلْ تَعْرِفُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَإِنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَأَتَى عُمَرُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا قُلْتُ: وَتَعْتَدُّ بِتِلْكَ التَّطْلِيقَةِ؟ قَالَ: فَمَهْ، أَرَأَيْتَ إِنْ عَجَزَ وَاسْتَحْمَقَ.

380 Ric'at: Dönüş hakkı olan boşamadan (ric'î talâktan) sonra iddet içinde henüz sona ermemiş olan nikâhı söz ya da fiil ile devam ettirmeyi istemek. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 386. (Çeviren)

381 Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned,* III, 396; Nesâî, Talâk 4; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 52.

1783- Bekkâr'ın bize, Vehb b. Cerîr > Hişâm b. Hassân > Muhammed b. Sîrîn yoluyla rivayet ettiğine göre, Yunus b. Cübeyr dedi ki: İbn Ömer'e, hanımını hayızlıyken boşayan bir adamın durumunu sordum. Bana "Abdullah b. Ömer'i tanır mısın sen?" diye sordu. Ben de "Elbette" dedim. Sonra şöyle devam etti: İşte o, hanımını hayızlıyken boşamıştı da (babası) Ömer *radıyallahu anh*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip durumu anlatınca Allah Rasûlü ***"Ona emret de hanımına dönsün"*** buyurmuştu. Ben (Yunus b. Cübeyr) de "Peki sen o boşamayı, 'bir boşama' sayıyor musun?" diye sordum. İbn Ömer "Ne münasebet (elbette sayıyorum)! Adam ya zaaf göstermiş ve ahmakça davranışmışsa (boşaması geçerli sayılmaz mı zannediyorsun?)" dedi.[382]

١٧٨٤ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ الْكَيْسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ الْحَارِثِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التُّسْتَرِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْمُغِيرَةُ بْنُ يُونُسَ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ، قُلْتُ: رَجُلٌ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَقَالَ: أَتَعْرِفُ ابْنَ عُمَرَ؟ فَقُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: فَإِنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَأَتَى عُمَرُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَهُ، فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُرَاجِعَهَا، ثُمَّ يُطَلِّقَهَا فِي قُبُلِ عِدَّتِهَا.

1784- Süleyman b. Şuayb el-Keysânî'nin bize, el-Hasîb b. Nâsıh el-Hârisî > Yezîd b. İbrahim et-Tüsterî > Muhammed b. Sîrîn isnadıyla rivayet ettiğine göre, el-Mugîre b. Yunus dedi ki: İbn Ömer'e "Hanımını, hayızlıyken boşayan bir adam(ın durumu nedir?)" dedim. Bana "İbn Ömer'i tanır mısın?" dedi. Ben "Evet" dedim. Sonra şöyle devam etti: "İşte Abdullah b. Ömer de hanımını hayızlıyken boşamıştı da Ömer *radıyallahu anh* Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip durumu sorunca, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, hanımına tekrar dönmesini ve onu iddetinin (temizlik devresinin) başlangıcındayken boşamasını emretmişti."[383]

١٧٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ سِيرِينَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: طَلَّقَ ابْنُ عُمَرَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ

---

382 Buhârî, Talâk 1; Müslim, Talâk 9; Ebû Dâvûd, Talâk 4; Tirmizî, Talâk 1.

383 Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu rivayet, bu senedle sadece Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 53'de geçmektedir. (Çeviren)

حَائِضٌ، فَذَكَرَ ذَلِكَ عُمَرُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: فَلْيُرَاجِعْهَا، فَإِذَا طَهُرَتْ فَلْيُطَلِّقْهَا فَقِيلَ: احْتُسِبَتْ بِهَا؟ فَقَالَ: فَمَهْ.

1785- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Enes b. Sîrîn dedi ki: İbn Ömer'in şöyle dediğini işitmiştim: İbn Ömer, hanımını hayızlıyken boşadı. Ömer bu durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzedince, Allah Rasûlü ***"Hanımına geri dönsün ve (eğer onu boşamak istiyorsa) temizlendiğinde boşasın"*** buyurdu. İbn Ömer'e "Peki o boşama geçerli sayıldı mı?" diye soruldu. O da "Elbette" dedi.[384]

١٧٨٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ الْجُعْفِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ، كَيْفَ صَنَعْتَ فِي امْرَأَتِكَ الَّتِي طَلَّقْتَ؟ فَقَالَ: طَلَّقْتُهَا وَهِيَ حَائِضٌ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعُمَرَ، فَأَتَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ لِيُطَلِّقْهَا عِنْدَ طُهْرٍ قَالَ: فَقُلْتُ: وَكُنْتَ، جُعِلْتُ فِدَاكَ، اعْتَدَدْتَ بِالطَّلَاقِ الأَوَّلِ؟ فَقَالَ: وَمَا يَمْنَعُنِي وَإِنْ كُنْتُ أَسَأْتُ وَاسْتَحْمَقْتُ.

1786- ... Abdülmelik b. Ebî Süleyman'ın rivayet ettiğine göre, Enes b. Sîrîn dedi ki: İbn Ömer'e "Şu boşadığın hanımınla ilgili olarak ne yaptın?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Onu hayızlıyken boşamıştım. Durumu Ömer'e anlattım. O da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gidip meseleyi sordu. Allah Rasûlü ***"Ona hanımına geri dönmesini emret. Daha sonra (boşayacaksa da) temizlik devresinde boşasın"*** buyurdu.

(Enes) dedi ki: "Şimdi -kurbanın olayım- o ilk boşamanı geçerli saydın mı sen?" dedim. O da şöyle cevap verdi: "Niçin saymayacakmışım? Ya hata etmiş ve ahmakça davranmışsam!"[385]

١٧٨٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَوْلَى آلِ طَلْحَةَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَسَأَلَ عُمَرُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ لِيُطَلِّقْهَا وَهِيَ طَاهِرٌ أَوْ حَامِلٌ.

---

384 Buhârî, Talâk 1; Müslim, Talâk 12; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 52.

385 Müslim, Talâk 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 43-44.

1787- ... Âl-i Talha'nın azadlı kölesi Muhammed b. Abdurrahman'ın Sâlim'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, hanımını hayızlıyken boşamış; bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* da durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorunca Allah Rasûlü şöyle buyurmuştu: ***"Ona emret, hanımına geri dönsün. Daha sonra da onu ya temizken ya da hamileyken boşasın."***[386]

١٧٨٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْمَلِيحِ الرَّقِّيُّ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُرَاجِعَهَا حَتَّى تَطْهُرَ، فَإِذَا طَهُرَتْ فَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ، وَإِنْ شَاءَ أَمْسَكَ.

1788- Muhammed b. Abdülhakem'in bize, Yahyâ b. Hassân > Ebu'l-Melîh er-Rakkî senediyle Meymûn b. Mihrân'dan rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, hanımını hayızlıyken boşamıştı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona -temizleninceye kadar- hanımına geri dönmesini; temizlendiğinde de isterse onu boşamasını, isterse de (nikâhı altında) tutmasını emretti.[387]

١٧٨٩ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْمَلِيحِ، عَنْ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ فِي حَيْضَتِهَا، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَرْتَجِعَهَا حَتَّى تَطْهُرَ، فَإِذَا طَهُرَتْ فَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ، وَإِنْ شَاءَ أَمْسَكَ قَبْلَ أَنْ يُجَامِعَ.

1789- Fehd'in bize, Ali b. Saîd > Ebu'l-Melîh > Meymûn kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, hanımını hayızlıyken boşayınca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, -temizleninceye kadar- hanımına geri dönmesini; temizlendiğinde de onunla cinsel ilişkiye girmeksizin isterse boşamasını, isterse de (nikâhı altında) tutmasını emretti.[388]

***

386 Müslim, Talâk 5; İbn Mâce, Talâk 3; Nesâî, Talâk 3; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 51.

387 Ebû Dâvûd, Talâk 4.

388 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* X, 422.

Buradan da anlıyoruz ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ömer *radıyallahu anh*'a, (oğlu) Abdullah'a emretmesi için talimatta bulunduğu "geri dönüş," boşama (hakkına) geri dönüş olmaktadır. Bu da ancak İbn Ömer'e ait söz konusu boşamanın geçerli sayılması hâlinde mümkün olabilir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ömer *radıyallahu anh*'a verdiği talimatta, İbn Ömer'e (hanımına) "geri dönmesi"ni emretmiştir; zira İbn Ömer'in gerçekleştirdiği boşama işlemi bir hata idi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu hatanın doğuracağı sonuçları ortadan kaldırmak maksadıyla Ömer *radıyallahu anh*'a, Abdullah'a hanımına geri dönmesini emretmesi yönünde bir talimat vermiş; daha sonra eğer isterse onu usûlüne uygun şekilde boşayabileceğini (talâk-ı savâb) bildirmiştir. Böylece kadın bu usûlüne uygun boşama şekliyle İbn Ömer'den tamamen ayrılmış olacaktır. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu tarzda boşama işleminde bulunmuş kimseye, -bunun yol açacağı sorunları bertaraf etmek ve kadının, söz konusu hatanın doğuracağı sonuçlardan kurtulması için- hanımına geri dönmesini; daha sonra eğer isterse, boşama işleminin gerçekleştirilmesi emredilen yerlerde usûlüne uygun bir biçimde hanımını boşamasını emrediyorlardı. Ancak ilgili kimseyi buna mahkum etmedikleri gibi onu böyle yapmaya da zorlamıyorlardı. Aynı şekilde Mâlik b. Yahyâ el-Hemdânî'nin bize, Ebu'n-Nasr Hâşim b. el-Kâsım > el-Eşcaî yoluyla rivayet ettiğine göre, Süfyân es-Sevrî de bu konuda böyle düşünüyordu. Fakat Mâlik, -Yunus'un bize, İbn Vehb kanalıyla rivayet ettiğine göre- bu durumdaki kişiyi bunu yapmaya mecbur ve mahkum ediyordu.

Öte yandan, bu bölümün başında zikretmiş olduğumuz Ebu'z-Zübeyr ve Saîd'in hadislerindeki muhtevaya benzer nitelikte Ebû Musa el-Eş'arî yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bir hadis daha rivayet edilmiştir. Ancak Ebu'z-Zübeyr'in hadisinde[389] geçen tilavet kaydı bu hadiste yer almamaktadır. Şöyle ki:

١٧٩٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ النَّهْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلامِ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ يَعْنِي الدَّالانِيَّ، عَنْ أَبِي الْعَلاءِ الأَوْدِيِّ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحِمْيَرِيِّ، عَنْ أَبِي مُوسَى، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ لَهُمْ: يَقُولُ أَحَدُكُمْ لامْرَأَتِهِ: قَدْ طَلَّقْتُكِ، قَدْ رَاجَعْتُكِ، لَيْسَ هَذَا بِطَلاقِ الْمُسْلِمِينَ، طَلِّقُوا الْمَرْأَةَ فِي قُبُلِ طُهْرِهَا.

389 Bk. 1781 no'lu rivayet.

1790- … Humeyd b. Abdurrahman el-Himyerî'nin Ebû Musa kanalıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, onlara hitaben şöyle buyurdu: ***"Biriniz, hanımına 'Seni boşadım, sana dönüş yaptım' deyip duruyor. Bu, Müslümanların boşama şekli değildir. Kadını (boşayacaksanız) temizlik devresinin başlangıcında boşayın."***[390]

***

Kanaatimizce burada, -yine de en doğrusunu Allah bilir- daha önce Fehd'in Ali kanalıyla rivayet ettiği ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Cinsel ilişkiye girmeksizin isterse onu (nikâhı altında) tutabilir"*** beyanının yer aldığı hadisten[391] de anlaşılacağı üzere, içerisinde cinsel ilişkinin bulunmadığı bir temizlik devresinde kadını boşamaktan söz edilmektedir. Ancak bu husus, ilgili hadisi Meymûn yoluyla İbn Ömer'den nakledenlerden hiçbirinde geçmemekte; yalnızca, bu bölümde Allah'ın izniyle ileride sözünü edeceğimiz ve Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den gelen bir hadiste bu manada ifadeler yer almaktadır.

Ebû Musa'nın hadisinde de bu manaya delalet edecek bir ibare bulunmaktadır. O da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Temizlik devresinin başlangıcında"*** -yani temizliğin ilk evresinde- sözüdür. Bu bölümün başında zikrettiğimiz ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman, iddetlerinin başlangıcında boşayın"***[392] âyetini tilavet ettiğinden bahseden Ebu'z-Zübeyr'in hadisinin anlamı ise, -yine de en doğrusunu Allah bilir- burada sözü edilen mananın aynısıdır. Çünkü burada kocaların, söz konusu boşama işlemini temizlik dönemlerinde bulunan kadınların iddet müddetlerinin başlangıcında gerçekleştirmeleri kastedilmektedir. Bu noktada İbn Mes'ûd'dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٧٩١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ الْيَشْكُرِيُّ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ}، قَالَ: طَاهِرٌ مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ.

390 Ebû Bekir er-Rûyânî, *Müsned,* thk. E. Ali Ebû Yemânî, Kahire 1416, I, 377; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat,* IV, 195.

391 Bk. 1789 no'lu rivayet.

392 Talâk 65/1.

1791- … Abdurrahman b. Yezîd'in rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Mes'ûd, Allah *azze ve celle*'nin ***"Onların iddetlerini gözeterek boşayın"*** âyetine ilişkin olarak şöyle demiştir: "Temiz oldukları zamanda, cinsel ilişkiye girmeksizin."[393]

***

Bu hadis, buradakinden daha fazla lafızlarla da İbn Mes'ûd'dan rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٧٩٢ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: مَنْ أَرَادَ الطَّلاقَ الَّذِي هُوَ الطَّلاقُ فَلْيُطَلِّقْ عِنْدَ طُهْرٍ مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ فَلْيَقُلْ: اعْتَدِّي، فَإِنْ بَدَا لَهُ رَاجَعَهَا، وَأَشْهَدَ رَجُلَيْنِ، وَإِلا كَانَ الثَّانِيَةَ فِي مَرَّةٍ أُخْرَى، فكذلك قال الله عز وجل (اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ).

1792- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Amr b. Hâlid > Züheyr b. Muâviye > Ebû İshâk > Ebu'l-Ahvas kanalıyla rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes'ûd) dedi ki: Usûlüne uygun şekilde boşanmak isteyen kimse, temizlik devresinde, cinsel ilişkiye girmeksizin boşama işlemini yapsın ve (eşine) "İddetini bekle" desin. Eğer daha sonra kararını değiştirirse, ona tekrar dönebilir ve iki adamı da buna şahit tutar. Aksi hâlde diğer bir defasında ikinci boşama gerçekleşmiş olur. Nitekim Allah *azze ve celle* de ***"Boşama iki defadır"***[394] buyurmaktadır.[395]

***

Ayrıca İbn Mes'ûd'dan şöyle bir rivayet de nakledilmiştir:

١٧٩٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ الضُّبَعِيُّ، وَوَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {يَأَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ}، أَنْ يُطَلِّقَهَا طَاهِرًا، ثُمَّ يَدَعَهَا حَتَّى تَنْقَضِيَ عِدَّتُهَا، أَوْ يُرَاجِعَهَا إِنْ شَاءَ.

393 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 302-303; Taberî, *Tefsîr,* XXVIII, 129.

394 Bakara 2/229.

395 Benzer bir metin için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 303; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* IX, 322.

1793- İbrahim b. Merzûk'un bize, Saîd b. Âmir ed-Dubaî ve Vehb b. Cerîr > Şu'be > Ebû İshâk > Ebu'l-Ahvas isnadıyla rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes'ûd), Allah *azze ve celle*'nin ***"Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman iddetlerini gözeterek boşayın"*** âyetini, "Onu temiz olduğu sırada boşamalı sonra iddet süresi doluncaya kadar kendi hâline bırakmalı veya isterse ona geri dönmeli" şeklinde açıklamıştır.

***

Öncesinde cinsel ilişkinin bulunmadığı ve temizlik devrelerinde yapılması emredilen bu boşama çeşitlerine ilişkin olarak rivayet etmiş olduğumuz bu hadislerdeki görüş, bütün ilim adamlarının da görüşüdür ve bildiğimiz kadarıyla aralarında bu konuda herhangi bir ihtilaf da bulunmamaktadır.

Ancak İbn Ömer'in, hanımını hayızlıyken boşaması ve bu konuda Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ona emrettiği şeyi iletmek üzere Ömer *radıyallahu anh*'a talimatta bulunması meselesinde Sâlim ve Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den nakledilen rivayetlerde, bu bölümde daha önce zikretmiş olduğumuz ilk grup rivayetlere ilave birtakım ifadeler yer almaktadır. Şöyle ki:

١٧٩٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، وَنَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَالِمٌ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَةً لَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَذَكَرَ ذَلِكَ عُمَرُ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَتَغَيَّظَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لِيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ يُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ، ثُمَّ تَحِيضَ فَتَطْهُرَ، فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يُطَلِّقَهَا فَلْيُطَلِّقْهَا طَاهِرًا قَبْلَ أَنْ يَمَسَّهَا، فَتِلْكَ الْعِدَّةُ كَمَا أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ.

1794- ... İbn Şihâb dedi ki: Sâlim'in bana bildirdiğine göre, Abdullah b. Ömer, kendisine, hanımını hayızlıyken boşadığını haber vermiş. Daha sonra Ömer *radıyallahu anh*, bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlatınca, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, İbn Ömer'e kızmış ve şöyle buyurmuş: ***"Hanımına tekrar dönsün. Daha sonra temizleninceye ve sonra tekrar hayız olup temizleninceye kadar onu tutsun. Eğer (bunun ardından) onu boşamaya karar verirse, cinsel temasta bulunmaksızın, temiz iken boşasın. İşte Allah azze ve celle'nin emrettiği doğrultudaki iddet budur."***[396]

396 Buhârî, Tefsîru Sûre 65 (1); Müslim, Talâk 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 130.

١٧٩٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ الْجُمَحِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ سَالِمًا، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، وَأَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِعُمَرَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ لِيُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ، ثُمَّ تَحِيضَ، ثُمَّ تَطْهُرَ، ثُمَّ إِنْ شَاءَ أَمْسَكَ بَعْدَ ذَلِكَ، وَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ، فَتِلْكَ الْعِدَّةُ الَّتِي أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُطَلَّقَ لَهَا النِّسَاءُ.

1795- … Hanzala b. Ebî Süfyân el-Cumahî'nin, Sâlim'den işittiğine göre, (Sâlim'in) babası İbn Ömer, hanımını hayızlıyken boşamış; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de Ömer *radıyallahu anh*'a hitaben şöyle buyurmuş: ***"Ona emret hanımına geri dönsün ve temizlendikten sonra tekrar hayız olup yeniden temizleninceye kadar onu yanında tutsun. Daha sonra da onu isterse (nikâhında) tutsun, isterse de boşasın. İşte Allah azze ve celle'nin kadınları boşarken dikkate alınmasını emrettiği 'iddet' budur."***

١٧٩٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَ عُمَرُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ لِيُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ، ثُمَّ تَحِيضَ، ثُمَّ تَطْهُرَ، فَتِلْكَ الْعِدَّةُ الَّتِي أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُطَلَّقَ لَهَا النِّسَاءُ.

1796- Yunus'un bize, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre, Mâlik ona (İbn Vehb), Nâfi'den aldığı şu bilgiyi aktardı: İbn Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde hanımını hayızlıyken boşayınca, Ömer *radıyallahu anh* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bu meseleyi sormuş, Allah Rasûlü de şöyle buyurmuştur: ***"Ona emret, hanımına geri dönsün ve temizleninceye; sonra tekrar hayız olup ondan sonra tekrar temizleninceye kadar onu yanında tutsun. İşte Allah azze ve celle'nin, kadınları boşarken dikkate alınmasını emrettiği 'iddet' budur."***[397]

١٧٩٧ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ ابْنِ وَهْبٍ، عَنْ مَالِكٍ، غَيْرَ أَنَّه قَالَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ يَتْرُكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ، ثُمَّ تَحِيضَ، ثُمَّ إِنْ شَاءَ طَلَّقَ.

---

397 Mâlik, Talâk 53; Buhârî, Talâk 1 (bab hadisi); Müslim, Talâk 1.

1797- Salih b. Abdurrahman bize, "Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî bize nakledip dedi ki: Mâlik bize aktarıp şöyle dedi" diyerek İbn Vehb'in Mâlik'ten naklettiği hadisin aynısını rivayet etti. Sadece Allah Rasûlü'nün (Ömer *radıyallahu anh*'a hitaben söylediği) sözü şu şekildedir: ***"Ona emret, hanımına dönsün ve onu, temizlenip tekrar hayız oluncaya kadar (kendi hâline) bıraksın. Daha sonra da isterse boşasın."***[398]

١٧٩٨ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، وَعُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَ عُمَرُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ يُمْسِكُهَا حَتَّى تَطْهُرَ، ثُمَّ تَحِيضَ، ثُمَّ تَطْهُرَ، فَتِلْكَ الْعِدَّةُ الَّتِي أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُطَلَّقَ لَهَا النِّسَاءُ.

1798- Nasr b. Merzûk'un bize, el-Hasîb > Hammâd b. Seleme > Eyyûb ve Ubeydullah > Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde hanımını hayızlıyken boşayınca, Ömer *radıyallahu anh* bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sormuş; Allah Rasûlü de şöyle buyurmuştur: ***"Ona emret, hanımına dönsün ve temizleninceye; sonra tekrar hayız olup ondan sonra tekrar temizleninceye kadar onu yanında tutsun. İşte Allah azze ve celle'nin, kadınları boşarken dikkate alınmasını emrettiği 'iddet' budur."***[399]

١٧٩٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، وَعُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، مِثْلَهُ.

1799- Yine Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc > Hammâd > Eyyûb ve Ubeydullah > Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[400]

١٨٠٠ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْبَرْقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ زُهَيْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَمُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، وَعُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، وَزَادَ قَبْلَ أَنْ يُجَامِعَهَا.

---

398 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 308; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 53.

399 Müslim, Talâk 3; Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 308; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 53.

400 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 53.

1800- Yine Ahmed b. Abdurrahim er-Berkî bize, Amr b. Ebî Seleme > Züheyr b. Muhammed > Yahyâ b. Saîd, Musa b. Ukbe, Ubeydullah b. Ömer > Nâfi‘ > Abdullah b. Ömer senediyle bu hadisin aynısını zikretti. Sadece ***"Onunla cinsel ilişkiye girmeden önce"*** ilavesinde bulundu.[401]

١٨٠١ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، وَفَهْدٌ، قَالا: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي نَافِعٌ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

1801- Yine Hüseyin b. Nasr ve Fehd bize, Ahmed b. Abdullah b. Yunus > Züheyr b. Muâviye > Musa b. Ukbe > Nâfi‘ > İbn Ömer isnadıyla bu hadisi aynı şekilde rivayet ettiler.[402]

***

Sâlim ve Nâfi‘in İbn Ömer'den naklettikleri bu rivayetlere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* İbn Ömer'e, hanımına geri dönmesini ve hanımı, o hayzından temizleninceye sonra tekrar hayız olup yeniden temizleninceye kadar beklemesini emretmiş; daha sonra da isterse onu boşayabileceğini, isterse de (nikâhında) tutabileceğini belirtmiştir.

Ayrıca bu rivayetler, bu meselenin birinci bölümünde geçen hadislerde sözü edilen (hanıma) "geri dönüş"ün, "ric'î talâkla boşanmış kadını tekrar nikâh altına döndürmek (murâcaa)" anlamına geldiğini pekiştirmektedir. Bu da İbn Ömer'in, hayızlıyken boşadığı hanımıyla ilgili boşama işleminin geçerli olduğunu ve kadının hayızlı olmasının buna engel oluşturmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Keza burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* İbn Ömer'e, hanımını tekrar nikâhı altına döndürmesini ve daha sonra kadının o hayızdan temizleninceye; ardından ikinci bir hayız görüp yine ondan temizleninceye kadar onu boşamamasını emretmiştir.

İlim adamları hanımını, İbn Ömer'in, hanımını boşadığı tarzda boşayıp sonra da emredildiği gibi onu tekrar nikâhına döndüren ve başka bir talâk hakkıyla onu boşamak isteyen kimse hakkında ihtilafa düşmüşlerdir.

---

401 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 54; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 53.

402 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 53.

Bazıları "Hayızlıyken boşadığı hanımını, o hayız hâlinden temizlenmesi durumunda boşayabilir" demişlerdir. Ebû Hanîfe bu görüşü benimseyenlerdendir.

Bazıları da "Hanımını, söz konusu hayızından temizleninceye sonra tekrar hayız olup ondan da temizleninceye kadar boşayamaz. Bu ikinci temizlikten sonra isterse onu boşayabilir" demişlerdir. Bu görüşü savunanlardan biri de Ebû Yusuf'tur.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Kanaatimizce kıyas da bunu gerektirir. Şöyle ki: Kulların (erkeklerin), kadınlarını, hayız hâllerinde ve onlarla cinsel temas sürecindeyken boşamaları yasaklanmış; hayız hâllerinden temizlendikten sonra ve kendileriyle herhangi bir cinsel temasa girilmeden boşamaları emredilmiştir. Buna göre (mesela) hanımıyla, hayızlıyken cinsel ilişkide bulunmuş olan kişi, eğer bundan sonra onu boşamak istiyorsa bunu, hanımının, içinde kendisiyle cinsel temasa girdiği hayız hâlinden temizlenmesi; sonra ikinci bir defa hayız görüp yine ondan temizlenmesinden sonra yapabilir. Zira böylece hanımıyla girdiği cinsel temas ile onu boşamayı istediği talâk işlemi arasında tam bir hayız dönemi geçmiş olmaktadır. Buna kıyasen kişinin, hanımını hayızlıyken boşaması durumunda da böyle olmalıdır. Söz konusu kişinin, daha sonra [hanımını boşamak][403] isterse gerçekleştirmiş olduğu (ilk) boşama işlemiyle gerçekleştirmeyi düşündüğü (ikinci) boşama işlemi arasında tam bir hayız dönemi geçmedikçe bunu yapma hakkı yoktur. Bu durumda kulların (erkeklerin), kadınlarını (bir anda ve tek bir cümleyle) bir defadan fazla boşamalarının yasaklanmış olduğu sonucu çıkmaktadır. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, hanımını hayızlıyken boşayan İbn Ömer'e yeniden eşine dönmesi ve kadının, o hayızlı hâlinden temizleninceye, ardından -iki boşama işlemi arasında tam bir hayız dönemi olacak şekilde- tekrar hayız görüp ondan da temizleninceye kadar onu boşamaması yönünde emir vermesi için Ömer *radıyallahu anh*'a talimatta bulunmuş olması, bir kadını boşarken, araya hayız döneminin girmediği tek bir zaman dilimi içerisinde ve tek bir cümlede iki boşama işlemini birleştirmenin doğru olmadığını göstermektedir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* İbn Ömer'e arzettiğimiz şekilde gerekli emri vermesi için Ömer *radıyallahu anh*'a talimatta bulunmuştur.

403 Köşeli parantezi içindeki ifade eserin yazma ve basılı nüshalarında düşmüş gözüktüğü için Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (III, 53) aynı lafızlarla gelen ibarenin çevirisi yapılmıştır. (Çeviren)

Öte yandan ilim ehli, hanımını temiz olduğu bir devrede ve herhangi bir cinsel temasa da girmeden (bir celsede) iki veya üç defa boşamak isteyen kimse hakkında da ihtilaf etmiştir. Bazıları her iki boşama işlemi arasında bir hayız dönemi olmadığı sürece bu uygulamaya karşı çıkmıştır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunanlardandır. Bazıları ise bunu mübah saymıştır. Bu kanaati benimseyenlerden biri de Şâfiî *rahimehullah*'tır.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ... يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾

"ONLARI EVLERİNDEN ÇIKARMAYIN... HAMİLE OLANLARIN (BEKLEME SÜRESİ İSE), YÜKLERİNİ BIRAKMALARI (DOĞUM YAPMALARI)DIR..."[404] SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle,* kadınları, iddetlerini gözeterek boşamayı emrettikten sonra ***"İddeti de sayın (hesap edin)"***[405] buyurmaktadır. Yüce Allah burada, iddetin başlangıcının tayini, iddet bekleyen kadının, içinde bulunduğu iddetlilik hâlinden çıkacağı vaktin tespiti ve kendisini boşayan kimsenin kendisine karşı yükümlülüklerinin sona ereceği tarihin belirlenmesi için iddetin hesabının tutulmasını emretmiştir. Daha sonra da şöyle buyurmuştur: ***"Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar."***[406] Burada Cenab-ı Hak, hanımlarını boşayan erkeklerin, boşadıkları eşlerini evlerde oturtmalarını ve apaçık bir edepsizlik yapmadıkları sürece onları evlerinden çıkarmamalarını emretmektedir.

İlim adamları buradaki ***"apaçık edepsizlik (fâhişetün mübeyyine)"*** ile ne kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mesela; bu hususta İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٨٠٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ}، قَالَ: الْفَاحِشَةُ الْمُبَيِّنَةُ أَنْ تَفْحِشَ عَلَى أَهْلِ الرَّجُلِ وَتُؤْذِيَهُمْ.

---

404 Talâk 65/1-4.

405 Talâk 65/1.

406 Talâk 65/1.

1802- … İkrime'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin ***"Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında kendileri de çıkmasınlar"*** beyanıyla ilgili bir soruya "Apaçık edepsizlik, kocasının ailesine karşı edepsizlikte bulunması ve onlara eziyet etmesidir" demiştir.[407]

***

Ibn Ömer'den ise bunun aksi bir yorum nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٨٠٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، قَالَ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلا يَخْرُجْنَ إِلا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ}، قَالَ: خُرُوجُهَا مِنْ بَيْتِهَا فَاحِشَةٌ مُبَيِّنَةٌ.

1803- … Nâfi'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Allah *azze ve celle*'nin ***"Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında kendileri de çıkmasınlar"*** beyanı ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Kadının evinden çıkıp ayrılması, apaçık bir edepsizliktir."[408]

***

Bu hususta bu iki sahâbî dışında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer ashâbından da görüşler nakledilmiş olmakla birlikte ben sadece İbn Mes'ûd'dan rivayet edilen şu görüşü biliyorum: "Apaçık edepsizlik, kadının zina etmesi olup had cezasının uygulanması için evinden dışarı çıkarılır." İbn Mes'ûd'un burada tam olarak neyi kasdettiğini ise en iyi Allah *azze ve celle* bilir. Ancak boşanmış kadınların, okuduğumuz âyette istisna edilen edepsizlikleri söz konusu olmaksızın evlerinden çıkamayacakları hükmü sabittir.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kocasının kesin olarak boşamış olduğu Fâtıma bint Kays'ın, iddeti süresince (evinden başka bir yere) taşınmasını da emretmiştir. Çoğu ilim adamı, bunun, kadının edebe aykırı birtakım tutumlarından kaynaklandığını belirtmiş ve okumuş olduğumuz âyete dair İbn Abbâs'tan nakledilen te'vili de buna delil göstermiştir. Ancak diğer ilim adamları bu hususta onlara muhalefet etmişlerdir. Biz bu ihtilafların yer aldığı rivayetleri Allah'ın izniyle daha sonra zikredeceğiz.

---

407 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 71; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 708.

408 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 71; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 708.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Belki de Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir"***[409] beyanına gelince; bununla kastedilen şey, ric'î talâkla boşanmış kadını tekrar nikâh altına döndürmektir (murâcaa). Bu ifade, bildiğimiz kadarıyla ne kastedildiği konusunda ihtilaf bulunmayan, hükmü gayet açık (muhkem) beyanlardandır.

Diğer yandan Yüce Allah'ın ***"İddet müddetlerini doldurduklarında onları ya meşru ölçüler içerisinde (nikâhınız altında) tutun veya onlardan meşru ölçülere göre ayrılın"***[410] âyetinde kastedilen ise, iddet müddetinin gerçek manada dolması değil, dolmasının yakınlaşmasıdır. Çünkü kadın, iddetinden çıktığında artık kendi tasarruflarında serbest hâle geldiği ve kocasının onu tekrar nikâhına döndürme ihtimali bulunmadığı için kocasının bu merhaleden sonra onu nikâhı altında tutma hakkı yoktur. Bu söylediklerimizin delili ise, Allah *azze ve celle*'nin diğer âyetteki şu beyanıdır: ***"Kadınları boşadığınız ve onlar da iddet müddetlerini doldurdukları zaman, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın."***[411] Buna göre eğer kadınların, iddetlerinin bitmesi ve bekleme sürelerinin dolmasından sonra (eski) kocalarla evlenmelerine engel olunması haram sayılıyorsa, bu durum o kadınların üzerinden, kendilerini boşayan kocalarının haklarının daha önce kalkmış olduğunu gösterir. Buradan da anlıyoruz ki, ilk âyetteki "(müddetin) dolması"ndan kasıt, diğer âyette geçen "dolma vaktinin yaklaşması"dır. Çünkü ilk âyette, eşini nikâh altında tutma ve ayrılma hakkı kocalara verilirken, ikinci âyette (istediği kimseyle) evlenme hakkı boşanmış kadınlara tanınmakta ve bu konuda onlara engel olunması ve baskı uygulanması yasaklanmaktadır. Bu ise ancak kocalarının onlar üzerindeki mevcut haklarının kalkmasından sonra söz konusu olabilir.

Allah *azze ve celle*'nin ***"İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun"***[412] beyanına gelince; buradaki emir, hanımlarını boşayan kocalara yöneliktir. Ancak ilim adamları bu konuda da ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı "Ric'î talâkla boşanmış hanımı tekrar nikâh altına döndürmek ancak böyle mümkündür. Bunun dışındaki sözlü veya cinsel ilişki ya da öpme gibi tutumlarla o kadın tekrar nikâh altına döndürülemez" demiştir. Şâfiî bu görüşü benimseyen âlimlerdendir.

---

409 Talâk 65/1.

410 Talâk 65/2.

411 Bakara 2/232.

412 Talâk 65/2.

Diğer bir grup ilim ehli ise şöyle demiştir: "Ric'î talâkla boşanmış bir hanımı tekrar nikâh altına döndürme işi, şahit tutarak olabileceği gibi şahit tutmadan da olabilir. Ayrıca sadece kocaların yapabileceği türden ve nikâh sınırları dışında yapılması yasak olan cinsel temas, şehvetle öpmek ve benzeri şeylerle de bunu yapmak mümkündür." Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed gibi âlimler bu görüşü savunmakla beraber şunu da ifade etmişlerdir: "Ric'î talâkla boşadığı hanımını şahit tutmaksızın nikâhına döndüren kimsenin, onu tekrar nikâhına döndürmüş olduğuna dair Allah *azze ve celle*'nin, zikretmiş olduğumuz bu âyette buyurduğu üzere şahit tutması gerekir."

Nitekim bu meseleye ilişkin olarak İmrân b. Husayn'dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٨٠٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سِيرِينَ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، فِي رَجُلٍ طَلَّقَ وَلَمْ يُشْهِدْ، وَرَاجَعَ وَلَمْ يُشْهِدْ، قَالَ: بِئْسَ مَا صَنَعَ طَلَّقَ فِي غَيْرِ عِدَّةٍ، وَرَاجَعَ فِي غَيْرِ سُنَّةٍ، لِيُشْهِدْ عَلَى مَا صَنَعَ.

1804- ... Hişâm b. Sîrîn'in rivayet ettiğine göre, İmrân b. Husayn, şahit tutmaksızın eşini boşayan ve yine şahit tutmaksızın onu nikâhına geri döndüren bir adam hakkında şunu söylemiştir: "Ne kötü bir şey yapmış! Hem iddeti dikkate almaksızın boşamış hem de sünnete uygun olmayan şekilde nikâhına geri döndürmüş! (Onun için şimdi) yaptığı şeye şahit tutsun."[413]

١٨٠٥ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ عُبَادَةَ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ زِيَادٍ، وَالْحَسَنِ، عَنْ عِمْرَانَ، نَحْوَهُ.

1805- ... Ubâde de el-Alâ b. Ziyâd ve el-Hasen yoluyla İmrân'dan bu hadisin bir benzerini rivayet etmiştir.

١٨٠٦ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ زِيَادٍ الْحَضْرَمِيِّ، عَنْ عِمْرَانَ، قَالَ: أَشْهِدْ عَلَى طَلَاقِكَ وَعَلَى مُرَاجَعَتِكَ، وَاسْتَغْفِرِ اللهَ.

413 Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 136; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XVIII, 181.

1806- … Katâde'nin, yine el-Alâ b. Ziyâd el-Hadramî kanalıyla rivayet ettiğine göre, İmrân şöyle demiştir: "Boşadığına ve nikâhına geri döndürdüğüne dair şahit tut ve Allah'tan bağışlanma dile."[414]

١٨٠٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ يَزِيدَ الرِّشْكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُطَرِّفٌ، عَنْ عِمْرَانَ، فِيمَنْ طَلَّقَ وَاحِدَةً، ثُمَّ وَقَعَ بِهَا، وَلَمْ يُشْهِدْ عَلَى طَلَاقِهَا، وَلَا عَلَى رَجْعَتِهَا، فَقَالَ: طَلَّقَ لِغَيْرِ عِدَّةٍ، وَرَاجَعَ لِغَيْرِ سُنَّةٍ، لِيُشْهِدْ عَلَى طَلَاقِهِ وَعَلَى رَجْعَتِهَا، وَلَا يَعُدْ.

1807- … Yezîd er-Rişk'in Mutarrif yoluyla rivayet ettiğine göre, İmrân, (eşini) bir talâkla boşamış sonra da onunla cinsel temasa girmiş; ancak ne boşarken ne de nikâhına geri döndürürken şahit tutmamış bir adam hakkında şöyle demiştir: "İddeti gözetmeksizin boşamış ve sünnete uymaksızın nikâhına geri döndürmüş! (Onun için şimdi) hem onu boşadığına hem de nikâhına geri döndürdüğüne dair şahit tutsun ve bir daha böyle yapmasın."[415]

***

Burada İmrân'ın "Sünnete uymaksızın nikâhına geri döndürmüş!" sözü, ilgili şahsın cinsel temasta bulunmasını, -her ne kadar bu konuda emrolunduğu şeyi terk etmiş olsa da- "nikâha geri döndürme" olarak kabul ettiğini gösterir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Nikâha geri döndürmeyi gerektiren boşama türü (ric'î talâk), evlilikten kaynaklanan mirasa dair hakları ortadan kaldırmadığı gibi (bu şekilde) boşanmış kadınları -iradeleri dışında- yeniden nikâha döndürme selahiyetini da ortadan kaldırmaz. Ayrıca bu durumdaki kadınların da -onları nikâhlarına geri döndüren kocalarının ödemekle mükellef olacakları herhangi bir mehir olmadan ve yeni baştan kıyılan bir nikâh hükmünde sayılmadan,- boşama öncesindeki hâllerine dönmekle yükümlü olmaları söz konusudur. Bu da ilk nikâhın, boşamadan sonra da geçerli olduğunu ve iddetten çıkılmadığı müddetçe kesintiye uğramadığını göstermektedir. Ancak söz konusu kadınların iddetten çıkmaları hâlinde "ayrılık (beynûnet)"[416]

414 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 136.

415 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 373.

416 Beynûnet: Eşler arasındaki nikâhın sona ermesi sebebiyle meydana gelen ayrılıktır ki iki kısma ayrılır: 1. Beynûnet-i kübrâ: Ric'î olsun bâin olsun üç talak ile meydana gelen ayrılıktır.

gerçekleşir, nikâh ortadan kalkar ve artık onlar (kocaların nikâhındaki) "eşler" sayılmazlar. Zira böyle "eşler" olarak kabul edilebilmeleri için daha önce hiç nikâh akdi yapmamış olmaları durumunda, (koca nikâhı altındaki) "eşler" olmak için ne yapmaları gerekiyor idiyse, onu yapmaları gerekmektedir. Şu da var ki, boşama işleminde "ayrılıkların (beynûnet)" gerçekleşmemesi için eşlerini boşayan kocalara, söz konusu iddetleri yarıda kesip bitirme hakkı da verilmiştir. İlgili kocalar bunu, şahit tutmanın yanı sıra sözlü olarak yapabileceklerine göre şahit tutmaksızın sadece sözlü olarak ve sözlerle kastedilenin göstergesi sayılan delillerle de yapabilirler. Âyette ise şahit tutmanın, ric'î talâkla boşanmış kadının nikâha yeniden döndürülmesinden sonra gerçekleştiğini gösteren bir delil bulunmaktadır. Çünkü Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Onları ya meşru ölçüler içerisinde (nikâhınız altında) tutun"*** yani meşru ölçüler dahilinde onları tekrar nikâhınıza döndürün; ***"veya onlardan meşru ölçülere göre ayrılın"***[417] yani onları, aranızda beynûnet (ayrılık) gerçekleşene kadar kendi hâllerine bırakın. Sonra da diledikleri kimselerle evlenebilirler. Allah *azze ve celle* bu beyandan sonra da şöyle buyurur: ***"İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun"***[418] yani yapacağınız bu iki fiile dair şahit tutun. Ancak söz konusu fiillerden biri şahit tutmaksızın yapılabilir ki, o da ayrılık gerçekleşene kadar kadını terk etmektir. Diğer fiil de aynı şekilde şahit tutmadan yapılabilir, o da ric'î talâkla boşanmış kadını tekrar nikâha döndürmektir.

Bu noktada bizim tespitimize göre Kur'ân'da, öncesindeki bir gerekçeye dayanılarak emredilen bütün şahit tutma işlemleri, zorunlu olmayıp sadece doğabilecek kötü sonuçlardan ve başka şeylerden endişe edildiği için "teşvik (nedb)" amaçlıdır. Nitekim Allah *azze ve celle* borçla ilgili olarak ***"Erkeklerinizden hazırda olan iki kişiyi de şahit tutun"***[419] buyurmaktadır. Bu ise ancak borcun tahakkukundan sonradır. Yine Allah *azze ve celle* ***"Alım-satım yaptığı-***

Bu durumda yeni bir akit ve mehirle de olsa eşlerin tekrar bir araya gelme imkânı yoktur. 2. Beynûnet-i suğrâ: Bir veya iki bâin talakla meydana gelen ayrılıktır. Bu durumda yeni bir akit ve mehirle evliliği yenilemek mümkündür. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 38-39. (Çeviren)

417 Talâk 65/2.

418 Talâk 65/2.

419 Bakara 2/282.

nız vakit de yine şahit tutun"[420] buyurur. Bu da alım-satımın gerçekleşmesinden sonradır. Zira borç ve alım-satım işlemleri, şahit tutulmasa bile yapılabilir, caizdir. Aynı şey nikâha tekrar döndürme meselesi için de geçerlidir; bu, şahit tutulmasa dahi caizdir. Nitekim İmrân b. Husayn bu görüşü benimsemişti ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisinde ona bu konuda muhalefet eden herhangi bir sahâbî olduğunu da bilmiyoruz. Aynı zamanda tâbiîn neslinden pek çok kişi de bu görüşü tercih etmektedir. Şöyle ki:

١٨٠٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَجَابِرٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: إِذَا جَامَعَ وَلَمْ يُشْهِدْ فَهِيَ رَجْعَةٌ وَيُشْهِدُ.

1808- ... İbrahim ve Câbir'in rivayet ettiklerine göre, Âmir dedi ki: "(Ric'î talâkla boşadığı eşini tekrar nikâhına döndürdüğüne dair) herhangi bir şahit tutmaksızın onunla cinsel ilişkide bulunursa, bu yine de o kadını 'nikâhına tekrar döndürme' anlamı taşır. (Fakat her hâlükârda) şahit tutmalıdır."[421]

١٨٠٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سَعِيدٌ، عَنْ مَطَرٍ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنِ النَّخَعِيِّ، قَالَ: غَشَيَانُهُ لَهَا فِي الْعِدَّةِ مُرَاجَعَةٌ.

1809- ... İbnü'l-Mübârek'in, Saîd > Matar yoluyla Ebû Ma'şer'den rivayet ettiğine göre, en-Nehaî dedi ki: "İddet süresi içerisinde kişinin, (ric'î talâkla boşadığı) hanımıyla cinsel temasta bulunması, onu tekrar nikâhına döndürmesi demektir."[422]

١٨١٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ مَطَرٍ، عَنِ الْحَكَمِ، وَعَطَاءٍ، مثله.

1810- ... İbnü'l-Mübarek, Saîd > Matar kanalıyla el-Hakem ve Atâ'dan da bu görüşün aynısını rivayet etmiştir.[423]

---

420 Bakara 2/282.

421 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 367.

422 Farklı bir senedle gelen benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 367.

423 Farklı bir senedle gelen benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 367.

١٨١١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ، قَالَ: سَأَلْتُ طَاوُسًا عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ وَلَمْ يُشْهِدْ، فَقَالَ: وَمَا حَمَلَهُ عَلَى ذَلِكَ؟ قَالَ: جَهِلَ، وَيُشْهِدُ إِذَا عَلِمَ.

1811- ... Süleyman et-Teymî dedi ki: Tâvus'a, şahit tutmaksızın hanımını boşayan bir adamın durumunu sordum. Şöyle dedi: "Bunu ona yaptıran şey neydi? Tabii ki cehalet... O hâlde bunu (yani bu konuda cahillik ettiğini) anlayınca şahit tutmalıdır."[424]

***

Burada Tâvus, kişinin, ric'î talâkla boşadığı hanımını nikâhına tekrar döndürürken şahit tutmayı emrettiği gibi boşama sırasında da şahit tutmayı emretmektedir. Ancak bu emir, şahit tutmanın zorunlu olduğu ve şahit tutmaması hâlinde hanımını boşamış sayılmayacağı anlamına gelmemektedir.

١٨١٢ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَعْمَرٌ، سَمِعَ مَطَرًا، يُحَدِّثُ عَنِ الْحَسَنِ، وَابْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَا: غِشْيَانُهُ لَهَا فِي الْعِدَّةِ مُرَاجَعَةٌ.

1812- ... Ma'mer'in Matar'dan rivayet ettiğine göre, el-Hasen ve İbnü'l-Müseyyeb şöyle dediler: "İddet süresi içerisinde kişinin, (ric'î talâkla boşadığı) hanımıyla cinsel temasta bulunması, onu tekrar nikâhına döndürmesi demektir."[425]

***

Bu rivayetlerde zikretmiş olduğumuz tâbiîn âlimleri bu görüşü benimsemişlerdir. Bu konuda onlara muhalefet eden bir kimsenin, söz konusu muhalif görüşünü, onların seviyesindeki bir âlimin öncülüğünde savunduğunu da bilmemekteyiz.

Daha sonra Allah *azze ve celle* ***"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder"***[426] buyurmaktadır. Bundan kasıt ise -yine de Allah en doğrusunu bilir- şudur: "Kim Allah'tan korkup da O'nun kendisine emrettiği şekilde (hanımını) boşarsa, Allah *azze ve celle*'nin kendisine tanıdığı imkân çerçevesinde hanımını nikâhına geri döndürmek gibi bir çıkış yolu olur." Nitekim İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

---

424 eş-Şa'bîden gelen benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 366.

425 Farklı bir senedle el-Hasen'den gelen bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 367.

426 Talâk 65/2.

١٨١٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، وَحُمَيْدٍ الأَعْرَجِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، أَنَّ رَجُلًا، قَالَ لابْنِ عَبَّاسٍ: رَجُلٌ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ مِائَةً؟ فَقَالَ: أَغْضَبْتَ رَبَّكَ، وَبَانَتْ مِنْكَ امْرَأَتُكَ، لَمْ تَتَّقِ اللهَ فَيَجْعَلْ لَكَ مَخْرَجًا قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَمَنْ يَتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا} وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ فِي قُبُلِ عِدَّتِهِنَّ.

1813- ... Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, bir adam, İbn Abbâs'a "Hanımını yüz talâkla boşamış bir adam hakkında ne dersin?" diye sordu. İbn Abbâs şöyle cevap verdi: "Rabbini kızdırdın ve hanımın senden ayrılmış oldu. Çünkü sen Allah'tan korkmadın ki Allah da sana bir çıkış yolu ihsan etsin. Zira Allah *azze ve celle* ***'Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder'*** buyuruyor. Ayrıca ***'Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman, iddetlerinin başlangıcında boşayın'*** buyuruyor."[427]

١٨١٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: إِنَّ عَمِّي طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلاثًا فَقَالَ إِنَّ عَمَّكَ عَصَى اللهَ فَأَثَّمَهُ، وَأَطَاعَ الشَّيْطَانَ، فَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا.

1814- ... Mâlik b. el-Hâris'in rivayet ettiğine göre, bir adam İbn Abbâs'a gelerek "Amcam, hanımını üç talâkla boşadı" dedi. İbn Abbâs da "Amcan, Allah'a isyan ettiği için Allah onu günahkar saymıştır.[428] Zira şeytana uyduğundan dolayı Allah ona herhangi bir çıkış yolu göstermemiştir" dedi.[429]

---

427 Taberî, *Tefsîr,* XVIII, 129.

428 Buradaki "günahkar sayma" ifadesi, eserin yazma nüshasında "fe essemehu/âsemehû" okunacak şekilde; basılı nüshada ise "fe âsemehû" tarzında kaydedilmiştir. Tahâvî'nin, aynı sened ve metinle naklettiği *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (III, 57) söz konusu lafız "ve Allah onu tamamladı" anlamına gelen "fe etemmehû" şeklinde geçmektedir. Buradaki ifade, yazılış formu itibariyle *Ahkamu'l-Kur'ân*'dakiyle "se" harfinin üst noktası dışında tamamen aynıdır. Ancak bir sonraki dipnotta belirteceğimiz diğer kaynaklarda ise ilgili ibare "ve Allah onu pişman etti" manasındaki "fe endemehû" olarak yer almaktadır. Sonuç olarak her üç ibare de yazım itibariyle birbiriyle neredeyse aynıdır. Anlam açısından bakıldığında, üçüncüsünün daha makul olduğu kanaatindeyiz. Zira ilgili şahsın, telafi edemeyeceği bir yanlış yapmış olmasından dolayı yaptığına pişman edilmesi gerekir. Üstelik Tahâvî'nin eserleri dışındaki kaynakların tamamında bu tarzda kaydedilmiş olması da bu tahminimizi güçlendirmektedir. Vallahu a'lem. (Çeviren)

429 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 266; Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 300; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,*

Bu rivayetler de daha önce bu konuda zikrettiklerimizi desteklemektedir.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Âdetten kesilmiş kadınlarınız hakkında şüpheye düşerseniz, onların iddeti de üç aydır; henüz âdet görmeyenler de öyledir"***[430] beyanına gelince; buradaki âdetten kesilmiş kadınlar, hayızdan kesilmiş oldukları için o zümreden sayılmayan ve artık hayız olma ümidi kalmamış yaşlı kadınlardır. Zira bir şeyin beklentisi içinde olan kimse, o şeyden ümidini kesmiş sayılmaz. Bu da gösteriyor ki burada hayzın kesildiği ve artık âdet olma umudunun/beklentisinin bittiği kastedilmektedir.

Ancak ilgili âyette zikredilen "şüpheye düşme"nin ne olduğu konusunda ilim adamları ihtilaf etmişlerdir. Bir grup âlim "Boşandıktan sonra bir veya iki defa hayız görüp daha sonra da sebebini bilmediği bir şekilde hayızdan kesilen kadın, dokuz ay bekler. Eğer bu süre boyunca hiç âdet görmezse, üç ay daha iddet bekler. Şayet bu iddet süresini âdet görmeksizin dolduracak olursa, iddetten çıkmış sayılır ve artık koca adaylarından biriyle evlenmesi helal olur" diyerek, söz konusu kadının dokuz ay boyunca hayızdan kesilmiş olmasını, Allah *azze ve celle*'nin içerisindeki iddeti üç ay olarak belirlediği "şüphe" olarak kabul etmiştir. Bu görüşü benimseyen âlimlerden biri de Mâlik'tir. Nitekim Yunus'un bize rivayet ettiğine göre İbn Vehb şöyle demiştir: Mâlik dedi ki: "Kocası boşadığı zaman hayızdan kesilmiş kadınla ilgili kanaatimiz şudur: Bu durumdaki bir kadın dokuz ay iddet bekler. Bu dokuz ay içerisinde âdet görmezse üç ay daha iddet bekler. Eğer bu üç ayı henüz tamamlamadan hayız olursa, bu hayızım esas alarak yeni baştan iddet beklemeye başlar. (Söz konusu bu birinci hayızından sonra) yeni bir hayız görmeksizin (ikinci bir) dokuz ay daha geçerse, üç aylık iddeti beklemeye başlar. Eğer henüz bu üç aylık iddeti daha tamamlamadan ikinci bir defa hayız görecek olursa, bu hayız esasına göre iddet beklemeye başlar. (Bu ikinci hayızı da tamamlandıktan sonra) üçüncü hayızı görmeksizin (üçüncü) dokuz ayı dolduracak olursa, yine üç ay daha iddet beklemeye koyulur. Şayet bu iddeti beklediği sırada üçüncü defa âdet görürse, hayız iddetini (sayısını) tamamlamış olur. Eğer âdet görmezse, o üç aylık iddet esasına göre iddet bekler.[431] Sonra da evlenmesi helâl olur.

VI, 369; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 57; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 552.

430 Talâk 65/4.

431 Burada "üç aylık iddet esasına göre iddet bekler" diye tercüme ettiğimiz ve *Muvatta*'ın da matbu nüshalarında ve şerhlerinde "istakbelet" olarak geçen ibare, eserin yazma ve basılı nüshalarında, yanlışlıkla, "üç aylık iddeti tamamlamış olur" anlamına gelen "istekmelet" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

Eşini bâin talâkla[432] boşayıp evliliği tamamen bitirmediği müddetçe, kocanın da (böyle bir durumda) karısını -iddetini doldurup başkalarıyla evlenmesi helal olmadan önce- tekrar nikâhına döndürme hakkı vardır."[433]

Öte yandan Ömer b. el-Hattâb ve İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ*'dan da bu görüşü destekleyecek nitelikte rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٨١٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، وَيَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ قُسَيْطٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: أَيُّمَا امْرَأَةٍ طُلِّقَتْ فَحَاضَتْ حَيْضَةً أَوْ حَيْضَتَيْنِ، ثُمَّ رَفَعَتْهَا حَيْضَتُهَا، فَإِنَّهَا تَنْتَظِرُ تِسْعَةَ أَشْهُرٍ، فَإِنِ اسْتَبَانَ بِهَا حَمْلٌ فَذَلِكَ وَإِلا اعْتَدَّتْ بَعْدَ التِّسْعَةِ الأَشْهُرِ ثَلاثَةَ أَشْهُرٍ، ثُمَّ حَلَّتْ.

1815- ... Yezîd b. Abdullah b. Kuseyt'in, Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* dedi ki: "Boşanıp da bir veya iki defa hayız gördükten sonra hiç hayız görmeyen bir kadın, dokuz ay bekler. Bu arada hamile olduğu anlaşılırsa, sorun yoktur (çocuğu doğurunca iddeti sona erer). Aksi hâlde dokuz aydan sonra üç ay daha iddet bekler sonra da başkasıyla evlenmesi helal olur."[434]

١٨١٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، أَنَّ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ، حَدَّثَهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: قَضَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَيُّمَا امْرَأَةٍ طُلِّقَتْ فَحَاضَتْ حَيْضَةً أَوْ حَيْضَتَيْنِ، ثُمَّ رَفَعَتْهَا حَيْضَتُهَا، فَإِنَّهَا تَنْتَظِرُ تِسْعَةَ أَشْهُرٍ، فَإِنِ اسْتَبَانَ بِهَا حَمْلٌ فَذَلِكَ وَإِلا اعْتَدَّتْ بَعْدَ التِّسْعَةِ الأَشْهُرِ ثَلاثَةَ أَشْهُرٍ، ثُمَّ حَلَّتْ فَقُلْتُ لِيَحْيَى: أَتَحْتَسِبُ فِي تِلْكَ السَّنَةِ بِمَا خَلا مِنْ حَيْضَتِهَا؟ فَقَالَ: لا، وَلَكِنَّهَا تَأْتَنِفُ السَّنَةَ حِينَ يَرْقَى الْحَيْضُ.

1816- ... Amr b. el-Hâris'in, Yahyâ b. Saîd kanalıyla Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* ilgili

432 Bâin talak: Yeni bir akit ve mehir olmaksızın eşine dönme imkânı bulunmayan talaka "bâin talak" denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 31. (Çeviren)

433 Mâlik, Talâk 71.

434 Mâlik, Talâk 70.

konuya dair şöyle bir hüküm vermiştir: "Boşanıp da bir veya iki defa hayız gördükten sonra hiç hayız görmeyen bir kadın dokuz ay bekler. Bu arada hamile olduğu anlaşılırsa, sorun yoktur (çocuğu doğurunca iddeti sona erer). Aksi hâlde dokuz aydan sonra üç ay daha iddet bekler, sonra da başkasıyla evlenmesi helal olur."

(Ravi Amr şöyle dedi:) Yahyâ'ya "Aynı yıl içerisinde gördüğü hayızları da hesaba katacak mı?" diye sordum. Bana "Hayır, hayızın kesilmesinden sonra seneyi yeni baştan sayar" diye karşılık verdi.[435]

١٨١٧ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: سُئِلَ قَتَادَةُ عَنِ امْرَأَةٍ حَاضَتْ حَيْضَتَيْنِ فِي شَهْرَيْنِ، ثُمَّ ارْتَفَعَ حَيْضُهَا فَلَمْ تَحِضْ سَنَةً، قَالَ: زَعَمَ عِكْرِمَةُ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: تِلْكَ الرِّيبَةُ.

1817- ... Hemmâm b. Yahyâ'nın bildirdiğine göre, Katâde, iki ay içerisinde iki hayız gören sonra hayzı kesilip bir sene boyunca hiç âdet olmayan bir kadınla ilgili olarak şöyle dedi: İkrime, (bu konuda) İbn Abbâs'ın "İşte şüpheye düşme durumu budur" dediğini söyledi.[436]

***

Bir grup âlim ise şöyle demiştir: "Buradaki 'şüpheye düşme' meselesi, muhatapların, boşanmış ve hayızdan kesilmiş kadınların iddetinin ne olduğu konusunda 'şüpheye kapılmaları' hâlidir. Daha sonra Allah *azze ve celle* onlara, bu iddetin üç ay olduğunu bildirmiştir. Bu durumda onlara göre Allah *azze ve celle*'nin ***'Eğer şüpheye düşerseniz'*** sözü, 'kadınların, -hayız olmamaları sebebiyle- üzerlerine vacip olan iddet süresinin ne olduğu konusunda şüpheye düşerseniz' anlamına gelmektedir. Bunun da delili şudur: Eğer kadın, hayızdan tamamen kesilmiş kadınlardan olup kendisinin artık hayız ya da hamile olamayacağının bilincindeyse, -böyle olmasına rağmen- o iddet sorumluluğu üzerinden kalkmaz ve iddet beklemekle yükümlüdür. Bu da gösteriyor ki, âyette sözü edilen 'şüpheye düşme' meselesi, başkalarının iddia ettiği gibi kadının kendi hamileliğiyle ilgili değildir. Eğer mesele, kadının kendi hamileliği ile alakalı bir şüphe olsaydı, bu durumda kendisinin hamile kalamayacağını bilen bir kadın ile doksan yaşına girmiş (yaşlı) bir kadının

435 Yahyâ b. Saîd'e sorulan soru haricindeki kısım için bk. Mâlik, Talâk 70.

436 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 345.

ya da henüz ergenlik çağına girmemiş bir kızın üzerinden iddet sorumluluğu kalkmış olurdu. Hâlbuki (bu görüş sahiplerinin) bu durumdaki kadınların iddet beklemeleri gerektiğini söylemeleri ve Kur'ân'ın da bu yönde inmiş olması, söz konusu âyette geçen 'şüpheye düşme' meselesinin, muhatapların, hayız görmeyenlerin bizzat iddetlerinin ne olduğu konusundaki şüpheleriyle ilgili olduğunu göstermektedir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Şâfiî bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Üstelik âyette de bu görüşü destekleyecek bir husus bulunmaktadır. Zira Allah *azze ve celle* ***"Eğer -siz erkekler- şüpheye düşerseniz (irtebtüm)"*** buyurmakta; ***"Siz kadınlar şüpheye düşerseniz (irtebtünne)"*** dememektedir.

Osman, Ali, İbn Mes'ûd ve Zeyd b. Sabit *radıyallahu anhum*'dan rivayet edilenler ise, onların bu konudaki görüşlerinin, Ömer ve İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ*'dan gelen ilk görüşe aykırı olduğunu göstermektedir. Şöyle ki:

١٨١٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، وَابْنُ سَمْعَانَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَهُمَا أَنَّ رَجُلاً مِنَ الأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ: حَبَّانُ بْنُ مُنْقِذٍ كَانَتْ عِنْدَهُ هِنْدُ ابْنَةُ رَبِيعَةَ وَامْرَأَةٌ مِنَ الأَنْصَارِ، فَطَلَّقَ الأَنْصَارِيَّةَ وَهِيَ تُرْضِعُ ابْنَهُ وَهُوَ صَحِيحٌ، فَمَكَثَتْ تِسْعَةَ أَشْهُرٍ أَوْ قَرِيبًا مِنْ ثَمَانِيَةِ أَشْهُرٍ لَا تَحِيضُ، يَمْنَعُهَا الرَّضَاعُ أَنْ تَحِيضَ، ثُمَّ مَرِضَ حَبَّانُ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ امْرَأَتَكَ تَرِثُكَ إِنْ مِتَّ، فَقَالَ لأَهْلِهِ: احْمِلُونِي إِلَى عُثْمَانَ فَحَمَلُوهُ إِلَيْهِ، فَذَكَرَ لَهُ شَأْنَ امْرَأَتِهِ، وَعِنْدَهُ عَلِيٌّ وَزَيْدٌ، فَقَالَ لَهُمَا عُثْمَانُ: مَاذَا تَرَيَانِ؟ فَقَالا: نَرَى أَنَّهَا تَرِثُهُ إِنْ مَاتَ، وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ مَاتَتْ، فَإِنَّهَا لَيْسَتْ مِنَ الْقَوَاعِدِ اللائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ، وَلَيْسَتْ مِنَ الأَبْكَارِ اللائِي لَمْ يَحِضْنَ، فَهِيَ عِنْدَهُ عَلَى حَيْضِهَا مَا كَانَتْ مِنْ قَلِيلٍ أَوْ كَثِيرٍ، وَإِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْهَا أَنْ تَحِيضَ إِلا الرَّضَاعُ فَرَجَعَ حَبَّانُ إِلَى أَهْلِهِ فَانْتَزَعَ ابْنَهُ مِنْهَا، فَلَمَّا فَقَدَتِ الرَّضَاعُ حَاضَتْ حَيْضَةً، ثُمَّ حَاضَتْ أُخْرَى فِي الْهِلالِ، ثُمَّ اشْتَدَّ بِحَبَّانَ وَجَعُهُ قَبْلَ أَنْ تَحِيضَ الثَّالِثَةَ، ثُمَّ تُوُفِّيَ حِبَّانُ عَلَى رَأْسِ السَّنَةِ أَوْ قَرِيبًا مِنْهَا، فَاخْتَصَمَتِ الْمَرْأَتَانِ إِلَى عُثْمَانَ، فَشَرَكَ بَيْنَهُمَا فِي الْمِيرَاثِ، وَأَمَرَ الأَنْصَارِيَّةَ أَنْ تَعْتَدَّ عِدَّةَ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا، ثُمَّ قَالَ لِلْهَاشِمِيَّةِ: هَذَا رَأْيُ ابْنِ عَمِّكِ، يَعْنِي عَلِيًّا، هُوَ أَشَارَ عَلَيْنَا بِهَذَا.

1818- ... İbn Şihâb'ın rivayet ettiğine göre, Ensardan Habbân b. Munkız adında bir kişi, Rabîa'nın kızı Hind ve Ensarlı bir kadın ile evliydi. Ensarlı eşini, kendi oğlunu emzirdiği ve kendisinin de henüz sağlıklı olduğu bir sırada boşadı. Kadın, dokuz ay veya yaklaşık sekiz ay boyunca hiç hayız görmedi. (Bebeği) emzirmesi, hayız görmesini engelliyordu. Daha sonra Habbân hastalandı ve ona "Sen ölürsen, (şu boşadığın) eşin sana mirasçı olur" dediler. Bunun üzerine o da ailesine "Beni Osman'a götürün" dedi. Onlar da onu Osman'a götürdüler. (Habbân), hanımının durumunu ona arzetti. O esnada Ali ve Zeyd de oradaydılar. Osman onlara "Bu konuda ne düşünüyorsunuz?" diye sordu. Onlar "Bizim görüşümüze göre, Habbân ölürse, karısı ona mirasçı olabildiği gibi kadın ölürse o da ona mirasçı olur. Çünkü kadın, hayızdan kesilmiş yaşlı kadınlardan olmadığı gibi hiç hayız görmemiş bekar kızlardan da değildir. O, görmüş olduğu az veya çok sayıdaki hayzına rağmen hâlâ onun yanındadır. Kaldı ki hayız görmesinin önündeki tek engel de (o bebeği) emzirmesidir" dediler.

Bunun üzerine Habbân ailesine geri döndü ve çocuğunu o kadından ayırdı (sütten kesti). Kadın, emzirme işlemi sona erince hayız oldu. Daha sonraki ayda bir kere daha hayız oldu. Ancak kadın üçüncü hayızını görmeden önce Habbân'ın hastalığı iyice arttı. Daha sonra tam bir senenin dolduğu sırada veya ona yakın bir vakitte Habbân vefat etti. Bu sebeple iki kadın (mirasla ilgili) davayı Osman'a intikal ettirdiler. O da mirasın aralarında paylaştırılmasını kararlaştırdı. Ayrıca Ensarlı kadına da kocası ölen kimsenin iddetini beklemesini emretti. Hâşimî olan kadına da şöyle dedi: "Bu, senin amcaoğlunun -yani Ali'nin- görüşüydü. O bize böyle yapmamızı söyledi."[437]

***

Eğer birileri bu hadisle ilgili olarak "Habbân'ın, tam bir senenin dolduğu sırada veya ona yakın bir vakitte ölmesi meselesinde, aslında bir senenin dolmasına yakın bir vakitte ölmüş olması ihtimali vardır. Böylece o kadının, henüz iddetten çıkmamış olduğu için mirastan pay alması mümkün hâle gelmektedir. Zira kadın, ancak senenin dolmasıyla iddetten çıkacaktır" diyecek olursa, ona şöyle denilir:

---

437 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 340-341.

Bu hadis, İbn Şihâb'ın tereddüdü gibi bir tereddüde yer vermeksizin, tam bir senenin dolduğunu kesin olarak belirten başka bir kanalla da rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٨١٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَ عِنْدَ جَدِّهِ حَبَّانَ امْرَأَتَانِ: هَاشِمِيَّةٌ، وَأَنْصَارِيَّةٌ، فَطَلَّقَ الأَنْصَارِيَّةَ وَهِيَ تُرْضِعُ، فَمَرَّتْ بِهِ سَنَةٌ، ثُمَّ هَلَكَ وَلَمْ تَحِضْ، فَقَالَتْ: أَنَا أَرِثُهُ وَلَمْ أَحِضْ فَاخْتَصَمَتَا إِلَى عُثْمَانَ، فَقَضَى لَهَا بِالْمِيرَاثِ، فَلامَتِ الْهَاشِمِيَّةُ عُثْمَانَ، فَقَالَ لَهَا: هَذَا عَمَلُ ابْنِ عَمِّكِ، هُوَ أَشَارَ عَلَيْنَا بِهَذَا، يَعْنِي عَلِيًّا.

1819- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > Yahyâ b. Saîd yoluyla Muhammed b. Yahyâ b. Habbân'dan aktardığına göre, (Muhammed'in) dedesinin nikâhı altında Hâşimî ve Ensarlı olmak üzere iki kadın vardı. Dedesi bunlardan Ensarlı olanını, henüz (çocuk) emzirdiği bir sırada boşadı. Olayın üzerinden tam bir sene geçti ve (dede Habbân) öldü. Ancak kadın bu arada (görmesi gereken sayıda) hayızı görmediği için "Ben de onun mirasçısıyım. Çünkü hayız görmedim" dedi. İki kadın (mirasla ilgili) davayı Osman'a götürdüler. O da Ensarlı kadına mirastan pay verilmesini kararlaştırınca, Hâşimî olan kadın Osman'ı bu yüzden kınadı. Bunun üzerine Osman da ona şunu söyledi: "Bu senin amcaoğlunun -yani Ali'nin- işi; o bize böyle yapmamızı söyledi."[438]

***

Bu hadiste (sadece) Osman *radıyallahu anh*'ın görüşüne yer verilmiştir. İlk hadiste ise şöyle bir ilave vardı: Ali ve Zeyd *radıyallahu anhumâ*, Osman *radıyallahu anh*'a şöyle demişlerdi: "Bu kadın, hayızdan kesilmiş yaşlı kadınlardan olmadığı gibi hiç hayız görmemiş bekar kızlardan da değildir. O, görmüş olduğu az veya çok sayıdaki hayızına rağmen hâlâ onun yanındadır." Bu da gösteriyor ki, zikretmiş olduğumuz âyetteki "şüpheye düşme" meselesi, Ali ve Zeyd *radıyallahu anhumâ*'ya göre, kadının kendisiyle ilgili bir "şüphesi" değil, meselenin muhatapları içerisinde bu hususta kuşkuya kapılanların "şüphesi"dir. Ayrıca bu durum, ilgili kadının, hayız görme ümidi hiç kalmamış yaşlı kadınlardan biri olana kadar, hayızdan büsbütün kesilmiş sayılmaması gerektiğine işaret etmektedir. Osman *radıyallahu anh* da onların bu görüşlerini benimsemiş ve bu yönde karar vermiştir.

438 Mâlik, Talâk 43. Benzer lafızlarla bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 341-342.

İbn Mes'ûd'dan ise şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٨٢٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سُلَيْمَانَ الأَعْمَشِ، قَالَ: سَأَلْتُ إِبْرَاهِيمَ، فَحَدَّثَنِي عَنْ عَلْقَمَةَ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَةً تَطْلِيقَةً أَوْ تَطْلِيقَتَيْنِ، فَحَاضَتْ حَيْضَةً أَوْ حَيْضَتَيْنِ، ثُمَّ مَكَثَتْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ ثَمَانِيَةَ عَشَرَ شَهْرًا، فَوَرَّثَهُ عَبْدُ اللهِ مِنْهَا، وَقَالَ: حَبَسَ اللهُ مِيرَاثَهَا.

1820- İbrahim b. Merzûk'un bize, Bişr b. Ömer > Şu'be kanalıyla rivayet ettiğine göre, Süleyman el-A'meş dedi ki: İbrahim'e sordum, bana aktardığına göre Alkame, eşini bir veya iki talâkla boşadıktan sonra kadın bir veya iki defa hayız görmüş ve daha sonra (hiç hayız görmeden) on yedi veya on sekiz ay öylece kalmıştı. [Daha sonra kadın ölünce][439] Abdullah (b. Mes'ûd) da onun mirasından Alkame'ye pay ayırarak "Onun mirasını Allah alıkoymuştur"[440] demiştir.[441]

١٨٢١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، مِثْلَهُ إِلا أَنَّهُ قَالَ: سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَلَمْ يَشُكَّ.

1821- Abdülmelik b. Mervân bize, Şücâ' b. el-Velîd > Süleyman b. Mihrân > İbrahim > Alkame yoluyla Abdullah (b. Mes'ûd)'dan bu hadisin aynısı rivayet etti. Sadece "on altı ay" diyerek tereddütsüz bir ifade kullandı.

***

Görüldüğü gibi Abdullah (b. Mes'ûd), ilgili kadını, tam bir senenin dolması sebebiyle iddetten çıkmış saymamaktadır. Bu da onun bu konudaki görüşünün, Osman, Ali ve Zeyd *radıyallahu anhum*'un görüşü gibi olduğunu göstermektedir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için bu noktada bize düşen en uygun yaklaşım, âyeti, zâhir (açıkça anlaşılan ilk) anlamına göre yorumlamak

---

439 Bu kısım Abdurrezzâk'ın *Musannef*'indeki (VI, 342, had. no: 11104) rivayetten alınmıştır. (Çeviren)

440 Yani kadının 17 veya 18 ay boyunca son hayızını göremeden beklemesi Allah'ın takdiri olduğu için senin, onun mirasındaki hakkını engellememektedir. (Çeviren)

441 Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 342.

ve mananın, âyetin bâtınında (dolaylı anlamında) yer aldığına dair yeterli delil bulamadığımız yaklaşımı, zâhir anlamın çerçevesine katmamaktır. Sözünü ettiğimiz iki görüşten ilk görüşü benimseyenler, hayızdan kesilme sınırını dokuz ay olarak belirlemişlerdir. Ancak biz bu hükmü, Kitap ve sünnette açıkça bulamadığımız gibi bunun üzerinde icma edildiğini de görmemekteyiz. Dolayısıyla bu görüşü kabul zorunluluğu geçersiz olmaktadır. Bu görüşü kabul zorunluluğu geçersiz olunca da diğer görüş kesinlik kazanmaktadır. Bu ikinci görüşte vakit sınırı bulunmadığı gibi âyetin belirlediği çerçevenin dışına da çıkılmamış olmaktadır. Ayrıca ilgili âyeti inceleyen kimse, bu görüş sahiplerinin aleyhine bir iddiada bulunamadığı gibi böyle bir iddiada bulunmasını gerektirecek bir delile de sahip değildir.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır..."***[442] âyetine gelince; ilim adamları, kocası ölen hamile kadınla ilgili olarak onun ölümünden itibaren iddetinin nasıl sona ereceğine dair ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları, "Bu kadının iddeti, ancak doğum yaptıktan itibaren iki iddet süresinden en uzun olanına[443] göre veya üzerinden dört ay on günün geçmesiyle sona erer" demiş ve bu görüşü Ali b. Ebî Tâlib ve İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ*'an rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

١٨٢٢ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ خِلاسٍ، أَنَّ عَلِيًّا، قَالَ: تَعْتَدُّ الْحَامِلُ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا آخِرَ الأَجَلَيْنِ.

1822- ... Katâde'nin Hılâs'tan rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Kocası ölen hamile kadın, iki iddet süresinden en uzun olanına göre iddet bekler."[444]

---

442 Talâk 65/4.

443 Yani kadının, kocası öldükten sonra çocuğunu doğurması için geçmesi gereken zaman dört ay on günden fazla ise, çocuğunu doğurduğu gün iddeti biter. Ancak doğuma bundan daha az bir zaman kalmışsa, o takdirde dört ay on günlük süreyi tamamlaması gerekir. (Çeviren)

444 Hz. Ali'den benzer bir lafızla, ancak senedsiz gelen bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 471.

١٨٢٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ شُعْبَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ الْحَسَنِ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ مَعْقِلٍ، يَقُولُ: شَاهَدْتُ عَلِيًّا يُسْأَلُ عَنِ الْحَامِلِ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا، فَقَالَ: تَعْتَدُّ آخِرَ الأَجَلَيْنِ فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ أَبَا مَسْعُودٍ الْبَدْرِيَّ يَقُولُ: لِتَبْتَغِي بِنَفْسِهَا، فَقَالَ: إِنَّ فَرُّوخاً/فَرّوجاً لَا يَعْلَمُ شَيْئًا، فَبَلَغَ ذَلِكَ أَبَا مَسْعُودٍ، فَقَالَ: بَلَى، إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّ الآخِرَ فَالآخِرَ شَرٌّ.

1823- İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Şu'be[445] kanalıyla Ubeyd b. el-Hasen'in şöyle dediğini rivayet etti: İbn Ma'kıl'ın şöyle dediğini işittim: Ali'ye, kocası ölen hamile kadının durumunu sorduklarına tanık oldum. Ali *radıyallahu anh* "İki iddetten en uzun olanı(na göre iddet bekler)" dedi. Bunun üzerine ona Ebû Mes'ûd el-Bedrî'nin "Kendi durumuna (hamileliğine) göre hareket eder" dediği hatırlatılınca, Ali *radıyallahu anh* "O sefil çömez (ferrûh/ferrûc)[446] hiçbir şey bilmez!" dedi. Ali'nin bu sözü kendisine ulaşınca Ebû Mes'ûd şöyle karşılık verdi: "Aksine ben hep sonuncunun/sonrakinin daha kötü olduğunu gayet iyi biliyorum."[447]

---

445 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Şuayb" olarak kaydedilen bu ismin, "Şu'be" olması gerekmektedir. Zira Şu'be, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin hocasıdır. Hatta farklı hadislerde, bu senedde adı geçen Ubeyd b. el-Hasen ile arasındaki hocasının Şu'be olduğu belirtilmektedir (bk. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned,* s. 160, 164. Yine buradaki rivayetin senedindeki Şu'be > Ubeyd > İbn Ma'kıl zincirinin yer aldığı farklı bir rivayet için bk. s. 639). Ayrıca rivayetimizin, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde geçen versiyonunda da (bk. VI, 227) "Şu'be" olarak yer almaktadır. (Çeviren)

446 Buradaki "ferrûh" yahut "ferrûc" ifadesinin, Hz. Ali'nin Ebû Mes'ûd'a karşı kullandığı bir tür kınama ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim "ferrûh" kelimesinin kök harfleriyle oluşan fiilin (ferraha) manaları arasında "korkmak, alçalmak, şeytanın ayartması" gibi anlamlar vardır. Ayrıca isim olarak da (el-ferh) "hayvan ve bitkilerin küçükleri/yavruları ve alçalmış adamlar" için kullanıldığını görmekteyiz (bk. *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul 1989, s. 679). Yazma nüshada "hı" harfinin noktasız hâliyle yazılmış olan bu kelimenin, muhakkikin basılı nüshaya geçirdiği şekliyle "piliç" anlamına gelen "ferrûc" olarak okunması da mümkündür. Zira bu da hakaret anlamı içermektedir. Hz. Ali'nin, Ebû Mes'ûd'u azarlarken kullandığı bu ifadenin geçtiği başka bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* XI, 191. (Çeviren)

447 Bu rivayet, Ebû Mes'ûd'un son cümlesi haricinde benzer lafızlarla İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde yer almaktadır (bk. VI, 227). Son cümle ile ilgili olarak yaptığımız araştırmalarda ise şunu tespit ettik: Öncelikle ifadenin sonunda geçen ve *Ahkamu'l-Kur'ân*'ın yazma ve basılı nüshalarında "sirr" şeklinde noktasız olarak yazılan kelimenin "şerr" şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Nitekim Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında (bk. I, 347) geçen bir rivayete göre Hz. Ali, -elimizdeki bu rivayette geçen "ferruh/ferrûc" tabiri gibi- Ebû Mes'ûd'a "Ey füreyc" diye seslenmekte ve onun insanları sıkıntıya sokacak şeyler söylediğini

١٨٢٤ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: "الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا تَنْتَظِرُ آخِرَ الأَجَلَيْنِ"، يَعْنِي إِذَا كَانَتْ حَامِلاً.

1824- … Süleyman b. Yesâr'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Kocası ölen kadın (eğer hamile ise), iki iddet süresinin en uzun olanına göre iddet bekler."

***

Başkaları ise onlara bu konuda muhalefet edip "İddeti, doğurduğu zamana kadardır. Doğurduğunda artık evlenmesi helal olur" demiş ve bu görüşü Ömer b. el-Hattâb, oğlu Abdullah, İbn Mes'ûd, Ebû Hureyre ve Ebû Mes'ûd el-Bedrî *radıyallahu anhum*'dan rivayet etmişlerdir.

Ebû Mes'ûd el-Bedrî'den rivayet ettikleri görüş, daha önce zikretmiş olduğumuz İbrahim (b. Merzûk'un) hadisine[448] dâhildir. Diğerlerinin rivayetleri ise şöyledir:

١٨٢٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، سَمِعَ سَالِمًا، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَجُلاً، يَقُولُ لأَبِي، سَمِعْتُ أَبَاكَ، يَقُولُ: إِذَا وَضَعَتِ الْحَامِلُ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا ذَا بَطْنِهَا، وَزَوْجُهَا عَلَى السَّرِيرِ، فَقَدْ حَلَّتْ.

1825- Yunus'un bize, Süfyân'dan rivayet ettiğine göre, ez-Zührî, Sâlim'in şöyle dediğini işitmiş: Bir adamın, babama (Abdullah) şöyle

hatırlatınca, Ebû Mes'ûd "Ben insanlara hep sonuncunun/sonrakinin daha kötü olacağını haber verdim" diyerek kendini savunmaktadır. Belli ki Ebû Mes'ûd burada birtakım hadislerden hareketle "bidat ve hurafelerden dolayı ümmetin giderek değişeceği ve devamlı kötüye doğru bir gidişin olacağı" yönündeki bir yaklaşımı benimsemektedir (Bilgi için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* XIII, 301 Beyrut 1379). Ancak burada Hz. Ali'nin sözünü ettiği ve insanları sıkıntıya soktuğunu söylediği şeylerden açıkça bahsedilmediği için konunun, "kocası ölen hamile kadının iddetiyle" nasıl bir ilgisi olduğunu tespit edebilmiş değiliz. Nitekim *Şerhu müşkili'l-âsâr*'daki bu rivayetin başka kaynaklarda geçen versiyonlarında da Ebû Mes'ûd'un, Sıffîn savaşı ve Hz. Osman hakkında, Hz. Ali'nin hoşuna gitmeyecek şekilde konuştuğu için bu şekilde uyarıldığı ve kendisinin de insanlara "hep son gelenin şerli/kötü olacağını" haber verdiği aktarılmaktadır (bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* XIV, 190-191). Dolayısıyla burada da konumuza dair bir ipucu bulunmamaktadır. Sonuç olarak bu cümlenin konumuzla ilgisine dair bir yorum yapmak oldukça zordur. Vallahu a'lem. (Çeviren)

448 Bk. 1823 no'lu rivayet.

dediğini işitmiştim: Senin babandan (Ömer b. el-Hattâb'dan) duyduğuma göre şöyle diyordu: "Kocası ölen hamile kadının, karnındakini doğurduktan sonra kocası henüz tabutta olsa bile (iddeti biter ve) evlenmesi helal olur."[449]

١٨٢٦ - حَدَّثَنَا صَالِحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: إِذَا وَضَعَتْ فَقَدْ حَلَّتْ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، يَقُولُ: إِذَا وَضَعَتْ مَا فِي بَطْنِهَا وَزَوْجُهَا عَلَى السَّرِيرِ قَبْلَ أَنْ يُدَلَّى فِي حُفْرَتِهِ فَقَدِ انْقَضَتْ عِدَّتُهَا.

1826- ... Yahyâ'nın Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Bir kadının, doğum yaptığında (iddeti biter ve) evlenmesi helal olur." Ensardan bir adam da ona şöyle dedi: Ben Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın şöyle dediğini işitmiştim: "Karnındakini doğurduğu zaman, kocası henüz tabutta olup kabrine konulmamış olsa bile iddeti bitmiştir."[450]

١٨٢٧ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: إِنْ وَلَدَتِ الْمَرْأَةُ بَعْدَ وَفَاةِ زَوْجِهَا بِيَوْمٍ فَقَدْ حَلَّتْ.

1827- ... Eyyûb'un Nâfi'den naklettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Kadının, kocasının ölümünden bir gün sonra bile doğum yapacak olsa (iddeti biter ve) evlenmesi helal olur."

***

Bunlar Ömer ve İbn Ömer *radıyallahu anhumâ*'dan rivayet edilenlerdir. İbn Mes'ûd ve Ebû Hureyre'den nakledilenleri ise inşallah bu konunun son kısmında zikredeceğiz. Şu kadar var ki İbn Mes'ûd'dan, bu görüşe aykırı ve Ali ile İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ*'nın görüşleriyle örtüşen bir kanaat daha rivayet edilmiştir.

(Sahâbîler) bu şekilde ihtilaf ettikleri için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hususta nakledilenler arasında söz konusu iki görüşten birini destekleyecek bir rivayet olup olmadığını araştırmamız kaçınılmaz olmuştur. Konuyla ilgili yaptığımız araştırmada şu rivayeti tespit ettik:

---

449 Mâlik, Talâk 84; Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 472.

450 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 472; Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 397.

١٨٢٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، حَدَّثَهُ، أَنَّ أَبَاهُ كَتَبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الأَرْقَمِ الزُّهْرِيِّ يَأْمُرُهُ أَنْ يَدْخُلَ عَلَى سُبَيْعَةَ ابْنَةِ الْحَارِثِ، فَيَسْأَلُهَا عَنْ حَدِيثِهَا، وَعَمَّا قَالَ لَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ اسْتَفْتَتْهُ، فَكَتَبَ عُمَرُ إِلَى عَبْدِ اللهِ أَنَّ سُبَيْعَةَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا كَانَتْ تَحْتَ سَعْدِ بْنِ خَوْلَةَ، وَهُوَ مِنْ بَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ، وَكَانَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا، فَتُوُفِّيَ عَنْهَا فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ وَهِيَ حَامِلٌ، فَلَمْ تَمْكُثْ أَنْ وَضَعَتْ حَمْلَهَا بَعْدَ وَفَاتِهِ، فَلَمَّا تَعَلَّتْ مِنْ نِفَاسِهَا تَجَمَّلَتْ لِلْخُطَّابِ، فَدَخَلَ عَلَيْهَا أَبُو السَّنَابِلِ بْنُ بَعْكَكٍ، رَجُلٌ مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ، فَقَالَ لَهَا: مَالِي أَرَاكِ مُتَجَمِّلَةً، لَعَلَّكِ تُرِيدِينَ النِّكَاحَ؟ إِنَّكِ وَاللهِ مَا أَنْتِ بِنَاكِحٍ حَتَّى يَمُرَّ عَلَيْكِ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ قَالَتْ سُبَيْعَةُ: فَلَمَّا قَالَ ذَلِكَ جَمَعْتُ عَلَيَّ ثِيَابِي حِينَ أَمْسَيْتُ، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ، فَأَفْتَانِي أَنِّي قَدْ حَلَلْتُ حِينَ وَضَعْتُ حَمْلِي، وَأَمَرَنِي بِالتَّزْوِيجِ إِنْ بَدَا لِي.

1828- … Ubeydullah b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, babası, Ömer b. Abdullah b. el-Erkam ez-Zührî'ye bir mektup yazarak, Sübey'a bint el-Hâris'in yanına gitmesini ve ona kendi hadisini sormasını; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e fetva sorduğu zaman kendisine ne buyurduğunu söylemesini emretti. Bunun üzerine Ömer de Abdullah'a, Sübey'a'nın kendisine şunları haber verdiğini yazdı:

Sübey'a, Âmir b. Lüeyoğulları'ndan ve Bedir savaşına katılmış olan Sa'd b. Havle ile evliymiş. Sa'd, Veda Haccı'nda vefat ettiği zaman, karısı Sübey'a hamileymiş. Onun vefatından sonra çok geçmeden Sübey'a doğum yapmış. Nifasından temizlendiği vakit kendisiyle evlenmek isteyecekler (talipleri) için giyinip süslenmiş. Derken Abdüddâroğulları'ndan Ebû's-Senâbil b. Ba'kek isminde bir adam yanına gelerek "Bakıyorum da giyinip süslenmişsin! Galiba evlenme niyetindesin. Vallahi üzerinden dört ay on gün geçmedikçe sen evlenemezsin!" demiş.

Sübey'a diyor ki: "O adam bana bunu söyleyince geceleyin elbiselerimi giyip hazırlandım ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna

gelerek bu meseleyi ona sordum. Bana, doğurduğum anda evlenmemin helâl olduğu yönünde fetva verdi ve istersem evlenebileceğimi söyledi."[451]

١٨٢٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ أَبِي السَّنَابِلِ بْنِ بَعْكَكٍ، أَنَّ سُبَيْعَةَ بِنْتَ الْحَارِثِ وَضَعَتْ بَعْدَ وَفَاةِ زَوْجِهَا بِثَلاثٍ وَعِشْرِينَ أَوْ خَمْسٍ وَعِشْرِينَ لَيْلَةً، فَتَشَوَّفَتْ لِلنِّكَاحِ، فَذُكِرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنْ تَفْعَلْ فَقَدْ خَلا أَجَلُهَا.

1829- ... Ebû Avâne'nin, Mansûr > İbrahim > el-Esved isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ebu's-Senâbil b. Ba'kek, Sübey'a bint el-Hâris'in, kocasının vefatından yirmi üç veya yirmi beş gece sonra doğum yaptığını ve evlenmeye niyetlendiğini ve bu durum Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzedilince de Allah Rasûlü'nün ***"Eğer bunu yaparsa (bu, onun hakkıdır). Çünkü iddet süresini tamamlamıştır"*** buyurduğunu nakletti.[452]

١٨٣٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ جَنَّادٍ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الطَّالْقَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْبَكَّائِيُّ، عَنِ الأَعْمَشِ، وَمَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ أَبِي السَّنَابِلِ، مِثْلَهُ.

1830- ... Yine el-A'meş ve Mansûr da İbrahim > el-Esved kanalıyla Ebu's-Senâbil'den bu hadisin aynısını rivayet ettiler.[453]

١٨٣١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ، أَنَّ سُبَيْعَةَ تُوُفِّيَ عَنْهَا زَوْجُهَا، فَوَلَدَتْ بَعْدَ وَفَاتِهِ بِيَسِيرٍ، فَأَمَرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَنْكِحَ.

1831- ... Hişâm b. Urve'nin, babası kanalıyla el-Misver b. Mahreme'den rivayet ettiğine göre, Sübey'a, kocası vefat ettikten kısa bir süre sonra doğum yaptı ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona evlenebileceğini söyledi.[454]

---

451 Buhârî, Talâk 39; Müslim, Talâk 56.

452 Tirmizî, Talâk 17; Nesâî, Talâk 56; İbn Mâce, Talâk 7.

453 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 304-305.

454 Mâlik, Talâk 85; Buhârî, Talâk 38; Nesâî, Talâk 56.

١٨٣٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَهْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى سُبَيْعَةَ ابْنَةِ الْحَارِثِ، وَكَانَ زَوْجُهَا سَعْدُ بْنُ خَوْلَةَ تُوُفِّيَ عَنْهَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، قَالَتْ: فَلَمَّا مَضَى شَهْرَانِ بَعْدَ مَوْتِهِ وَضَعْتُ، فَخَطَبَنِي أَبُو السَّنَابِلِ بْنُ بَعْكَكٍ أَحَدُ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ، فَتَهَيَّأْتُ لِنِكَاحِهِ، فَدَخَلَ عَلَيَّ حَمْوِي، وَقَدْ كَانَ يُرِيدُنِي، فَقَالَ: مَا لَكِ يَا سُبَيْعَةُ قَدْ تَهَيَّأْتِ لِلنِّكَاحِ؟ قَالَتْ: قُلْتُ، أَجَلْ قَالَ: كَلا وَاللهِ إِنَّهُ لآخِرُ الأَجَلَيْنِ فَجِئْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي بَيْتِ أُمِّ سَلَمَةَ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: نَعَمْ، تَزَوَّجِي.

1832- İbn Ebî Dâvûd'un bize el-Vehbî > Muhammed b. İshâk > Muhammed b. İbrahim et-Teymî yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme dedi ki: Sübey'a bint el-Hâris'in yanına girdim. Kocası Sa'd b. Havle, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'le birlikte olduğu Veda Haccı'nda vefat etmişti. (Sübey'a şöyle) dedi: (Kocamın) vefatından iki ay sonra doğum yaptım. Abdüddâroğulları'ndan Ebu's-Senâbil b. Ba'kek bana evlilik teklifinde bulundu. Ben de onunla evlenmeye hazırlanmıştım. Bunun üzerine kayınbiraderim -ki onun da benimle evlenme niyeti vardı- yanıma gelerek "Hayırdır Sübey'a! Evliliğe mi hazırlanıyorsun yoksa?" dedi. Ben de "Evet, öyle" dedim. Bana "Asla olmaz! Allah'a yemin olsun ki, (bu evlilik) ancak iki iddet süresinden en uzun olanı geçtikten sonra mümkündür" dedi. Ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna geldim. O sırada Ümmü Seleme'nin odasındaydı. Kendisine durumu arzedince ***"Evet, evlenebilirsin"*** buyurdu.[455]

١٨٣٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ الرَّقَّامُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ قَالَ أَبُو سَلَمَةَ: فَبَيْنَا أَنَا جَالِسٌ مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَمَعِي أَبُو هُرَيْرَةَ، إِذْ دَخَلَ رَجُلٌ يَسْأَلُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: آخِرُ الأَجَلَيْنِ قَالَ قُلْتُ: قَدْ حَلَّتْ قَالَ: فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ أَنَا مَعَ ابْنِ أَخِي أَقُولُ كَمَا قَالَ: فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَلِمَ فَعَلْتَ؟ فَقَالَ: هَذِهِ سُبَيْعَةُ حَيَّةٌ لَمْ تَمُتْ، تُخْبِرُكَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ

455 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 432.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهَا بِالتَّزْوِيجِ وَهِيَ فِي بَيْتِ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَ: فَبَعَثَ مَوْلًى لَهُ إِلَى أُمِّ سَلَمَةَ يَسْأَلُهَا عَنْ ذَلِكَ، وَقَالَ: إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ مَا سَمِعْتُ بِهِ، فَرَجَعَ إِلَيْهِ مَوْلَاهُ مِنْ عِنْدِ أُمِّ سَلَمَةَ أَنْ: نَعَمْ، قَدْ كَانَ ذَلِكَ فِي بَيْتِي حِينَ أَمَرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَلِكَ.

1833- Yine İbn Ebî Dâvûd bize, Abbâs b. el-Velîd er-Rakkâm > Abdüla'lâ > İbn İshâk yoluyla gelen isnadla bu hadisin aynısını rivayet etti.

Ebû Seleme dedi ki: İbn Abbâs ve Ebû Hureyre ile birlikte oturduğumuz bir sırada, bir adam yanımıza gelip bu meseleyi sordu. İbn Abbâs da ona "İki iddet süresinin en uzun olanına göre" diye cevap verdi. Ben ise "(Hayır) O kadının evlenmesi artık helal olmuştur!" dedim. Bunun üzerine Ebû Hureyre de (beni kastederek) "Ben de yeğenimle aynı görüşteyim" dedi. İbn Abbâs "Niçin böyle düşünüyorsun?" diye sordu. O da "İşte Sübey'a henüz hayattadır, ölmemiştir. Sana, Ümmü Seleme'nin odasında olduğu bir sırada, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine evlenme izni verdiğini söyleyebilir" dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs, bir kölesini, bu meseleyi sorması için Ümmü Seleme'ye gönderdi ve "Bunu daha önce hiç duymamıştım" dedi. Ümmü Seleme'ye giden kölesi bir süre sonra döndü ve (onun şöyle dediğini) aktardı: "Evet, doğru! Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ona (Sübey'a'ya) bunu benim odamda söylemişti."[456]

١٨٣٤ - حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: تُوُفِّيَ زَوْجُ سُبَيْعَةَ ابْنَةِ الْحَارِثِ، فَوَضَعَتْ بَعْدَ وَفَاتِهِ بِأَيَّامٍ، فَأَمَرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَتَزَوَّجَ.

1834- ... Süleyman b. Yesâr'ın Küreyb'den rivayet ettiğine göre, Ümmü Seleme dedi ki: "Sübey'a bint el-Hâris'in kocası vefat etmişti. Vefatından birkaç gün sonra da Sübey'a doğum yaptı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona evlenebileceğini söyledi."[457]

456 Benzer lafızlarla bk. Müslim, Talâk 57.

457 Müslim, Talâk 57.

١٨٣٥ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ حَجَّاجٍ الصَّوَّافِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: اخْتَلَفَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَأَبُو هُرَيْرَةَ فِي الْمَرْأَةِ إِذَا وَضَعَتْ، فَأَرْسَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ غُلَامًا لَهُ يُقَالُ لَهُ: كُرَيْبٌ، إِلَى أُمِّ سَلَمَةَ يَسْأَلُهَا عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ إِنَّ سُبَيْعَةَ ابْنَةَ الْحَارِثِ وَضَعَتْ بَعْدَ وَفَاةِ زَوْجِهَا بِعِشْرِينَ لَيْلَةً، فَأَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَرَهَا أَنْ تَتَزَوَّجَ.

1835- … Yahyâ b. Ebî Kesîr'in rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme b. Abdurrahman dedi ki: İbn Abbâs ve Ebû Hureyre, doğum yapan kadının (iddeti) konusunda ihtilafa düştüler. Bunun üzerine İbn Abbâs, Küreyb adlı kölesini, bu meseleyi sorması için Ümmü Seleme'ye gönderdi. Ümmü Seleme de şöyle dedi: "Sübey'a bint el-Hâris, kocasının vefatından yirmi gece sonra doğum yaptı ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldi. Allah Rasûlü de ona evlenebileceğini söyledi."[458]

١٨٣٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: عِدَّةُ الْحَامِلِ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا آخِرُ الأَجَلَيْنِ إِذَا وَضَعَتْ حَمْلَهَا قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَأَرْسَلْنَا إِلَى سُبَيْعَةَ فَأَخْبَرَتْنَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهَا إِذَا وَضَعَتْ أَنْ تَنْكِحَ.

1836- … Muhammed b. Amr'ın Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "Kocası ölen hamile kadının iddeti, doğum yapması hâlinde iki iddet süresinden en uzun olanına göredir" dedi. Ebû Hureyre dedi ki: "Bunun üzerine biz de (durumu öğrenmek için) Sübey'a'ya (adam) gönderdik. O da bize, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine, doğum yapınca evlenebileceğini söylediğini haber verdi."

١٨٣٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ رَبِّهِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: وَلَدَتْ سُبَيْعَةُ الأَسْلَمِيَّةُ بَعْدَ وَفَاةِ زَوْجِهَا بِنِصْفِ شَهْرٍ، فَخَطَبَهَا رَجُلَانِ

458 Nesâî, Talâk 56.

أَحَدُهُمَا كَهْلٌ وَالآخَرُ شَابٌّ، فَحَطَّتْ إِلَى الشَّابِّ، وَقَالَ الْكَهْلُ: لَمْ تَحْلِلْ، وَكَانَ أَهْلُهَا غُيَّبًا، وَرَجَا إِذَا جَاءَ أَهْلُهَا أَنْ يُؤْثِرُوهُ بِهَا، فَجَاءَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: قَدْ حَلَلْتِ، انْكِحِي مَنْ شِئْتِ.

1837- … Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Ümmü Seleme şöyle demiştir: Sübey'a el-Eslemiyye, kocasının vefatından yarım ay (on beş gün) sonra doğum yapmıştı. Birisi yaşlı, diğeri de genç olmak üzere iki adam onu istemeye geldiler. Gönlü, genç olana meyletti. Yaşlı olanı ise "Henüz iddetten çıkmış değil!" dedi. O sırada Sübey'a'nın ailesi orada değildi. Yaşlı adam, ailesi gelince Sübey'a'yı kendisine vereceklerini umuyordu. Bunun üzerine Sübey'a Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldi (ve durumu arzetti). Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Sen artık iddetten çıkmış oldun. İstediğinle evlenebilirsin."***[459]

١٨٣٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ بِشْرِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الطُّفَيْلِ بْنِ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أُمَّ الطُّفَيْلِ، تَذْكُرُ ذَلِكَ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1838- … et-Tufeyl b. Übey b. Ka'b, Ümmü't-Tufeyl'i, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde yaşanan bu durumu anlatırken dinlediğini rivayet etti.

***

Görüldüğü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den intikal eden bu delil, Ömer, Abdullah b. Ömer *radıyallahu anhumâ* ve onlarla birlikte bahsettiğimiz kimselerin görüşlerini destekleyecek niteliktedir. Ayrıca bu hususta, ilgili meseleyle alakalı farklı açıdan bir rivayet daha nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٨٣٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: جَلَسْتُ إِلَى مَجْلِسٍ فِيهِ عُظْمٌ مِنَ الأَنْصَارِ، وَفِيهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى، فَذَكَرْتُ حَدِيثَ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ فِي شَأْنِ

459 Mâlik, Talâk 83; Nesâî, Talâk 56.

سُبَيْعَةَ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى: وَلَكِنَّ عَمَّهُ لَا يَقُولُ ذَلِكَ، فَقُلْتُ: إِنِّي لَجَرِيءٌ إِنْ أَكْذِبْ عَنْ رَجُلٍ فِي جَانِبِ الْكُوفَةِ، وَرَفَعْتُ صَوْتِي، قَالَ: ثُمَّ خَرَجْتُ فَلَقِيتُ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ، وَمَالِكَ بْنَ عَوْفٍ، فَقُلْتُ: كَيْفَ كَانَ قَوْلُ ابْنِ مَسْعُودٍ فِي الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا وَهِيَ حَامِلٌ؟ قَالَ: فَقَالَ عَبْدُ اللهِ: أَتَجْعَلُونَ عَلَيْهَا التَّغْلِيظَ، وَلَا تَجْعَلُونَ عَلَيْهَا الرُّخْصَةَ؟ أَنَزَلَتْ سُورَةُ الْقُصْرَى بَعْدَ الطُّولَى؟

1839- ... İbn Avn'ın rivayet ettiğine göre, Muhammed (b. Sîrîn) dedi ki: Ensarlı bir grup seçkin insanın bulunduğu bir meclisteydim. Aralarında Abdurrahman b. Ebî Leylâ da vardı. Ben, Abdullah b. Utbe'nin, Sübey'a ile ilgili rivayetinden bahsedince[460] Abdurrahman b. Ebî Leylâ "Fakat amcası (Abdullah b. Mes'ûd) böyle söylemiyor" dedi. Ben de sesimi yükselterek (ve Abdullah b. Utbe'yi kastederek) "Eğer Kufe'nin bir ucunda oturan bir adam hakkında böyle yalan söyleyeceksem, çok pervasızım demektir!" dedim. (İbn Sîrîn devamla) şöyle dedi: Daha sonra oradan çıktım ve Mâlik b. Âmir veya[461] Mâlik b. Avf ile karşılaştım ve ona "Hamileyken kocası ölen bir kadının iddetiyle ilgili olarak İbn Mes'ûd'un görüşü nasıldı?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: Abdullah (b. Mes'ûd) şöyle dedi: "Siz o kadın hakkında ruhsatı uygulamayıp ağır olanı mı tatbik ediyorsunuz?[462] Şüphesiz kısa olan (Talâk sûresi), uzun olandan (Bakara sûresinden)[463] sonra indirilmiştir."[464]

---

460 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Abdullah b. Utbe'nin, Sübey'a ile ilgili rivayetinden bahsetme" meselesi meçhul birine aitmiş gibi "zükira" kaydıyla geçmektedir. Oysa gerek Buhârî'nin (Tefsîr, Bakara sûresi 37), gerekse Nesâî'nin (Talâk 56) rivayetlerinde bizatihi Muhammed b. Sîrîn'in bu meseleden söz ettiği belirtilmektedir. Zaten rivayetin akışı da bunu gerektirmektedir. Bu sebeple biz de tercümeyi buna göre yaptık. (Çeviren)

461 Eserin yazma ve basılı nüshalarındaki rivayette "ve" kaydı yer almasına rağmen, Buhârî'de (Tefsîr, Bakara sûresi 37) "veya" anlamına gelen "ev" kaydıyla geçmektedir; kanaatimizce doğrusu da budur. Çünkü sorulan soru ve alınan cevap bir kişiye yönelik gözükmektedir. (Çeviren)

462 Yani kocasının ölümünden itibaren kadının hamileliğinin dört ay on günden fazla sürmesi "ağır (uzun süreli iddet);" dört ay on günden daha az sürmesi ise "ruhsat" sayılmaktadır. (Çeviren)

463 İbn Mes'ûd burada, kocası ölen hamile kadınla ilgili olarak, "hamileliğinin sona ermesiyle iddetin de sona erdiğini" bildiren Talâk sûresinin 4. âyetinin, "dört ay on gün boyunca iddet beklemelerini" emreden Bakara sûresinin 234. âyetinden sonra indiğini; dolayısıyla son hükme göre hareket edilmesi gerektiğini belirtmektedir. (Çeviren)

464 Buhârî, Tefsîru Sûre 2 (37); Nesâî, Talâk 56.

١٨٤٠ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ الثَّقَفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الأَسْوَدِ، وَمَسْرُوقٍ، وَعَبِيدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: عِدَّةُ الْمُطَلَّقَةِ مِنْ حِينِ تُطَلَّقُ، وَالْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا مِنْ حَيْثُ يُتَوَفَّى، وَمَنْ شَاءَ قَاسَمْتُهُ، أَوْ كَمَا قَالَ، أَنَّ سُورَةَ النِّسَاءِ الْقُصْرَى أُنْزِلَتْ بَعْدَ الْبَقَرَةِ.

1840- … el-Esved, Mesrûk ve Abîde'nin rivayet ettiklerine göre, Abdullah (b. Mes'ûd) dedi ki: "Boşanmış kadının iddeti, boşandığı andan itibaren; kocası ölen kadının iddeti de kocası öldüğü andan itibaren geçerlidir. Ayrıca kısa Nisa sûresi sayılan (Talâk) sûresinin, Bakara'dan sonra indiğine dair dileyen herkesle yeminle iddia edebilirim." -Ya da İbn Mes'ûd "yeminle iddia edebilirim" ibaresine benzer bir ifade kullandı.-[465]

١٨٤١ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ النُّعْمَانِ، وَأَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، قَالا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: مَنْ شَاءَ حَالَفْتُهُ أَنَّ سُورَةَ النِّسَاءِ الْقُصْرَى أُنْزِلَتْ بَعْدَ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ وَعَشْرٍ، يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَأُولاتُ الأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ}.

1841- … eş-Şa'bî'nin Mesrûk yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes'ûd) dedi ki: Kısa Nisa sûresi sayılan (Talâk) sûresinin, dört ay on gün (hükmünü içeren âyet)den sonra indiğine dair dileyen herkesle yeminle iddia edebilirim. Allah *azze ve celle* (Talâk sûresindeki âyette) şöyle buyurmaktadır:[466] ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır."***[467]

١٨٤٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدِ بْنِ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ شُبْرُمَةَ الْكُوفِيُّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: مَنْ شَاءَ لاعَنْتُهُ، مَا نَزَلَتْ: {وَأُولاتُ الأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ}، إِلا بَعْدَ آيَةِ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا، إِذَا وَضَعَتِ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا فَقَدْ حَلَّتْ يُرِيدُ بِآيَةِ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ}، الآيَةَ.

---

465 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* IX, 329.

466 Talâk 65/4.

467 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 396; Bezzâr, *Müsned,* V, 38; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* IX, 329.

1842 - ... İbn Şübrüme'nin, İbrahim en-Nehâî > Alkame isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Mes'ûd şöyle dedi: ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır"*** âyetinin, "kocası ölen kadın" âyetinden sonra indiğine dair dileyen herkesle lanetleşerek iddia edebilirim. Dolayısıyla kocası ölen hamile kadının, doğum yaptığında artık evlenmesi helal olur.

İbn Mes'ûd burada, "kocası ölen kadın âyeti" sözüyle ***"Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler"***[468] âyetini kasdetmektedir.[469]

***

Buna göre İbn Mes'ûd'un bu konudaki görüşü, Allah *azze ve celle*'nin ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır"*** âyetinin, iddet bekleyen her hamile kadın için geçerli sayıldığı yönündedir; dolayısıyla kocası ölen kadın da bu kapsama girmektedir.

Sübey'a ile ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz hadis aslında bu konuda yeterli olmakla birlikte, biz, ilim adamlarının bu husustaki ihtilaflarından dolayı, ilgili hükmü akıl yürütme (nazar) yoluyla da elde etmek istedik ve şunu tespit ettik: Hamile olmayan ve hayız görebilen boşanmış kadın, üç ay hâli iddet bekler. Zira Allah *azze ve celle* ***"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler"***[470] buyurmaktadır. Yine küçük ya da yaşlı olduğu için henüz hayız görmeyen kadınların ise, üç ay boyunca iddet beklemesi gerektiğini görmekteyiz. Nitekim Allah *azze ve celle* ***"Kadınlarınız içinden âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdetini görmemiş bulunanlar hakkında eğer şüphe ederseniz (iddetlerinin nasıl olacağında tereddüt ederseniz), onların bekleme süresi üç aydır..."***[471] buyurmaktadır.

Ayrıca kocası ölen kadının da hamile olmaması durumunda, dört ay on gün iddet beklemesi gerektiğini görmekteyiz. Nitekim Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi***

---

468 Bakara 2/234.

469 Bezzâr, *Müsned,* IV, 341.

470 Bakara 2/228.

471 Talâk 65/4.

başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler."[472] Öte yandan, söz konusu hamile kadının, üzerinden dört ay on gün geçmesine rağmen henüz doğum yapmamış olması durumunda, doğumunu yapıncaya kadar başkalarıyla evlenmesinin helal olamayacağı yönünde bir icma oluştuğunu da bilmekteyiz. Dolayısıyla ilim adamlarının bu husustaki icması şunu göstermektedir: Allah *azze ve celle*'nin ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır"***[473] âyeti, yine Allah *azze ve celle*'nin ***"Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler"***[474] âyetindeki "hamile kadınlar"la ilgili hükmü neshetmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki, kocası ölen hamile kadının üzerinden günlerin geçmesinin hiçbir anlamı yoktur. Burada dikkate alınması gereken şey, boşanmış bir kadın olması durumundaki gibi iddetinin sona ermesi veya doğum yapmak suretiyle rahminin boşalmasıdır. Buna göre Ömer *radıyallahu anh*'dan ve onunla birlikte, onun görüşüne tabi olduklarından söz ettiğimiz kimselerden rivayet edilen görüş sabit olmaktadır. Bu görüş, aynı zamanda Mâlik, Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed, Şâfiî ve -bu âlimlerin akranları içerisinde sözünü ettiğimiz, muhalif görüşü benimsedikleri nakledilenleri ve daha sonraki ilim ehli içerisinde onlara tabi olarak muhalif kanaat serdedenleri hariç tutarsak- ilim adamlarının genelinin görüşüdür.

---

472 Bakara 2/234.

473 Talâk 65/4.

474 Bakara 2/234.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ...﴾ إِلَى قَوْلِهِ ﴿يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾
"ONLARI GÜCÜNÜZ ÖLÇÜSÜNDE OTURDUĞUNUZ YERİN BİR BÖLÜMÜNDE OTURTUN... DOĞUM YAPINCAYA KADAR NAFAKALARINI VERİN" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun..."***[475] buyurmaktadır. Bu hüküm, iddet bekleyen boşanmış kadınlar için geçerlidir. Ancak ilim adamları, bunların, iddet bekleyen boşanmış kadınlardan hangisi olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Çoğu ilim adamı, "Bütün boşanmış kadınlar" diyerek bâin talâk ile bâin olmayan talâk arasında ayrım gözetmemiştir. Nitekim Mâlik, Ebû Hanîfe, es-Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü benimseyenlerdendir.

Diğer bir grup ise "Bunlar, kişinin, eşine dönme hakkı bulunan (ric'î) talâkın iddetini bekleyen kadınlardır" demiştir. Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan aksi yönde nakledilen bir kanaatin yanı sıra böyle bir görüş de rivayet edilmiştir. Bu kanaati benimseyenlerin öne sürdükleri delillerden biri de Fâtıma bint Kays ile ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen şu hadistir:

١٨٤٣ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، وَحُصَيْنٍ، وَأَشْعَثَ، وَإِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، وَدَاوُدَ، وَسَيَّارٍ، وَمُجَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ بِالْمَدِينَةِ، فَسَأَلْتُهَا عَنْ قَضَاءِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهَا، فَقَالَتْ: طَلَّقَنِي زَوْجِي الْبَتَّةَ فَخَاصَمْتُهُ إِلَى

---

475 Talâk 65/6.

رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي السُّكْنَى وَالنَّفَقَةِ، فَلَمْ يَجْعَلْ لِي سُكْنَى، وَلا نَفَقَةً، وَأَمَرَنِي أَنْ أَعْتَدَّ فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ وَقَالَ مُجَالِدٌ فِي حَدِيثِهِ: يَا بِنْتَ قَيْسٍ، إِنَّمَا السُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ عَلَى مَنْ كَانَتْ لَهُ الرَّجْعَةُ.

1843- ... Hüşeym'in, Mugire, Husayn, Eş'as, İsmail b. Ebî Hâlid, Dâvûd, Seyyâr ve Mücâlid'den rivayet ettiğine göre, eş-Şa'bî dedi ki: Medine'de Fâtıma bint Kays'ın yanına girip Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onun hakkında verdiği hükmü sordum. Şöyle dedi: "Kocam beni (bâin talâkla) kesin olarak boşadıktan sonra ben de mesken ve nafaka konusunda onun aleyhinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e davacı oldum. Ancak Allah Rasûlü benim için ne mesken ne de nafaka kararı verdi ve iddetimi, İbn Ümmi Mektûm'un evinde tamamlamamı emretti."

Mücâlid, kendi rivayetinde şöyle demektedir: (Allah Rasûlü şöyle buyurdu): "Kays'ın kızı! Mesken ve nafaka, eşine tekrar dönme imkânı bulunan (ric'î talâkla boşanmış) kadınlar için geçerlidir."[476]

١٨٤٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنِ الأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي فَاطِمَةُ ابْنَةُ قَيْسٍ، أَنَّ أَبَا عَمْرِو بْنَ حَفْصٍ الْمَخْزُومِيَّ طَلَّقَهَا ثَلاثًا، فَأَمَرَ لَهَا بِنَفَقَةٍ فَاسْتَقَلَّتْهَا، وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَهُ نَحْوَ الْيَمَنِ، فَانْطَلَقَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ فِي نَفَرٍ مِنْ بَنِي مَخْزُومٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي بَيْتِ مَيْمُونَةَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ أَبَا عَمْرِو بْنَ حَفْصٍ طَلَّقَ فُلانَةَ ثَلاثًا، فَهَلْ لَهَا نَفَقَةٌ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ لَهَا نَفَقَةٌ وَلا مَسْكَنٌ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا أَنْ تَنْتَقِلَ إِلَى أُمِّ شَرِيكٍ، ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَيْهَا أَنَّ أُمَّ شَرِيكٍ يَأْتِيهَا الْمُهَاجِرُونَ الأَوَّلُونَ، فَانْتَقِلِي إِلَى ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَإِنَّكِ إِذَا وَضَعْتِ خِمَارَكِ لَمْ يَرَكِ.

1844- Muhammed b. Abdullah b. Meymûn'un bize, el-Velîd b. Müslim > el-Evzâî > Yahyâ b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme isnadıyla rivayet ettiğine göre, Fâtıma bint Kays, Ebû Seleme'ye şunu anlatmştır: Ebû Amr b. Hafs el-Mahzûmî, kendisini üç defa boşadı ve ona bir nafaka verilmesini emretti.

476 Müslim, Talâk 42; Nesâî, Talâk 70; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 415.

Ancak Fâtıma, bu nafakayı azımsadı ve razı olmadı. O sırada Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ebû Amr'ı Yemen taraflarına gönderdi. Bunun üzerine Hâlid b. el-Velîd, Mahzumoğulları'ndan bir grup insanla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldi. Allah Rasûlü o esnada Meymûne'nin odasındaydı. Ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Ebû Amr b. Hafs filanca kadını boşamış; kadının nafaka hakkı var mı?" diye sordu. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Onun ne nafaka ne de mesken hakkı var"*** buyurdu ve Fâtıma bint Kays'a, (iddetini tamamlamak üzere) Ümmü Şerîk'in evine taşınması yönünde haber yolladı. Ancak daha sonra ilk muhacirlerin Ümmü Şerîk'in evini (çokça) ziyaret etmelerinden dolayı ona şu talimatı verdi: ***"(Âmâ sahâbî) İbn Ümmi Mektûm'un evine taşın. Çünkü orada örtünü çıkardığın zaman o seni göremez."***[477]

١٨٤٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي الأَوْزَاعِيُّ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1845- er-Rabî' el-Murâdî bize, Bişr b. Bekir > el-Evzâî kanalıyla gelen isnadla bu hadisin aynısını rivayet etti.[478]

١٨٤٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَبِي الْجَهْمِ، قَالَ: دَخَلْتُ أَنَا وَأَبُو سَلَمَةَ عَلَى ابْنَةِ قَيْسٍ، فَحَدَّثَتْ أَنَّ زَوْجَهَا طَلَّقَهَا طَلاقًا بَائِنًا، وَأَمَرَ أَبَا حَفْصٍ أَنْ يُرْسِلَ إِلَيْهَا بِنَفَقَتِهَا خَمْسَةَ أَوْسَاقٍ، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: إِنَّ زَوْجِي طَلَّقَنِي، وَلَمْ يَجْعَلْ لِيَ السُّكْنَى، وَلا النَّفَقَةَ فَقَالَ: صَدَقَ، اعْتَدِّي فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ ثُمَّ قَالَ: إِنَّ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ رَجُلٌ يُغْشَى فَاعْتَدِّي فِي بَيْتِ أُمِّ فُلانٍ.

1846- İbrahim b. Merzûk'un bize, Vehb b. Cerîr > Şu'be yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Bekir b. Ebi'l-Cehm dedi ki: Ebû Seleme ile birlikte (Fâtıma) bint Kays'ın yanına girdim. Bize, kocasının kendisini bâin talâk ile (kesin olarak) boşadığından söz etti. (Kocası) Ebû Hafs, ona beş vesk[479] nafaka gönderilmesini emretmişti.

---

477 Müslim, Talâk 38; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 64.

478 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 64.

479 Vesk: Bir deve yükü veya altmış sa'lık yani 63400 dirhemlik (165 litre) bir ölçü birimi. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 483. (Çeviren)

(Fâtıma, olayın geri kalanını şöyle anlattı): Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna girip "Kocam beni boşadı ve bana ne mesken ne de nafaka belirledi" dedim. Allah Rasûlü ***"Doğru yapmış; sen git İbn Ümmi Mektûm'un evinde iddetini tamamla"*** buyurdu. Daha sonra da şöyle dedi: ***"İbn Ümmi Mektûm, geleni gideni çok olan biridir. Onun için sen ümmü filancanın evinde iddetini tamamla."***[480]

١٨٤٧ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1847- Süleyman b. Şuayb bize, Abdurrahman > Şu'be yoluyla gelen isnadla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.

١٨٤٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ سَخْبَرَةَ، قَالَ: دَخَلْتُ أَنَا وَأَبُو سَلَمَةَ عَلَى فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ، وَكَانَ زَوْجُهَا طَلَّقَهَا ثَلَاثًا، فَقَالَتْ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَجْعَلْ لِي سُكْنَى وَلَا نَفَقَةً.

1848- ... Şerîk'in rivayet ettiğine göre, Ebû Bekir b. Sehbera[481] dedi ki: Ebû Seleme ile birlikte Fâtıma bint Kays'ın yanına girdim. O sırada kocası onu üç talâkla boşamıştı. Fâtıma şöyle dedi: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gittim; benim için ne mesken ne de nafaka kararı verdi."[482]

١٨٤٩ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعَلَّى بْنُ مَنْصُورٍ الرَّازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ الْحَمِيدِ بْنَ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي عَمْرِو بْنِ حَفْصٍ عَنْ طَلَاقِ جَدِّهِ فَاطِمَةَ ابْنَةَ قَيْسٍ، فَقَالَ عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ عَبْدِ اللهِ: طَلَّقَهَا الثَّلَاثَ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الْيَمَنِ، فَوَكَّلَ بِهَا عَيَّاشُ بْنُ أَبِي رَبِيعَةَ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا عَيَّاشٌ بِبَعْضِ النَّفَقَةِ، فَسَخِطَتْهَا، فَقَالَ لَهَا عَيَّاشٌ: مَا لَكِ عَلَيْنَا نَفَقَةٌ وَلَا سُكْنَى، وَهَذَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَلِيهِ فَسَأَلْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَمَّا قَالَ، فَقَالَ لَهَا: انْتَقِلِي

480 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 189; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 66.

481 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Sehbera" ismi, yanlışlıkla "Suhayr" olarak kaydedilmiştir. Nitekim aynı sened ve metinle Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserinde de (III, 66) ilgili isim bu şekilde yer almaktadır. (Çeviren)

482 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 66.

إِلَى بَيْتِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ الأَعْمَى، فَهُوَ أَقَلُّ وَأَطْيَبُ، وَأَنْتِ تَضَعِينَ ثِيَابَكِ عِنْدَهُ، فَانْتَقَلَتْ إِلَيْهِ حَتَّى حَلَّتْ.

1849- Ebû Ümeyye'nin bize, el-Muallâ b. Mansûr er-Râzî > Leys kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebu'z-Zübeyr dedi ki: Abdülhamîd b. Abdullah b. Ebî Amr b. Hafs'a, dedesinin, Fâtıma bint Kays'ı boşaması meselesini sordum. Abdülhamîd b. Abdullah şöyle dedi: "Onu üç talâkla boşamıştı. Daha sonra kendisi Yemen'e doğru yola çıktı ve (Fâtıma'nın durumuyla) ilgilenmesi için Ayyâş b. Ebî Rabîa'yı vekil tayin etti. Ayyâş da ona nafakanın bir kısmını gönderdi, ancak Fâtıma bunu azımsadı ve razı olmadı."

Bunun üzerine Ayyâş ona "Senin bizim üzerimizde ne bir nafaka ne de mesken hakkın var. (İnanmıyorsan) işte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* orada, git ona sor istersen!" dedi. Fâtıma da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Ayyâş'ın söylediklerini sordu. Allah Rasûlü de ona ***"Sen âmâ Abdullah b. Ümmi Mektûm'un evine taşın. Onun (gelen gideni) daha azdır ve (senin için orası) daha uygundur. Orada elbiseni (rahatça) çıkarabilirsin"*** dedi. O da iddet süresini dolduruncaya kadar oraya taşındı.

١٨٥٠ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعَلَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ، مِثْلَ ذَلِكَ.

1850- Ebû Ümeyye bize, el-Muallâ > el-Leys > Abdurrahman b. Yezîd > Ebû Seleme > Fâtıma bint Kays yoluyla bunu aynı şekilde rivayet etti.

***

Ebû Ümeyye'nin, el-Muallâ kanalıyla el-Leys'ten naklettiği rivayet bu şekildedir. Yahyâ b. Bükeyr ise bu hadisi bazı ilavelerle el-Leys'ten rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٨٥١ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَأَلَ عَبْدَ الْحَمِيدِ بْنَ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي عَمْرِو بْنِ حَفْصٍ، عَنْ طَلَاقِ جَدِّهِ أَبِي عَمْرٍو فَاطِمَةَ، فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الْحَمِيدِ: طَلَّقَهَا الْبَتَّةَ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الْيَمَنِ، وَوَكَّلَ عَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا عَيَّاشٌ بِبَعْضِ النَّفَقَةِ، فَسَخِطَتْهَا، فَقَالَ لَهَا عَيَّاشٌ: مَا لَكِ عَلَيْنَا مِنْ نَفَقَةٍ وَلَا مَسْكَنٍ، فَهَذَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلِيهِ فَسَأَلَتْ رَسُولَ

اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لَيْسَ لَكِ نَفَقَةٌ وَلا مَسْكَنٌ، وَلَكِنْ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ، فَاخْرُجِي عَنْهُمْ فَقَالَتْ: أَخْرُجُ إِلَى بَيْتِ أُمِّ شَرِيكٍ؟ فَقَالَ لَهَا: إِنَّ بَيْتَهَا يُوطَأُ، انْتَقِلِي إِلَى بَيْتِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ الأَعْمَى فَهُوَ أَقَلُّ.

1851- Ravh b. el-Ferac'ın bize, İbn Bükeyr > el-Leys yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebu'z-Zübeyr, Abdülhamîd b. Abdullah b. Ebî Amr b. Hafs'a, dedesi Ebû Amr'ın, Fâtıma'yı boşaması meselesini sordu. Abdülhamîd de şöyle cevap verdi: Onu kesin olarak (bâin talâkla) boşamıştı. Daha sonra da Yemen'e doğru yola çıktı ve (Fâtıma bint Kays'ın durumuyla) ilgilenmesi için Ayyâş b. Ebî Rabîa'yı vekil tayin etti. Ayyâş da Fâtıma'ya nafakanın bir kısmını gönderdi, ancak o bunu azımsadı ve razı olmadı. Bunun üzerine Ayyâş ona "Senin bizim üzerimizde ne bir nafaka ne de mesken hakkın var. (İnanmıyorsan) işte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* orada, git ona sor istersen!" dedi.

Fâtıma da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Ayyâş'ın söylediklerini sordu. Allah Rasûlü de ona ***"Senin nafaka hakkın olmadığı gibi mesken hakkın da yok. Sadece hakkaniyet ölçüsünde yararlanma hakkın var. Onun için, sen onların (koca tarafının) yanlarından ayrıl"*** buyurdu. Fâtıma da "Ümmü Şerîk'in evine mi gideyim?" diye sordu. Allah Rasûlü de şöyle cevap verdi: ***"Ümmü Şerîk'in evine gelen giden çok olur. Sen (en iyisi) âmâ Abdullah b. Ümmi Mektûm'un evine taşın. Onun (gelen gideni) daha azdır."***[483]

١٨٥٢ - حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَزِيدَ مَوْلَى الأَسْوَدِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ، نَفْسِهَا، مِثْلَ حَدِيثِ اللَّيْثِ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ حَرْفًا بِحَرْفٍ.

1852- (Öte yandan) Ravh'ın bize, İbn Bükeyr > el-Leys > el-Esved'in azadlı kölesi Abdullah b. Yezîd > Ebû Seleme yoluyla bizatihi Fâtıma'dan rivayet etmiş olduğu hadis de el-Leys'in Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiği hadisin harfi harfine aynısıdır.[484]

---

483 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VII, 55; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 65. Rivayetin sonunda geçen ve ***"onun gelen gideni daha azdır"*** şeklinde tercüme ettiğimiz ***"fehuve ekall"*** ibaresi, Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında aynı lafızla geçerken, *Şerhu meâni'l-âsâr*'da "bu, (senin için) daha uygundur" anlamındaki "fehuve evlâ" lafzıyla kaydedilmiştir. (Çeviren)

484 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VII, 55; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 65.

el-Leys, Abdullah b. Yezîd'in, Ebû Seleme > Fâtıma yoluyla naklettiği hadisi böyle rivayet etmiştir. Ancak Mâlik, aynı hadisi Abdullah > Ebû Seleme > Fâtıma kanalıyla şu şekilde rivayet etmektedir:

١٨٥٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَزِيدَ مَوْلَى الأَسْوَدِ بْنِ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ، أَنَّ أَبَا عَمْرِو بْنَ حَفْصٍ طَلَّقَهَا الْبَتَّةَ وَهُوَ غَائِبٌ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا وَكِيلَهُ بِشَعِيرٍ فَسَخِطَتْهُ، فَقَالَ: وَاللهِ، مَا لَكِ عَلَيْنَا مِنْ شَيْءٍ فَجَاءَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: لَيْسَ لَكِ عَلَيْهِ نَفَقَةٌ، وَاعْتَدِّي فِي بَيْتِ أُمِّ شَرِيكٍ.

1853- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > el-Esved b. Süfyân'ın azadlı kölesi Abdullah b. Yezîd > Ebû Seleme > Fâtıma bint Kays isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Amr b. Hafs, Fâtıma'yı gıyabında kesin olarak (bâin talâkla) boşamış ve vekili aracılığıyla (nafaka olarak) ona arpa göndermişti. Fâtıma bunu azımsayıp da razı olmayınca (vekil) "Allah'a yemin olsun ki, senin bizde herhangi bir hakkın yok" dedi. Bunun üzerine Fâtıma, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek ona durumu anlattı. Allah Rasûlü de ***"Senin, onda nafaka hakkın yok. Ümmü Şerîk'in evinde iddetini bekle"*** buyurdu.[485]

***

Mâlik'in bu hadisinde geçen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Senin, onda nafaka hakkın yok"*** şeklindeki açıklamasında meskenden söz edilmemektedir. Ancak burada Fâtıma'nın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e, kocasının vekilinin "Senin bizde herhangi bir hakkın yok" sözünü aktardığı ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de buna karşı çıkmadığı hatta kocasının evi dışında bir yerde iddet beklemesini emrettiği belirtilmektedir. Bu da Fâtıma'dan, (kocasının ailesi tarafından) başka bir yere taşınmasının istendiğini gösterir. Bu sebeple Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu konuda ona izin vermiş ve taşınmasını emretmiştir. Mesken hakkı olsaydı Allah Rasûlü onu bu hakkından mahrum etmeyeceği gibi -taşınmak zorunda olmadığı hâlde- başka bir eve taşımazdı. Buna göre Mâlik'in Abdullah b. Yezîd'den naklettiği söz konusu hadisin manası, el-Leys'in yine Abdullah'tan aktardığı -daha açıklayıcı nitelikteki ve lafızları bakımından daha fazla olan- hadisin manasıyla paralellik arzetmektedir.

485 Mâlik, Talâk 67; Müslim, Talâk 36; Nesâî, Nikâh 22; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 65.

Öte yandan Ebû Seleme'nin söz konusu hadisini, İmrân b. Ebî Enes de Ebû Seleme'den nakletmekte ve Mâlik'in, Abdullah kanalıyla Ebû Seleme'den rivayet ettiği hadise benzer şekilde aktarmaktadır. Şöyle ki:

١٨٥٤ - حَدَّثَنَا بَحْرُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، عَنِ اللَّيْثِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ أَبِي أَنَسٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، أَنَّهُ قَالَ: سَأَلْتُ فَاطِمَةَ بِنْتَ قَيْسٍ فَأَخْبَرَتْنِي أَنَّ زَوْجَهَا الْمَخْزُومِيَّ طَلَّقَهَا، وَأَبَى أَنْ يُنْفِقَ عَلَيْهَا، فَجَاءَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَتْهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا نَفَقَةَ لَكِ، انْتَقِلِي إِلَى ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ تَكُونِينَ عِنْدَهُ، فَإِنَّهُ رَجُلٌ أَعْمَى تَضَعِينَ ثِيَابَكِ عِنْدَهُ.

1854- ... el-Leys b. Sa'd'ın, İmrân b. Ebî Enes kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme şöyle dedi: Fâtıma bint Kays'a (boşanma meselesini) sordum. Bana, Mahzumlu kocasının kendisini boşadığını ve nafaka vermeyi reddettiğini haber verdi. Bunun üzerine o da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip durumu arzetmiş; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona ***"Senin nafaka hakkın yok. İbn Ümmi Mektûm'un yanına taşın. Orada kalırsın. Çünkü o âmâ bir adamdır. Elbiseni orada (rahatça) çıkarabilirsin"*** buyurmuş.[486]

***

Bu hadis hakkındaki açıklama, Mâlik hadisiyle ilgili açıklamanın aynısıdır. Yine Ebû Seleme'nin bu hadisini, Muhammed b. Amr b. Alkame de Ebû Seleme'den, İmrân ve Mâlik'in rivayet ettikleri gibi nakletmiştir. Şöyle ki:

١٨٥٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ ابْنَةِ قَيْسٍ، أَنَّهَا كَانَتْ تَحْتَ رَجُلٍ مِنْ بَنِي مَخْزُومٍ، فَطَلَّقَهَا الْبَتَّةَ، فَأَرْسَلَتْ إِلَى أَهْلِهِ تَبْتَغِي النَّفَقَةَ، فَقَالُوا: لَيْسَ لَكِ عَلَيْنَا نَفَقَةٌ فَبَلَغَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لَيْسَتْ لَكِ عَلَيْهِمْ نَفَقَةٌ، وَعَلَيْكِ الْعِدَّةُ، فَانْتَقِلِي إِلَى بَيْتِ أُمِّ شَرِيكٍ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ أُمَّ شَرِيكٍ يَدْخُلُ عَلَيْهَا أَخْوَالُهَا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ، انْتَقِلِي إِلَى بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ.

486 Müslim, Talâk 37'nin devamındaki rivayet.

1855- … Muhammed b. Amr'ın, Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Fâtıma bint Kays, Mahzûmoğullarından bir adamla evliydi. Adam onu kesin olarak (bâin talâkla) boşayınca, Fâtıma da onun ailesine haber yollayarak nafaka talebinde bulundu. Onlar da "Senin bizde nafaka hakkın yok" dediler. Bu durum kendisine intikal edince Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, (Fâtıma'ya) ***"Senin onlarda bir nafaka hakkın yok. Ancak iddet beklemek zorundasın. Onun için Ümmü Şerîk'in evine taşın"*** buyurdu. Ardından da şunu ekledi: ***"Ümmü Şerîk'in yanına Muhacirlerden olan dayıları (çokça) gelip giderler. Sen (en iyisi) İbn Ümmi Mektûm'un evine taşın."***[487]

***

Yine bu hadisle ilgili açıklama, Mâlik'in hadisiyle ilgili açıklamadan farksızdır. Ayrıca Ebû Seleme'nin bu hadisini, İbn Şihâb da kendisinden aktarmıştır. İbn Şihâb'ın bu rivayeti de Mâlik'in, Abdullah yoluyla Ebû Seleme'den aktardığı rivayetin tamamen aynısıdır. Şöyle ki:

١٨٥٦ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَقِيلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، أَنَّ فَاطِمَةَ ابْنَةَ قَيْسٍ حَدَّثَتْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ حَدِيثَ يُونُسَ الَّذِي ذَكَرْنَاهُ عَنِ ابْنِ وَهْبٍ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ سَوَاءً.

1856- … İbn Şihâb, "Ebû Seleme'nin bana anlattığına göre, Fâtıma bint Kays kendisine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayetle (bu olayı) aktarmış" dedikten sonra daha önce İbn Vehb > Mâlik > Abdullah > Ebû Seleme > Fâtıma isnadıyla Yunus'tan naklettiğimiz hadisin[488] tamamen aynısını zikretti.[489]

***

Öte yandan Fâtıma bint Kays hadisinde, Yahyâ b. Ebî Kesîr'in[490] nafaka ve meskenin olmadığı yönünde zikretmiş olduğu hükme, el-Hâris b. Abdurrahman

487 Müslim, Talâk 39.

488 Bk. 1853 no'lu rivayet.

489 Müslim, Talâk 40; Ebû Dâvûd, Talâk 37; Nesâî, Talâk 70.

490 Bk. 1844 no'lu rivayet.

da Ebû Seleme yoluyla yine Fâtıma'dan aktarmış olduğu rivayetiyle muvafakat[491] etmektedir. Şöyle ki:

١٨٥٧ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالا: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، وَمُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، عَنْ فَاطِمَةَ ابْنَةِ قَيْسٍ، أَنَّهَا اسْتَفْتَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا، فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا نَفَقَةَ لَكِ عِنْدَهُ وَلَا سُكْنَى، وَكَانَ يَأْتِيهَا أَصْحَابُهُ، فَقَالَ: اعْتَدِّي عِنْدَ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ فَإِنَّهُ أَعْمَى.

1857- er-Rabî' el-Murâdî ve Süleyman b. Şuayb'ın bize, Esed > İbn Ebî Zi'b > el-Hâris b. Abdurrahman > Ebû Seleme ve Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân kanalıyla rivayet ettiklerine göre, Fâtıma bint Kays, kocası kendisini boşayınca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e (kendi durumuyla ilgili) fetvayı sordu. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona ***"Senin onda bir nafaka hakkın da yok, mesken hakkın da"*** buyurdu. Allah Rasûlü'nün sahâbîleri, (Ümmü Şerîk'in yanında bulunduğu sırada) Fâtıma'nın yanına gidip geliyorlardı. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"İbn Ümmi Mektûm'un yanında iddetini bekle. Çünkü o, âmâdır"*** buyurdu.[492]

***

Buna göre Yahyâ b. Ebî Kesîr,[493] el-Hâris ve Ebû Bekir b. el-Cehm'in[494] Ebû Seleme kanalıyla Fâtıma'dan rivayet ettikleri hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in lafzı olarak geçen "nafaka ve meskenin olmaması"

491 Bir hadis terimi olarak muvafakat, bir hadis kitabındaki hadislerden birini, kitaptaki isnaddan başka bir isnadla müellifin şeyhi ile buluşmak üzere daha az sayıdaki raviden oluşan isnadla rivayet etmeye denilir. Bir diğer ifadeyle bir kitapta bulunan bir hadisi bir başka muhaddis, müellifinin şeyhinden rivayet etmekle ona muvafakat etmiş sayılır. Bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü,* s. 299. Tahâvî, henüz hadis usulü eserlerinin oluşmadığı, dolayısıyla hadis ilmiyle ilgili kavramların nihai şeklini almadığı bir dönemde yaşadığı için buradaki ıstılahî/teknik anlamı birebir kastetmemiş olsa da muhteva itibariyle bu anlamın çerçevesini aşmamaktadır. Zira burada Yahyâ b. Ebî Kesîr'in, teknik anlamda "şeyhi/hocası" sayılan Ebû Seleme yoluyla Fâtıma bint Kays'tan aldığı rivayeti, el-Hâris b. Abdurrahman'ın da aynı yolla aldığı, dolayısıyla Yahyâ'ya muvafakat etmiş olduğu belirtilmektedir. (Çeviren)

492 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 66.

493 Bk. 1844 no'lu rivayet.

494 Bk. 1846 ve 1847 no'lu rivayetler.

hususunun, bizzat Ebû Seleme'ye (ait rivayetin bir ibaresi olarak ona) dayandırılması daha uygun görünmektedir. Çünkü Ebû Seleme'nin rivayeti, kendisi dışında bu hadisi Fâtıma'dan nakledenlerin rivayetiyle de uyum arzetmektedir. Ayrıca bu ziyadeli rivayeti Ebû Seleme kanalıyla nakledenler rivayetlerinde tek kalmış (münferid) olsalar bile rivayetleri delil alınabilecek nitelikte şahsiyetlerden oluşmaktadır.

Öte yandan Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân da İbn Ebî Zi'b'in bu hadisinde, Ebû Seleme'yi ilgili (ziyadeli rivayet) konusunda desteklemektedir. Nitekim Yahyâ b. Ebî Kesîr, el-Hâris ve İbn Ebi'l-Cehm'in hadislerinde Ebû Seleme yoluyla gelen ziyadeli rivayeti, aynı şekilde o da Fâtıma'dan nakletmektedir.

Ayrıca Fâtıma bint Kays'ın bu hadisini, Abdurrahman b. Âsım b. Sâbit de kendisinden rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٨٥٨ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَطَاءٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَاصِمِ بْنِ ثَابِتٍ، أَنَّ فَاطِمَةَ، أَخْبَرَتْهُ، وَكَانَتْ عِنْدَ رَجُلٍ مِنْ بَنِي مَخْزُومٍ، فَأَخْبَرَتْهُ أَنَّهُ طَلَّقَهَا ثَلاثًا، وَخَرَجَ إِلَى بَعْضِ الْمَغَازِي، وَأَمَرَ وَكِيلا لَهُ أَنْ يُعْطِيَهَا بَعْضَ النَّفَقَةِ فَاسْتَقَلَّتْهَا، فَانْطَلَقَتْ إِلَى إِحْدَى نِسَاءِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ عِنْدَهَا، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ هَذِهِ فَاطِمَةُ طَلَّقَهَا فُلانٌ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا بِبَعْضِ النَّفَقَةِ فَرَدَّتْهَا، وَزَعَمَ أَنَّهُ شَيْءٌ تَطَوَّلَ بِهِ، قَالَ: صَدَقَ، وَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْتَقِلِي إِلَى بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَإِنَّهُ أَعْمَى، فَانْتَقَلَتْ إِلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَاعْتَدَّتْ عِنْدَهُ حَتَّى انْقَضَتْ عِدَّتُهَا.

1858- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Ahmed b. Salih > Abdurrezzâk > İbn Cüreyc > Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Âsım b. Sâbit, Fâtıma'nın kendisine şunu haber verdiğini anlattı: Fâtıma, Mahzumoğulları'ndan bir adamla evliyken, adam onu üç defa boşadı ve bir gazveye gitti. Fâtıma'ya da biraz nafaka vermesi için bir vekil tayin etti. Ancak Fâtıma, bu nafakayı azımsadığı ve razı olmadığı için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşlerinden birinin yanına gitti. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* o eşinin yanına girdiğinde Fâtıma da orada idi. Allah Rasûlü'nün hanımı "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu,

Fâtıma! Filanca şahıs onu boşamış ve kendisine biraz nafaka yollamış. Ancak Fâtıma bunu reddetmiş. Kocası, söz konusu nafakayı ödemekle yükümlü olmadığını; bunu bir ikram olarak verdiğini söylüyormuş" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Doğru söylemiş!"*** dedi ve ardından (Fâtıma'ya) şunları söyledi: ***"İbn Ümmi Mektûm'un evine taşın. Çünkü o bir âmâdır."*** Fâtıma da Abdullah b. Ümmi Mektûm'un evine taşındı ve iddetini tamamlayıncaya kadar onun yanında kaldı.[495]

***

Bu rivayetle ilgili açıklama, daha önce zikrettiğimiz Mâlik'in, Abdullah kanalıyla Ebû Seleme'den naklettiği hadisteki açıklamanın aynısıdır. Bu hadisi aynı zamanda el-Haccâc b. Ertât da Atâ b. Ebî Rabâh'tan nakletmiş; ancak hem isnadında hem de lafızlarında İbn Cüreyc'e muhalefet etmiştir. Şöyle ki:

١٨٥٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي فَاطِمَةُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَجْعَلْ لَهَا سُكْنَى وَلَا نَفَقَةً.

1859- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Abdülvâhid b. Gıyâs > Abdulvâhid b. Ziyâd > el-Haccâc > Atâ kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Fâtıma'nın bana bildirdiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine ne mesken ne de nafaka kararı vermiştir."

***

Bu hadisi Fâtıma'dan rivayet edenlerden biri de Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'dir. Ubeydullah bunu, eş-Şa'bî,[496] Muhammed b. Abdurrahman[497] ve İbn Ebi'l-Cehm'in[498] Fâtıma'dan rivayet ettikleri manada naklettiği gibi Yahyâ b. Ebî Kesîr[499] ve el-Hâris b. Abdurrahman[500] kanalıyla Ebû Seleme'den gelen ve Fâtıma'nın, kendisini boşayan kocasından nafaka ve mesken hakkı

495 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 414; Nesâî, Talâk 70; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 66.

496 Bk. 1843 no'lu rivayet.

497 Bk. 1857 no'lu rivayet.

498 Bk. 1846 no'lu rivayet.

499 Bk. 1844 no'lu rivayet.

500 Bk. 1857 no'lu rivayet.

bulunmadığına dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bizatihi kendi beyanının yer aldığı rivayete benzer manada da nakletmiştir. Şöyle ki:

١٨٦٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهُوَ غُلَامٌ شَابٌّ فِي إِمَارَةِ مَرْوَانَ، ابْنَةَ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ، وَأُمُّهَا حَرْمَةُ ابْنَةُ قَيْسٍ، الْبَتَّةَ، فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهَا خَالَتُهَا فَاطِمَةُ ابْنَةُ قَيْسٍ، فَأَمَرَتْهَا بِالانْتِقَالِ مِنْ بَيْتِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، فَسَمِعَ بِذَلِكَ مَرْوَانُ، فَأَرْسَلَ إِلَى ابْنَةِ سَعِيدٍ يَأْمُرُهَا أَنْ تَرْجِعَ إِلَى مَسْكَنِهَا، وَيَسْأَلُهَا مَا حَمَلَهَا عَلَى الانْتِقَالِ قَبْلَ أَنْ تَعْتَدَّ فِي مَسْكَنِهَا حَتَّى تَنْقَضِيَ عِدَّتُهَا، فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِ تُخْبِرُهُ أَنَّ خَالَتَهَا فَاطِمَةَ ابْنَةَ قَيْسٍ أَفْتَتْهَا بِذَلِكَ، وَأَخْبَرَتْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْتَاهَا بِالانْتِقَالِ حِينَ طَلَّقَهَا أَبُو عَمْرِو بْنُ حَفْصٍ فَأَرْسَلَ مَرْوَانُ قَبِيصَةَ بْنَ ذُؤَيْبٍ إِلَى فَاطِمَةَ يَسْأَلُهَا عَنْ ذَلِكَ، فَذَكَرَتْ فَاطِمَةُ أَنَّهَا كَانَتْ تَحْتَ أَبِي عَمْرِو بْنِ حَفْصٍ، فَلَمَّا أَمَّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عَلَى الْيَمَنِ خَرَجَ مَعَهُ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا تَطْلِيقَةً، وَهِيَ بَقِيَّةُ طَلَاقِهَا، فَأَمَرَ لَهَا الْحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ وَعَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ بِنَفَقَتِهَا فَأَرْسَلَتْ إِلَى الْحَارِثِ وَعَيَّاشٍ تَسْأَلُهُمَا النَّفَقَةَ الَّتِي أَمَرَ لَهَا زَوْجُهَا، فَقَالَا: لَا وَاللهِ مَا لَهَا عَلَيْنَا مِنْ نَفَقَةٍ إِلَّا أَنْ تَكُونَ حَامِلًا، وَمَا لَهَا أَنْ تَسْكُنَ فِي مَسْكَنِنَا إِلَّا بِإِذْنِنَا قَالَتْ فَاطِمَةُ: فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ، فَصَدَّقَهُمَا فَقَالَتْ فَاطِمَةُ: وَأَيْنَ أَنْتَقِلُ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: انْتَقِلِي عِنْدَ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، وَهُوَ الْأَعْمَى الَّذِي سَمَّاهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي كِتَابِهِ قَالَتْ فَاطِمَةُ: فَانْتَقَلْتُ عِنْدَهُ، وَكَانَ رَجُلًا قَدْ ذَهَبَ بَصَرُهُ، وَكُنْتُ أَضَعُ ثِيَابِي عِنْدَهُ حَتَّى أَنْكَحَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِيمَا ذُكِرَ، بِأُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ فَأَنْكَرَ عَلَيْهَا مَرْوَانُ، وَقَالَ لَهَا: قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ} قَالَتْ فَاطِمَةُ: بَيْنِي وَبَيْنَكُمُ الْقُرْآنُ، إِنَّمَا أَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ هَذَا فِيمَنْ لَمْ يُبَتَّ طَلَاقُهَا، وَإِنَّمَا مَضَتِ السُّنَّةُ بِتَرْكِ النَّفَقَةِ لِمَنْ بُتَّ طَلَاقُهُ، وَكُنْتُمْ أَنْتُمْ تَرَوْنَ أَنَّهُ لَيْسَ لِلْمَبْتُوتَةِ نَفَقَةٌ إِلَّا أَنْ تَكُونَ حَامِلًا، وَيُنْكِرُ عَلَيْهَا أَنْ تَخْرُجَ مِنْ بَيْتِهَا إِذَا بُتَّ طَلَاقُهَا، أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ: {فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ

وَاتَّقُوا اللهَ رَبَّكُمْ}، إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {لَعَلَّ اللهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا} فِي مُرَاجَعَةِ الرَّجُلِ امْرَأَتَهُ، وَقَدْ قَالَ عَزَّ وَجَلَّ: {فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ}، وَإِنَّمَا هَذَا لِمَنْ لَمْ يَبِتَّ طَلَاقَهُ، فَأَمَّا مَنْ بَتَّ طَلَاقَهُ فَلَيْسَ عَلَيْهَا رَجْعَةٌ لِزَوْجِهَا فَقَالَ مَرْوَانُ: لَمْ أَسْمَعْ بِهَذَا الْحَدِيثِ مِنْ أَحَدٍ قَبْلَكَ، وَسَآخُذُ بِالْعِصْمَةِ الَّتِي وَجَدْتُ النَّاسَ عَلَيْهَا.

1860- Fehd'in bize, Ebu'l-Yemân > Şuayb b. Ebî Hamza > ez-Zührî isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe dedi ki: "Abdullah b. Amr b. Osman, Mervân'ın idareciliği döneminde henüz bir delikanlı iken, Saîd b. Zeyd'in kızını kesin olarak boşamıştı. Kızın annesi Huzme bint Kays'tı.[501] Kızın teyzesi Fâtıma bint Kays da yeğenine haber yollayıp Abdullah b. Amr'ın evinden taşınmasını emretti. Mervân durumu öğrenince, Saîd'in kızına haber gönderip yeniden evine dönmesini emretti ve ona, iddetini dolduruncaya kadar kendi meskeninde kalmayıp başka bir yere taşınmasının sebebini sordu. O da ona, Fâtıma bint Kays'ın kendisine böyle fetva verdiğini; zira Fâtıma'nın kocası Ebû Amr b. Hafs'ın kendisini boşadığı zaman, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de ona başka bir yere taşınması yönünde fetva verdiğini bildirdiğini söyledi. Bunun üzerine Mervân, meseleyi soruşturması için Kabîsa b. Züeyb'i Fâtıma'ya gönderdi. Fâtıma da ona, "Ebû Amr b. Hafs ile evli olduğu sırada, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ali b. Ebî Tâlib'i Yemen'e idareci olarak tayin ettiğini, kocasının da onunla birlikte oraya gittiğini ve daha önceki (iki boşama hakkının) sonuncusu olan boşama kararını da kendisine ilettiğini" anlattı. Ayrıca kocası, el-Hâris b. Hişâm ve Ayyâş b. Ebî Rabîa'yı da Fâtıma'ya nafaka vermeleri için vekil tayin etmişti. Bunun üzere Fâtıma, kocasının kendisine verilmesini emrettiği nafakayı el-Hâris ve Ayyâş'tan talep etmiş, ancak onlar "Hayır, Allah'a yemin olsun ki, hamile olması dışında onun bizim üzerimizde bir nafaka hakkı bulunmamaktadır. Ayrıca bizim iznimiz olmaksızın evlerimizde oturma hakkı da yoktur" demişlerdi.

Fâtıma, (sözlerine devam ederek) şöyle dedi: Ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gidip bu meseleyi ona arzettiğimde, Allah Rasûlü onların tutumunun doğru olduğunu belirtti. Bunun üzerine Fâtıma "Peki ey Allah'ın Rasûlü! Ben nereye taşınayım?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"İbn Ümmi Mektûm'un evine git. O, Allah azze ve celle'nin, Kitab'ında 'el-a'mâ'***

---

501 Bu kadın, Fâtıma bint Kays'ın kızkardeşidir. (Çeviren)

***diye bahsettiği kişidir*"**[502] buyurdu. Fâtıma şöyle dedi: "Ben de onun evine taşındım. O, gözleri görmeyen bir adamdı. Elbiselerimi onun evinde (rahatça) çıkarabiliyordum." Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* -zikredildiğine göre- onu Üsâme b. Zeyd ile evlendirinceye kadar orada kalmaya devam etti.

Ancak Mervân, bu konuda ona karşı çıkarak "Allah *azze ve celle* **'*Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar*'**[503] buyuruyor" dedi.

Fâtıma da şöyle cevap verdi: "Sizinle benim aramda (hakem olarak) Kur'ân var. Allah *azze ve celle* bu âyeti, henüz üç talâk veya bâin talâk ile kocasından boşanmamış kadınlar hakkında indirmiştir. Sünnette ise karısını üç talâk/bâin talâk ile boşamış kimselerin nafaka ödemekle yükümlü olmadıkları yönünde bir teâmül oluşmuştur. Siz de üç talâk veya bâin talâk ile boşanmış (mebtûte) kadının, hamile olması dışında nafaka alma hakkının bulunmadığı görüşündeydiniz. Üstelik mebtûte bir kadının evinden çıkmasına da itiraz ediliyor! Hâlbuki siz, Allah *azze ve celle*'nin **'*Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman, iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun. Apaçık bir hayasızlık yapmaları hâli bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir*'**[504] buyruğunun, kocanın, ric'î talâkla boşadığı hanımını tekrar nikâhına döndürebilmesi ile ilgili olduğunu bilmiyor musunuz?[505] Ayrıca Allah *azze ve celle* **'*İddet müddetlerini doldurduklarında onları ya meşru ölçüler içerisinde (nikâhınız altında) tutun veya onlardan meşru ölçülere göre ayrılın*'**[506] buyurmaktadır. Bu da hanımını üç talâk veya bâin talâkla boşamamış olanlar için geçerlidir. Üç talâk veya bâin talâkla boşanmış olan kadınların ise yeniden kocalarının nikâhına dönmeleri söz konusu değildir."

---

502 Abese sûresinin ilk âyetlerine işaret edilmektedir. (Çeviren)

503 Talâk 65/1.

504 Talâk 65/1.

505 Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tahâvî'nin yazma ve basılı nüshalarında, bu paragrafın Arapça ibareleri, manaya etki edebilecek birtakım yazım hatalarıyla doludur. Biz bunları aynı rivayetin aynı lafızlarla geçtiği Taberânî'nin *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn* (thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî, Beyrut 1984, IV, 213, had. no: 3126) adlı eserindeki metni esas alarak düzelttik ve tercümesini yaptık. (Çeviren)

506 Talâk 65/2.

Bunun üzerine Mervân dedi ki: "Bu hadisi senden önce hiç kimseden işitmiş değilim. Fakat ben yine de insanlar arasında teâmül hâline geldiğini gördüğümüz o şaşmaz ölçüyü esas alacağım."[507]

١٨٦١ - حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ كَامِلِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ سَوَاءً.

1861- Yine Harun b. Kâmil b. Yezîd bize, Abdullah b. Sâlih > el-Leys > Yunus > İbn Şihâb > Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe isnadıyla bu hadisin tamamen aynısını zikretti.

١٨٦٢ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ رَحَّالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1862- Ubeyd b. Rahhâl de bize, Ahmed b. Salih > Anbese b. Hâlid > Yunus > İbn Şihâb > Ubeydullah b. Abdullah kanalıyla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.

***

Bu hadiste el-Hâris ve Ayyâş'ın Fâtıma bint Kays'a söyledikleri "Hamile olması dışında, onun bizim üzerimizde bir nafaka hakkı bulunmamaktadır. Ayrıca bizim iznimiz olmadan evlerimizde oturma hakkı da yoktur" sözlerinin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından onaylanması söz konusudur. Üstelik bu ifadeler, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Fâtıma'ya ***"Senin ne nafaka ne de mesken hakkın var"*** tarzında söylediği sözlerini, Fâtıma'nın bizzat kendisinden nakledenlerin rivayetiyle de uyum arzetmektedir. Ayrıca burada kendisini Allah'ın Kitabı'na muhalefet etmekle suçlayanlara, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu konuya dair nakledilen ve yine kendisinden aktarmış olduğumuz rivayete dayanarak itiraz edip cevap vermiştir. Öte yandan onlara, Allah *azze ve celle*'nin Kitab'ında geçen "mesken" emrinden kastedilen hususun, ric'î talâkla boşanıp da kendilerini boşayan kocalarının nikâhına tekrar dönme hakları bulunan boşanmış "kadınlar"

507 Rivayetin tam metninin geçtiği kaynak için bk. Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn,* IV, 213. [Tahâvî, bu rivayetin senedini *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (III, 66) zikretmesine rağmen metnine yer vermemektedir]; Rivayetin birtakım lafız değişikleriyle gelen bazı bölümleri için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 20, 22; Müslim, Talâk 41; Nesâî, Talâk 73.

için geçerli olduğunu ve kendilerini boşayan kocalarının nikâhına yeniden dönme hakları bulunmayan diğer boşanmış kadınlar için geçerli olmadığını haber vermektedir.

Bu noktada "Üç talâkla veya bâin talâkla boşanmış (mebtûte) kadınların hem mesken hem de nafaka hakları vardır" diyenlerin lehine sayılabilecek delillerden biri de bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilmiş olan şu hadistir:

١٨٦٣ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، وَنَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، أَنَّ فَاطِمَةَ ابْنَةَ قَيْسٍ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا طَلَاقًا بَاتًّا، فَأَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لَا نَفَقَةَ لَكِ وَلَا سُكْنَى قَالَ: فَأَخْبَرْتُ بِذَلِكَ النَّخَعِيَّ، فَقَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، وَأُخْبِرَ بِذَلِكَ: لَسْنَا بِتَارِكِي آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَقَوْلِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَوْلِ امْرَأَةٍ لَعَلَّهَا أُوهِمَتْ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: لَهَا السُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ.

1863- Süleyman b. Şuayb ve Nasr b. Merzûk'un bize, el-Hasîb b. Nâsıh > Hammâd b. Seleme > Hammâd (b. Ebî Süleyman) > eş-Şa'bî isnadıyla rivayet ettiklerine göre, Fâtıma bint Kays, kocası tarafından üç talâk veya bâin talâkla kesin olarak boşadıktan sonra Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldi. Allah Rasûlü de ona ***"Senin nafaka hakkın da mesken hakkın da yok"*** buyurdu.

(Râvî Hammâd b. Ebî Süleyman)[508] dedi ki: Ben bu durumu en-Nehaî'ye haber verdiğimde şöyle dedi: Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, bu mesele kendisine iletilince şöyle demiş: "Biz, belki de yanılmış olan bir kadının sözüne bakıp da Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'ndaki âyeti ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözünü terk edecek değiliz. Zira ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***'Onun mesken ve nafaka hakkı var'*** buyurduğunu işittim."[509]

508 Metinde belirtilmemiş olmasına rağmen biz buradaki râvînin, senedde adı geçen ve İbrahim en-Nehâî'nin öğrencisi sayılan (bk. Zehebî, *Siyeri A'lâmi'n-nübelâ,* IV, 520, Beyrut 1985) Hammâd b. Ebî Süleyman olduğunu düşünüyoruz. (Çeviren)

509 Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 68.

١٨٦٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1864- Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme yoluyla gelen isnadla bu hadisin aynısını rivayet etti.[510]

***

Bu noktada birileri "Ömer'den nakledilen bu haber munkatıdır" derse, ona şöyle denilir: Rivayetin munkatı olması, delil olmasına engel değildir. Çünkü İbrahim en-Nehaî'nin sadece birçok kişinin kendisine aktardığı rivayetleri böyle munkatı olarak nakletmek gibi bir özelliği vardı. Bu sebeple ona göre bu rivayet bağlayıcı bir delildir. Nitekim kendisinden bize şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٨٦٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، قَالَ: قُلْتُ لِإِبْرَاهِيمَ: إِذَا حَدَّثْتَنِي فَأَسْنِدْ فَقَالَ: إِذَا قُلْتُ: قَالَ عَبْدُ اللهِ، فَلَمْ أَقُلْ ذَلِكَ حَتَّى حَدَّثَنِيهِ غَيْرُ وَاحِدٍ، وَإِذَا قُلْتُ: حَدَّثَنِي فُلَانٌ، عَنْ فُلَانٍ، فَهُوَ الَّذِي حَدَّثَنِي.

1865- İbrahim b. Merzûk'un bize, ez-Zehrânî > Şu'be yoluyla rivayet ettiğine göre, el-A'meş dedi ki: İbrahim'e "Bana hadis rivayet ettiğin zaman, senedini de söyle" dedim. O da bana şöyle dedi: "Ben, sana 'Abdullah dedi' demişsem, bil ki bir topluluk bana o rivayeti Abdullah'tan nakletmedikçe böyle söylemem. Eğer 'Filanca kişi bana Abdullah'tan nakletti' diyorsam, o zaman sadece o kişi bana rivayette bulunmuş demektir."[511]

***

Bu da gösteriyor ki İbrahim'in görüşmediği/buluşmadığı herhangi bir sahâbîden rivayette bulunurken takip ettiği yöntem, Abdullah (b. Mes'ûd)'dan rivayette bulunurken kullandığı yöntemin aynısıdır. Ayrıca Hammâd b. Ebî Süleyman'ın hadisi dışında bu manaya gelen başka bir rivayet daha Ömer *radıyallahu anh*'dan nakledilmiştir. Şöyle ki:

---

510 Nehâî'nin Hz. Ömer'den naklettiği sözün haricinde, Haccâc b. Minhal'den itibaren aynı senedle gelen bir rivayet için bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XXIV, 380.

511 Tirmizî, *el-İlelü'l-Sagîr,* Beyrut tsz., s. 754 (*Sünen-i Tirmizî*'nin A. Muhammed Şakir'in tahkikiyle basılan 5 ciltlik baskısının 5. cildinin sonuna eklenmiştir). Ayrıca bk. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 277; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 226, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XIV, 520. Ayrıca bu kitabın 532 no'lu rivayetine ve dipnotuna bk.

١٨٦٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَلَمَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ فَاطِمَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ لَمْ يَجْعَلْ لَهَا حِينَ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا ثَلَاثًا، سُكْنَى وَلَا نَفَقَةً فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ: قَدْ رُفِعَ ذَلِكَ إِلَى عُمَرَ، فَقَالَ: لَا نَدَعُ كِتَابَ رَبِّنَا وَسُنَّةَ نَبِيِّنَا لِقَوْلِ امْرَأَةٍ لَهَا السُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ.

1866- … Süfyân'ın, Seleme > eş-Şa'bî > Fâtıma yoluyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* kocası tarafından üç talâkla boşanan Fâtıma'ya, ne mesken ne de nafaka belirledi. Ben (Seleme) bunu İbrahim'e anlattığımda şöyle dedi: Ömer *radıyallahu anh*, bu mesele kendisine arzedildiğinde şöyle demiştir: "Bir kadının sözüne bakarak Rabbimizin Kitabı'nı ve Nebimizin sünnetini bırakacak değiliz. Onun mesken ve nafaka hakkı vardır."[512]

***

Bu rivayet, Hammâd (b. Ebî Süleyman)'ın eş-Şa'bî'den naklettiği rivayete[513] benzemektedir. Sadece Ömer *radıyallahu anh*'ın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işitmek suretiyle aktardığı "kadının mesken ve nafaka hakkı olduğuna" dair ifadesi bunun dışındadır. Şu kadar var ki Ömer *radıyallahu anh*'ın, ilgili Seleme[514] hadisinde geçen "Nebimizin sünneti" sözü, Hammâd (b. Ebî Süleyman)'ın hadisinde yer alan (ve yine Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'den aktardığı) söz konusu ilaveye işaret etmekte ve onu desteklemektedir. Bunun anlamı ise şudur: Fâtıma'nın bu konuya dair Allah Rasûlü'nden[515] naklettiği husus/hüküm, Allah *azze ve celle*'nin

512 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 24; Dârimî, Talâk 10; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 67.

513 Bk. 1863 no'lu rivayet.

514 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Hammâd b. Seleme" olarak kaydedilmiştir. Oysa 1866 no'lu rivayette geçen ravinin ismi Hammâd değil, Seleme b. Küheyl'dir (bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 24; Dârimî, Talâk 10). Tahâvî, burada rivayeti eş-Şa'bî'den alan iki kişinin rivayetleri arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Bunlar 1863 no'lu rivayette geçen Hammâd b. Ebî Süleyman ile 1866 no'lu rivayetteki Seleme b. Küheyl'dir. Ancak 1863 no'lu hadisin senedinde yer alan ve rivayeti Hammâd b. Ebî Süleyman'dan aktaran bir isim daha var ki onun da adı Hammâd b. Seleme'dir. Bu durumda anlaşılan o ki müstensihimiz, bu iki rivayet arasındaki farklılık noktalarına değinirken, orada geçen Hammâd b. Seleme ile buradaki Seleme b. Küheyl'i birbirine karıştırmıştır. (Çeviren)

515 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "onun [Allah Rasûlü'nün] yanında/huzurunda" anlamına gelen "indehû" zarfı kullanılmıştır. Zarfın dayandığı "hû" zamirinin ise Hz. Peygamber'i işaret ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü bir önceki cümlede Hz. Peygamber'in sünnetinden bahsedilmektedir. Ancak olayın akışından anladığımız kadarıyla Hz. Ömer, Fâtıma bint Kays'ın, ilgili meselede kadının nafaka ve mesken hakkı olmadığına dair Allah

Kitabı'na ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (teâmül hâline gelen) sünnetine aykırıdır.

Öte yandan bu konuda Seleme hadisi[516] dışında Ömer ve Abdullah (b. Mes'ûd) *radıyallahu anhumâ*'nın kendi görüşleri olarak nakledilen rivayetler de vardır. Şöyle ki:

١٨٦٧ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عُمَرَ، وَعَبْدِ اللهِ، أَنَّهُمَا كَانَا يَقُولانِ: الْمُطَلَّقَةُ لَهَا السُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ.

1867- … el-A'meş'in İbrahim yoluyla rivayet ettiğine göre, Ömer ve Abdullah *radıyallahu anhumâ* şöyle diyorlardı: "Boşanmış kadının mesken ve nafaka hakkı vardır."[517]

***

eş-Şa'bî ise Fâtıma bint Kays'tan, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine nafaka ve mesken belirlemediğini naklediyordu. Yine;

١٨٦٨ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنِ الأَسْوَدِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، وَعَبْدَ اللهِ بْنَ مَسْعُودٍ، قَالا فِي الْمُطَلَّقَةِ ثَلاثًا: لَهَا السُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ.

Rasûlü'nden naklettiği hükmün bir yanılgı olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. Zira Kur'ân ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in teâmül haline gelen sünneti, bu konuda Fâtıma bint Kays'ın naklettiğinin tam tersi yönde bir hüküm içermektedir. Buna göre eğer ilgili zarf esas alınırsa, cümle, "Allah Rasûlü'nün yanında/huzurunda aktardığı husus/hüküm" gibi bir anlama gelmiş olur ki bunun olayın seyri açısından tutarlı olmadığı açıktır. Bu itibarla biz burada ilgili zarfın değil, "ondan (aktardı/rivayet etti)" anlamına gelen "anhu" harf-i cerli zamirinin kullanılmasının uygun olacağını düşündük ve çeviriyi buna göre yaptık. (Çeviren)

516 Daha önce de belirttiğimiz gibi eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Hammâd b. Seleme" olarak kaydedilmiştir. İlk bakışta burada aynı muhtevaya sahip 1863 no'lu rivayetteki Hammâd b. Seleme'nin kastedilmiş olması ihtimali tutarlı gibi gözükse de durum incelendiğinde bunun doğru olmadığı görülecektir. Çünkü orada eş-Şa'bî'den doğrudan rivayeti alan kişi, Hammâd b. Ebî Seleme değil, Hammâd b. Ebî Süleyman'dır. Ayrıca Tahâvî onu, bir önceki paragrafta da görüleceği gibi, sadece "Hammâd" olarak zikretmektedir. Üstelik söz konusu açıklama, 1866 no'lu rivayetten hemen sonra gelmektedir. Dolayısıyla bu rivayette geçen Seleme'ye göndermede bulunulmuş olması daha mantıklıdır. (Çeviren)

517 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 68.

1868- ... Umâre b. Umeyr'in el-Esved'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb ve Abdullah b. Mes'ûd, üç talâkla boşanmış kadınlarla ilgili olarak "Mesken ve nafaka hakkı vardır" dediler.[518]

***

Görüldüğü gibi Ömer ve Abdullah *radıyallahu anhumâ*, üç talâkla boşanmış kadına mesken ve nafaka hakkı tanımışlardır. Hâlbuki Ömer *radıyallahu anh*, sözünü ettiğimiz Fâtıma hadisini bilmesine rağmen, hadisin kendisini bağlayıcı olmadığı sonucuna varmıştı. Bu sebeple de kendisinden aktardığımız söz konusu ilk grup rivayetlerde de geçtiği üzere, Fâtıma'ya muhalefet etmiş ve onun bu husustaki rivayetinde, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'na ve Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetine aykırılık olduğu yönünde açıklama yapmıştır.

Öte yandan benzer anlamda yine Ömer *radıyallahu anh*'dan gelen muttasıl senedli bir diğer rivayet de şöyledir:

١٨٦٩ - حَدَّثَنَا بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمَّارُ بْنُ رُزَيْقٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ الأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ فِي الْمَسْجِدِ الأَعْظَمِ، وَمَعَنَا الشَّعْبِيُّ، فَذَكَرُوا الْمُطَلَّقَةَ ثَلاثًا، فَقَالَ الشَّعْبِيُّ: حَدَّثَتْنِي فَاطِمَةُ بِنْتُ قَيْسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهَا: لَا سُكْنَى لَكِ وَلا نَفَقَةَ قَالَ: فَرَمَاهُ الأَسْوَدُ بِحَصَاةٍ، ثُمَّ قَالَ: وَيْلَكَ أَتُحَدِّثُ بِمِثْلِ هَذَا الْحَدِيثِ؟، قَدْ رُفِعَ ذَلِكَ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَقَالَ: لَسْنَا بِتَارِكِي كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَسُنَّةِ نَبِيِّنَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِقَوْلِ امْرَأَةٍ لَا نَدْرِي لَعَلَّهَا كَذَبَتْ، قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلا يَخْرُجْنَ}، الآيَةَ.

1869- ... Ammâr b. Ruzeyk'ın rivayet ettiğine göre, Ebû İshâk dedi ki: Kûfe mescidinde el-Esved b. Yezîd ile birlikteydim. eş-Şa'bî de yanımızdaydı. Üç talâkla boşanmış kadınlardan söz açılınca, eş-Şa'bî dedi ki: Fâtıma bint Kays'ın bana anlattığına göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine ***"Senin ne mesken ne de nafaka hakkın var"*** buyurmuş.

518 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 67.

(Râvî) dedi ki: Bunun üzerine el-Esved ona (eş-Şa'bî'ye)[519] bir çakıl taşı atarak şöyle dedi: Yazıklar olsun sana! Sen böyle bir hadisi nasıl rivayet edersin? Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, bu olay kendisine intikal ettirildiğinde şöyle demişti: "Biz, yalan/yanlış şeyler söyleyip söylemediğini[520] bilemediğimiz bir kadının sözüne bakarak, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nı ve Nebimiz *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetini terk edecek değiliz. Zira Allah *azze ve celle* ***'Onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar'***[521] buyurmaktadır."[522]

***

Fâtıma'nın bahsi geçen hadisini Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından Ömer *radıyallahu anh* dışındaki kimseler de Ömer *radıyallahu anh* gibi kabul etmemişlerdir. Bunlardan biri de Üsâme b. Zeyd'dir. Fâtıma bu konuya dair bir şeylerden bahsedeceği zaman, Üsâme ona elinde bulunan herhangi bir şeyi atarmış. Şöyle ki:

١٨٧٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ هُرْمُزَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: كَانَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ قَيْسٍ، تُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،

519 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "ona" anlamını vermeyi sağlayan zamîr bulunmamaktadır. Biz bunu Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ından (III, 67) tespit ederek çeviriye yansıttık. (Çeviren)

520 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki ibarenin Arapçası "mâ leallehâ tuhaddisu" şeklinde kaydedilmiştir. Ancak yazma nüshadaki ibarede "mâ" edatı, belli-belirsiz hâldedir. Üstelik bu cümle, anlam açısından da bozuktur. Oysa aynı sened ve metinle Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında geçen (III, 67) rivayette "leallehâ kezebet (belki de yalan/yanlış konuştu)" lafzıyla geçmektedir; biz de çeviride bunu esas almayı uygun gördük. Dolayısıyla bunun müstensihten kaynaklanan bir yazım hatası olduğunu söyleyebiliriz. Fakat sebebine dair bir yorum yapmak oldukça zor gözükmektedir. Öte yandan aynı rivayetin Müslim'de (Talâk 46) geçen versiyonunda "lâ nedrî leallehâ hafizat ev nesiyet (ezberledi mi yoksa unuttu mu bilemediğimiz)" kaydıyla geçen rivayeti dikkate aldığımızda, -ilgili rivayetteki herhangi bir ravinin lafızlar üzerindeki tasarruf ihtimalini göz ardı etmeden,- Tahâvî'nin bu rivayetinde geçen "yalan" ifadesinin, bilinen anlamıyla "Allah'a Rasûlüne yalan isnad etmek" manası taşımadığını; daha çok "yanılma, hata etme" anlamında kullanıldığını söylemek daha doğru olacaktır. (Çeviren)

521 Talâk 65/1.

522 Müslim, Talâk 46; Nesâî, Talâk 70.

أَنَّهُ قَالَ لَهَا: اعْتَدِّي فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ. وَكَانَ مُحَمَّدُ بْنُ أُسَامَةَ يَقُولُ: كَانَ أُسَامَةُ إِذَا ذَكَرَتْ فَاطِمَةُ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا رَمَاهَا بِمَا كَانَ فِي يَدِهِ.

1870- ... Abdurrahman b. Hürmüz'ün rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme b. Abdurrahman dedi ki: Fâtıma bint Kays, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine ***"İbn Ümmi Mektûm'un evinde iddetini bekle!"*** dediğini anlatırdı.

Muhammed b. Üsâme (b. Zeyd) de şöyle diyordu: "Fâtıma, bu meseleye dair bir şeylerden bahsettiği zaman Üsâme, elinde bulunan herhangi bir şeyi ona fırlatırdı."[523]

***

Görüldüğü gibi Üsâme'nin, Fâtıma'nın bu hadisi rivayetine olan tepkisi, elindeki herhangi bir şeyi ona atacak kadar ileri düzeye gelebilmektedir. Burada Üsâme'nin ona gösterdiği tepki ve elindeki herhangi bir şeyi ona atarak onu cezalandırmaya kalkışması şuna delildir: Demek ki Üsâme, Fâtıma'nın bu konudaki rivayetinin, üç talâk veya bâin talâkla boşanmış kadınlarla ilgili yürürlükteki hükme aykırı olduğunu tespit ettiği için ona böyle davranmıştır.

Ayrıca Fâtıma'nın haberi ile ilgili olarak Âişe *radıyallahu anhâ*'dan da şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٨٧١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّيْرَفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ الأَوَّلِ الأَحْوَلُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، قَالَ: ذُكِرَ لِعَائِشَةَ أَمْرُ فَاطِمَةَ، فَقَالَ: إِنَّمَا أَمَرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَعْتَدَّ فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ لِسُوءِ خُلُقِهَا.

1871- ... İbrahim'in rivayet ettiğine göre, el-Esved dedi ki: Âişe *radıyallahu anhâ,* kendisine Fâtıma'nın meselesinden bahsedilince şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fâtıma'ya, huysuzluğundan dolayı İbn Ümmi Mektûm'un evinde iddet beklemesini emretmişti."[524]

523 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 68.

524 Ebû Dâvûd, Talâk 38.

١٨٧٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ اللَّيْثِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، وَسُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ، يَذْكُرَانِ، أَنَّ يَحْيَى بْنَ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ طَلَّقَ ابْنَةَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَكَمِ، فَانْتَقَلَهَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، فَأَرْسَلَتْ عَائِشَةُ إِلَى مَرْوَانَ وَهُوَ أَمِيرُ الْمَدِينَةِ أَنِ اتَّقِ اللهَ، وَارْدُدِ الْمَرْأَةَ إِلَى بَيْتِهَا، فَقَالَ مَرْوَانُ فِي حَدِيثِ سُلَيْمَانَ: إِنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ غَلَبَنِي، وَقَالَ فِي حَدِيثِ الْقَاسِمِ: أَمَا بَلَغَكِ شَأْنُ حَدِيثِ فَاطِمَةَ ابْنَةِ قَيْسٍ؟ فَقَالَتْ عَائِشَةُ: لَا يَضُرُّكَ أَلا تَذْكُرَ حَدِيثَ فَاطِمَةَ فَقَالَ مَرْوَانُ: إِنْ كَانَ بِكِ الشَّرُّ فَحَسْبُكِ مَا بَيْنَ هَذَيْنِ مِنَ الشَّرِّ.

1872- Yunus'un bize, Enes b. Iyâz el-Leysî kanalıyla rivayet ettiğine göre, Yahyâ b. Saîd dedi ki: el-Kâsım b. Muhammed ile Süleyman b. Yesâr'ı şundan bahsederlerken dinlemiştim: Yahyâ b. Saîd b. el-Âs, Abdurrahman b. el-Hakem'in kızını boşayınca, (kadının babası) Abdurrahman, onu (boşandığı evden başka yere) nakletti. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ,* o sırada Medine valisi olan Mervân'a "Allah'tan kork ve o kadını tekrar kendi evine gönder" diye haber yolladı. Süleyman'ın naklettiği rivayete göre, Mervân ona şu cevabı verdi: "Abdurrahman'a bu konuda söz dinletemedim, çaresiz kaldım." el-Kâsım'ın rivayet ettiğine göre ise, Mervân (Hz. Âişe'ye) "Yoksa sana Fâtıma bint Kays'ın hadisiyle ilgili mesele ulaşmadı mı?" diye sordu. Âişe *radıyallahu anhâ* da "Fâtıma'nın hadisini dikkate almamanın sana hiçbir zararı olmaz" cevabını verdi. Bunun üzerine Mervân "Eğer sana göre (Fâtıma'nın, evinden çıkma gerekçesi kendisiyle kocasının akrabaları arasında yaşanan) tatsızlık ve huzursuzluktan dolayı ise, bu ikisi (yani Yahyâ b. Saîd ile karısı) arasında yaşanan tatsızlık ve huzursuzluk da (kadının evinden çıkması için) yeterli bir gerekçe sayılmalıdır" dedi.[525]

١٨٧٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: مَا لِفَاطِمَةَ خَيْرٌ فِي أَنْ تَذْكُرَ هَذَا الْحَدِيثَ، يَعْنِي قَوْلَهَا: لَا نَفَقَةَ وَلَا سُكْنَى.

1873- ... Abdurrahman b. el-Kâsım'ın rivayet ettiğine göre, babası (el-Kâsım) dedi ki: Âişe *radıyallahu anhâ*, Fâtıma bint Kays'm ***"Nafaka***

525 Mâlik, Talâk 63; Buhârî, Talâk 40; Ebû Dâvûd, Talâk 38; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 68.

ve mesken hakkı yoktur" hadisini kastederek şöyle dedi: "Fâtıma'nın bu hadisi aktarmasının kendisine bir hayrı yoktur."[526]

***

Burada görüldüğü üzere Âişe *radıyallahu anhâ,* iddet süresi içerisinde başka bir yere taşınma gerekçesi olarak Fâtıma'nın kendi huysuzluğundan bahsetmektedir. Ayrıca Âişe *radıyallahu anhâ*'nın Mervân'a hitaben söylediği "Fâtıma'nın hadisini dikkate almamanın sana hiçbir zararı olmaz" sözü de Fâtıma'nın hadisinin, ona göre diğer üç talâk veya bâin talâkla kesin olarak boşanmış kadınlar hakkında geçerli bir sünnet olmadığını; bunun sadece Fâtıma'ya özgü bir durumdan, yani "huysuzluğundan" kaynaklandığını göstermektedir. Dolayısıyla üç talâkla/bâin talâkla boşanmış olan kadınların "çirkin huyları," Âişe *radıyallahu anhâ*'ya göre, Allah *azze ve celle*'nin ***"Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar"***[527] buyruğuyla söz konusu kadınlara evlerinden çıkarılma yasağının getirildiği âyette istisna edilen "apaçık edepsizliğin (fâhişetün mübeyyine)" kapsamına girmektedir. Nitekim İbn Abbâs da buradaki "apaçık edepsizliğin," üç talâk veya bâin talâkla boşanmış kadının, kendisini boşayan kocasına karşı gösterdiği pervasız ve çirkin tutum olduğu görüşündeydi. Şöyle ki:

١٨٧٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلالٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: وَلا يَخْرُجْنَ إِلا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ سُورَة الطَّلَاق آيَة، قَالَ: الْفَاحِشَةُ الْمُبَيِّنَةُ أَنْ تَفْحُشَ عَلَى أَهْلِ الرَّجُلِ وَتُؤْذِيَهُمْ.

1874- ... İkrime'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin ***"Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında kendileri de çıkmasınlar"*** beyanıyla ilgili bir soruya şöyle cevap verdi: "Apaçık edepsizlik, kocasının ailesine karşı edepsizlikte bulunması ve onlara eziyet etmesidir."[528]

***

526 Buhârî, Talâk 40; Müslim, Talâk 54.

527 Talâk 65/1.

528 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 71; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 708. Ayrıca bk. 1802 no'lu rivayet.

Nitekim Fâtıma'nın bu yönüyle ilgili olarak İbnü'l-Müseyyeb'den de benzer bir görüş rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٨٧٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ: أَيْنَ تَعْتَدُّ الْمُطَلَّقَةُ ثَلاثًا؟ فَقَالَ: فِي بَيْتِهَا فَقُلْتُ: أَلَيْسَ قَدْ أَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاطِمَةَ ابْنَةَ قَيْسٍ أَنْ تَعْتَدَّ فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ؟ فَقَالَ: تِلْكَ امْرَأَةٌ فَتَنَتِ النَّاسَ، وَاسْتَطَالَتْ عَلَى أَحْمَائِهَا [بِلِسَانِهَا]، فَأَمَرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَعْتَدَّ فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، وَكَانَ رَجُلا مَكْفُوفَ الْبَصَرِ.

1875- … Amr b. Meymûn'un rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: Saîd b. el-Müseyyeb'e "Üç talâkla boşanmış kadın nerede iddet bekler?" diye sordum. Bana "Evinde" diye cevap verdi. Ben de "Peki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fâtıma bint Kays'a, İbn Ümmi Mektûm'un evinde iddet beklemesini emretmemiş miydi?" dedim. Şöyle cevap verdi: "O, insanları yanıltmış bir kadındır. Kocasının akrabalarına [dil uzatmış][529] eziyet etmişti. Bu sebeple Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* İbn Ümmi Mektûm'un evinde iddet beklemesini emretmişti. Bu kişi de gözleri görmeyen biriydi."[530]

***

Ayrıca bu konuda Ebû Seleme veya ez-Zührî'den de şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٨٧٦ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ فَاطِمَةَ، أَخْبَرَتْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: اعْتَدِّي فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَأَنْكَرَ النَّاسُ عَلَيْهَا مَا كَانَتْ تُحَدِّثُ بِهِ مِنْ خُرُوجِهَا قَبْلَ أَنْ تَحِلَّ.

1876- … el-Leys'in Ukayl (b. Hâlid)'den rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın bana aktardığına göre, Fâtıma, ona şunu haber vermiş: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisine ***"İbn***

529 Köşeli parantez içindeki ifadenin karşılığı olan "bi lisânihâ" kaydı, eserin yazma ve basılı nüshalarında geçmemektedir. Biz bunu rivayetin aynı sened ve metinle geçtiği *Şerhu Meâni'l-âsâr*'dan (bk. III, 69) tespit ederek metne koyup çevirdik. (Çeviren)

530 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 69.

Ümmi Mektûm'un evinde iddetini bekle" buyurmuş. İnsanlar ise Fâtıma'nın, henüz iddeti dolmadan başka yere çıkması meselesini anlatmasına karşı çıkmaktadırlar.[531]

***

Burada da görüldüğü üzere Ebû Seleme veya ez-Zührî, insanların, Fâtıma'nın bu konuda anlattıklarına karşı çıktıklarını haber vermektedir. Bu noktada sadece otorite "insanlar"ın itirazlarından bahsedildiği açıktır. Dolayısıyla bu otoritelerin, Fâtıma'nın bu husustaki rivayetine karşı çıkmış olmaları, ilgili hükmün terk edilmesini ve başkasının esas alınmasını gerektirir.

Ayrıca Âişe *radıyallahu anhâ*'dan, bu konuda kendisinden rivayet ettiğimizin dışında bir kanaldan da "üç talâkla veya bâin talâkla kesin olarak boşanmış olan kadınlar için geçerli olmayan ve sözü geçen gerekçenin haricinde başka bir sebeple Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Fâtıma'ya evinden çıkmayı emrettiğini" ifade eden bir rivayet nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٨٧٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى مَرْوَانَ، فَقُلْتُ: إِنَّ امْرَأَةً مِنْ أَهْلِكَ طُلِّقَتْ، فَمَرَّتْ عَلَيْنَا آنِفًا وَهِيَ تَنْتَقِلُ، فَعِبْتُ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ، فَقَالُوا: أَمَرَتْنَا فَاطِمَةُ ابْنَةُ قَيْسٍ وَأَخْبَرَتْنَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهَا أَنْ تَنْتَقِلَ حِينَ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا إِلَى ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَقَالَ مَرْوَانُ: أَجَلْ هِيَ أَمَرَتْهُمْ بِذَلِكَ قَالَ عُرْوَةُ: فَقُلْتُ: أَمَا وَاللهِ لَقَدْ عَابَتْ ذَلِكَ عَائِشَةُ أَشَدَّ الْعَيْبِ، وَقَالَتْ: إِنَّ فَاطِمَةَ كَانَتْ فِي مَكَانٍ وَحْشٍ، فَخِيفَ عَلَى نَاحِيَتِهَا، فَلِذَلِكَ أَرْخَصَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1877- … Hişâm b. Urve'nin rivayet ettiğine göre, babası (Urve) dedi ki: Mervân'ın yanına girdim ve şöyle dedim: Senin ailenden bir kadın, (kocası tarafından) boşanmış; az önce de (evinden başka bir yere) taşınırken bize uğradı. Ben de bunu yapanları ayıplayınca bana (gerekçe olarak) şöyle dediler: "Bize böyle yapmamızı Fâtıma bint Kays emretti; ayrıca kocası onu boşayınca, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine İbn Ümmi Mektûm'un yanına taşınmasını emrettiğini de bize söyledi." Mervân da "Evet, doğru. Fâtıma onlara böyle yapmalarını emretmişti" dedi.

531 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 65, 69. Farklı lafızla gelen bir metin için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 416.

Urve de dedi ki: Allah'a yemin olsun ki, Âişe *radıyallahu anhâ* bu haberi şiddetle kınamış ve şöyle demiştir: "Fâtıma ıssız bir yerdeydi ve başına bir şeyin gelmesinden endişe ediliyordu. Bu sebeple Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* taşınmasına izin vermişti."[532]

***

Ayrıca Fâtıma'nın yine kendisinden nakledilen bir rivayete göre de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ona başka bir yere taşınmasını emretmesinin gerekçesi, kocasının ona herhangi bir şey yapması endişesiydi.

١٨٧٨ - حَدَّثَنَا أَبُو شُعَيْبٍ صَالِحُ بْنُ شُعَيْبِ بْنِ أَبَانٍ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى الزَّمِنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ فَاطِمَةَ ابْنَةِ قَيْسٍ، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ زَوْجِي طَلَّقَنِي، وَإِنَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَقْتَحِمَ عَلَيَّ، فَقَالَ: انْتَقِلِي عَنْهُ.

1878- Ebû Şuayb Salih b. Şuayb b. Ebân el-Basrî'nin bize, Muhammed b. el-Müsennâ ez-Zemin > Hafs b. Gıyâs > Hişâm b. Urve > babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Fâtıma bint Kays şöyle dedi: Ben "Ey Allah'ın Rasûlü! Kocam beni boşadı ve yanıma zorla girme niyeti var" dedim. Allah Rasûlü bana ***"Onun yanından başka bir yere taşın"*** buyurdu.[533]

١٨٧٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، أَنَّ فَاطِمَةَ، قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ زَوْجِي طَلَّقَنِي ثَلَاثًا، أَخَافُ أَنْ يُقْتَحَمَ عَلَيَّ، فَأَمَرَهَا بِالتَّحْوِيلِ.

1879- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Hafs > Hişâm b. Urve > Urve yoluyla rivayet ettiğine göre, Fâtıma "Ey Allah'ın Rasûlü! Kocam beni üç talâkla boşadı ve zorla yanıma girilmesinden/saldırıya uğramaktan endişe ediyorum" deyince Allah Rasûlü ona oradan ayrılmasını emretti.[534]

***

532 Metnin tamamı için bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* IV, 61. Rivayetin Hz. Âişe ile ilgili kısmı için bk. Buhârî, Talâk 40; Ebû Dâvûd, Talâk 38.

533 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 72.

534 Müslim, Talâk 53; İbn Mâce, Talâk 9; Nesâî, Talâk 70.

Fâtıma bint Kays'ın, sözünü ettiğimiz üç talâk ile kendisini boşamış olan kocasından boşandıktan sonra iddet beklerken "nafaka ve mesken hakkı olmadığına" dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kararından bahsettiği bu hadis, bildiğimiz kadarıyla hangi kanalla rivayet edilmiş olursa olsun, mutlaka bu bölümde zikrettiğimiz kanalların birisine dâhil olmaktadır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisinde kendilerinden daha önce bahsettiğimiz sahâbiler de Fâtıma'ya bu meselede karşı çıkmışlar, tepki göstermişlerdir. Kimileri Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu yönde verdiği kararı Fâtıma'ya özgü bir sebebe bağlamış; kimileri Fâtıma'nın, (ıssız bir yerde kalmasından dolayı) birtakım korku ve kuruntulara kapılmasından endişe ettiği için, kimileri de (kocası ve kocasının ailesiyle ilgili olarak) asılsız şeyler söylemesinden kaygı duyduğu için Allah Rasûlü'nün onun hakkında böyle bir karar verdiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içinde Fâtıma dışındaki hiçbir sahâbiden ve onun hadisine karşı çıkan hiçbir kimseden, söz konusu hadisi kabul ettiğine, onunla amel ettiğine, bu hükmü insanlara dayattığına ve bu yönde fetva verdiğine dair bir bilgi bize ulaşmış değildir. Sadece İbn Abbâs'tan bu hususta nakledilen şöyle bir rivayet vardır:

١٨٨٠ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي الْمُطَلَّقَةِ ثَلَاثًا وَالْمُتَوَفَّى عَنْهَا: لَا نَفَقَةَ لَهُمَا، وَتَعْتَدَّانِ حَيْثُ شَاءَتَا.

1880- ... el-Haccâc (b. Ertât)'ın bize Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, üç talâkla boşanmış ve kocası ölmüş olan iki kadın hakkında "Nafaka hakları yoktur ve diledikleri yerde iddetlerini bekleyebilirler" demiştir.[535]

***

Biz daha önce bu meselede Abdülvâhid b. Ziyâd > el-Haccâc b. Ertât > İbn Abbâs senediyle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Fâtıma'ya, kocası kendisini boşayınca mesken ve nafaka hakkı vermediğini rivayet etmiştik.[536]

535 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 70.

536 Bk. 1859 no'lu rivayet.

Böylece İbn Abbâs'tan rivayet edilen bu hadislerin her ikisi de gelip el-Haccâc b. Ertât'a dayanmış olmaktadır. el-Haccâc'ın herhangi bir semâ kaydı zikretmeksizin (bizzat "işittim" demeksizin) irsâl ettiği rivayetleri konusunda isnad otoritelerinin görüşleri ise, bu işin ehli olan ilim adamlarının malumudur.[537]

Bu durumda eğer biri, Fâtıma'nın, bu bölümde kendisinden rivayet ettiğimiz meselesinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği rivayeti desteklemek ve ilgili rivayetin, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'na aykırı olmadığını ispatlamak maksadıyla daha önce zikrettiğimiz Ubeydullah b. Abdullah hadisinde[538] yine Fâtıma'nın kullandığı delili öne sürecek olursa, ona şöyle denilir:

Fâtıma bint Kays'ın, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman, iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun. Apaçık bir hayasızlık yapmaları hâli bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir"***[539] beyanından hareketle, Kur'ân'ın kesin olarak boşanmış kadınlar (mebtûte) hakkında değil de henüz boşama işlemi sona ermemiş kadınlar hakkında hüküm indirdiği; bunun da kesin olarak boşanmış (mebtûte) kadınlarla ilgili olmayıp onların dışında, kendilerini ric'î talâkla boşayan kocalarının nikâhına yeniden dönme imkânları bulunan kadınlarla ilgili olduğu yönündeki iddiasına gelince; bu husustaki yaklaşım şöyledir:

Söz konusu âyet, kendileriyle zifafa girilmiş ve iddet bekleyen bütün kadınlar için geçerlidir. Çünkü Allah *azze ve celle* ***"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman, iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın... Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir"***[540]

537 "İrsâl" kavramının buradaki anlamı "ravinin, aynı asırda yaşadığı hâlde görüşmediği kimselerden rivayette bulunmasıdır." el-Haccâc b. Ertât da böyle yapan raviler arasında zikredilmektedir. Geniş bilgi için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye,* thk. Ebû Abdillah es-Sûrakî - İ. Hamdî el-Medenî, el-Mektebetü'l-ilmiyye, Medine, tsz., s. 384. Ayrıca bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü,* s. 164. (Çeviren)

538 Bk. 1860 no'lu rivayet.

539 Talâk 65/1.

540 Talâk 65/1.

âyetinde kadınları, iddetlerini gözeterek boşamayı emretmekte; bu emirden sonraki hükümleri de buna atfetmektedir. Ayrıca kocası tarafından iddet gözetilerek peş peşe iki talâkla boşanan kadının, mesken ve nafaka hakkı bulunmaktadır. Bu hususta ilim adamlarının tamamı ittifak hâlindedir; aralarında hiçbir ihtilaf yoktur. Dolayısıyla bu durumdaki bir kadının, kendisini boşayan kocasının nikâhına yeniden dönmesi mümkündür. Daha sonra kocası isterse, sonrasında karısını nikâhına döndürme hakkının kalmayacağı üçüncü bir talâkla da onu boşayabilir. Ancak iddet gözeterek gerçekleştirdiği bu son talâk, diğer ilk iki talâkın her birinin hükmünde olduğu gibi eşine el sürmediği bir temizlik döneminde olacaktır.

Buna göre; eğer bu üçüncü talâk, iddetin gözetildiği ve sınırları dâhilinde kadına dokunulmadığı bir temizlik evresinin çerçevesi dışına çıkmıyorsa ve ilgili kadının da -Allah *azze ve celle*'nin, Kur'ân'ın bu ve bunun dışındaki sûrelerinde açıkladığı şekliyle- ilk iki talâkın her biri için ay veya hayız müddeti olarak beklemesi gereken iddet sürelerine benzer tarzda bahsi geçen üçüncü talâk için de iddet beklemesi gerekiyorsa, o hâlde sözü geçen üçüncü talâkın da kadının yükümlülüklerini kaldırmadığı gibi onun mesken ve nafaka hakkını da elinden almaması gerekir. Netice olarak bu durumdaki bir kadın, kocalarının nikâhına tekrar döndürülme imkânı veren ric'î talâkla boşanmış diğer kadınların hükümlerine tâbidir. Böylece iddet beklemeleri gereken bütün boşanmış kadınların, bu sûrede geçen hükümlerin tamamının muhatapları oldukları kesinlik kazanmaktadır. Şu kadar var ki Allah *azze ve celle,* söz konusu kadınlar arasından, kocalarının nikâhına yeniden döndürülme imkânı olmayanların döndürülmesini değil, sadece döndürülmesi mümkün olanları zikretmiştir.

Arzettiğimiz bu gerekçelerden dolayı Fâtıma'nın hadisi, iddet bekleyen boşanmış diğer kadınları bağlayıcı nitelikte ve itibara alınması gereken bir "delil olma" özelliğini yitirdiği için biz de ilim adamlarının bu meseledeki görüşlerine başvurduk ve onların bu noktada üç görüşe ayrıldıklarını tespit ettik. Şöyle ki:

Bir grup, "Bu durumdaki bir kadının nafaka hakkı da yoktur, mesken hakkı da" diyerek bu görüşün delili olarak, bu bölümde rivayet ettiğimiz Fâtıma hadisini öne sürmektedir. Hâlbuki Fâtıma hadisinde, bu yaklaşımın delili sayılabilecek bir şeyin bulunmadığı (daha önce) sabit olmuştu.

Bir diğer grup da "Mesken ve nafaka hakkı vardır" demiştir. Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve onların haricindeki pek çok ilim ehli

de bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Buna delil olarak da bizim daha önce zikrettiğimiz Ömer ve İbn Mes'ûd *radıyallahu anhumâ*'nın kendi görüşleri ile yine Ömer *radıyallahu anh*'ın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği rivayeti öne sürmektedirler.

Diğer bir grup ise "Mesken hakkı olmakla birlikte, hamile değilse nafaka hakkı yoktur. Ancak hamileyse, doğum yapıncaya kadar hem nafaka hem de mesken hakkı bulunmaktadır" demektedir. Mesken hakkının gerekliliğine dair Allah *azze ve celle*'nin ***"Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar"***[541], buyruğunu delil göstermektedirler. Buradaki hüküm ise umûm (genel) niteliklidir. Nafaka yükümlülüğünün delili olarak da yine Allah *azze ve celle*'nin ***"Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin"***[542] âyetini öne sürmüşlerdir. Mâlik, Şâfiî ve Hicaz ehlinden olan pek çok âlim böyle söylemiş ve bu görüşü savunmuşlardır. Nitekim Yunus bize, İbn Vehb kanalıyla Mâlik'in burada zikrettiğimiz görüşünü aktarmıştır.

er-Rabî'in bize aktardığına göre Şâfiî de buradaki kanaatini dile getirmiş ve zikrettiğimiz Fâtıma hadisinin aslî hâlinin, kendisinin, hamile olmayan mebtûte kadınlarla ilgili görüşündeki yaklaşımla örtüştüğünü yani "Bu kadınların, iddetleri süresince, kendilerini boşayan kocalar üzerinde nafaka hakları olmadığını, ancak iddetleri doluncaya kadar mesken haklarının bulunduğunu" belirterek şöyle demiştir: "Fâtıma'nın zikrettiğimiz hadisinde -Mâlik > Abdullah b. Yezîd > Ebû Seleme > Fâtıma kanalıyla gelen hadisi kastediyor- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine hitaben söylediği ***'Senin nafaka hakkın yok!'*** sözü, 'Çünkü sen hamile değilsin' şeklinde; ***'İbn Ümmi Mektûm'un evine taşın'*** sözü de 'Zira sen, hayasızca davrananlardan[543] sayılmanı gerektirecek pervasız ve çirkin davranışlarda bulundun. Allah *azze ve celle* de boşanmış kadınlar içerisinde bu tarz tavır takınanların evlerinden çıkarılmalarına müsaade etmiştir' anlamında anlaşılmalıdır. Kaldı ki Fâtıma'dan gelen bu hadisteki karışıklık, eş-Şa'bî'nin rivayetinden kaynaklanmaktadır. Çünkü o, Fâtıma'dan, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine ***'Senin nafaka hakkın da yok, mesken hakkın da'*** dediğini rivayet etmiştir. Hâlbuki Hicazlı arkadaşlarımızın Fâtıma'dan naklettikleri rivayet,

541 Talâk 65/1.

542 Talâk 65/6.

543 Burada, Talâk 65/1'deki ***"fâhişetün mübeyyine"*** ibaresine işaret edilmektedir. (Çeviren)

bizim kanaatimizle örtüşmekte ve mesken hakkının olup nafaka hakkının olmadığı yönünde zikrettiğimiz görüşümüzün çerçevesi dışına çıkmamaktadır."

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bizim bu konudaki kanaatimiz ise böyle olmadığı gibi bize göre Fâtıma hadisinin aslı da eş-Şa'bî'nin ondan rivayet ettiği şekilden başkası değildir. Çünkü eş-Şa'bî, ilimde otorite olan ve ezber gücü üstün, aldığı rivayeti eksiksiz alıp aktarabilen, sağlam, titiz ve öncü bir şahsiyettir. Üstelik Hicazlıların pek çoğu da bu rivayette ona muvâfakat[544] etmektedir. Mesela; Ubeydullah b. Abdullah,[545] Kabîsa,[546] İbn Ebi'l-Cehm,[547] Muhammed b. Abdurrahman[548] ve Ebû Seleme[549] bunlardandır.

Ayrıca Mâlik de bu rivayette ona muvâfakat etmiştir. Her ne kadar Mâlik, bunu sadece Abdullah > Seleme kanalıyla kendisinden aktardığımız ve kendisine ulaştığı şekliyle (eş-Şa'bî'nin lafzından farklı olarak) rivayet etmişse de[550] el-Leys, yine (Mâlik'in isnadındaki) Abdullah > Seleme yoluyla aldığı bu rivayeti, tıpkı eş-Şa'bî'nin Fâtıma'dan aktardığı rivayet gibi harfi harfine aynı şekilde nakletmiştir.[551]

Yine eş-Şa'bî'nin bu rivayetine muvafakat edenlerden biri de Yahyâ b. Ebî Kesîr'dir.[552] Yahyâ b. Ebî Kesîr de titiz ve sağlam, üstün hafıza gücüne ve derin ilme sahip değerli bir otoritedir. Hatta Eyyûb es-Sahtiyânî onun hakkında "Yeryüzünde Yahyâ b. Ebî Kesîr gibisi kalmadı" diyerek onu bütün insanların önüne geçirmiştir.

Öte yandan İbn Ebî Zi'b'in dayısı el-Hâris b. Abdurrahman da Yahyâ'ya bu rivayette muvafakat etmektedir. el-Hâris ise rivayetleri sahih, ilim ehli bi-

---

544 Muvafakat kavramıyla ilgili açıklama daha önce 1857 no'lu rivayetin girişinde yapılmıştı. Burada da aynı şekilde Tahâvî, eş-Şa'bî'nin rivayetine muvafakat edenleri sayarken, onun, Fâtıma'dan aldığı rivayeti aynı şekilde ondan alanları kastetmekte; dolayısıyla eş-Şa'bî'nin teknik anlamda "şeyhi/hocası" sayılan Fâtıma bint Kays'tan aynı rivayeti alanların eş-Şa'bî'ye muvafakat etmiş olduklarını belirtmektedir. (Çeviren)

545 Bk. 1860, 1861 ve 1862 no'lu rivayetler.

546 Bk. 1860, 1861 ve 1862 no'lu rivayetler.

547 Bk. 1846 no'lu rivayet.

548 Bk. 1857 no'lu rivayet.

549 Bk. 1846, 1852-55 ve 1857 no'lu rivayetler.

550 Bk. 1853 no'lu rivayet.

551 Bk. 1852 no'lu rivayet.

552 1844 no'lu rivayeti kastetmektedir.

ridir ve bu meselede Ebû Seleme > Fâtıma kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, eş-Şa'bî'nin yine Fâtıma yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği rivayetin aynısını nakletmektedir.[553]

Şâfiî'nin "Fâtıma'ya, hamile olmadığı gerekçesiyle nafaka verilmediği" şeklindeki görüşüne gelince; bu yaklaşım sadece onun Fâtıma hadisi hakkındaki bir yorumudur ve hadiste açıkça bulabildiği bir hüküm değildir. Başkası da o hadis hakkında daha farklı bir yorum yapmaktadır. Mesela; Fâtıma'nın, evinden çıkmasını gerektirecek ölçüde pervasız davrandığı ve çirkin tutumlar sergilediği için nafakadan men edildiği yorumunu yapmışlardır. Dolayısıyla zorunlu hâle gelen o evden çıkma meselesi, "itaatsizlik (nüşûz)"[554] olarak kabul edilen tutumundan kaynaklanmakta ve söz konusu nüşûzu sebebiyle nafakadan mahrum kalmış olmaktadır. Nitekim nafakayı hak eden boşanmış bir kadının, "itaatsizlik" ederek kocasının evinden çıkması hâlinde de aynı hüküm geçerlidir ve böyle olduğu müddetçe kocasının üzerinde herhangi bir nafaka hakkı da yoktur. Sonuç olarak Fâtıma hadisine ilişkin burada zikrettiğimiz iki yorumdan birinin diğerine üstünlüğü bulunmamaktadır.

Şimdi biz tekrar, kendilerini boşayan kocalarının nikâhına dönme imkânı kalmamış hamile kadınlara nafaka verilmesi meselesine dönecek olursak; ilim adamlarından bazıları, "Allah *azze ve celle*'nin 'Hamile kadınlara'[555] yönelik olarak, hamile oldukları anlaşılınca kendilerine nafaka verilmesine hükmetmiş olması, hamile olmadıkları takdirde nafaka haklarının olmadığına delildir" demiş olsalar da onlara şöyle denilir: Bu noktada, sizin te'vilinizin ve benimsediğiniz görüşün dışındaki anlam ve te'viller de mümkündür. Çünkü Allah *azze ve celle* ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır..."***[556] âyetiyle şunu bildirmeyi murad etmiş de olabilir: Doğum yapıp hamileliklerinin sona ermesiyle birlikte onlara ödenmekte olan nafaka da kesilir. Bu durumda Allah *azze ve celle* burada, boşanmış hamile kadınlara verilecek nafakanın son bulacağı "sınırı" haber vermiş olmaktadır. Nitekim Allah *azze ve celle* ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır"*** buyurarak hamile kadın-

553 Bk. 1857 no'lu rivayet.

554 Nüşûz: Dik başlılık. Eşlerin evlilik hukukuna riayet etmemeleri. Kadının kocasına itaat etmemesi, ona kötü davranması, haklı bir gerekçe bulunmadan eşiyle birlikte olduğu evi terk etmesi. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 372. (Çeviren)

555 Talâk 65/4.

556 Talâk 65/4.

ların iddet sürelerinin nihayete ereceği noktayı bildirmektedir. Yine ***"Farz olan bekleme müddeti dolmadan, nikâh kıymaya kalkışmayın"***[557] âyetinden de "iddet süresi dolunca nikâh kıymaya kalkışmanın caiz olacağı" sonucu çıkmaktadır.

Ayrıca hamile olan mebtûte kadına ödenecek nafaka, mutlaka iki gerekçeden birine dayanmaktadır. Bunlar da:

1. İçinde bulunduğu ve boşanmadan kaynaklanan iddet hâli,

2. Kendisini boşayan kocasından olma bebeğini karnında taşımasıdır. Çünkü bebeğin gıda ihtiyacı ancak onu taşıyan annesinin gıda ihtiyacının karşılanmasıyla mümkündür.

Buna göre eğer söz konusu nafaka, kadının içinde bulunduğu iddet hâlinden dolayı ödeniyorsa, o zaman, hamile olsun veya olmasın, bütün boşanmış kadınlara bu hamile kadınlara ödenen nafakanın aynısı ödenecektir. Yok eğer nafaka, hamileliğinden dolayı veriliyorsa, bu durumda bebeğin gıdası annesine verilecektir; çünkü bebeğin gıda ihtiyacı ancak bu şekilde karşılanabilir.

Bu noktada âlimlerin, dünyaya gelmiş olan küçük bebeğin, zengin olması hâlinde, babasının üzerinde nafaka hakkının bulunmadığı konusunda ihtilaf etmediklerini görmekteyiz. Ayrıca bebeğin babası, hâkimin verdiği karar doğrultusunda, bebeğin malı olmadığı gerekçesiyle ona nafaka ödedikten sonra nafakanın ödendiği dönemde bebeğin, babasının nafakayla mükellef tutulmasını gerektirmeyecek ölçüde mal varlığına sahip olduğu anlaşılsa, babası, bebeğe yaptığı harcamaları onun malından geri alma hakkını elde eder ve alır.

Ayrıca ilim adamları, bahsi geçen (boşanmış) hamile kadınlara nafaka ödenmesinin vacip olduğu konusunda da ihtilaf etmemektedirler. Buna göre baba, (boşadığı hamile) karısına nafaka ödemesine rağmen daha sonra -hâkimin, baba hakkında o [hamile karısına] nafaka ödemesini kararlaştırdığı bir dönemde,- henüz anne karnında olan bebeğin, anne bir kardeşinin [daha önce] ölmesi üzerine onun geriye bıraktığı mala mirasçı olup zenginleştiği anlaşılırsa, bu durumda o baba, [anneye nafaka olarak ödediklerinden] hiçbir şeyi o bebeğin malından geri alamaz.[558] Bu da gösteriyor ki, zikrettiklerimiz

557 Bakara 2/235.

558 Tahâvî bu meseleyi *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (III, 72) benzer cümlelerle daha açık bir şekilde anlattığı için, kapalı olan noktaları orayı dikkate alarak çevirdik ve bunları köşeli parantez

arasında nafakanın aslî gerekçesi, boşanmış ve iddet beklemekte olan annedir; onun hamileliği değildir. Nafakanın sebebi hamilelik olsaydı, nafakayı ödeyen (babanın), ödediği nafakayı sözünü ettiğimiz bebeğin malından geri alma hakkı olabilirdi. Zira önceleri bebeğin mal varlığı olmadığı düşüncesiyle ona harcamada bulunuyordu; mal varlığının olduğunu ise daha sonra öğrenmişti. Bu durumda zikrettiğimiz çerçevede ödenen nafakaların bebekten geri alınması durumu ortadan kalktığına göre, ilgili nafakaların bebek için ödendiği ihtimali de ortadan kalkmakta ve boşanmış ve iddet bekleyen annesi için ödendiği ihtimali kesinleşmektedir.

Bu durum böyle kesinleşince, hamile olsun veya olmasın boşanmış ve iddet bekleyen her kadın için de aynı şey geçerlidir. Buna göre, ister hamile olsun veya olmasın, ister bâin talâkla boşanmış olsun veya olmasın; bütün boşanmış ve iddet bekleyen kadınlara nafaka ve mesken temin etme yükümlülüğü sabit olmaktadır. Nitekim Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed, bu konuda kendilerinden aktarmış olduğumuz rivayetlerde de geçtiği üzere böyle söylemektedirler.

[Bu görüş aynı zamanda Saîd el-Müseyyeb'den de rivayet edilmektedir]:[559]

١٨٨١ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: الْمُطَلَّقَةُ ثَلَاثًا لَهَا السُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ.

1881- … Abdülkerîm'in rivayet ettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb şöyle dedi: "Üç talâkla boşanmış olan kadının hem mesken hem de nafaka hakkı vardır."[560]

içinde gösterdik. (Çeviren)

559 Köşeli parantez içindeki bu cümle eserin yazma ve basılı nüshalarında yer almamaktadır. Ancak biz müellifin bu cümleden sonra aktaracağı 1881 no'lu rivayet ile parantez öncesi cümle arasında bir kopukluk olduğunu hissettik. Zira ilgili rivayette, yukarıda adı verilen alimlerden hiçbirinden bahsedilmeksizin doğrudan Saîd b. el-Müseyyeb'in kanaatine yer verilmektedir. Bu noktada farklı bir ismi zikretmek için giriş mahiyetinde bir cümlenin olması gerektiğini düşünerek müellifimizin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ına (III, 72-73) baktık ve tahmin ettiğimiz gibi bir giriş cümlesinin var olduğunu hatta İbrahim en-Nehaî'nin aynı konudaki görüşüne de yer verildiğini tespit ettik. Bu itibarla biz de oradaki cümleyi buraya ekledik. (Çeviren)

560 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 73.

Biz buraya kadarki bölümde ilim adamlarının, hamile olmayan mebtûte kadınlara nafaka ödeme ile ilgili ihtilaflarını; ayrıca hamile ve mebtûte kadınlara verilecek nafaka konusundaki ittifaklarını açıklamış olduk.

Şimdi de bunun peşinden, kocaları vefat etmiş hamile kadınların hükümlerinden söz etmemiz gerekmektedir: Bu durumdaki kadınların, müteveffâ kocalarının mallarından alabilecekleri bir nafaka hakları var mıdır, yok mudur? Bu noktada yaptığımız incelemede Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı, onlardan sonraki tâbiin nesli ve onları takip eden tebe-i tâbiin nesli içerisinde fetva ehliyetine sahip kimselerin, bu hususta ihtilaf ettiklerini gördük.

Bir grup "Doğum yapıncaya kadar, ölen kocalarının mallarından nafaka alma hakları vardır" demiştir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bu görüşü benimseyenler arasında İbn Mes'ûd ve İbn Ömer de bulunmaktadır. Şöyle ki:

١٨٨٢ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي لَيْلَى، وَأَشْعَثُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لَهَا النَّفَقَةُ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ حَتَّى تَضَعَ مَا فِي بَطْنِهَا.

1882- ... eş-Şa'bî'nin rivayet ettiğine göre, İbn Mes'ûd şöyle diyordu: "Karnındakini doğurana kadar, malın tamamından[561] nafaka alma hakkı vardır."[562]

١٨٨٣ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، فِي الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا وَهِيَ حَامِلٌ: لَهَا النَّفَقَةُ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ.

1883- ... ez-Zührî'nin, Sâlim yoluyla babasından (İbn Ömer'den) rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, hamileyken kocası vefat eden kadın hakkında "Malın tamamından nafaka alma hakkı vardır" dedi.[563]

***

561 Malın tamamından kasıt, herhangi bir vasiyet, miras, hibe, borç vs. payı düşülmeden malın tamamının dikkate alınmasıdır. (Çeviren)

562 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 39.

563 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 38.

Sahâbe neslini izleyen (tâbiîn) neslinden bu görüşü benimseyenler arasında Şurayh, Ebu'l-Âliye, Hılâs b. Amr, eş-Şa'bî ve en-Nehaî de bulunmaktadır. Şöyle ki:

١٨٨٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، وَشُرَيْحٍ، وَخِلاسٍ، أنهم قَالُوا فِي هَذَا: نَفَقَتُهَا مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ.

1884- ... Katâde'nin rivayet ettiğine göre, Ebu'l-Âliye, Şurayh ve Hılâs bu konuda şöyle demişlerdir: "Kadının nafakası malın tamamından ödenir."

١٨٨٥ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ شُرَيْحٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لَهَا النَّفَقَةُ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ حَتَّى تَضَعَ مَا فِي بَطْنِهَا.

1885- ... eş-Şa'bî'nin rivayet ettiğine göre, Şurayh şöyle diyordu: "O kadının, karnındakini doğurana kadar malın tamamından nafaka alma hakkı vardır."[564]

١٨٨٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: نَفَقَتُهَا مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ.

1886- ... Hammâd'ın rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: "Kadının nafakası, malın tamamından ödenir."[565]

***

Diğer bir grup ise "Bu kadınların, vefat eden kocalarının mallarından nafaka alma hakları yoktur" demiştir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından İbn Abbâs, İbnü'z-Zübeyr ve Câbir bu kanaati savunmaktadırlar. Şöyle ki:

١٨٨٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ شِنْظِيرٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي الرَّجُلِ يَمُوتُ عَنِ امْرَأَتِهِ حَامِلاً، قَالَ: نَفَقَتُهَا مِنْ نَصِيبِهَا.

564 Benzer bir lafızla bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 39.

565 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 598.

1887- … Atâ'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, hanımının hamile olduğu dönemde vefat eden adamın durumuyla ilgili olarak "Hanımının nafakası, kendisine ayrılan (miras) payından ödenir" demiştir.[566]

١٨٨٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبَّادِ بْنِ أَبِي ذَكْوَانَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ، هَكَذَا قَالَ ابْنُ أَبِي ذَكْوَانَ.

1888- … Hammâd, Amr b. Dînâr > Abbâd b. Ebî Zekvân yoluyla İbn Abbâs'tan bu görüşü aynı şekilde rivayet etti. İbn Ebî Zekvân da böyle söylemektedir.

١٨٨٩ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي الْحَامِلِ إِذَا مَاتَ عَنْهَا زَوْجُهَا فَأَنْفَقَتْ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: لَهَا النَّفَقَةُ مِنْ نَصِيبِهَا وَقَضَى بِهِ ابْنُ الزُّبَيْرِ.

1889- … Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Amr b. Dînâr, kocası vefat ettiği için nafakasız kalan hamile kadınla ilgili olarak şöyle diyordu: "İbn Abbâs bu konuda 'Kendisine ayrılan (miras) payından nafaka hakkı vardır' diyordu. İbnü'z-Zübeyr de bu görüşe göre hüküm vermiştir."[567]

١٨٩٠ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِذَا مَاتَ عَنِ الْمَرْأَةِ زَوْجُهَا وَهِيَ حُبْلَى أَوْ غَيْرُ حُبْلَى فَنَفَقَتُهَا مِنْ نَصِيبِهَا.

1890- … Ebû Hanîfe'nin, Habîb b. Ebî Sâbit'ten rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Kocası ölen kadın, hamile olsa da olmasa da nafakasını kendine ayrılan (miras) payından alır."[568]

١٨٩١ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ الْجُعْفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ {وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ}، قَالَ: لَيْسَ لِلْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا نَفَقَةٌ، إِنَّمَا النَّفَقَةُ لِلْمُطَلَّقَةِ مِنْ زَوْجِهَا مَا دَامَتْ فِي الْعِدَّةِ.

566 Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 596.

567 Benzer ifadelerle bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 597.

568 Ebû Yusuf, *el-Âsâr,* thk. Ebu'l-Vefâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., s. 129.

1891- ... Amr b. Dînâr'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, ***"Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin"***[569] âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Kocası vefat eden kadının nafaka hakkı yoktur. Nafaka sadece kocasından boşanmış kadına, iddet beklediği sürece verilir."[570]

١٨٩٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ مُوسَى، عَنِ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّهُ قَالَ: لَيْسَ لِلْمُتَوَفَّى عَنْهَا نَفَقَةٌ، حَسْبُهَا الْمِيرَاثُ.

1892- ... Eyyûb b. Musa'nın, Ebu'z-Zübeyr'den[571] rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Kocası ölen kadına nafaka yoktur. Miras ona yeter!"[572]

١٨٩٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، فِي الرَّجُلِ يَمُوتُ عَنِ امْرَأَتِهِ حَامِلاً، قَالَ: نَفَقَتُهَا مِنْ نَصِيبِهَا.

1893- ... Hammâd'ın yine Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Câbir, hanımının hamile olduğu dönemde vefat eden bir adamın durumuyla ilgili olarak "Hanımının nafakası, kendisine ayrılan (miras) payından ödenir" demiştir.

Bu sahâbîleri takip eden (tâbiîn) içerisinde İbnü'l-Müseyyeb, el-Hasen (el-Basrî) ve Atâ b. Ebî Rabâh gibi âlimler de bu görüşü benimsemektedirler. Şöyle ki:

١٨٩٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ دَاوُدَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ فِي هَذَا: إِذَا مَاتَ الرَّجُلُ وَقَعَ الْمِيرَاثُ مَوَاقِعَهُ.

1894- ... Hammâd'ın Dâvûd'dan rivayet ettiğine göre, İbnü'l-Müseyyeb bu konuda şöyle demiştir: "Bir adam öldüğünde miras artık hak sahiplerinin tasarrufundadır."

569 Talâk 65/6.

570 Benzer bir rivayet için bk. Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 368.

571 Eserin yazma nüshasına bu isim doğru yazılmış olmasına rağmen basılı nüshada yanlışlıkla "İbnü'z-Zübeyr" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

572 Şâfiî, *Müsned,* II, 53; Abdurrezzâk, *Musannef,* V, 37, 38.

١٨٩٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، وَعَطَاءٍ، قَالَا: نَفَقَتُهَا مِنْ نَصِيبِهَا.

1895- ... Katâde'nin rivayet ettiğine göre, el-Hasen ve Atâ (bu hususta) şöyle demişlerdir: "Bu durumdaki kadının nafakası, kendisine ayrılan (miras) payından ödenir."[573]

***

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de meseleyi incelediğimizde şunu tespit ettik: Nafaka ödenmesi gereken mebtûte hamileye, kendisini boşayan kocasının, iddeti doluncaya kadar nafaka ödeme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu konuda ilim adamları arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Ayrıca kadının, karnında taşıdığı ve kendisini boşayan kocasına ait bebeğinden dolayı değil, bizatihi kendisi sebebiyle nafakayı hak etmiş olduğunu da biz daha önce bu mesele çerçevesinde açıklamıştık. Bu konuda yaptığımız açıklamalar yeterli olduğu için burada bunların tekrarına lüzum görmüyoruz.

Sonuç olarak; boşanmış olup iddet bekleyen hamile kadına, iddet beklediği için, kendisini boşayan kocası tarafından nafaka ödeme yükümlülüğü getirilmiş ve kocası ölen kadının da -hamile olduğunun bilinmemesi hâlinde-nafaka hakkının olmadığına dair âlimlerin ittifakıyla hükmedilmişse, bu durumda, kocası ölen kadının hamile olması durumunda da nafaka hakkının olmaması gerekir. Zira nafaka, iddet bekleyen kadına ödenir ve ilk bölümde de açıkladığımız gibi kadın, nafakayı, karnında taşıdığı bebekten dolayı değil, beklediği iddetten dolayı almaya hak kazanmıştır. Nitekim Mâlik, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed, Şâfiî ve bunların dışında, tabiîn sonrası tabaka içerisindeki çoğu ilim adamının bu meseledeki kanaati böyleydi.

573 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 597.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ...﴾

"BOŞANMIŞ KADINLARIN, HAKKANİYET ÖLÇÜLERİNDE (KOCALARINDAN) MENFAAT SAĞLAMA HAKLARI VARDIR" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Boşanmış kadınların, hakkaniyet ölçülerinde (kocalarından) menfaat sağlama hakları vardır. Bu, Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur"***[574] buyurmaktadır. Bu âyet, zâhir anlamı itibariyle kendileriyle gerdeğe girilmiş olsun veya olmasın ya da mehirleri belirlenmiş olsun veya olmasın bütün boşanmış kadınlar için geçerlidir. Nitekim bir çok ilim adamı bu görüşü benimsemiş ve savundukları bu görüşü, Ali, el-Hasen, İbn Cübeyr ve ed-Dahhâk b. Müzâhim'den de rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

١٨٩٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، وَمُوسَى بْنُ أَيُّوبَ الْغَافِقِيُّ، عَنْ إِيَاسِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ سَمِعَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، يَقُولُ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مَتعَةٌ.

1896- ... İyâs b. Ömer'in işittiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* şöyle diyordu: "Boşanmış her kadının menfaat hakkı (mut'a) vardır."

١٨٩٧ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مَتَاعٌ.

---

574 Bakara 2/241.

1897- … Yunus'un rivayet ettiğine göre, el-Hasen şöyle diyordu: "Boşanmış her kadının menfaat hakkı (metâ') vardır."[575]

١٨٩٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ}، قَالَ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مُتْعَةٌ.

1898- … Eyyûb'un rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr ***"Boşanmış kadınların, hakkaniyet ölçülerinde (kocalarından) menfaat sağlama hakları vardır. Bu, Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Boşanmış her kadının menfaat hakkı bulunmaktadır."[576]

١٨٩٩ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مَتَاعٌ حَتَّى الْمُخْتَلِعَةِ.

1899- … Cüveybir'in rivayet ettiğine göre, ed-Dahhâk şöyle diyordu: "Boşanmış her kadının hatta bir bedel karşılığı boşanmış olan (muhtelia) kadının[577] bile menfaat hakkı vardır."[578]

***

Başkaları ise bu konuda onlara muhalefet ederek "Boşanmış her kadının menfaat hakkı vardır. Ancak mehirleri belirlendiği hâlde kendileriyle henüz gerdeğe girilmeden önce boşanmış olanlar bunun dışındadır. Bunlara belirlenen mehrin yarısı verilir fakat menfaat hakları yoktur" demişlerdir. Bu görüş sahipleri de bu kanaatlerini İbn Ömer, eş-Şa'bî, Atâ b. Ebî Rabâh ve en-Nehaî'den rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

١٩٠٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، وَاللَّيْثُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مُتْعَةٌ إِلا الَّتِي تُطَلَّقُ وَقَدْ فُرِضَ لَهَا صَدَاقٌ، فَحَسْبُهَا نِصْفُ صَدَاقِ مَا فُرِضَ لَهَا.

575 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 70.

576 Taberî, *Tefsîr,* II, 532.

577 Hul/muhâlea işlemini yapan kadına "muhtelia" denilir. Hul veya muhâlea ise bir bedel karşılığı boşanmak demektir. Mülk-i nikâhı, hanımın kabulüne bağlayarak hususi lafızlardan biri ile ortadan kaldırmaktır. Geniş bilgi için bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 162. (Çeviren)

578 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* II, 28; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VII, 62.

1900- ... Mâlik ve el-Leys'in Nâfi'den rivayet ettiklerine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Boşanmış her kadının menfaat hakkı vardır. Ancak mehri belirlendikten sonra (gerdeğe girmeden) boşanmış olanlar hariç; bunlara, belirlenmiş olan mehrin yarısı yeterlidir."[579]

١٩٠١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مُتْعَةٌ إِلا أَنْ تُطَلَّقَ قَبْلَ أَنْ يُدْخَلَ بِهَا، وَقَدْ فُرِضَ لَهَا، فَلا مُتْعَةَ لَهَا إِلا نِصْفُ الصَّدَاقِ.

1901- ... Ubeydullah b. Ömer'in, Nâfi' kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle dedi: "Boşanmış her kadının menfaat hakkı vardır. Ancak mehri belirlenmiş olmasına rağmen henüz gerdeğe girilmeden boşanmış olanlar bunun dışındadır. Bunların, belirlenmiş olan mehrin yarısından başka menfaat hakları yoktur."[580]

١٩٠٢ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ قَالَ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مَتَاعٌ إِلا الَّتِي طَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا وَقَدْ فَرَضَ لَهَا، فَلَهَا نِصْفُ الصَّدَاقِ.

1902- ... Abdülmelik'in rivayet ettiğine göre, Atâ şöyle demiştir: "Boşanmış her kadının menfaat hakkı vardır. Ancak kişinin mehrini belirlediği halde gerdeğe girmediği kadınlar hariç; bunların hakkı mehrin yarısıdır."[581]

١٩٠٣ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حدثنا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُغِيرَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَمُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، مِثْلَهُ.

1903- ... İbrahim ve Muhammed b. Sâlim de eş-Şa'bî'den bu rivayetin aynısını nakletmişlerdir.[582]

***

579 Mâlik, Talâk 45.

580 Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 68; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VII, 57.

581 Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 69; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VII, 61.

582 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VII, 61.

Ayrıca Şurayh'tan da bu konudaki kanaatinin bu yönde olduğunu gösteren bir rivayet nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٩٠٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ فِي الْمَرْأَةِ إِذَا طَلَّقَهَا زَوْجُهَا وَقَدْ فَرَضَ لَهَا وَلَمْ يَدْخُلْ بِهَا: إِنَّ لَهَا فِي النِّصْفِ مَتَاعًا.

1904- ... Şu'be'nin el-Hakem'den rivayet ettiğine göre, Şurayh, kocası tarafından mehri belirlenen, ancak henüz gerdeğe girilmemiş olan bir kadının durumuyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Onun menfaat hakkı, (mehrin) yarısındadır."[583]

***

Öte yandan mehri belirlenmiş olmasına rağmen henüz gerdeğe girilmeden boşanmış olan kadınla ilgili olarak İbnü'l-Müseyyeb'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu kadınlar, İslâm'ın ilk dönemlerinde Ahzâb sûresindeki ayet doğrultusunda menfaat hakkı olanlardan sayılıyordu. O da kanaatimizce -yine de Allah en doğrusunu bilir- Cenab-ı Hakk'ın, Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hitaben buyurduğu şu âyettir: ***"Ey Peygamber! Eşlerine şunu söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü (refahını) istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de sizi güzellikle salıvereyim."***[584]

(Tahavî dedi ki:) Saîd (b. el-Müseyyeb)'e göre bu hüküm, Allah Rasûlü'nün, zifafa girdiği ve girmediği bütün eşleri için geçerliydi. İbnü'l-Müseyyeb devamla şöyle dedi: Daha sonra Allah *azze ve celle,* mehri belirlenmiş kadınlar arasında henüz gerdeğe girilmeden boşanmış olanların hükmünü Bakara sûresindeki âyetle neshetmiştir. O âyet de şudur: ***"Kendilerine mehir tayin ederek evlendiğiniz kadınları temas etmeden boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onların hakkıdır."***[585] (İlgili rivayet şöyledir):

١٩٠٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: كَانَ لِلْمُطَلَّقَةِ الَّتِي

583 Taberî, *Tefsîr,* II, 533.

584 Ahzâb 33/28.

585 Bakara 2/237.

لَمْ يُدْخَلْ بِهَا فِي سُورَةِ الأَحْزَابِ الْمَتَاعُ، فَنَسَخَتْهَا الآيَةُ الَّتِي فِي الْبَقَرَةِ، فَصَارَ لَهَا نِصْفُ الصَّدَاقِ، وَلا مَتَاعَ لَهَا.

1905- ... Katâde'nin rivayet ettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb dedi ki: "Ahzâb sûresindeki âyete göre, gerdeğe girilmeden boşanmış olan kadının menfaat hakkı (metâ') vardı. Ancak Bakara sûresindeki âyet bunu neshetti ve (gerdeğe girilmeden boşanmış olan kadın) menfaat hakkı olmaksızın sadece mehrin yarısına hak kazandı."[586]

١٩٠٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: لَيْسَ مِنَ النِّسَاءِ شَيْءٌ إِلا وَلَهَا مُتْعَةٌ، إِلا الْمُلاعِنَةَ، وَالْمُخْتَلِعَةَ، وَالَّتِي تُطَلَّقُ وَلَمْ تُمَسَّ وَقَدْ فُرِضَ لَهَا، فَحَسْبُهَا فَرِيضَتُهَا.

1906- ... Bükeyr b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer dedi ki: "Her kadının mutlaka bir menfaat hakkı vardır. Sadece kocasıyla lanetleşerek ayrılmış olanlar (mülâine),[587] bedel karşılığında boşanmış kadınlar ve mehri belirlenmiş olmasına rağmen henüz gerdeğe girilmeden boşanmış olanlar hariç! Bunlar için belirlenmiş olan mehir yeterlidir."[588]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu meseleyle ilgili olarak İbn Ömer, bu hadiste sözü edilen kadınların "menfaat hakkı olanlar (ehl-i mut'a)" kapsamından çıkarılması görüşünü benimsemiştir. Ayrıca eş-Şa'bî'den bu konuda, ilk kısımda kendisinden rivayet ettiğimiz görüşe[589] ilave olarak, "bedel karşılığında boşanmış olan kadının, bu bedeli alarak kendisini boşayan kocası üzerinde herhangi bir menfaat hakkı olmadığına" dair bir kanaat de nakledilmiştir. Şöyle ki:

---

586 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 539.

587 Mülâine, "liân yapan kadın" demektir. Liân ise, kısaca lanetleşmek anlamına gelir. Kocanın, karısına zina isnadında bulunması ve dört şahit getirememesi sonucunda karı ile kocanın, hâkim huzurunda şerî usulüne uygun olarak dörder defa şehadette bulunduktan sonra kendilerine lânet ve gazab okumalarıdır (ilgili âyet için bk. Nûr 24/6-9). Karşılıklı yapılan bu yeminler, koca hakkında hadd-i kazif, kadın hakkında da hadd-i zina yerine geçer ve hâkim tarafından araları ayrılır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 260. (Çeviren)

588 Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ,* II, 334.

589 Bk. 1903 no'lu rivayet.

١٩٠٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: الْمُخْتَلِعَةُ لَيْسَ لَهَا مُتْعَةٌ، كَيْفَ تُمَتِّعُهَا وَأَنْتَ تَأْخُذُ مَالَهَا؟

1907- … Mutarrif'in rivayet ettiğine göre, Âmir (eş-Şa'bî) dedi ki: "Bedel karşılığında boşanmış kadının menfaat hakkı yoktur. Kadının malını aldığın hâlde onu nasıl yararlandıracaksın ki?"[590]

***

eş-Şa'bî'nin bu ve bundan önce yine bu meseleyle alâkalı olarak kendisinden rivayet ettiğimiz görüşlerinden çıkan sonuç şudur: Bedel karşılığında boşanmış olan kadın ile mehri belirlenmiş ancak kendisiyle gerdeğe girilmeden boşanmış olan kadınların menfaat hakları yoktur. Bu ikisinin dışındaki bütün boşanmış kadınların ise menfaat hakları bulunmaktadır. Yine;

١٩٠٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّهُ قَالَ: مَا نَعْلَمُ لِلْمُخْتَلِعَةِ مُتْعَةً.

1908- … Yahyâ b. Eyyûb'un rivayet ettiğine göre, Yahyâ b. Saîd dedi ki: "Bedel karşılığında boşanmış olan kadının (muhtelia), menfaat hakkı olduğunu bilmiyoruz."[591]

١٩٠٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ الْحَارِثِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ بُكَيْرًا، يَقُولُ: أَدْرَكْتُ النَّاسَ وَلَا يَرَوْنَ لِلْمُخْتَلِعَةِ مُتْعَةً.

1909- Yunus'un bize, İbn Vehb yoluyla rivayet ettiğine göre, Amr[592] b. el-Hâris dedi ki: Bükeyr'in şöyle dediğini işittim: "Öteden beri insanların (âlimlerin), bedel karşılığında boşanan kadına herhangi bir menfaat hakkı tanımadıklarını bilirim."[593]

590 Benzer lafızlarla bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 501.

591 Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ,* II, 334.

592 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Ömer" diye kaydedilmiştir. Doğrusu "Amr" olacaktır. Zira *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'da (II, 334) bu şekilde geçmektedir. Ayrıca kaynaklarımızda Amr b. el-Hâris'in hocaları arasında Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşecc'in, talebeleri arasında da İbn Vehb'in adı geçmektedir (bk. Zehebî, *Siyer,* VI, 350). Tahâvî'nin rivayetinde de bu isimler geçmektedir. (Çeviren)

593 Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ,* II, 334.

Menfaat haklarına dair sahâbe ve tabiînin görüşlerinin yer aldığı bu rivayetlerde, sözünü ettikleri boşanmış kadınlara verilmek üzere, onları boşayan kocalarının, menfaat haklarını ödemelerinin vacip olduğunu gösteren herhangi bir kanaat nakledilmemiştir. Dolayısıyla bahsi geçen hüküm, (eşlerini boşamış) kocalara verilen kesin bir emir değil, sadece onların tercihlerine bırakılmış bir uygulama olarak emredilmiştir.[594] Çünkü âyette, ilgili hükmün hemen peşinden "takva" ve "ihsan" kavramları zikredilerek (eşlerini boşayan kocaların) böyle yapmaları hâlinde gönülden verip iyilikte bulunan takva sahiplerinden olacakları vurgulanmış olmaktadır. Buna göre kocaların, mehir yükümlülüğü gibi bir yükümlülükle karşıya karşıya kalmaları söz konusu değildir. Mesela; bu hususta Şurayh'tan şöyle bir görüş rivayet edilmiştir:

١٩١٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: جَاءَتِ امْرَأَةٌ إِلَى شُرَيْحٍ تُخَاصِمُ رَجُلًا فِي الْمُتْعَةِ، وَكَانَ طَلَّقَهَا، فَقَرَأَ شُرَيْحٌ: {مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} فَقَالَ لَهُ: مَتِّعْهَا، وَلَمْ يَفْرِضْ لَهَا.

1910- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, el-Hakem dedi ki: Bir kadın, kendisini boşamış olan kocasından (almak istediği) menfaat hakkı meselesini şikayet etmek üzere Şurayh'a geldi. Şurayh da ***"Boşanmış kadınların, hakkaniyet ölçülerinde (kocalarından) menfaat sağlama hakları vardır. Bu, Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur"***[595] âyetini okuduktan sonra adama "Onun menfaat hakkını ver" dedi. Ancak bunu, kesin/bağlayıcı bir karara bağlamadı.[596]

١٩١١ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَنْصُورٌ، وَيُونُسُ، وَهِشَامٌ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ شُرَيْحٍ، أَنَّ امْرَأَةً خَاصَمَتْ زَوْجَهَا إِلَى شُرَيْحٍ فِي الْمُتْعَةِ، فَقَالَ شُرَيْحٌ: لَا تَأْبَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ، لَا تَأْبَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ، وَلَمْ يُجْبِرْهُ.

---

594 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki yükleme "emredilmemiştir" gibi olumsuzluk anlamı katacak bir lâ-i nâfiye bulunmaktadır. Ancak biz bunun, konunun bağlamına uymadığını düşündük ve tercümeyi olumlu anlam verecek şekilde düzenledik. (Çeviren)

595 Bakara 2/241.

596 Benzer lafızlarla bk. İbn Ca'd, *Müsned,* thk. A. Ahmed Haydar, Beyrut 1990, s. 54; Taberî, *Tefsîr,* II, 534 (Bu iki kaynakta ayrıca "onun menfaat hakkını ver" ifadesinden önce, ilgili âyete telmihen "eğer takva sahiplerinden isen" şeklinde bir kayıt yer almaktadır).

1911- ... İbn Sîrîn'in rivayet ettiğine göre, bir kadın, menfaat hakkı ile ilgili olarak kocasını Şurayh'a dava etti. Şurayh da (adama) "İyilerden olmaktan kaçınma, takva sahiplerinden olmaktan yüz çevirme!" demekle yetindi ve onu (ödemeye) mecbur bırakmadı.[597]

***

Bu noktada biri "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, menfaat hakkının, hanımlarını boşayan kocalar üzerinde bir yükümlülük olduğunu vurgulayan bir hadis de rivayet edilmiştir. O da bundan önceki konuda Abdullah b. Yezîd > Ebû Seleme > Fâtıma bint Kays isnadıyla rivayet etmiş olduğumuz el-Leys hadisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Fâtıma bint Kays'a hitaben söylediği ***'Senin nafaka hakkın olmadığı gibi mesken hakkın da yok. Sadece hakkaniyet ölçüsünde yararlanma hakkın var'***[598] sözüdür. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***'Senin nafaka hakkın olmadığı gibi mesken hakkın da yok. Sadece hakkaniyet ölçüsünde yararlanma hakkın var'*** sözü, kadının menfaat hakkını vermenin vacip olduğunu ve bunun, kocanın üzerinden düşmüş olan mesken ve nafaka yükümlülüğünden farklı bir şey olduğunu göstermektedir" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Fâtıma hakkında böyle bir (kazaî karar şeklinde) hüküm vermediğini; sadece fetva açısından meseleye cevap verdiğini gösteren bir durum vardır. Çünkü burada Ayyâş b. Ebî Rabîa, Fâtıma'ya "Bizim üzerimizde ne bir nafaka ne de mesken hakkın var. (İnanmıyorsan) işte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* orada, git sor ona istersen!" demiştir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yaptığı şey ise, Fâtıma'nın bu konudaki sorusuna cevap mahiyetinde verdiği bir fetvadan ibaretti.[599]

---

597 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 70-71; Taberî, *Tefsîr,* II, 534.

598 Bk. 1851 ve 1852 no'lu rivayetler.

599 Tahâvî burada kazâ - fetvâ ayrımına işaret etmektedir. Kazâ: Kısaca yargı, hüküm ve hâkimlik demektir. Kazâî karar da yargı kararıdır. Fetvâ ise, bir meselenin şer'î çözümü ve beyanı doğrultusunda yöneltilen sorunun cevabıdır. Fıkhî bir meselenin hükmünü açıklamak üzere yetkililer tarafından verilen usûlüne uygun cevaptır, ancak kazâen bağlayıcı değildir (bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 111, 236-237). Gerek müftü gerekse yargılama ve hüküm vermekle görevlendirilen hâkim, Kur'ân ve Sünnet'in hükümlerine bağlı olup bu çerçevede hüküm vermekle birlikte kaza ile fetva arasında bazı temel farklar bulunmaktadır. Bunların önemlilerini şöylece sıralamak mümkündür:
1. İftâ şer'î hükmü açıklamak ve haber vermekten ibarettir. Fetva istişârî mahiyette bir hüküm

Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed ise menfaat hakkını, boşanmış bütün kadınlar için vacip/zorunlu olarak değil de tercihe bağlı bir hüküm olarak öngörüyorlardı. Sadece gerdeğe girmeden ve henüz mehri belirlenmeden boşanmış olan kadınları hariç tutuyor ve bunların menfaat hakkını, onları boşayanların ödemekle mükellef oldukları vacip/zorunlu bir hüküm olarak kabul ediyorlardı.

Mâlik b. Enes *rahimehullah*'a gelince; Yunus'un bize bildirdiğine göre İbn Vehb şöyle demiştir: Mâlik'e, eşini henüz gerdeğe girmeden ve mehrini belirlemeden boşayan bir adamla ilgili olarak "Eşine menfaat hakkı ödemesi gerektiğine dair kazaî karar verilebilir mi?" diye soruldu. O da şöyle cevap verdi: "Böyle kazaî bir karar verilemez. Çünkü Allah *azze ve celle* ***'Bu, Allah korkusu taşıyanlar (müttakîn) üzerine bir borçtur"*** ve ***"Bu, iyiler (muhsinîn) üzerine bir borçtur'***[600] buyurmaktadır. Bu ise söz konusu işi

---

olduğu için müftü kendisinden fetva alıp bununla amel etmeyen müsteftîyi amel etmeye zorlayamaz. Kaza da şer'î hükmü haber verip açıklamakla birlikte bağlayıcı nitelik taşır. Bu sebeple taraflar hâkimin verdiği hükmü yerine getirmekle yükümlüdürler. Aksi hâlde hüküm devlet gücüyle icra edilir.

2. Müftünün fetvası bir bakıma Kitap ve Sünnet'te yer alan dinî hükmün açıklanması ve kapsamının belirlenmesi demektir. Bundan dolayı fetva mahiyetindeki cevaplar hem soranı hem de başkalarını ilgilendiren genel bir hüküm mahiyetindedir. Hâkimin verdiği hüküm ise küllî mahiyette olmayıp ferdîdir, belirli kişileri ilgilendirmektedir; başkaları hâkimin izni olmadıkça bu hükmünden istifade edemez.

3. Fetva, şer'î hüküm ve meselelerin tamamını kapsadığından yargılamayla ilgili konularda olduğu gibi ibadette ve benzeri dinî hususlarda da câridir. Kaza ise yalnız yargılama ve kanunlaştırma konusu olabilen hâdiselerde cereyan eder. İbadetlerin kişinin özel hayatına, irade ve sorumluluğuna ait kısımları yargılama konusu olamaz ve bunlar kazâî anlamda hüküm altına alınamaz. Mesela; kadı, "Bu namaz sahihtir, şu namaz bâtıldır" diye hüküm veremez.

4. Kaza aslında devletin hakkı olup hâkim devlet otoritesi adına hükmeder. Bu sebeple kendisine kaza görevi tevdi edilmeyen bir kişi müctehid olsa bile hüküm veremez. İftâ ise ilmî bir yetenek konusu olup bu yeteneğe sahip bulunan kadın, erkek, hür veya köle her Müslüman fetva verebilir. Ancak iftâ konusunda da birtakım düzenlemeler yapılabilir ve resmî müftüler tayin edilebilir.

5. Müftünün fetvası meselenin dinî yönünü (vicdanî tarafını), hâkimin hükmü ise kazâî yönünü ilgilendirir. Birincisi dinî-ilmî, ikincisi hukukî sonuçlar doğurur. Mesela; bir kimse müftüye gitse ve bir kişiden aldığı borcu ödediğini ifade ederek bu borçtan kurtulup kurtulmadığını sorsa müftü ona borçtan kurtulduğunu söyler. Aynı şahıs hâkime başvursa hâkim kendisinden ödediğine dair delil veya şahit ister. Eğer bunları sağlayamazsa kendi ikrarıyla borçlu olduğunu göz önünde tutarak borcunu ödemesini ister ve gerekirse onu ödemeye zorlar. Bk. *DİA*, "Fetva Maddesi," XII, 487-488 özetlenerek. (Çeviren)

600 Bakara 2/236.

yapmasının uygun düştüğünü ve bunun emredildiğini göstermekle birlikte, koca hakkında böyle kazaî bir kararın verilmesi söz konusu olamaz." İbn Vehb devamla dedi ki: Mâlik bana bedel karşılığında kocasından boşanan (muhtelia), lanetleşerek ayrılan (mülâine) ve belirli bir meblağ karşılığında kocasının nikâhından çıkmayı isteyen veya kocası üzerindeki haklarını tamamen düşürmesi karşılığında boşanan (mübârie)[601] kadınlarla ilgili olarak şöyle dedi: "Bunlardan hiçbirinin menfaat hakkı yoktur."

Şâfiî'ye gelince; el-Müzenî bize şunu anlattı: Şâfiî dedi ki: "Menfaat hakkı bütün boşanmış kadınlar için geçerlidir. Her kadının, kendisini boşayan koca üzerinde menfaat hakkı bulunmaktadır. Ancak bunun için ayrılığın, kocadan kaynaklanmış olması ya da ayrılık işleminin koca sayesinde tamamlanmış olması gerekmektedir. Mesela; bizatihi kocanın, boşaması veya boşanmak için bedel istemesi ya da boşama hakkını eşine devretmesi böyledir. Eğer ayrılık kadından kaynaklanıyorsa, o zaman ne menfaat ne de mehir hakkı vardır. Çünkü böyle bir durumda kadın, (kocası) tarafından boşanmış sayılmaz. Aynı şey bir cariyenin, efendisi tarafından kocasına satılması durumunda da geçerlidir; zira efendi, o cariyeyi kocasına satmakla nikâhı bozmuş olmaktadır.[602] Mülâane'de ise ayrılık, hem kadın hem de erkekten kaynaklanmakla birlikte erkek, eğer isterse onu nikâhında tutabileceği için o kadın da normal boşanmış bir kadın gibi sayılır. (Dolayısıyla menfaat hakkı vardır.) İktidarsız erkeğin (innîn)[603] karısına gelince; eğer bu kadın isterse kocasının yanında kalabilir ve onun menfaat hakkı da vardır. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

---

601 Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 162, 310. (Çeviren)

602 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibarenin başında "ancak/fakat" anlamına gelen "lâkin" lafzı yer almaktadır. Ayrıca ibarenin sonunda da "cariyenin kocasının, cariyeyi satın almakla (aralarındaki) nikâhı bozduğu (efsede'n-nikâhe bi'btiyâihi iyyâhâ)" ifadesi geçmektedir. Hâlbuki Tahâvî'nin alıntıda bulunduğu kaynak olan Müzenî'nin *Muhtasar*'ına (Beyrut, tsz., s. 184, Dâru'l-Ma'rife) baktığımızda söz konusu "lâkin" lafzı yerine, "aynı şey/aynı şekilde" manasındaki "kezâlike" lafzı geçmektedir. Cümlenin sonundaki ifade ise, tercümeye yansıttığımız gibi, "efendinin, o cariyeyi kocaya satmakla nikâhı bozmuş olacağı (efsede'n-nikâha bi bey'ihî iyyâhe minhu)" şeklindedir. İbarenin bulunduğu bağlama bakıldığında, kadından kaynaklanan boşanmalarda menfaat ve mehir haklarının olmayacağı belirtildikten sonra cariye ile ilgili bir duruma değinilmesi aynı hükmün onun için de geçerli olduğunu gösterir. Zira cariyenin efendisi, cariyenin "tarafı"dır ve onun tarafından kaynaklanan bir nikâh bozma işlemi vardır. Dolayısıyla cariyenin de menfaat ve mehir hakkı olmayacaktır. Bu bakımdan biz de çeviriyi Tahâvî'de geçen ve muhtemelen müstensihten kaynaklanan ibareye göre değil, Müzenî'nin asıl nüshasına göre yapmayı tercih ettik. (Çeviren)

603 İnnîn, cinsel organı mevcut olduğu hâlde ilişkiye muktedir olamayan erkeğe denilir. Bk.

el-Müzenî dedi ki: "Kanaatimce bu (son) dediği şey yanlıştır. Zira Şâfiî'nin (daha önceki) görüşüne kıyasen böyle bir kadının menfaat hakkının olmaması gerekir. Çünkü ayrılık kocadan değil, kadından kaynaklanmaktadır."[604]

Adı geçen ilim adamları menfaat hakkı konusunda bu şekilde ihtilaf etmişlerdir. Ayrıca bu meselede zikrettiğimiz ilgili görüşler dışında hiçbir ilim ehlinin bu konudaki bir görüşünü tespit edebilmiş değiliz. İlim adamları aynı zamanda menfaat hakkının verilmesini emrettikleri hiçbir alanda bu hakkın, kocayı bağlayıcı nitelikte, ödenmesi vacip bir hak olduğu konusunda da ittifak etmiş değillerdir. Yine bu hakkın kocaya vacip kılınması, kıyas yoluyla elde edilecek bir husus olmadığı gibi biz bu hükmü, ne Allah'ın Kitabında ne sünnette ne de icmada bulabilmekteyiz. Keza biz bunu kendisine benzetebileceğimiz ve kapsamına dahil edebileceğimiz başka bir örnek de bulamamaktayız. Ayrıca bu hakkı, mehirlerin çerçevesine de alamamaktayız; zira mehirler, menfaat hakkına zıttır. Bu itibarla, belirli bir mehir karşılığında bir kadınla evlenecek olan bir adamın, gerdeğe girmeden onu boşarsa, bahsi geçen mehrin yarısını ona vermesi gerekir. Yine henüz gerdeğe girilmeden, ikisinden (karı-kocadan) biri ölecek olursa, mehrin tamamının kadına verilmesi vacip olur. Çünkü ölümle gerçekleşen ayrılık, kadınlara mehrin verilmesinin vücûbiyeti açısından daha etkili bir durumdur. Keza menfaat hakkının verilmemesi gerektiğine dair görüşlerini zikrettiğimiz âlimlerin şöyle dediklerine de şahit olmaktayız: "Kocanın ölmesi hâlinde menfaat hakkının onun malından verileceğine ilişkin bir kazaî hükümde bulunulamaz. Dolayısıyla mehrin verilmesinin âlimlerin icmasıyla vacip olduğu bir yerde, menfaat hakkı yine ulemanın icmasıyla düşer. Bu da onun, mehrin benzeri olmadığını, aksine zıddı olduğunu göstermektedir." Durum böyle olunca, bu noktada bizim açımızdan tercihe layık olan yaklaşım, bir şeyin bir kimseye vacip oluşunu tam anlamıyla öğrenmeden, o şeyi o kimse hakkında kazaî bir hüküm olarak koymamak ve ona vacip kılmamaktır. Sonuç olarak; öncesinde gerdeğe girilmiş ya da -bu konuya dair Mâlik'ten aktardığımız görüşte de olduğu gibi- gerdeğe girilmemiş olan bir boşamanın ardından hiç kimsenin menfaat hakkını ödemekle mükellef tutulamayacağı sabit olmaktadır.

Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 199. (Çeviren)

604 Müzenî, *Muhtasar (el-Ümm)*, s. 184.

Öte yandan Allah *azze ve celle* ***"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' (üç hayız veya üç temizlik müddeti) beklerler"***[605] buyurmaktadır. İlim adamları bu âyette zikredilen "kur"un ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

İçlerinden bir grup "Bunlar, hayızdan temizlenme dönemleridir" demiştir. Bu görüşü benimseyenler arasında Mâlik, Şâfiî ve daha başka ilim adamları bulunmaktadır. Bu görüş aynı zamanda, -Allah izin verirse daha sonra kendilerinden aktaracağımız farklı görüşlerine rağmen- Zeyd b. Sâbit ve İbn Ömer'den de rivayet edilmiştir. Ayrıca Âişe *radıyallahu anhâ*'dan da aynı görüş nakledilmektedir ki, kendisinden bu hususta daha farklı bir kanaat nakledildiğini de bilmemekteyiz. (İlgili rivayetler şöyle sıralayabiliriz):

١٩١٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: إِذَا طَعَنَتِ الْمُطَلَّقَةُ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَقَدْ بَرِئَتْ مِنْهُ.

1912- … Süleyman b. Yesâr'ın rivayet ettiğine göre, Zeyd b. Sâbit dedi ki: "Boşanmış kadın üçüncü hayız dönemine girdiğinde[606] artık kocasından tamamen ayrılmış olur."[607]

١٩١٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَضَى زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ فِي الْمُطَلَّقَةِ إِذَا طَعَنَتْ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ أَنَّهَا قَدْ بَرِئَتْ مِنْهُ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَأَخْبَرَنِي بِذَلِكَ عُرْوَةُ، عَنْ عَائِشَةَ.

1913- … İbn Ebî Zi'b'in rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: "Zeyd b. Sâbit, boşanmış kadınla ilgili olarak, üçüncü hayız dönemine girdiğinde artık kocasından kesin olarak boşanmış olacağına hükmetmiştir." İbn Şihâb dedi ki: "Urve, bunu bana Âişe *radıyallahu anhâ*'dan naklederek haber verdi."[608]

---

605 Bakara 2/228.

606 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "girme" anlamında tercüme ettiğimiz fiilin Arapçası "tullikat" şeklinde kaydedilmiştir. Doğrusu "taanet" veya "dehâlet" olacaktır. Zira Tahâvî'nin, aynı sened ve metinle yer verdiği *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (III, 61) ve bir sonraki dipnotta vereceğimiz kaynaklarda böyle geçmektedir. Müstensihin, yazım benzerliğinden dolayı "taanet" diye yazılan kelimeyi yanlış okuyup "tullikat" diye kaydetmiş olması muhtemeldir. (Çeviren)

607 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 316; Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 333; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 61.

608 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 61.

١٩١٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا نَقَلَتْ حَفْصَةَ ابْنَةَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ حِينَ دَخَلَتْ فِي الدَّمِ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَمْرَةَ، فَقَالَتْ: صَدَقَ عُرْوَةُ، قَدْ جَادَلَهَا فِي ذَلِكَ النَّاسُ، وَقَالُوا: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ: {ثَلاثَةَ قُرُوءٍ} فَقَالَتْ لَهُمْ عَائِشَةُ: أَتَدْرُونَ مَا الأَقْرَاءُ؟ إِنَّمَا الأَقْرَاءُ الأَطْهَارُ.

1914- ... İbn Şihâb'ın Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Hafsa bint Abdurrahman b. Ebî Bekir'i, üçüncü hayzında kan görmeye başlayınca (kocasının evinden ailesinin yanına) gönderdi. İbn Şihâb dedi ki: Bu meseleyi Amra'ya anlatınca şöyle dedi: "Urve doğru söylemiş."

Bu konuda insanlar (ilim ehli) Âişe *radıyallahu anhâ* ile tartışmaya girip "Allah *azze ve celle* ***'Üç kur'*** buyuruyor" demişlerdi. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ* da onlara "Peki siz kur'ların ne olduğunu biliyor musunuz? Kur'lar temizlik dönemleridir" demişti.[609]

١٩١٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ فَدَخَلَتْ فِي الدَّمِ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَقَدْ بَرِئَتْ مِنْهُ، وَبَرِئَ مِنْهَا، وَلا تَرِثُهُ، وَلا يَرِثُهَا.

1915- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Bir adam hanımını boşamış ve hanımı da üçüncü hayız döneminde kan görmeye başlamışsa, artık birbirlerinden kesin olarak boşanmış olurlar ve ne hanımı ona ne de o hanımına mirasçı olabilir."[610]

***

Yunus, Mâlik'ten rivayet ettiği *Muvatta* nüshasında bize bunu böyle rivayet etmiştir. İbn Vehb yoluyla gelen *Muvatta* nüshasında ise;

١٩١٦ - حَدَّثَنَا (يُونُسُ)، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعُمَرِيُّ، وَمَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، وَرِجَالٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ، أَنَّ نَافِعًا، أَخْبَرَهُمْ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ وَعَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، ثُمَّ ذَكَرَهُ مِثْلَهُ سَوَاءً.

609 Mâlik, Talâk 54.

610 Mâlik, Talâk 56; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 61.

1916- (Yunus) bize rivayette bulunup "İbn Vehb bize rivayet etti ve şöyle dedi: Ömer b. Muhammed el-Umerî, Mâlik b. Enes, Abdullah b. Ömer ve bazı ilim adamları bana, Nâfi'in, kendilerine Abdullah b. Ömer ve Zeyd b. Sâbit'ten rivayette bulunduğunu haber verdiler" dedikten sonra bu hadisin tamamen aynısını zikretti.

١٩١٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ رَبِّهِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ مُعَاوِيَةَ كَتَبَ إِلَى زَيْدٍ يَسْأَلُهُ، وَكَتَبَ: أَنَّهَا إِذَا دَخَلَتْ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَقَدْ بَانَتْ مِنْهُ قَالَ نَافِعٌ: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُهُ.

1917- ... Nâfi'in rivayet ettiğine göre, Muâviye, Zeyd'e (ric'î talâkla boşandıktan sonra üçüncü hayzını görmeye başlayan bir kadının durumunu) sormak üzere bir mektup yolladı. Zeyd de cevaben şunu yazdı: "Kadın üçüncü hayzına girince artık kocasından kesin olarak boşanmış sayılır." Nâfi' dedi ki: "İbn Ömer de böyle diyordu."[611]

١٩١٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: سَمِعْتُ أَبَا بَكْرِ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، يَقُولُ: مَا أَدْرَكْتُ أَحَدًا مِنْ فُقَهَائِنَا إِلا وَهُوَ يَقُولُ هَذَا، يُرِيدُ الَّذِي قَالَتْ عَائِشَةُ يَعْنِي: الأَقْرَاءُ: الأَطْهَارُ.

1918- ... İbn Şihâb dedi ki: Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın, Âişe *radıyallahu anhâ*'nın söylediği "Kur'lar, temizlik dönemleridir" sözünü[612] kastederek şöyle dediğini işittim: "Fakihlerimizden kiminle görüştüysem mutlaka böyle söylediğine şahit olmuşumdur."[613]

***

Diğer bir grup ilim adamı ise, "Kur'lar, hayız dönemleridir" demiştir. Ebû Hanîfe, es-Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir. Bu kanaat aynı zamanda Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, İbn Mes'ûd, Muâz, Ebu'd-Derdâ, Ebû Musa, Zeyd b. Sâbit ve İbn Ömer *radıyallahu anhum*'dan da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

---

611 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 61.

612 Bk. 1915 no'lu rivayet.

613 Mâlik, Talâk 55; Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 320.

١٩١٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، أَنَّ رَجُلًا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ فَحَاضَتْ حَيْضَتَيْنِ، فَلَمَّا حَاضَتِ الثَّالِثَةَ وَدَخَلَتِ الْمُغْتَسَلَ أَتَاهَا زَوْجُهَا، فَقَالَ: قَدِ ارْتَجَعْتُكِ، قَدِ ارْتَجَعْتُكِ، ثَلَاثًا، فَارْتَفَعَا إِلَى عُمَرَ، فَأَجْمَعَ عُمَرُ، وَعَبْدُ اللهِ عَلَى أَنَّهُ أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَحِلَّ لَهَا الصَّلَاةُ، فَرَدَّهَا عُمَرُ عَلَيْهِ.

1919- ... İbrahim'in Alkame'den rivayet ettiğine göre, bir adam, hanımı boşadıktan sonra kadın iki defa hayız gördü. Üçüncü hayzını da bitirip (hayızdan) temizlenmek için banyoya girdiği sırada kocası yanına gelip üç defa "Seni nikâhıma geri döndürdüm, seni nikâhıma geri döndürdüm" dedi. Karı-koca meseleyi Ömer *radıyallahu anh*'a dava ettiler. Ömer ve Abdullah (b. Mes'ûd) da kadının (hayzından temizlenip) namaz kılabilecek duruma gelmediği sürece, kocasının onu kendi nikâhına döndürmeye daha fazla hak sahibi olduğu hususunda görüş birliğine vardılar. Ömer *radıyallahu anh* da kadını kocasına (nikâhına) geri döndürdü.[614]

١٩٢٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: زَوْجُهَا أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَغْتَسِلْ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ.

1920- ... İbnü'l-Müseyyeb'in rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Kadın, üçüncü hayzından temizlenip yıkanmadığı müddetçe, kocası onu kendi nikâhına geri döndürme konusunda daha fazla hak sahibidir."[615]

١٩٢١ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْصُورٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عُمَرَ، وَعَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، مِثْلَهُ.

1921- ... Mansûr, İbrahim > Alkame yoluyla Ömer ve Abdullah (b. Mes'ûd'dan) bunun aynısını rivayet etti.[616]

614 Benzer lafızlarla bk. Ebû Yusuf, *el-Âsâr,* s. 133; Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 316; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 62.

615 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 315.

616 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 580.

١٩٢٢ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ سُفْيَانَ، يُحَدِّثُ عَنْ أَيُّوبَ السِّخْتِيَانِيِّ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي مُوسَى، بِمِثْلِ مَعْنَاهُ.

1922- el-Müzenî'nin bize rivayet ettiğine göre, Şâfiî şöyle dedi: "Süfyân'ın, Eyyûb es-Sahtiyânî > el-Hasen b. Ebi'l-Hasen > Ebû Musa yoluyla buna benzer manada bir rivayette bulunduğunu işittim."[617]

١٩٢٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَهْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَاشِدٍ، عَنْ مَكْحُولٍ، أَنَّهُ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَذَكَرَ لَهُ سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ، أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، كَانَ يَقُولُ: إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ، فَرَأَتْ أَوَّلَ قَطْرَةٍ مِنْ دَمِ حَيْضَتِهَا الثَّالِثَةِ، فَلا رَجْعَةَ لَهُ عَلَيْهَا فَسَأَلْتُ عَنْ ذَلِكَ بِالْمَدِينَةِ، فَبَلَغَنِي أَنَّ عُمَرَ، وَمُعَاذًا، وَأَبَا الدَّرْدَاءِ كَانُوا يَجْعَلُونَ لَهُ عَلَيْهَا الرَّجْعَةَ حَتَّى تَغْتَسِلَ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ.

1923- ... Muhammed b. Râşid'in rivayet ettiğine göre, Mekhûl, Medine'ye geldiği bir sırada Süleyman b. Yesâr kendisine Zeyd b. Sâbit'in "Bir kocanın, hanımını ric'î talâkla boşamışsa, kadının üçüncü hayzından bir damla bile kan görmesi hâlinde onu tekrar nikâhına alma hakkı yoktur" dediğinden bahsetti. (Bunun üzerine Mekhûl dedi ki:) "Bu meseleyi Medine'de araştırdım ve Ömer, Muâz ve Ebu'd-Derdâ *radıyallahu anhum*'un, bu durumdaki bir kocaya, hanımı üçüncü hayızdan yıkanıncaya kadar onu nikâhına geri döndürme imkânı tanıdıkları bilgisine ulaştım."[618]

١٩٢٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: إِذَا طَلَّقَ الْعَبْدُ امْرَأَتَهُ اثْنَتَيْنِ فَقَدْ حَرُمَتْ عَلَيْهِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ حُرَّةً كَانَتْ أَوْ أَمَةً، وَعَلَى الْحُرَّةِ ثَلاثُ حِيَضٍ، وَعِدَّةُ الأَمَةِ حَيْضَتَانِ.

1924- ... Nâfi'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Bir köle, hanımını iki defa boşarsa, hanımı -hür veya cariye olsun- başka bir koca ile

617 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 315.

618 Benzer lafızlarla bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 319. Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 62. Ancak eserin yazma ve basılı nüshalarında, rivayette geçen ve "boşadığı hanımı nikâhına döndürme" anlamına gelen "rec'at" kelimesi, yanlışlıkla "ruhsat" olarak kaydedilmiştir. Çünkü verdiğimiz kaynaklarda da "rec'at" olarak geçmektedir. (Çeviren)

evlenip boşanana kadar kendisine haram olur. Hür kadının iddeti üç, cariyenin iddeti ise iki hayız dönemidir."[619]

***

Burada İbn Ömer, ilk bölümde kendisinden rivayet ettiğimiz görüşüne aykırı bir kanaat serdetmektedir. Yine;

١٩٢٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي قَبِيصَةُ بْنُ ذُؤَيْبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، يَقُولُ: الطَّلَاقُ إِلَى الرَّجُلِ، وَالْعِدَّةُ إِلَى الْمَرْأَةِ، إِنْ كَانَ الرَّجُلُ حُرًّا وَكَانَتِ الْمَرْأَةُ أَمَةً ثَلَاثُ تَطْلِيقَاتٍ، وَتَعْتَدُّ عِدَّةَ الْأَمَةِ حَيْضَتَيْنِ، وَإِنْ كَانَ عَبْدًا وَامْرَأَتُهُ حُرَّةً طَلَّقَ طَلَاقَ الْعَبْدِ تَطْلِيقَتَيْنِ، وَاعْتَدَّتِ الْحُرَّةُ ثَلَاثَ حِيَضٍ.

1925- ... Yunus'un rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: Kabîsa b. Züeyb bana, Zeyd b. Sâbit'i şöyle derken işittiğini bildirdi: "Boşama erkeğe, iddet ise kadına aittir. Eğer erkek hür, kadın cariye ise, o zaman üç talâk geçerli olup kadın, cariyelerin iddeti gibi iki hayız dönemi boyunca iddet bekler. Şayet erkek köle, kadın da hür ise, o zaman erkek, kölelerin talâkı gibi iki defa boşama hakkına sahiptir; hür kadın da üç hayız dönemi boyunca iddet bekler."[620]

***

Bu görüş de ilk bölümde Zeyd'den rivayet ettiğimiz kanaate aykırıdır. Dolayısıyla ilim adamları, zikretmiş olduğumuz âyetteki "kur'lar (akrâ)"dan ne kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Zira kur'lar sözlükte (zıt anlamları da içine alabilecek) geniş kapsamlı bir isimdir; sadece hayız anlamında kullanılabildiği gibi, sadece temizlik anlamında da kullanılmakta hatta her iki manaya gelebilmekte ve bu üç manadan her birine kur' denilmektedir. Nitekim Mahmûd b. Hassân en-Nahvî'nin bize, Abdülmelik b. Hişâm > Ebû Zeyd en-Nahvî yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Amr b. el-Alâ şöyle demiştir: "Bazı Araplar 'hayız' hâlini 'kur' olarak isimlendirirken, bazıları da 'temizlik' dönemine kur' demektedir. Bazıları ise her ikisini birleştirerek hem hayız hem de temizlik hallerine kur' adını vermektedir."

619 Mâlik, Talâk 50; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 62.

620 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 62.

Sözünü ettiğimiz hayız hâlini kur' olarak adlandırmalarına ilişkin olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir rivayet gelmektedir:

١٩٢٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عِيسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ فَاطِمَةَ ابْنَةَ أَبِي حُبَيْشٍ أَتَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ إِنِّي أُسْتَحَاضُ فَلَا يَنْقَطِعُ عَنِّي الدَّمُ، فَأَمَرَهَا أَنْ تَدَعَ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا، ثُمَّ تَغْتَسِلَ، وَتَتَوَضَّأَ لِكُلِّ صَلَاةٍ، ثُمَّ تُصَلِّي وَإِنْ قَطَرَ الدَّمُ عَلَى الْحَصِيرِ قَطْرًا.

1926- Muhammed b. Amr b. Yunus'un bize, Yahyâ b. İsa > el-A'meş > Habîb b. Ebî Sâbit > Urve yoluyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Fâtıma bint Hubeyş, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben istihâza[621] görüyorum ve kanım hiç kesilmiyor" dedi. Allah Rasûlü de ona, hayız gördüğü günlerde (eyyâme "akrâ"ihâ) namazı bırakmasını (hayız süresi dolduktan) sonra da gusül almasını; her namaz için abdest almasını ve (üzerinde namaza durduğu) hasırın üstüne kanı aksa bile namazını kılmasını emretti.[622]

***

Bu noktada birileri "Süfyân, Yahyâ b. Âdem'in, kendisine karşı bu hadisi delil getirmesine itiraz etmiş ve bu hadisi kendisi aleyhinde bir delil olarak öne sürünce ona 'Sen bana Habîb b. Ebî Sâbit'in Urve'den rivayet ettiği hadisleri getiriyorsun' demiştir" diyecek olursa, ona şöyle denilir:

Biz bu sözün ne manaya geldiğini bilemiyoruz. Şu kadar var ki Habîb, hüccettir[623] ve ilimde otoritedir. Urve'den daha yaşlı kimselerden de rivayette

---

621 İstihâza: Kadınlardan bir hastalık sebebiyle zuhur eden ve rahimden başka bir yerden gelip cinsel organ yoluyla dışarı akan bir kandır. Kendisinden böyle bir kan gelen kadına "müstehâza" denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 209. (Çeviren)

622 Benzer lafızlarla gelen bir rivayet için bk. Tirmizî, Tahâret 93. Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 102.

623 Hüccet: Hadis usûlünde kullanılan anlamlardan birine göre ta'dil lafızlarındandır. Bu mertebedeki raviler, her bakımdan güvenilir kimseler olup hataları açığa çıkmadıkça rivayetleriyle gönül rahatlığıyla amel edilir. İkinci anlamı ise muhaddislere verilen lakaplardan biridir. Bu lakapla bilinen muhaddis, hadis ilimlerini layıkıyla bilen, herkesin otorite olarak kabul edeceği bir seviyeye yükselmiş sayılır. Geniş bilgi için bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 132. (Çeviren)

bulunmuş; İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan da rivayet almıştır. Ayrıca bildiğimiz kadarıyla -Süfyân'dan aktarılan ve bizim de burada yer verdiğimiz söz konusu itirazı dışında- hiç kimse onun bu rivayetini eleştirmediği gibi, (Urve dışındaki) başka kimselerden naklettiği hadislerini de eleştirmemiştir. Süfyân'ın da ilgili cümlesinde tam olarak ne demek istediğini tespit edemediğimiz gibi bu rivayet bağlamında Yahyâ'ya yönelttiği itirazın gerekçesini de kavramış değiliz. Üstelik Habîb dışında başka raviler de bu hadisi Urve'den rivayet etmektedirler.[624] Şöyle ki:

١٩٢٧ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: الْمُسْتَحَاضَةُ تَدَعُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا، وَتَغْتَسِلُ غُسْلًا وَاحِدًا، وَتَتَوَضَّأُ لِكُلِّ صَلَاةٍ.

1927- Nasr b. Merzûk'un bize, el-Hasîb b. Nâsıh > Ebû Avâne > Hişâm b. Urve > babası (Urve) > Âişe *radıyallahu anhâ* kanalıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Müstehâza kadın, hayız günleri (eyyâme akrâihâ) boyunca namazını bırakır; (hayızı bitince de) bir defa gusleder ve her namaz için yeniden abdest alır."***[625]

١٩٢٨ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1928- Ahmed b. Dâvûd b. Musa bize, Sehl b. Bekkâr > Ebû Avâne > Hişâm > babası (Urve) > Âişe *radıyallahu anhâ* isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.

---

624 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada geçen Habîb isminin önüne, "İbn Habîb'den" anlamına gelecek şekilde "an ibn" lafzı kaydedilmiştir (sümme kad ravâhu an Urvete an İbn Habîb). Bu ise, Urve ile Hz. Âişe arasında başka bir şahsın bulunması anlamına gelir ki, Tahâvî'nin serdettiği rivayetlerde böyle bir şey olmadığı görülmektedir. Anlayabildiğimiz kadarıyla Tahâvî, Habîb b. Ebî Sâbit hakkındaki şüpheleri bertaraf etmek ve onun Urve'den naklettiği bu hadiste yalnız olmadığını, başkalarının da Urve'den aynı hadisi naklettiklerini, dolayısıyla rivayetin sağlam olduğunu vurgulamak istemektedir. Bu çerçevede buradaki "an İbn" lafzının, "dışında/başkası" anlamına gelen "gayru" edatından bozulduğu, dolayısıyla "gayru Habîb" tarzında okunması gerektiği kanaatindeyiz. Böylece Tahâvi'nin vurgulamak istediği husus da yerini bulmuş olmaktadır. (Çeviren)

625 Benzer bir rivayet için bk. Ebû Dâvûd, Tahâret 108.

١٩٢٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ الْمُنْذِرِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّ فَاطِمَةَ ابْنَةَ أَبِي حُبَيْشٍ حَدَّثَتْهُ، أَنَّهَا أَتَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَشَكَتْ إِلَيْهِ الدَّمَ، قَالَ لَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ، فَانْظُرِي إِذَا أَتَاكِ قَرْؤُكِ فَلَا تُصَلِّي، وَإِذَا مَرَّ الْقُرْءُ فَتَطَهَّرِي، ثُمَّ صَلِّي مِنَ الْقُرْءِ إِلَى الْقُرْءِ.

1929- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, Şuayb b. el-Leys > el-Leys > Yezîd b. Ebî Habîb > Bükeyr b. Abdullah > el-Münzir b. el-Mugîre > Urve b. ez-Zübeyr kanalıyla rivayet ettiğine göre, Fâtıma bint Hubeyş, Urve'ye, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gittiğini, kendisine (istihâza) kanıyla ilgili şikayette bulunduğunu ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de kendisine şöyle dediğini nakletti: ***"O, bir damar (kanı)dır. Hayız dönemine dikkat et***[626] ***ve o dönem gelince (etâki kur'uki) namaz kılma.***[627] ***Hayız dönemin geçince de temizlen sonra da bir hayızdan diğer hayıza kadar namazını kıl."***[628]

١٩٣٠ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الأَسْوَدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، وَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ الرَّبِيعِ، عَنْ شُعَيْبٍ فِي إِسْنَادِهِ وَمَتْنِهِ.

1930- Yusuf b. Yezîd bize, Ebu'l-Esved > el-Leys kanalıyla er-Rabî'in, Şuayb'ın isnadı ve metniyle naklettiği rivayetin aynısını zikretti.

***

Biz aynı zamanda Urve dışındaki birtakım ravilerin bu hadisi, Âişe *radıyallahu anhâ*'dan, Urve'nin ondan rivayet ettiği şekliyle naklettiklerini tespit ettik. Şöyle ki:

---

626 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "dikkat et/bak" kelimesinin karşılığı olması gereken "fe'nzurî" kelimesi, "yatrau" biçiminde yazılmıştır. Hâlbuki rivayetin dipnotunda gösterdiğimiz diğer kaynaklardaki versiyonların tamamında, özellikle Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında aynı sened ve metinle yer verdiği rivayette tercümeye aktardığımız şekilde geçmektedir. (Çeviren)

627 Eserin yazma ve basılı nüshalarında namazla ilgili cümle "namaz kıl" anlamında (fesallî) olumlu olarak kaydedilmiştir. Oysa sözünü ettiğimiz kaynakların tamamında "namaz kılma" şeklinde geçmektedir. Ayrıca hayız döneminde namaz kılınamayacağı hükmü zaten herkesin malumudur. (Çeviren)

628 Ebû Dâvûd, Tahâret 107; İbn Mâce, Tahâret 115; Nesâî, Tahâret 136, Hayız 4; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VII, 160.

١٩٣١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النُّعْمَانِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ الْهَادِ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ ابْنَةَ جَحْشٍ كَانَتْ تَحْتَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، وَأَنَّهَا اسْتُحِيضَتْ حَتَّى لَا تَطْهُرَ، فَذُكِرَ شَأْنُهَا لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لَيْسَتْ بِالْحَيْضَةِ وَلَكِنَّهَا رَكْضَةٌ مِنَ الرَّحِمِ، لِتَنْظُرْ قَدْرَ قُرْئِهَا الَّذِي كَانَتْ تَحِيضُ لَهُ فَلْتَتْرُكْ، ثُمَّ لِتَنْظُرْ مَا بَعْدَ ذَلِكَ فَلْتَغْتَسِلْ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ وَتُصَلِّي.

1931- Muhammed b. en-Nu'mân'ın bize, el-Humeydî > Abdülaziz b. Ebî Hâzim > İbnü'l-Hâd > Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm > Amra[629] isnadıyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Ümmü Habîbe bint Cahş, Abdurrahman b. Avf ile evliydi. Sürekli istihaza kanı görüyor ve hiç temizlenemiyordu. Durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlatılınca, Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"O, hayız kanı değildir; sadece rahimdeki bir rahatsızlıktan kaynaklanmaktadır. Hayızlı olduğu dönemi belirleyip o kadar (kadre kur'ihâ) beklesin ve bu süre zarfında namazı bıraksın. Bu günlerden sonrasına da dikkat etsin ve her namaz için gusledip namazını kılsın."***[630]

***

İşte bunlar, daha önce zikrettiğimiz Habîb'in Urve'den rivayet ettiği hadisteki manaya benzer nitelikte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den pek çok kanalla gelen mütevatir hadislerdir. Bu itibarla söz konusu hadisin inkarını gerektirecek herhangi bir gerekçe tespit edebilmiş değiliz.

Eğer bu noktada "Kur'lar temizlik dönemleridir" görüşünü savunanlardan biri, Şâfiî'nin öne sürdüğü argümanı kullanarak şöyle iddiada bulunacak olursa;

"Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bizim de daha önce senedleriyle birlikte aktardığımız rivayette -Abdullah'ın, hanımını hayızlıyken boşadığını

629 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, müstensihin hatası sonucu "Urve" diye yazılmıştır. Hâlbuki müellif, Urve dışında da bu rivayetin Hz. Âişe'den aynı şekilde nakledildiğini ispatlamaya çalışmaktadır. Zaten rivayetin geçtiği diğer kaynaklarda da tercümeye esas aldığımız "Amra" ismi geçmektedir. (Çeviren)

630 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 463-464; Nesâî, Hayız 4; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 98.

haber alan- Ömer *radıyallahu anh*'a hitaben ***"Ona emret, hanımına geri dönsün ve temizleninceye sonra tekrar hayız olup ondan sonra tekrar temizleninceye kadar onu yanında tutsun. İşte Allah azze ve celle'nin, kadınları boşarken dikkate alınmasını emrettiği 'iddet' budur"***[631] buyurmuştu. Bu hadiste, iddetin "temizlik dönemi" olduğuna dair bir delil vardır. Çünkü "temizlik dönemi," sünnete uygun şekildeki boşamanın gerçekleştirilmesi gereken vakittir. Dolayısıyla sünnete uygun boşamanın gerçekleştiği vakte bitişmiş olan "hayız dönemi" değildir.

Böyle bir iddiâyı öne sürecek olan kişiye şöyle denilir:

"İddet," farklı şeyleri tanımlamak için kullanılan geniş kapsamlı bir isimdir. Mesela; kadınları boşarken gözetilmesi gereken "temizlik dönemleri" için kullanılan kelime "iddet"tir. Yine kocaları vefat eden ve hamile olmayan kadınların beklemeleri gereken dört ay, on günlük süreye de "iddet" denilmektedir. Aynı şekilde, kocaları tarafından boşanmış kadınların hamile olmaları ve kocalarının ölmesi durumlarında beklemeleri gereken süre de "iddet"tir. Keza boşanmış kadınların, hamile olmamaları hâlinde, (evlenmeden) beklemeleri gereken dönemlere de "iddet" adı verilmektedir ki, işte bu iddet, hakkında ihtilaf ettiğimiz "kur'lar (akrâ)"dır. Bütün bunlar "iddet" diye adlandırılmakta ve her biri, diğerinden farklılık arzetmektedir. Dolayısıyla bu ismin, söz konusu farklı türler için kullanılması mümkün ise, iddet gözetilerek yapılacak boşamalar için kullanılma ihtimali de var demektir. Bu ise diğer iddet çeşitlerinden farklıdır. Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, (oğlu Abdullah ile ilgili olarak) kendisine talimatta bulunduğu ve senin de ilgili rivayetini delil olarak kullandığın Ömer *radıyallahu anh* da "Kur'lar, hayız dönemleridir" demektedir.[632] Ayrıca sen, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bir hadis rivayet eden kimsenin, aynı zamanda o hadisin te'vilini en iyi bilen kimse olduğunu savunmaktasın! Dolayısıyla Ömer *radıyallahu anh*'ın bu hadisteki kanaatinin, kur'lar konusunda kendisine aykırı görüşte bulunanların kanaatinden daha tercihe şayan olduğunu kabul etmen gerekecektir.

Eğer "Abdullah b. Ömer bu hadisi rivayet etmiş ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ne demek istediğini iyi kavramıştır. Biz de onun, kur'lar hakkındaki görüşünün 'temizlik dönemleri' olduğunu daha önce rivayet etmiştik"[633] diyecek olursan, sana şöyle denilecektir:

---

631 Bk. 1796 ve 1798 no'lu rivayetler.

632 Bk. 1919 no'lu rivayet.

633 Bk. 1915 ve 1916 no'lu rivayetler.

Biz bu meselede İbn Ömer'den gelen tam aksi yöndeki görüşü de rivayet ettik.[634] Ayrıca bu görüş, Ömer *radıyallahu anh*'ın görüşüyle uyum arzettiği için diğerine göre daha tercihe layıktır.

Öte yandan biz Allah *azze ve celle*'nin, kur'ları sayılı olarak zikrettiğini ve ***"üç kur"***[635] dediğini görmekteyiz. Kur'ların "temizlik dönemleri" olduğunu iddia edenlere göre ise bir adam, hanımını, büyük bir kısmı geçmiş olan bir temizlik döneminde boşadıysa, kadının, bu dönemin geri kalan kısmıyla birlikte onun dışında iki tam kur (temizlik) dönemi daha iddet beklemesi gerekir. Oysa bu durum, onun bu konudaki görüşünü, (üç tam kur' dönemi olmaktan çıkarır ve) "iki tam kur" ve "üçüncü kur'un bir kısmı" hâline dönüştürür. Bu da Kitab'ın belirlediği sayı sınırını değiştirir. Çünkü Allah *azze ve celle* açıkça sayı sınırı belirlemiştir; dolayısıyla bu sayıdan daha az olması caiz değildir.

Eğer (muhalif) "Allah *azze ve celle*'nin ***'Hac, bilinen aylardadır (eşhur)'***[636] buyurduğunu görmekteyiz. Bu da gerçekte Şevval'i, Zilkâde'yi ve Zilhicce'nin bir kısmını kapsar. Öte yandan Allah *azze ve celle*'nin ***'Eğer ölenin kardeşleri (ihve) varsa, annesine de altıda bir (düşer)'***[637] buyruğu da böyledir. Çoğu ilim adamı, buradaki kardeşleri iki ve daha fazlası olarak değerlendirmiştir. Aynı şey kur'lar için de geçerlidir" diyecek olursa, ona şöyle denilir:

Bu durum, kur'lara benzemez. Çünkü ***"eşhur (aylar)"*** ve ***"ihve (kardeşler)"*** gibi sayı sınırının olmadığı kelimeler, üçten aşağı olsa bile, iki ve daha fazlası için geçerli sayılabilir.

Ancak sayı sınırının vurgulandığı ve "üç" ya da "dört' veya daha başka sayıların verildiği yerlerde, belirlenen sayının azaltılması doğru değildir. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin ***"Âdetten kesilmiş kadınlarınız hakkında şüpheye düşerseniz, onların iddeti de üç aydır; henüz âdet görmeyenler de öyledir"***[638] buyruğu böyledir. Burada üç aydan daha az bir sürenin kastedilmiş olması söz konusu olamaz. Yine Allah *azze ve celle*'nin ***"Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün***

634 Bk. 1924 no'lu rivayet.

635 Bakara 2/228.

636 Bakara 2/197.

637 Nisâ 4/11.

638 Talâk 65/4.

beklerler"[639] âyetindeki ilgili hükmün de dört ay on günden daha az olması mümkün değildir. Aynı şekilde Allah *azze ve celle*'nin ***"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler"***[640] buyruğunu da dört aydan daha aşağı bir müddet olarak anlamak doğru olmaz. Keza Allah *azze ve celle*'nin ***"... Üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde olmak üzere tam on gün oruç tutması lazım gelir"***[641] âyetinde de Allah Teâlâ'nın belirlediği sayı sınırını eksiltmek caiz olmaz. Yine Allah *azze ve celle*'nin zıhâr ve adam öldürme keffaretiyle ilgili olarak buyurduğu ***"Peşpeşe iki ay"***[642] kaydında ve "yemin keffaretine ilişkin üç günlük oruç" sınırında, ilgili sayıların herhangi bir şekilde azaltılması mümkün değildir. Aynı şey üç kur' için de geçerlidir; onu da üç kur'dan daha az olarak algılamak doğru değildir.

Bu noktada biri "Âyette, kastedilenin 'temizlik (tuhr)' olduğunu gösteren bir husus vardır, o da şudur: Tuhr kelimesi, müzekker (eril) yapıda bir kelimedir. Bu kelimenin cemi (çoğul) kalıbında ise 'üç temizlik (*selâsetü athâr*),' 'üç adam (*selâsetü ricâl*)' ve 'üç elbise (*selâsetü esvâb*)' örneklerinde olduğu gibi (sayıların) kapalı tâ'lı şekli yer alır. Hayız (el-haydatü) kelimesi ise müennes (dişil) yapıdadır ve cemi kalıplarında söz konusu kapalı tâ düşer. 'Üç kadın (selâsü nisve),' 'üç hayız (selâsü hıyâd)' gibi. Allah *azze ve celle* ise ***'Üç kur' (selâsetü kurû)'*** buyurmaktadır. Buna göre, Allah Teâlâ'nın buradaki üç sayısına kapalı tâ'yı getirmiş olması, müzekkeri, dolayısıyla 'temizliği (tuhr)' kastettiğini göstermektedir" diyecek olursa, ona şöyle denilir:

Burada senin söylediğine delil olabilecek herhangi bir şey yoktur. Çünkü bir şeye, biri müzekker, diğeri de müennes olmak üzere iki isim verilebilir. Eğer müzekker olan lafzın cemi kalıbı yapılırsa, ona müzekkerliğin hükmü uygulanır ve kapalı tâ getirilir. Şayet müennes olan lafzın cemi kalıbı yapılacaksa, o zaman da müennesliğin hükmü uygulanır ve kapalı tâ'sı düşürülür. Mesela; "ed-dâr (ev)" kelimesi böyledir; buna "ed-dâr" denilebileceği gibi, "el-menzil" de denilebilir. Eğer "ed-dâr" lafzının çoğulu yapılacaksa, "selâsü ed'ür" denilir; şayet "el-menzil" lafzının çoğulu yapılacaksa, o zaman da "selâsetü menâzil" denilir. Yine "er-rumh (mızrak)" kelimesi de böyledir; buna, "er-rumh" denilebildiği gibi, "kanât" de denilmektedir. Bunların her

---

639 Bakara 2/234.

640 Bakara 2/226.

641 Bakara 2/196.

642 Nisâ 3/92; Mücadele 58/4.

birinin çoğulu da benzer lafızların çoğullarının yapıldığı gibi yapılır. Keza "es-sevb" ve "el-milhafe (elbise)" lafızları da aynı şeyi ifade etmek için kullanılır. Ancak "es-sevb"in çoğulu, müzekker; "el-milhafe"nin çoğulu ise müennes olarak yapılır. Buna benzer şekilde "el-kur'" ve "el-hayda" da aynı şeydir. Eğer "el-kur'" lafzının çoğulu yapılacaksa müzekker olarak; "el-hayd" lafzının çoğulu yapılacaksa müennes olarak yapılır.

Mesele hakkında akıl yürüttüğümüz zaman da durum şöyle olur:

Biz, hür kadına yüklenenlerin yarısıyla mükellef olan cariyenin iddet süresinin iki hayız dönemi olduğunu görmekteyiz. Bu da hayzın bölünemeyeceğini göstermektedir. Şayet bölünebilecek olsaydı, bölünmesi mümkün olan ay hesabında "bir buçuk ay" denilebildiği gibi hayız için de "bir buçuk hayız"[643] denebilirdi. Nitekim Ömer b. el-Hattâb'ın bu konuda şöyle dediği rivayet edilmektedir:

١٩٣٢ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أُوَيْسٍ الثَّقَفِيِّ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي عِدَّةِ الأَمَةِ: لَوْ قَدَرْتُ عَلَى أَنْ أَجْعَلَهَا حَيْضَةً وَنِصْفًا لَفَعَلْتُ.

1932- … Amr b. Dînâr'ın rivayet ettiğine göre, Amr b. Üveys es-Sekafî dedi ki:[644] Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, cariyelerin iddetiyle ilgili olarak şöyle dedi: "Eğer bunu bir buçuk hayız yapmaya gücüm yetseydi, mutlaka yapardım."[645]

***

Ömer *radıyallahu anh* bu tutumunu, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının huzurunda sergilemiş ve onlar da bu konuda ona uymuşlardır. Hatta hepsi birden "Cariyenin iddeti, iki hayızdır"[646] demişlerdir. Ayrıca

643 Müellif, hür kadınların iddet süresini "üç kur" olarak kabul ettiği ve cariyelere de yarısının verilmesi öngörüldüğü için burada "bir buçuk hayız" demektedir. (Çeviren)

644 Rivayetin yer aldığı kaynakların tamamında Amr b. Üveys ile Hz. Ömer arasında Sakîfli bir kişinin varlığından söz edilmektedir. Onun için bu senedden düşmüş olma ihtimali yüksektir. (Çeviren)

645 Benzer bir rivayet için bk. Şâfiî, *Müsned,* s. 298; Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 221.

646 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, bu kısımda "cariyenin iddeti, bir buçuk hayızdır" anlamına gelen bir ibare yer almaktadır (inne iddetehâ haydatün ve nısfun). Ancak bunun kabul edilmesi, konunun başında sözü edilen "hayızın bölünemeyeceği" yargısına tamamen

onlardan sonraki tâbiîn ve tebe-i tâbiîn nesilleri de aynı görüşü benimsemişlerdir ve durum, sözünü ettiğimiz kur'lar hakkında ihtilaf edenlere kadar gelip dayanmıştır. Dolayısıyla cariyenin temizlik dönemleri olarak değil de hayız dönemleri olarak beklemekle yükümlü olduğu iddet süresi, hür kadının beklemekle sorumlu olduğunun yarısı ise, aynı şekilde hür kadının iddeti de temizlik evrelerinde değil, hayız döneminde olmalıdır.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den de cariyelerle ilgili bu yaklaşımı destekleyen iki hadis rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٩٣٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُظَاهِرِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تُطَلَّقُ الأَمَةُ تَطْلِيقَتَيْنِ، وَتَعْتَدُّ حَيْضَتَيْنِ.

1933- ... el-Kâsım'ın rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Cariyenin talâkı ikidir ve o, iki hayız dönemi iddet bekler."***[647]

١٩٣٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مَسْعُودٍ الْجَحْدَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ شَبِيبٍ الْمُسْلِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عِيسَى، عَنْ عَطِيَّةَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1934- ... Abdullah b. İsa, Atiyye > İbn Ömer isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[648]

---

ters düşmekte; sahâbe ve sonrasındaki alimlerin "bir buçuk hayız" konusunda neredeyse ittifak halinde olmasını gerektirmektedir! Oysa Tahâvî, aynı meseleyi *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (bk. III, 62) ele almakta ve burada özetle aktardığı birtakım noktalara da değinerek şunları söylemektedir: "Eğer cariye, hayız olmayanlardan ise bu durumda hayız görmeyen hür kadının beklemekle yükümlü olduğu iddetin yarısı kadarını bekler. Bu da bir buçuk aydır. Şayet bu cariye hayız oluyorsa, bütün âlimlerin ittifakı ile iki hayız iddet beklemelidir. Bununla da hür kadının beklemekle yükümlü olduğu iddetin yarısının tespiti amaçlanmıştır. Bu sebeple Ömer *radıyallahu anh*, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının huzurunda 'Eğer bunu bir buçuk hayız yapmaya gücüm yetseydi, mutlaka yapardım' demiştir." Bu durumda ilgili hatanın, müstensihin dalgınlığından kaynaklanmış olduğu kanaatindeyiz. (Çeviren)

647 Ebû Dâvûd, Talâk 6; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 64.

648 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 64.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ...﴾
"KADINLARINA YAKLAŞMAMAYA YEMİN EDENLER DÖRT AY BEKLERLER..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: ***"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler. Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir. Eğer (müddeti içinde dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Bilin ki, Allah işitir ve bilir."***[649]

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, bu âyetin nüzûl sebebi, cahiliye dönemi erkeklerinin eşlerine bir-iki sene yaklaşmamaya yemin etmeleri şeklindeki uygulama idi. Nitekim;

١٩٣٥ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَارِثُ بْنُ عُبَيْدٍ الأَنْصَارِيُّ أَبُو قُدَامَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَامِرٌ الأَحْوَلُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ إِيلاءُ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ السَّنَةَ وَالسَّنَتَيْنِ، فَوَقَّتَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ الإِيلاءَ، فَمَنْ كَانَ إِيلاؤُهُ دُونَ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَلَيْسَ بِإِيلاءٍ.

1935- Yusuf b. Yezîd'in bize, Saîd b. Mansûr > Ebû Kudâme el-Hâris b. Ubeyd el-Ensârî > Âmir el-Ahvel > Atâ b. Ebî Rabâh isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle demiştir: "Cahiliye dönemi erkeklerinin, eşlerine yaklaşmama yeminleri (îlâ)[650] bir-iki sene sürüyordu. Allah *azze ve celle* bu

---

649 Bakara 2/226-227.

650 Îlâ': Kocanın, karısına yanaşmamak üzere yemin etmesidir. Üç kısma ayrılır: 1. Îlâ-yı muvakkat: Dört ay, sekiz ay gibi bir müddetle kayıtlı olan îlâdır. 2. Îlâ-yı müebbed: Ebediyyen yaklaşmamak üzere yapılan îlâdır. 3. Îlâ-yı meçhul: Belirli bir müddetle ya da müddet kaydı

yemine bir süre sınırı getirdi. Dolayısıyla kimin îlâı dört ayın altında ise, o artık îlâ sayılmaz."[651]

١٩٣٦ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَارِثُ بْنُ عُبَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَامِرٌ الأَحْوَلُ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ إِيلاءُ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ السَّنَةَ وَالسَّنَتَيْنِ وَأَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ، فَوَقَّتَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُمْ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ، فَمَنْ كَانَ إِيلاؤُهُ مِنْهُمْ أَقَلَّ مِنْ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَلَيْسَ بِإِيلاءٍ.

1936- Ahmed b. Dâvûd'un bize, Müslim b. İbrahim el-Ezdî > el-Hâris b. Ubeyd > Âmir el-Ahvel > Atâ kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Cahiliye dönemi erkeklerinin, eşlerine yaklaşmama yeminleri (îlâ) bir-iki sene hatta daha da fazla sürüyordu. Allah *azze ve celle* de onlara dört aylık bir süre sınırı koydu. Kimin îlâı dört aydan az ise, artık o îlâ değildir."

***

İbn Abbâs burada, âyetin nüzûl sebebinin bu olduğunu ve îlâ'ın, "aralarındaki nikâh hakkından dolayı eşiyle cinsel yakınlık kurma yükümlülüğü bulunan kocanın, onunla böyle bir cinsel yakınlık kurmamak üzere" yemin etmesi anlamına geldiğini haber vermektedir. Ayrıca İbn Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin, söz konusu yemine, nikâhın mevcut hâliyle kalabileceği bir süre sınırı getirdiğini ve kocanın yaptığı îlâ' süresince nikâhın da devam edeceğini belirtmektedir.

Daha sonra biz ilim adamlarının şu hususlarda icma ettiklerini görmekteyiz:

1. Allah *azze ve celle*'nin ***"Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir"*** beyanında (geçen ***"dönerlerse"*** kaydı) cinsel ilişki anlamına gelmektedir

2. Koca, karısına bu şekilde dönmesi hâlinde ettiği yemini bozmuş (hânis) sayılır. Dolayısıyla yeminlerini bozanların yapmakla mükellef oldukları şeyi yapmakla yükümlü olur; böylece kocanın ettiği yeminin bağlayıcılığı da karısının üzerinden kalkar.

---

yapılmayan îlâdır. Îlâ müddetinde koca sebat eder ve karısına yanaşmazsa bir bâin talak meydana gelir. Rücû ederse (eşine geri dönerse) keffâret gerekir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 192. (Çeviren)

651 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 51; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 519; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 158; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 381.

Ancak kocanın îlâ yemini ettiği günden itibaren dört ay geçene kadar karısıyla hiç cinsel temasta bulunmaması meselesiyle ilgili olarak ilim adamlarının ihtilaf ettiklerini tespit ettik. Bir grup ilim adamı "Eşine dönmeye mecbur edilir ki o da onunla cinsel ilişkide bulunmasıdır. Böylece koca, eşinin hakkını ödemiş ve onunla cinsel yakınlık kurmama üzere ettiği yeminini de bozmuş olur. Ya da koca, eşini mahrum bıraktığı ve engellediği haklarının yükümlülüğünden kurtulabilmek için (hanımıyla arasındaki) nikâh bağını tamamen ortadan kaldıracak şekilde onu boşamalıdır" demiştir. Medineli ilim ehlinin çoğu bu görüşü benimsemiştir. Ayrıca bu görüş Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının birçoğundan da rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٩٣٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: أَدْرَكْتُ أَرْبَعَةَ عَشَرَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُونَ: الْمُولِي يُوقَفُ.

1937- ... Yahyâ b. Saîd'in rivayet ettiğine göre, Süleyman b. Yesâr dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından on dört kişiye yetiştim. Bunlar, şöyle diyorlardı: "Îlâ yapan kişi, tevkîf edilir (alıkonulur ve tutuklanır)."[652]

١٩٣٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مَرْوَانَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَلِيًّا، يَقُولُ: إِنْ كُنْتُ لَمُوقِفَ الْمُولِي بَعْدَ الأَرْبَعَةِ، فَإِمَّا أَنْ يَفِيءَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ.

1938- ... Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, Mervân dedi ki: Ali *radıyallahu anh*'ın şöyle dediğini işittim: "Ben, îlâ yapan birini dört aydan sonra ya eşine tekrar dönmesi veya onu boşaması için tevkîf ederdim."[653]

١٩٣٩ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلامِ بْنُ حَرْبٍ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الأَخْنَسِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: يُوقَفُ الْمُولِي.

652 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 515.

653 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 514-515.

1939- ... Mücâhid'in Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Îlâ yapan kişi, tevkîf edilir."[654]

١٩٤٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيٍّ، أَنَّهُ كَانَ يُوقِفُ صَاحِبَ الْإِيلَاءِ بَعْدَ انْقِضَاءِ الْأَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ، فَإِنْ شَاءَ فَاءَ، وَإِنْ شَاءَ عَزَمَ، أَوْ قَالَ: طَلَّقَ.

1940- ... Âmir'in, Amr b. Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh*, îlâ yapan kimseyi, dört ay geçtikten sonra tevkîf ederdi. Îlâ yapan kişi de dilerse eşine geri döner, dilerse ondan ayrılmaya karar verirdi. Ya da (râvî burada "karar verirdi" yerine) "boşardı" dedi.[655]

١٩٤١ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الشَّيْبَانِيُّ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ سَلَمَةَ الْكِنْدِيُّ، أَنَّهُ شَهِدَ عَلِيًّا أَوْقَفَ عِنْدَ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ، فَإِمَّا أَنْ يَفِيءَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ.

1941- ... eş-Şa'bî dedi ki: "İbn Seleme el-Kindî bana, Ali *radıyallahu anh*'ın, (îlâ yapan kimseyi) dört ayın bitiminde ya eşine geri dönmesi ya da onu boşaması için tevkîf ettiğine tanık olduğunu haber verdi."[656]

١٩٤٢ - حَدَّثَنَا صَالِحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الشَّيْبَانِيُّ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الْأَخْنَسِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: شَهِدْتُ عَلِيًّا فَعَلَ ذَلِكَ.

1942- ... Hüşeym'in, eş-Şeybânî > Bükeyr b. el-Ahnes > Mücâhid yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ebî Leylâ "Ali *radıyallahu anh*'ın böyle yaptığına şahit oldum" dedi.

١٩٤٣ - حَدَّثَنَا صَالِحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ بُكَيْرٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ عَلِيٍّ، مِثْلَهُ.

1943- ... Hâlid, eş-Şeybânî > Bükeyr > İbnü'l-Müseyyeb yoluyla Ali *radıyallahu anh*'dan bu rivayetin aynısını nakletti.

654 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 514.

655 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 514.

656 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 457.

Bu rivayetlere göre Hüşeym ve Hâlid, bu hadisi Ali *radıyallahu anh*'dan rivayet eden kişi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Hüşeym bunun İbn Ebî Leylâ olduğunu söylerken, Hâlid ise İbnü'l-Müseyyeb olduğunu ifade etmektedir. Yine;

١٩٤٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: أَيُّمَا رَجُلٍ آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ فَإِنَّهُ إِذَا مَضَتِ الأَرْبَعَةُ الأَشْهُرُ أُوقِفَ حَتَّى يُطَلِّقَ، أَوْ يَفِيءَ، وَلا يَقَعُ عَلَيْهِ طَلاقٌ إِذَا مَضَتِ الأَرْبَعَةُ الأَشْهُرُ حَتَّى يُوقَفَ.

1944- ... Mâlik'in, Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Îlâ yapan kimse, dört ay geçtikten sonra ya eşini boşaması veya ona geri dönmesi için tevkîf edilir. Dört ay geçtikten sonra tevkîf edilene kadar da eşini boşamış sayılmaz."[657]

١٩٤٥ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، أَنَّ أَبَا الدَّرْدَاءِ، قَالَ: يُوقَفُ عِنْدَ الأَرْبَعَةِ الأَشْهُرِ، فَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ، وَإِمَّا أَنْ يُرَاجِعَ.

1945- ... Katâde'nin Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, Ebu'd-Derdâ dedi ki: "Eşine îlâ yapan kişi, dört ay dolunca ya eşini boşaması veya ona geri dönmesi için tevkîf edilir."[658]

***

Diğer bir grup ilim adamı ise şöyle diyordu: "Yeminden sonra dört ayın geçmiş olması, kocanın, cinsel temasta bulunmayacağına dair yemin ettiği kadını boşamaya karar verdiğinin göstergesidir. Ancak bunun için dört ay boyunca eşiyle cinsel temasta bulunmasının imkân dâhilinde olması ve buna rağmen dört ay süresince ilişkiyi (bilerek ve isteyerek) kesmiş olması şartı vardır." Ebû Hanîfe, Süfyân, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Nitekim Muhammed bize, Ali > Muhammed > Ya'kûb (Ebû Yusuf) yoluyla Ebû Hanîfe'den; Ali > Muhammed isnadıyla Ebû Yusuf'tan ve keza Ali kanalıyla da Muhammed'den bu görüşü rivayet etmektedir. Bu

657 Mâlik, Talâk 18; Şâfiî, *Müsned,* s. 248.

658 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 457.

kanaat ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının birçoğundan da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٩٤٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ، وَزَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُمَا كَانَا يَقُولَانِ: إِذَا آلَى الرَّجُلُ مِنَ امْرَأَتِهِ فَلَمْ يَفِئْ حَتَّى يَمْضِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنٌ.

1946- … Ebû Seleme'nin rivayet ettiğine göre, Osman b. Affân ve Zeyd b. Sâbit *radıyallahu anhumâ* şöyle diyorlardı: "Bir adam eşine îlâ yapmış ve dört ay doluncaya kadar eşiyle hiç cinsel temasta bulunmamışsa, bu bir bâin talâk (kesin boşanma) sayılır."[659]

***

İşte Zeyd'den rivayet edilen görüş de budur. Süleyman (b. Yesâr) ve onun dışındaki Medinelilerin fetva gerektiren meselelerdeki rivayetlerinin çoğu Zeyd'den gelmektedir. Yine;

١٩٤٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ عَطِيَّةَ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: مَاتَ ذُو قَرَابَةٍ لِي، وَتَرَكَ ابْنًا لَهُ، فَأَرْضَعَتْهُ امْرَأَتِي، فَحَلَفْتُ أَلا أَقْرَبَهَا حَتَّى تَفْطِمَ الصَّبِيَّ، فَلَمَّا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ قِيلَ لِي: قَدْ بَانَتْ مِنْكَ امْرَأَتُكَ، فَسَأَلْتُ عَلِيًّا، فَقَالَ لِي: إِنْ كُنْتَ حَلَفْتَ عَلَى تَضِرَّةٍ فَقَدْ بَانَتْ مِنْكَ امْرَأَتُكَ وَإِلا فَهِيَ امْرَأَتُكَ.

1947- … Atiyye b. Cübeyr'in rivayet ettiğine göre, babası (Cübeyr) dedi ki: Bir akrabam vefat etmiş ve geride bir erkek çocuk bırakmıştı. Eşim de o çocuğu emzirdi. Ben de çocuğu sütten kesinceye kadar eşimle cinsel temasta bulunmayacağıma dair yemin ettim. Dört ay geçtikten sonra bana "Eşin senden kesin olarak boşanmış oldu" dediler. Ben de durumu Ali *radıyallahu anh*'a sordum. Bana şu cevabı verdi: "Eğer kadını mağdur etmek maksadıyla (alâ tadırra) yemin ettiysen, eşin senden kesin olarak ayrılmış oldu. Aksi takdirde o hâlâ senin eşindir."[660]

---

659 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 453-454; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 511.

660 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 382. Ancak Beyhakî'nin rivayetinde son cümle şöyledir:

Görüldüğü gibi burada Ali *radıyallahu anh*'dan, îlâda bulunan birinin dört ay geçinceye kadar eşiyle cinsel temasta bulunmaması hâlinde boşama işleminin geçerli olacağına dair bir görüş rivayet edilmektedir. Bu ise ilk kısımda kendisinden naklettiğimiz görüşüne aykırı düşmektedir. Yine;

١٩٤٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ بَذِيمَةَ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: إِذَا مَضَتِ الأَرْبَعَةُ الأَشْهُرُ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ وَهِيَ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا.

1948- ... Ebû Ubeyde'nin Mesrûk'tan rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes'ûd) dedi ki: "Eğer (îlâ'ın üzerinden) dört ay geçerse, bir bâin talâk gerçekleşmiş olur ve kadın, artık kendisi hakkındaki kararlarda bağımsız tasarruf yetkisine sahiptir."[661]

١٩٤٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُمَا كَانَا يَقُولَانِ: إِذَا آلَى الرَّجُلُ مِنَ امْرَأَتِهِ فَلَمْ يَقْرَبْهَا حَتَّى يَمْضِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنٌ.

1949- Abülmelik b. Mervân'ın bize, Ebû Muâviye > el-A'meş > Habîb > Saîd b. Cübeyr yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ve İbn Ömer şöyle diyorlardı: "Bir adam eşine îlâ yapmış ve dört ay geçinceye kadar ona hiç yaklaşmamışsa, bu bir bâin talâk sayılır."[662]

١٩٥٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ الأَعْمَشِ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا قِيلَ لِسَعِيدٍ: وَسَمِعْتَ ابْنَ عُمَرَ يَقُولُهُ؟ قَالَ: نَعَمْ.

"Eğer kadını mağdur etme endişesiyle yemin ettiysen, o hâlâ senin eşindir. Aksi hâlde senden kesin olarak ayrılmış oldu." Burada kadının, o çocuğu emzirdiği için hamile kalma endişesinden dolayı ilgili şahsın îlâ yaptığı söylenebilir. Metinde geçen "alâ tadırratin" ibaresi, hem "mağdur etmek" hem de "mağdur etme endişesi taşımak" anlamlarına gelebilmektedir. Dolayısıyla Tahâvi'nin ibaresini ilk anlama göre, Beyhakî'nin ibaresini ise ikinci anlama göre yorumlamak gerekecektir. Hangisinin gerçekten Hz. Ali'nin ifadesi olduğunu tespit etmek ise mevcut veriler ışığında mümkün olmamıştır. (Çeviren)

661 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 518.

662 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 518.

1950- Fehd'in bize, Ömer b. Hafs b. Gıyâs > babası > el-A'meş > Habîb b. Ebî Sâbit > Saîd kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "Eğer (îlâ'ın üzerinden) dört ay geçmişse, artık kadın kendisi hakkındaki kararlarında bağımsız tasarruf yetkisine sahip olur" dedi. Saîd'e "İbn Ömer'in de böyle söylediğini duydun mu?" diye soruldu. O da "Evet" diye cevap verdi.

***

Görüldüğü üzere Saîd bu hususta İbn Ömer'den; Ebû Hanîfe, Süfyân ve onlarla beraber zikrettiğimiz âlimlerin görüşleriyle örtüşen bir kanaat rivayet etmektedir. Bu ise Nâfi'in kendisinden rivayet ettiği ve ilk görüş sahiplerinin kanaatleriyle parallelik arzeden diğer görüşüne aykırıdır. İbn Ömer, Medine'de fetva mercii sayılan sahâbîlerdendi. Ancak onun, bizim daha önce aktardığımız bir rivayette Süleyman'ın sözünü ettiği on dört sahâbîden[663] biri olup olmadığını bilemiyoruz. Eğer onlardan biriyse, o zaman ondan birbirine zıt görüşler gelmiş olmaktadır. Aynı şekilde Zeyd de Süleyman'ın sözünü ettiği sahâbîlerden biriyse, onun da görüşleri ihtilaflı olmaktadır. Kaldı ki biz, Süleyman'ın bahsettiği ve kendileriyle aynı meclislerde bulunduğunu, onlardan rivayet aldığını ve fetvalar naklettiğini bildiğimiz, Allah Rasûlü'nün on dört sahâbîsinin kimler olduğunu da bilmemekteyiz. Şu kadar var ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu sahâbîleri, Süleyman'ın kendileriyle hiç görüşmediği/buluşmadığı; dolayısıyla semâ[664] yöntemiyle değil de belâğ[665] yoluyla kendilerinden rivayet aktardığı kimseler de olabilirler. Eğer durum böyleyse, o zaman Süleyman'ın ilgili hadisi, munkatı hükmünde olacaktır. Munkatı ise ilk görüşü benimseyenlerin çoğuna göre delil sayılmaz.

١٩٥١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الْحَكَمُ، قَالَ: سَمِعْتُ مِقْسَمًا، يَقُولُ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: عَزْمُ الطَّلَاقِ انْقِضَاءُ الأَرْبَعَةِ الأَشْهُرِ، وَالْفَيْءُ الْجِمَاعُ.

---

663 Bk. 1937 no'lu rivayet.

664 Semâ, hadis usulünde hadis rivayet metotlarından biri ve en önemlisidir. Hadisin rivâyeti, bizzat şeyh denilen muhaddisle bir araya gelerek, ondan işitmek suretiyle gerçekleşir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 355. (Çeviren)

665 Belâğ: "Ulaşmak" manasına gelen "belağa" kök fiilinin mastarı olan belâğ, genelde "beleğanâ" şeklindeki edâ sîgasıyla ve isnadsız olarak rivayet edilen habere denilir. Tahâvî'nin burada kastettiği anlam da budur. Bir diğer anlamı ise şudur: Herhangi bir hadis kitabında şeyhten nereye kadar işitilmiş olduğunu gösteren bazı kayıtlar bulunur. Bunlara da "belağ kaydı" denilmiştir. Bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 37. (Çeviren)

1951- ... Şu'be'nin el-Hakem yoluyla rivayet ettiğine göre, Miksem dedi ki: İbn Abbâs'ın şöyle dediğini işittim: "Boşanmaya karar vermek (azmü't-talâk), dört aylık sürenin sona ermesidir. Eşine geri dönmek (fey') ise cinsel ilişkidir."[666]

١٩٥٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِذَا آلَى الرَّجُلُ مِنِ امْرَأَتِهِ فَلَمْ يَفِئْ حَتَّى مَضَى أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنٌ.

1952- ... Atâ'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Bir adam, eşine îlâ yapar da dört ayı dolduruncaya kadar ona geri dönmezse, bu bir bâin talâk sayılır (kesin ayrılmış olur)."[667]

***

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri ve her bir grup da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in adı geçen ashâbının görüşleri arasında kendi mezhebine uyan kanaatleri rivayet edip bunları esas aldığı için bizim bu noktada, onların dile getirdikleri ve hakkında ihtilafa düştükleri iki görüş içerisinden, kıyas yoluyla doğruluğu ispatlanabilir ve icmâ ile sabit olan bir görüş çıkarmak için ihtilaf ettikleri hususu incelememiz gerekmektedir. Meseleyi incelediğimizde şunu tespit ettik:

Allah *azze ve celle* ***"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler"*** buyurarak beklemeyi belirli bir süreyle sınırlandırmış, ardından da ***"Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir"***[668] buyurmuştur. Bu noktada ilim adamları, dört aylık süre dolmadan eşine dönen kimsenin, ilgili süre zarfında "dönmüş (fey')" olduğu için bu âyetin kapsamına girmiş olacağı konusunda icma etmişlerdir. Ancak bu süreyi doldurur da eşine geri dönmezse, işte sözünü ettiğimiz ihtilaf da burada ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla bahsettiğimiz incelemeyi yapmak kaçınılmaz hâle geldi ve şunu gördük: Allah *azze ve celle,* bu âyetin dışında bir çok yerde de "bekleme'yi (terabbus)" zikretmektedir. Mesela; ***"Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on***

666 İbnü'l-Ca'd, *Müsned,* s. 43; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 379.

667 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 379.

668 Bakara 2/226-227.

gün beklerler (yeterabbasne)"[669] âyetinde Allah Teâlâ'nın kadınları yükümlü kıldığı "bekleme" süresi, dört ay on gün ile sınırlı olup başka aylara sarkmamaktadır. Dolayısıyla bu kadınlar, dört ay on günlük süreyi doldurduklarında, dört ay on günlük müddet zarfındaki "bekleyişlerinden (terabbus)" de çıkmış olmaktadırlar.

Yine Allah *azze ve celle*'nin ***"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' (üç hayız veya üç temizlik müddeti) beklerler"***[670] âyeti de böyledir. Allah Teâlâ'nın onları mükellef tuttuğu "bekleme" süresi, zikrettiği üç kur' dönemi için geçerli olup daha sonraki kur'ları içine almaz. Öte yandan îlâ ile ilgili âyete baktığımızda, Allah *azze ve celle*'nin orada da kadınlara "bekleme" sorumluluğu yüklediğini ve bunu bir süre ile sınırlandırdığını görmekteyiz. Nitekim; ***"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler"***[671] âyetinde Allah Teâlâ'nın kadınlara "bekleme" mükellefiyeti getirdiği dört aylık sürenin dolması hâlinde artık daha fazla "bekleme"nin bir anlamı yoktur. Çünkü bunun belirli bir müddeti vardı ve bu müddet de sona ermiştir. Dolayısıyla ondan sonra beklemenin de bir manası yoktur. Bu süreden sonra beklemenin bir anlamı kalmadığına göre, Allah Teâlâ'nın îlâ yapan kocaya "eşine geri dönme (fey')" sorumluluğunu yüklemiş olduğu îlâ'nın da artık bir anlamı kalmamaktadır. Zira kocanın, bu işi, sınırları dâhilinde kadını alıkoyduğu ve bitinceye kadar kendi başına "beklemeye" mecbur ettiği müddet zarfında yapması gerekiyordu, daha sonrasında değil! Durum böyle olunca, dört ayın dolması hâlinde kadının boşanma işleminin gerçekleştiği sabit olacak; ayrıca ilgili sürenin geçmesinin, boşamaya "karar vermek (azmu't-talâk)" anlamına geldiği kesinlik kazanacaktır. Ancak "azmu't-talâk"ın geçerli olabilmesi için de arzettiğimiz ikinci görüş sahiplerinin dediği gibi söz konusu süre zarfında kocanın, cinsel ilişki imkânını bulabilmiş olması gerekmektedir. Zira bu cinsel ilişki sayesinde koca, hanımına "dönmüş (fey')" sayılmakta ve hanımıyla cinsel temasta bulunmamaya dair ettiği yemininden kaynaklanan zulüm de ortadan kalkmaktadır.

İlk görüş sahiplerinden biri, ikinci görüş sahiplerinin karşı şöyle bir iddiayı öne sürebilir: "Biz sizin, eşiyle lanetleşerek ayrılan (mülâin) kimseyle ilgili olarak şöyle dediğinizi görmekteyiz: 'Hâkim bu kişi ile karısı arasında ayrılığa

669 Bakara 2/234.

670 Bakara 2/228.

671 Bakara 2/226.

hükmedikçe ve bu sayede nikâh ortadan kalkmadıkça sadece liân sebebiyle aralarında bir ayrılık gerçekleşmez; dolayısıyla hâkimin böyle bir şeye karar vermemesi durumunda, karı-koca arasındaki nikâh da mevcut hâliyle geçerliliğini korur.' Bu durumda sizin îla yapan bir kimse hakkında da şöyle demeniz gerekecektir: Hâkim, îlâ yapan kimsenin, eşini boşamış ve ondan ayrılmış olduğuna hükmetmediği müddetçe boşama işlemi gerçekleşmiş olmaz."

Kanaatimizce bu iddianın muhatapları Züfer dışında Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'dir. Çünkü onlar, karısıyla lanetleşerek ayrılan kimseyle ilgili olarak bu iddia sahibinin öne sürdüğü görüşü benimsiyorlardı. Züfer ise bu hususta onlara muhalefet ediyor ve Medine ehlinin dediği gibi liân'ın eşler arasında gerçekleşmesi durumunda hâkim ayırmasa bile ayrılığın gerçekleşmiş olacağını savunuyordu. Allah izin verirse biz de ilim adamlarının bu konudaki ihtilaflarını, birbirlerine karşı öne sürdükleri tezleri ve görüşleri arasında doğru görüşü destekleyen delilleri daha sonra zikredeceğiz.

Bu noktada iddiayı ortaya atan kimsenin, sorduğu meseleye ve arzettiğimiz şekilde Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed aleyhinde öne sürdüğü iddiaya karşı cevabımız ise şöyledir:

Biz, liân işleminin, hâkim olmaksızın gerçekleşmediğini görmekteyiz. Buna kıyasen, meselelerin kendileriyle sona erdiği ve hükümlerin ancak kendileriyle tamamlanabildiği hususların, başladıkları anda geçerli olan hükme göre değerlendirilmesi gerekir. Böylece sonlarının hükümleri, başlangıçtaki hükümleri gibi olur ve birbirleriyle uyumlu hâle gelirler. Buna göre liân işlemi, hâkimin huzurunda "başlamışsa," geri kalan kısmı da yine hâkimin huzurunda olacaktır. Dolayısıyla îlâ işlemi de hâkim olmaksızın "başladığı" için geri kalanı da hâkim olmaksızın gerçekleşecektir. Bu iki örnek dışındaki diğer meseleler de bu hükme tabidir; sonlarının hükümleri, başlangıçtaki hükümleri gibi sayılır. Mesela; nikâh akitlerinin de hâkim olmaksızın gerçekleştiğini görmekteyiz. Aynı şekilde, -(normal) boşama yoluyla ayrılmak gibi- söz konusu akitleri ortadan kaldıran şeyler de hâkim olmaksızın gerçekleşmektedir. Bunlar, başlangıcında hâkimin bulunmadığı hususların hükmüdür. Başlangıcının mutlaka hâkim huzurunda olması gereken meselelere gelince; mesela; bir kadın, nikâh hakkından dolayı kendisiyle cinsel ilişkide bulunması gerektiği hâlde bundan aciz olan iktidarsız (innîn) kocasını hâkime dava ederse, hâkimin o kocaya bir yıl mühlet tanıması gerekir. Böyle bir hüküm, hâkim olmadan verilemediği gibi bir yıl bekleme kararını karı ve koca kendi aralarında da veremezler. Bu bir yılın dolması hâlinde kadına, şikayetçi

olduğu kocasının yanında kalma ile ondan ayrılma tercihlerinin sunulması da ancak hâkimin huzurunda gerçekleşebilir. Böylece bu işin başını karara bağlayan hâkim, sonunu da karara bağlamış olacaktır. Dolayısıyla bu iki örnek dışındaki bütün hususların da bu çerçevede ele alınması gerektiği kesinleşmektedir. Sonuç olarak; bir işin başı mutlaka hâkimin huzurunda gerçekleşiyorsa, aynı şekilde sonu da hâkimin huzurunda gerçekleşecek; başında hâkimin bulunmasına gerek olmayan bir işin sonunda da hâkim bulunmasına gerek olmayacaktır. Bu zikrettiklerimizden hareketle akıl yürütülecek olursa, îlâ yapan kimsenin îlâ'ının da bütün âlimlerin ittifakıyla, başı itibariyle hâkim huzurunda yapılması gerekmeyen bir iş olduğu için sonu da öyle olacaktır. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Öte yandan burada sözünü ettiğimiz "eşine geri dönme (fey')" ve "boşamaya karar verme (azm)" meseleleri, îlâda bulunduğu eşiyle cinsel ilişkiye gücü yetebilen kimseler için geçerlidir. Ancak koca, hastalık ve benzeri sebeplerle cinsel ilişkide bulunamayacak durumdaysa veya kadında cinsel teması engelleyen müzmin bir hastalık veya cinsel organında ilişkiyi imkânsız hale getiren bir et parçası (retak) bulunuyorsa ya da her ikisinde veya herhangi birinde ilişkiye mani sayılabilecek bir sorun olmadığı hâlde, aralarındaki mesafenin uzaklığından dolayı dört ay ve daha uzun bir süre buluşma imkânına kavuşamamışlarsa, ilim adamları bu hususta ihtilaf etmişlerdir. İçlerinden bir grup şöyle demektedir: "Bu tür durumlarda 'eşine geri dönüş' için, kocanın, diliyle 'Döndüm' demesi yeterlidir. Cinsel ilişkiye gücü yeten birinin bu yolla eşine dönmesi de buna benzer. Ancak dört ay dolmadan önce eşiyle cinsel temasta bulunan kimsenin ettiği yemin sorumluluğunun kalkması gibi böyle bir durumdaki kişinin ettiği yeminin sorumluluğu kalkmaz." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Nitekim Muhammed bize, Ali > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü rivayet etmiş ve herhangi bir görüş ayrılığından da söz etmemiştir. Öte yandan bu âlimler dışında, "dört ayın dolmasını, îlâda bulunan kimsenin, îlâda bulunduğu eşini boşamaya karar vermesi" olarak değerlendiren pek çok ilim ehli de bu yönde görüş belirtmiştir.

Ancak "dört ayın dolması, îlâda bulunan kimsenin, îlâda bulunduğu eşini boşamaya karar vermesi anlamı taşımaz" diyenlerin görüşünden hareketle akıl yürütülecek olursa, kişinin, salt diliyle "Ben eşime döndüm" demesi de bir "dönüş" sayılmamalıdır. Çünkü bu söz, yemin yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır. Yemin yükümlülüğünü ortadan kaldırmadığına göre "eşine

dönmeyi" de gerektirmemektedir. Bir grup ilim ehli de bu görüşü savunmuş ve arzettiğimiz kıyas yöntemini kullanarak, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed'den naklettiğimiz görüşe muhalefet etmiştir. Nitekim bunların haricindeki birçok ilim adamı bu kanaati benimsemiştir.

Oysa 'dört ayın dolmasının, boşamaya karar verme anlamına gelmediğini' savunanlara göre, dille "eşe dönme"yi bir "dönüş" saymamamız gerekirdi. Çünkü bu yaklaşıma göre biz îlâda bulunan bir kimseyi, dört ay içerisinde "eşine geri dönüş" ile sorumlu tutmaktayız ve ilgili süre boyunca ona mühlet vermekteyiz. Bu süre zarfında eğer eşine geri dönerse ne âlâ; aksi takdirde ya ilgili süreden sonra onu, eşine dönmekle veya eşinden ayrılmış sayılacağı talâkla yükümlü tutacağız. Zira dört ay doluncaya kadar eşini terk etmiş olması, ona yaptığı bir haksızlıktır. Ancak koca, eşiyle cinsel ilişkide bulunma imkânına sahip değilse, ona haksızlık etmiş sayılmayacağı için eşinden ayrılmasına yol açacak bir talâk ile sorumlu tutulamayacağı gibi eşlerin birbirleri üzerindeki hakkı sayılan cinsel ilişki dışında bir şeyle "karısına dönüş"ten de sorumlu tutulamaz.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَآئِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا...﴾

"KADINLARINDAN ZIHÂR İLE AYRILMAYI İSTEYEREK (DAHA ÖNCE) SÖYLEDİKLERİNE DÖNENLER..."[672] DİYE BAŞLAYIP SONUNA KADAR DEVAM EDEN OLAYDAKİ SÖZÜNÜN TEVİLİ

Bu âyetin nüzûl sebebine dair nakledilen rivayetlerden biri şöyledir:

١٩٥٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: كَانَتِ امْرَأَةٌ مِنَ الأَنْصَارِ يُقَالُ لَهَا: خُوَيْلَةُ ابْنَةُ دُلَيْجٍ، أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَائِشَةُ تَغْسِلُ رَأْسَهُ، وَزَوْجُهَا قَدْ طَالَتْ صُحْبَتُهَا إِيَّاهُ، وَذَكَرَتْ أَنَّهَا جَعَلَهَا عَلَيْهِ كَظَهْرِ أُمِّهِ، قَالَ: قَدْ حَرُمْتِ عَلَيْهِ قَالَتْ: أَشْكُو إِلَى اللهِ [فَاقَتِي، ثُمَّ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ طَالَتْ صُحْبَتِي، وَنَفَضْتُ لَهُ بَطْنِي، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حَرُمْتِ عَلَيْهِ، فَجَعَلَ إِذَا قَالَ لَهَا: حَرُمْتِ عَلَيْهِ، هَتَفَتْ وَقَالَتْ: أَشْكُو إِلَى اللهِ فَاقَتِي، قَالَ: فَنَزَلَ الْوَحْيُ، وَقَدْ قَامَتْ عَائِشَةُ تَغْسِلُ شِقَّ رَأْسِهِ الآخَرِ، فَأَوْمَأَتْ إِلَيْهَا عَائِشَةُ أَنْ اسْكُتِي، قَالَتْ: وَكَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ أَخَذَهُ مِثْلُ السُّبَاتِ، فَلَمَّا قُضِيَ الْوَحْيُ، قَالَ: ادْعِي زَوْجَكِ، فَتَلاَهَا عَلَيْهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {قَدْ سَمِعَ اللهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللهِ] وَاللهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ}، {وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ

672 Mücâdele 58/3-4.

ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا}، أَتَسْتَطِيعُ أَنْ تَعْتِقَ رَقَبَةً؟ قَالَ: لَا قَالَ: {فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ}، أَتَسْتَطِيعُ أَنْ تَصُومَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ؟ قَالَ: لَوْ أَنِّي لَمْ آكُلْ فِي الْيَوْمِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كَادَ أَنْ يُغْشَى بَصَرِي قَالَ: {فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا}، أَتَسْتَطِيعُ أَنْ تُطْعِمَ سِتِّينَ مِسْكِينًا؟ قَالَ: لَا، إِلا بِعَوْنِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَعَانَهُ.

1953- … Dâvûd'un rivayet ettiğine göre, Ebu'l-Âliye dedi ki: Hüveyle[673] bint Düleyc adındaki Ensarlı bir kadın, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna geldi. O esnada Âişe *radıyallahu anhâ* da Allah Rasûlü'nün başını yıkıyordu. Hüveyle, kocasıyla uzun zamandır evliydi. Ancak kocasının kendisini anasının sırtı gibi görüp zıhâr yaptığını söyledi. Bunun üzerine Allah Rasûlü de ona ***"Sen artık ona haram oldun"*** buyurdu. Kadın "Şikayetimi Allah'a arzediyorum" dedi. [Sonra kadın yine "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben ona ömrümü verdim, çocuklar doğurdum" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de aynı şekilde ***"Sen artık ona haram oldun"*** buyurdu. Allah Rasûlü kadına ***"Sen artık ona haram oldun"*** dedikçe, kadın "Şikayetimi Allah'a arzediyorum" deyip duruyordu.

(Ravî dedi ki:) Derken vahiy indi. O sırada da Âişe *radıyallahu anhâ*, Allah Rasûlü'nün mübarek başının diğer tarafını yıkıyordu. Kadına susmasını işaret etti. -Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, vahiy indiğinde bir uyuklama hâline bürünürdü.-" Vahyin inişi sona erince Allah Rasûlü kadına ***"Kocanı çağır gelsin"*** dedi. (Adam gelince de) ona ***"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir.]***[674] ***Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir… Kadınlarından zıhâr ile ayrılmayı isteyerek (daha önce) söylediklerine dönenlerin, eşleriyle temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir"***[675] âyetlerini okudu. Daha sonra da ***"Bir köleyi hür-***

673 Bundan sonraki rivayetlerde de görüleceği gibi bu kadın sahâbî "Havle" olarak da bilinmektedir. (Çeviren)

674 Eserin yazma ve basılı nüshalarında köşeli parantez içindeki bu kısım düşmüş gözükmektedir. Araştırmamıza rağmen aynı sened ve metinle bulamadığımız bu metnin lafızlarına en yakın lafızlara sahip metni Taberî'nin *Tefsîr*'inde (XXVIII, 1-2) bulabildik ve ilgili yeri buradaki metne ekleyerek tercüme ettik. (Çeviren)

675 Mücâdele 58/1-3.

riyetine kavuşturabilir misin?" diye sordu. Adam "Hayır" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü bir sonraki âyetin ***"Buna imkân bulamayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce ardarda iki ay oruç tutar"***[676] kısmını okudu ve ***"Peki, ardarda iki ay oruç tutabilir misin?"*** dedi. Adam "Günde üç öğün yemek yemezsem, gözlerim kararır gibi oluyor" diye cevap verdi. Allah Rasûlü, bu defa âyetin ***"Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur"*** kısmını okudu ve yine ***"Altmış fakiri doyurabilir misin?"*** diye sordu. Adam da "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yardımı olmazsa hayır!" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü ona yardım etti.[677]

١٩٥٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {قَدْ سَمِعَ اللهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا}، قَالَ: هِيَ خَوْلَةُ ابْنَةُ [ثَعْلَبَةَ كَانَتْ تَحْتَ أَوْسِ بْنِ] الصَّامِتِ، كَانَ زَوْجُهَا مَرِيضًا فَدَعَاهَا فَلَمْ تُجِبْهُ، فَقَالَ: أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي، فَأَتَيَا رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ هَذِهِ الآيَةَ [فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]: فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ؟، قَالَ: لَا أَجِدُ، قَالَ: فَصَوْمُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ؟ قَالَ: لَا أَسْتَطِيعُ، قَالَ: فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا؟ قَالَ: بِاللهِ مَا عِنْدِي إِلا أَنْ تُعِينَنِي فَأَعَانَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَمْسَةَ عَشَرَ صَاعًا، فَقَالَ: لَا أَجِدُ بِالْمَدِينَةِ أَحَدًا أَحْوَجَ إِلَيْهِ مِنِّي فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُلْهَا أَنْتَ وَأَهْلُكَ.

1954- … Ebû İshâk'ın rivayet ettiğine göre, Yezîd b. Zeyd, Allah Teâlâ'nın ***"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir"*** âyeti hakkında şunları söylemiştir: Burada bahsedilen kadın Havle bint [Sa'lebe olup Evs b.] es-Sâmit [ile evli][678] idi. Kocası hasta biriydi. Bir gün çağırmasına rağmen gelmediği için karısına "Sen bana artık annemin sırtı gibisin" diyerek (zıhâr yapmıştı). Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldiler. Allah *azze ve celle* de ilgili

676 Mücâdele58/4.

677 Benzer lafızlarla gelen rivayetler için bk. Taberî, *Tefsîr,* XXVIII, 1-2; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 384.

678 Köşeli parantezli bu kısımlar eserin yazma ve basılı nüshalarında düşmüş gözükmektedir. Biz bunu bir sonraki rivayetten tespit ederek buraya koyduk. (Çeviren)

âyeti indirdi. [Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de adama][679] ***"Bir köleyi hürriyetine kavuşturabilir misin?"*** diye sordu. Adam "Bulamam" dedi. Allah Rasûlü ***"Peki, peş peşe iki ay oruç?"*** dedi. Adam yine "Yapamam" diye cevap verdi. Allah Rasûlü bu defa ***"Altmış fakiri doyurabilir misin peki?"*** diye sordu. Adam da "Allah'a yemin olsun ki, bana yardım etmediğiniz sürece elimden gelmez" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona on beş sa' miktarında (yiyecek) yardımı yaptı. Adam (yiyeceği aldıktan sonra) "Şu Medine sınırları içinde buna benden daha fazla ihtiyacı olan birini göremiyorum!" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bunu sen ve ailen yiyin"*** buyurdu.[680]

١٩٥٥ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي حَرْمَلَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ خَوْلَةَ ابْنَةَ ثَعْلَبَةَ كَانَتْ تَحْتَ أَوْسِ بْنِ الصَّامِتِ، فَتظَاهَرَ مِنْهَا، وَكَانَ بِهِ لَمَمٌ، فَجَاءَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: إِنَّ أَوْسَ بْنَ صَامِتٍ تظَاهَرَ مِنِّي، فَذكَرَتْ أَنَّ بِهِ لَمَمًا، فَقَالَتْ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، مَا جِئْتُكَ إِلا رَحْمَةً لَهُ، إِنَّ لَهُ فِيَّ مَنَافِعَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ الْقُرْآنَ فِيهِمَا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مُرِيهِ فَلْيُعْتِقْ رَقَبَةً قَالَتْ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا عِنْدَهُ رَقَبَةٌ، وَلا يَمْلِكُهَا قَالَ: مُرِيهِ فَلْيَصُمْ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ قَالَتْ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، لَوْ كَلَّفْتَهُ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ مَا اسْتَطَاعَ، وَكَانَ الْحَرُّ قَالَ: مُرِيهِ فَلْيُطْعِمْ سِتِّينَ مِسْكِينًا قَالَتْ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا يَقْدِرُ عَلَيْهِ قَالَ: مُرِيهِ فَلْيَذْهَبْ إِلَى فُلانٍ فَقَدْ أَخْبَرَنِي أَنَّ عِنْدَهُ شَطْرَ وَسْقٍ، فَلْيَأْخُذْهُ صَدَقَةً عَلَيْهِ، ثُمَّ يَتَصَدَّقْ بِهِ عَلَى سِتِّينَ مِسْكِينًا.

1955- … İsmail b. Ca'fer'in, Muhammed b. Ebî Harmele yoluyla Atâ b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, Havle bint Sa'lebe, Evs b. es-Sâmit ile evliydi. Kocasının psikolojik rahatsızlığı vardı ve Havle'ye zıhâr yapmıştı. Bunun üzerine kadın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip "Evs b. es-Sâmit bana zıhâr yaptı" diyerek onun psikolojik rahatsızlığından bahsetti. Daha sonra da şöyle devam etti: "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için, ben sadece ona acıdığımdan sana geldim. Çünkü bana ihtiyacı ve benden

679 Eserin yazma ve basılı nüshasında olmayan bu köşeli parantez içindeki ibareyi, Beyhakî'nin eserinden aldık. (Çeviren)

680 Benzer lafızlarla bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 392.

beklentileri var." Bunun üzerine Allah *azze ve celle* o ikisi hakkında Kur'ân (âyeti) indirdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de (kadına) ***"Ona söyle bir köleyi hürriyetine kavuştursun"*** buyurdu. Kadın "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için, onun elinde köle olmadığı gibi köle alacak imkânı da yok zaten" dedi. Allah Rasûlü ***"O hâlde söyle peş peşe iki ay oruç tutsun"*** buyurdu. Kadın "Üç gün oruç tutmasını istesen bile tutamaz" dedi. -O zamanda havalar sıcaktı.- Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"O hâlde altmış fakiri doyurmasını söyle"*** buyurdu. Kadın yine "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için, buna da gücü yetmez" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"O zaman söyle de filancaya gitsin. O bana elinde yarım vesk miktarında (sadakası) olduğunu söylemişti. Onu kendisine verilmiş bir sadaka olarak alsın sonra da altmış fakire tasadduk etsin."***[681]

١٩٥٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ ضِرَارُ بْنُ صُرَدٍ الطَّحَّانُ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مَعْمَرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ حَنْظَلَةَ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَلامٍ، عَنْ خَوْلَةَ، أَنَّ زَوْجَهَا ظَاهَرَ مِنْهَا، فَأَرَادَ أَنْ يُجَامِعَهَا، فَأَبَتْ عَلَيْهِ، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَنَزَلَتْ آيَةُ الظِّهَارِ، فَأَمَرَ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُكَفِّرَ قَبْلَ أَنْ يُوَاقِعَ بِخَمْسَةَ عَشَرَ صَاعًا عَلَى سِتِّينَ مِسْكِينًا.

1956- ... Yusuf b. Abdullah b. Selâm'ın Havle'den rivayet ettiğine göre, kocası ona zıhâr yaptıktan sonra onunla cinsel temas kurmak istemiş, ancak Havle bunu kabul etmemişti. Havle bu durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlatınca zıhâr âyeti indi ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* kocaya, eşiyle cinsel temasa girmeden önce on beş sa' ölçeğinde yiyecekle altmış fakiri doyurarak keffaret ödemesini emretti.[682]

***

681 Ebû İshâk İsmail b. Ca'fer el-Medenî (ö. 180), *Hadîsu Ali b. Hucr es-Sa'dî an İsmail b. Ca'fer el-Medenî,* thk., A. es-Süfyânî, Riyad 1998, s. 370. (Bu eser, rivayetimizin senedinde geçen İsmail b. Ca'fer'in rivayetlerinin derlenmesinden oluşmaktadır. Bu açıdan önemlidir. İki rivayet arasında bazı küçük lafız farklılıkları da bulunmaktadır. Mesela; Tahâvî'nin "filancaya gitsin" ibaresi, bu eserde "filanca oğlu filancaya gitsin" şeklindedir. Ayrıca Tahâvî'deki "yarım vesk" lafzı, bu eserde "yarım sadaka" şeklinde geçmektedir.) Ayrıca benzer lafızlarla gelen bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 389.

682 Benzer manadaki bir rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr,* XXVIII, 5.

İşte Evs b. es-Sâmit[683] ve yapmış olduğu zıhâr meselesiyle ilgili rivayet edilenler bunlardır.

Yine eşine zıhâr yapan Seleme b. Sahr el-Beyâdî'ye yönelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in emirleriyle ilgili olarak rivayet edilenler ise şöyledir:

١٩٥٧ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يُونُسَ الْمُسْتَمْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَجْلانَ، وَابْنُ إِسْحَاقَ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَجُلا فَعَلَهُ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِظَهْرٍ مِنْهَا، فَأَتَاهَا قَبْلَ أَنْ يُكَفِّرَ، فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَفَّارَةٍ، وَهُوَ سَلَمَةُ بْنُ صَخْرٍ.

1957- ... Ebû Hureyre'nin Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aktardığına göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde bir kişi, eşine zıhâr yapmış ve henüz keffaret ödemeden onunla cinsel temas kurmak istemişti. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ona keffaret ödemesini emretmiştir. Söz konusu kişi Seleme b. Sahr idi.

١٩٥٨ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ صَخْرٍ، قَالَ: كُنْتُ امْرَءًا أَسْتَكْثِرُ مِنَ النِّسَاءِ، وَكُنْتُ قَدْ أُوتِيتُ فِي ذَلِكَ مَا لَمْ يُؤْتَ أَحَدٌ، فَلَمَّا دَخَلَ شَهْرُ رَمَضَانَ تَظَاهَرْتُ مِنَ امْرَأَتِي مَخَافَةَ أَنْ يَكُونَ مِنِّي شَيْءٌ فِي بَعْضِ اللَّيْلِ، فَتَتَابَعَ ذَلِكَ بِي حَتَّى أَدْرَكَنِي الصُّبْحُ، فَبَيْنَا هِيَ ذَاتَ لَيْلَةٍ تَخْدُمُنِي فِي شَهْرِ رَمَضَانَ إِذْ تَكَشَّفَ لِي مِنْهَا شَيْءٌ فَوَثَبْتُ عَلَيْهَا، فَلَمَّا فَرَغْتُ سُقِطَ فِي يَدِي، فَلَمَّا أَصْبَحْتُ أَتَيْتُ نَادِيَ قَوْمِي، فَقُلْتُ: تَعْلَمُونَ أَنِّي قَدْ كُنْتُ تَظَاهَرْتُ مِنَ امْرَأَتِي حَتَّى يَنْسَلِخَ هَذَا الشَّهْرُ، وَقَدْ أَصَبْتُهَا

683 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "es-Sâmit" ismi yerine her nedense "Hucr/Hacer" yazılmıştır. Oysa bundan önceki rivayetlerden de açıkça anlaşılacağı gibi bu şahıs Evs b. es-Sâmit'tir. Kaynaklarımızda Evs b. Hucr ve Evs b. Hacer olarak bilinen iki kişiden söz edilmektedir. Evs b. Hucr, Ebû Temîm el-Eslemî olarak tanınan ve Allah Rasûlü'nün Medine'ye hicretinden sonra Müslüman olduğu belirtilen bir sahâbîdir. Evs b. Hacer ise meşhur bir cahiliye şairidir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîsu'l-müteşâbih fi'r-resm*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî, Dımeşk 1985, s. 66. (Çeviren)

فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ انْطَلِقُوا مَعِي إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى أَسْأَلَهُ قَالُوا: لَا، وَاللهِ لَا نَنْطَلِقُ مَعَكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِنَّا نَخَافُ أَنْ يَكُونَ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِينَا شَيْءٌ يَلُومُنَا عَارُهُ، أَوْ يَنْزِلُ فِيكَ قُرْآنٌ مِمَّا نَكْرَهُ فَنُسَلِّمُكَ بِجَرِيرَتِكَ، فَانْطَلِقْ أَنْتَ حَتَّى تَسْأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَانْطَلَقْتُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: أَيْ رَسُولَ اللهِ إِنِّي كُنْتُ تَظَاهَرْتُ مِنَ امْرَأَتِي حَتَّى يَنْسَلِخَ هَذَا الشَّهْرُ، وَقَدْ أَصَبْتُهَا فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ، فَقَالَ لِي: أَنْتَ بِذَلِكَ يَا سَلَمَةُ؟ قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ، أَنَا بِذَلِكَ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ: أَنْتَ بِذَلِكَ يَا سَلَمَةُ؟ قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ، أَنَا بِذَلِكَ يَا رَسُولَ اللهِ، فَانْظُرْ مَا حُكْمُ اللهِ عَلَيَّ وَرَسُولُهُ فَأَمْضِهِ، فَإِنِّي صَابِرٌ لَهُ قَالَ: تَجِدُ رَقَبَةً تَعْتِقُهَا؟ قَالَ: قُلْتُ: لَا، وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا أَصْبَحْتُ أَمْلِكُ رَقَبَةً غَيْرَهَا، وَجَعَلَ يَمُرُّ يَدَهُ عَلَى صَفْحَةِ عُنُقِهِ فَقَالَ: أَتَقْدِرُ أَنْ تَصُومَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ؟ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَهَلْ أَدْخَلَ عَلَيَّ مَا أَدْخَلَ إِلا الصَّوْمُ؟ قَالَ: فَتَقْدِرُ أَنْ تُطْعِمَ سِتِّينَ مِسْكِينًا؟ قَالَ: قُلْتُ: لَا، وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، لَقَدْ بِتْنَا اللَّيْلَةَ وَحْشًا قَالَ: فَانْطَلِقْ إِلَى صَدَقَاتِ بَنِي زُرَيْقٍ، وَهُمْ قَوْمُهُ، فَانْظُرْ مَا اجْتَمَعَ عِنْدَهُمْ مِنْ صَدَقَاتِهِمْ، فَخُذْهُ، فَأَطْعِمْ وَسْقًا سِتِّينَ مِسْكِينًا، وَاسْتَعِنْ بِسَائِرِهِ عَلَيْكَ وَعَلَى عِيَالِكَ فَأَتَيْتُ قَوْمِي، فَقَالُوا: مَا وَرَاءَكَ؟ قُلْتُ: خَيْرٌ، وَجَدْتُ عِنْدَكُمُ الضِّيقَ، وَسُوءَ الرَّأْيِ، وَوَجَدْتُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ السَّعَةَ وَالْبَرَكَةَ، أَيْنَ صَاحِبُ صَدَقَاتِكُمْ؟ فَقَدْ أَمَرَ لِي بِهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخَذْتُهَا فَتَصَدَّقْتُ، وَأَكَلْتُ مَا بَقِيَ أَنَا وَأَهْلِي.

1958- … Süleyman b. Yesâr'ın rivayet ettiğine göre, Seleme b. Sahr şöyle dedi: Kadınlarla çok fazla cinsel temasta bulunan biriydim. Zira bu konuda kimseye verilmeyen bir güç bana verilmişti. Ramazan ayı girince gecenin bir vaktinde başıma böyle bir şey gelir de sabaha kadar bu işi devam ettiririm endişesiyle eşime zıhâr yaptım. Fakat bir gece eşim bana hizmet ederken bir tarafı açılıverdi ve ben de (dayanamayıp) hemen üzerine atıldım. İşim bitince pişmanlık duydum. Sabah olunca da erkenden kendi kavmimin bulunduğu meclise gidip "Bildiğiniz gibi ben şu (Ramazan) ayı geçinceye kadar eşime zıhâr yapmıştım. Ancak bu gece onunla cinsel temasta bulundum. Benimle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kadar gelin

de ona meseleyi arzedeyim" dedim. Bana "Hayır, vallahi biz seninle gelmeyiz. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bizi utandıracak bir söz söylemesinden veya hiç arzulamadığımız şekilde seninle ilgili bir Kur'ân (âyeti) inmesinden korkuyoruz. Onun için biz, işlediğin bu günahtan dolayı hakkındaki kararı versin diye seni Allah Rasûlü'ne havale ediyoruz. Sen kendin git ve meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kendin sor" dediler. Bunun üzerine ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem'e* gidip "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben şu (Ramazan) ayı çıkana kadar eşime zıhâr yapmıştım. Ancak bu gece onunla cinsel ilişkiye girdim" dedim. Allah Rasûlü bana ***"Bunu yapan sen misin Seleme?"*** dedi. "Evet ey Allah'ın Rasûlü! Bunu ben yaptım" dedim. Yine ***"Bunu sen yaptın öyle mi Seleme?"*** dedi. Ben de "Evet ey Allah'ın Rasûlü! Bunu ben yaptım, hakkımda Allah'ın ve Rasûlü'nün verdikleri hükmü uygula, (cezama razıyım) sabredeceğim" dedim. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bir boynu (köleyi) esaretten kurtar"*** buyurdu. (Ravi) dedi ki: Bunun üzerine elini boynunun üzerinde gezdirerek "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için şu boyundan başkasına sahip değilim" dedi. ***"O hâlde iki ay oruç tut"*** buyurdu. Ben de "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu başıma gelenler zaten oruçluyken gelmedi mi?" dedim. O da ***"Peki, o zaman altmış fakiri doyurabilir misin?"*** diye sordu. Ben de "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için biz zaten bu gece aç yattık, hiçbir yemeğimiz yoktu" dedim. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Öyleyse Züraykoğulları'nın zekât mallarına git.*** -Onlar Seleme'nin kavmiydi.- ***Ellerinde biriken zekâtlarına bir bak ve onu al. Bu zekâtın bir vesk ölçeği ile altmış fakiri doyur, gerisini de hem kendine hem de çoluk çocuğuna ayırırsın"*** buyurdu.

Bunun üzerine kavmime döndüm. Bana "Neler oldu, (anlat bakalım)?" dediler. Ben de onlara "Hayırlı oldu. Sizlerde sığlık ve olumsuz kanaat, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında ise genişlik ve bereket buldum. Zekât memurunuz nerede? Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* zekâtların bana verilmesini emretti" dedim ve zekâtları onlardan alıp sadaka olarak dağıttım. Gerisini de ben ve ailem yedik.[684]

١٩٥٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُطَرِّفُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْمَدَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الزَّنْجِيُّ بْنُ خَالِدٍ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ أَبَانٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَجُلا

684 Benzer lafızlarla gelen rivayetler için bk. Tirmizî, Tefsîr 59; Ebû Dâvûd, Talâk 17; İbn Mâce, Talâk 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 37; Dârimî, Talâk 9.

تَظَاهَرَ مِنَ امْرَأَتِهِ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ أَصَابَهَا قَبْلَ أَنْ يُكَفِّرَ، ثُمَّ جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا حَمَلَكَ عَلَى ذَلِكَ؟ قَالَ: أَصْلَحَكَ اللَّهُ يَا رَسُولَ اللهِ، رَأَيْتُ بَيَاضَ مَا فِيهَا فِي الْقَمَرِ، فَرَغِبْتُ فَأَصَبْتُهَا فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَاعْتَزِلْهَا حَتَّى تَفْعَلَ مَا أَمَرَكَ اللَّهُ.

1959- … İkrime'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde bir adam karısına zıhâr yapmış sonra da keffaret ödemeden onunla cinsel temasta bulunmuştu. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek durumu haber verince, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Böyle yapmanı gerektiren şey neydi?"*** diye sordu. Adam da "Allah iyiliğinizi versin ey Allah'ın Rasûlü! Ayışığının altında eşimin ak tenli inciklerini görünce (dayanamayıp) onu arzuladım ve cinsel temasta bulundum" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Allah'ın sana emrettiğini yerine getirene kadar ondan uzak dur."***[685]

***

Bu hadislerde ilgili âyetin nüzûl sebebi zikredilmektedir. Ayrıca bu rivayetlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* âyet inmeden önce Evs b. es-Sâmit'e emrettiği şeyin aynısını âyet indikten sonra zıhâr yapan Seleme'ye de emretmektedir. Şu kadar var ki âyetin, Seleme'nin ödemekle yükümlü olduğu keffaretinden önce, zıhâr yaptığı bir sırada ve zıhârda bulunduğu eşiyle cinsel ilişkisi üzerine inmiş olduğuna dair İbnü'l-Müseyyeb'den de bir rivayet nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٩٦٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ سَلَمَةَ بْنَ صَخْرٍ جَعَلَ امْرَأَتَهُ عَلَيْهِ كَظَهْرِ أُمِّهِ فِي رَمَضَانَ، فَلَمَّا كَانَ ذَاتَ لَيْلَةٍ أَعْجَبَتْهُ فَوَقَعَ بِهَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ كَفَّارَةَ الظِّهَارِ.

685 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 430; Tirmizî, Talâk 19; Ebû Dâvûd, Talâk 16; Nesâî, Talâk 33.

1960- ... Yahyâ b. Saîd'in İbnü'l-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, Seleme b. Sahr, Ramazan'da eşini kendisine annesinin sırtı gibi sayarak zıhâr yapmış; ancak bir gece onu arzulayıp cinsel temasta bulununca Allah *azze ve celle* de zıhâr keffaretini indirmiştir.

***

Kanaatimizce böyle bir şey -yine de Allah en doğrusunu bilir- imkânsızdır. İşin doğrusu Seleme'nin eşine yaptığı zıhârın, âyetin inmesinden önce değil, sonra olmasıdır. Çünkü bu âyetin inmesinden önce orada zikredilen zıhâr hükmü yoktu ve zıhâr yapılan kadının (kocasına) haram kılınması, boşama yoluyla haram kılınması gibiydi. Zira zıhâr, ilgili âyetin nüzûlünden önce cahiliye dönemi insanlarının boşama şekli olduğu kadar, daha sonra (bir döneme kadar) İslâm'da da insanların boşama yöntemi sayılıyordu. Nihayetinde Allah *azze ve celle* bu âyeti indirip o hükmü neshetti ve zıhârın hükmü, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle Evs'e emredilen son hâline kavuştu. Bu itibarla Seleme'nin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbîsi olması dolayısıyla, zıhârın "talâk" sayıldığı bir evrede belirli bir süreyle sınırlandırılmış bir zıhâr yapması imkânsızdır. Çünkü talâk hiçbir ilim adamına göre belirli vakitlerle sınırlandırılamaz. Dikkat edersen bir adam karısını bugün boşamış olsa, bu kadın bugünden sonra da boşanmış sayılır. Seleme ise Ramazan ayı boyunca eşine zıhâr yapmıştı; dolayısıyla eşi, sadece o ay içerisinde kendisine haram olmaktadır, daha sonrasında değil. Seleme'nin bu tutumu da gösteriyor ki, o gün için "zıhâr," "talâk"tan farklı bir şeydi. Oysa ilgili âyet Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e inene kadar "talâk" hiçbir zaman "zıhâr"dan farklı bir şey olmamıştı. Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle, ilgili âyetin, Seleme'nin sözünü ettiğimiz zıhârından önce indiği hususu kesinlik kazanmaktadır.

Öte yandan ilim adamları, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ardından (daha önce) söylediklerine dönenlerin (sümme yeûdûne limâ kâlû) eşleriyle temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir"*** sözünün te'vili ve buradaki "dönüş"ün (el-avd) ne olduğu konusunda da ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları, âyetin zâhirî anlamını esas alarak görüş belirtmekte ve eşine "Sen bana annemin sırtı gibisin" diyerek zıhâr yapanları, bu sözü "dönüp" bir daha söyleyene kadar eşine "zıhâr" yapmış saymamakta; ancak tekrar söylemeleri hâlinde "zıhâr"ın gerçekleşebileceğini ve ilgili âyette zikredilen keffareti ödemekle yükümlü tutulacaklarını ifade etmektedirler.

Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Eğer koca, eşine 'Sen bana annemin sırtı gibisin' demişse, bu sözüyle zıhâr yapmış ve Allah *azze ve celle*'nin bahsettiği zıhâr haramlığı ile eşini kendisine haram etmiş olur. Allah *azze ve celle*'nin emrettiği keffareti ödemedikçe de eşiyle yeniden cinsel ilişkide bulunması helal olmaz."

Bu görüştekiler ayrıca şunu da söylemişlerdir: "Kocanın, eşine söylediği 'Sen bana annemin sırtı gibisin' sözü, cahiliye döneminde söylenen ve Allah *azze ve celle*'nin yasaklayıp hakkında ***'Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar'***[686] buyurduğu söze 'dönüş (avd)' anlamına gelir." Ayrıca Allah *azze ve celle*'nin ***"Ardından (daha önce) söylediklerine dönenler (sümme yeûdûne limâ kâlû)"*** buyruğunu da "ve (daha önce) söylediklerine dönenler (ve yeûdûne limâ kâlû)" anlamında te'vil etmişlerdir. Çünkü Araplar, bazen "vâv" edatının yerine "sümme"yi kullanırlar. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin ***"Ya onları uyardığımız şeylerin bir kısmını sana gösteririz ya da (bundan önce) seni vefat ettiririz (farketmez). Nasıl olsa dönüşleri bizedir. Sonra Allah onların yaptıklarına da şahittir (sümme'llahu şehîdun alâ mâ yef'alûn)"***[687] beyanındaki son cümle "ve Allah onların yaptıklarına da şahittir (ve'llahu şehîdun alâ mâ yef'alûn)" anlamındadır. Dolayısıyla o zıhâr sözünün bizzat kendisini, bir "dönüş" saymışlardır. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin ***"Ay için de sonunda kuru bir hurma dalına döneceği (hattâ âde ke'l-'urcûni'l-kadîm) konaklar tayin etmişizdir"***[688] âyetindeki "döneceği (hattâ âde)" lafzı, kuru bir hurma dalı gibi "olacağı/haline geleceği (hattâ sâre)" anlamındadır. Çünkü ay, başlangıcında daha sonra "döneceği hâldeki" gibi değildi. Bu durumda sadece "döneceği hâle" gelmiş olmaktadır. Yine Fehd'in bize, Yusuf b. Behlûl el-Kûfî > Abdullah b. İdris > Muhammed b. İshâk yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Rabîa es-Sekafî, Yemen'i egemenliği altına alan Farslıları övdüğü beyitlerinde şöyle demektedir:

"İşte hakiki meziyetler bunlardır! İçine su katılmış,

Sonra da tekrar idrarlara dönüşen sütle dolu iki iri kâse değil!"

Buradaki "tekrar idrarlara dönüşen (fe âdâ ebvâlen)" ifadesi, "idrar hâline gelen (fe sârâ ebvâlen)" demektir. Yoksa "başlangıçta bu kâselerdeki sütler

686 Mücâdele 58/2.

687 Yunus 10/46.

688 Yâsîn 36/39.

idrardı da sonradan idrar olmaktan çıktılar, daha sonra da tekrar idrara dönüştüler" anlamında değildir. Aynı mezhebe mensup pek çok arkadaşımız da bu görüşü savunmuştur.

Başkaları da şöyle demişlerdir: "Buradaki 'dönüş,' bir adamın eşine zıhâr yaptıktan sonra onu nikâhında tutmaya ve onunla cinsel ilişkide bulunmaya karar vermesidir. Böyle bir şeye karar vermesi hâlinde keffaret ödemesi vacip olur. Eğer eşine zıhâr yaptıktan sonra boşar ve onu nikâhında tutmaya ve onunla cinsel ilişkide bulunmaya karar vermezse, o zaman keffaret ödemesi gerekmez. Şayet daha sonra onunla yeniden evlenecek olursa, zıhâr keffaretini ödemedikçe cinsel temasta bulunamaz." Bu görüşü benimseyen âlimlerden biri de Mâlik'tir.[689] Nitekim Yunus bize, İbn Vehb kanalıyla Mâlik'in böyle söylediğini rivayet etmiştir. Bu yaklaşıma göre, zıhâr yapan kimse, zıhâr için kullandığı ifadenin yanı sıra eşini nikâhında tutmaya ve onunla cinsel ilişkide bulunmaya karar vermedikçe keffaret ödemekle yükümlü değildir. Ayrıca onu nikâhında tutmaya ve onunla cinsel temasta bulunmaya karar vermeden önce boşayacak olursa yine keffaretle mükellef değildir. Dolayısıyla eşine ne zaman dönecek olursa, zıhârın başlangıç aşamasındaki hükümde geçerli olan prensip de zorunlu olarak yeniden geçerli hâle gelecektir. Bu görüşten hareketle kıyas yapılacak olursa şöyle denilmelidir: Söz konusu keffaretin, eğer bu görüşü benimseyenlerin öngördükleri gerekçeden dolayı ödenmesi zorunlu hâle gelmişse, kadının, zıhârda bulunan kocasının yanında kalması veya nikâhın ortadan kalkması ya da kendisine zıhâr yapan kimseye haram olmasını gerektirecek herhangi bir sebeple haram olması gibi durumların hiçbiri, zıhâr yapan şahsın üzerindeki keffaret yükümlülüğünü düşüremeyecek demektir. Zira onlara göre keffareti vacip kılan şey, zıhâr yapan kimsenin "eşini nikâhında tutma ve onunla cinsel temasta bulunma" yönünde daha önce göstermiş olması gereken irade ve kararlılığıydı. Bu ise bu meselede, kendisiyle herhangi bir akran ve talebesi arasında ihtilaftan söz etmemiş olan Muhammed'in görüşüne aykırıdır. Çünkü o şöyle diyordu: "Kendisine zıhâr yapılan kadın ölecek olursa, zıhâr yapan kimsenin üzerinden keffaret yükümlülüğü kalkar. Aynı şekilde eşinden ayrılırsa ve boşama dışında bir sebeple eşi ona haram olursa, ona yaptığı zıhârdan dolayı ödemesi gereken keffaret de düşer." Zira Muhammed'e göre keffaret, kişinin daha önce eşine yaptığı zıhârdan kaynaklanan dokunma haramlığını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca Allah *azze ve celle* ***"Eşleriyle temas etmeden önce bir köleyi hürriyete***

689 Bk. Mâlik, Talâk 22'nin devamı.

kavuşturmaları gerekir"[690] buyurmaktadır. Yani köleyi hürriyetine kavuşturduktan sonra artık daha önce zıhâr sebebiyle kaçındıkları cinsel temasın helalliği hükmüne dönmüş olacaklardır.

Şâfiî *rahimehullah*'a gelince; el-Müzenî bize, onun ***"(Daha önce) söylediklerine dönenler..."***[691] âyeti ilgili olarak şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah *azze ve celle*'nin ***'(Daha önce) söylediklerine dönenler...'*** âyetiyle ilgili işittiklerim arasında aklıma yatan görüş şudur: Zıhâr yapan kimse, zıhâr sözünü söyledikten sonra eşini kendisine haram edecek bir talâk ile boşamaksızın belli bir süre geçirmişse, keffaret vacip olur. Bunu savunanlar sanki, söz konusu kişinin kendine haram kıldığı bir şeyi yanında tutmaya devam etmesini, daha önce söylediği söze yeniden dönerek ona aykırı davranması ve haram kıldığını tekrar helal hâle getirmesi olarak yorumluyorlardı. Bu yoruma ilişkin bundan daha makul bir açıklama da bilmiyorum. Bu merhaleden sonra da (zıhâr yapan kişinin) keffaret yükümlülüğü bulunmaktadır. Hatta (karıkocanın) her ikisi veya sadece birisi ölmüş olsa bile (keffaret yükümlülüğü kalkmaz). Bu durum -yine de en doğrusunu Allah bilir- yalan sözün keffareti sayılacak bir cezadır. Yine eşine zıhâr yaptıktan hemen sonra onu kendisine haram kılacak şekilde boşayacak olsa ve daha sonra da onu nikâhına geri döndürse, aynı şekilde keffaretle mükelleftir. Hatta kadınla nikâhlandığı anda onu boşayacak olsa (yine keffaret ödemek durumundadır). Çünkü (talâktan sonra) eşini nikâhına döndürmesi olgusu, zıhâr sonrasında onu alıkoymasından daha fazla (yaşanmaktadır)."

el-Müzenî dedi ki: "Bu durum, Şâfiî'nin kendi usûlüne/kıstasına aykırıdır. Çünkü içerisinde talâk ve zıhârın geçerli olmadığı her yeni nikâh, mutlaka yenidir."[692]

---

690 Mücâdele 58/1-3.

691 Mücâdele 58/3.

692 Müzenî, *Muhtasar*, s. 203-204. el-Müzenî buradaki cümlesinin devamında, Şâfiî'nin kendi kıstaslarıyla çeliştiğine delil olarak, bizzat Şâfiî'nin şu görüşünü aktarmaktadır: "Bir kimse, hanımına zıhâr yaptıktan sonra onu nikâhına döndürme imkânı kalmayacak surette boşayacak olsa ve daha sonra onunla (yeni bir nikâh akdiyle) nikâhlanacak olsa, (zıhâr) kefareti ödemekle yükümlü olmaz. Çünkü bu (yeni nikâh akdiyle gerçekleşen) tasarruf yetkisi, içerisinde zıhârın yer aldığı ilk (nikâhtaki) tasarruf yetkisinden farklıdır." Buna göre el-Müzenî, bir önceki nikâhla alakalı boşama ve zıhâr işlemlerinden kaynaklanan sonuçların, yeniden akdedilen bir nikâha etki etmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. (Çeviren)

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de onlardan öncekilerin söylediklerini inceledik. Ancak bir rivayet dışında bu konuya dair net ve açık bir görüş tespit edemedik. İlgili rivayet ise şöyledir:

١٩٦١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَجَّاجِ بْنِ سُلَيْمَانَ الْحَضْرَمِيُّ، وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، {وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا}، فَهُوَ قَوْلُ الرَّجُلِ لامْرَأَتِهِ: أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي، فَإِذَا قَالَ ذَلِكَ فَلَيْسَتْ تَحِلُّ لَهُ حَتَّى يُكَفِّرَ كَفَّارَةَ الظِّهَارِ.

1961- … Ali b. Ebî Talha'nın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, ***"Kadınlarından zıhâr ile ayrılmayı isteyerek (daha önce) söylediklerine dönenler…"***[693] âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Burada zıhâr, adamın eşine 'Sen bana annemin sırtı gibisin' demesidir. Eğer bunu söylerse, zıhâr keffaretini ödemedikçe karısı ona helal olmaz."[694]

***

Bu rivayet, cinsel ilişkinin helal sayılabilmesi için keffaretin gerekli olduğunu göstermektedir. Bu durum aynı zamanda nikâhın ortadan kalkmasının ve cinsel ilişkinin helal hâle getirilememesinin ardından artık keffaretin söz konusu olamayacağına delalet eder.

Biz bu meselenin başında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen rivayetleri zikretmiştik. Orada Havle'nin kocası Evs b. es-Sâmit'in Havle'ye söylediği "Sen bana annemin sırtı gibisin" sözünü de aktarmıştık. O rivayetlere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ilgili âyetin inmesinden sonra kocasını, emrolunduğu şeyi (keffareti) yapıncaya kadar, karısına haram kılmış ve bu zıhâr sözünün aynısını Havle'ye bir daha söylemesini beklememiştir. Hâlbuki bu meselede aktardığımız birinci görüş sahiplerinin söylediklerine göre Evs, ancak böyle yapması durumunda o söze "dönmüş

---

693 Mücâdele 58/3. Biz burada âyetin anlamını, Tahâvî'nin tercih ettiği yorum doğrultusunda vermeye çalıştık. Nitekim kendisi de bu hususa temas etmektedir. Diğer yaygın olan anlam ise şöyledir: ***"Kadınlardan zıhâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin…"*** (Çeviren)

694 Taberî, *Tefsîr,* XXVIII, 8-9.

(avdet etmiş)" sayılıyordu. Böylece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bu görüş sahiplerinin iddiası geçersiz hâle gelmiş olmaktadır.

Yine bahsettiğimiz rivayetlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* zıhâr keffaretinin yer aldığı âyetin inmesinden önce kocasının kendisine zıhârda bulunduğunu anlatan kadına ***"Sen artık ona haram oldun"*** buyurmuştu. Çünkü o esnada keffaretin, zıhârla oluşan haramlığı helale dönüştürecek bir hükmü yoktu veya zıhâr için bir keffaret yükümlülüğü bulunmuyordu. Zira zıhâr, Allah *azze ve celle*'nin, hakkındaki ilgili hükmü indirinceye dek, sadece cahiliye dönemi insanlarının bir tür boşama yöntemiydi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de âyetteki ilgili hükmü eşine zıhârda bulunan kişiye okumuş sonra da ***"Şunu bulabilir misin? Şuna gücün yeter mi?"*** gibi sorular sormuş; ancak "Eşini boşayacak mısın? Eğer boşarsan keffaret yükümlülüğün kalkar" gibi Şâfiî'nin görüşü doğrultusundaki bir soruyu sormadığı gibi "Eşini alıkoyup onu nikâhında tutmaya mı kararlısın? Eğer böyle yaparsan eşine 'dönmüş' sayılırsın, dolayısıyla keffaret ödemen gerekir" türünden Mâlik'in benimsediği kanaate uygun tarzdaki bir soruyu da sormamıştır.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bunları sormaması, söz konusu keffaret yükümlülüğünün, bu iki anlamın haricinde başka bir anlamının olduğunu göstermektedir. O da şudur: Kişi, bu keffaret sayesinde daha öncesinde haram olan bir şeyi helal hâle getirmiş olmaktadır. Nitekim biz daha önce bu konu içerisinde bu görüşü benimseyenlerden de söz etmiştik.

Öte yandan ilim adamları bir adamın, eşini, (annesi dışında) yakınlıktan dolayı nikâhı haram olan (mahrem) akrabalarından birinin sırtına benzetmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup ilim ehli, bunun hükmünü, annelerine benzeterek zıhâr yapanların hükmü gibi saymıştır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunanlardandır. Nitekim Süleyman bize, babası yoluyla Muhammed'in kendilerine bu meseleyi böyle imlâ ettirdiğini rivayet etmektedir. Yine el-Müzenî'nin bize aktardığına göre Şâfiî'nin de bu konudaki görüşü böyleydi.

Ancak ilim ehlinden bir başka grup, buna karşı çıkmış ve zıhârın sadece annelere benzetilerek yapılabileceğini, diğer mahrem akrabalardan hiçbirine benzetilerek yapılamayacağını öne sürmüştür.

İlim adamlarının ihtilaf ettikleri bu meselede Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında "talâk"tan bahsettiğini ve onun sınırlarını belirlediğini görmekteyiz. Ayrıca ilim ehlinin tamamının da görünürde talâk sayılmadığı hâlde

"talâk" anlamında kullandıkları ve kadının boşanmış olduğuna hükmettikleri "haliyye,"[695] "berîe,"[696] "bâin"[697] ve "haram"[698] gibi kavramları da talâk çerçevesine dahil ettiğine şahit olmaktayız. Aynı şey "îlâ" için de geçerlidir. Îlâ da kocanın, eşine "Vallahi sana yaklaşmayacağım" demesidir. Ancak buna benzer ifadeler de bu cümlenin kapsamına dahil edilmiştir. Mesela; "Eğer sana yanaşırsam, sen boşsun" veya "Eğer sana yanaşırsam, bir hac yapmak üzerime borç olsun" ya da "Eğer sana yanaşırsam, bir köleyi azad etmek üzerime borç olsun" gibi cümeleler böyledir. Buna kıyasen zıhârın da böyle olması ve annelere benzetilerek yapılabildiği gibi sözünü ettiğimiz mahrem akrabalar içerisinde anneler hükmünde olanlara benzetilerek de yapılabilmesi gerekir. Bu noktada süt emme sebebiyle mahrem olanlar ile diğer mahrem akrabalar arasında hiçbir fark yoktur. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu yönde görüş belirtmişlerdir. Nitekim Süleyman bize, babası yoluyla Muhammed'in kendilerine bu meseleyi böyle imlâ ettirdiğini rivayet etmiştir. Her ne kadar bazı ilim adamları, onlara bu konuda muhalefet ederek, süt emme gibi arızî birtakım sebeplerle mahrem olanlara benzetilerek zıhâr yapılamayacağını söyleseler de kıyas (delili) böyle söylemeyi engellemektedir. Çünkü zıhârda bulunan kimse, Allah'ın kendisine helal kıldığı eşini, yine Allah'ın kendisine haram kıldığı annesinin sırtına benzettiğinden dolayı Allah *azze ve celle* tarafından keffaretle yükümlü tutuluyorsa, eşini, Allah *azze ve celle*'nin kendisine süt emme sebebiyle haram kıldığı birine benzeterek kendine haram etmesinin de aynı şekilde bu kapsama girmesi gerekir.

İlim adamları ayrıca, zıhâr yapanların azad etmekle mükellef oldukları köleler konusunda, mü'min köleler gibi mü'min olmayan kölelerin de azad edilip edilemeyeceğine dair ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Bu keffarette sadece mü'min köleler geçerlidir" demişlerdir. Nitekim bu görüşü benimseyen âlimlerden biri olan Şâfiî şöyle demektedir: "Çünkü bu köleler, her ne kadar

---

695 Haliyye: Aslında başıboş bırakılmış deve için kullanılan bu kavram, kinâyeli talak sözcüklerinden biridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 137. (Çeviren)

696 Berîe: Bir şeyden uzak ve arınmış olmak anlamındaki "berâe" fiilinden türemiş olan bu kelime, "kocadan uzak kalan/ayrılan kadın" için kullanılmaktadır. Bk. Nevevî, *Tahrîr elfâzi't-Tenbîh*, thk. A. ed-Dakr, Dımeşk 1408, s. 263. (Çeviren)

697 Bâin: Normalde ayrılan, uzak düşen anlamına gelmektedir. Ancak talakı ifade eden bir terim olarak da kullanılmakta ve yeni bir akit ve mehir olmaksızın dönme imkânı bulunmayan talâka "bâin talak" denilmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 31. (Çeviren)

698 Haram: Yapılması, kullanılması, yenilip içilmesi bizzat Şâri tarafından kesin bir delille yasaklanmış olan herhangi bir şeydir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 140. (Çeviren)

zıhâr âyetinde imanla nitelenmiş olmasalar da diğer keffaret âyetlerinde imanla vasıflanmışlardır. Mesela; Allah *azze ve celle,* yanlışlıkla adam öldürmenin keffaretine dair şöyle buyurmaktadır: ***"Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle azat etmesi gereklidir.'***[699] Bu da Allah'ın, Kitab'ında keffaretlerle ilgili olarak zikrettiği diğer kölelerin de böyle olduğunu ve keffaretlerde sadece mü'min olanların geçerli sayıldığını göstermektedir. Nitekim Allah *azze ve celle*, Kitab'ında şahitlerden bahsederken şöyle buyurmaktadır: ***'Onların da bu konuda dört şahit getirmeleri gerekmez miydi?'***[700] Bu âyette her ne kadar vasıflarından söz edilmemişse de şahitlerin 'âdil' olmaları gerektiği açıktır. Çünkü Allah Teâlâ, başka âyetlerde onları bu şekilde nitelemektedir. Mesela; borç âyetinde ***'Erkeklerinizden iki de şahit tutun; eğer iki erkek olmazsa, güvendiğiniz şâhitlerden bir erkek ve iki kadın da olur,'***[701] vasiyet âyetinde ***'Vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin'***[702] ve ric'î talâkla ilgili âyette ***'İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun'***[703] buyurmaktadır."

Diğer bir grup ilim adamı da bu meselede onlara muhalefet ederek şöyle demiştir: "Eğer Allah *azze ve celle,* köleleri zikrettiği âyetlerde onlardan mutlak manada bahsetmiş ve onları imanla ya da bunun dışındaki herhangi bir nitelikle vasıflandırmamışsa, keffaretlerde mü'min köleler kadar mü'min olmayanlar da geçerli sayılır. İmanla nitelendirdiği yerlerde ise sadece mü'min olanlar geçerlidir." Bu görüş sahiplerinin ilk görüştekilere karşı öne sürdükleri delillerinden biri de şu ifadeleridir: Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda, bazı keffaretlerin diğer keffaretlerde hiç olmayan birtakım niteliklerle nitelendirildiğini görmekteyiz. Bu itibarla bir keffaretin bir vasıfla nitelendirilmiş olması, bu vasfın zikredilmediği diğer bir keffarette de aynı vasfın geçerli olduğuna delil sayılamaz. Şöyle ki: Allah *azze ve celle,* yanlışlıkla adam öldürmenin ve zıhârın keffaretlerinde ***"Ardarda iki ay oruç"***tan[704] söz ettiği için bu durum, tutulacak orucun mutlaka "ardı ardına" olacağı ve bundan başkasının caiz sayılmayacağı anlamına gelir. Öte yandan (kişinin hac esnasında başında

699 Nisâ 3/92.

700 Nûr 24/13.

701 Bakara 2/282.

702 Mâide 5/106.

703 Talâk 65/2.

704 Nisâ 4/92; Mücâdele 58/4.

oluşan) bir rahatsızlığın keffaretinde de ***"Oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir"***[705] buyurulmasına rağmen buradaki oruç "ardı ardına" olabildiği gibi olmayabilir de. Keza av keffaretinde de ***"İçinizden kim kasten onu öldürürse yaptığı işin vebalini tatması için, öldürdüğü hayvanın dengi ona cezadır ki, Kâbe'ye ulaşacak bir kurban olmak üzere buna yine içinizden iki adaletli kişi hükmeder; ya da (ceza olmak üzere) bir keffarettir ki, ya o nispette fakirleri doyurmak ya da onun dengi oruç tutmaktır..."***[706] buyurulmakta, ancak buradaki orucun da "peş peşe" tutulması caiz olduğu gibi, 'peş peşe' tutulmaması da caizdir. Yine hacca kadar umreden faydalanma (temettü) meselesiyle ilgili olarak hedy kurbanının olmaması durumunda Allah Teâlâ ***"Bunu bulamayanın ise, üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde olmak üzere tam on gün oruç tutması lazım gelir"***[707] buyurmaktadır. Burada da söz konusu orucun peş peşe olması da olmaması da caizdir. Buna benzer âyetlerde de aynı durum geçerlidir. Dolayısıyla "peş peşe" niteliğinin zikredildiği yerlerde benzer şeylerden bahsedildiği gerekçesiyle, bu niteliğin geçmediği yerlerde de aynı şey geçerli sayılmamıştır. Aksine 'peş peşe' vasfının olduğu yerle sadece 'peş peşe' olması zorunludur; söz konusu vasfın olmadığı yerlerde ise "peş peşe" olması kadar, olmaması da caizdir. Yalnızca yemin keffaretlerindeki oruçta durum farklıdır. Çünkü buradaki orucun "ardı ardına" olmasını şart koşanlar, İbn Mes'ûd'un ***"Fe sıyâmu selâseti eyyâmin mütetâbi'ât: bunları bulamayan ardarda üç gün oruç tutmalıdır"***[708] şeklindeki kıraatine dayanmaktadırlar. İnşallah biz bu meseleyi, bu görüşü savunanları bağlayıcı nitelikte olan mülahazaları; ayrıca leh ve aleyhlerindeki delilleri ilgili yerde ele alacağız.

---

705 Bakara 2/196.

706 Mâide 5/95.

707 Bakara 2/196.

708 İlgili âyet Mâide sûresinin 89. âyeti olup tam meâli şöyledir: ***"Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz. Fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hâllisinden on fakire yedirmek veya onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffâreti işte budur. Yeminlerinizi koruyun (onlara riayet edin). Allah size âyetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz!."*** Tahâvî, buradaki "üç gün oruç" ibaresinin, İbn Mes'ûd'un kıraatinde "mütetâbiât (ardarda)" lafzıyla birlikte zikredildiğini belirterek, normalde yemin keffâretlerinde olmayan "peş peşelik" kaydının, bu kıraatten dolayı farklılığına işaret etmektedir. (Çeviren)

Oruçla ilgili durum arzettiğimiz şekilde olduğuna göre, aynı şey iman vasfıyla zikredilmiş olan köleler için de geçerlidir. Onlarda da sadece bu niteliği haiz olanlar geçerli sayılmalı; dolayısıyla iman niteliğinden bahsedilmeyen keffaretlerde, hem mü'min olanlar hem de mü'min olmayanlar caiz kabul edilmelidir. Bu itibarla kölelerin bir kısmı için kullanılan iman vasfı da -oruç meselesinde geçerli sayılmadığı gibi- (iman vasfının kullanılmadığı) diğer bir kısmı için geçerli sayılamaz. Üstelik keffaretlerdeki köle meselesi, şahitliklerden ziyade yine keffaretlerde geçen oruç meselesine benzemektedir. Sonuç olarak, iman vasfından söz edilmeyen kölelerin mü'min olanları kadar mü'min olmayanlarının da (keffaret açısından) caiz olduğu hususu kesinleşmektedir.

Öte yandan zıhâr dışındaki keffaretlerde geçerli olduğundan bahsettiğimiz bu kölelerin evsafıyla ilgili olarak da ihtilaf edilmiştir. Kimileri "Bunlar, körlük veya iki elinin ya da iki ayağının yahut (vücudunun) tek bir tarafındaki el ve ayağının kesilmiş olması gibi kusurları olmayan kölelerdir. Bunların dışında tek gözünün kör olması veya ellerinden ya da ayaklarından birinin yahut (vücudunun) her iki tarafından bir el ve ayağının kesilmiş olması gibi kusurları bulunan köleler ise bu konuda caiz ve geçerlidir" demişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir.

Kimi ilim adamları da şöyle demişlerdir: "Bu konuda tek gözünün kör olması gibi bir kusuruna rağmen eliyle iş görebilir durumda olması şarttır. Eğer elini kaybetmiş olduğundan dolayı belirgin bir şekilde eliyle iş göremez durumdaysa, geçerli olmaz." Şâfiî de bu görüşü savunanlardandır.

Diğer bir kısmı ise "Kölelerden tek gözü kör olanlar kadar tek eli kesik olanlar da makbul değildir. Bunlardan sadece bu ve benzeri kusurları olmayan, sağlam köleler geçerlidir" demiştir.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de meseleyi inceledik ve şunu tespit ettik: Parmakları eksik veya ellerinde -sağlıklı olmaları durumundaki gerçek değerlerini (kıymet) veya kusurlarının bulunmadığı zamanlardaki fiyatlarını (semen)[709] düşürecek tarzda- kusurları olan köleler, bildiğimiz kadarıyla tartışmasız geçerli sayılmaktadırlar. Buradan da anlıyoruz ki, herhangi bir eksikliği olan köleler, -uzuvları tastamam olanlar kapsamına girmemekle birlikte,- bu meselede geçerli kabul edilmektedirler.

709 "Kıymet," bir malın gerçek değerini, "semen" ise o mal için takdir edilen fiyatı ifade eder. Bu bakımdan semen, kıymetten az veya çok ya da ona eşit olabilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 408. (Çeviren)

Bu noktada birileri çıkıp kurbanlık hayvanları ve hedyleri delil göstererek "Kurbanlık hayvanlarda ve hedylerde kör olanlar geçerli sayılmadığı gibi aynı şey (keffaretlerde) vacip olan köleler için de geçerlidir. Ayrıca kurbanlık hayvan ve hedylerde tek gözü kör olan hayvanların da kabul edilmediğini görmekteyiz. Yine iki gözü kör olan hayvanlar caiz sayılmadığı gibi gözlerinden bir tanesi kör olanlar da câiz sayılmamaktadır. Köleler de böyledir" şeklinde bir iddiada bulunacak olursa, ona şöyle cevap verilir:

Kurbanlık hayvan ve hedy konularında, kusurlu olup olmamalarıyla ilgili meselelerin, kölelerdekinden daha fazla ele alındığını ve ayrıntılarına değinildiğini görmekteyiz. Mesela; kölelerin büyük yaşta olanlarının geçerli olduğu yerde küçük yaştaki köleler de geçerli sayılmasına rağmen, davarların kuzuları, büyüklerinin geçerli olduğu yerlerde geçerli sayılmamıştır. Bu da kölelerle hayvanların asılları[710] itibariyle birbirlerinden farklı olduklarını ve birinin ayrıntısına, diğerinden daha fazla değinildiğini göstermektedir. Birinin tafsilatına diğerinden daha fazla girildiğinden dolayı "asılları" farklılaşınca, "fer"leri'[711] de farklılaşmakta; bu sebeple birinin fer'î hükmünün, diğerinin fer'î hükmüyle aynileştirilmesi geçersiz hâle gelmektedir. Bu yaklaşım böylece çürütülüp azaları tastamam olan kölelerle ilgili olmadığına göre, kusurlarına rağmen kölelerin ilgili keffaretlerde geçerli sayılacağı hususu kesinleşmektedir. Bu hüküm, keffaretlerde caiz/geçerli sayılan köle kusurlarının, ittifakla geçersiz sayılan kusurlara dönüştüğü konusunda icma edilmesine kadar böylece devam eder. Buraya kadar zikrettiklerimiz doğrultusunda sonuç olarak Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'den bu konuya dair aktardığımız görüşlerin doğruluğu sabit olmaktadır.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Ardarda iki ay oruç tutar"***[712] sözü ise, zıhâr keffaretine dair köle azad edemeyenleri yükümlü tutan muhkem beyanlardan biridir.

---

710 Burada "asl," kıyasta "fer"in karşıtı olmak anlamında, "temel" ve "birincil" demektir. Anladığımız kadarıyla Tahâvî burada "köleler" ile "hayvanlar"ın temelde büyük-küçük olmaları açısından değerlendirildiklerinde bile birbirlerinden farklı hükümlere tabi olduklarını vurgulamaktadır. Diğer bir ifadeyle, kusurlarının birbirine benzeyip benzememesi bakımından bir kıyasa girmeksizin, büyüklük ve küçüklükleri itibariyle zaten farklılaşmaktadırlar. Buna göre "büyüklük-küçüklük" yönleri birer "asl," "kusurlar"ı ise "fer" olmaktadır. (Çeviren)

711 Fer': Tâli olan, aslî olmayan, ikincil anlamına gelir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 109. Burada "köleler" ve "hayvanlar"ın kusurları ve bunların birbirlerine benzerlikleri kastedilmektedir. (Çeviren)

712 Mücâdele58/4.

Ancak zıhâr yapan kişi, köle bulamadığı için oruç tutmaya başlayıp bir kısmım tuttuktan sonra köle bulacak olursa, ilim adamları bu hususta ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları "Eğer tuttuğu kısım daha fazla, kalan kısım da daha az ise, o zaman orucuna devam eder ve oruç onun için geçerli ve yeterli olur. Şayet az bir kısmını tutmuş olup da daha sonra köle bulmuşsa, tuttuğu kısmı hesaba katmaz ve o oruç onun için bir keffaret sayılmaz; o köleyi azad etmesi gerekir" demişlerdir. Bu görüşü benimseyenlerden biri de Mâlik b. Enes'tir.

Bazıları da şöyle diyorlardı: "Eğer oruca başlayıp da az veya çok miktarda oruç tutmuş ve daha sonra da köleyi bulmuşsa, orucunu tamamlar ve köle azad etmesi gerekmez. Zira oruç tutmaya başladığında, (köle bulamadığı için) oruç tutması gereken kimselerden sayılıyordu." Şâfiî de bu görüşü benimseyenlerdendir.

Diğer bir kısım ilim ehli ise şöyle diyordu: "Köle bulamadığı için oruç tutmaya başlamış olup da daha sonra köleyi bulmuşsa ve geriye tutması gereken az veya çok miktarda bir oruç kalmışsa, (köleyi bulamama) mazereti ortadan kalkar ve artık orucu geçerli sayılmaz; köle azad etmesi gerekir. Zira böyle bir durumda, oruca başlamadan köleyi bulmuş kimse hükmündedir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu görüşü benimsemektedirler. Biz de bu kanaati tercih etmekteyiz. Yine de en doğrusunu Allah bilir. Çünkü Allah *azze ve celle* orucu, köle sahibi olmayanların keffareti olarak tayin etmiştir. Eğer köle sahibi olmuşsa, köle bulabilenler açısından keffaret olarak kabul edilmeyen bir orucu tutması geçerli değildir. Zira Allah *azze ve celle* söz konusu orucun, köle bulabilenler için geçerli olmayacağını açıklamıştır. Bu durumda eğer, köle bulduğu zaman tuttuğu oruçlar geçersiz sayılıyorsa, keffaretini de ancak köle azad ederek ödeyebilecek demektir. Çünkü Allah *azze ve celle*'nin ***"Buna imkân bulamayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce ardarda iki ay oruç tutar"***[713] hükmünün yer aldığı âyette, keffaretle yükümlü olan kişinin, köle sahibi olmaması hâlinde oruç tutmasının mutlaka farz olduğu ve bunun başka bir hükme dönüşmeyeceği anlaşılmaktadır. Ancak köle sahibi biri olursa, bu durumda o kölelerin var oluşunun gerektirdiği hüküm, üzerindeki keffaret yükümlülüğü düşene kadar onun hakkında geçerli olur.

İlim adamlarının, köle sahibi olmadığı için oruç tutması gereken birinin, oruç tutmayıp köle sahibi biri hâline gelmesi durumunda o (son) hükme tabi olduğu ve artık orucunun geçerli olmayacağı konusunda icma etmiş olmaları şunu göstermektedir:

---

713 Mücâdele58/4.

Kölenin yokluğu hâlinde oruç tutmanın farz oluşu, başka hükümlere dönüşemeyecek bir farz değildir. Dolayısıyla böyle bir kişi, köle bulduğu zaman artık oruca başlamaz. Bu da orucun, köle bulamayan kimselerden olduğu sürece geçerli olduğuna; köleyi bulanlardan olması hâlinde ise artık muteber olamayacağına delildir.

Üstelik biz, Allah *azze ve celle*'nin, kullarına farz kıldığı hükümler içerisinde hakkında icma edilmiş benzer nitelikli bir hüküm daha tespit ettik. O da Allah *azze ve celle*'nin şu âyetleridir: ***"Âdetten kesilmiş kadınlarınız hakkında şüpheye düşerseniz, onların iddeti de üç aydır; henüz âdet görmeyenler de öyledir"***[714] ve ***"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' (üç hayız veya üç temizlik müddeti) beklerler."***[715] Bu son âyette, (ilk âyette) iddetleri ay olarak belirlenmiş iki sınıfın dışında kalan kadınlar kastedilmektedir. Buna göre henüz âdet görmeyen küçük kız, boşanıp da "üç aylık" iddet sürecine girdikten sonra âdet görmeye başlarsa, söz konusu aylarda beklediği iddeti hesaba katmadan kur' hesabına göre iddet beklemeye başlar. Dolayısıyla bu küçük kız, kur' hesabıyla iddet beklemesi gereken boşanmış kadınlar hükmünde olur. Buna kıyasen, kölenin yerine geçmek üzere konulmuş olan oruç sırasında sahip olunan kölelerin hükmü de böyledir. Bu sebeple bu köleler, henüz oruca başlamadan elde edilmişlerse, oruç hükmüne tabi kılınmazlar. Öte yandan ilgili orucun az bir kısmının tutulması ile büyük bir kısmının tutulması arasında ayrıma gidenlerin yaptıkları bu ayrımın da bize göre bir anlamı yoktur.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur"*** beyanına gelince; bu ibare, fakirlerin sayısı bakımından "muhkem" olmakla birlikte, bunlara yedirilecek miktar ve bu fakirlerin de içinde bulunduğu grup/sınıfın (mahiyeti) bakımından "müteşâbih"tir. Nitekim bir kısım ilim ehli bu hususta şöyle demiştir: "Burada yiyecek olarak kastedilen şey, her fakire, keffareti ödeyecek kimsenin bulunduğu memlekette buğday, arpa, pirinç ve sült[716] cinsi tahıllar ile hurma, kuru üzüm ve süzme yoğurt gibi gıdalardan bir müd[717] miktarı yedirmektir." el-Müzenî'nin bize aktardığına göre Şâfiî'nin bu konudaki görüşü böyleydi. Bu aynı zamanda Medine ehlinin genelinin, müdd'ün karşılığını belirlemedeki yaklaşımıdır.

---

714 Talâk 65/4.

715 Bakara 2/228.

716 Bir tür buğday veya kabuksuz beyaz renkli bir cins arpa için kullanılmaktadır. (Çeviren)

717 Müdd: 687 gr.'lık bir ağırlık ölçüsüdür. (Çeviren)

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu hususta her fakir için iki müd miktarında yiyecekten başkası geçerli değildir. Bu da buğday, un ve kavut için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sa' ölçüsüyle yarım sa' ölçüsüne tekabül etmektedir. Arpa veya arpa unu ya da kavutu veya hurma olması hâlinde ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sa' ölçüsüyle bir sa' ölçüsünde verilecektir." Bu görüştekilere göre, zikrettiklerimizin dışında söz konusu cinsteki gıdalardan herhangi bir şeyi vermek geçerli değildir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu kanaati tercih edenlerdendir.

Biz daha önce geçen Hac Fiilleri (Menâsik) bölümünde (baş ve benzeri uzuvlardaki bir) rahatsızlığın fidyesi olarak her fakire yedirilmesi gereken yiyecek miktarına dair yeterince açıklama yaptığımız için onu burada tekrar etmeye lüzum görmüyoruz.

Şu kadar var ki, ilk görüş sahipleri, fakirlere verilecek yiyecek miktarıyla ilgili görüşlerine dair bu konunun başında zikretmiş olduğumuz Evs b. es-Sâmit hadisini delil göstermişlerdir. O hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Havle'ye ***"O zaman söyle de filancaya gitsin. O bana elinde yarım vesk miktarında (sadakası) olduğunu söylemişti. Onu kendisine verilmiş bir sadaka olarak alsın sonra da altmış fakire tasadduk etsin"***[718] buyurmaktadır. Ayrıca bu görüştekiler, yine daha önce geçen Yusuf b. Abdullah b. Selâm hadisini de delil göstermişlerdir. Orada da "Havle, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kocasının kendisine zıhâr yaptığını anlatınca zıhâr âyeti inmiş ve Allah Rasûlü, kocaya, eşiyle cinsel temasa girmeden önce on beş sa' ölçeğinde yiyecekle altmış fakiri doyurarak keffaret ödemesini emretmişti."[719]

Ancak bu konuda onlara karşı öne sürülebilecek bir delil de şudur: Bu iki hadis, böyle rivayet edilmekle birlikte şu lafızla da rivayet edilmiştir: "Ebû İshâk'ın Yezîd b. Zeyd yoluyla rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* adama ***'Altmış fakiri doyurabilir misin peki?'*** diye sordu. Adam 'Allah'a yemin olsun ki, bana yardım etmediğiniz sürece elimden gelmez' dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona on beş sa' miktarında (yiyecek) yardımı yaptı."[720] Bir şeyde "yardım etmek," o şeyin tamamı ile değil, bir kısmı ile olur. Bu hadis, bizim daha önce zikrettiğimiz hadislerdendir ve diğer hadise aykırı düşmektedir.

---

718 Bk. 1955 no'lu rivayet.

719 Bk. 1956 no'lu rivayet.

720 Bk. 1954 no'lu rivayet.

Yusuf b. Abdullah b. Selâm'ın hadisi ise bu konu içerisinde daha önce zikrettiğimiz lafızla rivayet edildiği gibi şöyle bir ilaveyle de rivayet edilmiştir:

١٩٦٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا فَرْوَةُ بْنُ أَبِي الْمَغْرَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّاءَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مَعْمَرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَلامٍ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي خَوْلَةُ ابْنَةُ مَالِكِ بْنِ ثَعْلَبَةَ ابْنِ أَخِي عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعَانَ زَوْجَهَا حِينَ ظَاهَرَ مِنْهَا بِعَرَقٍ مِنْ تَمْرٍ، وَأَعَانَتْهُ هِيَ بِعَرَقٍ آخَرَ، وَذَلِكَ سِتُّونَ صَاعًا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تَصَدَّقْ بِهِ، وَاتَّقِي اللهَ، وَارْجِعِي إِلَى ابْنِ عَمِّكِ.

1962- ... Ma'mer b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, Yusuf b. Abdullah b. Selâm dedi ki: Ubâde b. es-Sâmit'in yeğeni Mâlik b. Sa'lebe'nin kızı olan Havle'nin bana anlattığına göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Havle'ye zıhâr yapan kocasına bir arak hurma yardımı yapmış, Havle'nin kendisi de ona bir arak daha yardımda bulunmuştu. Bu da altmış sa'[721] yapıyordu. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (adama) ***"Sen bunu sadaka olarak ver,"*** (Havle'ye de) ***"Sen de Allah'tan kork ve amcaoğluna geri dön!"*** buyurdu.[722]

***

İşte ikinci görüş sahipleri de böyle söylüyorlardı. Hurma olarak her bir fakire yedirilecek miktar bir sa'; buğday olarak yedirilecek miktar ise yarım sa'dır. Öte yandan Muhammed b. İshâk'ın, Muhammed b. Amr b. Atâ > Süleyman b. Sahr yoluyla Seleme b. Sahr'dan rivayet etmiş olduğu hadis de bu manaya delalet etmektedir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* orada da ***"Züraykoğulları'nın zekât memuruna git ve ona, onlardan tahsil ettiği zekâtları sana vermesini söyle. Bu zekâttan kendi adına (keffaret olmak üzere) altmış fakiri birer ölçek hurma vererek doyur, gerisini de çoluk çocuğuna yedirirsin"*** buyurmaktadır.[723]

---

721 Bir sa', 2.751 gr.'lık bir ağırlık ölçüsüne karşılık gelmektedir. Buna göre 60 sa', 165.060 kg. yapmaktadır. (Çeviren)

722 Ebû Dâvûd, Talâk 16 (Buradaki rivayetin son cümlesinde Allah Rasûlü, Havle'ye ***"Git o iki arak hurmayı onun (kocanın) adına altmış yoksula yedir ve amcanın oğluna dön"*** buyurmaktadır); Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 410; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 121.

723 Tahâvî burada aslında 1958 no'lu rivayete işaret etmekle birlikte, buraya alıntıladığı kısım, aynı rivayetin lafızları biraz değişik olan 783 no'lu versiyonunda geçmektedir. (Çeviren)

Ancak Bükeyr b. el-Eşecc bu rivayeti Süleyman b. Yesâr'dan daha farklı bir şekilde rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٩٦٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الأَشَجِّ، عَنْ سُلَيْمَانَ، أَنَّ رَجُلا مِنْ بَنِي زُرَيْقٍ يُقَالُ لَهُ: سَلَمَةُ بْنُ صَخْرٍ، وَكَانَ قَدْ أُوتِيَ حَظًّا مِنَ الْجِمَاعِ، فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ شَهْرُ رَمَضَانَ تَظَاهَرَ مِنَ امْرَأَتِهِ حَتَّى يَنْقَضِيَ شَهْرُ رَمَضَانَ، فَاشْتَكَى عَيْنَيْهِ، فَأَتَتْهُ امْرَأَتُهُ بِمُكْحُلَةٍ فِي الْقَمَرِ، فَأَعْجَبَهُ بَعْضُ مَا رَأَى مِنْهَا فَوَقَعَ عَلَيْهَا، فَأَتَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ: أَنْتَ بِذَلِكَ يَا سَلَمَةُ؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَأَعْتِقْ رَقَبَةً قَالَ: مَا أَمْلِكُ غَيْرَ رَقَبَتِي قَالَ: فَصُمْ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ قَالَ: مَا عَمَلٌ يَعْمَلُ النَّاسُ أَشَقُّ عَلَيَّ مِنَ الصِّيَامِ قَالَ: فَأَطْعِمْ سِتِّينَ مِسْكِينًا قَالَ: مَا أَجِدُ شَيْئًا قَالَ: فَأَتَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَمْرٍ، فَأَعْطَاهُ إِيَّاهُ، وَهُوَ قَرِيبٌ مِنْ خَمْسَةَ عَشَرَ صَاعًا، فَقَالَ: تَصَدَّقْ بِهَذَا فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَعَلَى أَفْقَرَ مِنِّي وَمِنْ أَهْلِي؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُلْهُ أَنْتَ وَأَهْلُكَ.

1963- ... Bükeyr b. el-Eşecc'in rivayet ettiğine göre, Süleyman dedi ki: Züraykoğulları'ndan Seleme b. Sahr adında, kendisine çok fazla cinsel ilişkide bulunma gücü verilmiş bir kişi vardı. Ramazan ayına girince, ay bitinceye kadar eşine yaklaşmamak üzere zıhâr yaptı. Bir gün gözlerinden rahatsızlandı ve eşi de ona (gözlerine sürme çekmesi için) bir sürmedanlık getirdi. O esnada ay ışığının altında eşinin (açılan) bir tarafı hoşuna gitti ve (dayanamayıp) onunla cinsel ilişkiye girdi. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip durumu haber verince, Allah Rasûlü ***"Bunu sen yaptın, öyle mi Seleme?"*** diye sordu. O da "Evet" dedi. Allah Rasûlü ***"O hâlde bir boynu (köleyi) esaretten kurtar"*** buyurdu. Seleme "Kendi boynumdan başkasına sahip değilim" dedi. ***"O zaman iki ay ardarda oruç tut"*** buyurdu. Seleme "İnsanların amelleri arasında bana oruçtan daha zor gelen bir amel yok" dedi. Bu defa Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Altmış fakiri doyur o zaman"*** buyurdu. Seleme yine "Elimde hiçbir şeyim yok" dedi.

(Ravî) dedi ki: Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bir miktar hurma getirip ona verdi. Bu da yaklaşık on beş sa' kadardı. Ardından da ***"Şunu sadaka olarak ver"*** buyurdu. Seleme "Ey Allah'ın Rasûlü! Benden

ve ailemden daha fakir biri mi (var ki vereyim)?" deyince, Allah Rasûlü ***"Sen ve ailen yiyin onu"*** buyurdu.[724]

***

Buna göre, eğer bu hadis, daha önce de zikrettiğimiz gibi Muhammed b. İshâk > Muhammed b. Amr b. Ata yoluyla Süleyman'dan geldiği[725] gibiyse, o zaman ikinci görüş sahiplerinin lehine bir delildir. Ancak hadisin aslı Bükeyr'in rivayet ettiği gibiyse, o zaman bu rivayet Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ona verdiği kısmın, ödemesi gereken (keffaret) in tamamı olmadığını; Allah Rasûlü'nün ona bu konuda sadece yardım ettiğini gösterir.

Ayrıca bize göre, hükümle ilgili meselelerde, ödenmesinin vacip olduğu hususunda ittifak edilmiş bir keffaretin ortadan kalkmış sayılması için mutlaka kalktığı konusunda ittifak edilmiş olmalıdır. Zira böylesi bir hüküm, istinbat yoluyla söylenemeyeceği gibi kıyas ile de söylenemez. Buna göre, zıhâr yapan kişinin, ikinci görüş sahiplerinin söylediği gibi fakir doyurması durumunda, hem onların hem de diğer ilk görüş sahiplerinin kanaatlerine göre, üzerinden keffaretin farziyeti kalkacak; fakat ilk görüş sahiplerinin dedikleri doğrultuda fakir doyuracak olursa, ikinci görüş sahiplerine göre üzerindeki keffaret yükümlülüğü kalkmayacaktır. Bu itibarla ikinci görüş sahiplerinin görüşü kanaatimizce daha üstün ve tercihe layıktır. Çünkü o görüşe göre, vacip olan (keffaret) tartışmasız bir şekilde kalkmaktadır.

Sonuç olarak; zıhâr yapan kişinin de söz konusu üç keffaret çeşidi içinde yerine getirmekle mükellef olduğu keffareti îfâ etmedikçe eşiyle cinsel temasa girmemesi gerekir.

Bu noktada eğer biri "Allah *azze ve celle,* âyette geçen fakiri doyurma hükmünden önceki iki hükümde ***'eşleriyle temas etmeden önce'***[726] şartını koymuş; fakir doyurmada ise bu şartı koymamıştır. Böyle olmasına rağmen azad edecek kölesi olmayan ve oruç da tutamadığı için fakiri doyurma hükmüne tabi olan kimse, niçin bunu yapmadan (fakiri henüz doyurmadan) eşiyle cinsel ilişkide bulunamıyor ki?" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

---

724 Ebû Dâvûd, Talâk 16.

725 Bk. 1958 no'lu rivayet.

726 Mücâdele 58/3-4.

Bunun iki sebebi vardır:

1. Bu konuya ilişkin olarak zikrettiğimiz zıhâr hadislerinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, zıhâr yapanlara, Allah *azze ve celle*'nin kendilerine emrettiği keffaretleri yerine getirene kadar eşlerine cinsel anlamda yakınlaşma müsaadesi tanımamasıdır.

2. Kendilerinden önceki şeylerin yerine geçebilen farzların ortadan kalkmaları, dolayısıyla yerine getirilememeleri hâlinde, kendilerinden öncekilerin hükmü tekrar devreye girer ve bu hükümlerin gereği yerine getirilinceye kadar da cinsel temas helal olmaz. Nitekim köle azadına veya oruç tutmaya gücü yeten kimsenin, bunları yerine getirmedikçe cinsel ilişkide bulunması da helal sayılmamaktadır. Dikkat edersen, Allah *azze ve celle* kullarına su ile temizlenmelerini farz kılmıştır. Onların su bulamadıkları takdirde de temiz toprakla teyemmüm almaları gerekmiştir. Onu da bulamamaları hâlinde, üzerlerindeki farziyet daha başka bir farziyete dönüşmekte, ancak düşmemektedir. Hatta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara ***"Allah, tahâretsiz hiçbir namazı kabul etmez"*** buyurmaktadır. Şöyle ki:

١٩٦٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَائِدَةُ بْنُ قُدَامَةَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَقْبَلُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ صَلَاةً بِغَيْرِ طُهُورٍ، وَلَا صَدَقَةً مِنْ غُلُولٍ.

1964- ... Mus'ab b. Sa'd'ın rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Allah azze ve celle, tahâretsiz hiçbir namazı; ganimetten aşırılmış hiçbir maldan da sadakayı kabul etmez."***[727]

***

Burada Allah Rasûlü, namazın tahâret olmaksızın makbul sayılmasını reddetmektedir. Aynı şey birbirlerinin yerine geçen farzlardan birinin ortadan kalkması hâlinde de geçerlidir; eğer kendinden öncekinin yerine geçen bir hüküm düşmüşse, o zaman, o yerine geçmiş olduğu bir önceki hüküm yeniden farz hâle gelecektir.

---

727 Müslim, Tahâret 224; Tirmizî, Tahâret 1; Nesâî, Tahâret 104; İbn Mâce, Tahâret 2.

İlim adamları ayrıca, zıhârın, efendilerinin bizatihi nikâhlı eşleri olmayan cariyeler için de geçerli olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup, "Kocaları tarafından kadınlara yapılan zıhâr nasıl geçerliyse, aynı şekilde cariyelere efendileri tarafından uygulanan zıhâr da geçerlidir" demiştir. Bu görüş İbrahim en-Nehaî ve Mâlik b. Enes'ten rivayet edilmiştir.

Diğer bir grup ise "Cariyeler için zıhâr geçerli değildir" demiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu görüşü tercih etmektedirler. Nitekim Muhammed bize, Ali > Muhammed > Ya'kûb (Ebû Yusuf) kanalıyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü nakletmekte ve herhangi bir ihtilaftan da söz etmemektedir. Aynı şekilde el-Müzenî'nin bize aktardığına göre Şâfiî de bu kanaati benimsemektedir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf noktalarını inceledik ve şunu tespit ettik:

Talâk sadece nikâhlı kadınlar hakkında geçerli olduğu gibi îlâ da sadece nikâhlı kadınlar hakkında geçerlidir. Ayrıca âlimlerin tamamına göre, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman iddetlerini gözeterek boşayın"***[728] âyeti, nikâhlı eş sayılmayan cariyelere yönelik değil, yalnızca nikâhlı eşlere yöneliktir. Aynı şekilde ***"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler"***[729] âyetinde de evli kadınlar kastedilmektedir, başkaları değil. Buradan hareketle kıyas yapılacak olursa, zıhârın da böyle olması ve ***"Kadınlarından zıhâr ile ayrılmayı isteyenler…"***[730] âyetinin de sadece nikâhlı eşlere yönelik olması lazımdır.

Eğer bu noktada birileri Allah *azze ve celle*'nin ***"Kadınlarınızın anneleri"***[731] âyetini delil göstererek "Bu âyetin kapsamına, nikâhlı eşlerin anneleri girdiği gibi kendileriyle cinsel ilişkiye girilmiş cariyelerin anneleri de girmektedir" iddiasında bulunacak olursa, ona şöyle cevap verilir:

---

728 Talâk 65/1.

729 Bakara 2/226.

730 Mücâdele 58/3. Biz burada âyetin anlamını, Tahâvî'nin tercih ettiği yorum doğrultusunda vermeye çalıştık. Nitekim kendisi de bu hususa temas etmektedir. Diğer yaygın olan anlam ise şöyledir: ***"Kadınlardan zıhâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin..."*** (Çeviren)

731 Nisâ 3/23.

(Ona bakarsan) senin ve bizim görüşlerimize göre, nikâh-ı fâsid[732] ile evlenilip kendileriyle cinsel ilişkiye girilmiş olan evli kadınların anneleri de bu âyetin kapsamına girmektedir. Ne var ki söz konusu annelerin bu kapsama dâhil olması, kızlarına zıhâr yapılabileceğini gerektirmemektedir. Nitekim bir adam nikâh-ı fâsid ile bir kadınla evlenip onunla cinsel ilişkide bulunacak olsa, kadının annesi o adama haram olmasına rağmen, onun, kızına zıhâr yapması hâlinde zıhârı geçerli sayılmaz. Bu durumda, nikâh-ı fâsid üzere kendileriyle cinsel temasa geçilmiş kadınların anneleri bu âyetin kapsamına dâhil olmasına rağmen, onların kızlarının zıhâr âyetinin kapsamına giremedikleri sabit olduğuna göre, kendileriyle cinsel temasa girilmiş cariyelerin annelerinin Tahrîm sûresindeki âyetin kapsamına girmiş olmaları da kızlarının zıhâr âyetinin kapsamına dâhil olmasını gerektirmez. Dolayısıyla bu iddia sahibinin, muhaliflerine karşı öne sürdüğü iddia da bu şekilde çürütülmüş olmaktadır.

Bu iddia böylece geçersiz hâle gelince, biz de ilgili meseledeki ihtilafın gerekçesini bulmaya çalıştık ve şunu tespit ettik:

Zıhâr, cahiliye dönemi erkeklerinin kadınlarını boşarken kullandıkları bir talâk yöntemiydi. Nitekim dikkat ettiysen, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, kocasının kendisine yaptığı zıhâr ile ilgili soru soran Havle'ye ***"Sen artık ona haram oldun"*** demiş, kadın da "Şikayetimi Allah'a arzediyorum" demişti. Bu da kocasının zıhârından dolayı aralarında bir ayrılığın gerçekleştiğini göstermektedir. Yine dikkatini çektiyse, Allah *azze ve celle* daha sonra o ikisi hakkındaki hükmünü indirmiş ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de onların mevcut nikâhlarının devamına karar vermiş; zıhâr yapan kocaya da Allah *azze ve celle*'nin âyette yüklediği mükellefiyeti yüklemiştir. Böylece İslâm'daki zıhâr, cahiliye dönemindeki talâkın yerine geçmiş olmaktadır. Bu itibarla nikâhlı eş sayılmayan cariyelerin "boşanma" gibi bir durumları olmadığına göre, aynı şekilde kendilerine "zıhâr" yapılması gibi bir durumları da söz konusu değildir.

Bu noktada biri "Biz zıhârı, 'tahrim (haram kılma)' olgusunu ihtiva ettiğinden dolayı cariyeler için de geçerli saymaktayız" diyecek olursa, ona şöyle denilir:

Efendilerin, cariyelerine ***"Siz artık bana haramsınız"*** diyerek yaptıkları ve birilerine göre cariyeler hakkında geçerli sayılan "tahrim" işlemi,

732 Nikâh-ı fâsid: Sıhhat şartlarını tam olarak bulundurmayan nikâhtır. Şahitsiz akdedilen nikâh gibi. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 369. (Çeviren)

aslında genel anlamda yeme-içme, giyecek vb. nitelikte insanların faydalandıkları ve ***"Bu, bize haramdır"*** diyerek kendi kendilerine yasakladıkları şeylerin kapsamına girmektedir. Hatta bu meselede keffaretin vacip olacağı görüşünü benimseyenlere göre, kişi, kendisine haram kıldığı şeyleri helal sayıp kullanacak olursa keffaret gerekir. Ancak ilim adamlarının çoğunluğu böyle bir konuda keffareti gerekli görmez ve böyle bir söze de herhangi bir anlam yüklemez. Biz bu meseleyi ve ilim adamlarının bu konudaki görüşlerini, *Ahkâmu'l- Kur'ân*'ın Yeminler Bölümü'nde,[733] Allah *azze ve celle*'nin ***"Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun?"***[734] âyeti ile daha sonraki ***"Allah, (gerektiğinde) yeminlerinizi bozmanızı size meşru kılmıştır"***[735] âyetinin te'villeri çerçevesinde zikredeceğiz.

Sonuç olarak; nikâhlı eş olmayan cariyeler hakkında geçerli sayılan tahrim olgusu, bu görüşün savunucularına göre, normal nikâhlı eşler kadar söz konusu şeyler hakkında da geçerli sayılmasına hatta bir adamın "Elbisem bana annemin sırtı gibidir" veya "Bu yemek bana annemin sırtı gibidir" ya da "Bu içecek bana aynı şekilde (annemin sırtı gibidir)" şeklindeki sözlerine rağmen, gerçekte bu durum, bir tahrimi gerektirmediği gibi kişinin kendine yasakladığı şeyi çiğnemesi hâlinde de keffaret yükümlülüğü yoktur. Ayrıca zıhâr, bu türden bir şeyin dışındadır ve belirli/özel durumlara özgüdür. Bir şeyin bu belirli/özel durumlara dâhil olabilmesi ise ancak oraya girmesini gerektirecek bir delille mümkündür. Bildiğimiz kadarıyla da nikâhlı eş sayılmayan cariyelere karşı zıhâr yapılmasını gerektirecek bir delil bulunmamaktadır. Bu yaklaşım biçimi bu şekilde geçersiz hâle geldiğine göre, bu noktada bizim açımızdan en doğru yaklaşım şudur: Cariyeler, efendilerinin onlara karşı takındıkları tavırdan önceki mevcut aslî statüleri ve helal sayıldıkları hâl üzere kalmalıdırlar.

733 Bu bölüm, kitabın henüz gün yüzüne çıkmamış olan kayıp ciltleri içinde kalmaktadır. (Çeviren)

734 Tahrîm 66/1.

735 Tahrîm 66/2.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَآءُ اِلَّآ اَنْفُسُهُمْ...﴾
"KADINLARINA ZİNA SUÇLAMASINDA BULUNUP DA KENDİLERİNDEN BAŞKA ŞAHİTLERİ OLMAYANLARA GELİNCE..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Kadınlarına zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince; onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir"***[736] buyurmaktadır.

Bu âyetin nüzul sebebine dair Abdullah b. Mes'ûd'dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٩٦٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: بَيْنَا نَحْنُ عَشِيَّةَ جُمُعَةٍ فِي الْمَسْجِدِ إِذْ قَالَ رَجُلٌ: إِنْ أَحَدُنَا رَأَى مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا، فَإِنْ هُوَ قَتَلَهُ قَتَلْتُمُوهُ، وَإِنْ هُوَ تَكَلَّمَ جَلَدْتُمُوهُ، وَإِنْ سَكَتَ سَكَتَ عَلَى غَيْظٍ شَدِيدٍ، اللهُمَّ احْكُمْ فَأُنْزِلَتْ آيَةُ اللِّعَانِ قَالَ عَبْدُ اللهِ: فَكَانَ ذَلِكَ الرَّجُلُ أَوَّلَ مَنِ ابْتُلِيَ.

1965- ... Alkame'nin rivayet ettiğine göre, Abdullah dedi ki: "Bir Cuma akşamı mesciddeyken bir adam gelip "Şimdi birimiz karısının yanında/yatağında başka bir adamı gördüğünde onu öldürecek olsa, (kısasen) siz de onu öldürecek misiniz? Ya da konuşacak olsa sopa cezasına mı çarptıracaksınız? Hâlbuki bunları yapmayıp sesini çıkarmasa büyük bir kin ve öfkeyle susmuş

---

736 Nûr 24/6.

olacak! Allahım! Hükmünü ver" diye seslendi. Bunun üzerine liân âyeti indi. Abdullah dedi ki: "O adam böylesi bir sorunla karşılaşan ilk kişiydi."[737]

١٩٦٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو يُوسُفَ يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الأَنْصَارِيُّ، وَأَبُو الْمُنْذِرِ أَسَدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَجَلِيُّ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى ابْنِ عُمَرَ، فَسَأَلْتُهُ: هَلْ يُفَرَّقُ بَيْنَ الْمُتَلاعِنَيْنِ؟ فَحَدَّثَنِي أَنَّ رَجُلا سَأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: الرَّجُلُ يَرَى مَعَ امْرَأَتِهِ الرَّجُلَ، فَإِنْ سَكَتَ عَلَى أَمْرٍ عَظِيمٍ، وَإِنْ تَكَلَّمَ تَكَلَّمَ بِأَمْرٍ عَظِيمٍ قَالَ: فَسَكَتَ عَنْهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ أَتَاهُ فَقَالَ: قَدِ ابْتُلِيتُ بِالَّذِي سَأَلْتُكَ عَنْهُ قَالَ: وَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَاتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سُورَةِ النُّورِ فَخَوَّفَهُ، وَقَالَ: عَذَابُ الدُّنْيَا أَهْوَنُ مِنْ عَذَابِ الآخِرَةِ وَذَكَّرَهُ، فَقَالَ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنِّي لَصَادِقٌ، وَدَعَا الْمَرْأَةَ فَذَكَّرَهَا، وَقَالَ: عَذَابُ الدُّنْيَا أَهْوَنُ مِنْ عَذَابِ الآخِرَةِ، فَقَالَتْ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنَّهُ لَكَاذِبٌ قَالَ: فَقَامَ الرَّجُلُ فَشَهِدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ، وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَةَ اللهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ، ثُمَّ قَامَتِ الْمَرْأَةُ فَشَهِدَتْ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ، وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ، ثُمَّ فَرَّقَ بَيْنَهُمَا.

1966- … Abdülmelik b. Ebî Süleyman'ın rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr dedi ki: İbn Ömer'in yanına girip ona "Liân yapanların araları ayrılır mı?" diye sordum. Bana şunu anlattı: Bir adam, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Bir koca, karısının yanında/yatağında başka bir adamı gördüğünde susacak olsa, büyük bir sorun karşısında (kin ve öfkeyle) susmuş olacak, konuşsa büyük bir hâdise çıkacak" dedi. (Râvî) dedi ki: Buna karşılık Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ona herhangi bir şey söylemedi ve sessiz kaldı. Daha sonra adam yine gelip "Sana sorduğum o iş başıma geldi" dedi.

(Râvî) dedi ki: Bunun üzerine Nûr sûresindeki o âyetler[738] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e indirildi ve Allah Rasûlü, adamı ***"Dünya azabı,***

737 Benzer bir rivayet için bk. Müslim, Liân 10; Ebû Dâvûd, Talâk 26; İbn Mâce, Talâk 27; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 99.

738 Nûr 24/6-9.

âhiret azabından daha hafif ve kolaydır" buyurarak (Allah'ın azabına karşı) korkuttu ve ona hatırlatmada bulundu. Adam ise "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için ben doğru söylüyorum" dedi. Daha sonra Allah Rasûlü, kadını çağırdı ve ona da hatırlatmada bulunarak ***"Dünya azabı, âhiret azabından daha hafif ve kolaydır"*** buyurdu. Kadın da "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için o yalan söylüyor" dedi. (Râvî) dedi ki: Daha sonra adam kalktı ve doğru söyleyenlerden olduğuna dair Allah adına dört defa yemin etti ve beşinci defasında da "yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını" diledi. Ardından da kadın kalkıp kocasının yalan söyleyenlerden olduğunda dair Allah adına yemin etti, beşinci defa da "kocası doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını" diledi. Daha sonra da Allah Rasûlü onların arasını ayırdı.[739]

***

Bu hadiste, ilk rivayette geçen "Konuşacak olsa sopa cezasına mı çarptıracaksınız?" cümlesi dışında benzer[740] ifadeler yer almaktadır. Ayrıca burada liânın nasıl yapılacağı ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, her iki tarafı (Allah'ın azabına karşı) korkuttuktan ve liânın tamamlanmasından sonra aralarını ayırması durumu söz konusudur.

Ayrıca bu âyetin nüzûl sebebine dair Sehl b. Sa'd'dan da şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٩٦٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: وَأَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّ سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ، أَخْبَرَهُ، أَنَّ عُوَيْمِرًا الْعَجْلَانِيَّ جَاءَ إِلَى عَاصِمِ بْنِ عَدِيٍّ، فَقَالَ لَهُ: أَرَأَيْتَ يَا عَاصِمُ لَوْ أَنَّ رَجُلًا وَجَدَ رَجُلًا مَعَ امْرَأَتِهِ، أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَفْعَلُ؟ سَلْ لِي عَنْ ذَلِكَ يَا عَاصِمُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، [فَسَأَلَ عَاصِمٌ عَنْ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَرِهَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسَائِلَ وَعَابَهَا، حَتَّى كَبُرَ عَلَى عَاصِمٍ مَا سَمِعَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ] فَلَمَّا رَجَعَ عَاصِمٌ

739 Müslim, Liân 4; Tirmizî, Talâk 22; Nesâî, Talâk 41.

740 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "benzer" lafzının karşılığı olan "mislu" edatı düşmüş gözükmektedir. Ayrıca "dışındaki" anlamı verdiğimiz "gayru" edatı da kanaatimizce yanlışlıkla "an" olarak kaydedilmiştir. Biz bunu, Tahâvî'nin 1968 no'lu rivayetin hemen ardından yaptığı aynı değerlendirme cümlesinden tespit ederek buraya koyduk. (Çeviren)

إِلَى أَهْلِهِ جَاءَهُ عُوَيْمِرٌ، فَقَالَ: يَا عَاصِمُ، مَاذَا قَالَ لَكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَ عَاصِمٌ لِعُوَيْمِرٍ: لَمْ تَأْتِنِي بِخَيْرٍ، قَدْ كَرِهَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْأَلَةَ الَّتِي سَأَلْتُهُ عَنْهَا فَقَالَ عُوَيْمِرٌ: وَاللهِ لَا أَنْتَهِي حَتَّى أَسْأَلَهُ عَنْهَا، فَأَقْبَلَ عُوَيْمِرٌ حَتَّى أَتَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسْطَ النَّاسِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ أَرَأَيْتَ رَجُلا وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلا أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَفْعَلُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَدْ أُنْزِلَ فِيكَ وَفِي صَاحِبَتِكَ، فَاذْهَبْ فَأْتِ بِهَا قَالَ سَهْلٌ: فَتَلاعَنَا وَأَنَا مَعَ النَّاسِ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا فَرَغَا قَالَ عُوَيْمِرٌ: كَذَبْتُ عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللهِ إِنْ أَمْسَكْتُهَا، فَطَلَّقَهَا ثَلاثًا قَبْلَ أَنْ يَأْمُرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَكَانَتْ سُنَّةَ الْمُتَلاعِنَيْنِ.

1967- … Mâlik'in, İbn Şihâb > Sehl b. Sa'd yoluyla rivayet ettiğine göre, Uveymir el- Aclânî, Âsım b. Adiy'e gelerek "Ey Âsım! Bir adam karısını yabancı bir adamla yakalasa ve o adamı öldürecek olsa, siz de (kısas olarak) onu öldürür müsünüz ya da bu adam nasıl hareket etmeli? Benim için şu meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir soruversen" dedi. [Âsım da meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sordu. Ancak Allah Rasûlü bu tür sorulardan hoşlanmadığı için tepki gösterdi. O kadar ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işittiği (sert sözler) Âsım'ın ağırına gitmişti].[741] Âsım evine dönünce Uveymir onun yanına gelerek "Ey Âsım! Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sana ne cevap verdi?" dedi. Âsım "Başıma iş açtın. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* sorduğum sorudan hoşlanmadı" deyince Uveymir "Allah'a yemin olsun ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bu meseleyi sormadan bu işin peşini bırakmayacağım" dedi. Daha sonra Uveymir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldi ve herkesin huzurunda "Ey Allah'ın Rasûlü! Karısını yabancı biriyle yakalayan adama ne buyurursunuz? O yabancıyı öldürse siz de onu (kısas olarak) öldürür müsünüz ya da bu adam nasıl hareket edecek?" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de cevap olarak ***"Senin ve hanımın hakkında âyet indirildi. Git, hanımını getir"*** dedi.

---

741 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu köşeli parantezli kısım düşmüş gözükmektedir. Biz bunu, rivayetin geçtiği kaynakların ilki ve Tahâvî'nin de buradaki isnadında geçen İmam Mâlik'in *Muvatta*'ından tespit ederek buraya yerleştirdik. (Çeviren)

Sehl dedi ki: "Ben sahâbeyle birlikte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda iken onlar lanetleştiler. Karşılıklı lanetleşme bittikten sonra da Uveymir 'Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer ben bu kadınla evli kalmaya devam edersem, ona iftira atmış sayılacağım' dedi ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona karısını boşamasını emretmeden, kendisi onu üç talâkla boşadı."

İbn Şihâb "Bu olay, liân yapanlar arasında bir teâmül hâline geldi" dedi.[742]

١٩٦٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عِيَاضُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْفِهْرِيُّ، وَغَيْرُهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَهْلٍ، بِنَحْوِ ذَلِكَ، وَقَالَ: فَطَلَّقَهَا ثَلاثَ تَطْلِيقَاتٍ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْفَذَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَ مَا صَنَعَ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُنَّةً قَالَ سَهْلٌ: فَحَضَرْتُ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَضَتِ السُّنَّةُ بَعْدُ فِي الْمُتَلاعِنَيْنِ أَنْ يُفَرَّقَ بَيْنَهُمَا ثُمَّ لَا يَجْتَمِعَانِ أَبَدًا.

1968- … Yine İbn Şihâb'ın aktardığına göre, Sehl buna benzer bir rivayette bulunmuş, sonra da şöyle demiştir: "(Adam) kadını, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda üç talâkla boşamış, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de onu geçerli sayıp yürürlüğe koymuştur. Adamın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda yaptığı şey bir teâmül hâline geldi."

Sehl dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu uygulamasına ben de tanık oldum. O olaydan sonra da liân yapanlarla ilgili teâmül, aralarının ayrılması ve bir daha asla bir araya gelememeleri şeklinde oluşmuştur."[743]

***

Yine bu hadiste de "Konuşacak olsa sopa cezasına mı çarptırırsınız?" cümlesi dışında İbn Mes'ûd'un hadisindeki ilgili ifadelerin bir benzeri geçmektedir. Ayrıca burada, aralarında liân yapılmasına sebep olan olayın gerçekleştiği eşler arasında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mülâane (lanetleşme) yaptırması durumu vardır. Yine burada Rasûlullah *sallallahu*

742 Mâlik, Talâk 43; Buhârî, Talâk 4, 29; Müslim, Liân 1; Nesâî, Talâk 35; İbn Mâce, Talâk 27.

743 Ebû Dâvûd, Talâk 26.

aleyhi ve sellem'in söz konusu eşlerin arasını ayırdığını görmekteyiz. İşte, okuduğumuz âyetin nüzûl sebebine dair rivayet edilenler bunlardan ibarettir.

Öte yandan ilim adamları, bu liânı gerektiren suçlama ifadesinin ne olduğu konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Bu, adamın, karısına söylediği 'Senin zina ettiğini gördüm' sözünden ibarettir, bunun dışındaki 'Zinakâr kadın!' sözü değil!" demiştir. Mâlik ve Medine ehlinden bir grup ilim adamı bu görüşü benimsemişlerdir.

Diğer bir topluluk ise, "Adamın, karısına 'Senin zina ettiğini gördüm' sözü olabildiği gibi 'Zinakâr kadın' sözü de olur" demiştir. Bunlara göre bu iki sözden herhangi biri, aralarında gerçekleşen liânı gerektirir. Bir grup Kufeli âlim ile birlikte Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve onların dışındaki daha başka ilim ehli ve Şâfiî de bu görüşü benimsemişlerdir.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı inceleme ihtiyacı duyduk ve şunu tespit ettik: Allah *azze ve celle,* Nûr sûresindeki liân âyetinden önce şöyle buyurmaktadır: ***"İffetli kadınlara zina suçlamasında (yermûne) bulunup sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar."***[744]

Bu âyette zikredilen ilgili "suçlama (er-remy)," tamamen "zina suçlamasından" ibarettir. Rivayetlerde bundan bahsedilmiş olup olmaması bir şey değiştirmez.[745] Bu ilk âyette bahsedilen "suçlama," dediğimiz gibi olunca, bundan sonraki ikinci âyette zikredilen "suçlama" da aynısı olacaktır. Bu durumda ikinci görüş sahiplerinin kanaatinin (doğru olduğu) kesinleşmektedir.

Ayrıca ilim adamları, eşler arasında yaşanan liândan sonra mevcut nikâhlarının artık devam etmeyeceğine dair icma etmiş olmalarına rağmen, söz konusu nikâhın ortadan kalkabilmesi için liân sebebiyle aralarında oluşan zorunlu ayrılığın ne zaman gerçekleşeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup ilim adamı "Eğer liân, hâkimin huzurunda gerçekleşir ve bitirilirse, hâkim onlara 'Artık sizleri ayırdım' demese bile aralarında ayrılık gerçekleşmiş olur" demiştir. Mâlik ve Züfer bu görüşü tercih edenlerdendir.

---

744 Nûr 24/4.

745 Tahâvî burada İbn Mes'ûd'dan gelen 1965 no'lu hadiste geçen "Konuşacak olsa sopa cezasına mı çarptırırsınız?" ifadesinin diğer rivayetlerde yer alıp almamasına işaret etmektedir. Nitekim 1966 ve 1968 no'lu rivayetlerden hemen sonraki değerlendirme cümlelerinde de bu hususa değindiğini görmekteyiz. (Çeviren)

Diğer bir grup da "Koca, tek taraflı liân işlemini bitirdiğinde ayrılık gerçekleşmiş olur. Daha sonra kadın, kendisini zina ile suçlayan (eski kocasıy)la arasında nikâh bağı kalmamasına rağmen liân işlemini yerine getirir" demiştir. Şâfiî de bu kanaati savunanlardandır. Ancak bu kanaat, kendisinden önceki hiçbir ilim adamından nakledilmiş değildir.

Bir diğer grup ise şöyle demiştir: "Hâkim'in onlara 'Artık sizleri ayırdım' sözünü söyleyene kadar, onlar liân öncesindeki mevcut hâl üzere karı-kocadırlar. Aralarında geçerli olan nikâh, hâkimin o sözüyle birlikte ortadan kalkar. Dolayısıyla hâkim onlara o sözü söylemedikçe, liân işlemini bitirmiş bile olsalar, mevcut nikâh devam eder." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim Süleyman'ın bize, babası yoluyla rivayet ettiğine göre Muhammed, kendilerine (Süleyman'ın babasına) görüşlerini imla ettirirken şöyle demiştir: "Bu, aynı zamanda Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un da görüşüdür."

İlim adamları bu konuda da ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı inceleme gereği duyduk ve şunu gördük: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in el-Aclânî ile karısı arasında icra ettiğinden söz ettiğimiz bu liân işlemi, İslâm'daki ilk liân işlemidir. Ayrıca liân hükmünün geçtiği âyetin, o ve karısı hakkında indirildiğini görmekteyiz. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu konudaki hükmü ve Allah *azze ve celle*'nin muradını açıkça ortaya koymuş; insanlar da bunu ondan öğrenmişlerdir. Öte yandan bu ayrılık sebebiyle, her bir eşin diğeri üzerinde bazı haklarının doğduğuna; her ikisi üzerinde de Allah *azze ve celle*'ye ait birtakım hakların oluştuğuna tanıklık etmekteyiz. Dolayısıyla bize göre -yine de en doğrusunu Allah bilir- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu karı-kocaya ayrılık sürecinde ne yapmaları gerektiğine dair bir açıklama yapmadan, sadece kocanın ya da kadının liân işlemini bitirmeleri durumunda, ilgili sonuçları doğuracak bir ayrılığın gerçekleşmiş olması mümkün değildir. Zira dikkat edersen aralarında ayrılığın tahakkuk etmesi, kadının, kocadan ayrıldığı için iddet beklemesini gerektirmektedir. Ayrıca kocanın yerine getirmesi gereken (eş) haklarından biri de karısını iddet süresince himaye etmesi ve iddet bitinceye kadar evinde barındırmasıdır. Yine bu görüş sahiplerine göre, kadının haklarından biri de kendisine verilmiş olan mesken hakkını almasıdır. Buna karşılık kadının da (koca evini bırakıp) yolculuğa çıkmamak ve ayrıldığı kocasının evi dışında bir yerde geceyi geçirmemek gibi bir yükümlülüğü bulunmaktadır. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle bir şeyi terk etmiş olması bize göre imkânsızdır.

Sonuç itibariyle Allah Rasûlü'nün arzettiğimiz bu hususlar karşısında sessiz kalması, daha önce zikretmiş olduğumuz Sehl ve İbn Ömer hadisinde sözü edilen ayrılık işlemi gerçekleşene kadar, o karı-koca arasında herhangi bir ayrılığın gerçekleşmediğini göstermektedir. Üstelik Sehl hadisinde geçtiğine göre Uveymir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda karısıyla birlikte liân işlemini bitirdikten sonra "Eğer ben bu kadınla evli kalmaya devam edersem, ona iftira atmış sayılacağım" demiş ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona emretmediği hâlde karısını üç talâkla boşamıştı. Bu da gösteriyor ki, Uveymir'in karısıyla arasındaki nikâh bağı, söz konusu (boşama) anına kadar geçerliydi. Kaldı ki Uveymir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından biriydi. Ayrıca Rasûllah *sallallahu aleyhi ve sellem* onun bu durumuna tanık olmasına rağmen, ona karşı çıkmadığı gibi "boşadığı eşinin, boşama işleminin geçersiz sayıldığı kadınlardan biri olduğunu" da ona bildirmemiştir.

İlk iki görüşü savunanlar ise "Kocasından bâin talâkla ayrılmış olan kadının iddet sürecinde yapılacak boşama işlemi geçerli değildir" demektedirler. Hâlbuki bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* karısını boşayan o adamın talâkını geçerli saymış ve onun açısından bağlayıcı kılmıştır. Bu durumda bu kadın hangi gerekçeyle boşanmış olmaktadır? İlk iki görüşün sahipleri, bu arzettiğimiz gerekçeleri itibara almamakta ve tam aksini söylemektedirler. Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, söz konusu karı-kocanın arasını ayırmış olması, hiçbir zaman mevcut nikâhları üzere kalamayacaklarını göstermektedir. Ancak Allah Rasûlü'nün verdiği bu ayrılık kararı, (kocanın gerçekleştirdiği) mevcut boşama işleminden veya liânın doğurduğu sonuçlardan kaynaklanmış olabilir. Bu noktada biz, liân işleminin hâkimin huzurunda başladığını görmekteyiz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi meselelerin sonlarının hükümleri, başlangıçtaki hükümleri gibi olmalı ve birbirleriyle uyum arzetmelidir. Dolayısıyla bir işin başı mutlaka hâkimin huzurunda olacaksa, sonu da yine hâkimin huzurunda olacak; hâkimin huzurunda başlamasına gerek olmayan işlerin sonu da aynı şekilde hâkim olmaksızın gerçekleşecektir. Biz yeterince açıkladığımız için bu konunun burada tekrarına gerek görmüyoruz. Durum böyle olunca, liân meselesinin de aynı şekilde olması yani başlangıcının mutlaka hâkimin huzurunda gerçekleşmesi gibi, sonunun da aynı şekilde mutlaka hâkimin huzurunda gerçekleşmesi gerekir. Bu delil, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in lehinde, Züfer dışındaki ilk iki görüş sahiplerine karşı öne sürülebilecek bağlayıcı bir delildir.

Çünkü biz, Züfer'in, "kocasından bâin talâkla ayrılmış ve iddet bekleyen bir kadın hakkındaki boşama işlemini geçerli sayıp saymadığını" bilmemekteyiz.

Eşler arasındaki söz konusu liân, kocanın, karısıyla gerdeğe girmesinden önce yaşanmış ve -ilim ehlinin ilgili görüşlerini aktardığımız doğrultuda- ayrılığın gerekçesi sayılabilecek sebeplere dayalı olarak ayrılık gerçekleşmişse, kadın, kocası üzerindeki mehir hakkı itibariyle, "gerdeğe girilmeden önce boşanmış ya da normal bir talâk olmamakla beraber kocasının ayrılma talebi üzerine gerçekleşen bâin talâkla ayrılmış olan kadına benzer." Şayet kendisi için bir mehir belirlenmişse onun yarısı verilir. Ancak herhangi bir mehir belirlenmemişse, normal şekilde veya bâin talâkla boşanmış kadın gibi sayılır. Bu husustaki görüşümüz, Nikâh Bölümü'nün Menfaat Hakkı kısmında zikredeceğimiz şekildedir. Bildiğimiz kadarıyla bu mesele hakkında herhangi bir ihtilaf da bulunmamaktadır. Sadece Ebû Bürde'den rivayet edilen bir görüş farklılık arzetmektedir. İlgili rivayete göre, Ebû Bürde'nin bu konudaki kanaati şudur: "Eşler arasındaki bu ayrılık, henüz gerdeğe girilmeden ve mehirler de belirlenmeden önce kadınlardan kaynaklanan ayrılıklar hükmündedir." İnşallah biz bunu ileride zikredeceğiz.[746]

Eğer liân meselesi gerçekleşmeden önce kadınla gerdeğe girilmişse, o zaman kadın, kocası üzerindeki mehir hakkını tastamam alabilir. Şayet mehir daha önce belirlenmişse, belirlenenin tamamını alma hakkına sahiptir. Ancak herhangi bir şey belirlenmemişse, bu durumda, kendisine ve kocasına zulüm ve haksızlık olmayacak şekilde, akranı olan kadınların mehri gibi bir mehri[747] kocasından alma hakkı doğar. Nitekim bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٩٦٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: فَرَّقَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَخَوَيْ بَنِي الْعَجْلَانِ، وَقَالَ لَهُمَا: حِسَابُكُمَا عَلَى اللهِ، اللهُ يَعْلَمُ أَنَّ أَحَدَكُمَا كَاذِبٌ، لَا سَبِيلَ لَكَ

746 Tahâvî'nin sözünü ettiği bu bölüm, kitabın henüz gün yüzüne çıkmamış olan kayıp ciltleri içinde kalmaktadır. (Çeviren)

747 Buna fıkıh literatüründe "mehr-i misil" denilmektedir. Mehr-i misil: Emsal mehir; zevcenin babası tarafından ve olmadığı takdirde memleket ahalisinden akit tarihinde yaş, güzellik, bekâret gibi özelliklerde kendisine akran ve emsal olan kadınların mehridir. Akit sırasında mehrin zikredilmemesi hâlinde mehr-i misil gerekir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 284. (Çeviren)

عَلَيْهَا، قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، صَدَاقِي الَّذِي أَصْدَقْتُهَا قَالَ: لَا مَالَ لَكَ، إِنْ كُنْتَ صَدَقْتَ عَلَيْهَا فَهُوَ بِمَا اسْتَحْلَلْتَ مِنْ فَرْجِهَا، وَإِنْ كُنْتَ كَذَبْتَ عَلَيْهَا فَهُوَ أَبْعَدُ لَكَ مِنْهُ.

1969- ... Saîd b. Cübeyr'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Aclânoğulları'ndan olan eşlerin arasını ayırdıktan sonra her ikisine birden ***"İç hesaplarınız Allah'a aittir. Allah, içinizden birinin yalan söylediğini çok iyi biliyor"*** buyurmuş, ardından da kocaya ***"Artık onun üzerinde bir yetkin kalmamıştır"*** demişti. Bunun üzerine koca "Ey Allah'ın Rasûlü! Peki ona verdiğim mehir ne olacak?" diye sordu. Allah Rasûlü de şöyle buyurdu: ***"O mal artık senin değildir. Zira eğer ona yönelik suçlamanda doğru söylüyorsan, o mehir, eşinle yaşadığın helal ilişkinin karşılığıdır. Yok eğer bu konuda ona yalan söylemişsen, o mehir zaten senin hakkın olmaktan tamamen çıkmıştır."***[748]

***

Bu hadis, kocasıyla tek bir defa cinsel temasa girmiş bir kadının, daha sonra ayrılık gerçekleşmiş olsa bile kocasıyla uzun bir süre birçok defa cinsî münâsebete girmiş olan kadının hak etmiş olduğu mehrin aynısını hak ettiğini göstermektedir. Bu konuda ilim ehli arasında herhangi bir görüş ayrılığı olduğunu da bilmiyoruz. Sadece Ebû Bürde'nin, liân yapanların arasını ayırdıktan sonra kadına, kendisiyle lanetleşen kocasına mehri geri ödemesini emrettiğine dair bir rivayet nakledilmiştir. Ancak onun kâtibi olan Saîd b. Cübeyr bu konuda ona muhalefet etmiş ve onu kızdıracak kadar itirazda bulunmuştur. Bize göre Ebû Bürde bu görüşünde şâz (tek) kalmaktadır ve bildiğimiz kadarıyla bu hususta onun bu kanaatini benimseyen biri de bulunmamaktadır.

Ayrıca ilim adamları liân yoluyla gerçekleşen ayrılığın bir talâk olup olmadığı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Bu bir bâin talâktır" demiştir. Ebû Hanîfe ve Muhammed bu görüşü tercih edenlerdendir. Nitekim Muhammed bize, Ali > Muhammed > Ya'kûb (Ebû Yusuf) yoluyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü rivayet etmiştir. Muhammed de "Bu, bizim de kanaatimizdir" demiş ve Ebû Yusuf'un kendilerine bu konuda muhalefet ettiğine dair herhangi bir şeyden söz etmemiştir.

Diğer bir grup da "Bu, talâksız nikâh feshidir" demiştir. Bişr bunu, Ebû Yusuf'un kendilerine Bağdat'ta imla ettirdiği görüşlerden biri olarak

---

748 Buhârî, Talâk 32; Müslim, Liân 5; Nesâî, Talâk 44; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* IV, 155.

rivayet etmektedir. Biz bu iki görüşten doğru olanını inşallah daha sonra zikredeceğiz.

Eşine kazfte (zina suçlamasında) bulunan koca, onu suçlarken söz konusu zinadan hamile kaldığını iddia eder ve kocasının bu suçlamasından dolayı kadın da [mülâane yapmayı][749] talep ederse, bu durumda kazf iki şeye yönelik olmuş olur:

Birincisi, bizatihi kadının şahsıyla alakalı suçlamadır. Eğer kadın bu konuda onunla mülâane yapmayı talep ederse, tıpkı hamile olmayan bir kadının kocasıyla yaptığı liân gibi bunların da aralarında liân işlemi gerçekleştirilir. Daha sonra da hamileyken kocası tarafından boşanmış kadın gibi olur.

İkincisi ise, adamın, kadının çocuğunu reddetmesidir. İşte bu kadın liân talebinde bulunursa, ilim adamları bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Aralarında liân yapılmaz. Çünkü bize göre kadının, kocasının reddettiği bebeği taşıyor olması kesin değildir" demiştir. Bu görüşü tercih edenlerden biri de Ebû Hanîfe'dir.

Diğer bir grup ise "Suçlamanın bir gerçekliği olmasa bile genel anlamda hamile oluşu dikkate alınarak aralarında liân işlemi gerçekleştirilir. Böylece o bebek, annesinden ayrıldıktan sonra yapılan liânda babasının nesebinden çıktığı gibi aynı şekilde burada da liânda bulunan babasının nesebinden çıkmış olmaktadır" demiştir. Mâlik ve Şâfiî de bu görüşü benimsemişlerdir. Bu görüş aynı zamanda Ebû Yusuf'tan da rivayet edilmiştir; ancak bu, onun meşhur kanaati değildir.

Bir başka grup da şöyle demiştir: "Kadının çocuğunu doğurmasından önce kocasıyla arasında liân yapılmaz. Çocuğunun doğmasını bekler. Eğer kocasının onu suçlamasından itibaren altı aydan daha kısa bir süre içinde doğum yapacak olursa, sanki kocası onu doğum yaptıktan sonra zina ile suçlamışcasına onunla liân yapar. Şayet onu suçlamasından itibaren altı ay ve daha fazla bir süre geçtikten sonra doğum yapmışsa, liân yapamaz ve anne, koca tarafından yöneltilen suçlamadan sonra karnındaki bebeğe hamile kalmış hükmünde sayılır." Muhammed, bu görüşü tercih edenlerden biridir ve Ebû Yusuf'tan da bu görüşü rivayet etmektedir. Naklettiği bu rivayette ayrıca

---

749 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "mülâane yapmayı" ifadesi bulunmamaktadır. Ancak biz, paragrafın devamındaki kadının liân taleplerinden hareketle buraya konulması gerektiğini düşündük. (Çeviren)

şöyle demiştir: Ebû Hanîfe ise şöyle diyordu: "Annenin altı aydan kısa ya da altı ay ve daha fazla bir sürede doğurması hâlinde aralarında liân olmaz."

"(Koca tarafından) reddedilen çocuğun doğumundan önce aralarında liân yapılır" diyenler, el-A'meş > İbrahim > Alkame yoluyla Abdullah'tan "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hamilelikten dolayı liân yaptırdığı" rivayetini nakletmektedirler.[750]

Oysa biz bu hadisin, onu ihtisar edilmiş (kısaltılmış) şekliyle nakleden ravinin rivayetiyle geldiğini tespit ettik. Ravi, hadiste liân ve hamilelikten bahsedildiği için hamilelik sebebiyle liân yapıldığını zannederek rivayeti o hâliyle kısaltmıştır. Hâlbuki hadisin ihtisar edilmemiş asıl versiyonu şöyledir:

١٩٧٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَكِيمُ بْنُ سَيْفٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: قَامَ رَجُلٌ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ، فَقَالَ: أَرَأَيْتُمْ إِنْ وَجَدَ رَجُلٌ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا فَإِنْ هُوَ قَتَلَهُ قَتَلْتُمُوهُ، وَإِنْ هُوَ تَكَلَّمَ جَلَدْتُمُوهُ، وَإِنْ سَكَتَ عَلَى غَيْظٍ شَدِيدٍ، اللهُمَّ احْكُمْ فَأُنْزِلَتْ آيَةُ اللِّعَانِ قَالَ عَبْدُ اللهِ: فَابْتُلِيَ بِهِ، وَكَانَ رَجُلًا مِنَ الأَنْصَارِ جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلاعَنَ امْرَأَتَهُ، فَلَمَّا أُخِذَتِ امْرَأَتُهُ لِتَلْتَعِنَ قَالَ لَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَهْ فَلَمَّا أَدْبَرَتْ قَالَ لَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَعَلَّهَا تَجِيءُ بِهِ أَسْوَدَ جَعْدًا فَجَاءَتْ بِهِ أَسْوَدَ جَعْدًا.

1970- Yezîd b. Sinân'ın bize, Hakîm b. Seyf > İsa b. Yunus > el-A'meş > İbrahim yoluyla rivayet ettiğine göre, Alkame dedi ki: İbn Mes'ûd şöyle dedi: Bir Cuma gecesi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mescidinde bir adam kalkıp "Şimdi bir adam karısının yanında/yatağında başka bir adamı gördüğünde onu öldürecek olsa, (kısasen) siz de onu öldürür müsünüz? Ya da konuşacak olsa sopa cezasına mı çarptırırsınız? Hâlbuki bunları yapmayıp sesini çıkarmasa büyük bir kin ve öfkeyle susmuş olacak! Allahım! Hükmünü ver" diye seslendi. Bunun üzerine liân âyeti indi.

Abdullah dedi ki: "Adamın başına böyle bir iş geldi. Bu, Ensardan bir zâttı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna gelip karısına liân yaptı. Liân sırası karısına gelince, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona

750 Bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 99, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 130.

'Vazgeç (istersen)' diyerek uyarıda bulundu. (Ancak kadın liânını yaptıktan sonra) çekip gidince Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onun hakkında ***'Doğuracağı çocuk, kıvırcık saçlı, siyah tenli biri olabilir'*** dedi. Dediği gibi de oldu ve kadın kıvırcık saçlı, siyah tenli bir çocuk doğurdu.[751]

***

Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hamilelik sebebiyle aralarında liân yaptırdığına dair bir delil bulunmamaktadır. Bu hadisi ayrıca Cerîr de el-A'meş'in isnadıyla aynı şekilde nakletmektedir.[752] Yine bu hadis İbn Abbâs'tan da buna benzer manada rivayet edilmiştir:

١٩٧١ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَجُلا جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: مَا لِي عَهْدٌ بِأَهْلِي مُنْذُ عَفَرْنَا النَّخْلَ، فَوَجَدْتُ مَعَ امْرَأَتِي رَجُلا وَزَوْجُهَا مُصْفَرٌّ، حَمْشٌ، سَبْطُ الشَّعْرِ، وَالَّذِي رُمِيَتْ بِهِ إِلَى السَّوَادِ، جَعْدٌ قَطَطٌ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللهُمَّ بَيِّنْ، ثُمَّ لاعَنَ بَيْنَهُمَا، فَجَاءَتْ بِهِ يُشْبِهُ الَّذِي رُمِيَتْ بِهِ.

1971- ... el-Kâsım b. Muhammed'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Hurmaları sulama mevsiminden beri ailemle görüşemiyordum ve eşimi (yabancı) bir adamla birlikteyken gördüm" dedi. (Ravi dedi ki): Kadının kocası da sarı tenli, sıska ve düz saçlı biri iken, kendisiyle zina yapmakla suçlandığı kişi ise karaya çalan renkte, kıvırcık saçlı biriydi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allahım! (Hükmünü) beyan eyle"*** diye dua etti, daha sonra da aralarında liân yaptırdı. Kadının doğurduğu çocuk da zina yapmakla suçlandığı adama benziyordu.[753]

١٩٧٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

---

751 Müslim, Liân 10; İbn Mâce, Talâk 27; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 99.

752 Bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 99.

753 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 132.

لاعَنَ بَيْنَ الْعَجْلانِيِّ وَامْرَأَتِهِ، وَكَانَتْ حُبْلَى، فَقَالَ زَوْجُهَا: وَاللهِ مَا قَرِبْتُهَا مُنْذُ عَفَرْنَا النَّخْلَ وَالْعَفْرُ أَنْ يُسْقَى النَّخْلُ بَعْدَ أَنْ يُتْرَكَ مِنَ السَّقْيِ بَعْدَ الإِبَارِ بِشَهْرَيْنِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللهُمَّ بَيِّنْ، فَزَعَمُوا أَنَّ زَوْجَ الْمَرْأَةِ كَانَ حَمْشَ الذِّرَاعَيْنِ وَالسَّاقَيْنِ، أَصْهَبَ الشَّعْرِ، وَكَانَ الَّذِي رُمِيَتْ بِهِ ابْنَ السَّحْمَاءِ قَالَ: فَجَاءَتْ بِغُلامٍ أَسْوَدَ أَجْلَى، جَعْدٍ قَطِطٍ، عَبْلِ الذِّرَاعَيْنِ، خَدْلِ السَّاقَيْنِ قَالَ الْقَاسِمُ: فَقَالَ ابْنُ شَدَّادِ بْنِ الْهَادِ: يَا أَبَا عَبَّاسٍ، هِيَ الْمَرْأَةُ الَّتِي قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ كُنْتُ رَاجِمًا بِغَيْرِ بَيِّنَةٍ لَرَجَمْتُهَا فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَا، وَلَكِنَّ تِلْكَ الْمَرْأَةَ كَانَتْ قَدْ أَعْلَنَتْ فِي الإِسْلامِ.

1972- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, İbn Vehb > İbn Ebi'z-Zinâd > babası > el-Kâsım kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* el-Aclânî ile eşi arasında liân yaptırdı. Eşi de o sırada hamileydi. Kocası dedi ki: "Allah'a yemin olsun ki, hurmaları sulama (afr) mevsiminden beri eşime hiç yanaşmadım." -Afr ise hurmaları aşılayıp[754] iki ay susuz bıraktıktan sonra yapılan sulama işlemidir.- Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allahım! (Hükmünü) beyan eyle"*** diye dua etti. Kadının kocasının kollarının ve bacaklarının sıska, saçlarının da kızıla çalan renkte olduğu söyleniyordu. Zina etmekle suçlandığı kişi de İbnü's-Sehmâ idi.

(Ravi) dedi ki: Kadının doğurduğu çocuk, siyah tenli, kıvırcık saçlı, başının ön cephesi ve şakak kısımlarındaki saçları seyrek, kol ve bacakları dolgun ve etli bir çocuktu. el-Kâsım dedi ki: İbn Şeddâd b. el-Hâd şöyle dedi: "Ey Ebû Abbâs! Bu kadın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, hakkında ***'Eğer birini delilsiz recmedecek olsaydım, bu kadını recmederdim'*** dediği kadın mıdır?" diye sordum. İbn Abbâs ise şöyle cevap verdi: "Hayır, o, İslâm'da açıkça kötülük işleyen bir kadındı."[755]

١٩٧٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِهَذَا الْمَعْنَى.

754 Rivayetin yer aldığı bütün kaynaklarda buradaki "aşılama" kelimesinin karşılığı "el-ibâr" olarak geçmesine rağmen eserin yazma ve basılı nüshalarında "gelmek" anlamındaki "el-ityân" şeklinde kaydedilmiştir. Bunun müstensihten kaynaklanan bir yazım hatası olduğu açıktır. (Çeviren)

755 Müslim, Liân 13 (özet olarak); Nesâî, Talâk 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 335-336; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 100, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 133.

1973- İbrahim b. Merzûk da bize, Ebû Âmir > el-Mugîre b. Abdurrahman > Ebu'z-Zinâd > el-Kâsım > İbn Abbâs kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den benzer manada bir rivayeti nakletti.[756]

***

Öte yandan İbn Abbâs'tan gelen bu hadis, rivayet ettiğimiz metnine bazı ilavelerle de nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٩٧٤ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: ذُكِرَ التَّلاعُنُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ عَاصِمُ بْنُ عَدِيٍّ فِي ذَلِكَ قَوْلا، ثُمَّ انْصَرَفَ، فَأَتَاهُ رَجُلٌ مِنْ قَوْمِهِ يَشْكُو إِلَيْهِ أَنَّهُ وَجَدَ مَعَ أَهْلِهِ رَجُلا، فَقَالَ عَاصِمٌ: مَا ابْتُلِيتُ بِهَذَا إِلا بِقَوْلِي، فَذَهَبَ بِهِ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرَهُ بِالَّذِي وَجَدَ عَلَيْهِ امْرَأَتَهُ، وَكَانَ ذَلِكَ الرَّجُلُ مُصْفَرًّا، قَلِيلَ اللَّحْمِ، سَبْطَ الشَّعْرِ، وَكَانَ الَّذِي ادَّعَى عَلَيْهِ أَنَّهُ وَجَدَهُ مَعَ أَهْلِهِ آدَمَ، كَثِيرَ اللَّحْمِ، خَدْلا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللهُمَّ بَيِّنْ، فَوَضَعَتْ شَبِيهًا بِالرَّجُلِ الَّذِي ذَكَرَ زَوْجُهَا أَنَّهُ وَجَدَهُ عِنْدَهَا، فَلاعَنَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُمَا فَقَالَ رَجُلٌ لابْنِ عَبَّاسٍ فِي الْمَجْلِسِ: هِيَ الَّتِي قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ رَجَمْتُ أَحَدًا بِغَيْرِ بَيِّنَةٍ رَجَمْتُ هَذِهِ؟ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لا، تِلْكَ امْرَأَةٌ كَانَتْ تُظْهِرُ فِي الإِسْلامِ السُّوءَ.

1974- Yusuf b. Yezîd'in bize, Abdullah b. Salih > el-Leys > Yahyâ b. Saîd > Abdurrahman b. el-Kâsım b. Muhammed yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda karşılıklı lanetleşmeden (telâün) söz açıldı da Âsım b. Adiy bu konuda birtakım şeyler söyledi.[757] Sonra da çıkıp gitti. Derken kendi kavminden bir adam yanına

---

756 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 100, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XIII, 133.

757 Şârih Kirmânî, Âsım'ın buradaki sözlerinin "eşini başka birisiyle yakalaması hâlinde kılıçla öldüreceği" gibi ağır birtakım sözler olduğunu belirtmesine rağmen İbn Hacer bunun doğru olmadığını, ilgili sözün, Sa'd b. Ubâde'ye ait olup başka bir olayda geçtiğini vurgular. İbn Hacer, Âsım b. Adiy'in burada söylediği şeyin de Uveymir'in kendisi için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sormasını istediği soru olduğunu belirtmektedir. Uveymir'in bu talebi de bu kitapta 1967 no'lu rivayette geçmişti. Hatta Âsım, Allah Rasûlü'nün böyle bir

geldi; eşini (yabancı) bir adamla birlikte gördüğünü ona şikayet ediyordu. Bunun üzerine Âsım "Bu derdi başıma açan, kendi sözlerimden başkası değil!" diyerek onu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e götürdü ve adam da eşini hangi vaziyette gördüğünü ona anlattı. Adam, sarı tenli, sıska ve düz saçlı biriydi. Hanımıyla birlikte yakaladığını iddia ettiği kişi ise, esmer ve etine dolgun biriydi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allahım! (Hükmünü) beyan eyle"*** diye dua etti. Daha sonra kadın da kocasının, kendisiyle birlikte olduğunu iddia ettiği kişiye benzeyen bir çocuk doğurdu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de onların arasında liân yaptırdı.

Mecliste bulunanlardan biri İbn Abbâs'a "Bu kadın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***'Eğer bir kadını delilsiz recmetseydim, bu kadını recmederdim'*** dediği kadın mıydı?" diye sordu. İbn Abbâs şöyle cevap verdi: "Hayır, o kadın, İslâm'da açıkça kötülük işleyen bir kadındı."[758]

١٩٧٥ - حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْكَثِيرِيُّ الْمَدَنِيُّ وَهُوَ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ كَثِيرِ بْنِ الصَّلْتِ الْكِنْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ الْقَاسِمِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: ذُكِرَ الْمُتَلَاعِنَانِ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ ذَكَرَ بَقِيَّةَ الْحَدِيثِ عَنْ يُوسُفَ بْنِ يَزِيدَ حَرْفًا حَرْفًا.

1975- … Süleyman b. Bilâl, Yahyâ b. Saîd > Abdurrahman b. el-Kâsım > babası el-Kâsım kanalıyla İbn Abbâs'ın "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda, birbirlerine liân yapan karı-kocadan (mütelâinân) söz açıldı" dediğini naklettikten sonra Yusuf b. Yezîd'den gelen hadisin[759] geri kalan kısmını harfi harfine aynı şekilde zikretti.[760]

***

sorudan hoşlanmayıp kendisine tepki gösterdiği için rahatsız olduğunu da ifade etmektedir. Dolayısıyla bu rivayeti 1967 no'lu rivayetle birlikte okumak daha doğru olacaktır. Bilgi için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* nşr. Muhibbuddin el-Hatîb, tlk. Abdülazîz b. Bâz, Beyrut 1379, IX, 454 vd. (Çeviren)

758 Buhârî, Talâk 30; Müslim, Liân 12; Nesâî, Talâk 39.

759 Bk. 1974 no'lu rivayet.

760 Buhârî, Talâk 36; Müslim, Liân 2.

el-Leys ile Süleyman (b. Bilâl)'in rivayetleri arasında sadece şöyle bir farklılık vardır: el-Leys "karşılıklı lanetleşmeden (telâ'ün) söz açıldı" ifadesini kullanırken, Süleyman "birbirlerine liân yapan karı-kocadan (mütelâinân) söz açıldı" demektedir. Bize göre Süleyman'ın ibaresi daha doğrudur. Çünkü liân âyeti bu olaydan sonra inmiştir.[761] Biz bu olayı daha önce Sehl ve İbn Ömer hadislerinde[762] zikretmiştik.

el-Leys ve Süleyman'ın hadislerinde geçen ve Abdurrahman'ın, babası kanalıyla İbn Abbâs'tan naklettiği rivayete göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söz konusu karı-koca arasında yaptırmış olduğu liân, çocuğun doğumundan sonra olmuştur. Oysa bu ayrıntı, daha önce zikrettiğimiz hadislerin hiçbirinde geçmediği gibi, -Allah'ın izniyle- daha sonra aktaracağımız hiçbir rivayette de yer almamaktadır.

Bu durumda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yaptırdığı lîan, eğer doğumdan sonra gerçekleşmişse bu liânın mutlaka şu iki gerekçeden birine dayanmış olması gerekir:

Birincisi, liân, özellikle zina suçlamasından dolayı yapılmış olabilir. İlim adamlarının bu konuda hiçbir ihtilafı yoktur.

İkincisi ise hamilelikten dolayı olabilir. Bu da kadının çocuğu doğurup da olayın gerçekliği anlaşıldıktan ve durum iyice netleştikten sonra olacaktır. Ancak böyle bir görüş, bahsi geçen karı-koca arasında doğumdan önce liân yapılması gerektiğini savunanların lehine bir delil olamaz.

Üstelik Enes yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

١٩٧٦ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ مُحَمَّدٍ يَعْنِي: ابْنَ سِيرِينَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ هِلَالَ بْنَ أُمَيَّةَ قَذَفَ امْرَأَتَهُ بِشَرِيكِ بْنِ سَحْمَاءَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْظُرُوهَا، فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَبْيَضَ سَبْطًا

761 Aslında her iki ibarenin de ilgili âyetteki durum dikkate alınarak raviler tarafından ifade edildiği açıktır. Fakat görünen o ki Tahâvî, burada Süleyman'ın ibaresinin, âyetteki "birbirleriyle liân yapan karı-koca" olgusuna daha uygun düştüğü kanaatindedir. Bu sebeple de onun lafzını tercih etmektedir. Nitekim İbn Hacer de "karşılıklı lanetleşme (telâ'ün)" lafzının, "âyet sonrasında meselenin vardığı son nokta itibariyle" kullanıldığını belirtmektedir. Bk. *Fethu'l-Bârî*, IX, 454. (Çeviren)

762 Bk. 1966 ve 1967 no'lu rivayetler.

قَضِيءَ الْعَيْنَيْنِ فَهُوَ لِهِلالِ بْنِ أُمَيَّةَ، وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَكْحَلَ جَعْدًا حَمْشَ السَّاقَيْنِ فَهُوَ لِشَرِيكِ بْنِ سَحْمَاءَ قَالَ: فَجَاءَتْ بِهِ أَكْحَلَ جَعْدًا أَحْمَشَ السَّاقَيْنِ.

1976- … Muhammed b. Sîrîn'in Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiğine göre, Hilâl b. Ümeyye, karısını, Şerîk b. Sehmâ'yla zina etmekle suçladı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Kadına bir bakın! Eğer ak tenli, düz saçlı, çekik gözlü ve kirpikleri uzun bir çocuk doğurursa, Hilâl b. Ümeyye'nin; yok eğer sürme gözlü, kıvırcık saçlı ve sıska bacaklı bir çocuk doğurursa, o zaman da Şerîk b. Sehmâ'nındır"*** buyurdu.

(Ravî) dedi ki: "Kadın, sürme gözlü, kıvırcık saçlı ve sıska bacaklı bir çocuk doğurdu."[763]

١٩٧٧ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ مَخْلَدِ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ هِلالَ بْنَ أُمَيَّةَ قَذَفَ شَرِيكَ بْنَ سَحْمَاءَ بِامْرَأَتِهِ، فَرُفِعَ ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: ائْتِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ، وَإِلا فَحَدٌّ فِي ظَهْرِكَ قَالَ: وَاللهِ يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ اللهَ يَعْلَمُ أَنِّي لَصَادِقٌ، يَقُولُ ذَلِكَ مِرَارًا، وَلَيُنْزِلَنَّ اللهُ عَلَيْكَ مَا يُبَرِّئُ بِهِ ظَهْرِي مِنَ الْجَلْدِ، فَنَزَلَتْ آيَةُ اللِّعَانِ: {وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ} قَالَ: فَدُعِيَ هِلالٌ فَشَهِدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ، وَالْخَامِسَةَ أَنَّ لَعْنَةَ اللهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ قَالَ: ثُمَّ دُعِيَتِ الْمَرْأَةُ فَشَهِدَتْ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ، فَلَمَّا كَانَ عِنْدَ الْخَامِسَةِ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قِفُوهَا، فَإِنَّهَا مُوجِبَةٌ لِلْعَذَابِ قَالَ: فَتَلَكَّأَتْ حَتَّى مَا شَكَكْنَا أَنْ سَتُقِرَّ، ثُمَّ قَالَتْ: لَا أَفْضَحُ قَوْمِي سَائِرَ الْيَوْمِ، فَمَضَتْ عَلَى الْيَمِينِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْظُرُوا، فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَبْيَضَ سَبِطًا قَضِيءَ الْعَيْنَيْنِ فَهُوَ لِهِلالِ بْنِ أُمَيَّةَ، وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ جَعْدًا حَمْشَ السَّاقَيْنِ فَهُوَ لِشَرِيكِ بْنِ سَحْمَاءَ قَالَ: فَجَاءَتْ بِهِ آدَمَ جَعْدًا حَمْشَ السَّاقَيْنِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْلا مَا سَبَقَ مِنْ كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ كَانَ لِي وَلَهَا شَأْنٌ.

1977- … Hişâm'ın İbn Sîrîn yoluyla Enes'ten rivayet ettiğine göre, Hilâl b. Ümeyye, Şerîk b. Sehmâ'yı, karısıyla zina etmekle suçladı ve meseleyi

763 Müslim, Liân 11; Nesâî, Talâk 37; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 102.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dava etti. Allah Rasûlü de ***"Dört şahit getirmelisin, aksi hâlde (müfteri olursun ve) sırtına sopa cezası uygulanır"*** buyurdu. Hilâl "Allah'a yemin olsun ki ey Allah'ın Rasûlü! Allah da biliyor ki ben doğru söylüyorum" dedi ve bunu defalarca tekrarladı. Sonra da "Mutlaka Allah, benim sırtımı sopadan kurtaracak bir hüküm indirecektir" dedi ve ***"Eşlerine zina suçlamasında bulunanlar…"*** diye başlayan liân âyeti indi.

(Râvi) dedi ki: Bunun üzerine Hilâl çağırıldı ve Allah adına dört defa yemin etti ve beşinci defasında da "yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını" diledi. Ardından da kadın çağırıldı, o da kalkıp kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair Allah adına yemin etti. Tam beşinci yemini edecekken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Kadını durdurun. Zira bu yemin (eğer yalansa) azabı gerektirir"*** buyurdu. (Ravi) dedi ki: Kadın bir an devam edip etmemekte tereddüt etti hatta (zina yaptığını) itiraf edeceğini düşünmeye başlamıştık ki, "Bu saatten sonra ben kavmimi rezil edemem" diyerek yeminine devam etti. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ***"Kadına bir bakın! Eğer ak tenli, düz saçlı, çekik gözlü ve kirpikleri uzun bir çocuk doğurursa, Hilâl b. Ümeyye'nin; yok eğer kıvırcık saçlı ve sıska bacaklı bir çocuk doğurursa, o zaman da Şerîk b. Sehmâ'nındır"*** buyurdu.

(Ravî) dedi ki: Kadın, esmer, kıvırcık saçlı ve sıska bacaklı bir çocuk doğurmuştu. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Eğer Allah azze ve celle'nin Kitabı'ndaki (liân) hükmü olmasaydı, bu kadınla başka bir hesabımız olurdu (ve ona recm cezasını uygulardım)."***[764]

***

Ayrıca Sehl b. Sa'd da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis rivayet etmektedir:

١٩٧٨ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْخُرَاسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَهْلٍ، أَنَّ عُوَيْمِرًا جَاءَ إِلَى عَاصِمٍ، فَقَالَ: أَرَأَيْتَ رَجُلا وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلا فَقَتَلَهُ، أَتَقْتُلُونَهُ بِهِ؟ سَلْ يَا عَاصِمُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَ عَاصِمٌ فَسَأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَرِهَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْأَلَةَ وَعَابَهَا، فَقَالَ عُوَيْمِرٌ: وَاللهِ لآتِيَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

764 Nesâî, Talâk 38; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 101.

وَسَلَّمَ فَجَاءَ، وَقَدْ أَنْزَلَ اللهُ خِلافَ قَوْلِ عَاصِمٍ، فَسَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: قَدْ أَنْزَلَ فِيكُمْ قُرْآنًا، فَدَعَاهُمَا، فَتَقَدَّمَا، فَتَلاعَنَا، ثُمَّ قَالَ: كَذَبْتُ عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللهِ إِنْ أَمْسَكْتُهَا فَفَارَقَهَا وَمَا أَمَرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِفِرَاقِهَا، فَجَرَتْ سُنَّةً فِي الْمُتَلاعِنَيْنِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْظُرُوهَا، فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَحْمَرَ قَصِيرًا مِثْلَ وَحَرَةٍ فَلا أَرَاهُ إِلا وَقَدْ كَذَبَ عَلَيْهَا، وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَسْحَمَ أَغْبَرَ ذَا أَلْيَتَيْنِ فَلا أَحْسَبُهُ إِلا قَدْ صَدَقَ عَلَيْهَا فَجَاءَتْ بِهِ عَلَى الأَمْرِ الْمَكْرُوهِ.

1978- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, Hâlid b. Abdurrahman el-Horâsânî > İbn Ebî Zi'b > ez-Zührî yoluyla rivayet ettiğine göre, Sehl dedi ki: Uveymir, Âsım b. Adiy'e gelerek "Ey Âsım! Bir adam karısını yabancı bir adamla yakalasa ve o adamı öldürecek olsa, siz de (kısas olarak) onu öldürür müsünüz? Benim için şu meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir soruversen" dedi. Âsım da meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sordu. Ancak Allah Rasûlü bu tür sorulardan hoşlanmadığı için tepki gösterdi. Daha sonra Uveymir "Allah'a yemin olsun ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e (bu meseleyi sormak üzere) gideceğim" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldiğinde Allah, Âsım'ın sözüne aykırı bir (hüküm içeren) âyet indirmişti. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e meseleyi sorunca Allah Rasûlü ***"Senin ve hanımın hakkında âyet indirildi"*** buyurarak onları çağırdı, onlar da geldiler ve lanetleştiler. Daha sonra da Uveymir "Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer ben bu kadınla evli kalmaya devam edersem, ona iftira atmış sayılacağım" dedi ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona eşinden ayrılmasını henüz emretmeden önce kendisi eşinden ayrıldı. Bu olay, birbirleriyle liân yapan karı-kocalar arasında bir teâmül hâline geldi. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurdu: ***"Kadına bir bakın! Eğer kadın kızılca keler gibi kızıl tenli, bodur bir çocuk doğurursa, o zaman kanaatimce adam, karısına iftira atmış olmalıdır. Yok eğer kadın simsiyah tenli, iri gözlü, kalçaları dolgun bir çocuk doğurursa, o zaman da karısıyla ilgili zina suçlamasında doğru söylediği kanaatindeyim."*** Kadının doğurduğu çocuk ise, olması arzu edilmeyen nitelikteydi.[765]

765 Buhârî, Talâk 29; İbn Mâce, Talâk 27; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 102.

١٩٧٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الأَزْدِيُّ الْجِيزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَهْلٍ، فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ الرَّبِيعِ الْمُرَادِيِّ عَنْ خَالِدٍ.

1979- er-Rabî‘ b. Süleyman el-Ezdî el-Cîzî bize, Esed b. Musa > İbn Ebî Zi'b > ez-Zührî yoluyla Sehl'den rivayet bulunmuş ve (bir önceki) er-Rabî‘ el-Murâdî'nin Hâlid'den naklettiği hadisin aynısını zikretmiştir.[766]

***

Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Kanaatimce adam, karısına iftira atmış olmalıdır ve (...) karısıyla ilgili zina suçlamasında doğru söylediği kanaatindeyim"*** dediği görülmektedir. Bu ise diğer rivayetlerdeki lafızlara aykırıdır. Bize göre diğer rivayetler, -yine de Allah en doğrusunu bilir- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, "bir kimsenin, yatağında/yuvasında dünyaya gelen çocuğu, sırf kendisine pek benzemediği gerekçesiyle reddetmemesi" yönünde oluşan sünneti açısından daha doğru ve tercihe şayandır. Zira;

١٩٨٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، وَمَالِكٌ، وَسُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ أَعْرَابِيًّا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنَّ امْرَأَتِي قَدْ وَلَدَتْ غُلَامًا أَسْوَدَ، وَإِنِّي أَنْكَرْتُهُ فَقَالَ: هَلْ لَكَ مِنْ إِبِلٍ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: مَا أَلْوَانُهَا؟ قَالَ: حُمْرٌ قَالَ: فِيهَا مِنْ أَوْرَقَ؟ قَالَ: إِنَّ فِيهَا لَوُرْقًا قَالَ: فَأَنَّى تَرَى ذَلِكَ جَاءَهَا؟ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ عِرْقٌ نَزَعَهَا قَالَ: فَلَعَلَّ هَذَا عِرْقٌ نَزَعَهُ.

1980- ... İbn Şihâb'ın, İbnü'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre yoluyla rivayet ettiğine göre, bir bedevi Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Karım, siyah tenli bir çocuk doğurdu. (Bana benzemediği için) ben de onu reddettim" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Senin develerin var mı?"*** diye sordu. Adam "Evet" dedi. "Renkleri nasıl?" dedi. Bedevi "Kızıl" diye cevapladı. Allah Rasûlü ***"Peki aralarında boz renklisi var mı?"*** diye sordu. Adam "Evet, içlerinde boz olanı da var" deyince Allah Rasûlü ***"Peki bu boz renklisi nereden gelmiştir sence?"*** diye sordu. Adam "Ey Allah'ın Rasûlü! Belki soyundan

---

766 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 102.

birine çekmiştir" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü de ***"O zaman belki o (çocuğun) da soyundan birine çekmiştir!"*** buyurdu.[767]

١٩٨١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ سَوَاءً.

1981- ... İbn Şihâb, Ebû Seleme > Ebû Hureyre kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[768]

***

Dikkat edersen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* adamın, sırf kendisine pek benzemediği gerekçesiyle çocuğu reddetmesine izin vermemiş ve ona, bu hadiste bahsettiği örneği vermiştir. Dolayısıyla -yine de Allah en doğrusunu bilir- Hilâl'in eşinin doğurduğu çocuğun, sırf Hilâl'e benzerliği sebebiyle ona ait olması ya da Şerîk'e benzediği için onun evladı sayılması kanaatimizce mümkün değildir.

Bu noktada bu hadisin ilgili yerinde geçen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"O takdirde çocuk, Şerîk b. Sehmâ'nındır"***[769] sözünün, onun bizzat nesebinden olması anlamına gelmediğini kavramış olduk. Çünkü bu adam, çocuğu doğuran kadının yatağının asıl sahibi (kocası) değildir. Bu da gösteriyor ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu sözü ve çocuğun ikisinden birine benzemesi hâlinde ona ait kılınacağına dair Hilâl'e söylediği sözü, bir nesep tespiti için değil, bunun dışında Sehl'in bu hadisinde Allah Rasûlü'nden aktardığı gerekçeden dolayı idi.[770]

İlim adamları annenin henüz çocuğunu doğurmadan, hamilelikten dolayı liân yapılması konusunda arzettiğimiz şekilde ihtilaf ettikleri ve liânla alakalı olarak rivayet edilen bu hadislerde, bu görüşü savunanların lehine bir delil bulamadığımız için ittifakla kabul edilen esaslardan hareketle akıl yürütme yöntemini kullanarak meselenin hükmünü bulmaya çalıştık ve yaptığımız incelemede şunu tespit ettik: Kadında, dışarıdan bakanların "hamile"

---

767 Buhârî, Talâk 26; Müslim, Liân 18-19.

768 Buhârî, İ'tisâm 12; Müslim, Liân 20; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 103.

769 Bk. 1976 no'lu rivayet.

770 Söz konusu durum, 1978 no'lu Sehl hadisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Uveymir'in, eşine yönelik zina suçlamasında doğru söyleyip söylemediğini, çocuğun fiziksel vasıflarına bakarak tespit etmesi durumudur. (Çeviren)

demelerini mümkün kılacak bir dış görünümün varlığına ve kadının da bizzat kendisi için bu sıfatı kullanmasına rağmen, daha sonraki süreçte kadındaki bu görünümün ve kendisi için kullanılan "hamilelik" vasfının araştırılıp kadının hakiki anlamda hamile olmadığı ortaya çıkabilir. Bu tür durumlarda en doğru yaklaşım, bir kocaya, helal olan eşini haram kılacak; koca dışındakilere de -haram iken- helal olmasını gerektirecek bir liân işleminin vacip kılınmamasıdır. Şu da var ki liânın hamilelik sebebiyle yapıldığı görüşünü savunanlar, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde bunu gerektirecek delillerin varlığından söz etmişlerdir. Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda bulduklarını söyledikleri delil, Cenab-ı Hakk'ın boşanan kadınlarla ilgili şu âyetidir: ***"Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin."***[771] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde bulduklarını iddia ettikleri delil ise şudur:

١٩٨٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى النَّيْسَابُورِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ رَبِيعَةَ بْنِ جَوْشَنٍ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ أَوْسٍ السَّدُوسِيُّ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ، فَقَالَ فِي خُطْبَتِهِ: أَلا إِنَّ قَتِيلَ خَطَإِ الْعَمْدِ، بِالسَّوْطِ وَالْعَصَى وَالْحَجَرِ، دِيَةٌ مُغَلَّظَةٌ، مِائَةٌ مِنَ الإِبِلِ، مِنْهَا أَرْبَعُونَ خَلِفَةً فِي بُطُونِهَا أَوْلادُهَا.

1982- ... Ukbe b. Evs es-Sedûsî'nin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından olan bir kişiden rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'nin fethi günü bir hutbe verdi ve hutbesinde şunları söyledi: ***"Dikkat edin! Kamçı, sopa ve taş gibi aletlerle kasıtlı öldürmeye benzeyen hata ile öldürülenin yüz develik ağır bir diyet vardır. Bu yüz devenin kırkı da yavruları karınlarında yüklü develer olacaktır."***[772]

١٩٨٣ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ حَمْدَوَيْهِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَارِمٌ، وَمُسَدَّدُ بْنُ مُسَرْهَدٍ، وَيَحْيَى بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ (الْحِمَّانِيِّ)، قَالُوا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ عُقْبَةَ، أَوْ يَعْقُوبَ السَّدُوسِيِّ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ رَسُولِ اللهِ

771 Talâk 65/6.

772 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 410, V, 411-412; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 185, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 465, XIII, 148.

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ خَطَبَ يَوْمَ الْفَتْحِ، فَقَالَ: لَا إِلَهَ إِلا اللهُ وَحْدَهُ، صَدَقَ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ، مَا كَانَ مِنْ دَمٍ أَوْ مَالٍ أَوْ مَأْثَرَةٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَهِيَ تَحْتَ قَدَمِي هَذِهِ إِلا مَا كَانَ مِنْ سِقَايَةِ الْحَاجِّ وَسِدَانَةِ الْبَيْتِ أَلا إِنَّ دِيَةَ الْخَطَإِ شِبْهِ الْعَمْدِ، مَا كَانَ بِالسَّوْطِ وَالْعَصَى، مِائَةٌ مِنَ الإِبِلِ، أَرْبَعُونَ مِنْهَا فِي بُطُونِهَا أَوْلادُهَا.

1983- İsmâil b. Hamdeveyh'in bize, Ârim, Müsedded b. Müserhed, Yahyâ b. Abdülhamîd (el-Hımmânî) > Hammâd b. Zeyd > Hâlid el-Hazzâ > el-Kâsım b. Rabîa > Ukbe veya Ya'kûb es-Sedûsî yoluyla Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke'nin fethi günü hutbe verip şöyle buyurdu: ***"Vaadini yerini getiren, kulunu muzaffer kılan ve tek başına düşman birliklerini yenilgiye uğratan tek bir Allah'tan başka ilah yoktur. Cahiliye dönemindeki kan, mal davası ve gurur/övünme vesilesi sayılan şeylerin tamamı şu ayağımın altındadır. Sadece hacılara su vermek ve Kâbe hizmeti bunun dışındadır. Dikkat edin! Kamçı ve sopa gibi aletlerle yapılan kasıtlı öldürmeye benzer hata ile öldürmelerin yüz develik bir diyet vardır. Bu yüz devenin kırkının da karınlarında yavruları olacaktır."***[773]

***

Ancak Müsedded ve (Yahyâ b. Abdülhamîd) el-Hımmânî, kendi hadislerinde tereddüde kapılmadan "el-Kâsım > Ukbe > Abdullah isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den" demişlerdir.[774]

١٩٨٤ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ يَزِيدَ بْنِ جُدْعَانَ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ عَلَى دَرَجَةِ الْكَعْبَةِ يَوْمَ الْفَتْحِ، فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ، أَلا إِنَّ قَتِيلَ الْعَمْدِ الْخَطَإِ بِالسَّوْطِ وَالْعَصَى فَفِيهِ مِائَةٌ مِنَ الإِبِلِ مُغَلَّظَةٌ مِنْهَا أَرْبَعُونَ خَلِفَةً فِي بُطُونِهَا أَوْلادُهَا أَلا إِنَّ كُلَّ مَأْثَرَةٍ وَدَمٍ وَمَا كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَهُوَ تَحْتَ قَدَمَيَّ هَاتَيْنِ إِلا مَا كَانَ مِنْ سِقَايَةِ الْحَاجِّ وَسِدَانَةِ الْبَيْتِ فَإِنِّي أُمْضِيهِمَا لأَهْلِهِمَا كَمَا كَانَتَا.

---

773 Abdurrezzâk, *Musannef,* IX, 281; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 411-412; Ebû Dâvûd, Diyât 17; İbn Mâce, Diyât 5.

774 Burada ismi geçen ravilerin tereddütsüz aktardıkları şey, senedle ilgili teknik bir mesele olup 1983 no'lu rivayetin senedinde geçen "Ukbe veya Ya'kûb es-Sedûsî" ifadesindeki ihtimalin kaldırılarak sadece "Ukbe" olarak belirtilmesidir. (Çeviren)

1984- ... Yezîd b. Cüd'ân'ın İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'nin fethi günü Kâbe (kapısının) basamaklarına çıkıp şöyle buyurdu: ***"Vaadini yerine getiren, kulunu muzaffer kılan ve düşman ordularını tek başına yenilgiye uğratan Allah'a hamdolsun. Dikkat edin! Kamçı ve sopa gibi aletlerle yapılan kasıtlı öldürmeye benzer hata ile öldürmelerin yüz develik ağır bir diyeti vardır. Bu yüz devenin kırkı da yavruları karınlarında yüklü deve olacaktır. Dikkat edin! Her türlü övünme/gurur vesilesi sayılan şeyler, kan davası ve cahiliye dönemindeki şeylerin tamamı şu iki ayağımın altındadır. Sadece hacılara su vermek ve Kâbe hizmeti bunun dışındadır; bu görevleri daha önce yerine getirenler, aynı şekilde devam edebilirler."***[775]

***

Ancak diğer görüş sahiplerinin, bu görüşü benimseyenlere karşı öne sürebilecekleri delillerden biri de şudur: Allah *azze ve celle*'nin ***"Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin"***[776] âyeti, hamilelikten dolayı liân yapmamış kimseler için geçerli olup boşanmış kadınlara verilecek nafakanın son bulacağı noktayı belirlemekte ve kendilerine nafaka verilmesini gerektiren kapsamın dışında kalmalarından söz etmektedir. İlgili kapsam ise "iddet" olup âyette belirtilen "doğumla" sona ermektedir. Dikkat edersen onlar şöyle demektedirler: "Üzerinden, hamile olabilme ihtimalini kesin olarak kaldıracak ölçüde bir zaman geçmiş olan boşanmış kadının, kendisini boşayan kocasından iddeti bitene kadar nafaka alma hakkı vardır." Ayrıca onlara göre nafaka, kocasından hamile kaldığı için değil, ondan boşandığı için beklemesi gereken iddet sebebiyle verilmektedir. Bunun yanı sıra onların şu ifadeleri de bu görüşü benimsediklerini göstermektedir: Eğer nafaka, hamile kadına, gıdayı çocuğa ulaştırdığı gerekçesiyle sırf hamileliğinden dolayı veriliyorsa, babanın bu nafakayı vermesi vaciptir. Aynı zamanda baba, çocuğun, annesinin karnından çıktıktan sonraki gıda ihtiyacını karşılamakla da mükelleftir. Bu ihtiyaçlardan biri de -eğer anne sütüyle besleniyorsa- emzirmedir. Bunun dışında -bebeğin, hamilelik döneminden itibaren emzirilme yaşını geçip buna gereksinimi kalmayıncaya kadarki süreçte olduğu gibi- emzirilme yaşını geçtikten sonraki gıda ihtiyaçları da baba tarafından karşılanmalıdır.

---

775 Şâfiî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 429; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 11, 36; İbn Mâce, Diyât 5.

776 Talâk 65/6.

Öte yandan dikkat ettiysen bir bebeğin, anne bir kardeşinin daha önce ölmesi üzerine onun geriye bıraktığı mala mirasçı olduğu için mal varlığı söz konusu ise, babasının o bebeğe nafaka ödeme yükümlülüğü yoktur. Şayet bebeğin, arzettiğimiz şekilde elde ettiği bir mal varlığı bilinmediği için hâkimin kararıyla babaya nafaka yükümlülüğü getirilmişse ve daha sonra böyle bir mal varlığının olduğu anlaşılırsa, hâkim, kendi kararıyla babaya ödeme yükümlülüğü getirdiği nafaka malının babaya iadesine hükmeder. Anne karnındaki bebeğe gelince; eğer hâkim, boşanmış ve iddet bekleyen annesine baba tarafından nafaka verilmesini karara bağladıktan sonra o bebeğin, arzettiğimiz şekilde mal varlığına sahip olduğu anlaşılırsa, babasının, (anneye) vermekle yükümlü tutulduğu nafakayı, bebeğin sahip olduğu mal varlığından geri almasına hükmedilemez. Buradan da boşanmış ve iddet bekleyen kadınlara verilen nafakanın, hamile olsun veya olmasın, sadece boşanmış ve iddet bekleyen kadınlar olmaları sebebiyle verildiğini; ayrıca Allah *azze ve celle*'nin ***"Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin"***[777] âyetinin de kocaların, boşanmış eşlerine vermekle yükümlü oldukları nafakanın kesilmesini gerektiren gerekçenin bildirilmesi manasında olduğunu kavramış olmaktadırlar. Bu da onların hakiki anlamda bilebilecekleri bir durumdur. Zira bir kadının doğum yaptıktan sonra daha önce hamile olduğu kesin şekilde bilinir. Dolayısıyla burada bir kadınla, o kadını, kendisine ait olmayan bir bebeği karnında taşımakla suçlayan kocası arasında liân yapıldığını söyleyenlerin lehine olabilecek ne tür bir işaret vardır?

İşte bu delil, bu görüş sahiplerinin, muhaliflerinin kendilerine karşı kullandıkları argümanları çürütmek için öne sürebilecekleri bir delildir. Ayrıca muhaliflerine karşı şu soruyu da sorabilirler: Bir adam, aralarında nikâh bağı bulunmayan bir kadına "Sen filanca kocanın dışında birinden hamilesin" diyecek olsa, bu adama, o kadına zina suçlamasında (kazf) bulunduğu için mi had cezası verilir? Yoksa -tıpkı doğmuş olan bebeğin babasıyla arasındaki nesep bağını reddetmesi durumunda verilecek ceza gibi- henüz anne karnındaki bebeğin babasıyla olan nesep bağını reddettiği için mi had cezası verilir?

Eğer muhalifler buna "Had cezası yoktur" diyerek henüz anne karnında olan bebeğin babasıyla olan nesep bağının reddedilmesi ile dünyaya geldikten sonra reddedilmesi arasında bir ayrıma giderlerse ve bu ayrımın gerekçesi olarak "annenin daha sonra hamile olmadığının anlaşılması ihtimaline binaen

777 Talâk 65/6.

söz konusu adamın, o annenin karnında olduğunu söylediği bebeğin babasıyla nesep bağını reddetmesinin bir anlamı kalmayacağını" öne sürerlerse; bir kocanın, eşinin karnında taşıdığını iddia ettiği bebeği reddetmesi meselesinde de aynı şeyi söylemeleri ve -yabancı bir adamın nesep reddi konusunda had cezasına gerek görmedikleri gibi- bu tür bir durumda da liâna gerek görmemeleri gerekirdi.

Şayet muhalifler "Bizzat kocasından hamile kalan bir kadının karnındaki bebeğinin, kocasıyla nesep bağı olduğunu reddederek kadına kazfte bulunan bir kimseye had cezası uygulanır; çünkü onun karnındaki bebeğinin nesep bağını reddetmesi, o kadının bizatihi şahsına yönelik bir kazftir. Üstelik o bebeği reddeden kimseye de sırf bu reddinden dolayı had cezası uygulanmaz" diyecek olurlarsa, şöyle demeleri de gerekecektir: "Bir kocanın, karısının karnında kendisine ait olduğu söylenen bebeği reddetmesi durumunda, o bebeği reddettiğinden dolayı aralarında liân yapmaya gerek olmayıp sadece karısına yönelik kazf sebebiyle onunla liân yapması lazımdır."

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, karınlarında yavruları bulunan yüklü kırk devenin de aralarında yer aldığı ağır diyetle alakalı sözünün bu konuda bağlayıcı olduğundan bahsedenlere karşı diğerlerinin öne sürebilecekleri delil ise şöyledir:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu yükümlülüğü kâtillerin âkilelerine[778] yüklemiştir. Zira âkileler bu hususta haksızlık yapıyorlardı. Gerçekte öyle olmasa bile, dış görünüşü itibariyle "yüklü" görünen bir şey için "hamile" ifadesini kullanabilme imkânı bulunmaktadır. Ancak birilerine göre görünürde hamile sayılan birinin hamilelik ihtimali daha başlangıçta ortadan kalkmış ve hamile olmadığı anlaşılmış da olabilir. Nitekim bir adamın, cariyesini satarken hamilelik sebebiyle "ayıplı/kusurlu" sayılması gibi bir sorundan kurtulmak için "Benim şu cariyem hamiledir" deme hakkı vardır. Bu noktada cariye gerçekte hamile olmasa bile, sahibinin onun hakkında "hamile" ifadesini kullanılmasında bir günah yoktur.[779] Çünkü bu ve buna benzer

---

778 Âkile: Kasıtsız olarak işlenen cinayet diyetini veya "gurre" denilen malî tazminatı yüklenip ödeyen asabe (baba tarafından erkek akrabalar), divan üyeleri, meslek kuruluşları vb.'dir. Her birine âkil, tümüne birden de âkile denilir (bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 10). Tahâvî'nin burada kastettiği kimseler ise kâtilin asabesidir. (Çeviren)

779 Çünkü burada cariye bir "mal" hükmündedir ve "hamile" olması, satım esnasında bir "ayıp/kusur" olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple sahibi de bu tür bir sorun yaşamamak için hamile olsa da olmasa da peşinen hamile olduğunu belirterek bu sorundan kurtulmaya

durumlarda insanlar işin sadece görünen kısmına bakarlar, başka bir şeye değil. Dikkat edersen bir kadının, kocası boşadıktan sonra ondan hamile olduğunu anlaması hâlinde, kocasından nafaka talebinde bulunma hakkı doğar. Hatta hamile kadının hayız görmeyeceğini iddia edenlerin görüşüne göre, normal zamanlarda görmekte olduğu kanı, kur' dönemlerinde görecek olsa bile bunu itibara almamalı ve o kanın hükmünü, hayız kanının hükmü gibi saymamalı; ayrıca o kandan dolayı ne namazı ne de orucu bırakmalıdır. Ancak daha sonra hamile olmadığını anlarsa, bu defa kur' dönemlerinde her zaman yaptığı gibi âdet kanlarını dikkate alarak iddet beklemeye başlar. Ayrıca kendisini boşayan kocasından aldığı nafakaları, ilgili kur' dönemlerini gözeterek beklediği iddetten dolayı alamayacağı için kocasına geri vermeli ve eğer kur' günlerini Ramazan ayında geçirmişse tuttuğu oruçları da yeniden kaza etmelidir. Bütün bu durumlarda, hakikatinde öyle olmasa bile, görünüşe göre hükmediliyorsa, aynı şekilde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in âkileleri mükellef kıldığı "yüklü/hamile deve" meselesinde de aslolan âkilelerin beyanıdır. Eğer bu âkileler birtakım develeri getirip bunlar "yüklü"dür diyorlarsa ve biz de buna aykırı bir şey bilmiyorsak, o zaman onların beyanları esas kabul edilir ve bunun aksine bir şeyle yükümlü tutulmazlar. Aynı şey, insanların muamelelerinde ve alışverişlerinde öne sürdükleri şartlar için de geçerlidir. Dikkat edersen bir adam diğer bir adama, Sicilyalı veya Rûmî olduğunu söyleyerek bir köle satacak olsa, daha sonra da müşteri, bu kölenin, satıcının dediğinin aksine başka bir milletten olduğunu iddia edecek olsa, -satıcının söylediğinin aksi açığa çıkmadıkça- bu iddiası geçersiz sayılır ve satıcının beyanı esas alınır. Ancak daha sonra kölenin şart koşulan milletin dışında bir milletten olduğu anlaşılırsa, o zaman müşterinin, şartsız olarak satışı feshetme veya onaylama hakkı doğar. Aynı şekilde, âkilelerin beyanlarının esas olduğu "yüklü develerle" ilgili olarak, maktüllerin velileri söz konusu develerin yüklü olmadıklarını iddia edecek olsalar, -bu develer hakkında âkilelerin söylediklerinden başka bir şey bilinmiyorsa- bu iddiaları kabul edilmez. Şayet daha sonra söz konusu develerin yüklü olmadıkları anlaşılırsa, maktüllerin velilerinin onları âkilelere geri verip yerlerine yüklü olanların verilmesini talep etme hakları doğar. Ancak bu mesele, (anne karnındaki) bebeğin reddedilmesi esasına dayanan fakat arzettiğimiz gibi daha sonra da herhangi bir hamileliğin olmadığı anlaşılan liân meselesine aykırıdır. Eğer anne, bahsi geçen çocuğunu, kocasının ona yönelik kazfinden önce doğuracak olsa ve koca da o çocuktan dolayı anneye

çalışır. Tahâvî, bu çerçevede hamile olmayan bir cariyeye hamile denilmesinde bir sakınca olmadığını belirtmektedir. (Çeviren)

kazfte bulunup onun kendisine ait olmadığını söyleyecek olsa, aralarında liân işlemi icra edilir ve bu liânla birlikte o çocuğun o kocayla hiçbir ilişiği kalmaz ve çocuk anneye nispet edilir. Böylece o çocuk bütün hükümleri itibariyle hiç babası yokmuş gibi muamele görür. İlim adamlarının tamamının görüşü budur. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından günümüze kadar bu konuda hiçbir ihtilaf olmadığını biliyoruz. Ancak bazı şaz görüş sahipleri, bu kanaatin dışına çıkarak, liân işleminden dolayı çocuğun babasıyla ilişiğinin kesilmeyeceğini iddia etmiş ve bununla ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen ***"Çocuk, bulunduğu firâşa*[780] *aittir. Zina yapanın ise çocuk üzerinde hiçbir hakkı yoktur"*** hadisini delil göstermişlerdir. Onların iddiasına göre böyle bir konuda liân yapmak, ortada hiç çocuk olmadığı hâlde sadece sözlü olarak liân yapmaya benzer.

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu görüşe aykırı bir hadis de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٩٨٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَّقَ بَيْنَ الْمُتَلَاعِنَيْنِ، وَأَلْزَمَ الْوَلَدَ أُمَّهُ.

1985- … Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, liân yapan karı-kocanın arasını ayırdı ve çocuğu annesinin nesebine kattı.[781]

١٩٨٦ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّاءَ بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُبَيْدٍ الأَنْصَارِيِّ، قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى صَدِيقٍ لِي مِنْ بَنِي زُرَيْقٍ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ، أَنْ يَسْأَلَ لِي عَنْ وَلَدِ الْمُتَلَاعِنَيْنِ، لِمَنْ قَضَى بِهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَكَتَبَ إِلَيَّ: أَنِّي قَدْ سَأَلْتُ فَأُخْبِرْتُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بِهِ لِأُمِّهِ.

1986- … Dâvûd b. Ebî Hind'in rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ubeyd el-Ensârî dedi ki: Medineli Zureykoğulları'ndan bir dostuma mektup yazarak,

780 Firâş: Sözlük anlamı itibariyle yatak, döşek demektir. Terim olarak da "bir kadının ancak sahibi olan bir şahıs için doğurabilir olması" anlamına gelir. Sahip de ya kocasıdır veya cariyeye nispetle efendisidir. Bu durumdaki erkeğe "müstefriş," kadına ise "müstefreşe" denilir. Ayrıntılar için bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 114. (Çeviren)

781 Mâlik, Talâk 35; Buhârî, Talâk 34; Müslim, Liân 8.

liân yapan karı-kocanın çocuklarıyla ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu çocukları hangisinin nesebine kattığı konusunu benim için sormasını istedim. Bana yazdığı cevapta şöyle diyordu: "Meseleyi sorduğumda bana, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in çocuğu annesinin nesebine kattığını söylediler."[782]

١٩٨٧ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَوْنٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: خَالَفَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ مَعْقِلٍ، وَإِبْرَاهِيمُ فِي وَلَدِ الْمُلاعَنَةِ، فَقُلْتُ: أُلْحِقُهُ بِهِ بَعْدَ أَرْبَعِ شَهَادَاتٍ بِاللهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ثُمَّ أَنَّ لَعْنَةَ اللهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ، ثُمَّ أُلْحِقُهُ بِهِ فَكَتَبُوا فِي ذَلِكَ إِلَى الْمَدِينَةِ فَكَتَبُوا أَنَّهُ يُلْحَقُ بِأُمِّهِ.

1987- ... eş-Şa'bî dedi ki: Abdullah b. Ma'kıl ve İbrahim, mülâane (sonrası) çocuğun durumu hakkında bana muhalefet ettiler. Ben "Adamın, doğru söylediğine dair dört defa Allah adına yemin edip beşinci de eğer yalan söylüyorsa Allah'ın lanetinin üzerine olmasını dilemesinden sonra çocuğu babanın nesebine dahil ederim" diyordum. Ancak bu konuda Medine'ye mektup yazdılar, onlar da yazdıkları cevapta, çocuğun annenin nesebine katılması gerektiğini ifade ettiler.[783]

***

Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbından geldiğini tespit edebildiğimiz hadisler bunlardır.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen ve sözünü ettiğimiz (şâz) görüş sahibinin delil olarak öne sürdüğü ***"Çocuk bulunduğu firâşa aittir"*** hadisi ise, onun iddia ettiği anlamda değil, inşallah daha sonra da belirteceğimiz başka gerekçelerle söylenmiştir. Mesela; bu gerekçelerden biri de cahiliye dönemindeki nesep bağlarının, değişik nikâh türleriyle tespit edilmesiydi. Şöyle ki:

١٩٨٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَصْبَغُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عَائِشَةَ،

782 Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 123-124.

783 Farklı bir sened ve küçük lafız farklılıklarıyla bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XIII, 123.

أَخْبَرَتْهُ، أَنَّ النِّكَاحَ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَنْحَاءٍ، فَنِكَاحٌ مِنْهَا نِكَاحُ النَّاسِ الْيَوْمَ يَخْطِبُ الرَّجُلُ إِلَى الرَّجُلِ ابْنَتَهُ فَيُزَوِّجُهَا ثُمَّ يُنْكِحُهَا وَنِكَاحٌ آخَرُ كَانَ الرَّجُلُ يَقُولُ لامْرَأَتِهِ: إِذَا طَهُرَتْ مِنَ طَمْثِهَا أَرْسِلِي إِلَى فُلانٍ فَاسْتَبْضِعِي مِنْهُ، وَيَعْتَزِلُهَا زَوْجُهَا وَلا يَمَسُّهَا أَبَدًا حَتَّى يَتَبَيَّنَ حَمْلُهَا مِنْ ذَلِكَ الرَّجُلِ الَّذِي تَسْتَبْضِعُ مِنْهُ فَإِذَا تَبَيَّنَ حَمْلُهَا أَصَابَهَا زَوْجُهَا إِذَا أَحَبَّ وَإِنَّمَا يَصْنَعُ ذَلِكَ رَغْبَةً فِي نَجَابَةِ الْوَلَدِ فَكَانَ هَذَا النِّكَاحُ يُسَمَّى نِكَاحُ الاسْتِبْضَاعِ وَنِكَاحٌ آخَرُ يَجْتَمِعُ الرَّهْطُ دُونَ الْعَشَرَةِ فَيَدْخُلُونَ عَلَى الْمَرْأَةِ، فَكُلُّهُمْ يُصِيبُهَا، فَإِذَا حَمَلَتْ وَوَضَعَتْ، وَمَرَّ لَيَال بَعْدَ أَنْ تَضَعَ حَمْلَهَا أَرْسَلَتْ إِلَيْهِمْ فَلَمْ يَسْتَطِعْ رَجُلٌ مِنْهُمْ أَنْ يَمْتَنِعَ حَتَّى يَجْتَمِعُوا عِنْدَهَا، فَتَقُولُ لَهُمْ: قَدْ عَرَفْتُمُ الَّذِي كَانَ مِنْ أَمْرِكُمْ، وَقَدْ وَلَدْتُ، وَهُوَ وَلَدُكَ يَا فُلانُ، تُسَمِّي مَنْ أَحَبَّتْ مِنْهُمْ بِاسْمِهِ، فَيُلْحِقُ بِهِ وَلَدَهَا، لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَمْتَنِعَ وَالنِّكَاحُ الرَّابِعُ يجْتَمع النَّاس الْكثير فيدْخلُونَ على الْمَرْأَة فَلَا تمْتَنع مِمَّن جاءها، وَهن البغايا كن ينصبن على أبوابهن رايات، فَمن أرادهن دخل عَلَيْهِنَّ، فَإِذا حملت إِحْدَاهُنَّ وَوضعت حملهَا جمعُوا لَهَا، ودعوا لَهَا الْقَافة، ثمَّ أَلْحقُوا وَلدهَا بِالَّذِي يرَوْنَ، ودعي ابْنه، لَا يَمْتَنِعُ مِنْ ذَلِكَ فَلَمَّا بَعَثَ اللهُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَقِّ هَدَمَ نِكَاحَ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ كُلَّهُ إِلا نِكَاحَ أَهْلِ الإِسْلامِ الْيَوْمَ.

1988- … İbn Şihâb şöyle dedi: Urve b. ez-Zübeyr'in bana verdiği habere göre, Âişe *radıyallahu anhâ* ona şunu anlatmıştı: Cahiliyye döneminde dört çeşit nikâh vardı: Bunlardan biri, bugün insanlar arasında geçerli olan nikâhtı. Şöyle ki: Bir adam, diğer adamın kızını istemeye gider, o da ona kızını verir sonra o adam da onu nikâhlardı. Diğer bir nikâh ise şöyleydi: Adam, hayızdan temizlendiği zaman eşine "Filanca (asil, seçkin) adama haber yolla da seninle cinsel ilişkide bulunsun" der ve kadının o cinsel temasta bulunduğu kimseden hamile kaldığı kesinleşinceye kadar, kocası ondan uzak durur ve ona asla dokunmazdı. Hamile kaldığı kesinleşince de kocası isterse onunla cinsel ilişkide bulunurdu. Koca, bu eşini başka erkekle cinsel ilişkiye yollama işini, doğacak çocuğu asaletli ve seçkin olsun diye yapardı ve bu nikâh türüne "nikâhu'l-istibdâ (döl alma ilişkisi)" derlerdi.

Diğer bir nikâh çeşidi ise şöyleydi: Yaklaşık on kişilik bir grup tek bir kadınla ayrı ayrı cinsel ilişkiye girerler. Kadın, bu ilişkiler sonucunda hamile kalıp da doğum yaptıktan ve doğumunun üzerinden de birkaç gece geçtikten

sonra o gruba haber yollayıp yanına çağırır. Gruptan hiçbiri gelmemezlik edemez ve nihayetinde kadının yanında toplanırlar. Kadın da onlara "Yaptığınız işi biliyorsunuz. Şimdi de çocuğu doğurdum" dedikten sonra içlerinden hoşlandığı birinin ismini vererek "Ey filanca, bu çocuk senindir!" der ve kadının çocuğu onun nesebine katılır; o kimse de buna itiraz edemez.

Dördüncü bir nikâh çeşidi de şuydu: Kalabalık bir topluluk, bir kadının yanına girerler de kadın bunların hiçbirini geri çevirmezdi! Bunlar birtakım fahişelerdi. Kendi kapıları üzerine belli olsun diye bayrak dikerlerdi. Onları arzulayan yanlarına girerdi. Bunlardan biri hamile kaldığında, o erkeklerin tamamı kadın için toplanırlar ve bir de kendileri için kâifleri[784] çağırırlardı. Sonra da bu kâifler, bu kadının çocuğunu, uygun gördükleri kimsenin nesebine katarlardı. Böylece o çocuk, o kimsenin evladı olarak çağrılır ve o şahıs da buna itiraz edemezdi. Nihayetinde Allah Teâlâ, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i hak/hakikat ile gönderdi. O da bugün Müslümanların nikâhı dışındaki cahiliye dönemi insanlarının aralarında geçerli olan nikâhların tamamını ortadan kaldırdı.[785]

***

Buradaki nesep tayininde çocuğun bulunduğu firâşın dışında birilerine nispet edilmesi durumu söz konusu olduğu için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Çocuk firâşa aittir"*** buyurarak çocuğun nesebinin, bulunduğu yatak dışında, (fiziksel) benzerliğine veya kadınla kurulan cinsel ilişkiye göre belirlenemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca cahiliye dönemi insanlarının nikâhlarına dair Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan nakledilen bir rivayette de mevcut bilgilere şöyle bir ilave yapılmaktadır:

١٩٨٩ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَرْسَلَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى شَيْخٍ مِنْ بَنِي زُهْرَةَ مِنْ أَهْلِ دَارِنَا، فَذَهَبْتُ مَعَ الشَّيْخِ إِلَى عُمَرَ وَهُوَ فِي الْحِجْرِ، فَسَأَلَهُ عَنْ وِلَادٍ مِنْ وِلَادِ الْجَاهِلِيَّةِ، قَالَ: فَكَانَتِ الْمَرْأَةُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ إِذَا طَلَّقَهَا زَوْجُهَا، أَوْ مَاتَ عَنْهَا نَكَحَتْ بِغَيْرِ عِدَّةٍ، فَقَالَ الرَّجُلُ: أَمَّا

784 Kâif: Allah Teâlâ'nın kendisine vermiş olduğu bir özellik ve yetenek sayesinde fiziksel niteliklerden hareketle nesep tayininde mahâret kazanmış kimselere denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 226. (Çeviren)

785 Buhârî, Nikâh 37; Ebû Dâvûd, Talâk 31; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XII, 261.

النُّطْفَةُ فَمِنْ فُلَانٍ، وَأَمَّا الْوَلَدُ فَهُوَ عَلَى فِرَاشِ فُلَانٍ، [فَقَالَ عُمَرُ: صَدَقْتَ، وَلَكِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بِالْوَلَدِ لِلْفِرَاشِ].

1989- el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > Süfyân > Abdullah b. Ebî Yezîd yoluyla rivayet ettiğine göre, babası şöyle dedi: Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, bizim beldeden, Zühreoğulları'ndan bir kişiye haber yolladı. Ben de o kişiyle birlikte Ömer *radıyallahu anh*'ın yanına gittim. Ömer o sırada Hıcr'da[786] idi ve o adama cahiliye dönemi doğumlarının durumunu sordu. -(Bu arada ravi Ebû Yezîd) şunu söyledi: "Cahiliye döneminde kadın, eğer kocası onu boşamış veya ölmüşse, iddet beklemeden başkasıyla nikâh yapardı.-" O kişi de şöyle cevap verdi: "Tohum filancaya ait olurdu; çocuk ise falancanın firâşında bulunurdu." [Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* dedi ki: "Doğru söylüyorsun, ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* çocuğun (neseben) bulunduğu firâşa ait olduğuna hükmetmiştir]."[787]

***

Dikkat edersen Zühreoğulları'ndan olan kişi, Ömer *radıyallahu anh*'ın sorusuna "Tohum filancaya ait olurdu" cevabını vermektedir. Bu, "Cahiliye döneminde hüküm, (erkeklerin) tohumlarına göre belirlenirdi" anlamına gelir. "Çocuk ise falancanın firâşında bulunurdu" cümlesine gelince; Ömer *radıyallahu anh*, adamın bu söylediğini doğrulamış ve bu konudaki hükmü, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, çocuğun (nesep itibariyle) bulunduğu firâşa ait olması yönünde verdiği hükme bağlamıştır.

Ancak Ömer *radıyallahu anh*'ın İslâm geldikten sonra birtakım insanların, cahiliyye dönemindeki tohumlarından olan çocuklarının kendi neseplerine ait oldukları iddialarını, cahiliye dönemindeki teâmüllerine göre karara bağladığı da rivayet edilmektedir:

---

786 Hıcr: Kâbe'nin kuzey cephesinde yarım duvarla çevrilmiş, yarım dairelik yer. (Çeviren)

787 Köşeli parantez içindeki bu son kısım eserin yazma ve basılı nüshalarında düşmüş gözükmektedir. Ancak Tahâvî'nin gerek bu rivayetten sonraki açıklamasına, gerekse de diğer eseri *Şerhu müşkili'l-âsâr*'da aynı senedle naklettiği bu rivayete bakıldığında bu ilavenin zorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Tahâvî, dayısı el-Müzenî kanalıyla bu rivayeti Şâfiî'den almış olduğu için, Şâfiî'nin *Müsned*'inin elimize ulaşan matbu nüshalarında da bu ilave mevcuttur. Bk. Şâfiî, *Müsned,* s. 130; Saîd b. Mansûr, *Sünen,* II, 106; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 259. (Çeviren)

١٩٩٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ، أَنَّ عُمَرَ كَانَ يَلِيطُ أَوْلَادَ الْجَاهِلِيَّةِ بِمَنِ ادَّعَاهُمْ فِي الإِسْلَامِ.

1990- Yunus'un bize, Enes b. Iyâd > Yahyâ b. Saîd > Süleyman b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, Ömer, cahiliye dönemi çocuklarını, İslâm geldikten sonra kendi neseplerinden olduğunu iddia edenlerin neseplerine katmıştır.[788]

١٩٩١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1991- Yine Yunus bize, İbn Vehb > Mâlik > Yahyâ b. Saîd > Süleyman yoluyla bu hadisin aynısını rivayet etti.[789]

***

Dikkat edersen Ömer *radıyallahu anh* burada, cahiliye döneminde gerçekleşen doğumlarla ilgili nesep iddialarını, o dönemdeki teâmüllere göre karara bağlamıştır. Bu da gösteriyor ki Ömer *radıyallahu anh*'ın, bundan önceki İbn Ebî Yezîd hadisinde Zühreoğulları'ndan olan kişiye söylediği ifade, İslâm geldikten sonra doğan çocuklar için geçerlidir. Bu sebeple de onlarla ilgili kararı, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Çocuk bulunduğu firâşa aittir"*** sözündeki hükme göre vermiştir.

Yine cahiliye döneminde doğan bazı çocuklarla ilgili nesep iddialarına dair Ömer *radıyallahu anh*'dan nakledilen bir rivayet de şöyledir:

١٩٩٢ - حَدَّثَنَا بَحْرُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ حَاطِبٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَتَى رَجُلَانِ إِلَى عُمَرَ يَخْتَصِمَانِ فِي غُلَامٍ مِنْ وِلَادَةِ الْجَاهِلِيَّةِ، يَقُولُ هَذَا: هُوَ ابْنِي، وَيَقُولُ هَذَا: هُوَ ابْنِي فَدَعَا [لَهُمَا] عُمَرُ قَائِفًا مِنْ بَنِي الْمُصْطَلِقِ، فَسَأَلَهُ عَنِ الْغُلَامِ، فَنَظَرَ إِلَيْهِ الْمُصْطَلَقِيُّ، ثُمَّ نَظَرَ، ثُمَّ قَالَ لِعُمَرَ: وَالَّذِي أَكْرَمَكَ إِنِّي لَأَجِدُهُمَا قَدِ اشْتَرَكَا فِيهِ جَمِيعًا، فَقَامَ إِلَيْهِ عُمَرُ، فَضَرَبَهُ بِالدِّرَّةِ حَتَّى أَضْجَعَ، ثُمَّ قَالَ: وَاللهِ لَقَدْ ذَهَبَ بِكَ النَّظَرُ إِلَى غَيْرِ مَذْهَبٍ ثُمَّ

788 Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 303-304.

789 Mâlik, Akdiye 22.

دَعَا أُمَّ الْغُلامِ فَسَأَلَهَا، فَقَالَتْ: إِنَّ هَذَا لأَحَدِ الرَّجُلَيْنِ، قَدْ كَانَ غَلَبَ عَلَيَّ النَّاسَ حَتَّى وَلَدْتُ لَهُ أَوْلادًا، فَحَبَسَنِي حَتَّى يَسْتَبِينَ حَمْلِي، ثُمَّ يَدَعُنِي عَلَى ذَلِكَ، فَوَلَدْتُ لَهُ عَلَى ذَلِكَ أَوْلادًا، ثُمَّ وَقَعَ بِي عَلَى نَحْوٍ مِمَّا كَانَ يَفْعَلُ فَحَمَلْتُ فِيمَا أَرَى، فَأَصَابَتْنِي هِرَاقَةٌ مِنْ دَمٍ حَتَّى وَقَعَ فِي نَفْسِي أَنْ لا شَيْءَ فِي بَطْنِي قَالَتْ: ثُمَّ إِنَّ الآخَرَ وَقَعَ بِي، فَوَاللهِ مَا أَدْرِي مِنْ أَيِّهِمَا هُوَ؟ فَقَالَ عُمَرُ لِلْغُلامِ: اتْبَعْ أَيَّهُمَا شِئْتَ فَاتَّبَعَ أَحَدَهُمَا، قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حَاطِبٍ: فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ مُتَّبِعًا لأَحَدِهِمَا، فَذَهَبَ بِهِ وَقَالَ عُمَرُ: قَاتَلَ اللهُ أَخَا بَنِي الْمُصْطَلِقِ هَكَذَا قَالَ بَحْرٌ فِي إِسْنَادِ هَذَا الْحَدِيثِ عَنْ يَحْيَى بْنِ حَاطِبٍ، عَنْ أَبِيهِ، وَإِنَّمَا هُوَ عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَاطِبٍ، وَالدَّلِيلُ عَلَى ذَلِكَ قَوْلُهُ فِي آخِرِ هَذَا الْحَدِيثِ: قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: وَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ مُتَّبِعًا لأَحَدِهِمَا قَدْ ذَهَبَ بِهِ.

1992- Bahr b. Nasr'ın bize, İbn Vehb > Abdurrahman b. ez-Zinâd > Hişâm b. Urve > babası (Urve) yoluyla Yahyâ b. Hâtıb'dan rivayet ettiğine göre, babası (Hâtıb) şöyle dedi: İki adam, cahiliye döneminde doğmuş bir çocuk hakkındaki nesep davasıyla Ömer *radıyallahu anh*'a geldi. Biri "Bu benim oğlum" diyor, öteki de "(Hayır), bu oğul benim" diye iddia ediyordu. Ömer [onlar için] Mustalikoğulları'ndan bir kâifi çağırarak, çocuğu ona sordu. Mustalikli kişi de çocuğu iyice süzdükten sonra Ömer *radıyallahu anh*'a "Seni yücelten (Allah) hakkı için, her ikisinin bu çocukta ortak olduklarını görüyorum" dedi. Ömer *radıyallahu anh* kalkıp adamı yere yatırıncaya kadar çubukla vurdu, ardından da "Vallahi senin bakışın artık iyice şaşmış!" dedi. Daha sonra çocuğun annesini çağırdı ve meseleyi ona sordu. Annesi de o iki adamdan birine işaret ederek şöyle dedi: "Bu adam, birçok (asil) erkekle birlikte olmamı istedi, ben de onun talebiyle (onlarla ilişkiye girdim ve) pek çok çocuk doğurdum. Bu ilişkilerden sonra hamile kaldığım kesinleşinceye kadar beni alıkoyar sonra da beni o hâlimle serbest bırakırdı. Ben de bu şekilde onun adına (girdiğim ilişkilerden) pek çok çocuk doğurdum.[790] Daha sonra da bizzat kendisi gelip her zaman olduğu gibi benimle ilişkiye girdi ve tam ondan hamile kaldığımı düşünürken (rahmimden) bir kan geldi. Ben de

790 Kadının burada anlattığı husus, 1988 no'lu rivayette Hz. Aişe'nin bahsettiği cahiliye dönemi nikâh çeşitlerinden biri olan "nikâhü'l-istibdâ"a benzemektedir. Dolayısıyla o iki adamdan biri olan kocası adına asilzadelerle cinsel ilişkiye girip onlardan hamile kalmış olduğunu ve birçok çocuk doğurduğunu anlıyoruz. Bu durumda kadın, ilgili çocuğun bu asilzadelerden birinin oğlu olabileceğine de işaret etmektedir. (Çeviren)

karnımda hiçbir şey olmadığı kanaatine vardım. Derken şu diğeri geldi ve o da benimle ilişkiye girdi. bu sebeple vallahi bu çocuğun hangisinden olduğunu bilemiyorum!"

Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* çocuğa "Bu iki adamdan hangisini istiyorsan onun peşinden gidebilirsin" dedi. Çocuk da onlardan birini seçip ardına düştü. Abdurrahman b. Hâtıb "Çocuğun, o iki adamdan birinin ardına düşüşü ve adamın da onu alıp götürüşü hâlâ gözlerimin önündedir" dedi. Daha sonra Ömer *radıyallahu anh,* "Allah, Mustalikoğulları'nın adamına müstehakkını versin!" dedi.[791]

***

Bahr, bu hadisin senedinde "an Yahyâ b. Hâtıb an ebîhi (Yahyâ b. Hâtıb'ın, babasından rivayet ettiğine göre)" ifadesini kullanmıştır. Oysa bu kişi "Yahyâ b. Abdurrahman b. Hâtıb" olmalıdır. Bunun da delili, hadisin sonundaki şu ifadedir: "Abdurrahman b. Hâtıb dedi ki: Çocuğun, o iki adamdan birinin ardına düşüşü ve adamın da onu alıp götürüşü hâlâ gözlerimin önündedir."

Ayrıca dikkat ettiysen Ömer *radıyallahu anh* burada, o iki adamdan birisinin, annesinin kocası olmadığını kesin olarak bilmesine rağmen, çocuğa "Bu iki adamdan hangisini istiyorsan onun peşinden gidebilirsin" demiş ve o adamın nesebine katılma tercihini çocuğa bırakmıştır. Çünkü doğumu, cahiliye dönemi teâmüllerine göre olmuştu. Bu da gösteriyor ki, cahiliye döneminde nesepler, arada nikâh olmasa bile (erkeklerin) tohumlarına göre tayin ediliyordu. Hatta Ömer *radıyallahu anh*'dan, buna ilave olarak şöyle bir rivayet de nakledilmiştir:

١٩٩٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ الضُّبَعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَوْفُ بْنُ أَبِي جَمِيلَةَ، عَنْ أَبِي الْمُهَلَّبِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَضَى فِي رَجُلٍ ادَّعَاهُ رَجُلانِ، كِلاهُمَا يَزْعُمُ أَنَّهُ ابْنُهُ، وَذَلِكَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَدَعَا عُمَرُ أُمَّ الْغُلامِ الْمُدَّعَى، فَقَالَ: أُذَكِّرُكِ بِالَّذِي هَدَاكِ لِلإِسْلامِ، لأَيِّهِمَا هُوَ؟ فَقَالَتْ: لا وَالَّذِي هَدَانِي لِلإِسْلامِ، مَا أَدْرِي لأَيِّهِمَا هُوَ؟ أَتَانِي هَذَا أَوَّلَ اللَّيْلِ، وَأَتَانِي هَذَا آخِرَ اللَّيْلِ، فَلا أَدْرِي لأَيِّهِمَا هُوَ فَدَعَا عُمَرُ بِقَافَةٍ أَرْبَعَةٍ، وَدَعَا بِبَطْحَاءَ، فَنَثَرَهَا، فَأَمَرَ الرَّجُلَيْنِ الْمُدَّعِيَيْنِ فَوَطِئَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بِقَدَمٍ،

791 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* IV, 162, *Şerh Müşkili'l-âsâr,* XII, 254; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 263.

وَأَمَرَ الْمُدَّعَى فَوَطِئَ بِقَدَمٍ، ثُمَّ أَرَاهُ الْقَافَةَ، فَقَالَ: انْظُرُوا، فَإِذَا أَتَيْتُمْ فَلا تَكَلَّمُوا حَتَّى أَسْأَلَكُمْ فَنَظَرَ الْقَافَةُ، فَقَالُوا: قَدْ أَثْبَتْنَا ثُمَّ فَرَّقَ بَيْنَهُمْ، ثُمَّ سَأَلَهُمْ رَجُلا قَالَ: فَتَقَادَعُوا، يَعْنِي تَتَابَعُوا أَرْبَعَتُهُمْ، كُلُّهُمْ يَشْهَدُ أَنَّ هَذَا لَمِنْ هَذَيْنِ فَقَالَ عُمَرُ: يَا عَجَبًا لِمَا يَقُولُ هَؤُلاءِ قَدْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَنَّ الْكَلْبَةَ تُلَقَّحُ بِالْكِلابِ ذَوَاتِ الْعَدَدِ، وَلَمْ أَكُنْ أَشْعُرُ أَنَّ النِّسَاءَ يَفْعَلْنَ ذَلِكَ قَبْلَ هَذَا، إِنِّي لأَرَى مَا تَرَوْنَ، اذْهَبْ فَهُمَا أَبَوَاكَ.

1993- ... Avf b. Ebî Cemîle'nin Ebu'l-Mühelleb'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, iki adamdan her birinin kendi oğlu olduğunu iddia ettikleri bir şahıs hakkında karar vermiştir. Dava, cahiliye dönemine aitti. Ömer *radıyallahu anh*, dava konusu çocuğun annesini çağırtıp ona "Seni İslâm'a hidayet eden (Allah) hakkı için soruyorum: Bu çocuk bu iki adamdan hangisine ait?" dedi. Kadın ise "Beni İslâm'a hidayet eden (Allah) hakkı için, bunun onlardan hangisine ait olduğunu gerçekten bilemiyorum. Çünkü şu beriki bana gecenin başında, öteki da gecenin sonunda gelmiş (ve benimle ilişkide bulunmuşlardı). Bu sebeple bu çocuğun hangisine ait olduğunu bilemiyorum" dedi.

Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh*, dört kâif çağırdı ve bir miktar kum getirtip yere saçtı. Daha sonra da davalı iki adamın gelip kuma tek ayaklarını basmalarını; ardından da dava konusu çocuğun tek ayağını basmasını istedi. Peşinden bu izleri kâiflere gösterip "Şimdi şunlara bir bakın bakalım! Tespitlerinizi tamamladığınızda, ben size soruncaya dek kesinlikle konuşmayın" dedi. Kâifler de baktılar ve "Tespitlerimizi yaptık" dediler. Ömer *radıyallahu anh* onları ayırdı ve her birine ayrı ayrı (görüşünü) sordu.

(Ravi) dedi ki: Kâiflerin dördü de ardarda bu çocuğun, bu iki adamın her ikisine de ait olduğuna dair şahitlik ettiler. Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* "Adamların söyledikleri doğrusu çok ilginç! Çünkü ben, dişi bir köpeğin birkaç erkek köpek tarafından döllenebildiğini bilirdim fakat kadınların böyle bir şey yapabileceklerini daha önce hiç duymamıştım" dedikten sonra (kâiflere) "Ben de sizin görüşünüzü paylaşıyorum" dedi ve (çocuğa şöyle seslendi:) "(Ey çocuk!) Artık gidebilirsin, bunların her ikisi de senin babandır."[792]

***

792 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, IV, 163, *Şerh Müşkili'l-âsâr*, XII, 257. Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, XIV, 369.

Dikkat ettiysen Ömer *radıyallahu anh*, bu hadiste de bundan öncekinde de herhangi bir nikâhın olup olmadığını sormamıştır. Çünkü ona göre söz konusu davalıların ve o kadınla olan ilişkilerinin hükmünün, cahiliye dönemindeki teâmüllere göre değerlendirilmesi gerekiyordu. Sonra davalıların iddialarını dinledi ve her birinin iddiasını kadına sordu, kadın da söyleyeceğini söyledikten sonra, "Bir çocuğun iki tohumdan meydana gelmiş olması ihtimali var mıdır veya böyle bir şey imkânsız mıdır?" diye tespitte bulunabilmek için meseleyi kâiflere sordu. Onlar da bu hadiste zikredilen cevapları verdiler. Bunun üzerine o da iki adamın iddiasının birbirlerine denk olduğuna, dolayısıyla da çocuğu her ikisinin evladı sayarak, neseplerine katmaya karar verdi. Çünkü çocuk, (ortaklaşa) her ikisinin tohumlarından meydana gelmişti. Bu da gösteriyor ki, cahiliye dönemi doğumlarında (erkeklerin) tohumları esas alınmıştır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bunu (çocuğun bulunduğu) firâşın esas kabul edildiği bir hükme dönüştürerek çocuğu, sadece annesinin, kendisine "firâş" olduğu kimsenin nesebine katılmasına karar vermiştir. Çocuğun (fiziksel) benzerliği, firâş sahibinin dışında birinin tohumundan olduğunu gösterse de durum böyledir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Zem'a'nın cariyesinin, kendi kardeşinin tohumundan olma bir çocuk doğurduğu iddiasında bulunan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın iddiasına, kardeşinin, o çocuğun firâşının sahibi olmadığını söyleyerek karşı çıkmıştır. Şöyle ki:

١٩٩٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: كَانَ عُتْبَةُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ عَهِدَ إِلَى أَخِيهِ سَعْدٍ أَنَّ ابْنَ وَلِيدَةِ زَمْعَةَ مِنِّي، فَاقْبِضْهُ إِلَيْكَ فَلَمَّا كَانَ عَامُ الْفَتْحِ أَخَذَهُ سَعْدٌ، وَقَالَ: ابْنُ أَخِي، وَكَانَ عَهِدَ إِلَيَّ فِيهِ فَقَامَ إِلَيْهِ عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ، فَقَالَ: أَخِي، وَابْنُ وَلِيدَةِ أَبِي وُلِدَ عَلَى فِرَاشِهِ فَتَسَاوَقَا إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ سَعْدٌ: يَا رَسُولَ اللهِ، ابْنُ أَخِي قَدْ كَانَ عَهِدَ إِلَيَّ فِيهِ وَقَالَ عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ: أَخِي، وَابْنُ وَلِيدَةِ أَبِي، وُلِدَ عَلَى فِرَاشِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هُوَ لَكَ يَا عَبْدُ بْنَ زَمْعَةَ؟ وَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ، وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِسَوْدَةَ ابْنَةِ زَمْعَةَ: احْتَجِبِي مِنْهُ، لِمَا رَأَى مِنْ شَبَهِهِ بِعُتْبَةَ قَالَتْ: فَمَا رَآهَا حَتَّى لَقِيَ اللهَ.

1994- … Urve'nin rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Utbe b. Ebî Vakkâs, kardeşi Sa'd'a "Zem'anın cariyesinin oğlu bendendir, ona sahip çık" diye vasiyet etmişti. Mekke'nin fethedildiği yıl, Sa'd onu aldı ve şöyle dedi: "O, benim yeğenimdir. Kardeşim onu bana vasiyet etmişti." Bunun üzerine Abd b. Zem'a kalkıp "O, çocuk benim kardeşimdir; babamın cariyesinin oğludur. Çünkü onun firâşında doğmuştur" dedi. Aralarında anlaşamayınca da meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e intikal ettirdiler. Sa'd "Ey Allah'ın Rasûlü! O, benim yeğenimdir. Kardeşim, onu bana vasiyet etmişti" dedi. Abd b. Zem'a da "O, benim kardeşimdir; babamın cariyesinin oğludur. Çünkü onun firâşında doğmuştur" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Abd b. Zem'a! Bu çocuk sana aittir"*** dedi ve ardından da ***"Çocuk, bulunduğu firâşa aittir; zina yapanın da çocuk üzerinde hiçbir hakkı yoktur"*** buyurdu. Daha sonra da çocuğu Utbe b. Ebî Vakkâs'a benzettiği için (mü'minlerin annesi) Sevde bint Zem'a'ya ***"Onun karşısında örtün"*** buyurdu.

(Âişe *radıyallahu anhâ*) dedi ki: "Böylece o çocuk, ölünceye kadar Sevde'yi hiç göremedi."[793]

***

Dikkat edersen Sa'd, Zem'a'nın cariyesinin oğlunun, kardeşi Utbe'ye ait olduğunu iddia etmiştir. Çünkü kardeşi Utbe ona, o çocuğun -firâşının sahibi olmadığı hâlde- kendisine ait olduğunu söyleyerek ona sahip çıkması için vasiyette bulunmuştu. Zira cahiliye dönemindeki teâmüllere göre çocukları bu şekilde sahipleniyorlardı. Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Çocuk, bulunduğu firâşa aittir"*** buyurarak Sa'd'a şunu öğretmiş olmaktadır: "Sen, İslâm'ın geldiği bir dönemde, bir çocuğun kendisine ait olduğunu söyleyen, üstelik hakkında davacı olup da kendisinden hak talebinde bulunma durumunda olmadığın birine karşı onu sahiplenmeye kalkışıyorsun." Allah Rasûlü bu şekilde Sa'd'ın iddiasını geçersiz kılmış ve çocuğu Abd'a vermiştir. Çünkü çocuk, babasının eli altındaki cariyesinin oğluydu. Dolayısıyla o cariyenin çocuğunu da kendisinin hükmünde saymıştır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* daha sonra da Sevde'ye ***"Onun karşısında örtün"*** buyurmuştur. Zira çocuk, görünürde Sa'd'ın iddia ettiği tohumdan olduğu için kendisine ait olduğu söylenen (Utbe'ye) benziyordu. Sevde'ye böyle bir emri vermesi ise, o çocuğu hiçbir şekilde

---

793 Mâlik, Akdiye 20; Buhârî, Buyû 3; Müslim, Radâ' 36.

(Sevde'nin babası) Zem'a'nın nesebinden saymadığını göstermektedir. Zira onun nesebine katmış olsaydı, onu Sevde'nin kardeşi sayar; onunla akrabalık ilişkilerini sürdürmesini emreder ve onun karşısında örtünmesini yasaklardı. Nitekim Âişe *radıyallahu anhâ*'nın da süt amcası karşısında örtünmesine bu şekilde mani olmuştur. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, o çocuğu Zem'a'nın nesebinden saymadığının diğer bir delili ise İbnü'z-Zübeyr'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği şu hadistir:

١٩٩٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قُدَامَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: كَانَتْ لِزَمْعَةَ جَارِيَةٌ يَطَؤُهَا، وَكَانَتْ تُظَنُّ بِرَجُلٍ آخَرَ أَنَّهُ يَقَعُ عَلَيْهَا، فَمَاتَ زَمْعَةُ وَهِيَ حُبْلَى، فَوَلَدَتْ غُلَامًا كَانَ يُشْبِهُ الرَّجُلَ الَّذِي كَانَ يُظَنُّ بِهَا، فَذَكَرَتْهُ سَوْدَةُ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَمَّا الْمِيرَاثُ لَهُ، وَأَمَّا أَنْتِ فَاحْتَجِبِي مِنْهُ، فَإِنَّهُ لَيْسَ لَكِ بِأَخٍ.

1995- ... Yusuf b. ez-Zübeyr'in rivayet ettiğine göre, Abdullah b. ez-Zübeyr dedi ki: Zem'a'nın, ilişkide bulunduğu bir cariyesi vardı. Cariyenin aynı zamanda başka bir adamla da ilişkisi olduğu söyleniyordu. Nihayet cariyenin hamile olduğu bir sırada Zem'a öldü. Doğurduğu çocuk ise, ilişkisi bulunduğu söylenen diğer adama benziyordu. Sevde bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlatınca, o da ona ***"O, (Zem'a'dan) miras alabilir. Ancak sen onun karşısında örtün; çünkü o senin kardeşin değildir"*** buyurdu.[794]

***

Dikkat edersen, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* o çocuğun, Sevde'nin kardeşi olmasını reddettiği için Sevde'nin babasının nesebinden sayılmasını da kabul etmemiştir. ***"O, (Zem'a'dan) miras alabilir"*** ifadesi ise, muhtemelen diğer (mirasçıların) bunu onaylamış olmalarından dolayı söylenmiştir. Çünkü dikkatini çektiyse Abd b. Zem'a, o çocuk için "O benim kardeşimdir ve babamın cariyesinin oğludur" demişti.

Ayrıca bu naklettiğimiz rivayetlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Çocuk bulunduğu firâşa aittir"*** sözünden neyi kastettiğini izah

---

794 Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 443; Nesâî, Talâk 48; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 115.

edecek bir delil de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu meselede, bizim daha önce de arzettiğimiz şekilde şaz görüşlere sahip birinin “Çocuk liânla reddedilemez” şeklinde ifade ettiği iddiası geçersizdir. Çünkü İbn Ömer’in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den rivayet ettiği sabit olan sünnette çocuğun liânla reddedildiği hususu yer almaktadır. Bu durumda hiç kimsenin bir sünneti diğeriyle çatıştırmasına gerek olmadığı gibi, birinin manasını diğerinin manasına katıp birleştirmesine de ihtiyaç yoktur. Bu sayede her bir sünnet, sadece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in kastettiği manada anlaşılmış olup başka bir manaya gelmeyecektir.

Bahsi geçen çocuğun kendisine ait olmadığı iddiasıyla eşine yönelik kazfte bulunan koca, eşini nikâhına geri döndürebileceği ric’î bir talâkla boşayıncaya kadar onunla liân yapmaz ve daha sonra da eşi henüz o talâkın iddeti içerisindeyken, meseleyi hâkime intikal ettirirse, o hâkim, onlar arasında tıpkı talâk öncesinde liân işlemini yaptırdığı gibi o durumda da liân işlemini yaptırır. Çünkü mevcut halleriyle hâlâ karı-kocadırlar. Şayet henüz meseleyi hâkime taşımadan iddet süresi dolar da eşini üç talâkla boşadığı veya aralarında belirli bir müddetin bulunduğu talâk türleri de vâki olursa, bu durumda hâkim, aralarında liân yaptırmaz ve kocaya da eşine yönelik kazfinden dolayı had cezası uygulanmaz. Zira söz konusu kazf, sadece liân işleminin yapılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla liân yapma yükümlülüğü, başka bir şeye dönüşmez.

Bu sözünü ettiğimiz koca, eşini nikâhına geri döndürme imkânı bulunan ric’î bir talâkla boşayıncaya kadar ona zina suçlamasında (kazf) bulunmamış olup o talâktan sonra suçlamada bulunursa ve eşi de onu, içinde bulunduğu iddet süresi henüz sona ermeden hâkime dava ederse, bu durumda hâkim, aralarında liân işlemini yapar. Çünkü mevcut halleriyle hâlâ karı-kocadırlar. Ancak koca, eşini üç talâkla boşadıktan sonra iddet müddeti içerisinde veya iddetten çıkmasından sonra ona yönelik kazfte bulunacak olursa, işte İbn Abbâs ve İbn Ömer bu meselede ihtilafa düşmüşlerdir. Bu hususta onlardan rivayet edilen görüşler şöyledir:

١٩٩٦ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَيُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالا: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانٍ، عَنْ حَسَّانٍ الأَزْدِيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، فِي رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ، ثُمَّ قَذَفَهَا فِي الْعِدَّةِ، قَالَ: إِنْ كَانَ طَلَّقَهَا ثَلاثًا جُلِدَ الْحَدَّ، وَأُلْحِقَ بِهِ الْوَلَدُ، وَلَمْ يُلاعِنْ، وَإِنْ كَانَ طَلَّقَهَا وَاحِدَةً لاعَنَهَا

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِنْ طَلَّقَهَا ثَلاثًا ثُمَّ قَذَفَهَا فِي الْعِدَّةِ لاعَنَهَا قَالَ جَابِرُ بْنُ زَيْدٍ: وَقَوْلُ ابْنِ عُمَرَ أَعْجَبُ إِلَيْنَا مِمَّا قَالَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ.

1996- … Hassân el-Ezdî'nin Câbir b. Zeyd'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, eşini boşadıktan sonra iddet süresi içerisinde ona kazfte bulunan bir adam hakkında şöyle demiştir: "Eğer eşini üç talâkla boşamışsa, sopa cezasına çarptırılıp çocuk onun nesebine katılır ve aralarında liân işlemi de yapılmaz. Ancak eşini bir talâkla boşamışsa, o zaman liân işlemi yapılır."

İbn Abbâs ise "Eğer eşini üç talâkla boşamış olup da iddet içerisinde ona kazfte bulunmuşsa, onunla liân yapar" demiştir.

Câbir b. Zeyd de "İbn Abbâs'ın görüşünden ziyade İbn Ömer'in görüşünü daha fazla beğendik" demiştir.[795]

١٩٩٧ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَارُونُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ هَرِمٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، وَابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَ ذَلِكَ.

1997- … Amr b. Herim, Câbir b. Zeyd kanalıyla İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan bu rivayetin aynısını nakletti.[796]

١٩٩٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: كُنْتُ أَسْأَلُ ابْنَ عُمَرَ، وَابْنَ عَبَّاسٍ، فَآخُذُ بِقَوْلِ ابْنِ عَبَّاسٍ: وَأَدَعُ قَوْلَ ابْنِ عُمَرَ إِلا فِي هَذَا، فَإِنِّي آخُذُ بِقَوْلِ ابْنِ عُمَرَ، وَتَرَكْتُ قَوْلَ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلاثًا، ثُمَّ قَذَفَهَا فِي الْعِدَّةِ، قَالَ: يُلاعِنُهَا وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: إِنْ طَلَّقَهَا وَاحِدَةً أَوِ اثْنَتَيْنِ ثُمَّ قَذَفَهَا فِي الْعِدَّةِ لاعَنَهَا، وَإِنْ طَلَّقَهَا ثَلاثًا ثُمَّ قَذَفَهَا فِي الْعِدَّةِ جُلِدَ.

1998- … el-Kâsım b. Amr'ın rivayet ettiğine göre, Câbir b. Zeyd dedi ki: "(Genelde) İbn Ömer ve İbn Abbâs'a sorular sorup İbn Abbâs'ın görüşünü tercih ediyor ve İbn Ömer'in görüşünü almıyordum. Ancak şu meselede İbn

795 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 407.

796 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 407.

Ömer'in görüşünü tercih edip İbn Abbâs'ın görüşünü terk ettim: İbn Abbâs, eşini üç talâkla boşayıp daha sonra iddet süresi içinde ona kazfte bulunan kimseyle ilgili olarak "Eşiyle liân yapar" demiş; İbn Ömer ise "Eğer eşini bir veya iki talâkla boşadıktan sonra iddet süresi içinde zina suçlamasında bulunacak olursa, onunla liân yapar. Şayet üç talâkla boşadıktan sonra iddet süresinde ilgili suçlamayı yöneltecek olursa, o zaman da sopa cezasına çarptırılır" demiştir.

***

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu konuda İbn Ömer'in görüşünü tercih ediyorlardı. Şâfiî ise, çocuğun başkasına ait olduğu iddiasıyla kazfte bulunan kimseye bu sebeple liân işlemi yapılacağı ve çocuğun onun nesebinden çıkarılarak annesinin nesebine katılacağı görüşündedir. Ona göre, kadının iddet süresi içinde olması ile iddetini doldurmuş olması arasında hiçbir fark yoktur. İbn Abbâs da verdiği cevabında "üç talâkla boşanmış kadınlar" derken, henüz iddetten çıkmamış kadınları kastetmektedir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de meseleyi inceledik ve şunu tespit ettik: Allah *azze ve celle*, zina suçlamasına maruz kaldıkları kimselerin eşleri sayılmayan iffetli kadınlara yönelik böyle bir ithamda bulunanlarla ilgili olarak ***"İffetli kadınlara zina suçlamasında bulunup sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere…*** "[797] hükmünü verirken, bu suçlamayı bizzat eşlerine yöneltenlerle ilgili olarak da ***"Kadınlarına zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince…"***[798] hükmünü getirmektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın, kendisine kazfte bulunan kimsenin eşi sayılmayan iffetli bir kadına yönelik böyle bir ithamla ilgili verdiği hüküm, kocası tarafından kendisine zina isnadında bulunulan kadınla ilgili verdiği hükümden farklıdır. Ayrıca adamın, eşini üç talâkla boşaması hâlinde, onunla olan nikâh bağı ortadan kalkar ve artık onun kocası sayılmaz. Böyle bir durumda o kadına kazfte bulunması, artık bizatihi kendi eşine yönelik bir suçlama değil, eşi olmayan iffetli bir kadına yönelik bir suçlama sayılır. Dolayısıyla da kişinin böyle bir zina ithamında yerine getirmekle yükümlü olduğu şey, Allah *azze ve celle*'nin, eşler dışındaki iffetli kadınlara yönelik ithamlarla ilgili âyette zikrettiği hükümdür.

---

797 Nûr 24/4.

798 Nûr 24/6.

Bu noktada biri "Söz konusu boşanmış kadına, çocuğun kendisine ait olmadığı iddiasıyla kazfte bulunan kişi eğer kendi kocası ise, koca tarafından reddedilmemesi hâlinde daha önceki nikâhları gereğince onun nesebinden sayılan o çocuğun hükmü, adamın, ilgili nikâhın ortadan kalkmasından önce çocuğu reddetmesi hâlindeki hükmü gibidir. Zira eğer dikkat edersen kadın, nikâhın kalkmasından sonra o çocuğu, o kocaya ait olmasını gerektirecek bir zaman dilimi içinde doğurmuşsa, -söz konusu nikâh ortadan kalkmış olsa bile- o takdirde ilgili çocuk o kocaya ait sayılır. Bu durumda kocanın da o çocuğun kendisinin nesebinden olduğunun göstergesi sayılan nikâh bağı kopmuş olsa bile, ilgili çocuğun kendisine ait olmadığını iddia ederek reddetme hakkı vardır" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Kadının, kocasından olma çocuğunun hükmü boşama öncesindeki hükmü gibidir. Dolayısıyla kadının doğurduğu o çocuk, kocaya aittir. Çünkü böylesi bir durumda o çocuğa, "eşini boşayan kimsenin cinsel temasından meydana gelmiş bir çocuk" hükmü uygulanır ve henüz anne karnında olduğu sırada söz konusu boşamanın gerçekleşmiş olduğu kabul edilir. Böylece ilgili çocuğun o kadını boşayanın nesebinden olduğu belirlenmiş sayılır.

Ancak annesi, çocuğu doğurduktan sonra kocası onu boşayıp ayrılsa ve onunla olan nikâh bağını koparmasının ardından ilgili çocuğu reddedip onun kendisine ait olmadığı yönünde kadına kazfte bulunacak olsa, bu durum (öncesiyle ilgisi olmayan) yeni bir suçlamadır. Dolayısıyla yeni baştan bir hüküm gerektirir. Ayrıca o kadın ile adam artık karı-koca olmadıkları için Allah *azze ve celle*'nin, kendileri için liân hükmünü geçerli kıldığı kimselerden değil, haklarında sopa cezası hükmünü koyduğu kimselerden sayılırlar. Bize göre bu kanaat, diğerinden daha üstün ve tercihe şayandır.

Sözünü ettiğimiz koca, arzettiğimiz şekilde bir boşama yapmamış ve hâlâ karı-koca oldukları bir sırada eşine zina isnadında bulunmuş, daha sonra da aralarında liân işlemi gerçekleşmeden kadın ölmüşse, böyle bir meselede İbn Abbâs'tan nakledilen görüş şudur:

١٩٩٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا غِيَاثُ بْنُ بَشِيرٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي الرَّجُلِ يَقْذِفُ امْرَأَتَهُ، ثُمَّ تَمُوتُ الْمَرْأَةُ قَبْلَ أَنْ يَتَلَاعَنَا، قَالَ: يُوقَفُ، فَإِنْ أَكْذَبَ نَفْسَهُ جُلِدَ وَوَرِثَ، وَإِنْ جَاءَ بِالشُّهُودِ وَرِثَ، وَإِنِ الْتَعَنَ لَمْ يَرِثْ.

1999- ... İkrime'nin rivayet ettiğine göre İbn Abbâs, eşine zina isnadında bulunan ve henüz liân işlemi gerçekleşmeden eşi ölen bir adam hakkında şöyle demiştir: "Bu adam tevkif edilir ve eğer kendini yalanlarsa sopa cezasına çarptırılır ve eşinin malına mirasçı olur. (İddiasının ispatı için) şahit getirirse de miras alır. Ancak liân yaparsa, miras alamaz."[799]

***

Bize göre bu görüş, İbn Abbâs'ın Câbir b. Zeyd tarafından rivayet edilen diğer görüşünün kıyasen gereğidir. İbn Ömer'in görüşünün kıyas yoluyla gerektirdiği şey ise, böyle birinin liân yapmaması ve eşine mirasçı olabilmesidir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşü de budur.

Öte yandan eşlerin yerine getirmekle yükümlü olduklarından bahsettiğimiz bu liân işleminde, eşlerin hür, Müslüman, ergenlik çağına girmiş ve her ikisinin veya sadece birinin (daha önce) kazfte bulundukları için had cezasına çarptırılmamış olmaları gerekir. Ayrıca kadınla da -kendisine kazfte bulunan kimsenin had cezasına çarptırılmasını engelleyebilecek şekilde- cinsel ilişkide bulunulmuş olması lazımdır.

Ancak eşlerden biri veya her ikisi köle ise ya da biri veya her ikisi Hıristiyan yahut Yahudi veya Mecûsî ise, işte ilim ehli bu konuda ihtilaf etmiştir. Bir grup ilim adamı "Bunlar arasında liân söz konusu olmadığı gibi eşine kazfte bulunan kocaya da had cezası verilmez" demiştir. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih edenlerdendir.

Diğer bir grup da "Liân yaparlar ve onlar da bu meselede tıpkı bahsettiğimiz iki Müslüman karı-koca gibidirler" demiştir. Şâfiî ve Medineli ilim ehlinin çoğu bu kanaati benimsemişlerdir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de konuyu inceledik ve şunu tespit ettik:

Liân yapabilecek ehliyette olduklarından söz ettiğimiz eşlerle ilgili olarak erkek, kadına kazfte bulunacak olursa, kendisinden, kadını itham ettiği konuda şahitlik yapabilecek dört şahit getirmesi istenir. Ayrıca ilgili suçlamayı eşiyle arasında nikâh bağının bulunduğu bir dönemde yapması hâlinde de bu şahitleri getirmesi istenir. Eğer buna şahitlik edebilecek dört kişiyi getirebilirse, liân yapma yükümlülüğü üzerinden düşer. Bu durum, tıpkı

---

799 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 412.

yabancı birinin, aralarında nikâh bağı bulunmayan bir kadına yönelik kazfinin ardından çarptırılacağı cezanın, bu şahitleri getirmesi hâlinde düşmesine benzemektedir. Zira eş olması durumunda ona yönelik kazfte liânı düşüren şey, yabancı bir kadına yönelik zina suçlamasında had cezasını düşüren şeyin aynısıdır. Buradan da anlıyoruz ki kişinin, karısına zina isnadında liân işlemini gerektiren husus, yabancı bir kadına yönelik kazfte had cezasını gerektiren hususun aynısıdır. Bu noktada kişinin, gayr-ı müslim yabancı bir kadına veya cariyeye zina suçlamasında bulunması hâlinde nasıl had cezasına çarptırılması gerekmiyorsa, aynı şekilde o kadın eğer kendi eşiyse, ona böyle bir suçlamada bulunması hâlinde de liân yapması gerekmez. Bizim kanaatimiz budur.

Yine kadının, (eş olmayıp) yabancı bir kadın olması hâlinde, -kendisine kazfte bulunan kimsenin had cezasını düşürebilecek şekilde- zina etmiş veya vat'edilmişse,[800] bir eş olarak (kocası tarafından) kazfe maruz kalması durumunda da kıyas gereği "liânın gerekmediği kimselerden" olması lazımdır. Ayrıca zikrettiğimiz vat' ve zina suçlamasından kaynaklanan had cezasını o kocanın üzerinden düşüren şey, kendisiyle, kazfte bulunduğu kadın arasında nikâh bağı bulunmayan yabancı bir adamın üzerinden had cezasını düşüren şeyin aynısıdır. Bu, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşüdür.

Eğer kocasının kendisine kazfte bulunduğu bu kadın, daha önce kendisinin başkasına yönelik kazfinden dolayı had cezasına çarptırılmış Müslüman ve hür bir kadın olup yabancı bir erkeğin, -kendisine yönelik kazfinden dolayı alacağı had cezasını engelleyebilecek şekilde- vat'edilmiş bir kadın değilse, işte ilim adamları bu konuda ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup ilim adamı "Böylesi bir kadının, kocasıyla liân yapması söz konusu olmadığı gibi kocasına had cezası da uygulanmaz. Ayrıca kocası, onu zina ile suçlarken çocuğunu da reddetmiş olsa bile, çocuk onun nesebinden çıkmaz" demiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih eden âlimlerdendir. Nitekim Muhammed bize, Ali > Muhammed > Ebû Yusuf isnadıyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü rivayet etmiş; Muhammed de "Bu, bizim kanaatimizdir" demiştir.

---

800 Vat': Erkeğin, cinsel organını, diğer birinin ön veya arkasına haşefe miktarı sokmasıdır. "Zina" ise şer'î bir akde dayalı olmaksızın kadının ön kısmından yapılan cinsel ilişki için kullanılmaktadır. Bilgi için bk. Ebû Hilâl el-Askerî, *Mu'cemu'l-furûki'l-luğaviyye,* thk., Beytullah Beyyât, Kum 1412, s. 268; Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 478. (Çeviren)

Diğer bir grup ilim adamı da şöyle demektedir: "Kadının (başkasına) kazften dolayı had cezasına çarptırılmamış olması hâlinde nasıl liân yapılıyorsa, bu tür bir durumda da liân yapılır." Şâfiî ile Kufelilerden birçok kişi bu görüşü benimsemektedirler.

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed ve onları takip edenlerin dışındaki Kufeli ilim adamlarının, benimsemiş oldukları bu görüşe dair öne sürdükleri delillerden biri de şudur:

Eğer bu kadını (kocası dışındaki) yabancı bir erkek zina yapmakla suçlamış olsaydı, ona yaptığı bu suçlamadan dolayı o erkeğin cezaya çarptırılması gerekirdi. Bu noktada ilgili kadının kazf sebebiyle ceza almış biri olması durumu değiştirmez. Bu durumda (kadının daha önce almış olduğu) had cezası, o yabancı erkeğin kendisine yönelttiği kazften dolayı alması gereken cezayı ortadan kaldırmadığına göre, zina isnadında bulunan kişinin kendi kocası olması hâlinde ona karşı yapılması gereken liân işlemini de ortadan kaldırmaz.

Buna karşılık Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed ise kendi görüşlerini şöyle delillendirmişlerdir: Bir kazfden dolayı had cezası almış olan bu kadının, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ve artık onların şahitliklerini hiçbir zaman kabul etmeyin"***[801] âyeti sebebiyle şahitliği geçerli sayılmamaktadır. Kadın, şahitliği geçerli olmayanlardan sayıldığına göre ve liân da yine Allah *azze ve celle*'nin ***"... Onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi..."***[802] âyeti gereğince bir "şahitlik" olduğuna göre, bahsi geçen kadın, bu sebeple liân hükmünden çıkar ve artık liân yapmaya ehil kimselerden sayılmaz. Bu itibarla kocasının ona yönelik zina isnadı, bir yabancının zina isnadına benzemez. Çünkü kocasının zina isnadında, hem kendisinin hem de kadının şahitliklerine ihtiyaç vardır. Ancak kadının şahitliği de geçerli değildir. Oysa yabancı birinin yönelttiği zina suçlamasında, kadının şahitliğine ihtiyaç yoktur. İşte bu doğru bir görüştür. Muvaffakiyet Allah'tandır. Bu, Ebû Hanîfe ve ona tabi olanların görüşüdür.

Öte yandan bu kadının kendisi kazf cezası almış olmadığı hâlde ona zina isnadında bulunan kocası, böyle bir kazf sebebiyle ceza almış olsa, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu hususta şöyle diyorlardı: "Kadın için

801 Nûr 24/4.

802 Nûr 24/6.

kocasına kazf cezası uygulanır. Çünkü o koca, böyle bir ceza alıp da şahitliği geçersiz sayıldığı için o kadınla liân yapamaz." Yine kadın ve kocasının her ikisi de kazf cezası almışlarsa ve aynı şartlar geçerliyse, o zaman kadına zina isnadında bulunduğu için kocaya had ceza verilmesi gerekir. Zira karı-koca liân yapabilme ehliyetine sahip olsalardı, liân işlemine öncelikle kocadan başlanacaktı. Koca, eşiyle liân yapacak durumda olmadığına göre, ona yönelik kazfinden dolayı had cezasına çarptırılacaktır. Eğer eşler arasında liân işlemi gerçekleştikten sonra Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in dedikleri gibi "hâkim de onların arasını ayırırsa" veya Mâlik ve Züfer'in öngördükleri şekilde "liânın sona ermesiyle birlikte ayrılık da gerçekleşmiş sayılırsa" ya da Şâfiî'nin görüşü doğrultusunda "kadının liânından önce özellikle de kocanın liânı tamamlandıktan sonra ayrılık gerçekleşmiş sayılırsa," artık o kadın, kendisiyle liân yapmış olan kocasına haramdır.

Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen ise bu konuda şöyle diyorlardı: "Böyle bir durumda kadın, kocasına, kendisini baîn bir talâkla boşadığında nasıl haram oluyorsa öylece haram olur." Bu âlimler, o kadının, bâin talâkla boşanmış biri olarak kocasına haram olacağına ve adamın, eşine yönelik kazfinde ısrarcı olup kendini yalanlamadığı müddetçe de onunla evlenemeyeceğine hükmediyorlardı. Adam bu konuda yalan söylediğini itiraf ederse hâkim onu, eşine yönelik kazfinden dolayı sopa cezasına çarptırır ve onun Müslümanlar hakkındaki şahitliğini de geçersiz sayar. Ayrıca o eşiyle (yeniden) evlilik konusunda eşiyle evlenmeye talip herhangi biri gibi olur; aralarında hiçbir fark kalmaz. Muhammed b. el-Abbâs bu görüşü bize, Ali > Muhammed > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den bu şekilde aktarmıştır. Muhammed de "Bu, bizim de görüşümüzdür" demiştir.

Muhammed ayrıca şunu da söylemiştir: "Aynı şekilde o kadın, bir adama zina suçlamasında bulunduğu için had cezasına çarptırılmışsa, onunla liân yapan kocası, -daha önce ona yöneltti̇ği kazfinden vazgeçmemiş olsa bile- onunla evlenmek isteyen herhangi bir kimse gibi olur ve evlenmesi helal hâle gelir. Çünkü kadının, kendisine uygulanan had cezasından dolayı Müslümanlar hakkındaki şahitliği artık geçersizdir. Yine bir adama yönelik kazfinden dolayı ceza almış olmamakla birlikte, zina ettiği için ceza almışsa, onunla liân yapan kocası daha sonra onunla evlenebilir. Çünkü kadın, kazf veya zina sebebiyle aldığı had cezasından dolayı, yeni baştan liân yapabilecek ehliyette görülmediği ve -ilk liân işleminden önce böyle bir durumda olsaydı aralarında liân yapılamayacağı için- o (eski) kocasının onunla (yeniden) evlenmesi helal olmuştur."

Ebû Yusuf ise şöyle diyordu: "O karı-koca arasında gerçekleşen ayrılık, talâksız bir (nikâh) feshidir." Bişr, bu görüşü ondan böyle aktarmıştır. Muhammed, bunun bir fesih işlemi olduğunu bizzat ifade etmemekle birlikte Ebû Yusuf'un görüşü olarak aktardığı bilgi bu manaya gelmektedir.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in birçok sahâbîsinden de liân yapan karı-kocanın artık hiçbir zaman bir araya gelemeyeceklerine dair görüşler de nakledilmiştir. Şöyle ki:

٢٠٠٠ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي يُوسُفَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، أَنَّهُ قَالَ: لَا يَجْتَمِعُ الْمُتَلَاعِنَانِ أَبَدًا.

2000- Süleyman'ın bize babası > Ebû Yusuf > el-A'meş > İbrahim yoluyla rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Liân yapan karı-koca hiçbir zaman bir araya gelemezler."[803]

٢٠٠١ - وَعَنْهُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي يُوسُفَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ أَبِي النُّجُودِ، عَنْ زِرٍّ، عَنْ عَلِيٍّ، مِثْلَهُ.

2001-Yine Süleyman bize, babası > Ebû Yusuf > Kays b. er-Rabî' > Âsım b. Ebi'n-Nücûd > Zirr yoluyla Ali *radıyallahu anh*'dan bu görüşün aynısını rivayet etti.[804]

٢٠٠٢ - وَبِإِسْنَادِهِ عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، مِثْلَ ذَلِكَ.

2002- Aynı şekilde Süleyman, Âsım'dan, o Ebû Vâil'den, o da İbn Mes'ûd'dan bu görüşün aynısını rivayet etti.[805]

***

Ancak ben bu rivayeti, kendi kitabımda[806] "an Âsım: Âsım'dan" şeklinde bulamadım. Zira ben bunu "an Kays, an Âsım: Kays'dan, onun da Âsım'dan (rivayet ettiğine göre)"[807] şeklinde ezberlemiştim. Yine;

---

803 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 112; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 307.

804 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 112-113; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 307.

805 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 112; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 307.

806 Burada "kitap" hadis talebesinin hocasından çeşitli usullerle yazarak rivayet ettiği hadisleri bir arada muhafaza eden "kitap/defter" için kullanılır. Bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü,* s. 182. (Çeviren)

807 Yani 2001 no'lu rivayetin senedindeki gibi Kays b. er-Rabî'in Âsım'dan rivayeti olarak. (Çeviren)

٢٠٠٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْهَرَوِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ بِقِصَّةِ الْمُتَلَاعِنَيْنِ، وَقَالَ فِيهِ: فَقَدَّمَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ بَعْدَ الْعَصْرِ، وَأَنَا أَنْظُرُ مَعَ النَّاسِ، فَتَلَاعَنَا قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: فَمَضَتِ السُّنَّةُ أَنَّهُمَا إِذَا تَلَاعَنَا فُرِّقَ بَيْنَهُمَا، ثُمَّ لَا يَجْتَمِعَانِ أَبَدًا.

2003- … ez-Zührî'nin rivayet ettiğine göre, Sehl b. Sa'd, liân yapan karı-kocanın olayını anlatırken şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ikindiden sonra onları mescide getirtti. Ben de oradaki insanlarla beraber olayın tanığıydım. Karı-koca liân yaptılar."

İbn Şihâb dedi ki: "Karı-kocanın liân yaptıktan sonra aralarının ayrılıp sonra da hiçbir zaman bir araya gelmemeleri yönünde bir sünnet/teâmül oluşmuştur."[808]

***

Bazı insanlar bu son rivayeti naklederken, İbn Şihâb'ın sözüyle öncesindeki hadisi birbirinden ayırmaksızın tek bir lafızla rivayet etmişlerdir. Bunu söylememizin sebebi ise "Karı-kocanın liân yaptıktan sonra aralarının ayrılıp sonra da hiçbir zaman bir araya gelmemeleri yönünde bir sünnet/teâmül oluşmuştur" cümlesinin, İbn Şihâb'a ait olup ondan öncekilere ait olmadığının bilinmesini sağlamaktır. Ancak bu hadiste, daha önce arzettiğimiz meselede ihtiyaç duyduğumuz bir ibare yer almaktadır ki o da şudur: "Karı-kocanın liân yaptıktan sonra aralarının ayrılması yönünde bir sünnet/teâmül oluşmuştur." Bu da Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in "salt olarak liân işlemini bitirmiş olmak, liân yapan karı-koca arasında -hâkim ayırmadıkça- bir ayrılığın gerçekleşmesini gerektirmez" şeklindeki görüşlerini desteklemektedir.

Ancak liân yapan erkeğin yalan söylediğini itiraf etmesi durumunda sopa cezasına çarptırıldıktan sonra liân yaptığı kadınla (eşiyle) evlenebileceğine dair İbnü'l-Müseyyeb ve en-Nehaî'den görüşler rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

808 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 304.

٢٠٠٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ أَبِي عَبَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ الْمُلاعِنَ إِذَا أَكْذَبَ نَفْسَهُ رُدَّتْ إِلَيْهِ امْرَأَتُهُ قَالَ سُفْيَانُ: وَلَقِينَا ابْنَ أَبِي هِنْدٍ، فَحَدَّثَنَا بِهِ عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ.

2004- … Süfyân'ın, Yahyâ b. Saîd kanalıyla İbnü'l-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, liân yapan kimsenin, yalan söylediğini itiraf etmesi durumunda, eşi ona geri döndürülür.

Süfyân dedi ki: "İbn Ebî Hind'le bir araya geldiğimizde o da bu görüşü bize İbnü'l-Müseyyeb'den aktardı."[809]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: 'Bu rivayetteki "eşi ona geri döndürülür" ifadesi, "eğer koca, onunla evlenmek isterse" anlamına gelmektedir. Bu durum, tıpkı kocası tarafından üç talâkla boşandıktan sonra başka bir kocayla evlenip gerdeğe giren, daha sonra o ikinci tarafından da boşanıp iddet bekleyen ve iddeti bitince de hakkında "Artık ona (eski kocaya) helal olur" denilen kadının durumuna benzer. Bu cümleden kastedilen şey, "Yeni bir nikâh yapmadan (eski) kocasına helal olur" demek değildir. Buradaki "helal olur" ifadesi, "kendisi sebebiyle (eski) kocasına haram kılınmış olduğu haramlık hükmünden çıkıp artık helal olur" manasındadır. Dolayısıyla o koca ile diğer insanlar (koca adayları), o kadının kendilerine helal olması bakımından aynı konumdadırlar. Yine;

٢٠٠٥ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي يُوسُفَ، عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّهُ قَالَ: إِنْ ضُرِبَ بَعْدَ ذَلِكَ، يَعْنِي الْمُلاعِنَ، وَيَعْنِي الْحَدَّ، فَهُوَ خَاطِبٌ مِنَ الْخُطَّابِ، يَتَزَوَّجَا إِنْ شَاءَ وَشَاءَتْ.

2005- … Hammâd'ın rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: "Eğer liândan sonra o yani liân yapan kişi had cezasına çarptırılırsa, o kişi artık kadının normal taliplerinden biri sayılır; eğer kendisi de kadın da isterlerse evlenebilirler."[810]

809 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 113. Bu kaynakta Süfyân'ın İbn Ebî Hind'den aldığı rivayet geçmektedir. Lafzı ise şöyledir: "Eğer (liân yapan kişi) yalan söylediğini itiraf ederse, sopa cezasına çarptırılır ve karısı ona geri döndürülür." Ayrıca bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 306. (Çeviren)

810 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 306.

Bu konuda İbn Cübeyr'den de şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

٢٠٠٦ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ شُجَاعٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: إِذَا لَاعَنَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ، وَفُرِّقَ بَيْنَهُمَا، ثُمَّ أَكْذَبَ نَفْسَهُ، رُدَّتْ إِلَيْهِ امْرَأَتُهُ مَا كَانَتْ فِي الْعِدَّةِ.

2006- ... Husayf'ın rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr şöyle diyordu: "Bir adam, eşiyle liân yaptıktan ve birbirlerinden ayrıldıktan sonra yalan söylediğini itiraf ederse, eşi eğer iddet süresi içindeyse ona geri döndürülür."

***

Bize göre bu rivayet -yine de Allah en doğrusunu bilir- Saîd'in şu kanaatte olduğunu göstermektedir: "Liân sırasında kadının kocasından ayrılması ile sonuçlanan boşama çeşidi, iddet süresi dolana kadar onu kocasından tamamen ayırmayan (bâin yapmayan) ve iddeti bitene kadar kocasının nikâhına tekrar dönmesini gerektiren bir boşamadır." Ancak ilim ehlinden hiç kimsenin onun bu görüşünü destekleyip benimsediğini bilmiyoruz.

Şâfiî ise -daha önce de kendisinden aktardığımız gibi- "liân yapanların hiçbir zaman bir araya gelemeyecekleri" görüşünü savunurken, İbn Cübeyr yoluyla İbn Ömer'den nakledilen hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in liân yapan kimseye hitaben söylediği ***"Artık onun üzerinde bir yetkin kalmamıştır"*** beyanına dayanmaktadır. Biz bu hadisi daha önce senediyle birlikte zikretmiştik.[811]

Şâfiî buna dair şöyle demektedir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, bu sözü mutlak olarak zikredip "yalancı olduğunu itiraf etmediğin müddetçe" gibi bir şarta bağlamamış olması, o şahsın kadın üzerindeki yetkilerinin kesinlikle kalktığını göstermektedir. Eğer Allah Rasûlü burada, o kadının kendisine belirli bir süreye kadar haram olacağını kastetmiş olsaydı, bunu açıkça ifade ederdi. Nitekim Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe ona helâl olmaz."***[812]

811 Bk. 1969 no'lu rivayet.

812 Bakara 2/230.

Ancak bu konuda Şâfiî'ye muhalefet edenlerin ona karşı öne sürdükleri delillerden biri de şöyledir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Artık onun üzerinde bir yetkin kalmamıştır"*** sözünün şu manaya gelme ihtimali bulunmaktadır: "Senin, eğer dönebilseydin nikâhın devamını sağlayacak olan fakat vazgeçmediğin için nikâhın devamını engelleyen bu sözünde ısrarlı olduğun müddetçe artık onun üzerinde bir yetkin kalmamıştır." Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözleri içinde buna benzer daha başka örnekler de tespit ettik. Mesela; Ümmü Habîbe'nin, Allah Rasûlü'ne "Kızkardeşimi (Ebû Süfyân'ın kızı Azze'yi) ister misin?" şeklinde sorduğu bir soruya ***"O bana helal değildir"*** cevabını vermiştir.[813] Biz bu rivayeti bu kitabımızın Radâ (Emzirme) Bölümü'nde zikrettik.[814] Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"O bana helal değildir"*** sözüyle, "Bana asla helal değildir" demeyi kastetmemektedir. O sadece "Sen benim yanımda, nikâhım altında olduğun ve (eğer seni boşamış olsaydım) iddetini tamamlamadığın müddetçe o bana helal değildir" demek istemektedir. Aynı şey ***"Artık onun üzerinde bir yetkin kalmamıştır"*** sözü için de geçerlidir. Bu söz, ilgili adamın liân yaptığı kadınla yeniden karı-koca olamayacak kadar onun üzerindeki yetkisinin tamamen kaldırılmış olmasını gerektirmemektedir.

Üstelik Şâfiî'nin, bu görüşü diğerlerinden daha fazla benimsemiş olması gerekirdi. Çünkü onun koyduğu usûl/kıstasa göre "Bir hadisi rivayet eden kimse, onun yorumunu en iyi bilendir." Burada da hadisi rivayet eden kişi Saîd (b. Cübeyr)'dir.[815] Saîd'in liân yapan kimse hakkındaki görüşü ise şudur: "Bir adam, (eşiyle liân yaptıktan ve birbirlerinden ayrıldıktan sonra) yalan söylediğini itiraf ederse, eşi eğer iddet süresi içindeyse ona geri döndürülür."[816] Dolayısıyla Saîd, kendi hadisindeki "sebîl (yetki)" meselesini, Şâfiî'nin te'vil ettiği şekilde yorumlamamıştır. Aynı şey ez-Zührî için de geçerlidir. Ondan da "karı-kocanın (liân yapıp araları ayrıldıktan sonra) hiçbir zaman bir araya gelmemeleri yönünde bir sünnet/teâmül oluştuğuna" dair bir görüş nakletmiştik. Yine ondan rivayet edilen bir görüş de şöyledir:

---

813 Buhârî, Nikâh 26; Müslim, Radâ 15-16.

814 Bu bölüm de kitabın henüz gün yüzüne çıkmamış olan kayıp ciltleri içinde kalmaktadır. (Çeviren)

815 Bk. 1969 no'lu rivayeti kastediyor. (Çeviren)

816 Bk. 2006 no'lu rivayet.

٢٠٠٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، فِي الْمُتَلاعِنَيْنِ: لَا يَتَرَاجَعَانِ أَبَدًا إِلا أَنْ يُكَذِّبَ نَفْسَهُ، فَيُجْلَدُ الْحَدَّ، وَتَظْهَرُ بَرَاءَتُهَا، فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَتَرَاجَعَا.

2007- ... Yunus'un rivayet ettiğine göre ez-Zührî, liân yapan karı-koca hakkında şöyle demiştir: "Hiçbir zaman bir araya gelemezler. Ancak koca, yalan söylediğini itiraf edip bundan dolayı sopa cezasına çarptırılır, kadının da suçsuz olduğu açığa çıkarsa, tekrar bir araya gelmelerinde bir sakınca kalmaz."[817]

***

Buradan da anlıyoruz ki ez-Zührî'nin "Hiçbir zaman bir araya gelmemeleri yönünde bir sünnet/teâmül oluşmuştur" sözü "Koca, eşiyle liân yapmasını gerektiren ilk tutum üzere, ona yönelik iddiasında ısrarcı olduğu müddetçe" anlamına gelmektedir.

Aynı şekilde bu hususta Ömer, Ali ve Abdullah *radıyallahu anhum*'dan rivayet etmiş olduğumuz: "Hiçbir zaman bir araya gelmezler"[818] sözü de -yine de Allah en doğrusunu bilir- kanaatimizce "Birbirlerine liân yaptıkları tutum üzere devam ettikleri sürece" manasındadır. Dolayısıyla zikrettiğimiz şekildeki bu tutumlarını değiştirip -mülâaneden önce izlemeleri hâlinde liân yapmalarını gerektirmeyecek- bir tutum izleselerdi, uymakla yükümlü oldukları haramlık hükmü de ortadan kalkardı. Çünkü liân işlemi, kocanın eşine yönelik zina iddiasına dair her iki tarafın birbirlerine karşı yalan söyleyebilme tutumlarını değiştirmemelerinden dolayı aralarındaki nikâh bağının kalkması yönünde oluşmuş bir teâmülü gerektirmektedir. Ancak eşler birbirlerine karşı dürüst davranıp kadın da had cezasına çarptırılsaydı ve liânı engelleyecek bir durum gerçekleşseydi, o zaman liân yapmaz ve daha önceki mevcut nikâh üzere karı-koca olarak kalabilirlerdi. Buna kıyasen söz konusu durumun liân işleminden sonra gerçekleşmesi hâlinde, bu işlemin gerektirdiği haramlığın da ortadan kalkması gerekir. İşte bize göre kıyasın gereği budur. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

---

817 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 305.

818 Bk. 2000, 2001 ve 2002 no'lu rivayetler.

Öte yandan Allah *azze ve celle*'nin ***"Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ve şahitlik etmesi, kendisinden cezayı (el-azâb) kaldırır"***[819] âyetine gelince; burada zikredilen "el-azâb (ceza)" lafzı, ne kastedildiği konusunda ihtilaf bulunan müteşâbih lafızlardan biridir. Bir grup ilim adamı "Bu, kadının, kocasının liân yaptığı gibi liân yapıncaya kadar hapsedilmesidir" demiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih eden ilim adamlarındandır.

Diğer bir grup ise "Bu, had cezasıdır" demiştir. Şâfiî de bu görüşü benimseyenlerdendir.

İlim adamları bu konuda da ihtilaf edince meseleyi inceledik ve şunu gördük: Uygulanmasının vacip olduğu konusunda ittifak edilen had cezaları, sadece gereğinin yapılması zorunlu olan itiraflarla veya deliller yoluyla uygulanabilir, başka bir yolla uygulanamaz. Buna kıyasen, (bu durumdaki) kadına uygulanacak olan had cezası da ancak bu iki yoldan biriyle gerçekleşebilir.

819 Nûr 24/8.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا...﴾
"EĞER KARI-KOCANIN ARALARININ AÇILMASINDAN KORKARSANIZ..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur..."***[820] buyurmaktadır.

Kanaatimizce bu âyet -yine de Allah en doğrusunu bilir- ergenlik çağına girmiş ve sağlıkları yerinde olan eşlerle ilgilidir. Eğer bu eşlerin durumları içinden çıkılmaz bir hâl almış, araları açılmaya başlamış; her biri, diğerinin yerine getirmekle yükümlü olduğu hakkını engellediğini iddia ediyorsa ve imam (İslâm devlet başkanı) da o ikisinden hangisinin gerçekten zalim olduğunu tespit edip zulmüne engel olamıyor ve hak çizgiye geri dönmesini sağlayamıyorsa, böyle bir durumda meseleyi araştırıp ortak bir karara varmaları için biri kocanın, diğeri de kadının tarafından olmak üzere iki hakem tayin edilip gönderilir. Hakemler işin iç yüzünü anladıktan sonra gönderildikleri amaç doğrultusunda hareket edip zalim olanı, riayet etmekle mükellef olduğu hak çizgiye geri döndürmeye çalışırlar. Eğer dönerse ne âlâ; dönmezse de bu hakemler, tespit ettikleri haksızlıklardan dolayı o kişi aleyhinde şahit sayılırlar. Bu şahitlik gereğince durumu imama intikal ettirirler. İmam da aleyhinde şahitlik yapılan eş hakkında elde ettiği bilgiler doğrultusunda hareket edip gerekli işlemi başlatır ve onu, yerine getirmekle mükellef olduğu şeye döndürür.

Bu noktada ilim adamları, hakemlerin, kendilerine tanınmış olan yetkiye dayanarak, kadının, kocasından ayrılmış (bâin) olacağı, kocasının da "karısını

---

820 Nisâ 4/35.

boşamış (mutallık)" sayılacağı tarzda eşleri birbirinden ayırma selahiyetlerinin bulunup bulunmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup ilim adamı "Böyle bir selahiyetleri yoktur. Ancak eşler böyle bir yetkiyi hakemlere vermişlerse, bu durum, kocanın, bu meseleye ilişkin olarak eşi üzerindeki yetki ve selahiyeti kabilinden sayılır" demiştir. Bu görüşü tercih edenlerden biri de Şâfiî'dir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşleri de kıyasen bunu gerektirir. Ayrıca bu manada bir rivayet de Ali *radıyallahu anh*'dan nakledilmiştir. Şöyle ki:

• . ٢٠٠٨ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، وَهِشَامٌ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ وَامْرَأَةٌ إِلَى عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، وَمَعَ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا فِئَامٌ مِنَ النَّاسِ، وَقَدْ نَشَزَتْ عَلَى زَوْجِهَا، فَقَالَ: ابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا فَفَعَلُوا، فَقَالَ عَلِيٌّ لِلْحَكَمَيْنِ: أَتَدْرِيَانِ مَا عَلَيْكُمَا؟ قَالَا: وَمَا عَلَيْنَا؟ قَالَ: عَلَيْكُمَا إِنْ رَأَيْتُمَا أَنْ تَجْمَعَا جَمَعْتُمَا، وَإِنْ رَأَيْتُمَا أَنْ تُفَرِّقَا فَرَّقْتُمَا فَقَالَتِ الْمَرْأَةُ: رَضِيتُ وَسَلَّمْتُ وَقَالَ الرَّجُلُ: أَمَّا بِالْفُرْقَةِ فَلَا أَرْضَى فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ: لَيْسَ ذَلِكَ إِلَيْكَ، لَسْتَ بِبَارِحٍ حَتَّى تَرْضَى مَا رَضِيَتْ.

2008- ... İbn Sîrîn'in rivayet ettiğine göre, Abîde es-Selmânî dedi ki: Bir kadınla bir erkek Ali *radıyallahu anh*'a geldiler. Her birinin beraberinde de bir grup insan vardı. Kadın da kocasına karşı itaatsizlik (nüşûz) etmişti. Bunun üzerine Ali *radıyallahu anh* "Erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderin" dedi. Onlar da öyle yaptılar. Ali *radıyallahu anh* hakemlere "Size düşen görevin ne olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. Onlar da "Bize ne tür bir görev düşüyor?" diye sordular. Ali *radıyallahu anh* "Eğer onların birleşmelerinin uygun olacağını düşünüyorsanız birleştirebilirsiniz; ancak ayrılmalarının daha uygun olacağını düşünüyorsanız, ayırma yetkiniz de var" dedi. Kadın "(Ben hakemlerin verecekleri her karara) razıyım ve işi onlara havale ediyorum" dedi. Ancak adam "Ayırma yetkisinin onlara verilmesine razı değilim" dedi. Bunun üzerine Ali de şöyle dedi: "Buna hakkın yok ve sen, bu kadının razı olduğu şeye rıza gösterinceye kadar buradan ayrılamazsın."[821]

***

821 Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 512.

Dikkat edersen, Ali *radıyallahu anh,* kocanın, karşı çıktığı ayırma yetkisini hakemlere vermesine kadar kendisi de karı ile kocanın arasını ayırma yetkisini hakemlere vermemiştir. Bu da yetki alanları tam olarak belirlenmeden, hakemlere sınırsız bir "tahkîm"[822] yetkisinin verilemeyeceğini göstermektedir. Ayrıca Ali *radıyallahu anh*'ın "Sen, bu kadının razı olduğu şeye rıza gösterinceye kadar buradan ayrılamazsın" sözü de imamın, işi ilgili hakemlere havale edinceye kadar kocayı böyle bir şeye mecbur etmesi gerektiğini gösterir. Böylece hakemler, Allah *azze ve celle*'nin karı-kocaya farz kıldığı yükümlülükler gereğince kocanın kadına, kadının da kocasına karşı yerine getirmekle mükellef oldukları hakları ödemeleri konusunda yetkili hâle gelirler.

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Eğer imam, hakemleri 'tahkîm' makâmına yerleştirmişse, onlar, kocanın rızası olsa da olmasa da uygun gördükleri takdirde karı-kocanın arasını ayırma yetkisine sahiptirler." Nitekim bu görüş, İbn Abbâs'tan da rivayet edilmiştir:

٢٠٠٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَجَّاجِ الْحَضْرَمِيُّ، وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا}: فَهَذَا الرَّجُلُ وَالْمَرْأَةُ إِذَا تَفَاسَدَ الَّذِي بَيْنَهُمَا، فَأَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَبْعَثُوا رَجُلًا صَالِحًا مِنْ أَهْلِ الرَّجُلِ، وَرَجُلًا مِثْلَهُ مِنْ أَهْلِ الْمَرْأَةِ، فَيَنْظُرَانِ أَيُّهُمَا الْمُسِيءُ، فَإِنْ كَانَ الرَّجُلُ هُوَ الْمُسِيءُ حَجَبَا عَنْهُ امْرَأَتَهُ، وَقَصَرَاهُ عَلَى النَّفَقَةِ وَإِنْ كَانَتِ الْمَرْأَةُ هِيَ الْمُسِيئَةُ قَصَرُوهَا عَلَى زَوْجِهَا، وَمَنَعُوهَا النَّفَقَةَ فَإِنْ أَجْمَعَ رَأْيُهُمَا عَلَى أَنْ يُفَرِّقَا أَوْ يَجْمَعَا فَأَمْرُهُمَا جَائِزٌ.

2009- ... Ali b. Ebî Talha'nın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ***"Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu adamla kadının arası bozulduğunda Allah *azze ve celle,* karı-kocadan hangisinin haksızlık yaptığını incelemeleri için, erkeğin ailesinden

822 Tahkîm: Bir hükmü bir kimseye tefvîz (havale) etmektir. Davacı ile davalının aralarındaki davayı çözüme bağlaması için kendi rızalarıyla bir zatı (veya zevatı) hâkim kabul etmeleri. Bu zâta "hakem," "muhakkem" denilir. Verilen hüküm kazâîdir, her iki tarafı da bağlar. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 428. (Çeviren)

salih bir zatın ve kadının ailesinden de aynı nitelikte bir kişinin hakem olarak gönderilmesini emretmektedir. Eğer adam, haksızlık etmişse onu karısından alıkoyar ve nafaka ödemeye mecbur ederler. Şayet kadın haksızsa, onu kocasıyla birlikte kalmaya mecbur eder ve nafakadan mahrum bırakırlar. Eşlerin ayrılmaları veya birleştirilmeleri konusunda bir fikir birliği oluşursa, bunlardan birini yapmaları da caizdir/yetkileri dâhilindedir."[823]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: İki hakemden herhangi birinin, diğerinin onayı olmadan, yetkilendirildikleri alanla ilgili bir işlemi tek başına yürütme hakkı yoktur. Bu görüş aynı zamanda Ali *radıyallahu anh*'dan da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

٢٠١٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: إِذَا حَكَمَ أَحَدُ الْحَكَمَيْنِ وَلَمْ يَحْكُمِ الآخَرُ فَلَيْسَ حُكْمُهُ بِشَيْءٍ حَتَّى يَجْتَمِعَا.

2010- … el-Hâris'in rivayet ettiğine göre, Ali dedi ki: "İki hakemden biri henüz karar vermeden diğeri karar verecek olsa, aralarında görüş birliği sağlayana kadar, diğerinin verdiği karar hiçbir anlam ifade etmez."[824]

***

Ancak zikrettiğimiz bu meselede Ali ve İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ*'nın ihtilaf ettikleri türden bir ihtilafın tâbiînden bir grup ilim adamı arasında da söz konusu olduğu rivayet edilmektedir. Mesela;

٢٠١١ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، أَنَّ امْرَأَةً نَشَزَتْ عَلَى زَوْجِهَا، فَاخْتَصَمَا إِلَى شُرَيْحٍ، فَقَالَ شُرَيْحٌ: ابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا فَبَعَثُوا، فَنَظَرَ الْحَكَمَانِ فِي أَمْرِهِمَا، فَرَأَيَا أَنْ يُفَرِّقَا، فَكَرِهَ ذَلِكَ الرَّجُلُ، فَقَالَ شُرَيْحٌ: فِيمَ كَانَا هَذَا الْيَوْمَ؟ [فَفِيمَ كُنَّا فِيهِ الْيَوْمَ؟] وَأَجَازَ قَوْلَهُمَا.

823 Taberî, *Tefsîr,* V, 73.

824 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 306.

2011- Yusuf b. Yezîd'in bize, Saîd (b. Mansûr) > Hüşeym > Husayn yoluyla eş-Şa'bî'den rivayet ettiğine göre, bir kadın, kocasına karşı itaatsizlik ettiği için birbirlerinden davacı oldular ve meseleyi (Kadı) Şurayh'a taşıdılar. Bunun üzerine Şurayh "Erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderin" dedi. Onlar da gönderdiler. Hakemler, karı-kocanın durumlarını incelediler ve nihayet ayrılmalarının uygun olacağına karar verdiler. Fakat koca, bu karardan rahatsız oldu. Şurayh ise "O hâlde biz bugün ne yapmış olduk ki?"[825] dedi ve hakemlerin görüşünü onayladı.

٢٠١٢ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ هُشَيْمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الشَّعْبِيَّ، يَقُولُ: مَا حَكَمَ الْحَكَمَانِ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ جَائِزٌ إِنْ فَرَّقَا وَإِنْ جَمَعَا.

2012- ... eş-Şa'bî şöyle diyordu: "Ayırsalar da birleştirseler de hakemlerin verdikleri her karar geçerlidir."[826]

٢٠١٣ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ هُشَيْمٍ، عَنْ عُبَيْدَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، مِثْلَ ذَلِكَ.

2013- Yusuf bize, Saîd > Hüşeym > Ubeyde yoluyla İbrahim'den bu görüşün aynısını rivayet etti.[827]

٢٠١٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: سَأَلْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ الْحَكَمَيْنِ، فَقَالَ لَمْ أُدْرِكْ إِذْ ذَاكَ فَقُلْتُ: إِنَّمَا أَسْأَلُكَ عَنِ الْحَكَمَيْنِ اللَّذَيْنِ فِي الْقُرْآنِ قَالَ: يُبْعَثُ بِحَكَمٍ مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمٍ

825 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki ibare "Fîme kânâ hâze'l-yevm: O hâlde bu iki hakem bugün ne yapmış oldular?" şeklindedir. Ancak rivayetin senedinde yer alan ve Tahâvî'nin hocasının hocası sayılan Saîd b. Mansûr'un eserinde bu ibarenin "Fe fîme künnâ fîhi'l-yevm: O hâlde biz bugün ne yapmış olduk?' şeklinde geldiğini tespit ettik. Aynı ibare, aynı senedle Beyhakî'nin eserinde de yer almaktadır. Biz de ibareyi ona göre düzelttik. Zira kanaatimizce bu ibare, hakemlerin verdiği kararın Kadı Şurayh tarafından benimsendiğini göstermesi bakımından önem arzetmektedir. Bilgi için bk. Saîd b. Mansûr, *et-Tefsîr min Sünen-i Saîd b. Mansûr,* thk. Sa'd el-Humeyd, Dâru's-Sumay'î 1997, IV, 1246; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 306. (Çeviren)

826 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 512.

827 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 306.

مِنْ أَهْلِهَا، فَيُكَلِّمَانِ أَحَدَهُمَا، وَيَعِظَانِهِ، فَإِنْ رَجَعَ وَإِلا كَلَّمَا الآخَرَ، فَإِنْ رَجَعَ وَإِلا حَكَمَا، فَمَا حَكَمَا مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ جَائِزٌ.

2014- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Amr b. Murra dedi ki: Saîd b. Cübeyr'e iki hakem (el-hakemeyn) meselesini sordum. Bana "Ben o vakitte henüz doğmamıştım!"[828] dedi. Ben de "Ben sana Kur'ân'da geçen iki hakemi soruyorum!" deyince, şöyle cevap verdi: "Erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderilir. Bunlar, önce karı-kocadan birisiyle konuşur ve ona öğütte bulunurlar. Eğer dönerse ne âlâ! Şayet dönmezse bu defa diğeriyle konuşurlar. O da dönerse ne âlâ; dönmezse de hakemler (ortak) bir karar verirler. Verdikleri herhangi bir karar da geçerli sayılır."[829]

٢٠١٥ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنْ يُرِيدَا إِصْلاحًا يُوَفِّقِ اللهُ بَيْنَهُمَا}، قَالَ: هُمَا حَكَمَانِ، وَمَا حَكَمَا مِنْ شَيْءٍ جَازَ.

2015- ... Atâ b. es-Sâib'in rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr, Allah *azze ve celle*'nin ***"Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur"***[830] âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bunlar, hakemlerdir; hangi şeye karar verirlerse geçerlidir."[831]

٢٠١٦ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ: {فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا}: إِنْ خَافُوا أَلا تُطِيعَهُ، وَلا تُوَاتِيَهُ، وَلا يَتْرُكَهَا، فَإِنْ لَمْ يَصْطَلِحَا اخْتَلَعَتْ، وَقَبِلَ مِنْهَا مَالَهَا، وَلَيْسَ الْخُلْعُ إِلا فِي مِثْلِ هَذَا.

2016- ... İbn Ebî Necîh'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"... Erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Kocası, kadını terk etmemesine rağmen kadının,

828 Saîd b. Cübeyr burada "iki hakem"den, Sıffîn savaşı sonrası yaşanan "hakem olayını" anlamaktadır. (Çeviren)

829 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 513; Taberî, *Tefsîr,* V, 74.

830 Nisâ 4/35.

831 Taberî, *Tefsîr,* V, 76.

ona itaat etmemesinden ve geçimsiz davranmasından endişe edildiği zaman bu (hakem gönderme işi) yapılır. Eğer (buna rağmen) karı-koca barışıp anlaşamazlarsa, kadın bedel karşılığında boşanmayı ister, koca da onun vereceği mala razı olur. Bedel karşılığı boşanma işlemi (hul') de ancak bu tür durumlarda yapılır."

***

Mücâhid'in buradaki "Eğer (buna rağmen) karı-koca barışıp anlaşamazlarsa, kadın bedel karşılığında boşanmayı ister" sözü, hul' yapma yetkisinin, hakemlere değil, karı-kocaya verildiğinin delilidir. Bu durumda eğer hul' yapma yetkisi her ikisine bırakılmışsa, hul'un gereği olan talâk yetkisinin de her ikisine birden değil, sadece kocaya ait olması daha uygun düşer. Ancak bu görüş, daha önce hakemlerin kararının geçerliliğine dair kanaatlerini rivayet ettiğimiz tâbiin âlimlerinin görüşüne aykırıdır.

٢٠١٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَشْعَثُ، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: إِذَا حَكَمَ الْحَكَمَانِ فَاخْتَلَفَا فَلا حُكْمَ لَهُمَا، فَيُجْعَلُ غَيْرُهُمَا، وَمَا حَكَمَا مِنْ شَيْءٍ جَازَ.

2017- ... Eş'as'ın rivayet ettiğine göre el-Hakem dedi ki: "Hakemler verdikleri kararda ihtilaf ederlerse, kararları geçersiz sayılır ve onları yerine başkaları tayin edilir. Onlar da hangi (ortak) kararı verirlerse geçerli sayılır."

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: İmamın bu tür bir meselede sadece şahitlikleri konusunda adaletli ve tayin edildikleri görevin hükümlerini bilen kimseleri göndermesi gerekir ki bu konuda verecekleri kararlar, doğru ve isabetli olabilsin.

İlim adamları bu konuda, Ali ve İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ*'dan aktardığımız görüşler doğrultusunda ihtilaf ettiklerine göre, talâk işlemi de nikâhın ortadan kalkmasını gerektirdiği ve biz de Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında bu talâk yetkisini kocalardan başkasına verdiğine dair bir hüküm bulamadığımız için bize göre şu husus sabit olmaktadır:

Allah *azze ve celle*'nin kocaya tanımış olduğu bir yetkinin, o kocanın kendi izni ve onayı olmaksızın hakemlere tanınmaması gerekir. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

Bu noktada biri "Biz, hâkimin, eşler arasındaki liân işlemini yürüttüğünü ve bu işlemin daha önce zikrettiğimiz ilim adamlarının görüşlerinde geçtiği üzere, kocanın talâkı olmaksızın, gerektirici sebep doğrultusunda eşler arasında ayrılıkla sonuçlandığını gördük. Aynı şekilde hakemlerin eşler arasındaki nikâhı ortadan kaldırabilmeleri için ayrılık işlemiyle ilgili olarak bahsettiğimiz yetki de kendilerine tanınmıştır" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Sözünü ettiğin liân meselesiyle ilgili olarak biz, eşlerin, liân işleminden sonra aralarında barışıp anlaşarak (mevcut) nikâhları üzere kalmaya karar verseler bile, böyle bir hak ve yetkileri olmadığını ve imamın onların arasını ayırması gerektiğini görmekteyiz. Çünkü bulundukları konum, (mevcut) nikâh üzere bir araya gelmelerinin caiz olmadığı bir konumdur ve bu konumdan uzaklaşmadıkça da (mevcut) nikâhla bir araya gelmeleri söz konusu olamaz. Ancak durumlarını tetkik etmek üzere hakemlerin gönderildiği eşlerin ise, hakemlerin yaptıkları araştırmalardan sonra bile mevcut hâl üzere evliliklerini sürdürmeye ortaklaşa karar vermeleri durumunda, imam onları ayırmaya kalkışmaz. Dolayısıyla eşlerin böyle bir şeyi yapmaları mümkündür. Bu da gösteriyor ki liân işlemi, birbirlerine liânda bulunan karı-kocanın tekrar bir araya gelmelerini haram kılarken, sözünü ettiğimiz geçimsizlik ve hakemlerin yaptıkları durum tespitleri, o eşlerin birleşmelerini haram kılmamaktadır. Durum böyle olduğuna göre, hakemlikten sonra ayrılığı gerektiren sebep, hakemlikten önce ayrılığı gerektiren sebebin aynısı olmaktadır. Muvaffakiyet Allah'tandır.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ...﴾
"BOŞAMA İKİ DEFADIR. BUNDAN SONRASI YA İYİLİKLE TUTMAK YA DA GÜZELLİKLE SALIVERMEKTİR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Boşama iki defadır..."***[832] buyurmaktadır. Bu ifade, ne kastedildiği konusunda ihtilaf edilen müteşâbih ifadelerden biridir.

Bu hususta İbn Abbâs'tan nakledilen rivayet şöyledir:

٢٠١٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَجَّاجِ، وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {الطَّلاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}، قَالَ: إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَتَيْنِ فَلْيَتَّقِ اللهَ فِي التَّطْلِيقَةِ الثَّالِثَةِ، فَإِمَّا يُمْسِكُهَا بِمَعْرُوفٍ فَيُحْسِنُ صُحْبَتَهَا، أَوْ يُسَرِّحُهَا بِإِحْسَانٍ وَلا يَظْلِمُهَا مِنْ حَقِّهَا شَيْئًا.

2018- ... Ali b. Ebî Talha'nın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, ***"Boşama iki defadır; bundan sonrası ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir"*** âyetine dair şöyle demiştir: "Bir adam, eşini iki defa boşayınca, artık üçüncü boşama konusunda Allah'tan korksun; ya eşini iyilikle tutup onunla iyi geçinsin veya onu güzellikle salıverip hiçbir hakkını çiğnemesin."[833]

***

832 Bakara 2/229.

833 Taberî, *Tefsîr,* II, 457.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bize göre bunun anlamı -yine de en doğrusunu Allah bilir- şudur: Kişi, eşini iki talâkla boşarken, boşaması gerektiği şekilde; Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında ve daha önceki ilgili yerde de arzettiğimiz üzere Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle emrettiği gibi her bir boşamayı, olması gerektiği zamanda ve aralıklı olarak yapmalıdır.

Öte yandan bu âyetin te'viline dair İkrime'den nakledilen rivayet ise şöyledir:

٢٠١٩ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}، قَالَ: إِذَا أَرَادَ الرَّجُلُ أَنْ يُطَلِّقَ امْرَأَتَهُ فَيُطَلِّقُهَا تَطْلِيقَتَيْنِ، فَإِنْ أَرَادَ أَنْ يُرَاجِعَهَا كَانَتْ لَهُ عَلَيْهَا الرَّجْعَةُ، وَإِنْ شَاءَ طَلَّقَهَا أُخْرَى فَلَمْ تَحِلَّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ.

2019- ... Simâk'ın rivayet ettiğine göre, İkrime, Allah *azze ve celle*'nin ***"Boşama iki defadır; bundan sonrası ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bir adam, eşini boşamak istediğinde onu iki defa boşasın. Eğer onu tekrar nikâhına döndürmek isterse, bunu yapma imkânı bulacaktır. Şayet eşini bir kez daha boşamak isterse, o takdirde eşi onun dışında bir kocayla evlenip (tekrar boşanmadıkça) ona helal olmaz."[834]

***

Kanaatimizce İkrime burada, -yine de en doğrusunu Allah bilir- âyetin açıkça anlaşılan ilk (zâhir) anlamını esas alarak yapılması emredilen boşamanın iki defa olduğunu belirtmiştir. Böylece bunları takip eden boşama, bu ikisine zıt nitelikte olacaktır. Çünkü eşini boşayan kişi, söz konusu iki boşamadan sonra eşini iyilikle tutabilir ve güzellikle salıverebilir. Ancak bu ikisinin zıddı sayılan boşama çeşidinden sonra bunlardan hiçbirini yapamaz. Zira bu iki boşamanın zıddı olan boşama, eşini, -başka bir kocayla evleninceye (ve ondan da tekrar boşananıncaya) kadar- kendisine haram kılan tek bir boşamadır.

Yine söz konusu iki boşamanın te'viline dair Mücâhid'den nakledilen bir rivayet de şöyledir:

---

834 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 652; Taberî, *Tefsîr*, II, 457.

٢٠٢٠ - حَدَّثَنَا أَبُو شُرَيْحٍ مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، وَابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَا: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، وَأُرَاهُ عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}، قَالَ: يُطَلِّقُ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ فِي غَيْرِ جِمَاعٍ طَاهِرًا، فَإِذَا حَاضَتْ ثُمَّ طَهُرَتْ فَقَدْ تَمَّ الْقُرْءُ، ثُمَّ يُطَلِّقُ الثَّانِيَةَ كَمَا يُطَلِّقُ الأُولَى إِنْ أَحَبَّ، فَإِذَا طَلَّقَ الثَّانِيَةَ ثُمَّ حَاضَتِ الْحَيْضَةَ الثَّانِيَةَ فَهَاتَانِ تَطْلِيقَتَانِ وَقُرْآنِ، ثُمَّ قَالَ اللهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ فِي الثَّالِثَةِ: {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}، فَيُطَلِّقُهَا فِي ذَلِكَ الْقُرْءِ كُلِّهِ إِنْ شَاءَ [حِينَ تَجْمَعُ عَلَيْهَا ثِيَابَهَا].

2020- … el-Firyâbî dedi ki: Verkâ'ın bize, İbn Ebî Necîh yoluyla -zannediyorum- Mücâhid'den aktardığına göre, Mücâhid, ***"Boşama iki defadır; bundan sonrası ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir"*** âyetiyle ilgili olarak şunları söylemiştir: "Adam eşini, temiz olduğu bir devrede ve onunla cinsel ilişkiye girmeksizin boşar. Kadın hayız görüp ardından temizlenince, kur' tamamlanmış olur. Daha sonra eğer isterse birincide olduğu gibi ikinci defa onu boşar. İkinci boşamadan sonra da kadın ikinci hayzını gördüğünde, artık bu, iki boşama ve iki kur' olmuş olur. Bundan sonra Allah *azze ve celle,* üçüncü boşamayla ilgili olarak ***'Bundan sonrası ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir'*** buyurmuştur. Dolayısıyla koca, eğer isterse, [eşinin hayız kıyafetlerini kuşandığı][835] o kur' döneminin tamamında eşini boşayabilir.[836]

***

Burada, üçüncü boşama ile ikincinin tek bir kur' döneminde birleştirilmesi söz konusudur. Bize göre Mücâhid'in bu görüşünün hiçbir değeri ve anlamı yoktur. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Abdullah b. Ömer'e, eşini boşadığı zaman nikâhına geri döndürmesini ve daha sonra da onu (mevcut hayzından) temizleninceye, ardından yine hayız olup tekrar temizleninceye kadar boşamamasını emretmiştir. Bu rivayette Allah Rasûlü, İbn Ömer'e, tek bir kur' döneminde iki talâkı birleştirme yasağı koymuş

835 Eserin yazma ve basılı nüshalarında köşeli parantezin olduğu bu kısım, bazı kelimeleri düştüğü için anlaşılamamaktadır. Biz bunu aynı rivayetin yer aldığı İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inden (VI, 653) ve Taberî'nin *Tefsîr*'inden (II, 457) tespit ederek metne yerleştirip tercümeye yansıttık. (Çeviren)

836 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 653; Taberî, *Tefsîr*, II, 457.

olmaktadır. Ayrıca Allah Rasûlü'nün bu yasağı, ilgili âyetin te'vilinin, İkrime ve Mücâhid'in te'vilinden farklı olduğunu göstermektedir. O da -yine de en doğrusunu Allah bilir- şudur:

Eşini boşamak isteyen kişi, ilk iki boşamanın her birini, içerisinde bir boşama işlemini gerçekleştirdiği temizlik döneminin haricindeki bir temizlik döneminde gerçekleştirmelidir. Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşü de budur.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوا مِمَّٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾
"KADINLARA VERDİKLERİNİZDEN (BOŞANMA ESNASINDA) BİR ŞEY ALMANIZ SİZE HELÂL OLMAZ... ALLAH'IN SINIRLARINI HAKKIYLA MUHAFAZA ETMELERİNDEN KUŞKUYA DÜŞERSENİZ, KADININ (ERKEĞE) FİDYE VERMESİNDE HER İKİ TARAF İÇİN DE SAKINCA YOKTUR" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın, Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa, bu durum müstesna. (Ey mü'minler!) Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur"***[837] buyurmaktadır. İlim adamları bu âyetin, eşler arasında gerçekleşen bir bedel karşılığı boşanma (hul') ile ilgili olduğuna dair icma etmişlerdir. Ancak yine de bu âyet, tam olarak ne kastedildiği konusunda ihtilaf edilen müteşâbihlerden biridir.

Mesela; bir grup ilim adamı şöyle diyordu: "Üzerinde sözleşmenin yapıldığı mal ile ilgili hul' işlemi, "sultan" (hükümdar/vali/yetkili) olmadan geçerli sayılmaz." Bu çerçevede rivayet edilenlerden biri de şudur:

---

837 Bakara 2/229.

٢٠٢١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، وَيُونُسُ، وَحُمَيْدٌ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّ زِيَادًا، قَالَ: مَنْ خَلَعَ امْرَأَتَهُ دُونَ السُّلْطَانِ فَقَدْ ذَهَبَ مَالُهُ، وَذَهَبَتِ امْرَأَتُهُ.

2021- ... el-Hasen'in rivayet ettiğine göre, Ziyâd şöyle dedi: "Sultanın izni olmadan eşine hul' yapan kimsenin malı da gitmiştir, eşi de."

٢٠٢٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: قُلْتُ لِقَتَادَةَ: عَمَّنْ أَخَذَ الْحَسَنُ قَوْلَهُ لَا يَكُونُ الْخُلْعُ دُونَ السُّلْطَانِ ؟ فَقَالَ: أَخَذَهُ عَنْ زِيَادٍ.

2022- ... Şu'be şöyle dedi: Katâde'ye "el-Hasen, 'Sultanın izni olmadan hul' işlemi geçerli olmaz' görüşünü kimden almıştır?" diye sordum. "Bunu Ziyâd'dan aldı" diye cevapladı.[838]

٢٠٢٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَتِيقٍ، أَنَّهُ سَمِعَ مُحَمَّدًا، يَقُولُ: كَانُوا يَقُولُونَ: لَا يَجُوزُ الْخُلْعُ إِلا عِنْدَ السُّلْطَانِ.

2023- ... Yahyâ b. Atîk, Muhammed'in şöyle dediğini işitmiştir: "(İlim adamları) 'Hul' işlemi ancak sultanın huzurunda olursa geçerlidir' diyorlardı."

***

İbn Cübeyr'den de şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

٢٠٢٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: لَا يَكُونُ الْخُلْعُ حَتَّى يَعِظَهَا، فَإِنِ اتَّعَظَتْ وَإِلا هَجَرَهَا، فَإِنِ اتَّعَظَتْ وَإِلا ضَرَبَهَا، فَإِنِ اتَّعَظَتْ وَإِلا ارْتَفَعَا إِلَى السُّلْطَانِ، فَبَعَثَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا، فَيَسْمَعُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِنْ صَاحِبِهِ مَا يَقُولُ، فَيَرْفَعُهُ إِلَى السُّلْطَانِ، فَإِنْ رَأَى أَنْ يُفَرِّقَ فَرَّقَ، وَإِنْ رَأَى أَنْ يَجْمَعَ بَيْنَهُمَا جَمَعَ، فَعِنْدَ ذَلِكَ يَكُونُ الْخُلْعُ.

838 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 495.

2024- … Eyyûb'un rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr dedi ki: "Kadına öğütte bulunmadıkça hul' işlemi yapılamaz. Eğer öğüt fayda verirse ne âlâ; aksi hâlde onu yatağında yalnız bırakır. (Bu yöntemle) düzelecek olursa sorun kalmaz; aksi takdirde ona (hafifçe) vurabilir. (Eğer bu vurma yöntemiyle) uslanırsa ne âlâ; aksi durumda meseleyi sultana taşırlar. O da erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem (tayin edip) gönderir. Bunların her biri, taraflardan birinin söylediklerini dinler ve onu sultana iletir. Eğer sultan, ayrılmalarını uygun görürse ayırır; birleştirilmelerinin uygun olacağını düşünürse de birleştirir. İşte o zaman hul' işlemi yapılır."[839]

***

Ancak ilim adamlarının çoğu, hul' işleminin sultan olmaksızın gerçekleşebileceği kanaatindedir. Bu konuda Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan da şöyle bir rivayet nakletmişlerdir:

٢٠٢٥ - حَدَّثَنَا ابْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَنْبَأَنِي الْحَكَمُ، قَالَ: سَمِعْتُ خَيْثَمَةَ بْنَ أَبِي سَبْرَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شِهَابٍ الْخَوْلانِيِّ، أَنَّهُ كَانَ قَاعِدًا عِنْدَ بِشْرِ بْنِ مَرْوَانَ، فَأَتَتْهُ امْرَأَةٌ وَرَجُلٌ فِي الْخُلْعِ، فَأَبَى أَنْ يُجِيزَهُ، فقَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ شِهَابٍ: إِنِّي شَهِدْتُ عُمَرَ وَجَاءَتْهُ [امْرَأَةٌ اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا بِأَلْفِ دِرْهَمٍ فَأَجَازَ ذَلِكَ]، فقَالَ: إِنَّمَا طَلَّقْتِ بِمَالِكِ.

2025- … Hayseme b. Ebî Sebre'nin rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Şihâb el-Havlânî, Bişr b. Mervân'ın yanında oturduğu bir sırada, bir kadınla bir erkek hul' davasıyla (Bişr'in) yanına geldiler. Bişr, yaptıkları hul' işlemine cevaz vermeyince[840] Abdullah b. Şihâb şöyle dedi: Ben şuna bizzat tanık oldum: Ömer *radıyallahu anh*'ın yanına [hul' yapıp bin dirhem karşılığında

839 Farklı lafızlarla bk. Taberî, *Tefsîr*, II, 463.

840 Eserin yazma nüshasında bu "cevaz" kelimesinin karşılığı olan "en yücîzehû" ifadesi, muhtemelen noktasız olduğu için basılı nüshaya yanlışlıkla "haber vermek" anlamına gelen "en yuhbirahû" şeklinde geçmiştir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 496. (Çeviren)

kocasından boşanmış olan bir kadın] geldiğinde [Ömer bu işlemi onayladı][841] ve "Sen, kendi malınla boşanmışsın" dedi.[842]

***

Bu konuda Osman *radıyallahu anh*'dan da bir rivayet nakletmişlerdir. Şöyle ki:

٢٠٢٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا وَهْبٌ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جُمْهَانَ مَوْلَى الأَسْلَمِيِّينَ، عَنْ أُمِّ بَكْرَةَ الأَسْلَمِيَّةِ، أَنَّهَا اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا عَبْدِ اللهِ بْنِ أُسَيْدٍ، ثُمَّ أَتَيَا عُثْمَانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فِي ذَلِكَ، فَقَالَ: هِيَ تَطْلِيقَةٌ إِلا أَنْ تَكُونَ سَمَّيْتَ شَيْئًا فَهُوَ مَا سَمَّيْتَ.

2026- ... Ümmü Bekre el-Eslemiyye, kocası Abdullah b. Üseyd'den bedel karşılığında boşanmıştı. Daha sonra bu meseleyle ilgili olarak Osman *radıyallahu anh*'ın yanına geldiler. Osman da "O sadece bir boşamadır" dedikten sonra (kocaya hitaben) şöyle devam etti: "Ancak sen bir (talâk) sayısı söylemişsen, o zaman senin söylediğin sayı geçerlidir."[843]

٢٠٢٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، وَعُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ ابْنَةَ مُعَوِّذِ بْنِ عَفْرَاءَ اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا، وَكَانَتْ كَرِهَتْ مِنْهُ الشَّرَابَ، فَاخْتَلَعَتْ مِنْهُ دُونَ عُثْمَانَ، فَأَجَازَ ذَلِكَ عُثْمَانُ، وَقَالَ لَهَا: انْتَقِلِي، وَلا نَفَقَةَ لَكِ.

841 Köşeli parantez içindeki kısımlar, eserin yazma nüshasında düşmüş gözükmektedir. Hatta müstensihin ilave notta bulunacağını gösteren işarete rağmen, nüshanın kenarlarında herhangi bir nota rastlamadık. Rivayetin sened ve metin olarak harfiyen aynısı olabilecek bir rivayeti de mevcut kaynaklarımızda tespit edemedik. Ancak buraya gelebilecek en uygun ibarenin Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde (VI, 494) yer aldığını gördük. Bu sebeple biz de onu alıp metne yerleştirdik. (Çeviren)

842 Benzer lafızlarla gelen rivayetler için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 494; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 377; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 496; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 316.

843 Şâfiî, *Müsned*, s. 267; Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 483 (Bu kaynakta, Hz. Osman'a gelen eşlerin hul' işlemi yaptıktan sonra pişman oldukları belirtilmektedir); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 382.

2027- … Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Muavviz b. Afrâ'ın kızı (Rubeyyi'),[844] kocasından hul' yoluyla boşanmıştı. Çünkü içki içmesinden rahatsızdı. Osman *radıyallahu anh*'ın haberi olmadan hul' işlemi yaptı, Osman *radıyallahu anh* da bunu onayladı ve ona şöyle dedi: "(Bulunduğun evden) başka yere taşın. Nafaka hakkın da yok."[845]

٢٠٢٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ رُبَيِّعَ ابْنَةَ مُعَاذٍ جَاءَتْ هِيَ وَعَمُّهَا إِلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، فَأَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا فِي زَمَنِ عُثْمَانَ، فَبَلَغَ ذَلِكَ عُثْمَانَ فَلَمْ يُنْكِرْهُ، فقَالَ عَبْدُ اللهِ: عِدَّتُهَا عِدَّةُ مُطَلَّقَةٍ.

2028- … Mâlik'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre Muavviz'in[846] kızı Rubeyyi', amcasıyla birlikte Abdullah b. Ömer'e gelip Osman *radıyallahu anh* döneminde kocasından hul' yoluyla boşandığını, meselenin Osman *radıyallahu anh*'a intikal ettiğini ve onun da buna karşı çıkmadığını haber verdi.

Abdullah dedi ki: "Onun iddeti, (normal) boşanmış bir kadının iddetidir."[847]

***

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de konuyu inceledik ve şunu tespit ettik:

Allah *celle senâüh*, kocalara hitaben ***"Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz"*** buyurduktan sonra ***"Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa, bu durum müstesna. (Ey mü'minler!) Siz de karı***

844 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "Muavviz" ismi, "Muâz" olarak geçmektedir. Kızın ismi Rubeyyi' olup Muavviz b. Afrâ'ın kızı olarak bilinmektedir. Muâz b. Afrâ ise rivayetlerde geçtiğine göre kızın amcasıdır. Rivayetin yer aldığı diğer kaynaklarda Muâz'ın, yeğeni Rubeyyi'i bir adamla evlendirdiği ifade edilmekte, daha sonra adamın içki içmesi veya Rubeyyi'e karşı nafakada cimrilik etmesi gibi sebeplerle hul' yoluyla boşandıklarından ve durumun Muâz tarafından Hz.Osman'a intikal ettirildiğinden, onun da bunu onayladığından söz edilmektedir (bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 504, 506; İbn Ebi Şeybe, *Musannef,* VI, 496; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne,* thk. F. M. Şeltût, Cidde 1399, III, 967). Görünen o ki müstensih, Rubeyyi'in babası Mu'avviz ile amcası Muâz'ı, belki de aynı rivayetlerde geçmiş olmaları sebebiyle karıştırmıştır. (Çeviren)

845 Bir önceki dipnotta geçen kaynaklara bk.

846 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yine Muâz olarak kaydedilmiştir. Bununla ilgili açıklamayı bir önceki rivayetin ilgili yerinde yapmıştık. (Çeviren)

847 Mâlik, Talâk 33; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 315-316.

ile kocanın, Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur" buyurarak kocaların yanı sıra kadınları da bu çerçeveye dâhil etmiştir. Böylece kadınların fidye vermesine, kocaların da bunu kabul etmesine hükmetmiştir. Bu noktada sultanın, varlığını kaçınılmaz kılan bir fonksiyonu yoktur. Ayrıca mesele, kocanın, kadından fidye olarak alacağı bir mal meselesidir. Eğer bunu (doğrudan) sultana taşımış olsalardı, sultan onları bu hususta onaylamayacak; her ikisinin gönlünün razı olacağı bir fidye miktarı belirleyip kocanın da ayrılmayı kabul etmesini sağlayacaktı. Buna kıyasen, karı-kocanın, bu meseleyi sultanın huzuruna taşıyabilecekleri gibi ondan bağımsız bir şekilde halledebilecekleri sonucu çıkmaktadır.

Yine ilim adamları, içerisinde "talâk"tan sözedilmeyen hul' işlemi hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları -daha önce de aktardığımız üzere- "O, tek bir talâk sayılır" derken, bazıları da "O, talâksız bir fesih sayılır" demişlerdir. Bu görüş aynı zamanda İbn Abbâs'tan da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

٢٠٢٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ طَاوُسٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ جَمَعَ بَيْنَ رَجُلٍ وَامْرَأَتِهِ بَعْدَ تَطْلِيقَتَيْنِ وَخُلْعٍ.

2029- … Leys'in Tâvus'tan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, bir adamla bir kadının iki talâk ve bir hul' işleminden sonra bile aralarını birleştirmiştir (evliliklerinin devamına karar vermiştir).[848]

***

Bu hadisin dışında yine İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Allah *celle senâüh,* iki talâk arasında hul' işleminden söz etmiştir. İbn Abbâs burada, ***"Boşama iki defadır…"***[849] âyetiyle ***"Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz"***[850] âyeti arasını kastetmektedir.[851]

---

848 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 383.

849 Bakara 2/229.

850 Bakara 2/230.

851 Rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 487. Allah Teâlâ, Bakara sûresinin 229. âyetindeki ***"Boşama iki defadır"*** beyanından itibaren 230. âyetteki ***"Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa"*** beyanına kadar şöyle buyurmaktadır: ***"… Bundan sonrası ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik***

İlim adamları bu konuda da ihtilaf ettikleri için biz de meseleyi incelediğimizde şunu gördük: Hul' işlemi eşler arasında bahsettiğimiz şekilde gerçekleşir ve eğer içinde "boşama"dan söz edilmişse "boşama" sayılır. Çünkü nikâh ortadan kalkmış olmaktadır. Nikâhın eşler tarafından kaldırılması ise ancak iki yolla olabilir:

1. Ya kocaların, eşlerini doğrudan boşamaları,

2. Ya da nikâhı ortadan kaldıracak nitelikte kendilerinin icat ettikleri birtakım yeni tutumlar şeklinde gerçekleşir.

İcat ettikleri yeni tutumlar arasında, "talâk" olarak isimlendirilmese de ilim adamlarının ittifakıyla eşlerin boşanmalarını gerektiren "haliyye"[852] ve "berîe"[853] gibi birtakım kinayeli (talâk) lafızları da yer almaktadır. Eğer bu lafızlarla "talâk" kastediliyorsa, fiilen "talâk" gerçekleşmiştir; "talâk" kastedilmemişse de geçersiz ve hükümsüzdür. Aynı şekilde hul' işlemiyle de "talâk" kastedilmişse, ittifakla "talâk" gerçekleşmiş sayılır; ancak "talâk" kastedilmemişse yine de işlevi devam eder, hükmü kalkmaz. Nitekim bir grup ilim adamı "Bu, bir bâin talâk sayılır" derken, diğer bir grup da "Talaksız bir fesih işlemidir" demiştir.

Hul' işleminin her halükarda geçerli sayıldığı sabit olduğuna göre, bu işlemin, mal karşılığında yapılan bir talâk-ı sarîh[854] konumunda olduğu, dolayısıyla daha önce bu konu içerisinde zikrettiğimiz ve ilgili işlemi "talâk" olarak görenlerin dedikleri gibi bir "talâk" sayılması hususu da sabit olmaktadır.

Öte yandan bir grup ilim adamı, hul' işleminde kocasına karşı beklemesi gereken iddet süresinin bir "hayız dönemi" olduğu görüşünü tercih etmiştir. Bunlar, bunu Osman *radıyallahu anh*'dan rivayet etmişlerdir:

haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna. (Ey mü'minler!) Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur." (Çeviren)

852 Haliyye: Aslında başıboş bırakılmış deve için kullanılan bu kavram, kinayeli talak sözcüklerinden biridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 137. (Çeviren)

853 Berîe: Bir şeyden uzak ve arınmış olmak anlamındaki "berâe" fiilinden türemiş olan bu kelime, "kocadan uzak kalan/ayrılan kadın" için kullanılmaktadır. Bk. Nevevî, *Tahrîr elfâzi't-Tenbîh*, s. 263. (Çeviren)

854 Talâk-ı sarîh: Sarih (gayet açık) lafızlardan biriyle yapılan talaktır. Bunun gerçekleşmesi niyete muhtaç değildir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 43. (Çeviren)

٢٠٣٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ عُثْمَانَ، قَالَ: الْمُخْتَلِعَةُ تَعْتَدُّ حَيْضَةً وَاحِدَةً.

2030- ... Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Osman *radıyallahu anh* dedi ki: "Hul' yaparak boşanan kadın, tek bir hayız dönemi iddet bekler."[855]

***

Ancak biz Osman *radıyallahu anh*'dan bu görüşe aykırı bir rivayet de nakletmiştik. Bu noktada hul' ile boşanan kadının iddet beklemesi gerektiğinden ve hul' işlemi dışındaki iddet sürelerinin Allah *azze ve celle*'nin buyurduğu gibi üç kur' olup bundan daha az olamayacağını gördüğümüz için, hul' sonrasındaki iddet süresinin de aynı şekilde olması gerekir. Üstelik biz, iddet süresi olarak "hayzın" sadece istibrâda[856] vacip olduğunu; ancak buna rağmen bu hayız döneminin, istibrâ durumundaki kadının nikâh akdi yapmasına engel olmadığını görmekteyiz.

Dikkat edersen bir adamın, bir cariye satın alacak olsa rahminde çocuk olup olmadığını anlaması için bir süre beklemesi (istibrâ) gerekir. Ancak bu durum, o cariyenin evlendirilmesine engel değildir. Dolayısıyla hul' ile boşanan kadının, sözünü ettiğimiz şekilde yapmakla yükümlü olduğu şey, onun evlenmesine engel olduğuna göre, bunun bir "iddet" olduğu kesinlik kazanmaktadır. Bir iddet olduğu sabit olunca da bunun hükmü, üzerinde ittifak edilen diğer iddetlerin hükmü gibi olacaktır. Bu meseleye dair yaptığımız açıklamaların tamamı, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşlerinden ibarettir.

Aynı şekilde Allah *azze ve celle*'nin ***"... Kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur"***[857] sözünde de ihtilaf edilmiştir. Bir grup "Bu konuda belirli bir vakit olmadığı gibi belirli bir miktar da yoktur. Aslolan, karı-kocanın üzerinde anlaştıkları şeydir" demiştir.

---

855 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 494.

856 İstibrâ: Bir cariyenin, rahminde çocuk olup olmadığını anlaması için bir süre beklemesi, kendisini satın alan efendisi ile cinsel ilişkiye girmemesidir. Fâsid akid ile cinsel ilişkide bulunulan kadının da istibrâda bulunması gerekir. Diğer hâllerde iddet bekler. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 207. (Çeviren)

857 Bakara 2/229.

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Bu (fidye), karı-kocanın kendi aralarında anlaştıkları şey ile kocanın, karısına vermiş olduğu mehir miktarı arasında kalan miktardır." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih eden âlimlerdendir. Buna delil olarak da âyetin başında ***"Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz"*** ifadesiyle yasaklanan şeyin, kocanın, karısına verdiği (mehir) olduğunu; ancak daha sonra ***"Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten"*** korkmaları hâlinde bu yasağın kaldırıldığını öne sürmüş ve "Allah *azze ve celle,* âyetin başında koyduğu yasağı, sonunda kaldırmıştır" demişlerdir.

Diğerleri ise ***"Kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur"*** ifadesinin zâhir (açıkça anlaşılan ilk) anlamına göre hareket etmeyi tercih etmişlerdir.

Bu konuda Allah'ın muradının ne olduğunu ise en iyi yine kendisi bilir.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿... فَإنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يَتَرَاجَعَا اِنْ ظَنَّا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ...﴾

"... EĞER BU KİŞİ DE ONU BOŞARSA, (HER İKİ TARAFIN) ALLAH'IN SINIRLARINI MUHAFAZA EDECEKLERİNE İNANDIKLARI TAKDİRDE, YENİDEN EVLENMELERİNDE SAKINCA YOKTUR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* ***"... Eğer bu kişi de onu boşarsa, (her iki tarafın) Allah'ın sınırlarını muhafaza edeceklerine inandıkları takdirde, yeniden evlenmelerinde sakınca yoktur..."***[858] buyurmaktadır. Bu ibare, ne kastedildiği konusunda ittifak edilmiş muhkem ibarelerden biridir. Burada kastedilenler "zevceler"dir. Eğer ikinci adam, kadını -onunla gerdeğe girdikten sonra- boşar; kadın da iddetinin bitmesinin ardından birinci koca ile birlikte yeniden evlenmeye karar verirlerse, Allah'ın sınırlarını muhafaza edeceklerine inandıkları takdirde, bunu yapmalarında bir sakınca yoktur. Nitekim bu hususta Ali *radıyallahu anh*'dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

٢٠٣١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ أَعْيَنَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ نُمَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ مُنْذِرٍ الثَّوْرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: مَا أَشْكَلَ عَلَيَّ شَيْءٌ مَا أَشْكَلَ عَلَيَّ هَذِهِ الآيَةُ فِي كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا}، فَمَا زِلْتُ أَدْرُسُ كِتَابَ اللهِ حَتَّى فَهِمْتُ، فَعَرَفْتُ أَنَّهُ الرَّجُلُ الآخَرُ إِذَا طَلَّقَهَا إِنْ شَاءَ.

---

858 Bakara 2/230.

2031- ... Muhammed b. Ali'nin rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: Allah *azze ve celle*'nin, ***"... Eğer bu kişi de onu boşarsa... yeniden evlenmelerinde bir sakınca yoktur"***[859] âyeti kadar hakkında kararsız kaldığım başka hiçbir âyet olmamıştı. Bu sebeple ben de Allah'ın Kitabı'm yoğun bir şekilde mütalaa etmeye koyuldum ve nihayetinde burada bahsedilen kişinin, "diğer adam (koca)" olduğunu ve "kadını boşamak istemesi" durumundan bahsedildiğini anladım.

***

Talâk (Boşama/Boşanma) Bölümü'nün sonu.

859 Bakara 2/230.

MÜKÂTEBE BÖLÜMÜ

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا...﴾

"ELLERİNİZİN ALTINDA BULUNANLARDAN (KÖLELER VE CARİYELERDEN) MÜKÂTEBE YAPMAK İSTEYENLERLE, EĞER KENDİLERİNDE BİR HAYIR (KABİLİYET VE GÜVENİLİRLİK) GÖRÜYORSANIZ, HEMEN MÜKÂTEBE[860] YAPIN" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* şöyle buyurmaktadır: ***"Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın."***[861]

Allah *azze ve celle*'nin bu âyette zikretmiş olduğu "kitâb/kitâbet"in ne olduğu meselesi, ne bu âyette ne de Kur'ân'ın başka âyetlerinde açıklanmış; ancak sünnette beyan edilmiştir. O da bir adamın, belirli bir mal karşılığında kölesiyle bir kitabet akdi yapmasıdır. İhtilaf durumunda köle, bu mükâtebe akdi gereğince özgürlüğüne kavuşur. Biz bunu, Allah'ın izniyle bu konunun ilerleyen kısmında ele alacağız.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız"*** kavlindeki "hayır"dan ne kastedildiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu konuda ilk dönem (mütekaddimin) âlimlerinin birçoğundan görüş nakledilmiştir. Allah izin verirse şimdi biz bu bölümde bu görüşleri ele alacağız.

Bu hususta mütekaddimînden rivayet edilen görüşlerin bir kısmı şöyledir:

---

860 Mükâtebe: Kitâbet akdi olarak bilinen ve efendi ile kölesi arasında bir bedel karşılığında özgürlük elde etme üzerine kurulu olan bir akittir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 249. (Çeviren)

861 Nûr 24/33.

٢٠٣٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، {فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا}، قَالَ: صِدْقًا وَوَفَاءً.

2032- … Mugîre'nin rivayet ettiğine göre, İbrahim, ***"Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız"*** ifadesindeki "hayır"la ilgili olarak "Doğruluk ve vefakârlık" yorumunu yapmıştır.[862]

٢٠٣٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: دِينًا.

2033- … Yunus'un rivayet ettiğine göre, el-Hasen de (ilgili lafız hakkında) "Dindarlık" demiştir.[863]

٢٠٣٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، {فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا}، قَالَ: دِينًا وَأَمَانَةً.

2033- … Yine Yunus'un rivayet ettiğine göre, el-Hasen (söz konusu lafızla ilgili olarak) "Dindarlık ve güvenilirlik" açıklamasını yapmıştır.[864]

٢٠٣٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ {فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا}، قَالَ: إِنْ عَلِمْتُمْ لَهُمْ مَالًا.

2035- … el-Hakem'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız"*** ibaresine dair "Eğer ellerinde bir mal varlığı olduğunu biliyorsanız" demiştir.[865]

٢٠٣٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ عَطَاءٍ، {إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا}، قَالَ: مَالًا.

2036- … Şu'be'nin Mansûr'dan rivayet ettiğine göre, Atâ ***"Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız"*** ifadesindeki "hayır" lafzıyla ilgili olarak "Malvarlığı" demiştir.[866]

862 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 371; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 689.

863 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 688.

864 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 371; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 688.

865 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 370; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 689.

866 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 689.

٢٠٣٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ، {إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا}، قَالَ: إِنْ أَقَامُوا الصَّلاةَ.

2037- ... Muhammed b. Sîrîn'in rivayet ettiğine göre, Abîde es-Selmânî, ***"Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız"*** ifadesine dair "Eğer namazı kılarlarsa" demiştir.[867]

٢٠٣٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنْ سَالِمٍ الأَفْطَسِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِهِ: {إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا}، قَالَ: إِنْ عَلِمْتُمْ أَنَّهُمْ يُرِيدُونَ بِذَلِكَ الْخَيْرَ.

2038- ... Sâlim el-Eftas'ın rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr, ***"Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız"*** âyetiyle ilgili olarak "Bununla (mükâtebe akdi yapmakla) hayır murad ettiklerini görüyorsanız" yorumunu yapmıştır.

***

Bu âyette zikredilen "hayır" lafzının te'viline dair İbrahim ve el-Hasen'den rivayet ettiğimiz görüşlerin manası, kanaatimizce -yine de en doğrusunu Allah bilir- şudur: Eğer dindarlık, doğruluk ve vefakârlık gibi vasıfları haiz, kendileriyle yaptığınız kitâbet akdinin gereğini yerine getirebilecek ve bu konuda size karşı dürüst davranmaları gerektiğinin bilincine varmış kimseler olduklarını görüyorsanız; diğer bir ifadeyle insanlarla olan ilişkilerinde doğruluğu ve alacaklısına karşı verdiği sözü tutarak dürüst davranmayı prensip edinmiş biriyse, o zaman onunla hemen mükâtebe yapın.

Âyetteki "hayır" lafzının bu şekilde te'vil edilmesi, "onunla hemen mükâtebe yapın" emrinin de İbrahim ve el-Hasen'in bakış açısına göre "îcâb (vacip, yükümlü kılma)" değil, "irşâd"[868] amaçlı olduğunu göstermektedir.

---

867 Abdurrezzâk, *Musannef*, VIII, 371; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 688.

868 İrşâd, insanların dünyevî hayrına olan bir şeyi öğretme anlamında, yapılması üstün ve övgüye değer olmakla birlikte terki hakkında yasak bulunmayan ve dinde devamlı tarzda takip edilmiş olmayan "mendup" kategorisindeki fiiller için kullanılır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 204, 288. (Çeviren)

Bu noktada "hayır" lafzının te'viline dair Abîde'den rivayet etmiş olduğumuz "namaz kılma" yorumuna gelince; eğer bununla "namaz kılanların, Allah *azze ve celle*'nin kendilerine emrettiği doğrultuda tutum ve ilişkilerindeki dürüstlük ve sözüne sadakat gibi yerine getirmekle yükümlü oldukları hasletleri" kastediyorsa, o zaman İbrahim ve el-Hasen'in görüşleriyle aynı manaya gelmiş olacaktır. Ancak bununla "özellikle farz namazları kılmayı" kastediyorsa, kanaatimizce bunun manası yoktur. Çünkü bu âyette, namaz ehli olmayan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere mensup kimselerle mükâtebe akdi yapılması engellenmediği gibi Müslümanlardan hiç kimseye böyle bir şey yasaklanmamış ve mekruh sayılmamıştır.

Öte yandan Mücâhid ve Atâ'dan rivayet ettiğimiz ve "hayrı" "mal" olarak yorumladıkları görüşe gelince; bize göre bu görüş de imkânsızdır. Çünkü kölenin bizatihi kendisi, efendisinin malıdır; onun ayrıca malı nasıl olsun ki?

Saîd'den rivayet ettiğimiz "hayrı murad etme" şeklindeki te'vil ise el-Hasen ve İbrahim'den rivayet ettiğimiz te'ville aynı manaya gelmektedir. Çünkü doğruluk ve vefakarlık "hayır"dan sayılır. Kaldı ki burada sözünü ettiğimiz mükâtebe akdi, insanlara, -sahibi oldukları kölelerde bir "hayır" görmüş olsalar ve köleler de kendileriyle mükâtebe akdi yapmayı isteler bile,- vacip kılınmış bir mesele değildir. Zira eğer kölelerin talebi üzerine, sahiplerinin kitabet akdini yapmaları vacip olacaksa, sahiplerinin talebi üzerine de kölelerin bu akdi yapmaları vacip olacaktır. Çünkü alım-satım gibi temlîke[869] dayalı ahkâmın tamamında, mülkiyeti devreden kimsenin (mümellik) hükmü ile mülkiyeti devralan (mümellek) kimsenin hükümleri birbirinin aynıdır.

Ayrıca ilim adamları, kölesiyle peşin mal karşılığında kitâbet akdi yapan kimse hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Bir grup ilim ehli "Bu şekilde mükâtebe yapmak caizdir" demiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih edenlerdendir. Nitekim Süleyman bize, babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan bu görüşü nakletmiş ve aralarındaki herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir.

Diğer bir grup ilim adamı ise "Mükâtebe peşin değil, ancak veresiye/taksitli mal karşılığında caiz olabilir" demiştir. Bu görüşü benimseyenlerden biri de Şâfiî'dir. Ayrıca bu görüş sahipleri, söz konusu mükâtebenin peşin mal

869 Temlîk: Mülkiyeti başkasına devretme. Bir malı, o maldaki kendi mülkiyet hakkını düşürerek, hibe, ferağ, teberru' vb. suretlerle bedelli veya bedelsiz olarak başkası üzerine devir ve tesis etmek anlamına gelmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 453. (Çeviren)

ve tek taksitle ödenmesinin caiz olmayıp mutlaka iki ve daha fazla takside bölünmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

İlim ehli bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de konuyu incelediğimizde şunu tespit ettik: Alım-satımlar, peşin bedeller karşılığında olabileceği gibi veresiye/taksitli bedeller karşılığında da yapılabilir. Nikâh ve hul' işlemlerinde de durum böyledir. Bu noktada selem[870] dışında veresiye yapıldığı zaman ittifakla caiz sayılan bir işleme rastlamış değiliz. Şâfiî haricindeki âlimlerin tamamı, selemde peşin (para/malın) caiz olmayacağı konusunda icma etmiştir. Şâfiî ise peşin caiz olacağı kanaatindeydi.

Dolayısıyla zikrettiğimiz bu meseledeki mükâtebenin hükmü, "mükâteb kölenin kendi kazancını belli bir bedel karşılığında (efendisine) temlîk etmesi" olduğuna göre, bu hüküm, alım-satımların hükmüne daha çok benzemektedir. Alım-satım akitlerinde peşin ve veresiye fiyat (semen)[871] caiz olduğuna göre, mükâtebe akitlerinin de peşin ve veresiye mal karşılığında yapılması caizdir. Bize göre bu meseleyle ilgili kıyasın gereği budur. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

İlim adamları ayrıca usulüne uygun şekilde yapılan mükâtebe akdinin gereği olarak mükâteb kölenin ne zaman özgürlüğüne kavuşacağı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Salt olarak mükâtebe akdinin yapılmasıyla birlikte özgürlüğüne kavuşur, mevcut sözleşmedeki (bedel) ise onun bir borcu sayılır" demiştir. Bize göre böyle bir görüş fâsiddir; şer'î ölçülere aykırıdır. Üstelik bu görüşün öncüsü sayılabilecek bir imam da görememekteyiz. Sadece bazı ilim adamları, bunu senedsiz bir şekilde İbn Abbâs'tan nakletmektedirler. Kanaatimizce böyle bir şeyin İbn Abbâs'tan gelmesi doğru değildir. Hatta biz, inşallah ileride de zikredeceğimiz üzere, kendisi kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen, bunun tam aksi yönde bir

---

870 Selem: Para peşin mal veresiye. Veresiyeyi peşine satmaktır yani peşin para veya peşin verilen başka bir mal ile veresiye bir mal satmaktır. Selem'e "selef" de denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 42. (Çeviren)

871 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "peşin ve veresiye yeminler!" gibi tuhaf bir anlama gelen ve alım-satım sözleşmeleriyle ilgisi olmayan "eymân-ı âcile ve eymân-ı âcile" terkipleri kullanılmıştır. Ancak ibareyi dikkatlice okuduğumuzda bunun, fiyat/ücret anlamına gelen "semen" kelimesinin, çoğul kalıbı "esmân"dan bozularak "eymân" hâline getirildiğini görmekteyiz. Muhtemelen müstensihin dikkatsizliğinden kaynaklanan bu yazım hatasının, basılı nüshada muhakkik tarafından tekrarlanmaması beklenirdi. (Çeviren)

rivayet de tespit ettik. Ayrıca bu görüşü geçersiz kılacak nitelikte İbn Abbâs dışındaki sahâbîler kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen bir hadis de şöyledir:

٢٠٣٩ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ نَبْهَانَ مَوْلَى أُمِّ سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا كَانَ لِإِحْدَاكُنَّ مُكَاتَبٌ، وَكَانَ عِنْدَهُ مَا يُؤَدِّي، فَلْتَحْتَجِبْ مِنْهُ قَالَ سُفْيَانُ: سَمِعْتُهُ مِنَ الزُّهْرِيِّ، وَثَبَّتَنِيهِ مَعْمَرٌ.

2039- el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > Süfyân > ez-Zührî > Ümmü Seleme'nin azadlı kölesi Nebhân yoluyla rivayet ettiğine göre, Ümmü Seleme dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (hanımlarına hitaben) şöyle buyurdu: ***"Birinizin mükâteb kölesi varsa ve bu kölenin elinde de (bedelini) ödeyecek miktarda malı mevcutsa, artık onun karşısında örtü kullansın."***

Süfyân dedi ki: "Ben bunu ez-Zührî'den bizzat işittim; Ma'mer de beni bu hususta destekleyip onayladı."[872]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konuda nakletmiş olduğumuz bu hadisinde, ödeme gücü bulunan mükâteb kölenin, hanımefendisinin yanına girip çıkması, onun yüzüne bakması ve bunların kendisine mübah kılınması açısından hükmünün, ödeme gücü olmayan mükâteb kölenin hükmünden farklı olduğunu gösteren bir delil bulunmaktadır. Ödeme gücü olmaması durumunda köle, ödemeyi yaptıktan sonraki hâlinden tamamen farklı bir hükme tabidir. Zira ödemeyi yaptıktan sonra artık özgür biri olur ve mü'minlerin anneleri sayılan hanımefendilerinin yüzüne bakması caiz olmaz. Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in getirmiş olduğu yasak, mükâteb kölenin ödeme yapamaması durumunda, hanımefendisinin yüzüne bakabilme konusundaki mevcut hüküm üzere devam etmeyi mümkün kılmakta ve hanımefendinin, köleye bu konuda tanınmış olan mübahlığı engellemesine müsaade etmemektedir.

---

872 Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 416 (Rivayetin sonundaki Süfyân'ın notu, sadece bu kaynakta geçmektedir); Ebû Dâvûd, Itk 1; Tirmizî, Buyû 35; İbn Mâce, Itk 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 289; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* IV, 331.

Buraya kadar anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur:

Mükâteb köle, salt mükâtebe akdinin yapılmasıyla özgürlüğüne kavuşamaz; ancak ikinci aşamada bir durumun[873] gelişmesiyle özgür olabilir.

Daha önce İbn Abbâs'tan naklettiğimiz görüşe ve buna aykırı olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hadise gelince; ilgili hadis şöyledir:

٢٠٤٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: يُودَى الْمُكَاتَبُ بِحِصَّةِ مَا أَدَّى، دِيَةَ حُرٍّ، وَمَا بَقِيَ عَلَيْهِ، دِيَةَ الْعَبْدِ.

2040- Ali b. Şeybe'nin bize, Yezîd b. Harun > Hammâd b. Seleme > Eyyûb >İkrime > İbn Abbâs isnadıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Mükâteb kölenin (öldürülmesi durumunda vârislerine) ödenecek olan diyet miktarı, kendisinin (özgürlüğüne kavuşmak için) ödemiş olduğu oranda hür diyeti; geri kalan kısmı ise (efendisine) köle diyeti olarak ödenir."***[874]

***

Burada mükâteb kölenin herhangi bir oranda özgürlüğünü elde edebilmesi için mutlaka mükâtebe akdinden sonra yeni bir durumun gelişmesi gerektiğini gösteren bir delil vardır. Ancak Hammâd b. Zeyd, bu hadisi Eyyûb > İkrime yoluyla aktarırken İbn Abbâs'ı zikretmemektedir. Şöyle ki:

873 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "daha sonra yaşayacağı/başına gelecek bir durum" anlamına gelen "hâlin ye'tîhî" ifadesi kullanılmaktadır. Ancak biz bundan tam olarak ne kastedildiğini anlayabilmek için Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında aynı konuyu araştırdığımızda, "hâlin sâniyetin" gibi bir ifadeye rastladık ve *Ahkâmu'l-Kur'ân*'daki "ye'tihî" lafzının, "sâniyetin" lafzının bozulmuş şekli olduğunu tespit ettik. Zira ehlince malum olduğu üzere iki kelime arasında yazım şekli itibariyle nokta farkları dışında bir fark bulunmamaktadır. Ayrıca Tahâvî o eserinde bu "ikinci aşama olarak gelişen durumun" ne olduğuyla ilgili görüş farklılıklarına da değinmekte; kimi âlimlerin bunu "mükâtebe bedelinin tamamını ödeme," kimilerinin "bir kısmını ödeme," kimilerinin de "ödediği oranda özgürlüğüne kavuşma" şeklinde yorumladıklarını ifade etmektedir. Bk. *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 110. (Çeviren)

874 Ebû Dâvûd, Diyât 20; Tirmizî, Buyû 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 369; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 110.

٢٠٤١ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: يُودَى الْمُكَاتَبُ بِحِصَّةِ مَا أَدَّى بِهِ حُرٌّ، وَمَا بَقِيَ دِيَةَ عَبْدٍ.

2041- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Yahyâ b. Bükeyr > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > İkrime yoluyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Mükâteb kölenin (öldürülmesi durumunda vârislerine) ödenecek olan diyet miktarı, kendisinin (özgürlüğüne kavuşmak için) ödemiş olduğu oranda hür diyeti; geri kalan kısmı ise (efendisine) köle diyeti olarak ödenir."***[875]

***

Buna göre Hammâd b. Seleme ve Hammâd b. Zeyd, bu hadisin isnadında ihtilaf etmiş olmaktadırlar. Ayrıca bu hadisi Yahyâ b. Ebî Kesîr de İkrime > İbn Abbâs kanalıyla rivayet etmektedir. Şöyle ki:

٢٠٤٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ الصَّوَّافُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يُودَى الْمُكَاتَبُ بِقَدْرِ مَا أَدَّى دِيَةَ حُرٍّ، وَبِقَدْرِ مَا بَقِيَ دِيَةَ الْعَبْدِ.

2042- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî, Haccâc es-Savvâf > Yahyâ b. Ebî Kesîr > İkrime isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Mükâteb kölenin (öldürülmesi durumunda vârislerine) ödenecek olan diyet miktarı, kendisinin (özgürlüğüne kavuşmak için) ödemiş olduğu oranda hür diyeti; geri kalan oranı ise (efendisine) köle diyeti olarak ödenir."***[876]

٢٠٤٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَضَى

875 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 110.

876 Tirmizî, Buyû 35; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 111.

رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مُكَاتَبٍ قُتِلَ بِدِيَةِ الْحُرِّ بِقَدْرِ مَا عَتَقَ مِنْهُ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَيُقَامُ عَلَى الْمُكَاتَبِ حَدُّ الْمَمْلُوكِ.

2043- Ali b. Şeybe'nin, Yahyâ b. Yahyâ > Vekî' > Ali b. el-Mübârek > > Yahyâ b. Ebî Kesîr > İkrime isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, öldürülen mükâteb bir köle hakkında özgürlüğü oranında hür diyeti ödenmesine karar verdi."

İbn Abbâs da (buna ilave olarak) dedi ki: "Mükâteb köleye ceza olarak normal köleye uygulanan had cezası uygulanır."[877]

***

Yahyâ b. Ebî Kesîr, Müslümanların imamlarından ve otorite şahsiyetlerinden biridir. Bu hadisi, İkrime > İbn Abbâs kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den arzettiğimiz şekilde rivayet etmiştir.

Diğer bir grup ilim ehli ise şöyle demiştir: "Mükâteb köle, mükâtebe akdini yapmakla özgürlüğüne kavuşamayacağı gibi bedelinin bir kısmını ödeyince de özgür olamaz; mutlaka tamamını ödemek durumundadır. Bu itibarla, mükâtebe borcundan herhangi bir şey kalmayıp bedelin tamamını ödeyinceye kadar geçen süreç içerisinde bütün yönleriyle mükâteb kölenin tabi olduğu hükümlere tabidir." Bu, fetva mercii sayılan ve görüşleri değişik bölgelere yayılmış bulunan ilim adamlarının çoğunluğunun görüşüdür. Mesela; Ebû Hanîfe, Mâlik, Süfyân es-Sevrî ve bunların emsali sayılan ulema ile onların görüşlerini benimseyen ve onlardan sonra günümüze kadar fetva makâmı olarak görülen diğer ilim ehli şahsiyetler bu görüşü savunmuşlardır. Bildiğimiz kadarıyla da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu görüşü destekleyici mahiyette sadece Abdullah b. Amr yoluyla rivayet edilen şöyle bir hadis bulunmaktadır:

٢٠٤٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَطَّابُ بْنُ عُثْمَانَ الْفَوْزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ مِنْ كِتَابَتِهِ دِرْهَمٌ.

877 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 244; Tirmizî, Buyû 35; Nesâî, Kasâme 38, 39; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 111.

2044- ... Amr b. Şuayb'ın, babası yoluyla dedesinden rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Mükâteb köle, kitâbet akdinin gereği olarak ödemesi gereken bir dirhem bile kalmış olsa, (yine normal bir) köledir."***[878]

***

Ayrıca bu görüş, Zeyd b. Sâbit, Âişe, İbn Ömer, mü'minlerin annesi Ümmü Seleme *radıyallahu anhum* gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in birçok sahâbîsinden de rivayet edilmektedir:

٢٠٤٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كَانَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ، يَقُولُ: الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ شَيْءٌ مِنْ مُكَاتَبَتِهِ.

2045- ... İbn Ebî Necîh'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: Zeyd b. Sabit şöyle diyordu: "Mükâteb köle, kitâbet akdinin gereği olarak ödemesi gereken herhangi bir şey kaldığı sürece (yine normal bir) köledir."[879]

٢٠٤٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، وَأَبُو بَدْرٍ شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ السَّكُونِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: اسْتَأْذَنْتُ عَلَى عَائِشَةَ، فَقَالَتْ: كَمْ بَقِيَ مِنْ كِتَابَتِكَ؟ قُلْتُ: عَشْرُ أَوَاقٍ فَقَالَتْ: ادْخُلْ، فَإِنَّكَ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْكَ دِرْهَمٌ.

2046- Abdülmelik b. Mervân'ın bize, Ebû Muâviye > Ebû Bedr Şücâ' b. el-Velîd es-Sekûnî > Amr b. Meymûn yoluyla rivayet ettiğine göre, Süleyman b. Yesâr dedi ki: Âişe *radıyallahu anhâ*'nın huzuruna girmek için izin istedim. "Kitâbet akdinde (ödemeyi taahhüt ettiğin miktardan) ne kadar kaldı?" diye sordu. "On ukiyye" dedim. Bunun üzerine, "O hâlde girebilirsin! (Ödemen gereken) bir dirhem bile kalmış olsa sen hâlâ (normal) köle sayılırsın" dedi.[880]

878 Ebû Dâvûd, Itk 1; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 111.

879 Şâfiî, *Müsned*, s. 206; Abdurrezzâk, *Musannef*, VIII, 405; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 244.

880 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 112; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 324-325.

٢٠٤٧ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

2047- Hüseyin b. Nasr bize > Yezîd b. Hârûn > Amr b. Meymûn > Süleyman b. Yesâr isnadıyla bu rivayetin aynısını zikretti.[881]

٢٠٤٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ بَشِيرٍ، عَنْ سَالِمٍ سَبَلانَ، أَنَّهُ قَالَ لِعَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا أَرَاكِ إِلاَّ سَتَسْتَحْيِينَ مِنِّي فَقَالَتْ: مَا لَكَ؟ فَقَالَ: كَاتَبْتُ فَقَالَتْ: إِنَّكَ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْكَ شَيْءٌ.

2048- ... İmrân b. Beşîr'in rivayet ettiğine göre, Sâlim Sebelân, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe *radıyallahu anhâ*'ya "Senin artık benden çekineceğini zannediyorum" dedi. Âişe *radıyallahu anhâ* "Seninle ilgili ne oldu ki?" diye sordu. Sâlim de "Mükâtebe akdi yaptım" dedi. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ* "(Ödemen gereken) herhangi bir şey olduğu sürece sen (yine normal bir) köle sayılırsın" dedi.[882]

٢٠٤٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، وَأُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، أَخْبَرَاهُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ: الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ مِنْ كِتَابَتِهِ شَيْءٌ.

2049- ... Mâlik ve Üsâme b. Zeyd'in Nâfi' yoluyla rivayet ettiklerine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Mükâteb köle, kitâbet akdinin gereği olarak ödemesi gereken herhangi bir şey kaldığı sürece (yine normal bir) köledir."[883]

٢٠٥٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نَافِعٍ الْمَدَنِيُّ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ مِنْ كِتَابَتِهِ شَيْءٌ.

---

881 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112.

882 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112.

883 Mâlik, Mükâteb 1; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112.

2050- … Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî'nin rivayet ettiğine göre, Ümmü Seleme dedi ki: "Mükâteb köle, kitâbet akdinin gereği olarak zimmetinde ödemesi gereken herhangi bir şey kaldığı sürece (yine normal bir) köledir."[884]

***

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer bir kısım ashâbından da bu sözünü ettiğimiz iki görüşe aykırı bir kanaat rivayet edilmektedir. Onlardan biri de Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dır. İlgili rivayet ise şöyledir:

٢٠٥١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، عَنْ عُمَرَ، قَالَ: إِذَا أَدَّى النِّصْفَ فَهُوَ غَرِيمٌ، يَعْنِي الْمُكَاتَبَ.

2051- … Abdurrahman b. Abdullah'ın el-Kâsım b. Abdurrahman yoluyla Câbir b. Semure'den rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh* -mükâteb köleyi kastederek- dedi ki: "Eğer (ödemesi gerekenin) yarısını öderse, o artık (normal) bir borçlu sayılır."[885]

٢٠٥٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ الْوَهْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، عَنْ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّكُمْ تُكَاتِبُونَ مُكَاتَبِينَ، فَأَيُّهُمْ أَدَّى النِّصْفَ فَلا رَدَّ عَلَيْهِ فِي الرِّقِّ.

2052- … el-Mes'ûdî'nin el-Kâsım kanalıyla Câbir b. Semure'den rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Ey insanlar! Sizler birtakım kölelerle kitâbet akdi yapıyorsunuz. Bunlardan hangisi (anlaştığınız miktarın) yarısını öderse, onun artık köleliğe yeniden dönmesi söz konusu değildir."[886]

***

Görüldüğü gibi Ömer *radıyallahu anh,* mükâteb köleyi, kitâbet akdinde anlaştığı miktarın yarısını ödemekle özgürlüğüne kavuşmuş saymaktadır. Fakat biz -senedi munkatı olmakla birlikte- yine kendisinden nakledilen ve bu görüşüne aykırı olan bir rivayet daha tespit ettik. Şöyle ki:

---

884 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 408-409; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112.

885 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 111; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 325.

886 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 410; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 111.

٢٠٥٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ مَعْبَدٍ الْجُهَنِيِّ، عَنْ عُمَرَ، قَالَ: الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ دِرْهَمٌ.

2053- ... Ma'bed el-Cühenî'nin rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh* dedi ki: "Mükâteb köle, (kitâbet akdinin gereği olarak) ödemesi gereken bir dirhem bile kalmış olsa, (yine normal bir) köledir."[887]

***

(Ömer *radıyallahu anh* gibi) kendisinden bu konuda (daha önceki iki görüşten farklı olarak) görüş rivayet edilen sahâbîlerden biri de İbn Mes'ûd'dur:[888]

٢٠٥٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ: إِذَا أَدَّى الْمُكَاتَبُ ثُلُثًا أَوْ رُبُعًا فَهُوَ غَرِيمٌ.

2054- ... Mansûr'un rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: Abdullah dedi ki: "Mükâteb köle, eğer (ödemesi gerekenin) üçte birini veya dörtte birini öderse, o artık (normal) bir borçlu sayılır."[889]

٢٠٥٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللهِ، وَشُرَيْحٌ، يَقُولَانِ فِي الْمُكَاتَبِ: إِذَا أَدَّى الثُّلُثَ فَهُوَ غَرِيمٌ.

2055- ... Câbir'in rivayet ettiğine göre, eş-Şa'bî dedi ki: Abdullah ve Şurayh mükâteb köle hakkında şöyle diyorlardı: "Eğer (ödemesi gerekenin) üçte birini öderse, o artık (normal) bir borçlu sayılır."[890]

***

Ne var ki İbn Mes'ûd'dan da bu görüşüne ve bundan önce mükâteb kölenin özgürlüğüne kavuşmasını sağlayacak miktarla ilgili olarak ulemadan aktardığımız görüşlere aykırı bir görüş rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

---

887 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 244; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 111.

888 Tahâvî burada Hz. Ömer'in 2053 no'lu rivayetteki görüşüne değil, 2051 no'lu rivayet öncesinde yaptığı açıklamaya göndermede bulunmaktadır. (Çeviren)

889 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 326.

890 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 406, 411; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 246; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112.

٢٠٥٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ: إِذَا أَدَّى الْمُكَاتَبُ قِيمَةَ رَقَبَتِهِ فَهُوَ غَرِيمٌ.

2056- ... el-Mugîre'nin rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: Abdullah şöyle dedi: "Mükâteb köle, (ödemesi gereken borcundan) kendi kıymeti kadarını ödemesine rağmen (hâlâ borcu bitmemişse), yine borçlu sayılır."[891]

***

Yine (Ömer ve Abdullah b. Mes'ûd *radıyallahu anhumâ* gibi) kendisinden bu konuda (daha önceki iki görüşten farklı olarak) görüş rivayet edilen diğer bir sahâbî ise Câbir b. Abdullah'tır:[892]

٢٠٥٧ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كَانَ جَابِرٌ، يَقُولُ: شُرُوطُهُمْ جَائِزَةٌ فِيمَا بَيْنَهُمْ، يَعْنِي الْمُكَاتِبِينَ وَالْمُكَاتَبِينَ.

2057- ... İbn Ebî Necîh'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: Câbir -mükâtebe akdini yapan kölelerle efendilerini kastederek- şöyle diyordu: "Kendi aralarında belirledikleri şartlar geçerlidir/câizdir."[893]

***

Görüldüğü üzere Câbir, mükâteb kölelerin azad olma meselesini, kölelerin, efendileriyle yaptıkları mükâtebe akdinde öne sürdükleri şartlara bağlamıştır. Ancak biz Câbir'in, şartsız şekilde yapılan mükâtebe akdi konusundaki görüşünün ne olduğunu tespit edebilmiş değiliz.

Bu noktada ilim adamları mükâteb köle hakkında ihtilaf edip arzettiğimiz şekilde görüşler öne sürdükleri ve Ümmü Seleme ve İbn Abbâs kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz hadisler doğrultusunda "Mükâteb köle, salt mükâtebe akdini yapmakla özgürlüğüne kavuşur" şeklinde ifade edilen görüş de geçersiz hâle geldiği için biz de hem

891 Ebû Yusuf, *el-Âsâr,* s. 190; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112. Burada kölenin aslî değeri ile mükâtebe akdinde efendisiyle anlaştığı fiyat arasındaki farktan söz edilmektedir. Efendisi, akit sırasında kölesinden, kendi piyasa değerinin üzerinde bir mal/ücret talep edebilir. Bu durumda köle kendi değerini ödese bile borcu bitmemiş olduğu için borçlu sayılmaktadır. (Çeviren)

892 Tahâvî burada da 2051 no'lu rivayet öncesinde yaptığı açıklamaya göndermede bulunmaktadır. (Çeviren)

893 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 405.

bu meseleyi hem de salt akit yapmak suretiyle geçerli olmayıp daha sonra ortaya çıkan yeni bir durumla geçerlilik kazanan benzer nitelikteki diğer meseleleri gözden geçirdik ve şunu tespit ettik:

Bir adam, bir ticaret malını, dirhem veya alım-satımın geçerli olabileceği başka bir bedel karşılığında başka bir adama satacak olsa, satıcının, malın ücretini tahsil edene kadar sattığı malı elinde tutma hakkına sahip olduğunu görmekteyiz. Bu noktada bütün ilim adamları, müşterinin, ücretin bir kısmını ödemiş olmakla, malın herhangi bir kısmını fiilen teslim almaya hakkı olmadığı konusunda icma etmişlerdir. Yine bir adamın, diğer bir adamdan alacağı mal/paraya karşılık ticarî metaı rehin olarak elinde tutabildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla rehin alan kimse, alacağına karşılık rehin malını alıkoyabilmektedir. Âlimler de rehin veren kimsenin, o rehnin alınmasına sebep olan borcun bir kısmını ödemekle, söz konusu rehin malının bir kısmını, onu rehin alan kimseden fiilen teslim almaya hakkı olmadığı; dolayısıyla rehin veren kimsenin, borcunun bir kısmını rehni alana ödedikten sonraki hükmünün, o borcun bir kısmını ona ödemeden önceki hükmünden farklı sayılmadığı konusunda icma etmişlerdir. İşte sözünü ettiğimiz bu rehin ve alım-satım örneklerine kıyasen, kitâbet akdinin de böyle olması gerekir. Buna göre mükâteb kölenin, mükâtebe akdinde sözleştiği meblağın bir kısmını efendisine ödedikten sonraki hükmü, ilgili kısmı ödemeden önceki hükmünden farksızdır. Bize göre kıyasın gereği budur. Yine de Allah en doğrusunu bilir.

Bu konuya dair ayrıca salt kitâbet akdinden dolayı mükâteb kölenin mutlaka özgürlüğüne kavuşmuş olması durumunu engelleyecek nitelikte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen bir işaret de vardır. Biz bunu, inşallah bu konunun daha sonraki kısmında ele alacağız.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."***[894] beyanına gelince; ilim adamları burada kastedilenin ne olduğu konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bir grup ilim adamı "Bu (emir), vücûb[895] için değil; hayra ve köleleri özgürlüğüne kavuşturacak (mâlî) yardımı yapmak suretiyle Allah *azze ve celle*'ye yakınlaşmaya teşvik amaçlıdır" demiştir. Bu görüşü tercih edenler arasında zikredilen Ebû Hanîfe, Mâlik, es-Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed ile onların dışındaki bir kısım ulema şunu

894 Nûr 24/33.

895 Vücûb: Cumhura göre kesin bağlayıcılık, farziyet anlamında; Hanefilere göre ise kesin tarzda olmaksızın gereklilik, vaciplik manasında kullanılmaktadır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 484. (Çeviren)

söylemektedirler: "Bu âyette zikredildiği şekliyle emredilip teşvik edilen şey, sadece mükâteb kölelerin kitâbet akdinde vermeyi taahhüt ettikleri mallara yönelik olmayıp o mallarla birlikte diğerlerini de kapsamaktadır. Dolayısıyla köleleriyle kitâbet akdi yapmış olan efendiler, kölelerine bu mallardan ne kadarını verirlerse, bu âyette emrolundukları şeyi yerine getirmede o derece isabetli davranmış olurlar."

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Efendilerin, mükâteb köleleriyle yaptıkları kitâbet akdindeki meblağdan bir kısmını düşürmeleri gerekir. Efendiler bunu yapmak zorundadırlar; hiçbir şekilde onlara bu hususta müsamaha tanınmamıştır." Şâfiî de bu görüşü benimseyenlerdendir. Bu durumda bu görüş sahiplerine göre, Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."***[896] âyetinin te'vili, teşvik ve tavsiye amaçlı olmayıp vücûb ve kesin bağlayıcılık anlamındadır.

Başka bir grup da bu görüşü tercih etmiş, ancak bu âyette düşürülmesi ve mükâteblere verilmesi emredilen miktarın, kitâbet akdinde sözleşilmiş olan meblağın dörtte bir ve daha fazlası olması gerektiğini öne sürmüştür.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için; ayrıca âyette ihtilaflarını çözebilecek bir delil bulunmadığından ve ilgili âyetin de her bir grubun te'viline elverişli olmasından dolayı bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen sünnetlerde, (bu ihtilafı halledebilecek nitelikte) bir delil olup olmadığını inceledik ve şunu tespit ettik:

٢٠٥٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي رِجَالٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ، مِنْهُمْ يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، وَاللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: جَاءَتْ بَرِيرَةُ إِلَيَّ، فَقَالَتْ: يَا عَائِشَةُ، إِنِّي قَدْ كَاتَبْتُ أَهْلِي عَلَى تِسْعِ أَوَاقٍ، فِي كُلِّ عَامٍ أُوقِيَّةٌ، فَأَعِينِينِي وَلَمْ تَكُنْ قَضَتْ مِنْ كِتَابَتِهَا شَيْئًا، فَقَالَتْ لَهَا عَائِشَةُ: ارْجِعِي إِلَى أَهْلِكِ، فَإِنْ أَحَبُّوا أَنْ أُعْطِيَهُمْ ذَلِكَ جَمِيعًا وَيَكُونُ وَلَاؤُكِ لِي، فَعَلْتُ، فَذَهَبَتْ إِلَى أَهْلِهَا، فَعَرَضَتْ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ، فَأَبَوْا وَقَالُوا: إِنْ شَاءَتْ أَنْ تَحْتَسِبَ عَلَيْكِ فَلْتَفْعَلْ، وَيَكُونُ وَلَاؤُكِ لَنَا فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لَا يَمْنَعُكِ ذَلِكَ مِنْهَا، ابْتَاعِي وَأَعْتِقِي، فَإِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ وَقَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّاسِ، فَحَمِدَ

896 Nûr 24/33.

اللهَ، وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: أَمَّا بَعْدُ، فَمَا بَالُ أُنَاسٍ يَشْتَرِطُونَ شُرُوطًا؟ مَنْ شَرَطَ شَرْطًا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فَهُوَ بَاطِلٌ وَإِنْ كَانَ مِائَةَ شَرْطٍ، قَضَاءُ اللهِ أَحَقُّ، وَشَرْطُ اللهِ أَوْثَقُ، وَإِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ.

2058- … İbn Şihâb'ın Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Berîre yanıma girerek "Ey Âişe! Sahiplerimle, her yıl bir ukiyye vermek şartıyla dokuz ukiyyeye mükâtebe akdi yaptım. Bana (bu konuda) yardımcı ol" dedi. Henüz mükâtebe meblağından da bir şey ödememişti. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ* ona dedi ki: "Sen şimdi sahiplerine git, eğer senin velâ hakkının[897] benim olması şartıyla, bu meblağı kendilerine bir defada vermemi isterlerse hemen yaparım." Berîre de sahiplerine gidip durumu arzetti. Ancak onlar bunu kabul etmeyip "Eğer (Âişe) dilerse, velâ hakkın bizde kalmak şartıyla bu işi sevabına yapıp sana iyilikte bulunabilir" dediler. Âişe *radıyallahu anhâ* da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bu meseleden bahsedince ona ***"Bu durum, seni yapacağın şeyden alıkoymasın. Onu satın al ve azad et. Çünkü velâ hakkı, azad edene aittir"*** buyurduktan sonra insanlara bu hususta hitap etmek üzere kalktı ve Allah'a hamdü senâda bulunduktan sonra şöyle dedi: ***"Bazılarına ne oluyor ki birtakım şartlar öne sürüyorlar? Kim Allah azze ve celle'nin Kitabı'nda olmayan bir şartı koşacak olursa, o şart -isterse yüz tane olsun- yine de bâtıldır. Allah'ın hükmü en doğru ve tâbi olunmaya en layık hükümdür; şartı da en sağlam ve güvenilir şarttır. Velâ hakkı ancak azad edene aittir."***[898]

٢٠٥٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: جَاءَتْ بَرِيرَةُ إِلَى عَائِشَةَ، فَقَالَتْ: إِنِّي كَاتَبْتُ أَهْلِي عَلَى تِسْعِ أَوَاقٍ، فِي كُلِّ عَامٍ أُوقِيَّةٌ فَقَالَتْ عَائِشَةُ: إِنْ أَحَبَّ أَهْلُكِ أَنْ أَعُدَّهَا لَهُمْ، وَيَكُونُ لِي وَلَاؤُكِ، فَعَلْتُ، فَذَهَبَتْ بَرِيرَةُ إِلَى أَهْلِهَا، فَقَالَتْ لَهُمْ ذَلِكَ، فَأَبَوْا عَلَيْهَا، فَجَاءَتْ مِنْ عِنْدِ

897 Buradaki velâ', fıkıh literatüründe "velâ-i atâka" olarak bilinir ve mevlâ ile kölesi arasında azad sonucu meydana gelen bir yakınlık ve yardımlaşmadan ibarettir. Mesela; azad edilen kölenin bir cinayet işlemiş olması hâlinde diyetini mevlâsı verir, vefat edip derece itibariyle daha önce olan bir varisi olmadığı zaman da mirasını mevlâsı alır. Bu velâya "velâ-i ni'met" de denilir. Kölesini azad eden kimseye de "mevla'l-atâke" "mevla'l-atîk" denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 480. (Çeviren)

898 Buhârî, Buyû 73; Müslim, Itk 6; Nesâî, Buyû 86.

أَهْلِهَا وَرَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسٌ، فَقَالَتْ: إِنِّي قَدْ عَرَضْتُ عَلَيْهِمْ ذَلِكَ فَأَبَوْا عَلَى أَنْ يَكُونَ الْوَلَاءُ لَهُمْ فَسَمِعَ ذَلِكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَهَا، فَأَخْبَرَتْهُ عَائِشَةُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: خُذِيهَا وَاشْتَرِطِي الْوَلَاءَ لَهُمْ، فَإِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ فَفَعَلَتْ عَائِشَةُ، ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّاسِ، فَحَمِدَ اللهَ، وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: أَمَّا بَعْدُ، فَمَا بَالُ قَوْمٍ يَشْتَرِطُونَ شُرُوطًا لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللهِ، مَا كَانَ مِنْ شُرُوطٍ لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللهِ فَهُوَ بَاطِلٌ وَإِنْ كَانَ مِائَةَ شَرْطٍ، قَضَاءُ اللهِ أَحَقُّ، وَشَرْطُ اللهِ أَوْثَقُ، إِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ.

2059- ... Mâlik'in, Hişâm yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Berîre, Âişe'ye gelip "Her yıl bir ukiyye vermek kaydıyla sahiplerimle dokuz ukiyyeye mükâtebe akdi yaptım. Bana (bu konuda) yardımcı ol" dedi. Bunun üzerine Âişe ona dedi ki: "Eğer senin velâ hakkının benim olması şartıyla, bu meblağı kendilerine bir defada vermemi isterlerse, hemen yaparım." Berîre de sahiplerine gidip bunu söyledi. Ancak onlar bunu kabul etmediler. O da tekrar sahiplerinin yanından çıkıp (Âişe'nin yanına) geldi. O sırada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* oturuyordu. Berîre "Ben bunu onlara teklif ettim, ancak velâ hakkının kendilerinde kalmasını şart koştular" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, meseleyi duyunca (mahiyetini) sordu, Âişe de ona bilgi verdi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Sen onu satın al ve velâ hakkının sende kalmasını onlara şart koş. Çünkü velâ hakkı, azad edene aittir"*** buyurdu. Âişe de böyle yaptı. Daha sonra Allah Rasûlü, insanlara bu konuda hitap etmek üzere kalktı ve Allah'a hamdü senâda bulunduktan sonra şöyle buyurdu: ***"Bazılarına ne oluyor ki Allah'ın Kitabı'nda olmayan birtakım şartlar öne sürüyorlar? Kim Allah azze ve celle'nin Kitabı'nda olmayan bir şartı koşacak olursa, o şart -isterse yüz tane olsun- yine de bâtıldır. Allah'ın hükmü en doğru ve tabi olunmaya en layık hükümdür; şartı da en sağlam ve güvenilir şarttır. Velâ hakkı ise ancak azad edene aittir."***[899]

***

899 Mâlik, Itk 17; Buhârî, Buyû 73.

Bu iki hadiste, Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."***[900] âyetindeki emri, vücûb ve kesin bağlayıcı bir hüküm değil, teşvik ve tavsiye amaçlı bir hüküm olarak te'vil edenlerin görüşünü destekleyecek bir delil bulunmaktadır. Dikkat edersen Berîre, Âişe *radıyallahu anhâ*'ya "Sahiplerimle, her yıl bir ukiyye vermek şartıyla dokuz ukiyyeye mükâtebe akdi yaptım. Bana (bu konuda) yardımcı ol" demiş ve henüz mükâtebe meblağından da bir şey ödememişti. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ* ona şöyle demişti: "Sen şimdi sahiplerine git, eğer senin velâ hakkının benim olması şartıyla bu meblağı kendilerine bir defada vermemi isterlerse hemen yaparım." Daha sonra Âişe *radıyallahu anhâ* da bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlatmış; Allah Rasûlü de Âişe *radıyallahu anhâ*'ya herhangi bir şekilde karşı çıkmamıştır. Bu noktada eğer Berîre'nin sahiplerinin, onunla yaptıkları mükâtebe akdindeki meblağdan bir kısmını düşürmek gibi bir zorunlulukları olsaydı, Âişe *radıyallahu anhâ* onlara böyle bir teklifte bulunmaz; bulunmaya kalkışsaydı bile Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona bu hususta engel olur ve "Allah *azze ve celle*'nin kendilerine (bir kısmını) düşürmelerini vacip kıldığı ve bizzat kendilerinin Berîre'ye ödemekle mükellef oldukları bir şeyi niçin sen onlara ödüyorsun?" buyururdu. Dolayısıyla bu meseleye dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz bu sünnet doğrultusunda, Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetindeki emri, kesin bağlayıcı bir hüküm değil de teşvik ve tavsiye amaçlı bir hüküm olarak te'vil edenlerin görüşü sabit olmaktadır.

Ayrıca bu iki hadis, mükâteb kölenin, salt mükâtebe akdiyle özgürlüğüne kavuşamayacağına; özgürlüğü ancak kendisiyle alakalı ikinci[901] bir durumun ortaya çıkmasıyla elde edebileceğine de delalet etmektedir.

Öte yandan arzettiğimiz şekilde mükâteb kölenin, sadece mükâtebe akdiyle özgürlüğüne kavuşamayacağını gösteren daha başka hadisler de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

---

900 Nûr 24/33.

901 Bu kelimenin Arapça karşılığı olan "sâniyetin" lafzı, eserin basılı nüshasında yanlışlıkla "sâbitetin" şeklinde kaydedilmiştir. Yazma nüshada ise noktasız olduğu için "sâniyetin" okunması mümkündür. Aynı kelime üzerinde daha önce 2039 no'lu rivayetin açıklamasında da bir mütalaada bulunduğumuz için burada tekrarına lüzum görmüyoruz. (Çeviren)

٢٠٦٠ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَابِقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا اشْتَرَتْ بَرِيرَةَ مِنْ نَاسٍ مِنَ الأَنْصَارِ، وَاشْتَرَطُوا الْوَلاءَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْوَلاءُ لِمَنْ وَلِيَ النِّعْمَةَ قَالَ: وَخَيَّرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَ زَوْجُهَا عَبْدًا.

2060- ... Abdurrahman b. el-Kâsım'ın, babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Berîre'yi Ensarlı birtakım insanlardan satın aldı. Sahipleri velâ hakkını şart koştular. Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Velâ hakkı, (köle veya cariyeyi azad etmiş olan) veliy-i nimete aittir"*** buyurdu ve Berîre'ye (kocasının nikâhında kalıp kalmama arasında) tercih imkânı sundu. Zira onun kocası köle idi.[902]

٢٠٦١ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: اشْتَرَيْتُ جَارِيَةً يُقَالُ لَهَا: بَرِيرَةُ، فَاشْتَرَطَ مَوَالِيهَا أَنَّ الْوَلاءَ لَهُمْ، فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: اشْتَرِيهَا، فَإِنَّمَا الْوَلاءُ لِمَنْ وَلِيَ النِّعْمَةَ، وَأَعْطَى الثَّمَنَ.

2061- ... Mansûr'un, İbrahim > el-Esved yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Berîre adında bir cariye satın aldım. Sahipleri, velâ hakkının kendilerinde kalmasını şart koşmuşlardı. Ben de bunu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sordum. O, şöyle buyurdu: ***"Sen onu satın al. Velâ hakkı ancak veliy-i nimete ve ücreti verene aittir."***[903]

٢٠٦٢ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا اشْتَرَتْ بَرِيرَةَ، فَأَعْتَقَتْهَا وَشَرَطَتْ لأَهْلِهَا أَنَّ الْوَلاءَ لَهُمْ، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا الْوَلاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ.

2062- ... Hammâd'm, İbrahim yoluyla el-Esved b. Yezîd'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Berîre'yi satın aldı, onu azad etti ve

902 Müslim, Itk 11; Nesâî, Talâk 31.

903 Buhârî, Ferâiz 22; Ebû Dâvûd, Ferâiz 11; Tirmizî, Buyû 33.

sahiplerine, onun velâ hakkının kendisine ait olmasını şart koştu. Ardından da durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzetti. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Velâ hakkı ancak onu azad edene aittir"*** buyurdu.[904]

٢٠٦٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا أَرَادَتْ أَنْ تَشْتَرِيَ بَرِيرَةَ فَتُعْتِقَهَا، وَاشْتَرَطَ مَوَالِيهَا الْوَلاءَ، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: اشْتَرِيهَا فَأَعْتِقِيهَا، فَإِنَّمَا الْوَلاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ وَخَيَّرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى زَوْجِهَا.

2063- ... el-Hakem'in İbrahim > el-Esved yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Berîre'yi satın alıp azad etmek istedi fakat sahipleri onun velâ hakkını şart koştular. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ* durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlattı. Allah Rasûlü ***"Sen onu satın al ve azad et. Çünkü velâ hakkı, onu azad edene aittir"*** buyurdu ve Berîre'ye kocasının nikâhında kalıp kalmama arasında tercih imkânı sundu.[905]

٢٠٦٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَعْلَى، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ الْمُعْتَمِرِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا اشْتَرَتْ بَرِيرَةَ، وَاشْتَرَطَ الَّذِينَ بَاعُوهَا الْوَلاءَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْوَلاءُ لِمَنِ اشْتَرَى فَأَعْتَقَهَا وَخَيَّرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَ زَوْجُهَا حُرًّا، فَاخْتَارَتْ نَفْسَهَا، وَفَرَّقَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُمَا.

2064- ... Mansûr b. el-Mu'temir'in, İbrahim > el-Esved kanalıyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Berîre'yi satın aldı ve onu satanlar da velâ hakkını şart koştular. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Velâ hakkı (köleyi) satın alana aittir"*** buyurarak Berîre'yi azad etti. Ardından da (kocasının nikâhında kalıp kalmama arasında) ona tercih imkânı sundu. Çünkü kocası hür idi. Berîre ise kendini tercih etti (ve ayrılmak istedi). Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de kocasıyla aralarını ayırdı.[906]

904 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 223.

905 Buhârî, Talâk 17; Nesâî, Talâk 30.

906 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 175.

٢٠٦٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَيْمَنَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى عَائِشَةَ، فَقَالَتْ: دَخَلَتْ عَلَيَّ بَرِيرَةُ وَهِيَ مُكَاتَبَةٌ، فَقَالَتِ: اشْتَرِينِي فَأَعْتِقِينِي، فَقُلْتُ: نَعَمْ، فَقَالَتْ: إِنَّ أَهْلِي لَا يَبِيعُونِي حَتَّى يَشْتَرِطُوا وَلَائِي، فَقُلْتُ لَهَا لَا حَاجَةَ لَنَا بِذَلِكَ، فَسَمِعَ بِذَلِكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ بَلَغَهُ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَذَكَرَتْ عَائِشَةُ مَا قَالَتْ لَهَا، فَقَالَ: اشْتَرِيهَا فَأَعْتِقِيهَا، وَدَعِيهِمْ فَلْيَشْتَرِطُوا مَا شَاءُوا فَاشْتَرَتْهَا عَائِشَةُ فَأَعْتَقَتْهَا، وَاشْتَرَطَ أَهْلُهَا الْوَلَاءَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ وَإِنِ اشْتَرَطُوا مِائَةَ شَرْطٍ.

2065- … Abdulvâhid b. Eymen'in rivayet ettiğine göre, babası şöyle dedi: Âişe *radıyallahu anhâ*'nın yanına girdim. Bana şöyle dedi: Berîre, sahipleriyle mükâtebe akdi yaptıktan sonra yanıma geldi ve bana "Beni satın al ve azad et" dedi. Ben de "Tamam" dedim. Berîre "Ancak sahiplerim, velâ hakkının kendilerinde kalmasını şart koşmadıkça beni satmazlar" dedi. Ben de "O zaman böyle bir şeye ihtiyacımız yok (böyle bir riske giremeyiz)" dedim. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu durumu işitti veya ona iletildi. O da meseleyi Âişe *radıyallahu anhâ*'ya sordu. Âişe *radıyallahu anhâ* da Berîre'ye söylediklerini aktardı. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Sen onu satın al ve azad et. Sahiplerini de bırak diledikleri şartı koşsunlar"*** buyurdu. Âişe *radıyallahu anhâ* da onun satın alıp azad etti. Sahipleri de velâ hakkını şart koştular. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ***"(Sahipleri) yüz şart koşmuş olsalar da (kölenin) velâ hakkı, sadece azad edene aittir"*** buyurdu[907].

٢٠٦٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ عَائِشَةَ سَاوَمَتْ بَرِيرَةَ، فَلَمَّا رَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ: إِنَّهُمْ أَبَوْا أَنْ يَبِيعُونِي إِلَا أَنْ يَشْتَرِطُوا الْوَلَاءَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ.

2066- … Nâfi'in, İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Berîre'yi satın almaya çalıştı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* dönünce de "Berîre'nin sahipleri, velâ hakkının kendilerine ait olmasını şart

907 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 226.

koşmadan bana Berîre'yi satmaya yanaşmadılar" dedi. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Velâ hakkı, azad edene aittir"*** buyurdu.[908]

***

Bu hadislerde Âişe *radıyallahu anhâ*'nın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in emriyle Berîre'yi satın alması söz konusudur. Berîre, aktarmış olduğumuz bu rivayetlerin bir kısmında ve buna benzer daha önceki hadislerde geçtiği üzere kendi sahipleriyle mükâtebe akdi yapmıştı. Bu da mükâtebe akdinin, doğrudan onun özgürlüğüne kavuşmasını gerektirmediğini göstermektedir. Dolayısıyla salt mükâtebe akdiyle özgürlüğe kavuşulmuş olacağına karşı çıkanların görüşleri böylece kesinleşmektedir.

Daha sonra biz yeniden kendi konumuza yani Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetindeki maksadının, vücûb mu yoksa teşvik mi olduğuna açıklık getirecek şekilde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadislere döndüğümüzde şunu tespit ettik:

٢٠٦٧ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: لَمَّا أَصَابَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبَايَا بَنِي الْمُصْطَلِقِ وَقَعَتْ جُوَيْرِيَةُ ابْنَةُ الْحَارِثِ فِي سَهْمٍ لِثَابِتِ بْنِ قَيْسِ بْنِ شَمَّاسٍ، أَوْ لابْنِ عَمٍّ لَهُ، فَكَاتَبَتْ عَلَى نَفْسِهَا قَالَتْ: وَكَانَتِ امْرَأَةً حُلْوَةً مُلاَّحَةً لَا يَكَادُ يَرَاهَا أَحَدٌ إِلا أَخَذَتْ بِنَفْسِهِ، فَأَتَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَسْتَعِينُهُ فِي مُكَاتَبَتِهَا، فَوَاللهِ مَا هُوَ إِلا أَنْ رَأَيْتُهَا عَلَى بَابِ الْحُجْرَةِ فَكَرِهْتُهَا، وَعَرِفْتُ أَنَّهُ سَيَرَى مِنْهَا مِثْلَ الَّذِي رَأَيْتُ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَنَا جُوَيْرِيَةُ ابْنَةُ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي ضِرَارٍ، سَيِّدِ قَوْمِهِ، وَقَدْ أَصَابَنِي مِنَ الأَمْرِ مَا لَمْ يَخْفَ، فَوَقَعْتُ فِي سَهْمٍ لِثَابِتِ بْنِ قَيْسٍ، أَوْ لابْنِ عَمٍّ لَهُ، فَكَاتَبْتُهُ، فَجِئْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْتَعِينُهُ عَلَى كِتَابَتِي قَالَ: فَهَلْ لَكِ فِي خَيْرٍ مِنْ ذَلِكَ قَالَتْ: وَمَا هُوَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: أَقْضِي عَنْكِ كِتَابَتَكِ وَأَتَزَوَّجُكِ قَالَتْ: نَعَمْ قَالَ: فَقَدْ فَعَلْتُ وَخَرَجَ الْخَبَرُ إِلَى النَّاسِ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَزَوَّجَ جُوَيْرِيَةَ ابْنَةَ الْحَارِثِ، فَقَالُوا: صِهْرُ

908 Buhârî, Ferâiz 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 30.

رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَرْسَلُوا مَا فِي أَيْدِيهِمْ قَالَتْ: فَلَقَدْ أَعْتَقَ بِتَزْوِيجِهِ إِيَّاهَا مِائَةَ أَهْلِ بَيْتٍ مِنْ بَنِي الْمُصْطَلِقِ، فَلا نَعْلَمُ امْرَأَةً كَانَتْ أَعْظَمَ بَرَكَةً عَلَى قَوْمِهَا مِنْهَا.

2067- ... Muhammed b. Ca'fer b. ez-Zübeyr'in Urve yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mustalikoğulları (gazvesinin sonunda) kadın esirler aldığında Cüveyriye bint el-Hâris, Sâbit b. Kays b. Şemmâs ya da onun bir amcaoğlunun payına düşmüştü. Cüveyriye de onunla kendisi için bir kitâbet akdi yapmıştı. (Âişe *radıyallahu anhâ* devamla) dedi ki: Cüveyriye, insanı görür görmez etkileyen, çarpıcı güzelliğe sahip tatlı bir kadındı. Mükâtebe akdiyle ilgili olarak yardım almak üzere Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldi. Allah'a yemin olsun ki, bir anda odanın kapısında bitiverdiğini görünce ondan rahatsız oldum ve Allah Rasûlü'nün de (kadında) benim gördüğüm (güzelliği) göreceğini anladım. Kadın şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben kavminin reisi olan Dırâr oğlu Hâris'in kızı Cüveyriye'yim. Bildiğiniz gibi başıma böyle iş geldi ve ben, Kays b. Şemmâs'ın -veya onun bir amcaoğlunun- payına düşünce onunla bir kitâbet akdi yaptım. Bu kitâbet akdinin (gereği olan meblağı ödemede) bana yardımcı olmasını talep etmek üzere Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldim." Allah Rasûlü de ***"Peki bundan daha hayırlı bir şeye (teklife) ne dersin?"*** buyurdu. Cüveyriye "Nedir o ey Allah'ın Rasûlü!" diye sorunca, Allah Rasûlü ***"Senin kitâbet (borcunu) ödeyeyim sonra da seninle evleneyim"*** dedi. O da "Olur" diye karşılık verince, Allah Rasûlü ***"O hâlde tamamdır"*** buyurdu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Cüveyriye bint el-Hâris ile evlendiği haberi insanlar arasında yayıldı. Bu sebeple de "Bunlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı tarafından akrabalarıdır" diyerek ellerindeki köleleri azad etmeye başladılar.

(Âişe *radıyallahu anhâ* sözlerine şöyle devam etti): "Allah Rasûlü'nün onunla evliliği sayesinde Mustalikoğulları'ndan yüz hane halkı özgürlüğüne kavuştu. Bu sebeple biz, kavmine Cüveyriye kadar bereket getirmiş/hayırlı bir kadın görmüş değiliz."[909]

***

Bu hadiste Rasûllah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Cüveyriye'nin, payına düştüğü ve kendisiyle kitâbet akdi yaptığı kimseye onun mükâtebe bedelinin

909 Ebû Dâvûd, Itk 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 277; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 21.

tamamını ödemesi söz konusudur. Eğer Cüveyriye'nin payına düştüğü kimse, onun ödemesi gereken mükâtebe bedelinin bir kısmını silmek mecburiyetinde olsaydı, o zaman Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onun adına vereceği bedel, ilgili şahsın sildiği kısımdan geriye kalanı olurdu. Yine;

٢٠٦٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ بُهْلُولٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَمَانُ الْفَارِسِيُّ، حَدَّثَنِيهِ مِنْ فِيهِ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَاتِبْ فَسَأَلْتُ صَاحِبِي ذَلِكَ، فَلَمْ أَزَلْ بِهِ حَتَّى كَاتَبَنِي عَلَى أَنْ أُحْيِيَ لَهُ ثَلاثَ مِائَةِ نَخْلَةٍ وَبِأَرْبَعِينَ أُوقِيَّةً مِنْ وَرِقٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَعِينُوا أَخَاكُمْ بِالنَّخْلِ فَأَعَانَنِي كُلُّ رَجُلٍ بِقَدْرِهِ بِالثَّلاثِينَ، وَالْعِشْرِينَ، وَالْخَمْسَةَ عَشَرَ، وَالْعَشْرَةِ، ثُمَّ قَالَ لِي: يَا سَلْمَانُ، اذْهَبْ فَفَقِّرْ لَهَا، فَإِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَضَعَهَا فَلا تَضَعْهَا حَتَّى تَأْتِيَنِي تُؤْذِنِّي، فَأَكُونُ أَنَا الَّذِي أَضَعُهَا بِيَدِي، فَقُمْتُ فِي تَفْقِيرِي، فَأَعَانَنِي أَصْحَابِي حَتَّى فَقَّرْنَا شِرْبَهَا ثَلاثَ مِائَةِ وَدِيَّةٍ، وَجَاءَ كُلُّ رَجُلٍ بِمَا أَعَانَنِي مِنَ النَّخْلِ، ثُمَّ جَاءَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَعَلَ يَضَعُهَا بِيَدِهِ، وَجَعَلَ يُسَوِّي عَلَيْهَا تُرَابَهَا حَتَّى فَرَغَ مِنْهَا جَمِيعًا، فَلا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، مَا نَفَقَتْ مِنْهَا وَاحِدَةٌ، وَبَقِيَتِ الدَّرَاهِمُ، فَبَيْنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ فِي أَصْحَابِهِ إِذْ أَتَاهُ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ بِمِثْلِ الْبَيْضَةِ مِنْ ذَهَبٍ أَصَابَهَا مِنْ بَعْضِ الْمَعَادِنِ، فَتَصَدَّقَ بِهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا فَعَلَ الْفَارِسِيُّ الْمِسْكِينُ الْمُكَاتَبُ؟ ادْعُوهُ لِي فَدُعِيتُ لَهُ، فَجِئْتُ، فَقَالَ: اذْهَبْ فَأَدِّهَا عَنْكَ فِيمَا عَلَيْكَ مِنَ الْمَالِ قُلْتُ: فَأَيْنَ تَقَعُ هَذِهِ مِمَّا عَلَيَّ يَا رَسُولَ اللهِ، قَالَ: إِنَّ اللهَ سَيُؤَدِّيهَا.

2068- ... Mahmûd b. Lebîd'in rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Selmân el-Fârisî'nin bizzat ağzından dinlemiştim. Şöyle diyordu: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana ***"(Sahibinle) mükâtebe akdi yap"*** demişti. Ben de sahibimle bu konuda görüştüm ve o kadar ısrar ettim ki, sonunda kendisi için üçyüz hurma fidanı dikmem ve kırk gümüş ukiyye karşılığında benimle mükâtebe yapmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hurma (fidanları) konusunda kardeşinize yardım***

edin" buyurdu. Her biri, gücü oranında kimi otuz, kimi yirmi, kimi on beş, kimi de on tane (fidan) yardımda bulundu. Daha sonra da Allah Rasûlü bana, ***"Ey Selmân! Şimdi gidip bu fidanları ekeceğin zemini kaz fakat dikmeye başlayacağın zaman gelip bana haber vermeden sakın dikmeye kalkışma. Ben gelip kendi ellerimle dikeceğim"*** buyurdu.

(Selmân dedi ki): "Sert zemini kazmaya başladım. Arkadaşlarım da bana yardım ettiler ve üçyüz fidanın etrafına sulama yollarını ve çukurlarını açtık. Her bir adam da bana yardım edeceğini söylediği fidanları getirdi. Ardından da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* geldi ve fidanları kendi elleriyle dikmeye başladı. Dikim işlemini tamamen bitirinceye kadar bir taraftan fidan dikiyor, bir taraftan da toprağını düzeltiyordu. Canımı elinde tutan (Allah)'a yemin olsun ki, o fidanlardan hiçbiri kurumadı (hepsi tuttu). Geriye dirhemler kalmıştı. Bir gün Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbıyla birlikte onun huzurunda bulunduğumuz bir sırada ashâbından biri, bazı madenlerden bulduğu yumurta büyüklüğündeki bir altın parçasını getirip sadaka olarak verdi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Şu Farslı zavallı mükâteb köle ne yaptı acaba? Çağırın onu bana"*** dedi. Huzuruna çağırıldım, yanına geldim. Şöyle buyurdu: ***"Şimdi git ve geri kalan borcunu bununla kapat."*** Ben de: "Peki ey Allah'ın Rasûlü! Bu verdiğiniz mal, benim borcumun ne kadarını karşılar ki?" diye sordum. ***"Allah, onunla (senin borcunu tamamen) ödeyecektir"*** buyurdu.[910]

***

Bu hadiste de (görüldüğü üzere) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Selmân'ın efendisine, mükâtebe akdindeki meblağda bir indirim yapmasını emretmediği gibi bu meblağın herhangi bir kısmını silmesini de emretmemektedir. Sonuç olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu konuda rivayet etmiş olduğumuz hadisler şunu göstermektedir:

---

910 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 441-444; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 163, XII, 228. Tahâvî'nin bu eserinde ilgili rivayet aynı sened ve metinle geçmektedir. Sadece bazı lafız farklılıkları mevcuttur. Bu noktada Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki farklı lafızlarla gelen rivayeti de göz önünde bulundurarak, bu rivayetler arasında karşılaştırmalar yaptık ve bazen müstensihten, bazen de muhakkikten kaynaklanan yazım hatalarını düzeltmeye çalıştık. (Çeviren)

Köleleriyle mükâtebe akdi yapan kimseler, mükâtebedeki meblağda indirim yapmakla yükümlü olmadıkları gibi onların bu borcundan herhangi bir şeyi silmekle de mükellef değildirler.

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir grup ashâbından da şimdi zikredeceğimiz üzere birtakım rivayetler de nakledilmiştir. Mesela; bu rivayetlerden biri şöyledir:

٢٠٦٩ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ الْوَاشِحِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُبَارَكُ بْنُ فَضَالَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللهِ، عَنْ أَبِي، -قَالَ: وَقَالَ مَيْمُونٌ، عَنْ عَمِّي،- قَالَ: وَحَدَّثَتْنِي أُمِّي، وَأَهْلِي، أَنَّ جَدِّي، قَالَ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: كَاتِبْنِي، قَالَ اعْرِضْ قَالَ: قُلْتُ: مِائَةَ أُوقِيَّةٍ قَالَ: فَمَا اسْتَزَادَنِي، فَأَرَادَ شَيْئًا يُعْطِينِيهُ فَلَمْ يَجِدْ، فَأَرْسَلَ إِلَى حَفْصَةَ: إِنِّي قَدْ كَاتَبْتُ غُلَامِي، وَإِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُعْطِيَهُ شَيْئًا، فَابْعَثِي إِلَيَّ بِدَرَاهِمَ، فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِ بِمِائَتَيْ دِرْهَمٍ، فَقَالَ: خُذْهَا، بَارَكَ اللهُ لَكَ فِيهَا قَالَ: فَبَارَكَ اللهُ لِي فِيهَا، قَدْ أَعْتَقْتُ غَيْرَ وَاحِدٍ مِنْهَا قَالَ: فَاسْتَأْذَنْتُهُ فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَأْذَنَ لِي أَنْ آتِيَ الْعِرَاقَ؟ قَالَ: أَنَا قَدْ كَاتَبْتُكَ، فَاذْهَبْ حَيْثُ شِئْتَ قَالَ: فَأَرَادَ مَوَالٍ لِبَنِي غِفَارٍ أَنْ يَصْحَبُونِي، فَقَالُوا: كَلِّمْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْ يَكْتُبَ لَنَا كِتَابًا نُكْرَمُ بِهِ قَالَ: وَعَلِمْتُ أَنَّهُ سَيَكْرَهُ ذَلِكَ، فَكَلَّمْتُهُ فَانْتَهَرَنِي، وَمَا انْتَهَرَنِي قَبْلَهَا، فَقَالَ: أَتُرِيدُ أَنْ تَظْلِمَ النَّاسَ أَنْتَ أُسْوَةُ الْمُسْلِمِينَ؟ قَالَ: فَخَرَجْنَا، فَلَمَّا قَدِمْنَا جِئْتُ مَعِي بِنَمَطٍ وَطِنْفِسَةٍ، فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، هَذَانِ هَدِيَّةٌ لَكَ قَالَ: فَنَظَرَ إِلَيْهِمَا فَأَعْجَبَاهُ، ثُمَّ رَدَّهُمَا عَلَيَّ، وَقَالَ: إِنَّهُ قَدْ بَقِيَتْ بَقِيَّةٌ مِنْ مُكَاتَبَتِكَ، فَاسْتَعِنْ بِهِمَا فِي مُكَاتَبَتِكَ.

2069- ... Mübârek b. Fadâle dedi ki: Ubeydullah'ın, babam -Meymûn'un dediğine göre, "amcam,-" annem ve ailemden aktardığına göre dedem, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'a "Benimle mükâtebe akdi yap" demiş, o da "(Ne verebileceğini) söyle bakalım" diye karşılık vermiş. Dedem "Yüz ukiyye" demiş. (Dedem dedi ki): Ömer *radıyallahu anh* bunu daha fazla artırmadı ve bana bir şeyler vermek isteyip de bulamayınca Hafsa'ya haber yollayıp "Ben kölemle mükâtebe yaptım ve ona bir şeyler vermek istiyorum. Bana biraz dirhem gönder" dedi. O da ona ikiyüz dirhem gönderdi. Ömer *radıyallahu anh* da bana "Bunu al, Allah bu malı senin için bereketlendirsin" dedi. (Dedem) dedi ki: Gerçekten de Allah, o malı benim için bereketli kıldı ve

birçok köleyi onunla azad ettim. (Dedem sözlerine devam ederek) dedi ki: Daha sonra Ömer *radıyallahu anh*'dan (şehir dışına çıkmak için) izin istedim ve "Ey mü'minlerin emiri! Irak'a gitmem için bana müsaade etmenizi talep ediyorum" dedim. O da "Ben seninle mükâtebe akdini yaptım. Dilediğin yere gidebilirsin" dedi. (Dedem sözlerini şöyle sürdürdü): Gıfâroğulları'na ait birtakım köleler de (bu yolculukta) bana eşlik etmek istediler ve "Mü'minlerin emiriyle bir konuşsan da bize, (gideceğimiz yerde) itibar göreceğimiz bir belge[911] yazıverse!" dediler. Onun böyle şöylerden hiç hoşlanmadığını bilmeme rağmen onunla bu meseleyi konuştum. Bundan dolayı beni azarladı -hâlbuki daha önce beni hiç azarlamamıştı- ve şöyle dedi: "İnsanlara zulmetmek mi istiyorsun yoksa? Sen, Müslümanlar için ideal bir örnek misin ki?"[912] (Dedem) dedi ki: Böylece yola çıktık. (Yolculuktan) dönünce de beraberimde bir yaygı/örtü ve etrafı püsküllü küçük bir hah getirdim ve "Ey mü'minlerin emiri! Bunlar sana hediyedir" dedim. Getirdiklerime şöyle bir baktı, hoşuna gitmişti. Ancak bana iade ederek şöyle dedi: "Senin, mükâtebe akdine göre ödemen gerekenden az bir şey kalmıştı; bunları oraya kullan."[913]

***

Burada da Ömer *radıyallahu anh,* mükâtebe akdi yaptığı kimsenin ödemesi gereken meblağdan herhangi bir şeyi düşürmüş değildir. Sadece mükâtebe dışında bir amaçla ona yardım etmiştir. Bu da Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetiyle ilgili olarak Ömer *radıyallahu anh*'ın, vücûb değil, teşvik ve tavsiye esasına dayandığı te'vilini yaptığını göstermektedir. Yine;

٢٠٧٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، عَنْ جُوَيْرِيَةَ بْنِ أَسْمَاءَ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، عَنْ عَبْدٍ لِعُثْمَانَ، قَالَ: بَعَثَنِي عُثْمَانُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تِجَارَةٍ، فَقَدِمْتُ عَلَيْهِ فَأَحْمَدَ وَلَايَتِي، فَقُمْتُ إِلَيْهِ ذَاتَ يَوْمٍ، فَقُلْتُ: إِنِّي أُرِيدُ الْكِتَابَةَ، فَقَطَّبَ، ثُمَّ قَالَ: نَعَمْ، وَلَوْلَا آيَةٌ فِي كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا فَعَلْتُ، أُكَاتِبُكَ عَلَى مِائَةِ

911 Bir tür referans/tezkiye kağıdı. (Çeviren)

912 Hz. Ömer, bu son cümlede onun ideal nitelikte örnek bir şahsiyet olmaktan ziyade diğer insanlar gibi sıradan biri olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim bu olayın farklı lafızlarla anlatıldığı İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında da cümle bu şekilde geçmektedir (bk. VII, 118. (Çeviren)

913 Benzer lafızlarla gelen rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 376; İbn Sa'd, *Tabakât,* VII, 118. Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 168.

أَلْفٍ، عَلَى أَنْ تُعِدَّهَا لِي فِي عِدَّتَيْنِ، وَاللهِ لَا أَغُضُّكَ مِنْهَا دِرْهَمًا، قَالَ: فَخَرَجْتُ مِنْ عِنْدِهِ، فَتَلَقَّانِيَ الزُّبَيْرُ بْنُ الْعَوَّامِ، فَقَالَ: مَا الَّذِي أَرَى بِكَ؟ قُلْتُ: كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ بَعَثَنِي فِي تِجَارَةٍ، فَقَدِمْتُ عَلَيْهِ، فَأَحْمَدَ وَلَايَتِي، فَقُمْتُ إِلَيْهِ، فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، أَسْأَلُكَ الْكِتَابَةَ قَالَ: فَقَطَّبَ ثُمَّ قَالَ: لَوْلَا آيَةٌ فِي كِتَابِ اللهِ مَا فَعَلْتُ، أُكَاتِبُكَ عَلَى مِائَةِ أَلْفٍ عَلَى أَنْ تُعِدَّهَا لِي فِي عِدَّتَيْنِ، وَاللهِ لَا أَغُضُّكَ مِنْهَا دِرْهَمًا قَالَ: ارْجِعْ قَالَ: فَدَخَلَ عَلَيْهِ، فَقَامَ قَائِمًا، فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، فُلَانٌ كَاتِبْتَهُ؟ قَالَ: فَقَطَّبَ، ثُمَّ قَالَ: نَعَمْ، وَلَوْلَا أَنَّهُ فِي كِتَابِ اللهِ مَا فَعَلْتُ، أُكَاتِبُهُ عَلَى مِائَةِ أَلْفٍ عَلَى أَنْ يَعُدَّهَا لِي فِي عَدَّتَيْنِ، وَاللهِ لَا أَغُضُّهُ مِنْهَا دِرْهَمًا قَالَ: فَغَضِبَ الزُّبَيْرُ، وَقَالَ: وَاللهِ لَأَمْثُلَنَّ بَيْنَ يَدَيْكَ قَائِمًا أَطْلُبُ إِلَيْكَ حَاجَةً تَحُولُ دُونَهَا بِيَمِينٍ، وَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا: كَاتِبْهُ قَالَ: فَكَاتَبْتُهُ، وَانْطَلَقَ بِيَ الزُّبَيْرُ إِلَى أَهْلِهِ، فَأَعْطَانِي مِائَةَ أَلْفٍ، وَقَالَ: انْطَلِقْ فَاطْلُبْ فِيهَا مِنْ فَضْلِ اللهِ، فَإِنْ غَلَبَكَ أَمْرٌ فَأَدِّ إِلَى عُثْمَانَ مَالَهُ مِنْهَا قَالَ: فَانْطَلَقْتُ، فَطَلَبْتُ فِيهَا مِنْ فَضْلِ اللهِ، فَأَدَّيْتُ إِلَى عُثْمَانَ مَالَهُ، وَإِلَى الزُّبَيْرِ مَالَهُ، وَفَضَلَتْ فِي يَدِي ثَمَانُونَ أَلْفًا.

2070- … Müslim b. Ebî Meryem'in rivayet ettiğine göre, Osman *radıyallahu anh*'ın bir kölesi şöyle dedi: Mü'minlerin emiri Osman, beni bir ticaret (kervanı) için gönderdi. Geri döndüğümde benim üzerimdeki velâyetinin[914] gereklerini hakkıyla yerine getirdi. Ben de (bundan cesaret alıp) bir gün huzuruna çıktım ve "Kitâbet akdi yapmak istiyorum" dedim. Birden kaşlarını çattı ve "Peki, tamam! Ama (bil ki) Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda (bu meseleyle alakalı) âyet olmasaydı, bunu yapmazdım. Seninle iki taksit hâlinde ödemen şartıyla yüzbin (dirhem) üzere mükâtebe yapıyorum. Vallahi bunu bir dirhem bile indirmem!" dedi. (Köle) dedi ki: Bu vaziyette onun yanından çıktım ve ez-Zübeyr b. el-Avvâm ile karşılaştım. Bana "Senin neyin var böyle?" diye sordu. Ben de "Mü'minlerin emiri beni bir ticaret (kervanı) için göndermişti. Geri döndüğümde benim üzerimdeki velâyetinin gereklerini hakkıyla yerine getirdi. Ben de bir gün huzuruna çıkıp "Ey Mü'minlerin emîri! Benimle kitâbet akdi yapmanı talep ediyorum" deyince birden kaşlarını

914 Velâyet: Emirlik, valilik gibi anlamların yanı sıra başkaları üzerinde kurulu olan yetki ve bu yetkiye dayanılarak ortaya konulan tasarrufların geçerli sayılması için kullanılır. Aynı şekilde bir çocuğun şahsını ve mallarını idare konusunda anne-babanın haiz olduğu hak ve vazifelere de velayet denilmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 480. (Çeviren)

çattı sonra da "Eğer Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda (bu meseleyle alakalı) âyet olmasaydı, bunu yapmazdım. Seninle iki taksit hâlinde ödemen şartıyla yüzbin (dirhem) üzere mükâtebe yapıyorum. Vallahi bunu bir dirhem bile indirmem!" dedi. (ez-Zübeyr) "Haydi geri dön" dedi ve Osman *radıyallahu anh*'ın yanına girip karşısına geçerek "Ey mü'minlerin emiri! Sen filancayla kitâbet akdi yaptın mı?" diye sordu. O da "Evet, yaptım ve eğer Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda (bu meseleyle alakalı) âyet olmasaydı, bunu yapmazdım. Onunla iki taksit hâlinde ödemesi şartıyla yüzbin (dirhem) üzere mükâtebe yapıyorum. Vallahi bunu bir dirhem bile indirmem!" dedi. (Köle) dedi ki: Bunun üzerine ez-Zübeyr kızdı ve "Allah'a yemin olsun ki, ben senden bir şey rica etmek üzere karşında durmuşum, sen ise yemin ederek bu ricama engel oluyorsun!" dedikten sonra (bana yönelerek) "Onunla kitâbet akdi yap" diye işaret etti. Ben de kitâbet akdi yaptım. Daha sonra ez-Zübeyr beni alıp ailesine götürdü ve bana yüzbin (dirhem) verdi. Ardından da şöyle dedi: "Sen bunu (meşru yollarla işleterek) Allah'ın lütfu keremini elde etmeye çalış. Eğer işler iyi gitmez de sıkıntıya düşeceğini anlarsan, o zaman Osman'ın malını (ona olan mükâtebe borcunu) bundan ödersin." Ben de harekete geçtim ve o malla, Allah'ın lütfu keremini elde etmeye çalıştım. Böylece hem Osman'ın malını (mükâtebe borcunu) hem de ez-Zübeyr'in malını geri ödedim. Ayrıca elimde seksen bin (dirhem) de arttı."[915]

***

Bu rivayette de Osman *radıyallahu anh*'ın "Onunla iki taksit hâlinde ödemesi şartıyla yüzbin (dirhem) üzere mükâtebe yapıyorum. Vallahi bunu bir dirhem bile indirmem!" şeklindeki ifadesi, (dediklerimizin) bir delilidir. Zira bu söz, Osman *radıyallahu anh*'a göre Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetinin, kesin bağlayıcılık ifade etmeyip teşvik esasına dayandığını göstermektedir. Ayrıca ez-Zübeyr, Osman *radıyallahu anh*'ın bu konudaki tavrını öğrenmiş ve Osman'ın da kendisine bu sözlerle hitap etmiş olmasına rağmen, ona bu hususta karşı çıkmamıştır. Bu da ez-Zübeyr'in bu meselede Osman'a tabi olduğunu ve zikretmiş olduğumuz ilgili âyetin te'vilindeki yaklaşımının da Osman *radıyallahu anh*'ın yaklaşımı gibi olduğunu göstermektedir.

Bu, Osman ve ez-Zübeyr *radıyallahu anhumâ*'nın yaklaşımıydı. Buna benzer şekilde Ömer *radıyallahu anh* da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve*

---

915 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 170; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 320-321.

sellem'in diğer ashâbının huzurunda böyle bir tutum sergilemiş ve hiç kimse buna karşı çıkmamış ve muhalefet etmemiştir. Bu da o sahâbîlerin tamamının *-Allah hepsinden razı olsun-* bu konuda ittifak hâlinde olduklarını ve görüşlerinin aynı olduğunu göstermektedir. Yine;

٢٠٧١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ الأَعْلَى الثَّعْلَبِيِّ، قَالَ: شَهِدْتُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيَّ، فَكَاتَبَ غُلَامًا لَهُ عَلَى أَرْبَعَةِ آلافِ دِرْهَمٍ، وَشَرَطَ عَلَيْهِ إِنْ عَجَزَ رُدَّ فِي الرِّقِّ، وَمَا أَخَذْتُ مِنْكَ فَهُوَ لِي، فَوَضَعَ عَنْهُ أَلْفَ دِرْهَمٍ مِنَ الأَرْبَعَةِ، ثُمَّ قَالَ: سَمِعْتُ خَلِيلَكَ عَلِيًّا رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، يَقُولُ: {وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللهِ الَّذِي آتَاكُمْ}: هُوَ الرُّبُعُ.

2071- ... Abdüla'lâ es-Sa'lebî dedi ki: Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin, bir kölesiyle dört bin dirhem karşılığında mükâtebe yaptığına, ödeyememesi hâlinde de tekrar köleliğe döndürülmesini şart koştuğuna ve "(O zamana kadar) senden aldıklarım da benim olacak" dediğine şahit oldum. Daha sonra da dört bin dirhemden binini düştü ve (bana) şöyle dedi: Samimi dostun Ali *radıyallahu anh*'ın, ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetiyle ilgili olarak "Dörtte bir (oranında)" dediğini işittim.[916]

***

Kanaatimizce bu hadiste, zikrettiğimiz iki gruptan hiçbirinin diğeri aleyhine öne sürebileceği bir delil bulunmamaktadır. Çünkü Ali *radıyallahu anh*'ın bu noktada, Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetini, vücûb ve kesin bağlayıcılık niteliğinde değil, teşvik ve tavsiye niteliğinde bir hüküm olarak te'vil etmiş olması ihtimali vardır. Dolayısıyla da o, efendiyi/sahibi bu hususta mecbur edecek herhangi bir bağlayıcı hüküm olmamasına rağmen mükâteb kölenin ödemesi gereken kitâbet meblağının dörtte birinin düşürülmesini uygun görmektedir. Aynı şey kurbanlardan (başkalarına) yedirmemizle ilgili emir için de geçerlidir. Orada da İbn Mes'ûd, üçte bir kaydını koymuştur. Ancak İbn Mes'ûd'un koyduğu bu kayıt onun görüşüne göre "vücûb" ifade etmediği gibi aşılması caiz olmayan kesin bir sınır da değildir. Şu kadar var ki, Ali *radıyallahu*

916 Kısaltılmış bir rivayet olarak bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 376; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 56. Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 165.

anh'dan rivayet etmiş olduğumuz bu görüşün, "vücûb" niteliğinde, aşılması caiz olmayan kesin bir sınır olarak algılanması da mümkündür.

Sonuç itibariyle Ali *radıyallahu anh*'ın hadisi, sözünü ettiğimiz her iki ihtimali de barındırdığı için ilgili iki görüşten herhangi birinin diğeri aleyhinde öne sürebileceği bir delil olarak görülemez.

(Âyetteki hükmün teşvik ve tavsiye anlamında olduğuna işaret eden) rivayetlerden biri şöyledir:

٢٠٧٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ الْمَرْوَزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ وَاقِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، يَقُولُ فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللهِ الَّذِي آتَاكُمْ سُورَةَ النُّورِ آيَة، قَالَ: حَثَّ النَّاسَ عَلَى ذَلِكَ.

2072- … el-Hüseyin[917] b. Vâkıd'ın rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Büreyde dedi ki: Babamın, Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin…"*** âyetine dair şöyle dediğini işittim: "(Allah) insanları bunu yapmaya teşvik etmiştir."[918]

***

Bu te'vilde de Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin…"*** âyetiyle sadece köleleriyle mükâtebe anlaşması yapan efendileri kastetmediğini; onların yanı sıra diğer bütün insanları da hayra ve kölelerin, -özgürlüklerine kavuşmak için yaptıkları- mükâtebe akidlerinde kendilerine yardımcı olmaya teşvik ettiğini gösteren bir delil vardır. Nitekim İbrahim de bu âyetin te'vilinde bu yaklaşımı esas alıyordu. Şöyle ki:

٢٠٧٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ {وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللهِ الَّذِي آتَاكُمْ}، قَالَ: هِيَ شَيْءٌ حَثَّ النَّاسَ عَلَيْهِ قِيلَ لِسُفْيَانَ: الْمَوْلَى وَغَيْرُهُ؟ قَالَ: نَعَمْ.

917 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "el-Hasen" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

918 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 171.

2073- ... Süfyân'ın, Mugîre'den rivayet ettiğine göre, İbrahim, ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetiyle ilgili olarak "Bu, insanların teşvik edildiği bir şeydir" dedi. Süfyân'a "Efendi ve onun dışındakiler mi yani?" diye sorulunca, o da "Evet" dedi.[919]

***

Bunların yanı sıra konuyla ilgili akıl yürütme işlemi de şunu göstermektedir: Efendi, kölesiyle anlaştığı mükâtebedeki meblağda hiçbir şekilde indirim yapmakla yükümlü olmadığı gibi bunun dışında kendi malından herhangi bir şeyi de onun mülkiyetine devretmek zorunda değildir. Şöyle ki: Mükâtebe akdinin, ancak belirli miktardaki mal üzere yapılmasının caiz olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bir adam, kölesiyle, belirsiz bir mal üzerine mükâtebe akdi yapacak olsa, akit fesholur; her iki tarafa da böyle bir akdi terk etmeleri emredilir ve bunu aralarında geçerli sayıp uygulamalarına müsaade edilmez. Ancak kölesiyle belirli bir mal üzere anlaşmışsa, aralarındaki mükâtebe akdi caiz olur ve bunu aralarında geçerli sayıp uygulamaları emredilir. Ayrıca bütün Müslümanların da köleye, mükâtebe hâlinden özgürlüğüne kavuşuncaya dek yardımcı olmaları gerekir. Eğer mükâtebe akdinin belirli bir mal üzerine yapılması hâlinde kölenin, kendisiyle bu akdi yapan efendisi üzerinde söz konusu maldan alma hakkı doğacaksa, böyle bir durumda o mal, sanki hiç adı konulmamış (belirlenmemiş) ve üzerinde anlaşma yapılmamış gibi olur. Çünkü köle mükâtebe akdinde belirlenen malın tamamını efendisine ödemekle yükümlü olup buna karşılık efendi de o mükâtebede belirlenen malın bir kısmını kölesi lehine indirmekle mükellef ise, ilgili kısım, mükâtebe yapan kölenin üzerinden düşer ve artık vacip olmaz. Dolayısıyla mükâtebe akdi gereğince efendinin alması gereken miktar da o kısmın düşülmesinden sonra geriye kalan miktardır. Ancak o kısımdan geriye kalan miktar meçhuldür. Zira indirim yapılmasının vacip olduğunu savunanlara göre, ilgili indirimin belirli bir miktarı yoktur. Bu sebeple de mükâtebede sözleşilen meblağdan arta kalan kısım da meçhul olmaktadır. Sonuç olarak (ilim adamlarının) mükâtebe akdini belirli bir miktar üzere sabitlemiş olmaları meselesinde, ödenmesi zorunlu olan şeyin, üzerinde anlaşma yapılan meblağın tamamı olmasını gerektiren bir delil bulunmaktadır. Dolayısıyla efendinin herhangi bir indirimde bulunma zorunluluğu yoktur. Nitekim bu konuya dair daha önce görüşlerini zikrettiğimiz ilim adamları da böyle söylemektedirler.

---

919 Taberî, *Tefsîr,* XVIII, 131; Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 376

Bu noktada mükâtebedeki meblağın dörtte birini düşürmeye dair Ali *radıyallahu anh*'dan nakletmiş olduğumuz görüşe gelince; onun bu konudaki yaklaşımının "vücûb" ve "kesin bağlayıcılık" anlamına geldiğini tespit edebilmiş değiliz. Bu sebeple de bunu, mükâtebede böyle bir (indirim) miktarının belirlenmesi meselesine ilişkin bir delil sayamayız. Zira Ali *radıyallahu anh*'ın bu kanaatinin, teşvik ve tavsiye amaçlı olması da ihtimal dahilindedir.

Öte yandan ilim adamları, sözünü ettiğimiz mükâteb kölenin, mükâtebe akdini yaptıktan sonra henüz efendisine gerekli ödemeyi yapmadan ölmesi ve geriye, mükâtebe sırasında kazandığı bir mal bırakması durumuyla ilgili olarak ihtilaf etmişlerdir. Onlardan bir grup şöyle demiştir: "Geri kalan maldan, mükâteb kölenin ödemesi gereken miktarın tamamı efendiye ödenir; böylece o köle özgürlüğüne kavuşmuş sayılır. Çünkü kölenin ölümünden sonra (efendiye) yapılan ödeme, henüz ölmeden önce kendi adına yaptığı ödeme gibidir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunan âlimlerdendir.

Diğer bir grup ise "Mükâteb kölenin geriye bıraktığı söz konusu malın tamamı efendisine aittir. Çünkü mükâtebe akdinin hükmü ortadan kalkmış ve mükâteb köle de henüz hayattayken (ilgili meblağı) ödeyemeyen âciz kimse hükmünde olmuştur" demiştir.

Her iki görüş de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından rivayet edilmiştir. Bu hususta onlardan rivayet edilenlerden bazıları şöyledir:

٢٠٧٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ قَوْمِهِ يُقَالُ لَهُ: مُحَمَّدُ بْنُ قَابُوسَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ مَعَ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بِمِصْرَ، وَكَتَبَ إِلَى عَلِيٍّ يَسْأَلُهُ عَنْ مُكَاتَبٍ مَاتَ، وَتَرَكَ أَوْلَادًا أَحْرَارًا وَبَقِيَّةً مِنْ مُكَاتَبَتِهِ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: يُؤَدَّى عَنْهُ مَا بَقِيَ مِنْ مُكَاتَبَتِهِ، وَيَكُونُ مَا بَقِيَ مِيرَاثًا لِوَلَدِهِ.

2074- … Simâk b. Harb'in, kendi kavminden Muhammed b. Kâbûs adındaki bir adam yoluyla rivayet ettiğine göre, babası (Kâbûs), Mısır'da, Muhammed b. Ebî Bekir'le beraber olduğu bir dönemde (Muhammed), Ali *radıyallahu anh*'a bir mektup yollayarak "ölüp de geriye azad olmuş çocuklar ile mükâtebe akdi gereğince ödemesi gereken bir miktar borç bırakan mükâteb bir kölenin" durumunu sordu. Ali *radıyallahu anh* da ona şöyle bir cevap

yazdı: "Mükâtebe gereği ödemesi gereken kısım onun adına ödenir ve geriye kalan miktar da çocuklarına miras kalır."[920]

٢٠٧٥ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي قَتَادَةُ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ الْمُسَيَّبِ: إِنَّ شُرَيْحًا، كَانَ يَقُولُ: يَبْدَأُ بِالْمُكَاتَبَةِ قَبْلَ الدَّيْنِ، أَوْ يُشْرِكُ بَيْنَهُمَا يَعْنِي فِي الْمُكَاتَبِ إِذَا مَاتَ، شَكَّ شُعْبَةُ، فَقَالَ: أَخْطَأَ شُرَيْحٌ، وَكَانَ قَاضِيًا، قَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ: يَبْدَأُ بِالدَّيْنِ.

2075- Süleyman b. Şuayb'ın bize, Abdurrahman b. Ziyâd > Şu'be yoluyla rivayet ettiğine göre, Katâde ona (Şu'be'ye) şunu haber verdi: İbnü'l-Müseyyeb'e, Şurayh'ın "Mükâteb kölenin ölmesi hâlinde, borçlarından önce mükâtebeden (kalan miktar) veya -Şu'be burada tereddüt etti- her ikisi birlikte ödenir" dediğini aktardım. İbnü'l-Müseyyeb "Şurayh, bir kadı olmasına rağmen hata etmiş" dedi.

Zeyd b. Sâbit dedi ki: "Önce borçla başlanır."[921]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Zeyd'in "Önce borçla başlanır" sözü, ona göre (mükâteb kölenin ölümünden sonra bile) mükâtebe akdinin geçerli olduğunu ve mükâtebin ölmesinin akdi feshetmediğini göstermektedir. Yine;

٢٠٧٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ الْمُسَيَّبِ: إِنَّ شُرَيْحًا، كَانَ يَقُولُ: فِي الْمُكَاتَبِ يَمُوتُ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ، وَعَلَيْهِ بَقِيَّةٌ مِنْ مُكَاتَبَتِهِ: يَضْرِبُ مَوَالِيهِ بِمَا قَدْ حَلَّ مِنْ نُجُومِهِمْ، وَيَضْرِبُ غُرَمَاؤُهُ بِدَيْنِهِمْ قَالَ: أَخْطَأَ شُرَيْحٌ، وَكَانَ قَاضِيًا، قَالَ: زَيْدٌ يَقُولُ: يَبْدَأُ بِالدَّيْنِ.

2076- Muhammed b. el-Abbâs'ın bize, Abdullah b. Muhammed b. el-Mugîre > Süfyân es-Sevrî > Şu'be kanalıyla rivayet ettiğine göre, Katâde dedi ki: İbnü'l-Müseyyeb'e dedim ki: Şurayh, ölüp de geriye hem borç hem

920 Aynı manada bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 342, VIII, 394; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 331.

921 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 413; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 409.

de mükâtebe gereği ödemesi gereken bir meblağ bırakan köleyle ilgili olarak "(Kölenin) sahipleri, kalan taksitlerden vadesi geleni; alacaklılar da verdikleri borçlarından (vadesi dolanı) alırlar" dedi. İbnü'l-Müseyyeb "Şurayh, kadı olmasına rağmen hata etmiş" dedi. Çünkü Zeyd "Önce borçla başlanır" diyordu.[922]

٢٠٧٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ امْرَأَةً كُوتِبَتْ، ثُمَّ وَلَدَتْ وَلَدَيْنِ بَعْدَمَا كُوتِبَتْ، ثُمَّ مَاتَتْ، فَسُئِلَ عَنْهَا ابْنُ الزُّبَيْرِ، فَقَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ: إِنْ قَامَا بِكِتَابَةِ أُمِّهِمَا فَذَلِكَ لَهُمَا، وَإِنْ قَضَيَاهَا أُعْتِقَا.

2077- ... İbn Cüreyc dedi ki: İbn Ebî Müleyke'nin bize verdiği bilgiye göre, bir kadın, mükâtebe anlaşması yaptıktan sonra iki çocuk doğurdu ve daha sonra öldü. Kadının durumu İbnü'z-Zübeyr'e sorulduğunda şöyle cevap verdi: "Eğer çocuklar, annelerinin yaptığı akdin gereğini yapmak isterlerse, buna hakları vardır ve ödemeleri yaptıkları takdirde özgür olurlar."[923]

***

Görüldüğü gibi Ali, Zeyd ve İbnü'z-Zübeyr *radıyallahu anhum*'un kanaatlerine göre, -eğer arkasında kendi borçlarını kapatacak miktarda bir şeyler bırakmışsa veya bu işi onun adına üstlenecek birileri varsa,- mükâteb kölenin ölmesi onun mükâtebe akdini feshetmemektedir.

Buna karşılık diğer görüşü desteleyecek surette kendilerinden kanaat nakledilen sahâbîlerden bazılarının rivayeti ise şöyledir:

٢٠٧٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: إِذَا مَاتَ الْمُكَاتَبُ وَقَدْ أَدَّى طَائِفَةً مِنْ كِتَابَتِهِ وَتَرَكَ مَالاً، فَإِنَّ مَالَهُ وَمَا تَرَكَ مِنْ شَيْءٍ لِسَيِّدِهِ، وَلَيْسَ لِوَرَثَتِهِ مِنْ مَالِهِ شَيْءٌ.

922 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 409.

923 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 386; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 643.

2078- ... Nâfi'in rivayet ettiğine gore, İbn Ömer dedi ki: "Mükâteb köle öldüğünde kitabet akdi gereği ödemesi gerekenin bir kısmını ödemiş ve bir miktar mal bırakmışsa, malı ve bıraktığı her şey efendisine aittir; mirasçılarına malından hiçbir şey düşmez."

(Nâfi) dedi ki: "İbn Ömer'in böyle bir mükâteb kölesi vardı. Bu kölenin de yine İbn Ömer'e ait bir cariyeden olma bir çocuğu vardı. Mükâteb köle, mükâtebe gereği ödemesi gerekenden beş binini ödemişti. Daha sonra köle öldü. İbn Ömer de onun geriye bıraktığı her şeye el koydu ve çocuğunu da köle edindi."[924]

***

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de her bir grubun tercih ettiği görüşü incelediğimizde şunu tespit ettik:

Mükâteb kölenin ölmesiyle birlikte mükâtebe akdinin de geçersiz kalacağı görüşünü savunanlar, mükâtebenin nitelik olarak köle azadı gibi olduğu gerekçesine dayanmaktadırlar. Dolayısıyla eğer köle azadını gerçekleştiren nitelik ortadan kalkarsa, azad da gerekmez. Mesela; bir adam, kölesine "Bana bin dirhem ödediğin takdirde artık özgürsün" diyecek olsa, köle de bunu kabul etse, daha sonra da köle bu dirhemleri ödeyemeden ölecek olsa, adamın söylediği o söz geçersiz hâle gelecek ve artık o söz gereği kölenin azad olması hiçbir zaman mümkün olmayacaktır.

Diğer görüş sahipleri ise şöyle demektedirler: "Belirli bir mal üzere yapılan mükâtebe akdi, ilk görüş sahiplerinin dedikleri gibi içerisinde mükâteb kölenin, ödeme sonrası özgürlüğüne kavuşmasını gerektirecek şartın öne sürüldüğü bir mal üzere yapılmış olan köle azadına benzemez. Aksine bunların hükmü, alım-satım ve benzer nitelikte mülkiyeti devretmenin zorunlu olduğu ve taraflardan birinin daha sonra ölmesiyle yaşanan birtakım arızî durumlar sebebiyle de geçersiz hâle gelmeyen meselelerin hükmü gibidir. Çünkü mükâtebe akdi gereğince efendi, kölesine, kendi kazancını temlîk etmektedir. Eğer mükâtebe akdi aralarında bu esasa dayalı olarak gerçekleşirse, mükâteb köle de ilgili akit sayesinde kendi kazancına mâlik olur ve efendisinin tasarrufundan çıkarak sadece kendisine ait sayılır. Böylece ilgili mükâtebede konuşulan meblağ da efendisine ödemekle yükümlü olduğu bir borç hâline gelir."

---

924 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 331-332.

Dikkat edersen mükâteb bir köle, kitâbet anlaşmasını yaptıktan sonra bir mal kazanacak olsa, sonra da efendisi onu diliyle azad etse, o köle özgürlüğüne kavuştuğu gibi mükâtebe döneminde kazanmış olduğu mal da sadece kendisine ait olur ve efendisi de söz konusu kazancın hiçbir şeyine kesinlikle mâlik olamaz. Bu durumdaki bir mükâteb köle, kendisine mal vermesi şartıyla efendisi tarafından özgür kılınmış olan (normal) bir köleye de benzemez. Çünkü bu (normal) köle, bir mal kazandıktan sonra ve özgürlüğüne kavuşmasını sağlayacak malı henüz ödemeden önce efendisi onu diliyle azad edecek olsa, efendisinin kendisini azad etmeden evvel kazanmış olduğu o malın, -eğer azad işlemi henüz (tam olarak) gerçekleşmemişse- efendiye ait olduğunda hiçbir ihtilaf yoktur. Ancak ilim adamları, efendinin söz konusu köleye yönelik azadının (tam olarak) gerçekleşmesinden sonraki süreçte bu malın kime ait olduğuna dair ihtilaf etmişlerdir. Mesela; bir grup "O mal, efendiye aittir" demiştir. Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü tercih edenlerdendir.

Diğer bir grup ise "O mal, sadece azad edilen köleye aittir" demiştir. Bu görüşü benimseyenlerden biri de Mâlik b. Enes'tir.

Bu noktada mükâteb kölenin, mükâtebe sürecinde kazandıkları sadece kendisine ait olduğuna göre, şu husus sabit olmaktadır:

Efendisi tarafından kendisine "Bana bin dirhem ödediğin takdirde artık özgürsün" denilen (normal) bir kölenin efendisine karşı elde edemeyeceği hakları, mükâteb bir köle, mükâtebe akdi sonrasında kendi efendisine karşı elde edebilmektedir. Dolayısıyla mükâteb köle, zikrettiğimiz üzere mülk sahibi olduktan sonra ölecek olursa, bu ölümü, hayattayken sahibi olduğu şeylerin hiçbirini geçersiz kılmaz ve ölümünden sonraki mülkiyetinin hükmü, tıpkı hayattayken geçerli olduğu hüküm üzere devam eder.

Öte yandan yine zikrettiğimiz üzere dirhemleri ödedikten sonra özgürlüğüne kavuşacak olan (normal) bir köle, hayattayken efendisine rağmen herhangi bir şeye mâlik sayılmadığına göre, öldükten sonra da hayattayken efendisine rağmen herhangi bir şekilde mülkiyetine alamadığı bir şeyi, yeni baştan ona temlik etmeye kalkışmak da mümkün değildir.

Bu bir delildir. Ancak bu delilin içinde de başka bir delil daha vardır. O da şöyledir:

Efendisi tarafından kendisine "Eer bin dinar ödeyecek olursan, sen özgürsün" denilen (normal) kölenin efendisi, bu sözü söyledikten sonra ve

kölenin, kendisini özgürlüğe kavuşturacak o dirhemleri ödemesinden önce ölecek olursa, o söz geçersiz hâle gelir. Ayrıca kölenin de efendisinin ardından onun malının vasîsi[925] veya mirasçısı olan kimselere, söz konusu dirhemleri ödemekle o özgürlüğü elde etmesi caiz değildir. Çünkü efendisinin, azadlığı kendisine bağladığı ve o sayede özgür kıldığı nitelik ortadan kalkmış durumdadır; dolayısıyla efendinin vefatından sonra onu eda etmeye kalkışmak, başkalarına eda etmek olacaktır.

Buna karşılık görebildiğimiz kadarıyla mükâteb köle hakkında böyle yol izlenmemektedir. Zira ilim adamlarının, mükâteb kölenin efendisinin ölmesi hâlinde mükâtebe akdinin fesholmayacağı konusunda ihtilaf ettiklerini tespit etmiş değiliz. Dolayısıyla efendisinin ölümünden sonra bile mükâtebede öngörülen miktarı, efendisinden sonra verilmesi gereken vasî ya da vâris kim varsa, onlara verebilir. Durum böyle olunca da mükâteb kölenin hükmü ile efendisi tarafından bin dirhem vermesi şartıyla "özgür" sayılan (normal) kölenin hükmü birbirinden ayrılmış olmakta ve zikrettiğimiz niteliklerin mükâteb köle hakkında geçersiz olup sözünü ettiğimiz (normal) köleler hakkında geçerli sayılması kesinleşmektedir.

Öte yandan bahsi geçen (normal) köleye efendisi tarafından söylenen "Bin dirhemi ödediğin takdirde sen artık özgürsün" sözü itibariyle bakıldığında, bu kölenin, efendisinin ölümünden sonraki hükmü ile bizatihi kendisinin ölümünden sonraki hükmü arasında bir fark olmadığını görmekteyiz. Çünkü efendinin bu sözü söyledikten sonra ve kölenin de ona bin dirhemi ödemesinden önce efendinin bizzat kendisinin veya o kölesinin ölmesi hâlinde, ilgili söz geçersiz hâle gelir ve hiç söylenmemiş gibi sayılır. Buna karşılık böyle bir sözün hükmü, bir mükâteb kölenin veya efendisinin ölümünden sonra hiçbir şekilde farklılık arzetmiyorsa; ayrıca efendinin ölümü de mükâtebe akdinin geçerliliğini ortadan kaldırmıyor ve onun ölümünden sonra bile tıpkı hayattayken olduğu gibi devam edebiliyorsa, aynı şekilde mükâteb kölenin ölümünden sonra da ilgili akit, tıpkı hayattayken olduğu gibi devam eder.

Bu noktada biri "Bir mükâteb kölenin, efendisinin ölümünden sonra mükâteb olarak kalması ve kendi ölümünden sonra da özgürlüğüne kavuşup 'mükâteb bir ölü' iken, 'özgür bir ölü' olması mümkün müdür?" diye soracak olursa, ona şöyle cevap verilir:

---

925 Vasiyy: Bir kimsenin mallarında veya çocuklarının işlerinde tasarruf etmek üzere tayin edilen kimseye denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 477. (Çeviren)

Anlattıklarımız doğrultusunda, ölümünden sonra "mükâteb köle" olarak kalması nasıl mümkün ise, aynı şekilde ölümünden sonra onun hakkında ölüm sonrası geçerli bulunan mükâtebe akdi hükmünün uygulanması da mümkündür. Bu bir delildir. Ayrıca bu delilin içinde bir delil daha bulunmaktadır ki o da şudur: Efendilerin (ölüm sonrası) borçlarının, geriye bıraktıkları mallar ve haklardan (terike) ödenmesine dair hükümlerin, henüz hayatta oldukları esnada bizzat kendileri tarafından o borçların ödenmesiyle ilgili hükümlere tabi olduğunu görmekteyiz. Dikkat edersen bir adam ölüp de geriye sadece borcunu kapatmaya yetecek[926] bir terike ve iki de oğul bırakacak olsa ve bunlardan başka da miraçısı olmasa, ödemesi gereken borcundan dolayı bu iki çocuk mirastan mahrum kalır. Ayrıca bu iki çocuktan biri daha sonra ölüp de geriye oğullar bırakacak olsa, babasının[927] terikesinden hiçbir şeyi miras alamadan ölmüş sayılacaktır. Çünkü Allah *azze ve celle,* miraslardan ve miras hukukundan (ferâiz) bahsettikten sonra ***"Bunların hepsi ölenin yapmış olduğu vasiyetin yerine getirilmesinden veya borcunun ödenmesinden sonradır."***[928] ***"... Ettikleri vasiyetin yerine getirilmesinden veya borcunun ödenmesinden sonra..."***[929] ***"... Ettiğiniz vasiyetin yerine getirilmesinden veya borcunuzun ödenmesinden sonra..."***[930] buyurmaktadır. Bu noktada, vefatlarından bahsettiğimiz bu iki kişiden (baba ile oğlu) ilk önce[931] ölmüş olan babanın, zimmetindeki borçlarını alacaklılar düşürmüş olsalar ve bundan kurtulup hiç borcu kalmasa, geriye bıraktığı terikesi kendisi adına bir "miras" olarak, iki çocuğundan hayatta olana kaldığı gibi onun vefatından sonra ölen oğluna da miras kalır. Dolayısıyla babasının ölümünden sonra vefat etmiş olan oğul, henüz kendisi hayattayken ölen babasının[932] mirasından mahrum bırakılamaz.

926 Eserin yazma nüshasında "yefî bi teriketihî" olarak okunması gereken bu kısımdaki "yefî" lafzı, noktası konulmadığı için olsa gerek, muhakkik tarafından "bakıye bi teriketihî" şeklinde okunmuş, dolayısıyla anlamsız hale gelmiştir. (Çeviren)

927 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu kelime "oğlu" anlamına gelen "ibnihî" şeklinde kaydedilmiştir. Oysa konunun akışından da anlaşılacağı üzere bunun "babası" anlamındaki "ebîhi" olması gerekmektedir. (Çeviren)

928 Nisâ 4/11.

929 Nisâ 4/12.

930 Nisâ 4/12.

931 Eserin yazma nüshasında bizzat "evvelen" şeklinde kaydedilen bu ifade, her nedense muhakkik tarafından sonu elif-i maksûre ile yazılan "evlâ" tarzında basılı nüshaya geçirilmiştir. (Çeviren)

932 Burada da eserin yazma ve basılı nüshalarında bu kelime "oğlu" anlamına gelen "ibnihî" şeklinde kaydedilmiştir. Ancak konunun akışından da anlaşılacağı üzere bunun "babası" anlamındaki "ebîhi" olması gerekmektedir. (Çeviren)

Diğer bir ifadeyle söz konusu oğulun bizzat kendisini, babasından sonra vefat edinceye kadarki süreçte baba mirasından mahrum bırakan borç, babasının, ödemekle mükellef olduğu bu borçlardan kurtulmasından sonra mirasını almasına engel teşkil etmez. Aksine bu (ölen) oğul, babasının borçlardan kurtulmasından sonra, borçların (alacaklılar tarafından) düşürüldüğü[933] zamana kadar hayatta olan diğer kardeşi gibi babasının mirasçısı olur. Babası da öldüğü gün zimmetinde bulunan borçlardan vefatından sonra kurtulması hâlinde henüz hayattayken o borçlardan kurtulmuş kimse gibi kabul edilmiştir. İşte sözünü ettiğimiz mükâteb köle de böyledir. Daha önce de anlattığımız gibi mükâteb kölenin ölümünden sonra mükâtebe akdinin devamı, henüz hayatta olduğu sırada devam etmesine benzemektedir. Bu itibarla onun ölümünden sonra mükâtebe bedeli kendi terikesinden alınarak efendisine ödenirse veya bizatihi efendisi, ilgili bedeli, herhangi bir şeyini değiştirmeksizin [veya istisna etmeksizin[934]] (kölesinin zimmetinden) düşürdüğünü diliyle beyan ederse, mükâteb kölenin hükmü, henüz hayattayken bu bedeli ödemekten kurtulan kimsenin hükmü gibi olur. Sonuç olarak; ölen mükâteb köle hakkında zikrettiğimiz bu açıklamalar doğrultusunda, sözünü ettiğimiz grubun tercih ettiği görüşün doğruluğu kesinleşmiş olmaktadır. O görüş de şudur:

Mükâteb köle, henüz hayattayken kendisi adına yapmış olduğu mükâtebe anlaşması ölümünden sonra da aynı şekilde devam ettiği için o mükâtebe bedelini efendisine ödemesi veya ona ödemeksizin, o bedelden kurtulması[935] yoluyla azad olur. Böylece ölmeden önce, henüz hayattayken

---

933 Eserin yazma nüshasında "borçların (alacaklılar tarafından) düşürüldüğü" diye tercüme ettiğimiz kısım önce "kâneb'il-berâetü" şeklinde yazılmış, ardından da "kâneb" lafzının "be" harfi üzerine bir "te" harfi konularak düzeltmiş, dolayısıyla "kânet" olmuştur. Ancak muhakkik, buradaki "te" harfinin "nûn" üzerine konulacağını düşünmüş olmalı ki, bu kelimeyi "kâtebe" şeklinde basılı nüshaya geçirmiştir. Ayrıca muhakkik, "el-berâetü" kelimesini de "el-mer'etü" olarak okumuştur. Burada müstensihin harf-i tarifin lam'ına bitişik "mîm"e benzer bir çıkıntı koymuş olması ve med harfinden sonra da "hemzenin" yazılmayışı, muhakkiki yanıltmış olabilir. Ancak müstensih, bu kelimeyi aynı sayfa içinde daha önce benzer bir formda yazmış ve muhakkik de orayı doğru okumuştur. Kaldı ki anlam itibariyle de "kâtebe'l-mer'ete (kadınla mükâtebe yaptı!)" ibaresi ilgili bağlama hiç uymamaktadır. (Çeviren)

934 Eserin yazma nüshasındaki ibarede, bu şekilde anlamayı mümkün kılacak bir yazım sorunu bulunmaktadır. (Çeviren)

935 Burada "kurtulma" anlamını verdiğimiz "berâetihî" kelimesi, yazma nüshada müstensihin noktalama sorunlarından kaynaklanan yazım sorunu sebebiyle olsa gerek, muhakkik tarafından "mirasıyla" anlamına gelen "mîrâsihî" şeklinde okunmuştur. (Çeviren)

borçtan kurtulması sebebiyle özgürlüğe kavuşmayı hak etmiş olan birinin hükmüne tabi olur.

Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih eden ilim adamları grubu içerisinde yer almaktadır.

Ancak mükâteb kölenin, mükâtebe bedelinin tamamından kurtulmadıkça salt mükâtebe akdini yapmakla azad olmayı hak etmeyeceği görüşünü benimsediklerinden bahsettiğimiz ilim ehli şu hususta ihtilaf etmişlerdir: "İlgili bedeli ödeyemeyecek duruma gelen mükâteb bir köle, efendisiyle yaptığı anlaşma gereğince söz konusu mükâtebe akdinden önce olduğu gibi kölelik statüsüne geri döner mi yoksa hâkim onun hakkında böyle bir karar vermediği sürece bu statüye dönmez mi?"

Bazıları "Hâkim, onunla ilgili olarak, mükâtebe anlaşmasından önceki kölelik statüsüne dönmesi kararını vermedikçe, bu anlaşma öncesindeki ilgili statüsüne dönmeyeceği gibi mükâtebe çerçevesinden de çıkmış sayılmaz" demişlerdir. Medineli fukahanın çoğunluğunun görüşü budur.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Eğer mükâteb köle ile efendisi, hâkimden bağımsız olarak kendi aralarında bir araya gelerek kölenin, mükâtebe bedelini ödeyemeyeceğini iddia ve itiraf eder bir hâle geldiği tespitini yapmak suretiyle daha önceki kölelik statüsüne tekrar döndürülmesi konusunda anlaşırlarsa ve bunu fiilen yapıp mevcut mükâtebe akdini feshederlerse, akit fesholur ve köle de yeni baştan efendisinin kölesi durumuna döner." Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunan ilim adamlarındandır.

İlim ehli bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de arzettiğimiz bu iki görüşten doğru olanını ortaya çıkarma ihtiyacı duyduk ve şunu tespit ettik: İki adamın, hâkimden bağımsız olarak bir alım-satım sözleşmesi yapmaları nasıl caiz ise, bir efendinin de hâkimden bağımsız olarak kendi kölesiyle, onun rızası doğrultusunda mükâtebe akdi yapması caizdir. Bu durumda mükâtebe akdini hâkimden bağımsız şekilde yapmak câiz olduğuna göre, yine hâkim olmaksızın o akdi feshetmek de caizdir. Biz bu kitabımızın daha önceki bölümlerinde, sonlarında karar vermesi için hâkime ihtiyaç duyulan meselelerde, başlangıçları itibariyle de hâkime ihtiyaç bulunduğundan bahsetmiştik. Dolayısıyla başlangıçları itibariyle hâkimin gerekmediği hususların sonlarında da hâkime ihtiyaç bulunmamaktadır.

Biz bu meseleyi ayrıntılarıyla açıkladığımız için burada bir daha tekrar etmeye lüzûm görmemekteyiz. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Mükâtebe Bölümü burada sona ermektedir. Aynı zamanda *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın birinci cüz'ü de tamamlanmış olmaktadır.

Tek olan Allah'a hamd; Nebisi ve kulu, efendimiz Muhammed'e, onun ailesine ve ashâbına, Allah'ın mülkü sonsuza kadar durduğu müddetçe devam edecek olan sayısız salât ve selamlar ederiz. (Bu eser) Kadîr olan Rabbinin affını dileyen âciz ü pür fakîr kul; el-Gazûlî namıyla bilinen Muhammed b. Ahmed b. Safiyy b. Kâsım el-Gazûlî'nin elinde son bulmuştur. Allah onu ve bu kitabın istinsahına vesile olan pek kıymetli üstaz, el-Hacîc ismiyle maruf Şemsuddîn Muhammed hazretlerini affeylesin; onu mükafatlandırsın ve bu amelini kabul eylesin. Allah, ona, anne-babasına, bu eseri yazana, okuyana, dinleyerek (sema yöntemiyle) veya kendisine okunarak (kıraat metoduyla) alana merhamet eylesin. Bu yaptığımızı da sadece O'nun yüce rızası için yapılmış bir amel olarak kabul eylemesini niyaz ediyoruz.

Âmîn, âmîn, âmîn (yâ) rabbe'l-âlemîn.

İNDEKSLER

- Bölüm İndeksi
- Kelime, Kavram ve Yer İndeksi

BÖLÜM İNDEKSİ

KELİME, KAVRAM VE YER İNDEKSİ

A

C-Ç

D

E

F

G

H

I-İ

K

L

M

N

O-Ö

P

R

S

Ş

T

U-Ü

V

Y

Z